

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

Historické vědy – pravěká a středověká archeologie

Kateřina T o m k o v á

**Postavení Levého Hradce v procesu formování
a vývoje raně středověké přemyslovské domény**

**Levý Hradec's Position in the Process of the Formation
of the Early Medieval Přemyslid Domain**

Disertační práce

vedoucí práce – prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

2014

Mé poděkování patří všem mým předchůdcům na cestě k poznání Levého Hradce a všem těm, kteří mne na pokračování této cesty provázejí. Za všestrannou podporu a inspiraci děkuji především prof. PhDr. J. Slámovi, CSc. a mým kolegům z pracoviště Pražský hrad Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

Prohlašuji, že jsem dizertační práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne.....

.....

Abstrakt

Tématem předložené práce je studium postavení Levého Hradce v procesu formování a vývoje raně středověké přemyslovské domény. Východiskem je charakteristika současného stavu poznání na základě výpovědi písemných a archeologických pramenů, které vyústí v nové vymezení sídelního areálu, jehož je Levý Hradec součástí. Jádrem práce je kritické vyhodnocení pohřebišť levohradeckých obyvatel Žalov-Na Panenské, nově definovaných pohřebišť Žalov-cihelna A a Žalov-cihelna B, Žalov-Levý Hradec a Levý Hradec – u kostela sv. Klimenta s přihlédnutím k dalším pohřebním aktivitám na katastru Žalova. Analýza pohřebního ritu a hmotné kultury dovoluje stanovení kulturních a chronologických rámců, které bude možno využít při studiu raně středověkých pohřebišť nejen v Čechách, ale i ve středoevropském prostoru obecně. Studium sociálních aspektů pohřbívání dovoluje vysledovat jak rozdíly mezi chronologicky a sociálně odlišnými komunitami samotných levohradeckých obyvatel, tak v kontextu s dostupnými prameny k pohřbívání obyvatel pražské aglomerace a Mělnicka se zabývat shodami a rozdíly mezi jednotlivými hrady. Prokazuje se tak, že právě pohřebiště mohou být cenným pramenem pro poznání vývoje středočeské domény Přemyslovců. Je-li v úvodní části definován sídelní prostor Levého Hradce, jsou v závěrečné části komentovány proměny jeho rolí a významů v historické a prehistorické minulosti Čech, stejně jako sledovány vazby ke studiu dalších středočeských hradišť. Pohřebiště indikují významné postavení Levého Hradce již v průběhu 2. poloviny 9. století, s nímž koreluje založení nejstaršího křesťanského kostela právě na této lokalitě. Přejmenším po celé 10. století a možná i v 1. polovině 11. století si Levý Hradec udržel rezidenční funkci, jak indikuje i volba Vojtěcha Slavníka pražským biskupem. Studium transformačních procesů v 11. – 12. století naznačuje, že funkce tohoto místa se proměnily, avšak povědomí o jeho významu v počátcích christianizace přežilo a přežívá do současnosti. Na základě studia názorů na uspořádání raně středověkých Čech a role Čech středních ze strany historiků i archeologů je sledován vývoj těchto názorů a tím i kontext, v jakém vznikl koncept přemyslovské domény. Práci uzavírá zamyšlení nad posunem archeologických poznatků od doby, kdy byl tento koncept formulován. Přemyslovskou doménu je třeba vnímat nikoliv staticky, ale jako dynamický systém, který má potenciál reagovat na nové poznatky o jednotlivých hradištích včetně Levého Hradce, stejně jako na další poznatky středoevropské archeologie raného středověku.

Klíčová slova: raný středověk – hradiště – pohřebiště – hmotná kultura – střední Čechy – Přemyslovci

Abstract

The subject of this work is the study of the position of Levý Hradec in the process of the formation of the development of the early medieval Přemyslid domain. The description of the current state of the art of the study of written and archaeological sources leads to a new specification of the settlement area of Levý Hradec. The core of this thesis critically evaluates the cemeteries of Žalov-Na Panenské, Žalov-cihelna A and Žalov-cihelna B, Žalov-Levý Hradec and Levý Hradec-St Clement's Church with regard to other burials in the cadastre of Žalov. The analysis of the burial rite and the material culture aims to specify the cultural and chronological frames, which it will be possible to utilise in the study of early medieval burial grounds not only in Bohemia but in Central Europe in general. The study of the social aspects of burying allows to track the differences in the dating and social setting of various communities, to deal with correspondences and differences between the inhabitants of Levý Hradec, of the Prague agglomeration and of the Mělník District, as well as the differences between individual hillforts. This way it is possible to prove that the cemeteries turn out to be a valuable source for the study of the development of the Central Bohemian Přemyslid domain. The introductory part defines the settlement area of Levý Hradec, while the thesis concludes with a comment on the changes of its role and importance for the historical and prehistorical past of Bohemia and with a treatise on the relations to other hillforts in Bohemia. The cemeteries indicate that Levý Hradec played an important role in the second half of the 9th century, when the first Bohemian church was reportedly founded at the same site. At least in the whole 10th century and perhaps in the first half of the 11th century, Levý Hradec maintained a residential function, as indicated by the election of Vojtěch (Adalbert) of the Slavník Family as first bishop of Prague. The study of the transformation processes in the 11th–12th century suggests that the functions of this place have changed since that time. However, the awareness of its importance for the Christianisation of the country has survived and has been passed on to the present. The development of the concept of the Přemyslid domain was studied in relation to the views of the organisation of early medieval Bohemia, esp. Central Bohemia, by historians and archaeologists. The thesis closes with a consideration on the shift of archaeological findings from the time when this concept was formulated. It is necessary to view the Přemyslid domain not as a static but as a dynamic system, with a potential to respond to new findings concerning fortified settlements including Levý Hradec, as well as to new knowledge of Central European archaeology of the Early Middle Ages.

Key words: Early Middle Ages – hillfort – cemetery – material culture – Central Bohemia – the Přemyslids

O b s a h

SVAZEK 1

I. ČÁST – VÝCHODISKA

1. Úvod.....	8 – 9
2. Levý Hradec v písemných pramenech.....	10–19
2. 1. Terminologie písemných pramenů.....	10
2. 2. Levý Hradec jako útočiště v době lucké války.....	11
2. 3. Tradice Levého Hradce jako místa, kde vznikl první křesťanský kostel v Čechách.....	11
2. 4. Levý Hradec jako místo volby Vojtěcha biskupem.....	16
2. 5. Prameny úřední povahy.....	18
3. Levý Hradec v kontextu archeologického výzkumu v 19. – počátku 21. století.....	20–34
3. 1. Archeologický výzkum do roku 1940.....	20
3. 2. Výzkumy I. Borkovského v letech 1940 – 1941, 1947 – 1955.....	24
3. 3. 1955 – 1980.....	27
3. 4. 1980 – současnost.....	28
4. Sídlní areál Levého Hradce a Řivnáče	35–43
4. 1. Základní topografie žalovského katastru.....	36
4. 2. Žalovský katastr a Levý Hradec v čase	39

II. ČÁST – POHŘEBIŠTĚ

5. Vývoj fondu a zpracování raně středověkých pohřebišť a dalších dokladů pohřebních aktivit na Levém Hradci a jeho předpolí	44–67
5. 1. Pohřebiště Žalov-cihelna (ŽAC).....	44
5. 2. Pohřebiště Žalov-Na panenské (ŽAP).....	57
5. 3. Levý Hradec – hřbitov u kostela sv. Klimenta (ŽAK) a další hrobové nálezy na Levém Hradci.....	61
6. Variabilita pohřebního ritu v kontextu metody výzkumu a memoriální funkce hrobu	68–99
6. 1. Pohřebiště Žalov-cihelna B, Žalov-Na panenské.....	68
6. 2. Hřbitov u kostela sv. Klimenta.....	96
6. 3. Levohradecká pohřebiště, memoriální tradice pohřebišť a memoriální funkce hrobů hrobů.....	97
7. Pohřebiště levohradeckých obyvatel z pohledu hmotné kultury.....	100–263
7. 1. Nálezy ze zásypů hrobů.....	100
7. 2. Organické materiály.....	103
7. 3. Nádoby a nádobí.....	107
7. 4. Železné artefakty.....	149
7. 5. Mince.....	163
7. 6. Ostatní.....	163
7. 7. Šperky, ozdoby a oděvní doplňky.....	164

SVAZEK 2

8. Šperky jako zrcadlo kulturních a ekonomických změn.....	264–270
9. Sociální aspekty studia pohřebišť Levého Hradce... ..	271–309
9. 1. Sociální aspekty pohřebního ritu.....	273
9. 2. Hroby bez výbavy.....	278
9. 3. Pohřebišť obyvatel Levého Hradce z pohledu hrobových výbav.....	281
9. 4. Možnosti a problémy interpretace sociální výpovědi hrobového inventáře na příkladu srovnání vybraných pohřebišť.....	288
9. 5. Praha a Levý Hradec – sociální struktura a sociální topografie pohřebišť.....	300
9. 6. K vypovídacím možnostem pohřebišť pražské aglomerace, aglomerace Levý Hradec-Klečany a Mělníka.....	303

III. ČÁST – SOUVISLOSTI

10. Role Levého Hradce v historické a prehistorické minulosti Čech.....	310–319
11. Levý Hradec a jeho potenciál ve srovnání s vybranými hradišti centrální části středních Čech.....	320–331
12. Na cestě k přemyslovské doméně.....	332–354
12. 1. František Palacký – počátek příběhu.....	332
12. 2. Václav Vladivoj Tomek – tvůrce českých kmenů	333
12. 3. Jan Erazim Vocel, Josef Ladislav Píč a Josef Braniš – počátky archeologické reflexe	334
12. 4. V. Novotný (1912).....	336
12. 5. Období 1. republiky (1918 – 1938).....	338
12. 6. Období 2. světové války (1939 – 1945).....	342
12. 7. 1945 – až současnost.....	343
12. 8. Ke vztahu historie a archeologie.....	353
13. Několik závěrečných poznámek ke konceptu přemyslovské domény.....	355–360
14. Závěr	361–362
Prameny, dokumentace, literatura.....	363–391

Přílohy na CD:

Příloha I: Katalog

Příloha II: Raně středověká pohřebišť na Levém Hradci, v Klečanech a jejich širším zázemí

Příloha III: Raně středověká pohřebišť na Mělnicku

I. ČÁST

VÝCHODISKA

Letos prý budeš někde naproti Roztokům? Zda-li pak víš, že je mně tenhleten koutek nejpoetičtější z celé české země! Já si vždycky myslím, tam že určitě bylo sídlo nejstarších Čechů! Nasvědčují tomu dvacaterý důležité věci, hlavně Levý Hradec, Žalov atd.

Jan Neruda Juliu Grégovi 29. 4. 1889

1. ÚVOD

Řekneme-li počátky českého státu, pak se i nám – podobně jako Janu Nerudovi – vybaví na jednom z prvních míst Levý Hradec. Od doby, kdy klasik české literatury formuloval svůj názor – především na základě poznatků historie, svých dojmů a snad i povědomí o některých archeologických nálezech – archeologický zájem o tuto lokalitu a její výzkum přinesl rozsáhlý fond pramenů, vypovídající nejen o raně středověké etapě vývoje této lokality, ale též o vzdálenější minulosti pravěké a o bližší minulosti středověké a novověké. Šíře a členitost pramenné základny, vytvářená od sklonku 1. poloviny 19. století do současnosti a umožňující hledání odpovědí na širokou škálu nejrůznějších otázek, poněkud komplikuje zpřístupnění tohoto fondu, které v každém případě musí probíhat po etapách. V první etapě tak byla zpracována jednak problematika předhradí, jednak byla pozornost zaměřena na vývoj kostela sv. Klimenta na akropoli a sledování tradice lokality v písemných pramenech, a to na základě znalostí shromážděných do 90. let minulého století a dle technických možností, které byly v této době k dispozici. (Tomková 2001a). V další etapě – jako předmět disertační práce – jsem si vybrala téma *Postavení Levého Hradce v procesu vzniku a vývoje přemyslovské domény*. I když původním záměrem bylo vyhodnocení výzkumů jak pohřebišť, tak vybraných situací na hradišti, ukázalo se – mj. i v kontextu objevu nového příkopu a v důsledku toho i prokázání dalšího předhradí v roce 2010 – že takto široký záběr zpracování leží mimo reálné možnosti disertační práce. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla řešit zadané téma převážně na základě pohřebišť, k nimž mne nasměroval jak výzkum nově objeveného pohřebiště v poloze Žalov-Na panenské (výzkum od roku 2003 s přestávkami dosud), tak grantové projekty, jichž jsem se účastnila. Dalším podpůrným argumentem je skutečnost, že několik tisíciletí trávající osídlení Levý Hradec poznamenalo natolik, že vypovídací schopnosti odkrytých situací a

stratigrafií jsou pro raně středověké období podstatně omezené. Sídlištní zástavba je dochována pouze torzovitě, takže neumožňuje analýzu prostorové organizace hradiště, a řemeslné aktivity jsou doložitelné jen zprostředkovaně. Pro řešení zadaného tématu je proto prostor vlastního hradiště méně vhodný.

V první části práce nejprve charakterizují výchozí stav daný na jedné straně výpovědí písemných pramenů, na straně druhé současnou úroveň poznání. Zvláštní pozornost věnují vymezení sídelního areálu, jehož je Levý Hradec součástí, a to především na základě výsledků výzkumu v letech 2003–2011. Jádrem práce je kritické vyhodnocení pohřebišť levohradeckých obyvatel Žalov-Na Panenské, Žalov-cihelna A a B, Žalov-Levý Hradec, Levý Hradec – u kostela sv. Klimenta i dalších pohřebních aktivit na katastru Žalova, opírajících se o katalogy těchto pohřebišť a přírodovědné analýzy nálezů z nich pocházejících (*Tomková a kol. 2012*). Na tomto základě se – s vědomím oborových hranic – zaměřím na řešení následujících problémových okruhů:

1. Variabilita pohřebního ritu v kontextu memoriální funkce hrobu a ve vazbě na metody výzkumu.
2. Postavení studia pohřebišť Levého Hradce v budování chronologického systému hmotné kultury raného středověku
3. Pohřebiště Levého Hradce jako zrcadlo technologických, kulturních a společenských změn
4. Výpověď pohřebišť Levého Hradce o sociálních konstantách a proměnných raně středověké společnosti

Výše uvedené okruhy jsou podkladem pro závěrečné úvahy o pohřebištích Levého Hradce jako zdroji informací o proměnách postavení tohoto hradu v raně středověkých Čechách a přemyslovské doméně, jako jedné z jejích částí, která se proměnila/transformovala v jejich centrální oblast. Vzhledem k poslednímu okruhu a tématu práce se zamyslím též nad postavením konceptu přemyslovské domény v kontextu historického poznání a v kontextu posunu archeologických poznatků od doby, kdy byl tento koncept formulován.

2. LEVÝ HRADEC V PÍSEMNÝCH PRAMENECH

Levý Hradec zaznamenávají prameny hagiografické (Kristiánova legenda, Diffundente sole, Brunova a Canapariova legenda), vyprávěcí (především Kosmova kronika) i úřední povahy (Zbyhněvova listina, Rajhradská listina – ke všem pramenům podrobněji v dalším textu). Zatímco první dvě skupiny pramenů se dotýkají období sklonku 9. a 10. století, prameny úřední provenience, ač v některých případech jako mladší falsa, zachycují situaci počátku 12. a v první třetině 13. století. Zatímco první dvě skupiny zakládají a přenášejí tradici Levého Hradce jako místa, kde vznikl první křesťanský kostel v Čechách a tradici Levého Hradce jako místa volby sv. Vojtěcha biskupem, listinné dokumenty přinášejí především konkrétní informace o poměrech majetkových (dušník Ostož přináležející ke kostelu v Úněticích, majetková práva pražského kláštera sv. Jiří od 13. století) a povinnostech jeho obyvatel (Ostov, magister venatorius). Kosmova kronika kromě toho uvádí Levý Hradec v kontextu války mezi Lučany a Čechy, příběhu, který je sice vnímán zpravidla jako mytický, avšak přesto je do české historiografie v různé míře integrován. Podívejme se na jednotlivé tematické okruhy podrobněji a začneme přitom terminologií.

2. 1. TERMINOLOGIE PÍSEMNÝCH PRAMENŮ

Nejstarší podoba názvu lokality, již můžeme shrnout pod název Hradec/Levý Hradec, je uchována především v rukopisech Kristiánovy legendy, Kosmovy kroniky, Dalimilovy kroniky, legendy Diffundente a ve dvou listinách. Nejstarší rukopisy pramenů vážící se k raně středověkým dějinám Levého Hradce přitom pocházejí až z 12. století. Název sám o charakteru lokality samé přímo nevyovídá, později je užíván i pro osídlení, které již s původním hradištěm/hradcem nemělo nic společného. Mnohem důležitější jsou termíny označující formu sídla. Kristiánova legenda (2, 20) uvádí termín *castellum*. Kronikář Kosmas píšíci na přelomu 11. a 12. století označil Hradec, k němuž jako první dodává přívlastek Levý, jako *oppidum/oppidum parvum*, a to jak v souvislosti s líčením konfliktu Čechů s Lučany, tak v souvislosti s volbou Vojtěcha Slavníkovce biskupem (*Kosmas I*, 23, s., 25, s. 47). Je více než pravděpodobné, že přitom volil terminologické označení podle stavu lokality ve své době. Ve Zbyhněvově listině (*CDB I*, n. 124, s. 130) nacházíme potvrzení potřeby odlišovat v 1. polovině 12. století Hradec jako Hradec Levý, jednak je toto místo označeno jako *castrum*, na

rozdíl od Únětic – *villa Vnetich*. Obdobná terminologie *castrum*¹ – *Leuigradec*, *Levigradec* je použita v tzv. rajhradské listině (*CDB I*, n. 387, s. 436), vydané Přemyslem Otakarem I. dne 3. ledna 1221.

2. 2. LEVÝ HRADEC JAKO ÚTOČIŠTĚ V DOBĚ LUCKÉ VÁLKY

Levý Hradec se poprvé objevuje v první knize Kosmovy kroniky v souvislosti s líčením lucké války, a to jako útočiště Čechů a přemyslovského knížete Neklana (*Kosmas I*, 10, 12). Celý příběh (*Kosmas I*, 10, 11, 12, 13) je umístěn tak, že uzavírá příběhy výrazně mytické a předchází pasážím odrážející Kosmovy informace o nejstarších dějinách Čechů od Bořivojova křtu po smrt knížete Jaromíra. Různé jsou názory na chronologické včlenění lucké pověsti i její význam.² Události, jež tato pověst popisuje, či děje, jež zprostředkovaně odráží, se dle Kosmy udály v době předbořivojovské, dle V. Karbusického v 1. polovině 10. století za vlády knížete Boleslava I. (1995, 147–148), dle J. Žemličky v době knížete Spytihněva (*Žemlička 1989*, 706–707).

V těchto souvislostech připomeňme, že kníže Bořivoj (Gorivej), jehož křest rámuje celé vyprávění lucké pověsti (*Kosmas I*, začátek kapitoly 10, začátek kapitoly 14), vystupuje poprvé v roce 872, kdy se spolu s dalšími pěti knížaty srazil v boji kdesi u Vltavy s franským vojskem vyslaným do Čech Ludvíkem Němcem (blíže např. *Třeštík 1997*, 187–188). Tehdy se zřejmě historie také přiblížila k Levému Hradci na dosah.

Pro psanou historii tedy začal Levý Hradec existovat až v době, kdy se zde rozkládalo hradiště a na scéně se objevují první Přemyslovci, nebo krátce před tím, v případě je-li boj s Lučany kladen do doby předbořivojovské.

2. 3. TRADICE LEVÉHO HRADCE JAKO MÍSTA, KDE VZNIKL PRVNÍ KŘESŤANSKÝ KOSTEL V ČECHÁCH

Kristián popsal s přinejmenším stoletým odstupem od vlastní události Bořivojovo pokřtění na Moravě a jeho návrat zpět do Čech následujícími slovy: „*Mane facto ipsum ducem cum suis triginta, qui advenerant, cathezizans peractis ieiuniorum ex more sollempniis, sacrosancto baptismatis fonte innovavit pleniterque eum de fide Christi instruens, multis locupletatum donis ad propria redire concessit, tribuens ei venerabilis vite*

¹ V rajhradské listině i listině z let 1228–1233, již Hradec přešel do majetku kláštera u sv. Jiří (*CDB II*, č. 387, s. 436, *CDB II*, č. 378, s. 421), je paralelně jako *castrum* označen Pražský hrad. Obecně k terminologii raně středověkých opevněných sídel *Bláhová 1986*.

² Z obsáhlé literatury např. *Palacký 1848/1939*, 87; *Novotný 1912*, 263–266; *Karbusický 1995*, kde je uvedena další literatura, mj. k vývoji názorů na časové zařazení lucké války; *Třeštík 1997*, 68–69.

sacerdotem nomine Caych. Quique reversi in sua, in castello, cui vocabulum inerat Gradic³, supradictum sacerdotem statuunt, fundantes ecclesiam in honore beati Clementis pape et martyris, multa detrimenta sathane ingerentes, populum Christo domino acquirentes.“ (Kristiánova legenda 2.60, s. 20).

Právě tato událost, jejíž datování kolísá u různých autorů zpravidla mezi lety 873–890,⁴ dala vzniknout tradici Levého Hradce jako místa „*ubi christianitas incepta est*“ (CDB I, n. 124, č. 130) a právě tato tradice se stala momentem, díky němuž povědomí o Levém Hradci, byť s určitými přerывy, dožilo do současnosti. Lze také nadhodit otázku, do jaké míry povědomí o minulosti tohoto místa mohlo ovlivňovat další historii Levého Hradce v dobách, kdy již na tomto místě neexistovalo hradiště.

Změna domácích společenských poměrů, stejně jako změny v mezinárodním postavení země vedou zpravidla i k proměně oblíbených historických témat a udržovaných tradic. Zatímco jedna témata společnost jejich zařazením do svého zájmu či dokonce státní ideologie zvětšuje pro budoucnost, jiná ustupují do pozadí. Při takovémto střídání jsou pochopitelné i návraty k tématům a tradicím dříve opuštěným, které se po určité pauze objevují znovu buď v původní podobě, nebo v poněkud posunutém významu. Ani tradice Levého Hradce jako místa, kde počalo křesťanství, nebyla předávána kontinuálně a ve stejné intenzitě.

Po Kristiánovi, který zaznamenal popis založení kostela po více jak stu letech, následuje dlouhé mlčení. Kosmas, ačkoliv zmiňuje Bořivojův křest a v jiných kontextech též Levý Hradec (lucká válka, volba sv. Vojtěcha biskupem), založení kostela na Levém Hradci pominul.

Informaci „*In Levo Gradech terra ad aratrum, ubi christianitas incepta est...*“, která je zpravidla interpretována jako doklad přežívání povědomí o významu Levého Hradce v

³ Pojmenování *Gradic* obsahuje Dražický rkp. – rkp. K (14. stol.) a rkp. U (14. - počátek 15. stol.), Böddecký rkp. (12. stol.) uvádí *Gradicz*, rkp. T (1366) a FB pak *Hradecz* (Ludvíkovský 1978, 105–106, 109).

⁴ Datování založení kostela je závislé na datování Bořivojova křtu. Vyloučeno bylo Kosmovo datum 894, neboť Metoděj v té době již nežil. Hypoteticky kladl křest do let 869/870 R. Turek (1970, 153; 1982, 238). Starší česká historiografie (Palacký 1848/1939, 119; Tomek 1855, 7; Pekař 1903, 32, pozn. 1) či např. ještě J. Ludvíkovský (1978, 141) pracuje s datem 874 (873/4, po 874) obsaženým v rukopisu pražské kapituly z r. 1436 (Havlík 1987, 150). Na přelom let 878 a 879 kladou Bořivojův křest R. Turek (1963a) a L. E. Havlík (např. 1994, 54). V. Novotný (1912, 384 a pozn. 2) křest řadil mezi léta 880 – 885, respektive před úmrtí Metoděje v roce 885. D. Třeštík (např. 1985, 289; obsáhle k problematice a datování křtu 1986, 41–60; 1997, 312–338; týž 1997, 115, 312–338, zvláště tabulka na str. 319) dospěl k datování do rozmezí let 882–884, nejspíše k roku 883. S datováním před rokem 885 se lze setkat také u R. Turka (1970, 154). Je pozoruhodné, že do roku 884 kladl založení kostela (a tím nepřímo i křest) před více jak sto lety J. Smolík (1884, 303). Nelze ovšem vyloučit, že se ve skutečnosti jednalo o tiskovou chybu (původně 874?). K chronologii Bořivojova křtu též *Lowmiański* 1970, 415, pozn. 415. Odlišný pohled na tuto událost např. *Králik* 1966, 246–249.

souvislosti s počátky křesťanství v Čechách, obsahuje listina kanovníka Zbyhněva, jejíž originál byl vydán mezi lety 1125–1140 (*CDB I*, č. 124, s. 129–131, starší edice listiny *Reg. I*, č. 219, s. 98),⁵ tedy po více jak 240 letech od vlastní události a po zhruba 130–140 letech po Kristiánovi (přijímáme-li datování legendy do rozmezí 992 – 994, např. *Třeštík 1997*, 137).

Ve 13. století se informace o událostech sklonku 9. století traduje ve dvou pramenech a podobách. Jednak informaci o Levém Hradci jako o místě, kde počalo křesťanství, přenáší výše uvedená listina kanovníka Zbyhněva jako insert v listině Václava I. Text Kristiánovy legendy přejímá legenda *Diffundente sole*.⁶

Po více jak 400 letech od založení kostela píše na počátku 14. století třč. Dalimil: „*Prvý kostel v Hradci⁷ postaví, svatému Klimentu jej oslavi; druhý svaté Márie na Pražě ot velikých vrat ihned na drážě*“ (*Dalimil – FRB III*, kap. 23, s. 49). Připomeňme také, že ze 14. až počátku 15. století pochází celá řada rukopisů – mj. rukopis Dražický – obsahujících Kristiánovu legendu či její části (*Ludvíkovský 1978*, 105–106, 109). Z Kristiánovy legendy nebo z legendy *Diffundente sole* čerpal Jan Marignola, u nějž také nalezneme zprávu o založení nejstaršího kostela na Hradci po návratu právě pokřtěného Bořivoje do Čech.⁸ I když je tato kronika považována pro rekonstrukci nejstarších českých dějin za bezcennou (*Bláhová 1987*, 582) a z poznámek samotného autora kroniky vyplývá, že předloham, s nimiž pracoval, jako cizinec často nerozuměl – těžko lze tedy počítat s tím, že by měl představu o tom, o jaký

⁵ Listina se nezachovala v originále, ale jako insert v listině Václava I. z roku 1233 (*CDB III*, č. 56).

⁶ „... *ipsum ducem cum suis XXX, qui secum aduenerant, catechizans, peractis ex more solempniis ieiuniorum sacro fonte baptismatis innouauit, pleniterque eum de fide instruens multisque locupletatum donis ad propria concessit redire, tribuens ei venerabilis vite Caych nomine sacerdotem. Quique reversi ad sua in castellum, cui vocabulum erat Hradecz supra Multaviam, statuunt sacerdotem, fundantes ecclesiam in honore b. Clementis, vbi multa detrimenta satano ingerentes populum Christo domino acquirebant.*“ (*Diffundente sole – FRB I*, 193). Rkp. E opakuje název „*Gradic*“ známý z Kristiána (rkp. K), rukopis C termín „*Hradecz*“ známý z rukopisu FB Kristiána. „*Hradecz*“ s dodatkem „*supra Thetyn*“ se objevil v rkp. A a G legendy *Diffundente*, rkp. B uvádí „*Gradycz supra Thetyn*“. Jedním z nejzajímavějších rkp je rkp. C uvádějící „*Hradecz supra Multaviam*“. Naopak zkreslené tvary mají rukopisy v Bratislavské knihovny - rkp. F: „*Grayz*“ a rkp. D: „*Gradick*“ (*Diffundente sole – Chaloupecký*, 482–484). Rkp. staročeského zpracování legendy *Diffundente sole* obsahují název „*Gradisst*“ (rkp. A), „*Hradisst*“ (rkp. B) nebo „*Hradišče*“ (rkp. Z). Rukopisy pocházejí vesměs z 15. století, některé mohly vzniknout již v závěru 14. století, jiné ještě na počátku 16. století (*Diffundente sole – Chaloupecký*, 482–484, *Diffundente sole – MMFH II*, 287).

⁷ Rukopisy 14. století – rukopisy C (po 1350) a V (konec 14. stol.) – obsahují pouze označení „*w hradczy*“. V rukopisech 15. století – F (15. stol.), Z (před 1459) – se setkáváme jednak s tímto označením („*w hradczy*“), jednak s označením „*v Hradišti*“ – rkp. L (1. pol. 15. stol.), Cr (1443), Fs (konec 15. stol.), jednak s názvem „*w hradu*“ – rkp. P (asi pol. 15. stol.). První vydání kroniky Ješinem z Bezdězce (1620) má „*W Hradczy*“ *alit.* „*w Hradisst*“ (*Kristen 1958*, 199, 182–186, 199, 248). Novodobé edice se vrací jak k termínu *hradec* – „*v Hradci*“ (*Dalimil – FRB III*, kap. 23, s. 49), tak *hradiště* – „*v Hradišti*“ (*Dalimil – 1958*, kap. 23, s. 50).

⁸ „*Predictus eciam venerabilis dux Borziwoy rediens in Boemiam in castro, cui nomen Gradic, per manum sacerdotis predicti fundavit ecclesiam in honore beati Clementis pape et martiris, in qua statuit sacerdotem predictum, multum deo populum acquirentes.*“ (*Marignola*, 529).

Hradec se jedná –, přesto je třeba jeho zařazení zprávy o založení kostela brát v úvahu. Tuto kroniku, vzniklou v letech 1355 – 1358, totiž můžeme zařadit mezi kroniky „oficiální“, neboť jejím objednavatelem byl sám Karel IV. (*Bláhová 1988*, 273). Vzhledem k tomu, co je známo o vztahu tohoto panovníka k předkům, k zemským patronům a k minulosti českých zemí vůbec, je pravděpodobné, že na jeho dvoře mohlo žít povědomí o významu Levého Hradce v jeho nejstarším období. Možná toto povědomí bylo i určitým podnětem vedoucím k výmalbě kostela sv. Klimenta za vlády jeho syna Václava IV. Souběžně je však třeba upozornit i na slepou kolej v identifikaci místa počátku křesťanství v Čechách, na niž se dostali jiní kronikáři karlovskeho období.⁹

Připomeňme, že kostel sv. Klimenta právě v průběhu 12. – 14. století nejen neupadal, ale zažil několik stavebních úprav (*Tomková 2001a*, 211–228). Nejprve v době románské na severní straně možná přibyla stavba/přístavba, z níž se dochovalo pouze torzo kvádřikového zdiva severně rotundy, a pravděpodobně ve 13. století byla podkovovitá apside nahrazena gotickým polygonálním kněžištěm. Ve 14. století došlo k úpravám gotického kněžiště, které bylo opatřeno výše uvedenou kvalitní výmalbou. Ve 14. a na počátku 15. století je písemnými prameny doloženo zapojení kostela sv. Klimenta do farního systému v podobě plebánie (*Podlaha 1911*, 104).

Husitské války i další běh českých dějin jistě do určité míry přispěly k tomu, že stopy přežívání povědomí o Levém Hradci se postupně ztrácejí. Z 15. století ještě pochází celá řada rukopisů pramenů, obsahujících zprávu o Bořivojově založení kostela na Hradci. Zpráva o založení kostela uvedená v kronice Jana Marignoly ze 14. století byla opisována ještě ve 2. polovině 15. století. Právě z tohoto období se mj. dochoval jediný úplný text této kroniky (*Bláhová 1987*, 582–583). Z 15. století také pochází řada rukopisů Dalimilovy kroniky (*Kristen 1958*, 182–186) a legendy *Diffundente sole* (*Diffundente sole – Chaloupecký 1939*, 482–484). I relativně velká četnost opisů nevypovídá pochopitelně o reálné existenci povědomí o vztahu této události k Levému Hradci.

⁹ V karlovske době vznikla kronika Přibíka Pulkavy z Radenína, v níž je nejstarší přemyslovske sídlo kladeno na Vyšehrad, kde měl jeden z moravských věrozvěstů dočasně uložit ostatky sv. Klimenta v tamějším svatoklimentském kostele. Tento údaj poté domyslel autor pozdního tzv. Vokounova rukopisu Neplachovy kroniky. Ten totiž kostel vyšehradský a hradecký (nikoliv levohradecký) označil za nejstarší křesťanské svatyně v Čechách (*Sláma 1987a*).

Poněkud odlišná je situace v 16. století. Opisování výše uvedených pramenů buď ustalo, nebo se nám tyto opisy nedochovaly. Bořivojem založený kostel zmínil pouze v 1. polovině 16. století písař Václav Hájek z Libočan. Lokalizoval jej však do Hradce Králové.¹⁰

Znovu se Levý Hradec vynořil v rukopisech a přípiscích v 17. stol. po třicetileté válce. Janem Tannerem (1659) a Bohuslavem Balbínem (1664) byla znovuobjevena Kristiánova legenda, vydaná roku 1677 B. Balbínem (*Ludvíkovský* 1978, 119, 128). Zatímco B. Balbín jako obdivovatel Hájka z Libočan a královéhradecký rodák převzal Hájkovo ztotožnění Hradce s Hradcem Královým,¹¹ Balbínův přítel Tomáš Pešina z Čechorodu (1629–1680) se nechal ovlivnit více samotnými prameny, Kristiánovou legendou a legendou Diffundente sole, respektive jejím rukopisem C, a lokalizoval Bořivojův Hradec na levohradecké hradiště nad Vltavou.¹²

Edice pramenů pokračovaly v 18. století. V roce 1768 se o vydání Kroniky Jana Marignoly zasloužil Gelasius Dobner, o rok později byla Pavlem Athanasiem vydána Kristiánova legenda. Bez ohledu na diskuse o pravosti a datování Kristiánovy legendy probíhající od dob osvícenských (G. Dobner, P. Athanasius, J. Dobrovský) se v historii raně středověkých Čech pravděpodobně pod vlivem Pešinovým zcela zabydlelo ztotožnění Kristiánova Hradce s Levým Hradcem u Roztok na katastru dnešního Žalova. Ve své topografii, vydané v r. 1785 věnoval několik řádek Levému Hradci také Josef Schaller.¹³ Stavba rotundy prvního křesťanského kostela v Čechách „*Im Jahre 801*“ „...*in Hradec an der*

¹⁰ „A dal jemu jednoho velmi v sv. písmě učeného a nábožného kněze jménem Kájch, aby s ním jel do Čech. Kterýž když na svůj hrad, jménem Hradec, přijel, tu hned kostel ve jménu sv. Klimenta kázal založiti, kterýž ještě až do dnešního dne v městě Hradci Králové stojí obrácený kuorem k půl noci.“ (Hájek z Libočan, 349).

¹¹ Balbín 1677, Lib.I, Cap.X, s. 44.

¹² „.....demum Wissehradi regia Borzivogij I. Ducis Sede, & in castello Hradecz, uno atque medio infra Pragam milliari, in arduo colle supra Wltavam, quod nunc est ditionis Monasterij Sancti-Monialium D. Georgij in Arce Pragensi (Castelli hujus rudera hodiéque spectantur, in quorum medio templum S. Clementis stat adhuc integrum, more veteri in forma rotunda extractum: quod castellum erat Borzivogio imprimis familiare, instar alicujus privati secessus,. sicut Przemyslo erat Przemýšleni, Nezamyslo Sedešin, Mnata Ostromecz, Krzezomyslo Radostin, aliis alia). Innuít de hoc castello Hradecz, etiam supra nominatus Anonymus. (q) in Vita S. Ludmilae hisce: Quique reversi ad sua in castellum, cui vocabulum erat Hradecz supra Multaviam, statuunt ibi Sacerdotem, fundantes Ecclesiam in honorem Beati Clementis. Idem Memorat Christianus in Vita S. Wenceslai.“ (Pešina z Čechorodu 1673, 120). V souvislosti s touto zmínkou je třeba připomenout i příspěvek – zřejmě ze 17. stol. – v Dalimilově kronice (*Dalimil – FRB III*, 49): „V Hradišti, půl druhé míle pod Prahau nad řekau Vltavau. Toho hradu místo dosavad se spatřuje, a ves při tom Hradec řečená i kostel sv. Klimenta okrauhlý starodávní až posavad stojí.“ I když jeho autor je neznám, je velmi pravděpodobné, že by se mohlo jednat právě o někoho z okruhu lidí zabývajících se po polovině 17. století českou historií (J. Tanner, Tomáš Pešina z Čechorodu apod.).

¹³ Při uvádění textů legend použil termín *Lewy Gradecz* (Schaller, 25). Na str. 234 pak píše: „Nicht weit von dannen liegt ein verfallenes Schloß unter dem Namen Hradec, oder Lewý Gradec, ehemalige Stadt, die den Herzogen aus Prag theils zur Gegenwahr wieder die Saatzer, theils zum angenehmen Aussenhalte gedienet hat. Herzog Bořiwoy erichtete hier die erste Kirche unter dem Tit. des heil. Klemens.“

Moldau“ našla své zpodobení o tři roky později na romantické rytině Ludvíka Kohla.¹⁴ Patrně první samostatný článek věnovaný nejstaršímu kostelu na Levém Hradci sepsal roku 1842 J. B. von Lattenberg (1842, 391). Tuto kapitolu můžeme uzavřít rokem 1845, kdy vyšla topografie J. J. Sommera, doplňující základní charakteristiku Levého Hradce o vlastní terénní pozorování¹⁵ (nejstarší zprávy o Levém Hradci sklonku 18. a 1. poloviny 19. století souhrnně *Sklenář 2011*, 377–381; srv. též *Sklenář 2001*, 28–30).

2. 4. LEVÝ HRADEC JAKO MÍSTO VOLBY VOJTĚCHA BISKUPEM

Základním pramenem vypovídajícím o Levém Hradci jako místě, kde byl zvolen sv. Vojtěch biskupem, je vyprávění kronikáře Kosmy, který po více jak stu letech od události samotné tuto významnou událost umístil právě na tento hrad, na rozdíl od pramenů Vojtěchově volbě bližších, kterými jsou nejstarší svatovojtěšské legendy *Est locus*¹⁶ a *Nascitur purpureus flos*.¹⁷ Vojtěchovu volbu kronikář Kosmas následujícími slovy: „*Kníže Boleslav a jeho nejlepší muži vidouce, jak je v dobrých skutcích zbožný, a majíce naději, že bude budoucně ještě zbožnější, z vnuknutí milosti Ducha svatého uchopili jinocha, ač se tomu velmi bránil, a přivedše ho do shromáždění pravili: "Chtěj nechtěj, naším biskupem budeš a byť nerad, pražským biskupem slouti budeš. Tvá urozenost, tvé mravy a skutky nejlépe se shodují s velepastýřským důstojenstvím. Tys nám od vrchu hlavy až vespod po paty známý. Ty dobře znáš nám otvírati cestu, kudy se chodí do nebeské vlasti. Tvých rozkazů je nám nezbytně potřebí, abychom mohli a také chtěli jich poslouchati. Tebe všechno duchovenstvo za hodného, tebe veškerý lid provolává za schopného k biskupství."* Tato volba se stala nedaleko od hradu Prahy na hradě

¹⁴ Fotografie rytiny z roku 1789 je uložena v pozůstalosti I. Borkovského. Publikována je in: *Machalíková 2005*, obr. 39.

¹⁵ „*Diese Kirche ist als die erste christliche Kirche in Böhmen merkwürdig, indem sie Herzog Bořivoj, bald nachdem er sich im Jahre 874 hatte taufen lassen, hier auf seiner herzoglichen Burg Lewy Gradec (Hradec) errichtete. Die Burg selbst, einst ein Lieblingssitz der böhmischen Fürsten, war schon im XII. Jahrhunderte verfallen. Auch war hier eine kleine Stadt, von welcher aber keine Spuren mehr zu finden sind. Von der Burg sieht man noch einiges Mauerwerk und drei Wallgräben. Die Kirche mag mehrmals erneuert worden seyn, in ihrer jetzigen Gestalt besteht sie seit dem Jahre 1680.*“ (*Sommer 1845*, 172–173).

¹⁶ „*Po smrti toho biskupa se nedaleko města Prahy sešel opuštěný lid s vládcem té země a zkoumali pečlivě, koho by postavili na jeho místo. Všichni pak odpověděli jedněmi ústy: "A koho jiného než krajana Vojtěcha, jehož skutky, urozenost, bohatství i způsob života se shodují s tím důstojenstvím. On nejlépe ví, kam má kráčet, on také moudře spravuje a vede naše duše."*“ (*Slavnikovci*, 126; latinský text s uvedením edice srv. *Tomková 2006*, 175).

¹⁷ Bruno z Querfurtu, autor legendy *Nascitur purpureus flos*, se velmi obdobně zmiňuje o tom, že „*kníže země a obec se sešli a uváděli různé návrhy k volbě nového pastýře. Nakonec však všichni pozvedli ruce a vzduch se rozechvěl voláním: že nemají lepšího a že nemá být jejich biskupem nikdo jiný než jejich rodák Vojtěch, jehož urozenost, bohatství, hluboká moudrost a přívětivost jsou v souladu s tak velkou důstojností. Po těchto slovech byl povýšen na biskupa země Vojtěch, po změně svého smýšlení již zbožný.*“ (český překlad podle *Kyralová 1996*, kap. 8, s. 25, 27, latinský text s uvedením edice srv. *Tomková 2006*, 175).

Levém Hradci 19. února téhož roku, kdy zemřel biskup Dětmar.“ (Kosmas – překlad, I, kap. 25, s. 47).¹⁸ Značné dramatickosti vyprávění dodává Vojtěchův odmítavý postoj, proti němuž stojí obsáhlý výčet důvodů vedoucích k výslednému rozhodnutí. V této souvislosti je též třeba připomenout, že Kosmův popis události je nejen literárním rozvinutím slov nejstarších legend z počátku 11. století, ale prozrazuje též ovlivnění životopisem sv. Lamberta, napsaným lutyšským biskupem Štěpánem v 10. století, a to jak v podobě přímé citace, tak právě využitím motivu biskupa zdráhajícího se přijmout tento úřad.¹⁹ Skutečnému průběhu volby bylo Kosmovo líčení asi dosti vzdáleno, jak je možno soudit ze zmínky legendy *Est locus*, jejíž autor byl mnohem bližším a spolehlivějším svědkem světcova života. Ten totiž v souvislosti s Vojtěchovým prohlédnutím a jeho činy po smrti biskupa Dětmara poznamenal: „*Již tehdy však mu (tj. Vojtěchovi – pozn. aut.) přislíbili – někteří němými sliby, někteří veřejnou řečí – biskupskou hodnost.*“ (Slavíkovci, 126).

Historické bádání prokázalo, že Kosmou uváděné vročení volby do roku 969 je omylem a že se tato volba uskutečnila až o 13 let později.²⁰ Kosmovo určení dne a měsíce, 19. února, je oproti tomu považováno za spolehlivé. Podle legendy *Est locus* byla toho dne neděle (Slavíkovci, 126).²¹ Tentýž legendista uvedl, že k volbě došlo nedaleko Prahy. Levý Hradec jako místo konání této události – ovšem s více jak stoletým odstupem od ní – výslovně jmenoval pouze Kosmas. Jeho lokalizace nijak neodporuje svědectví legendy *Est locus* a je všeobecně přijímána. Z kontextu historických zpráv též vyplývá, že Vojtěch byl v této době zřejmě jediným vhodným kandidátem na biskupský úřad. O nedostatku vhodných osobností schopných usednout na biskupský stolec svědčí i skutečnost, že ani Vojtěch pravděpodobně

¹⁸ „*Quem dux Boleslaus et eius optimates in tam bono opere devotum cernentes et in futurum devotiorem fore sperantes gratia Spiritus sancti inspirante iuvenem nimis renitentem rapiunt et adducunt in medium atque inquit: "Nolis, velis, noster episcopus eris et Pragensis vel invitus episcopus vocaberis. Tua nobilitas, tui mores et actus optime concordant cum honore pontificatus. Tu nobis talos a vertice notus ad imos. Tu bene scis nobis pandere viam, qua itur ad celestem patriam. Iussa tua nobis quam posse sequi, tam velle necesse est. Te dignum omnis clerus, te universus idoneum episcopatu acclamat populus."* Facta est autem hec electio non longe ab urbe Praga Levigradec in oppido XI. kal. Marcii, eodem quo obiit Diethmarus episcopus anno.” (Kosmas, I, kap. 25, 47).

¹⁹ Na užití této skladby upozornil již Jan Viličkovský (1928, 356, pozn. 3) a po něm D. Třeštík (1968, 59). Z Kosmova podání naopak čerpala ve 14. století druhá redakce kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína. Srv. Slavíkovci, 354: „*Řečený svatý Vojtěch, jenž byl svěcením podjáhén, byl od Boleslava, prvního knížete českého, a pražského duchovenstva, jaksí proti své vůli zvolen za biskupa, jak si to vynutily jeho četné ctnosti a svaté skutky.*“ Údaje o volbě z nejstarších vojtěšských legend nejspíše v první čtvrtině 13. století převzala a rozvinula anonymní legenda *Tempore illo*, v níž se mj. praví: „*Tedy tímto velice úctyhodným rozhodnutím všech byl ctíhodný Vojtěch zvolen, třebaže zarmoucen a s pláčem prohlašoval, že si nezasluhuje, aby mu bylo svěřeno takové důstojství.*“ (Slavíkovci, 242).

²⁰ Určení roku Vojtěchovy volby je vázáno na smrt jeho předchůdce Dětmara, která je Kosmou datována do 2. ledna 969. Vročení této události do roku 982 se opírá o zprávu z druhé poloviny 12. století neznámého saského letopisce označovaného jako *Annalista Saxo*, jehož věrohodnost potvrzují i vojtěšské legendy (Slavíkovci, 402).

²¹ K určení dne podle G. Friedricha srov. Bláhová 2001, 556–557.

ještě nedosahoval funkci příslušného kanonického věku. Byl však vůbec své levohradecké volbě přítomen? Jan *Vilíkovský* (1928, 356) totiž poukázal na to, že autor legendy *Est locus* „neví nic o tom, že by Vojtěch byl přítomen své volbě“. Tutéž poznámku lze ostatně vztáhnout i k Brunovi z Querfurtu. Z kontextu dalšího vyprávění obou legendistů přitom nepřímou vyplývá, že v době volby Vojtěch zřejmě nepobýval ani na Pražském hradě. Uvědomíme-li si omezení dané žánrem legendy, která není reportáží z dané události, pak se – podpoření líčením Kosmovým – můžeme přiklonit k tradičnímu výkladu o jeho osobní přítomnosti při volbě.

Shrneme-li výše uvedené úvahy, můžeme rekonstruovat Vojtěchovu volbu jako víceméně standardní a předem domluvený akt, který se jen souhrou okolností, smrtí biskupa Dětmara v době nepřítomnosti Boleslava II. v jeho hlavním sídle a současně nevelkou vzdáleností Levého Hradce, kde níže právě pobýval, neodehrál na Pražském hradě.²² I když levohradecká volba k výkonu biskupské funkce Vojtěcha ještě neopravňovala – podstatné bylo až udělení investitury císařem Otou II. a vysvěcení mohučským arcibiskupem Willigisem v červnu 983 – přesto právě ona znamenala ve Vojtěchově životě zásadní změnu, jejímž prostřednictvím v budoucnosti leccos získal, ale také mnoho ztratil.

I když náznaky tradice Levého Hradce jako místa volby Vojtěcha druhým pražským biskupem a prvním biskupem českého rodu najdeme již v 17. století v díle *Rosa boemica sive Vita Sancti Woytiechi agnomine Adalberti, Pragensis episcopi, Ungariae, Poloniae, Prussiae apostoli* Matěje Benedikta Boleluckého (*Bolelucky 1668*), rozvíjena je zvláště od sklonku 90. let 20. století.²³

2. 5. PRAMENY ÚŘEDNÍ POVAHY

Zbyhněvova listina (*CDB I*, č. 124, s. 130) vydaná za vlády Soběslava I. někdy mezi lety 1125–1140 je významným pramenem z řady důvodů. Na základě jejího rozboru vytvořil Z. Smetánka (1992b, 29-73) velmi živý obraz hospodářství Ostoje, proanimata únětického

²² O hypotetické hledání souvislosti Vojtěchovy volby na Levém Hradci s významem tohoto hradiště jako „místa, kde počalo křesťanství,“ se pokusil Emanuel *Šimek* (1929, s. 46-47 (ten ovšem s výhradami) a Dušan *Třeštík* (1998, 93). Uvedené hypotézy jsou ovšem výsledkem jen velmi volné kombinace zpráv o této volbě a listinné zmínky z let 1125 – 1140 a nemají oporu v žádné zprávě bezprostředně se dotýkající Vojtěchovy osoby. Srv. *CDB I*, č. 124, s. 130.

²³ Informace o Vojtěchově biskupské volbě byla tradována ve středověku i dalšími prameny, avšak bez jmenování Levého Hradce, což se dotýká též legendy *Tempore illo* (*Slavíkovci*, 242). K rozvíjení novodobého zájmu o Levý Hradec v prostředí církevním a kulturním I. Vojtěchovská (*Dobošová – Tomková – Vlček – Vojtěchovská – Všetěčková 1998*, 3–4). Text kapitoly vychází z textu *Tomková 2006a*, 171–179.

kostela, hospodařícího právě na Levém Hradci a v jeho nejbližším okolí. Ačkoliv listina relativně detailně zaznamenává různé typy pozemků, z nichž některé ležely „*in ipso castro*“, nevyplývá z ní jasně, kde se nacházela vlastní Ostojova usedlost.²⁴ Listina naopak vypovídá o tom, že existovalo povědomí o tomto místě jako o místě, kde začalo křesťanství, a že stále existovaly důvody pro označení této lokality jako *castra*, ať již v nějaké blíže nespecifikované podobě funkčního nebo jako odezva jeho bývalého významu.

Ve 2. polovině 12. století se historie Levého Hradce téměř zcela ztrácí v mlhách. Nebýt rajhradské listiny z roku 1221, vůbec bychom neuvažovali o nějakém specifickém charakteru lokality v tomto období a v prvním dvacetiletí 13. století. Přemysl Otakar I. na základě stížnosti své sestry Anežky, abatyše kláštera sv. Jiří, na počínání magistra venatoriae, přikazuje „*non solum beneficiario nostro in castro Levigradec et magistro venatorie dignitatis, sed etiam ceteris forestariis nostris districte*“, aby „*imposterum nullo modo homines dicte ville Suchidol in univervis terminis silve Luboka, seu in pascuis, seu in lignis, seu in theloneo, quod ceztne dicitur, vel ceteris utilitatibus infestare et inquietare audeant*.“ (text znám z pozdějšího opisu – *CDB II*, č. 387, s. 436). Do jaké míry a v jakém obydlí tento knížecí úředník na Levém Hradci přebýval, není známo. Listina indikuje zvýšený zájem panovníka o vnitřní poměry, byť v tomto konkrétním případě iniciovaným ze svého nejbližšího okolí. Situace se – pro tuto dobu spíše ale formálně – změnila pravděpodobně ještě v tomtéž desetiletí, kdy *Gradec* spolu s dalším osídlením v dolním Povltaví a vedle dalších majetků z jiných částí Čech připadl svatojiřskému klášteru (listina zachována ve falzu z poloviny 13. století – *CDB II*, č. 378, s. 421). Právě z této listiny vyplývá, že Hradec vedle dalších vsí levohradeckého okolí územně spadal do provincií nacházejících se *circa castrum* (myšlen Pražský hrad – poznámka K. T.). Potvrzuje se tak již výše uvedený fakt, že Pražský hrad byl jediným centrem pro oblast dolního Povltaví přinejmenším po dnešní Kralupy nad Vltavou. Přemysl Otakar I. rozložením majetku prostřednictvím této donace svatojiřskému klášteru fakticky více získal, než ztratil. Nezabíval se vlivu na tento majetek a přitom získával závislý a dobře organizovaný aparát s vlastní ekonomickou aktivitou. Uvedená listina je jedním z důležitých pramenů ke sledování vývoje dolního Povltaví jako původně knížecího a královského majetku a jeho proměnám v zázemí středověkého města Prahy.

²⁴ Z. Smetánka ji umístil na předhradí. Akropole oproti tomu měla patřit knížecím lidem (1992b, 34-35, 41 an.).

3. LEVÝ HRADEC V KONTEXTU ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU V 19. – POČÁTKU 21. STOLETÍ

Východiskem ke studiu Levého Hradce a tím i levohradeckých pohřebišť je zmapování vývoje vnímání této lokality z hlediska prostorového, resp. z hlediska vývoje vnímání jeho sídelního areálu. Neobejdeme se při tom bez krátkého přehledu studia výzkumu Levého Hradce, který formoval jak vymezení sídelního areálu jako celku, tak jeho jednotlivých částí. V této kapitole ponecháme stranou podrobnější dějiny výzkumu jednotlivých levohradeckých pohřebišť, jimž jsou dále věnovány samostatné kapitoly.

3. 1. ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM DO ROKU 1940

3. 1. 1. Pramenná základna

Již od prvních archeologických aktivit od 19. století byly z Levého Hradce a dalších míst žalovského katastru, především Řivnáče, získávány artefakty pravěkého, raně středověkého a dílem i středověkého až novověkého stáří. Na sběry i výkopy započaté ve 40. letech 19. století Václavem Krolmusem, navázali vlastní terénní činností Č. Ryzner²⁵ a J. L. Píče (*obr. 1*; k nálezům do r. 1870 *Sklenář 2011*; 378–381, *Píče 1989*, 580–581; *týž 1908*; *týž 1909*; k dějinám výzkumu *Tomková 2001a*, 7, 15–17), k nimž se v letech 1911–1912 připojil i J. A. Jíra sledováním výkopů a vlastními odkryvy v žalovské cihelně. V období 1. republiky provedl na Levém Hradci Státní archeologický ústav dva výzkumy. O prvním z nich, z roku 1926, se nedochovaly prakticky žádné informace, vyjma záznamů v inventáři Národního muzea (*Tomková 2012*, 264).²⁶ Druhým byla Böhmova revize odkryvu „paláce“ J. L. Píče, vyvolaná rozšiřováním hřbitova až k severní hraně hradiště, kde byla vybudována nová márnice (*Tomková 2001a*, 155–163; *Tomková 2012 a kol.*, 264–265). Porovnáme-li období před a po roce 1918, můžeme konstatovat jednoznačně vyšší zájem nejstarších generací

²⁵ Č. Ryzner již na sklonku 70. let 19. století informoval o nálezů hrobu v Žalově-cihelně, na počátku 80. let provedl rozsáhlé výkopy na Řivnáči a v letech 1888–1889 v rámci aktivit Společnosti přátel starožitností českých vedl několik výzkumů na akropoli i předhradí Levého Hradce.

²⁶ V uvedené publikaci jsem si nebyla ještě zcela jista lokalizací, avšak poznámka o konzervaci sekery v Zprávách St. archeologického ústavu za rok 1931 jednoznačně lokalizuje hrob do prostoru Levého Hradce (*Zpráva o činnosti 1931*, 64).

našich archeologů o Levý Hradec a jeho nejbližší okolí oproti období 1. republiky, kdy se výzkum soustředil především na Pražský hrad, Vyšehrad a Libušín.²⁷

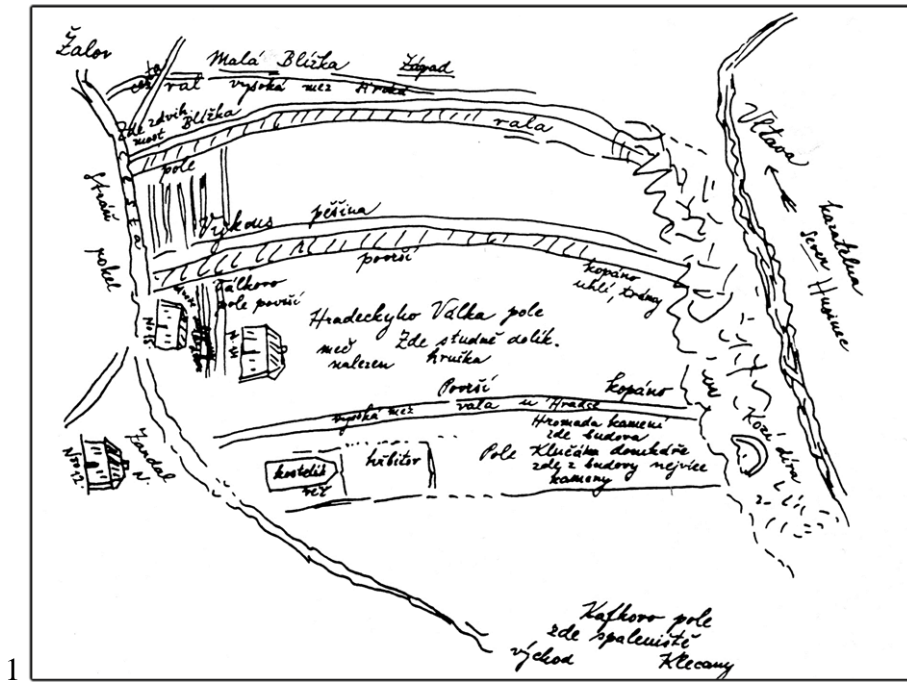
Až do výzkumů I. Borkovského ve 40. – 50. letech 20. století byla struktura archeologických nálezů z hlediska vztahu k nálezovým okolnostem následující: dominují nálezy bez vztahu ke konkrétním objektům, na druhém místě jsou nálezy pocházející z raně středověkých hrobů a až na posledním naprosto marginální nálezy přiřaditelné sídlištním objektům. Úroveň záznamů o lokalizaci nálezů v zásadě odpovídá dobovým „standardům“, i když jsou patrné rozdíly v přístupu jednotlivých nálezců a badatelů (V. Krolmus – skica, J. L. Píč – plán lokality s vyznačením míst nálezů, Č. Ryzner – zaměření výzkumu na předhradí, J. Böhm – výkopy nejsou zachyceny na celkovém plánu). I v případě nálezů z hrobů tvoří překvapivě velký podíl artefakty bez vazby na konkrétní hrobový celek, či s nejistou úplností nálezového celku. Charakteristickým znakem sledovaného období je intenzivní sběratelská činnost, která vyústila v postupné předávání některých sbírek Národnímu muzeu (srv. *Tomková 2012 a kol.*, 11–23, 262–265).

Z pohledu struktury pramenné základny dominuje keramika, předměty kovové a kostěné, mezi Rýznerovými nálezy poprvé registrujeme cílené získávání zvířecích kostí. Antropologickým nálezům nebyla s jedinou výjimkou (Matiegkův rozbor vybraných lebek z levohradeckých pohřebišť in: *Stránská 2012*, 354) vůbec věnována pozornost.

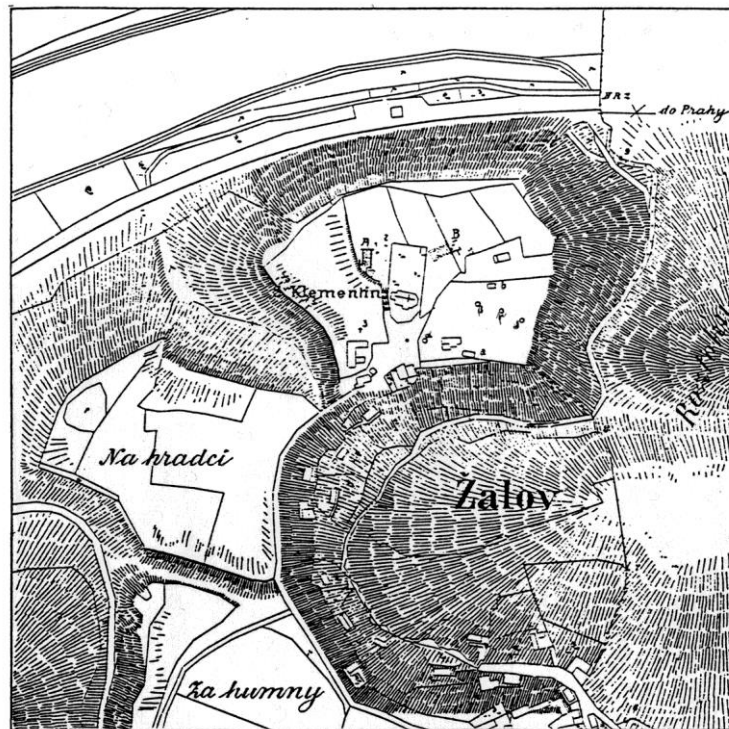
Právě v tomto období se souběžně zformoval i základní numismatický fond. Z akropole z okolí kostela pochází/pocházejí mince Vladivojova/Vladivojovy,²⁸ o nichž víme zásluhou Krolmusovou (*Radoměřský 1960*, 14, 16; *Tomková a kol. 2012*, Tab. 16). Denáry Vladislava I. z období 2. vlády (1120–1125) a denár Vratislava II. jako krále po r. 1085 byly nalezeny při výzkumu pohřebišť u kostela sv. Klimenta Č. Ryznerem (*Radoměřský 1960*, 19; *Tomková a kol. 2012*, 261–262). Na předhradí v roce 1889 získal Č. Rýzner z jednoho objektu 37 denárů Břetislava I. Z roku 1924 pochází depot z nedalekého vrchu Řivnáče, který obsahoval 127 denárů knížete Jaromíra (1004–1012) a 4 denáry knížete Oldřicha (*Radoměřský 1960*, 16, 18).

²⁷ Rozvoj studia hradišť, zahrnující mj. též cílené zaměřování, by v tomto období nebyl možný bez duchovní i finanční podpory prezidenta T. G. Masaryka. Je třeba zdůraznit, že se nejednalo pouze o podporu výzkumu lokalit spojených přímo s českou historií, ale i pravěkých (*Zpráva o činnosti 1919 – 1929*, 38, 40; *Zpráva o činnosti 1929*, 97–98; *Zpráva o činnosti 1930*, 101; *Zpráva o činnosti 1931*, 61, 63)

²⁸ Vladivojův denár je unikátem nejen tím, že v době svého nálezů byl prvním známým exemplářem mincí tohoto knížete, ale i tím, že jako jediný pochází pravděpodobně ze sídlištního kontextu, nikoliv z depotu (*Radoměřský 1960*, 14, 16).

1

2

Obr. 1. Levý Hradec v 19. a na počátku 20. století. 1 – Skica V. Krolmuse z 50. let 19. století; 2 – Plán. J. L. Píče z počátku 20. století (podle Píče 1908; Tomková 2001a, obr. 69 a 70).

3. 1. 2. Interpretace

Jako sídelní areál hradiště byla vnímána akropole a 1. předhradí. Areál druhého předhradí, na jehož existenci upozorňovaly starší historicko-topografické práce a později i Č. Ryzner (*Sklenář 2011*, 377–378; *Výroční zpráva 1889*), zůstal stranou archeologické pozornosti. Jak viděl Levý Hradec J. E. Vocel v roce 1868, který měl povědomí o písemných zprávách o všech nejdůležitějších událostech zaznamenaných písemnými prameny, tj. lucké válce, založení nejstaršího kostela i Vojtěchově volbě biskupem? „*Nedaleko Roztok u vsi Žalova spatřuje se až posud na skalnatém vrchu, jenž příkré srázy své k Vltavě kloní a na jihozápadní straně s vysočinou vedlejší souvisí, onen chrám sv. Klimenta, ovšem chatrným způsobem na konci XVII. stol. přestavený. Ostroh, na němž kostel stojí, jest výborně způsoben k založení staroslovanské pevnosti; spatřujíť se tu ostatky mohutných valů, širokými příkopy vroubených; největší část naspů jest však rozkopána a zorána, tak že téměř nemožno nákres Levého Hradku shotoviti. Nicméně ze zbytku valů, tu a tam ještě strmících, na jevo jde, že zevnější ohrada na kraji skalnatého srázu nad Vltavou počátek brala a daleko po vysočině se rozkládajíc předhradí rozsáhlé zavírala, kdežto vnější skromnějšího objemu valy, kolem kostela vedeny jsouce, ohradu knížecího hradu tvořily.*“ (Vocel 1866–1868, 405–406).

Nejpozději od dob Rýznerových a Matiegkových existovalo povědomí o vazbě hrobů nalézáných v místech žalovské cihelny a Levého Hradce (*Matiegka 1891*, 50; nepřímo též záznamy inventáře Národního muzea). Poprvé již byl řešen vztah Levého Hradce a Řivnáče (blíže kap. 10). I když již v této době byly získány i nálezy pravěké, stejně jako novověké, zůstaly ve stínu nálezů raně středověkých.

Získané nálezy se tak jen těžko mohly samy o sobě stát základnou pro širší sídelně historické úvahy. Levý Hradec byl vnímán v duchu romantické koncepce buď jako pohanské obětiště, nebo v souladu s poznatky historiků jako knížecí sídlo (k rolím Levého Hradce a jejich vývoji blíže kap. 10). Kupodivu se výrazněji neprojevil potenciál daný Kosmovým vyprávěním o roli Levého Hradce v lucké válce. Ve 20. – 30. letech 20. století Levý Hradec vstoupil do diskusí o českých rotundách a podobě rané křesťanské architektury (*Birnbaum 1927*, 175–176; *Guth 1925*, 159, 180 ad.; *Cibulka 1934*, 290–291, 436).

Samostatnou kapitolou, která teprve čeká na své zpracování, tvoří šíření poznatků historických i archeologických o Levém Hradci a vytváření historického povědomí o této významné lokalitě v prostředí tehdejší společnosti (srv. též kap. 10). V rámci spektra

připomeňme inspiraci uměleckých děl literárních (Levohradecká povídka V. Třebízského²⁹), či výtvarných (např. soubory kreseb M. Alše návrh pro lunetu Žalov v Národním divadle, či olejomalba J. Mařáka Levý Hradec), zatímco na druhém pólu stála prezentace levohradeckých nálezů na výstavách, sběratelská činnost či dobové pohlednice.

3. 2. VÝZKUMY I. BORKOVSKÉHO V LETECH 1940 – 1941, 1947 – 1955

3. 2. 1. Pramenná základna

Výzkumy I. Borkovského v letech zásadním způsobem rozšířily základnu pravěkých a raně středověkých nálezů z Levého Hradce, obohatily žalovský pramenný fond o nálezy středověké a novověké a zcela zásadně změnilo obraz archeologických nálezů ve vztahu k nálezovým okolnostem (*obr. 2, 3*). U podstatné většiny disponujeme údaji o místě nálezu, značná část nálezů je vázána na nějaký objekt, nejčastěji opevnění. Borkovského pozůstalost z této doby obsahuje výzkumné deníky, seznamy sáčků, bohatou fotografickou a kresebnou dokumentaci (plány, řezy), stejně jako náčrty a rukopisy připravovaných prací, které však již nebyly nikdy dokončeny. Právě tyto prameny obsahují zdůvodnění Borkovského názorů a odrážejí Borkovského dynamický přístup v myšlení „atakovaném“ neustále novými poznatky přinášenými dalšími sezónami výzkumu.

V dokumentaci I. Borkovského se zračí postupné rozšiřování zkušeností a stále intenzivnější zájem o stratigrafické poměry na lokalitě. Bohužel tomuto zájmu neodpovídala vždy metodika vlastních výkopových prací. V důsledku toho, i když disponujeme na svou dobu podrobnou dokumentací, jen s velkými obtížemi propojujeme se zaznamenanými kontexty (vrstvami a objekty) konkrétní nálezy, při jejichž získávání bylo často postupováno mechanickou cestou.

Právě s Borkovského výzkumy se začala měnit struktura nálezů, kdy kromě standardně získávaných artefaktů začaly být poprvé systematicky shromažďovány jak nálezy uhlíků, tak zvířecích kostí ve vazbě na nálezový kontext. Zájem o přírodní prostředí se

²⁹ Levohradecká povídka usazené do období třicetileté války obsahuje narážky i na starší minulost Levého Hradce. Povídka poprvé vydaná v roce 1882 již reflektuje prezenci archeologických nálezů, a to v době před výkopy Ryznerovými i Pičovými. Jistě není náhoda, že byla znovu vydána v roce 1938 (*Třebízský 1938/1940*, 3–116) v edici Odkaz národu. Jak tato povídka, tak např. v úvodu práce uvedený citát z dopisu J. Nerudy reflektují poznání lokality fakticky ještě před publikací prvních rozsáhlejších výkopů na hradišti provedených Č. Ryznerem a J. L. Pičem.

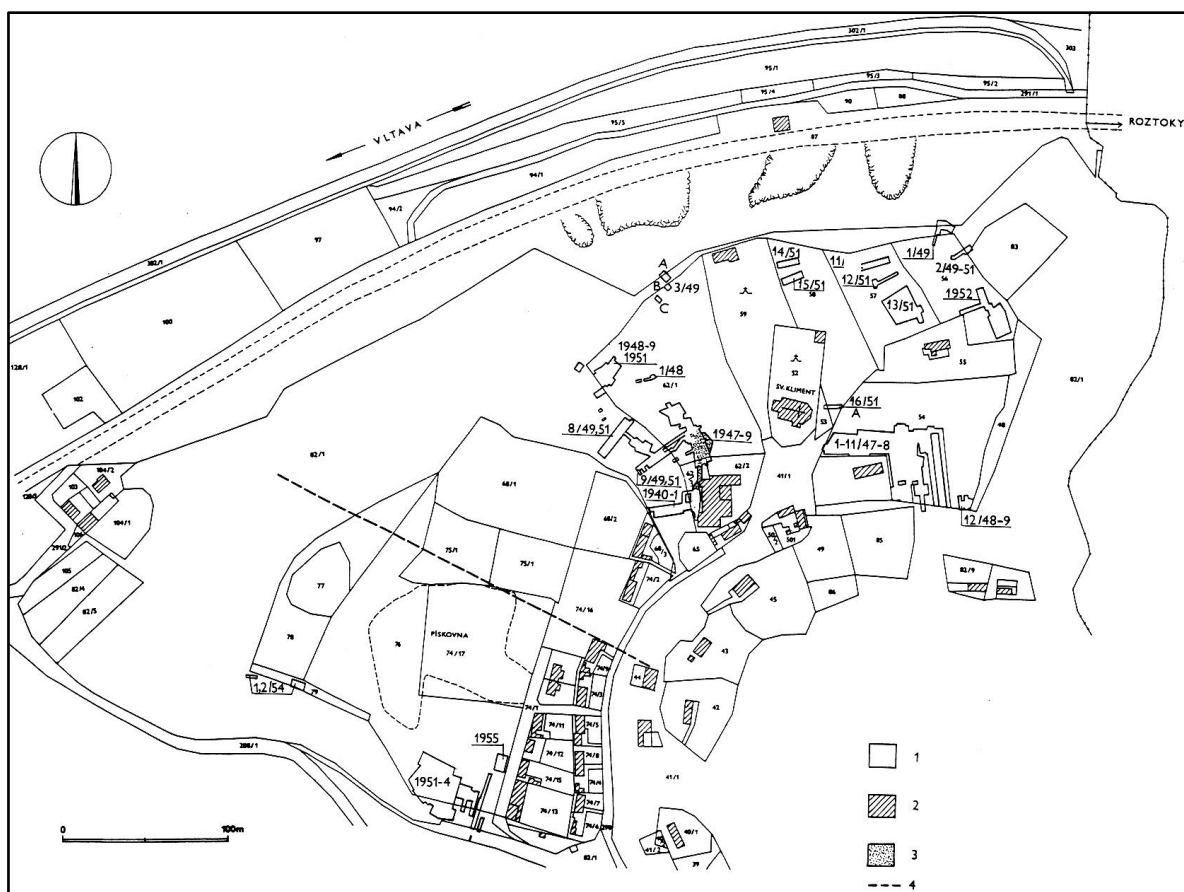

Obr. 2. Pohled na Levý Hradec z Řivnáče v době aktivity I. Borkovského.

projevil i v zájmu o geologii celé oblasti (studie Q. Záruby-Pfeffermanna³⁰ uložené v pozůstalosti I. Borkovského). Vzhledem k rozsahu výzkumu bychom předpokládali zisk řady mincí, ve skutečnosti se však od roku 1950 do současnosti podařilo objevit kromě jedné mince novověké (*Smíšek – Tomková 2006, 284*) pouze jediný denár Vladislava II, a to na předhradí (*Radoměský 1960, 19–20*).

I když hlavní těžiště zájmu I. Borkovského leželo ve výzkumu levohradeckého hradiště, paralelně se věnoval výzkumu pohřebiště v Žalově-cihelně a provedl dílčí sondáž na Řivnáci. Bohužel plán sondy a její umístění se nedochovaly.

³⁰ *Záruba-Pfeffermann 1943; Záruba – Kukla – Ložek 1962, 135–161.*

Obr. 3. Sondy I. Borkovského. 1 – sondy; 2 – kostel a novodobá zástavba; 3 – přibližný rozsah severního pokračování sondáže z r. 1941; 4 – ukloněná osa S-J, na níž se váže původní dokumentace výzkumu předhradí I. Borkovského. Na plánu je patrné podstatně četnější pokrytí sondami v prostoru akropole (podle *Tomková 2001a*).

3. 2. 2. Zpracování a interpretace

Nejprve 2. světová válka a později vyčerpání výzkumy na Levém Hradci a Pražském hradě ve 40. – 50. letech neumožnily I. Borkovskému věnovat čas zpracování jejich výsledků. Informace o nich se tak dostávaly ke čtenářům pouze v podobě krátkých předběžných informativních článků v *Archeologických rozhledech* (*Borkovský 1941*, 7–8, 9–15; *týž 1947*, 50–58; *týž 1953a*, 621–624, 641–646; *týž 1954*, 62–63, 133; *týž 1955*, 653–659, 718), eventuálně v tisku, či v podobě přednášek. Pohřebiště v Žalově-cihelně jednoznačně považoval za pohřebiště obyvatel hradu a plánoval jeho komplexní publikaci, zahrnující objevy jeho předchůdců. V jejím dokončení mu však také zabránila jeho celková vyčerpání. Borkovského interpretace se v zásadě pohybovaly v rámci, které mu vytvořili historikové i jeho předchůdci, a Levý Hradec tak vystupoval především jako knížecí sídlo. Na druhé straně je třeba poznamenat, že se I. Borkovský postaral o přepisy všech deníků a seznamů sáčků,

stejně jako o kompletaci planografické dokumentace F. Buřila, včetně vyhotovení řady kopií. Vytvořil tak nenahraditelnou základnu pro budoucí zpracování lokality.

3. 3. 1955 – 1980

3. 3. 1. Pramenná základna

V roce 1955 se I. Borkovský s terénním archeologickým výzkumem definitivně rozloučil. Výzkum hradiště tak na dlouhá léta skončil. Archeologické výzkumy I. Borkovského se staly podnětem pro památkovou ochranu lokality, takže již v roce 1956 byla zřízena státní archeologická rezervace Levý Hradec, v roce 1964 byla tato lokalita zapsána do státního seznamu nemovitých kulturních památek Středočeského kraje. V roce 1978 byl Levý Hradec prohlášen národní kulturní památkou (ovšem v rozsahu menším než archeologická rezervace), v roce 1980 bylo vyhlášeno její ochranné pásmo (ve vztahu pouze k Levému Hradci v rozsahu větším než archeologická rezervace, s ohledem na Řivnáč v rozsahu menším než archeologická rezervace).

Případné stavební aktivity nebyly systematicky sledovány a zřejmě ani nahlašovány, jak ukázal např. rok 1959. Právě tehdy nebyla včas oznámena výstavba vodovodu procházející Levohradeckou ulicí na předhradí do prostoru plochy s pomníkem jižně kostela na akropoli. Výzkumu tak unikl příkop mezi akropolí a 1. předhradím. Zprávu o záchranné akci, z níž pocházejí zvláště nálezy pravěké keramiky, podal Z. Smetánka (*Hlášení* č. j. 2011/59). Ten se spolu s B. Nechvátalem již o dva roky dříve v roce 1957 podílel na záchraně tří hrobů v žalovské cihelně (*Tomková 2012 a kol.*, 157–160). Středočeské muzeum v Roztokách se věnovalo především shromažďování nálezů získaných amatéry.

3. 3. 2. Zpracování fondů a interpretace

Mezidobí 1955 – 1980, které znamenalo období útlumu terénního archeologického výzkumu, obohatilo studium Levého Hradce o Radoměřského komplexní zpracování mincí z Levého Hradce depotu z Řivnáče (*1960*, 12–22) a především o Borkovského základní souhrnnou práci *Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců* (*Borkovský 1965*).³¹ Rozsah a typ publikace mu nedovolil představit výsledky výzkumu svého i předchůdců v plné šíři. Problémem je i relativně velký odstup od doby výzkumu, který na jedné straně umožnil určitý nadhled nad celou studovanou problematikou, na straně druhé se do publikace vloudila řada nepřesností.

³¹ Kromě toho v pozůstalosti I. Borkovského najdeme četné doklady popularizačních aktivit zahrnující články v tisku, přednášky pro veřejnost i prezentace nálezů na výstavách.

Zatímco při terénním výzkumu I. Borkovský věnoval stejnou pozornost nálezům všech období, při zpracování dominoval jednoznačně zájem o raný středověk.

I. Borkovský vnímal Levý Hradec jako dvouprostorové hradiště, k němuž patřilo pohřebiště v Žalově-cihelně. I on si položil otázku, zda areál před 1. předhradím nebyl ohrazen. Bohužel se přitom neopřel o informace z 19. století, ale o název ulice Na valách. Výsledky jeho výzkumu v kombinaci s informacemi místních obyvatel absenci opevnění v tomto prostoru vyvrátily a dál již I. Borkovský v ověřování myšlenky 2. předhradí nepokračoval.

V interpretační rovině navázal na Guthův předválečný koncept Levého Hradce jako předchůdce Pražského hradu (*Guth 1934*, 688–690; též *Cibulka 1934*, 286–287), který vycházel především z písemných pramenů a výsledků výzkumu Pražského hradu, a opřel jej o výsledky tehdejších výsledků svých výzkumů obou lokalit. Podílel se na zafixování představy Levého Hradce jako významného sídla Přemyslovců a místa, kde byl postaven nejstarší křesťanský kostel, jakož i významného sídla Přemyslovců. Právě v období 60. – 70. let 20. století se přitom posunulo hodnocení rotundy směrem do doby Bořivojovy (*Borkovský 1965*, 56–57; *Merhautová 1970*, též *1971*, 8).

3. 4. 1980 – SOUČASNOST

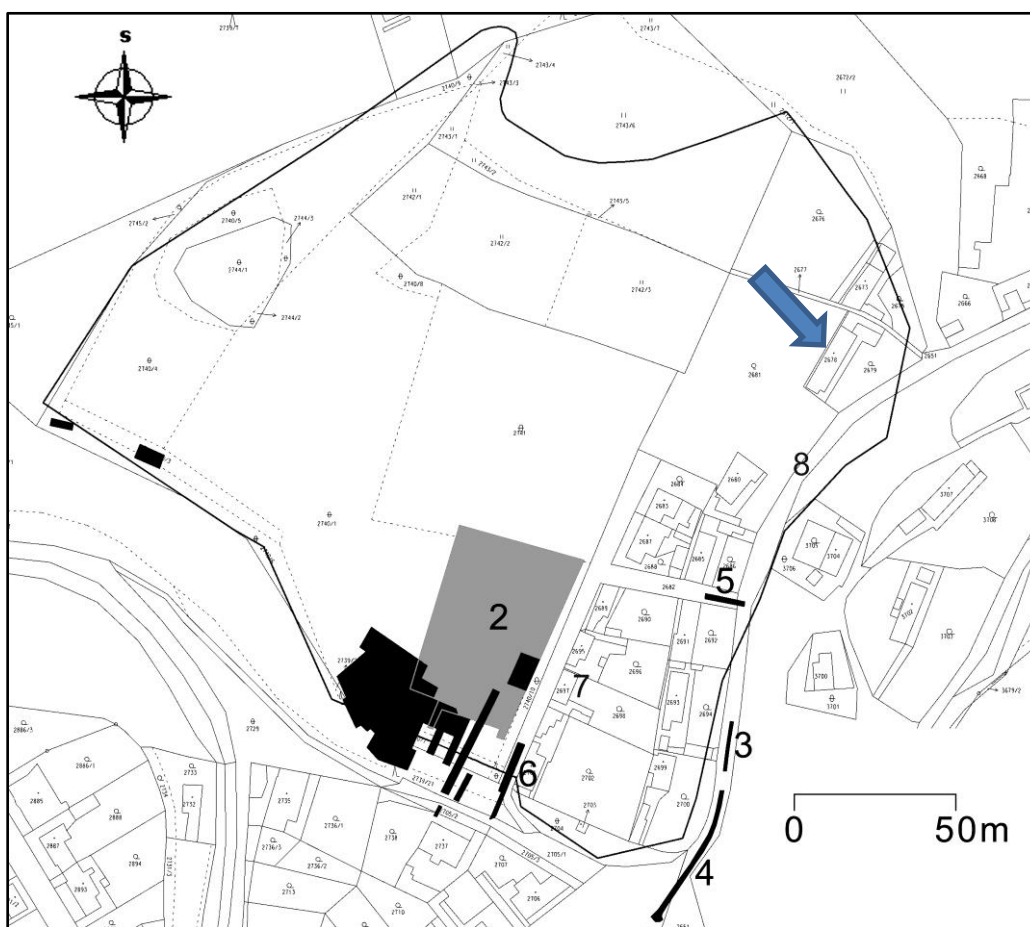
3. 4. 1. Pramenná základna

Archeologický ústav v Praze se na lokalitu vrátil ve spolupráci se Středočeským muzeem v Roztokách v roce 1982, když byly budovány základy pro patky první naučné stezky na lokalitě. Záchranné výzkumy v letech 1990 – 2000, vedené samostatně či opět ve spolupráci se Středočeským muzeem v Roztokách, více méně pouze registrovaly prezenci či absenci archeologických situací a dokumentovaly pozitivní zjištění (*Tomková – Vojtěchovská 1998*, 349–365; *Tomková 2001a*, 186–190). Rok 2003 znamenal v archeologickém výzkumu Levého Hradce a žalovského katastru podstatný zlom. Od tohoto roku se na tomto katastru rozvinula velice bohatá stavební činnost, která probíhá dosud.

3. 4. 1. 1. Areál akropole a 1. předhradí hradiště (NKP Levý Hradec)

Ochranný režim národní kulturní památky působí pozitivně v tom smyslu, že vlastního hradiště se dotýká pouze menšina stavebních aktivit. K nejvýznamnějším akcím patří

rekonstrukce a výstavba nových inženýrských sítí (2005-2006), které probíhaly v režimu výzkumů záchranných. Jejich formu ovlivňoval jak charakter akce, průběh určitých úseků inženýrských sítí v liniích starých vedení, tak v podstatné míře finanční a časové limity. Všechny akce disponují geodetickým zaměřením a dokumentací vertikálních řezů. Pouze v omezené míře byly prováděny plošné odkryvy (2006: předhradí – Na pískách; akropole – čp. 1053, parc. č. 2664). Plošný odkryv v ul. Na pískách plnil funkci výzkumu revizního, neboť se nacházel v blízkosti sond I. Borkovského. Drobný plošný výzkum proběhl na předhradí na pozemku čp. 1218 v letech 2005 a 2007 v souvislosti s rozšiřováním rodinného domku. Význam těchto výzkumů spočívá v tom, že bylo možno nahlédnout do terénních

Obr. 4. Levý Hradec, 1. předhradí. Promítnutí plochy výkopů Č. Ryznera z originálního zaměření Č. Ryznera, objeveného ve sbírkách Muzea hl. m. Prahy (2) do plánu s vyznačenou plochou výzkumů I. Borkovského v letech 1951 – 1955 (1). Šipka vyznačuje prostor, kam byl původně Ryznerův výzkum lokalizován na základě mylného údaje ve *Výroční zprávě* SPSČ. 3–6 – záchranné výzkumy v letech 2005 – 2006, důležité výseky výkopů pro kanalizaci bez dokladů opevnění (3 a 5) a s dokladem pokračování příčného opevnění (4) známého z výzkumu I. Borkovského a sondy V 23 (6). Sídlištní aktivity na pozemku čp. 1218 (7) a izolovaný nález lupy (8). Upravená verze *Tomková 2009*, Abb. 1.

situaci a lépe porozumět popisům některých kontextů I. Borkovského. Revizní výzkum Na pískách přinesl důležité informace k rekonstrukci vývoje opevnění 1. předhradí, které zčásti potvrzují a zčásti rozšiřují dřívější pozorování I. Borkovského. Bohužel objevené dřevěné prvky opevnění nejsou takové kvality, aby je bylo možno využít k dendrochronologickému datování. Výzkum upřesnil průběh opevnění přetínajícího šíjí oddělující 1. předhradí a zpochybnil existenci obdobně mohutného opevnění na východní straně hradiště. Stal se podkladem úvahy o tom, že 1. předhradí nebylo – na rozdíl od akropole – opevněno na celém obvodu (předběžně *Tomková 2009*, 77–81). V Levohradecké ulici a ve spojce mezi ul. Levohradeckou a ul. Na pískách totiž nejsou doloženy pozůstatky opevnění nad svahem údolí Žalovského potoka (*obr. 4 : 3, 5*), ale naopak sídlištní objekty či artefakty dokládající výrobní činnosti. Nález kovářské strusky/lupy v prostoru ohradní zdi čp. 1122 koreluje s kovářskými nástroji nalezenými při výzkumu SPSČ v 19. století (*Tomková 2001a*, *obr. 67*). Raně středověké sídlištní horizonty v podobě vrstev, kůlových jam a jam byly dokumentovány v ulici Na pískách a na pozemku čp. 1218, raně středověké až novověké kontexty pak na akropoli na pozemku čp. 1053.

K důležitému „nálezu“ došlo v souvislosti se zpracováním nálezů z pohřebiště v Žalově-cihelně, když se ve sbírkách Muzea hl. m. Prahy podařilo objevit originální zaměření výzkumu SPSČ. Ukázalo se, že tento výzkum neprobíhal v SV části předhradí, kam byla lokalizován na základě parcelního čísla (*parc. č. 67*) uvedeného ve Výroční zprávě SPSČ (*obr. 4; Tomková 2001a*, *Tab. B na s. 16*), ale naopak právě v jeho jižní části na *parc. č. 76* (vysvětlením je tisková chyba, která znamenala prohození číslic ve zprávě SPSČ). Je překvapivé, že ačkoliv se v určitých místech musely protnout výkop Č. Ryznera s výkopy I. Borkovského, nenevidujeme tento průnik v Borkovského dokumentaci. Jedinou výjimkou je snad „ohniště“, které by snad mohlo odpovídat Borkovského ohništi u opevnění.

Výzkumy na Levém Hradci po roce 2003 jako celek přinášejí důležitá data pro rekonstrukci původního georeliéfu lokality, který se v prostoru 1. předhradí odchyloval od dnešního. Přispívají k poznání mechanismu přesunů archeologických kontextů. Porovnáme-li situaci na akropoli a 1. předhradí, pak je naprosto jednoznačné, že situace na předhradí mohou podstatně lépe sloužit k analýze raně středověkého osídlení než na akropoli. Na předhradí totiž nečetné pravěké situace nebyly zdrojem intruze v raně středověkých situacích, které současně nebyly „kontaminovány“ žádným mladším středověkým či novověkým osídlením. Na akropoli s intenzivním pravěkým osídlením došlo v průběhu raného středověku při výstavbě opevnění k likvidaci značné části objektů předchozího pravěkého osídlení

a absorbování velkého podílu pravěkých nálezů ve vrstvách tvořících opevnění a dále i v zásypech objektů (srv. *Vávrová 2013*). Situaci zhoršilo následné středověké a novověké osídlení, které spolu s průběžným využitím ploch k zemědělské činnosti, která probíhala až do 50. let 20. století, poškodilo další část pravěkých kontextů a poškodilo též situace raně středověké. Několik tisíc let trvající osídlení ve východní části akropole vytvořilo situaci, jeví se jako plocha podloží s dochovanými zbytky objektů či jejich spodních částí s výplněmi, v nichž se velmi často mísí nálezy všech výše uvedených období. Vše kryje kulturní vrstva, či dílčí novověké až subrecentní souvrství. V tomto prostoru registrujeme jen minimum stratigrafií. Pro budoucí analýzu uvedeného prostoru je důležité, že využití stratigrafií i dalších zjištění I. Borkovského je problematizováno jak výše uvedeným procesem míšení kontextů a nálezů, prokázaným i našimi novými výzkumy, tak zpravidla nedostatečnou možností provázat nálezy s kontexty zaznamenanými na řezech. To v zásadě platí i pro situace západně kostela, kde však výzkumy I. Borkovského prokázaly prezenci bohatších stratigrafií, jejichž vyhodnocení je v budoucnosti plánováno. Celkově je možno konstatovat, že právě nové výzkumy po roce 2003 přinášejí důležitá data pro pochopení vývoje Levého Hradce a ulehčí plánované budoucí zpracování lokality, které bude založeno na komparaci starých a nových výzkumů.

3. 4. 1. 2. Katastr Žalova mimo NKP včetně 2. předhradí hradiště

Klíčové výzkumy pro další rekonstrukci sídelně historického vývoje Levého Hradce a žalovského katastru od roku 2003 probíhají na předpolí Levého Hradce. K nejdůležitějším patří výzkumy v souvislosti s výstavbou rodinných a bytových domů v poloze *Na panenské*, jižně od hradiště. Právě při těchto výzkumech bylo objeveno dosud neznámé raně středověké pohřebiště, jehož zpracování je mj. předmětem této práce, právě tyto výzkumy doložily relativně intenzivní využití tohoto prostoru k osídlení v pravěku (objekty, cesty, hroby). Po jejich vyhodnocení, po vyhodnocení pravěkého osídlení na Levém Hradci, jehož první etapa proběhly (*Vávrová 2013*), a po analýze nálezů z Ryznerova výzkumu *na Řivnáči* (ani po více jak 100 letech nedisponuje tato eponymní lokalita odpovídající publikací nálezů) bude možno provést analýzu sídelně historického vývoje celého sídelního areálu a vymezit roli Levého Hradce v jednotlivých obdobích. Výzkum *Na panenské* také potvrdil význam vývoje georeliéfu tohoto území ve vazbě na sídlištní aktivity. I negativní zjištění – jaká přinášejí záchranné výzkumy v jižně ležící poloze *Na duběčnici* – jsou v kontextu poznání sídelního

areálu velmi důležitá, neboť poskytují informaci o hranicích prostoru využívaného k sídlení či pohřbívání.

Existenci již v 19. století zmiňovaného a později „zapomenutého“ druhého předhradí s jistotou prokázal až objev příkopu na pozemku č. p. 1144 v Přemyslovské ulici východně křižovatky Komenského a K zastávce v roce 2010 (předběžně *Daněček – Smíšek – Tomková 2011*, 50). Jak ukazují výzkumy pracovníků Středočeského muzea v Roztokách probíhající na tomto pozemku či v jeho okolí samostatně či ve spolupráci s autorkou, kulturní vrstva a několik zlomků hradištní keramiky jsou zatím nejvýraznějším dokladem raně středověkého osídlení areálu, který představoval 2. předhradí Levého Hradce. Zahloubenými objekty se totiž projevuje pouze pravěké období.

Výzkum v *Levohradecké ulici na parc. č. 3344 a 3342* v roce 2006 přinesl stratigrafii jen obtížně interpretovatelné pravěké situace převrstvené kulturní vrstvou raně středověkou, která byla narušena mladším pohřebištěm.³² Dokumentace výzkumů probíhá dle oborových standardů. Proti minulosti stouplo zastoupení přírodovědných oborů, jejichž cílem je shromáždění podkladů pro rekonstrukci přírodního prostředí žalovského katastru. Geologický vývoj daného území v rámci archeologických výzkumů systematicky sleduje J. Zavřel, který též provádí analýzy kamenné industrie. Malakofaunu hodnotí J. Hlaváč. Pedologické rozborů provádí A. Žigova, rozborů paleobotanické P. a R. Kočároví. Na různých místech katastru též probíhají geofyzikální měření R. Křivánka.

3. 4. 2. Stav zpracování a interpretace

Zpracování výzkumů po roce 1980 lze rozdělit do tří základních etap. První probíhala od roku 1987, kdy J. Sláma v rámci katalogu pro Středočeské muzeum v Roztokách shrnul základní poznatky o Levém Hradci v kontextu raně středověkých Čech (*Sláma 1987a*) a kdy autorka této práce převzala fond I. Borkovského ke zpracování. Tato etapa byla uzavřena prvním dílem monografické publikace *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů* (*Tomková 2001a*), která byla zaměřena výzkumy I. Borkovského na 1. předhradí a kostela sv. Klimenta na akropoli.³³ V této době také byl vytvořen model Levého Hradce pro expozici Středočeského muzea v Roztokách, který však byl zničen za povodně v roce 2002 (*obr. 5 A*,

³² Toto pohřebiště, zkoumané pracovníky Středočeského muzea v Roztokách, patří velmi pravděpodobně až středověkému období (předběžná informace pracovníků provádějící instituce).

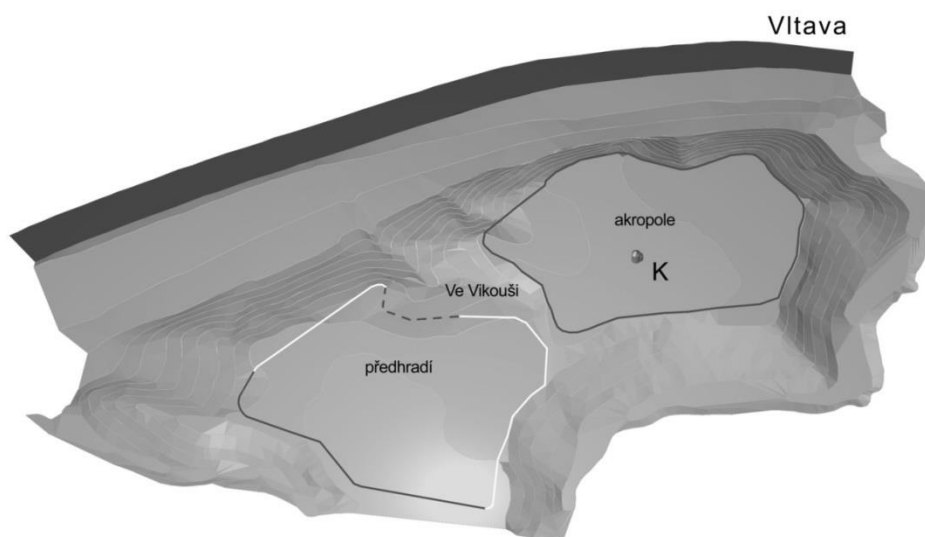
³³ Předstoupněm publikace z roku 2001 byly nepublikované dílčí *Průvodce po fondu I – III* z roku 1993 (*PF I – III*) a publikovaný *Levý Hradec – Předhradí. Průvodce prameny z výzkumu I. Borkovského* z roku 1995 (*PPP*).

B). Druhá etapa trvá od roku 2002 do současnosti a k jejím výstupům patří další díl publikace, tentokrát představující pohřebiště levohradeckých obyvatel včetně základních přírodovědných analýz (*Tomková 2012 a kol.*), a také tato disertační práce. Třetí etapa je plánována od roku 2014. Tyto tři etapy dělí zcela odlišné technické možnosti, které byly při zpracování k dispozici. Zatímco první etapa probíhala zčásti ještě v době před zavedením počítačů a zčásti v době počátků zavádění počítačové techniky v Archeologickém ústavu, v průběhu druhé se stalo využití počítačů standardem se stále rozšiřující se programovou nabídkou (*obr. 5C*).³⁴ Cílem třetí etapy bude zapojení geografických informačních systémů do studia jednotlivých problémů a vytvoření základního informačního systému v podobě *Atlasu výzkumů na Levém Hradci a katastru Žalova*.

V rovině archeologické několik let výzkumu otevřelo ve studiu Levého Hradce zcela nové možnosti a posunulo je od studia dvouprostorového Levého Hradce s jedním raně středověkým pohřebištěm na předpolí k trojprostorovému Levému Hradci se dvěma raně středověkými pohřebišti a 1 středověkým (?) na předpolí. Zatímco do r. 2003 bylo v případě pravěkého osídlení možno operovat pouze s nálezy z Levého Hradce, Řivnáče a několika pouze izolovanými „body“, výzkumem Na panenské spolu se základním zpracováním pravěkých nálezů z akropole se otevřela cesta k rekonstrukci pravěkého sídelního areálu.

V rovině historické přineslo období po roce 1980 v první řadě zapojení Levého Hradce do konceptu přemyslovské domény J. Slámy (*1983; týž 1986; týž 1987; týž 1988* blíže kap. 11). Stále přitom sílí vnímání Levého Hradce jako lokality spojené s počátky budování českého státu. Zásluhou Z. Smetánky byla obrácena pozornost též k mladším vývojovým obdobím této lokality. V rámci svých publikací nejen přispěl k poznání levohradecké minulosti, ale zapojil ji do širšího obrazu každodennosti 12. století (*Smetánka 1991; týž 1992a, týž 1992b; týž 1993*). V důsledku revize dokumentace I. Borkovského i nového popisu odkrytého zdiva rotundy byl formulován závěr, že rotunda není dílem doby Bořivojovy (*Maříková-Kubková 2001, 273–276; Sommer 2001, 279–283; Zeman 2001, 277–278*). V souvislosti s touto revizí a rekonstrukcí interiéru kostela se podařilo podobněji rekonstruovat vývoj kostela sv. Klimenta od doby románské do současnosti (*Tomková 2001a, 211–231*, autorem kresebných rekonstrukcí na obr. 100, 106, 108 – ing. arch. Petr Chotěbor).

³⁴ S rozvojem technických možností je od roku 2005 veškerá dokumentace digitalizována. Plánována je i digitalizace planografické dokumentace I. Borkovského, zatímco deníky i seznamy sáčků jsou již přepsány, tak aby s nimi bylo možno pracovat v elektronické podobě.

C

Obr. 5. Levý Hradec. A, B – model hradiště z 90. let 20. století ze Středočeského muzea v Roztokách, z ptačího pohledu s vyznačením sond I. Borkovského (A) a v pohledu od Vltavy (B), 1 – akropole, 2 – 1. předhradí, 3 – prostor, kde byla v současnosti prokázána existence 2. předhradí, 4 – ve Vikouši ; C – digitální model hradiště dle stavu poznání k roku 2006 (geo.cz Tábor a autorka). Tmavá plná čára – doložené opevnění, tmavá čárkovaná čára – indicie pro prezenci opevnění, světlá plná čára – úseky bez dokladů existence opevnění.

4. SÍDELNÍ AREÁL LEVÉHO HRADCE A ŘIVNÁČE

Přehlédneme-li předchozí etapy studia Levého Hradce a dalších částí katastru Žalova, východiskem pro výzkum terénní i jeho zpracování byly jednotlivé *lokality* – Levý Hradec, Řivnáč, pohřebiště v žalovské cihelně apod. Toto tradiční pojetí je v archeologické praxi zakořeněno velmi hluboko a souvisí s vývojem oboru, včetně muzejní i archivní praxe. V důsledku nových výzkumů na žalovském katastru se přikláním k pojetí celého území jako *sídelního areálu*, resp. dvou sídelních areálů dvou výšinných poloh, Levého Hradce a Řivnáče. Žalovské předpolí obou výšinných lokalit je v jistém slova smyslu průmětem těchto dvou areálů. Zajímavý problém představuje otázka, v kterých obdobích a do jaké míry bude možno přiřadit toto území do sídelního areálu konkrétní výšinné polohy, zda existují období, kdy fungovaly obě výšinné polohy současně a předpolí je spojovalo, eventuálně zda existují období, kdy byl využit pouze prostor předpolí, aniž bychom k němu měli doklady osídlení na některé z výšinných poloh. Tento přístup poskytuje jednak podmínky pro definování jednotlivých sídelních areálů v různých obdobích minulosti dle aktuálního stavu studia. Lépe si tak uvědomíme, že Levý Hradec mladší doby bronzové není totožný s Levým Hradcem doby halštatské či raného středověku. Umožňuje též postihnout vnitřní proměny z hlediska forem osídlení i jeho funkčních významů, a to jak z hlediska vnitřních chronologií či v delší časové perspektivě. Zatímco pojetí stojící na studiu lokalit některé aktivity zcela pomíjí a nese v sobě prvky statickosti, pojetí prostoru jako sídlištního areálu lépe vyhovuje potřebě tvorby dynamických modelů. V širším měřítku umožňuje lépe se vyrovnat s riziky propojování s písemnými prameny při vytváření archeologických modelů, tak aby nebyly generovány bezprostředně pod jejich úhlem pohledu.

Ačkoliv definování sídelního areálu Levého Hradce se jeví jako vymezení zcela nové, není to tak zcela pravda. Ti, kdo se intenzivněji zabývali Levým Hradcem, pohybovali se vždy svým odborným zájmem i mimo jeho hranice a uvědomovali si přímo či nepřímou jejich vzájemnou souvislost, ať to byl V. Krolmus, Č. Rýzner, I. Borkovský, Z. Smetánka³⁵ nebo autorka této práce – ovšem izolovaně v jednotlivých prostorech a v izolovaných časových výsecích. To co je možno považovat za nové, je cílené zcelení celého prostoru – i času. A v tomto pořadí si jednotlivé kategorie představme.

³⁵ Zdrojem tohoto vnímání byl v tomto případě Zbyhňevova listina (*CDB I*, n. 124, 129–131), která k Levému Hradci počátku 12. století vztahuje „campi“ Hriunatecz – Řivnáč, Colasoy – Koláčov a Suadow – Svádov. Uvedené polohy na základě tehdejších poznatků lokalizoval a analýzu termínu „campus“ provedl Z. Smetánka (1991, 108–112, obr. 1). Jak si takový pozemek představit v praxi lze přibližně ilustrovat na příkladu pozemků, které se nacházejí po pravé straně za zástavbou v ulici U školky směrem k poloze „Na vršcích“.

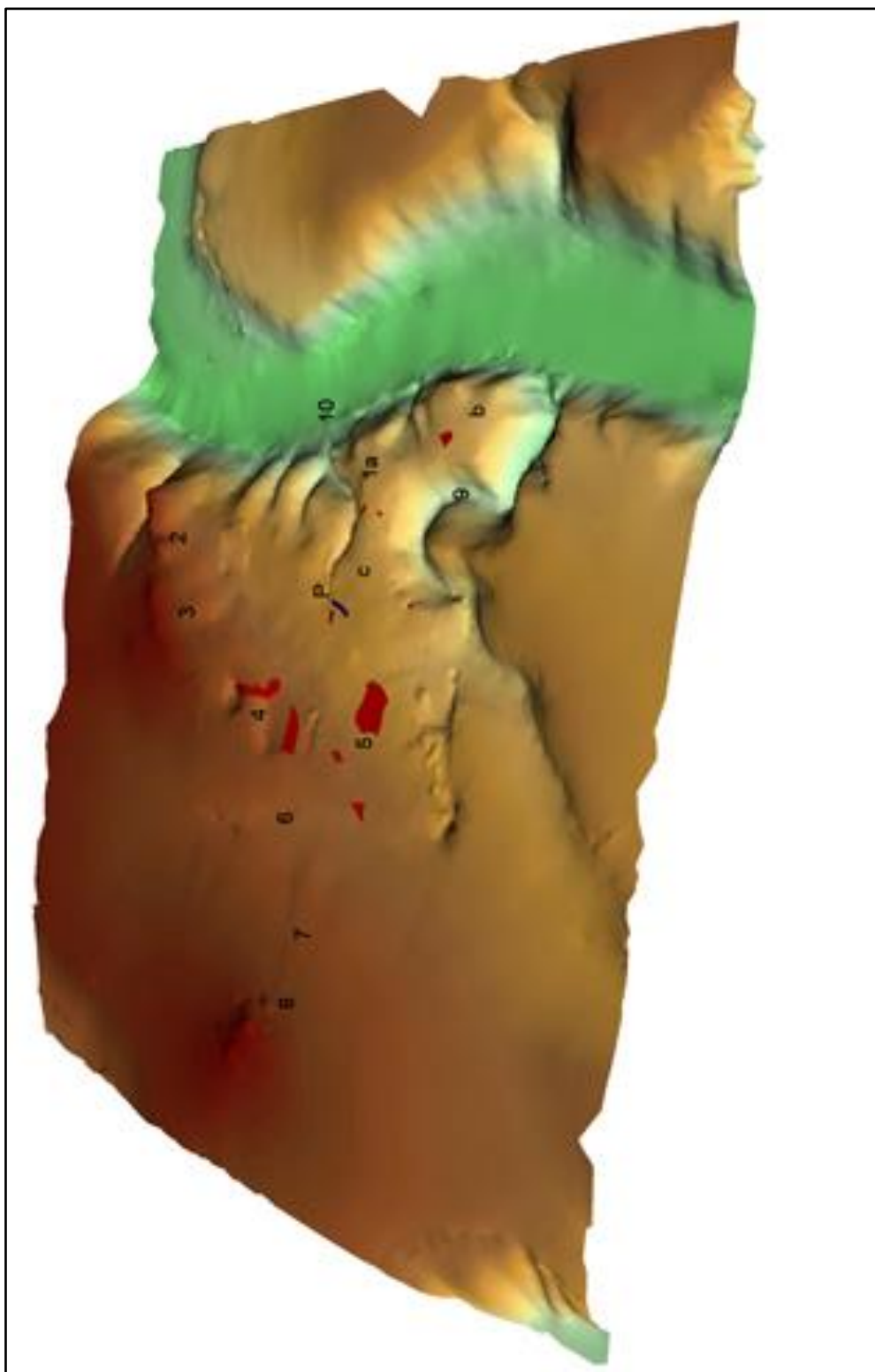
4. 1. ZÁKLADNÍ TOPOGRAFIE ŽALOVSKÉHO KATASTRU

Hradiště Levý Hradec se rozkládá na katastru obce Žalov. Právě katastrální hranice je možno vnímat jako pomyslné hranice vymezující širší sídelní prostor této výšinné lokality, která však není na tomto území jedinou. V rámci velmi členité krajiny v úseku vltavského levobřeží severně Roztok netvoří Levý Hradec (231 – 235 m n. m.) její výškovou dominantu na rozdíl od vrchu a pravěkého hradiště Řivnáč (280 – 292 m n. m.) ležícím na témže katastru západně Levého Hradce. Zatímco z Levého Hradce lze přehlédnout pouze relativně úzký výsek krajiny vltavského pravobřeží s hradištěm Klecany a územími, která dnes patří obcím Řež a Husinec, z Řivnáče je rozhled podstatně větší a lze odtud dohlédnout až na vzdálený Říp.

Levý Hradec a Řivnáč jsou odděleny velmi členitým terénem. Ve směru od železniční trati se svah rozevírá jednak do prostoru široké „rokle“ s novodobou zástavbou, jednak západně odtud mělkou strží vede spojnice mezi vltavským údolím a polohou „V zabijáku“ ve východním sousedství Řivnáče. Zatímco terén od řivnáčského hřbetu a návrší „V háji“ směrem jižním (k hlavní silnici z Roztok do Velkých Přílep) mírně klesá, terén od levohradeckého hradiště k poloze „Na Panenské“, tedy od severu k jihu povlovně stoupá. K západu se terén zvedá směrem k předpolí Řivnáče, přičemž území západně Přemyslovské ulice bylo v některých výsecích výrazně pozměněno v důsledku působení žalovské cihelny.

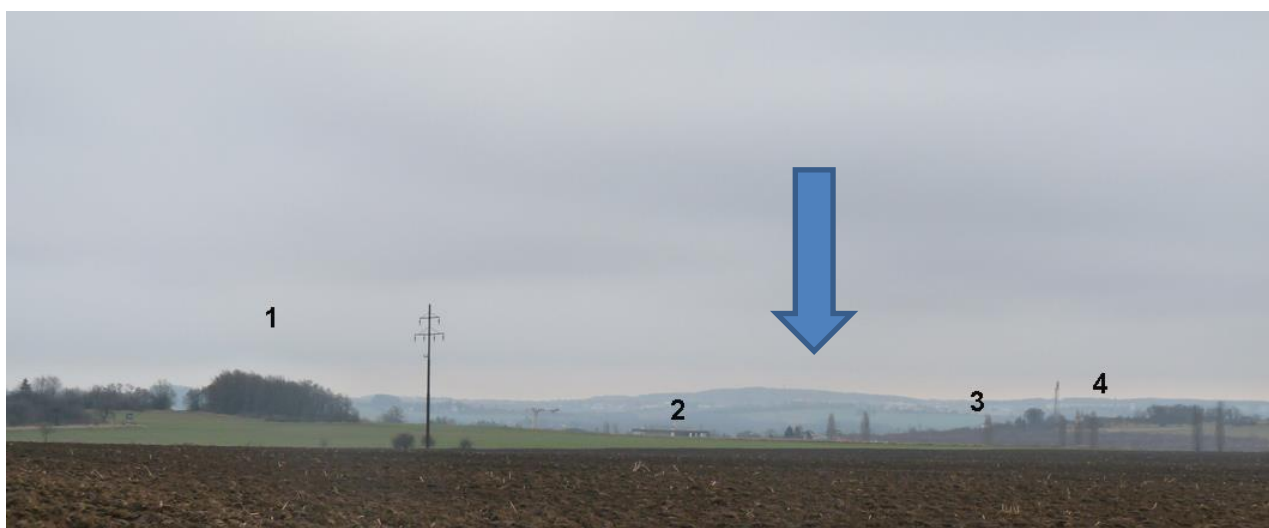
Současná výstavba při křižovatce ul. Přemyslovské a Přílepské (ve stavební dokumentaci, nikoliv v katastrální mapě, označená jako poloha „Na panenské I“), zcela změnila původní průběh terénů a odstranila jejich značnou část. Jižně skutečné polohy „Na panenské“ podle katastrální mapy (ve stavební dokumentaci označovaná jako „Na panenské II“) se nachází poloha „Na Dubečnici“, která leží na mírném svahu návrší obdobného jména „Na vrškách“ (291 m n. m.). Překročíme-li hranice katastru jižním směrem a jdeme-li od vrcholu tohoto návrší směrem k Úněticím, otevírá se před námi široké panorama, v jehož severní části dominuje Říp, zatímco v jižním směru se otevírá pohled směrem ku Praze a Pražskému hradu.

Předpolí obou výšinných poloh je v současnosti z větší části zastavěno či zastavováno, což na jedné straně přináší nesmazatelné zásahy do zdejší krajiny, na straně druhé nám stavební činnost přináší řadu nových pramenů, které umožňují nahlédnout do různých koutů sídelního areálu a v budoucnosti umožní rekonstrukci vývoje jeho víceméně kontinuálního

Obr. 6. Sídlní areál, jehož je Levý Hradec součástí. 1 – Řivnáč; 2 – Levý Hradec: a – akropole, b – 1. předhradí, c – 2. předhradí vymezené příkopem (P); 3 – V háji; 4 – Žalov-cihelna; 5 – Na panenské; 6 – přírodní deprese; 7 – Na duběnici; 8 – Na vrškách; 9 – údolí Žalovského potoka; 10 – údolí Vltav (Geo-cz Tábor a autorka).

osídlení od pravěku po současnost. Důležitým momentem v tomto kontextu bude vymezení osídlených ploch vůči plochám zemědělsky využitelným. Svou roli zřejmě v minulosti hrála rozsáhlá neantropogenní terénní deprese vymežující jižní hranici polohy „Na Panenské“, jejíž dno se nachází zhruba pod dnešní silnicí z Roztok do Velkých Přílep (ul. Lidická, Přílepská). Její existenci, kterou naznačují mapové podklady, a charakter výplně v podobě přemístěných půd prokázala sondáž provedená v roce 2009 při výzkumu polohy Na panenské (výzkum autorky). Velmi překvapivým zjištěním bylo, že porušila antropogenní objekty neznámého stáří. V každém případě je však patrné, že po většinu vývoje, právě tuto depresi můžeme považovat za hranici sídlištních a pohřebních aktivit, za niž se již tyto aktivity nezasahovaly. Proti tomu jižně ležící poloha „Na dubečnici“ je zatím jedinou polohou, kde se nepodařilo

Obr. 7. Prostor terénní deprese vyznačený šipkou. 1 – poloha „V háji“ jižně Řivnáče; 2 – Na panenské; 3 – Na dubečnici; 4 – Na vrškách. Pohled ve směru od Úholiček (foto K. Tomková).

v průběhu dosavadních záchranných archeologických výzkumů probíhajících od roku 2008 objevit žádné doklady sídlištních či funerálních aktivit. Dnešní výstavba je tak prvním případem rozšíření sídlištní aktivity do této části sídelního areálu.

Zatím jen minimum archeologických informací se dotýká údolí Žalovského potoka, který pramení v pánvi ve východní části polohy Na panenské. V ulici V potokách, za jádrem novověké vsi Žalova, se dostává do úzkého sevření východních svahů Levého Hradce a

západního úbočí výběžků polohy V Solníkách, která leží již na katastru Roztok. Svou cestu končí ve Vltavě, jejíž břehy také poskytovaly prostor k různým lidským aktivitám, které zde zatím můžeme bezpečně prokázat až od doby vzniku železnice.

Závěrem se ještě ve stručnosti zastavme u vymezení raně středověkého hradiště Levý Hradec. Toto hradiště je tradičně vymezováno jako dva terénní bloky – akropole a předhradí (1.) – oddělené strží ve Vikouši. Tato strž přechází v mušlovitě se rozevírající areál mezi oběma terénními bloky, přičemž v severozápadní části, tam kde se klešťovitě svírají SZ roh akropole a severní roh 1. předhradí, se zužuje v relativně úzkou průrvu, tvořící jakousi přírodní bránu ústící v údolí Vltavy. Úkolem dalšího výzkumu proto bude zjistit, zda a do jaké míry byl tento prostor antropogenně formován.

Na východě je hradiště vymezeno údolím Žalovského potoka pramenícího v oblasti polohy Na panenské a ústícího do Vltavy. Severní svah akropole spadá do údolí Vltavy. Komplikace při orientaci archeologické dokumentace předhradí činí zdánlivě nevýrazná změna toku Vltavy, která mírně uhýbá jižním směrem.³⁶ Na jihu odděluje 1. předhradí od žalovského předpolí pouze úzká šíje, která spadá do úzkého údolí vymodelovaného zaniklou vodotečí (Malá Blížka V. Krolmuse) a podtrhuje strategický význam tohoto prostoru. Teprve objev příkopu zkoumaného v letech 2010 – 2011 na pozemku přemyslovská č. p. 1144 východně křížení Komenského ul. s ulicí K zastávce, která vede dalším přirozeným terénním zářezem (Velká Blížka V. Krolmuse) potvrdil informace topografií 19. století a prokázal, že Levý Hradec disponoval ve starší fázi raně středověkého vývoje též 2. předhradím (předběžně *Daněček – Smíšek – Tomková 2011*, 50). Vzhledem k tomu, že příkop lze sledovat pouze v rozsahu jedné parcely a zatím neproběhlo plánované geofyzikální měření, nejsme zatím schopni vymežit plochu tohoto předhradí.

Poté, co jsme se seznámili se žalovským sídelním areálem z hlediska prostorového vymezení, je třeba alespoň zhruba nastínit též dimenze časové.

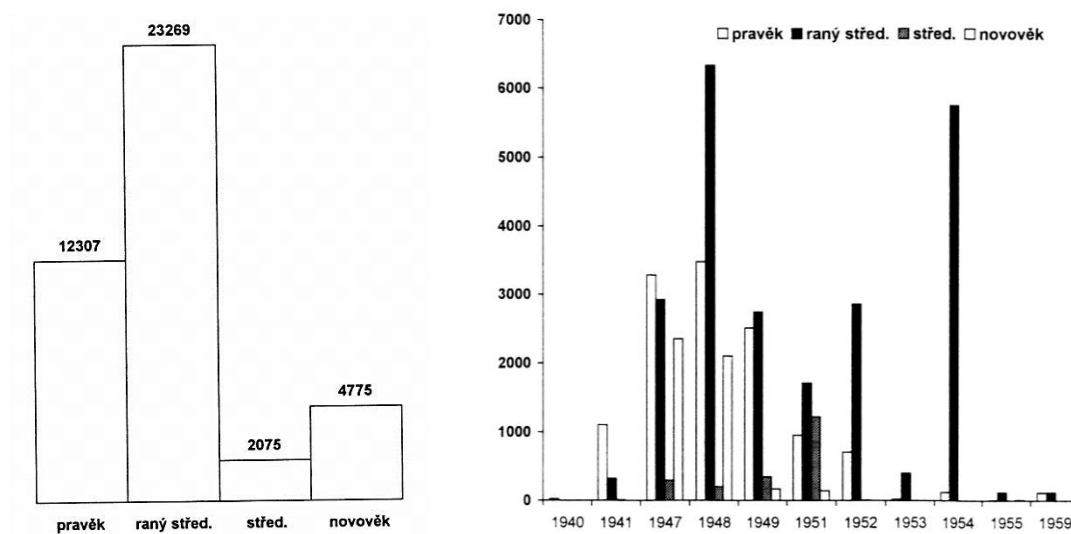
4. 2. ŽALOVSKÝ KATASTR A LEVÝ HRADEC V ČASE

Přehlédneme-li vývoj poznání Levého Hradce, je to právě archeologie, která historickou náplň tohoto pojmu rozšířila. I když to bylo především raně středověké období, které iniciovalo

³⁶ V důsledku toho svah předhradí k ní příkloněný není svahem čistě severním, jak je označován v dokumentaci I. Borkovského, ale fakticky západním či severozápadním (*obr. 3*; k tomuto problému blíže *Tomková 2001a*, 19).

odborný zájem o výzkum hradiště, právě archeologický výzkum odhalil mnohem širší časový potenciál lokality a celého sídelního areálu. Tam, kde pro historiky začal jeho vývoj až v 9. století a poutal jejich zájem v krátkém výseku raného středověku, archeologie posunula počátky hluboko do pravěku a přitáhla pozornost též k mladším obdobím středověku a novověku (*obr. 8*).

Dosavadní archeologické výzkumy tak umožňují sledovat víceméně kontinuální vývoj osídlení studovaného sídelního prostoru od neolitu po současnost. (*Borkovský 1965; Tomková 2001a; Vávrová 2013; nepublikované výsledky výzkumů z let 2003 – 2013*). Zatímco v pravěku se jedná o kontinuitu globální, neboť na základě současného stavu poznání registrujeme určité hiáty, projevující se absencí některých kultur, možná již od 8., určitě však od 9. století můžeme doložit skutečně kontinuální osídlení až do současnosti. Jak v pravěku, tak dalším vývoji je možno vymezit období dynamického rozvoje sídlištních aktivit (kultura řivnáčská, mladší a pozdní doba bronzová, starší doba železná, 9. – 1. pol. 11. století, 2. pol. 19. – 20. stol.), tak období se slabším či slabým sídlištním impaktem (mj. doba laténská, římská, stěhování národů).

1

2

Obr. 8. Přehled keramických nálezů z akropole a 1. předhradí Levého Hradce podle období. 1 – celkem; 2 – po sezónách (stav k r. 1989, dle *Tomková 2001a*, obr. 78 a 80).

Je třeba zdůraznit, že pouze raně středověké období a období novodobé se výrazněji odrážejí též v bohatých aktivitách pohřebních, což kontrastuje s řídkými doklady pohřbívání v pravěku. Izolované nálezy hrobů kultur se šňůrovou keramikou, se zvoncovitými poháry,

únětické a laténské, rozprostřené mezi Řivnáčem, Levým Hradcem (resp. jižně prvního předhradí) a polohou „Na dubečnici“, fakticky neumožňují vytvořit si představu o rozložení pravěkých pohřebišť. Hledáme-li důvody této absence, musíme brát v úvahu jak to, zda jsou k příslušné kultuře vůbec pohřebišťe známa, tak zánik pohřebišť v důsledku přírodních i antropogenních aktivit v bližší či vzdálenější přítomnosti.

Nejvíce časových údajů je v současné době k dispozici k Levému Hradci, což souvisí jak s intenzitou archeologického zájmu, tak především s tím, že toto místo zaznamenaly písemné prameny.

Na základě revize nálezového fondu pravěkých nálezů získaných při výzkumech I. Borkovského na akropoli, kde se v rámci Levého Hradce pravěké osídlení koncentrovalo (*Vávrová 2013*), lze v mnohem podrobnější míře charakterizovat období, v nichž nese toto místo stopy osídlení, a to jak z hlediska kulturní příslušnosti, tak kvantitativního zastoupení keramiky. V ní – při rozsáhlosti souboru – můžeme spatřovat určitý reprezentativní vzorek indikující změny intenzity osídlení. Jeho pozůstatky zaznamenáváme v neolitu (kultury s lineární a vypíchanou keramikou včetně zásahu lengyelského okruhu) a zvláště v eneolitu (kultury jordanovská, michelsberská, řivnáčská, se šňůrovou keramikou, se zvoncovitými poháry).³⁷ Poprvé byly zaregistrovány zlomky keramiky kultury únětické ze starší doby bronzové a kultury mohylové střední doby bronzové (*Vávrová 2013*, 35). Nejintenzivnější doklady jsou spojeny s mladší a pozdní dobou bronzovou, v jejímž průběhu byla akropole opevněna. V rámci nálezů, označených I. Borkovským jako knovízské, se podařilo vydělit bohatě zastoupený štítarský stupeň, resp. kulturu. Doloženo je osídlení doby halštatské včetně kultury bylanské. Osídlení laténské a doby římské lze prokázat pouze izolovanými nálezy (*Vávrová 2013*, 33–37).

Obdobně se projevuje též osídlení doby starohradištní (blíže *Tomková 2001a*, 12–14), vůbec není zaznamenána lidská přítomnost v období časně slovanském. Jádro osídlení v těchto obdobích přitom leželo jižně Levého Hradce na katastru Roztok a na protilehlém hradišti Bohnice Zámka (*Profantová 1996*, 65–140; *Kuna – Profantová a kol. 2005*). Řádově odlišně se projevuje období 9. – 12. století, zahrnující dobu středo-, mlado- až pozdně hradištní, kdy na Levém Hradci bylo vybudováno hradiště, které se v průběhu 11. století

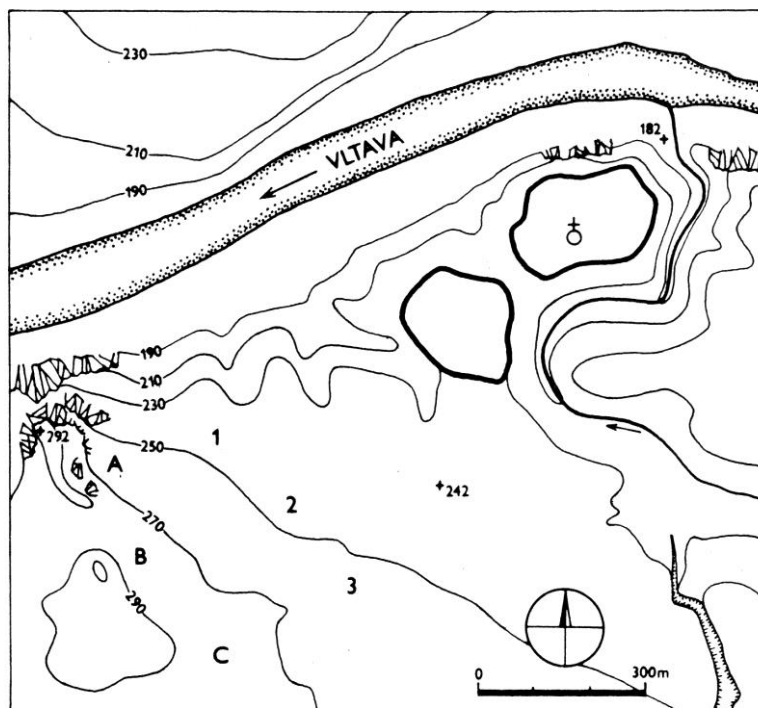
³⁷ Protí pouze předběžně publikovaným závěrům I. Borkovského (*1965*, 17) obsahuje diplomová práce B. Vávrové (*2013*) mj. bohatou kresebnou dokumentaci, která poskytuje zcela konkrétní důkazy k předloženým závěrům a současně dobrý podklad pro budoucí analýzu pravěkého osídlení v rámci celého žalovského sídelního areálu.

transformovalo v jiné formy osídlení, pro které zatím hledáme odpovídající výraz (sekundární centrum, knížecí dvůr,...).

Levý Hradec jako hradiště vzniklo v průběhu v 9. století, a to v době před založením kostelem sv. Klimenta (blíže k problematice datování vzniku kostela různými autory *Tomková 2001a*; k datování počátků Levého Hradce *Tomková 2001a*; 11–15). S tímto datováním není v rozporu radiokarbonové datum získané z příkopu vymezení 2. předhradí (nepublikovaná dokumentace k výzkumu). Otázka staršího/nejstaršího příkopu (diskuse *Bartošková 2003a*, 618–624; *Tomková 2003a*, 625–632), bude řešena v budoucí studii věnované levohradeckému opevnění. Výzkum v ulici Na pískách v roce 2006 zvýraznil význam velkého požáru, který přispěl k zániku starší hradby s roštovou konstrukcí a čelní kamennou plentou a projevil se v existenci mocné „popelové“ vrstvy překrývající horizont osídlení přiléhající ke starší hradbě A. Tento horizont byl pojat do tělesa mladší hradby M (*Tomková 2001a*, 19–64). Zda k požáru došlo před či po roce 900, nevíme. Trvání hradiště v 10. století potvrzují jak prameny písemné, tak archeologické. Položíme-li si otázku, kdy Levý Hradec zaniká, je třeba si uvědomit, že je třeba tuto otázku omezit pouze na zánik Levého Hradce jako hradiště, neboť pokud jde o osídlení, pak písemné i archeologické prameny potvrzují jeho kontinuitu po celé období středověku po současnost. Archeologické nálezy i nálezy mincí na hradišti i mimo něj indikují fungování hradiště i v 1. polovině 11. století. Za mimořádně důležitý je třeba považovat nález 37 denárů velkého střížku Břetislava I. (*Radoměřský 1960*, 18–19) v objektu odkrytém Č. Ryznerem na 1. předhradí. Ať již byly mince součástí objektu, nebo se jednalo o depot uložený do již zaniklého objektu, nemění to nic na tom, že tato poměrně vysoká „hotovost“ nebyla vyzvednuta. Tuto skutečnost je možno považovat za argument pro konstatování, že v době kolem poloviny 11. století byl Levý Hradec postižen nějakou „katastrofickou“ událostí, která zřejmě „odstartovala“ zánik jeho funkce jako hradiště. I. Borkovský (1965, 80) spojoval zánik hradiště s tažením císaře Jindřicha III. v roce 1041 (resp. Borkovský mylně 1042). Svou roli však nepochybně sehrály i politické změny po smrti Břetislava I.

O tom, že zánik Levého Hradce jako hradiště neproběhl jako jednorázová akce, ale že tento akt je třeba spíše vnímat jako proces transformace jedné formy osídlení v jinou, svědčí nejen písemné prameny úřední povahy (blíže kap. 2. 5.), ale též archeologicky doložitelné pokračující osídlení (objekty, esovitá záušnice velkého průměru, mince Vladislava I.), a to nejen na akropoli, ale i na předhradí. Důležitým průvodním jevem změn byly změny v rámci využití sídelního areálu jako celku. Pro období 11. století již není doloženo fungování 2.

předhradí, zanikla pohřebiště na předpolí hradiště (viz dále) a celé území za hranicemi levohradeckých předhradí tak také začalo procházet proměnou. Právě tam lze mj. na počátku 12. století lokalizovat ony „*campi iuxta Suadow et iuxta Colasoy et iuxta Hriunatecz*“ (obr. 9; *CDB I*, n. 124; *Smetánka 1991*, 106–108).³⁸ Podle dosavadních poznatků koncentrace osídlení pokračovala ve 13. století, kdy došlo k omezení osídlené plochy pouze na prostor akropole.

Obr. 9. Schematický náčrt hradiště Levý Hradec a jeho západního a jihozápadního předpolí. A – Hriunatecz-Řivnáč; B – Colasoy-Koláčov; C – Suadow-Svádov. 1 – iuxta Hriunatecz; 2 – iuxta Colasoy; 3 – iuxta Suadow (podle *Smetánka 1991*, obr. 1).

Kdy se osídlená plocha opět začala rozšiřovat, nevíme, avšak novověká ves Žalov je jednoznačně doložena od 17. století. Další růst osídlení v 19. století zřejmě souvisel s výstavbou železnice procházející pod hradištěm a se zahájením provozu žalovské cihelny. K největšímu rozšíření a intenzifikaci osídlení dochází po roce 2000, kdy se hranice osídlení posunuly i za maximální hranice doloženého pravěkého osídlení. Naopak vlastním lokalitám Řivnáči a Levému Hradci v rozsahu akropole a 1. předhradí zajišťuje stavební klid památková ochrana zajišťovaná Národním památkovým ústavem.

³⁸ Smetánkovu lokalizaci do prostoru návrší u Řivnáče (do blízkosti polohy „V háji“), odvozenou z výpovědi v 80. letech 20. století, lze rozšířit o starší svědectví Krolmusovo. Ten polohu Koláčov spojuje jednak s poli na jih od Řivnáče, jednak do tohoto prostoru lokalizuje nově otevřenou cihelnu (V. Krolmus in: *Sklenář 1972*, 33).

II. ČÁST

POHŘEBIŠTĚ

5. VÝVOJ FONDU PRAMENŮ A ZPRACOVÁNÍ RANĚ STŘEDOVĚKÝCH POHŘEBIŠŤ A DALŠÍCH DOKLADŮ POHŘEBNÍCH AKTIVIT NA LEVÉM HRADCI A JEHO PŘEDPOLÍ

V této kapitole se budeme zabývat tím, jak se tvořily fondy jednotlivých pohřebišť, jejich strukturou a definováním prostorového vymezení pohřebních areálů i jednotlivých pohřebních aktivit. Stručně se seznámíme s jejich dosavadním zpracováním. Tyto informace, jež jsou výsledkem analýzy fondu pramenů k pohřebišťům na katastru Žalova jako celku, totiž představují základní parametry a podmínky řešení oné „parametrické rovnice“ hledající řešení otázek pohřbívání levohradeckých obyvatel.³⁹

5. 1. POHŘEBIŠTĚ ŽALOV-CIHELNA (ŽAC)

Pohřebiště se rozkládá jižně levohradeckého hradiště na mírném svahu sklánějícím se od jihu k severu, a to v prostoru, ve kterém se od 2. poloviny 19. století do 50. let 20. století těžila hlína pro zdejší cihelnu.

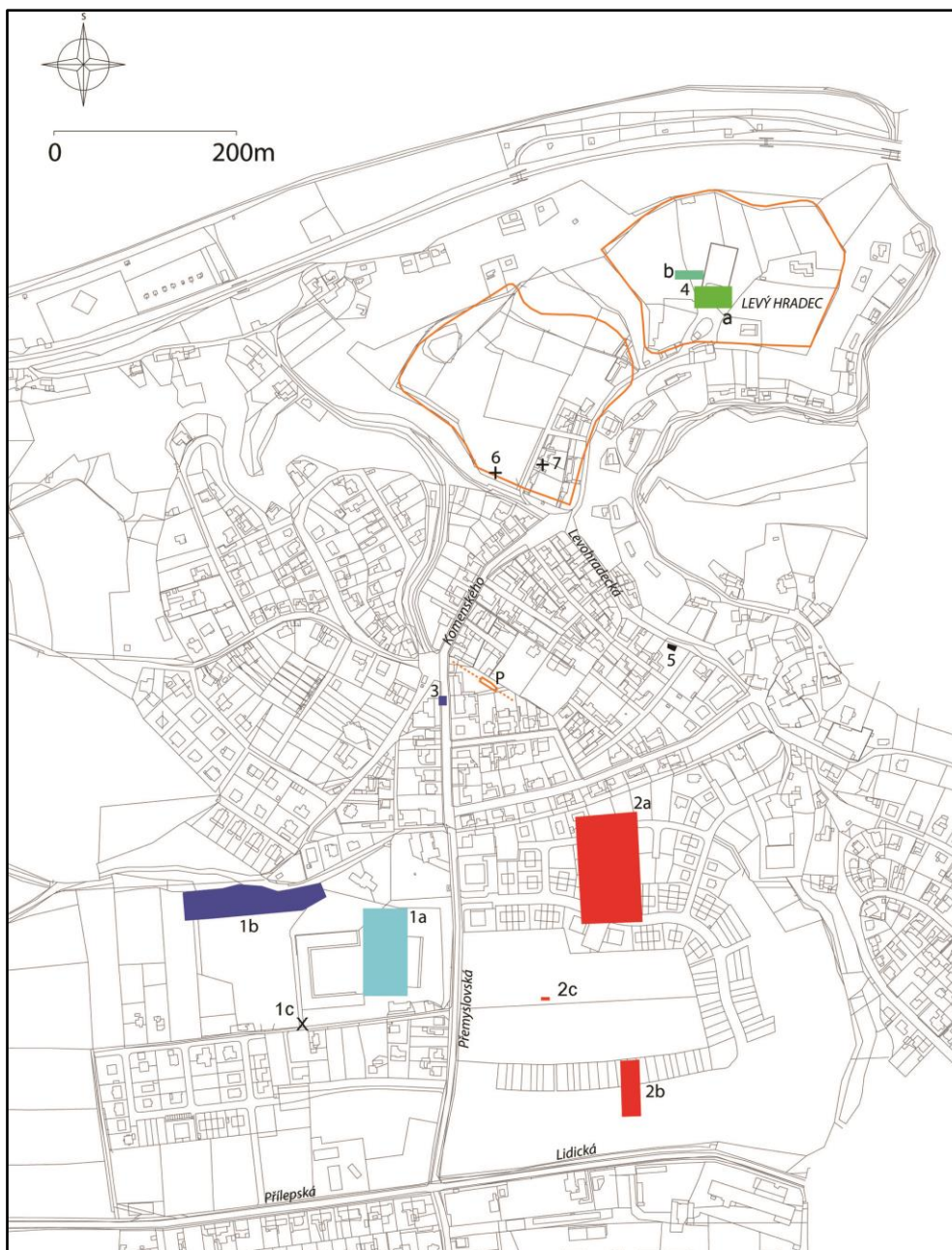
5. 1. 1. Vývoj fondu

Součástí fondu pohřebiště v žalovské cihelně jsou nálezy, jejichž získávání můžeme rozčlenit do pěti etap: I. 1840–1911; II. 1912–1913 (výzkum J. A. Jíry, sbírka K. Chaloupeckého); III. 1914–1948; IV. 1949–1952 (výzkum I. Borkovského); V. po roce 1952. Pouze ve II, IV. a zčásti i V. etapě můžeme mluvit o archeologickém výzkumu, v ostatních případech byly získány jednotlivé nálezy, které se staly součástí různých sbírek (podrobně *Příloha I*).

1840 – 1911

Nejstarší zmínky o hrobu a nálezech lidských kostí v prostoru budoucí rozsáhlé těžby hlíny pocházejí ze 40. až 50. let 19. století u F. A. Hebera, K. V. Zapa a V. Krolmuse (*Sklenář 1972*, 33; *týž 2001*, 29–30; *týž 2004*, 539). Při těžbě hlíny v cihelně založené někdy v této době byly narušovány další hroby i v průběhu 2. poloviny 19. a počátku 20. století. Podstatná

³⁹ Tato kapitola v mnohém poskytuje data, která historická metodologická terminologie označuje jako kritiku pramene. I když dříve nebyla považována za analýzu samotnou, dnes ji můžeme považovat za jakýsi první stupeň analýzy. To z toho důvodu, že k závěrům, které jsou v této fázi práce formulovány, se dospívá analytickým postupem, nikoliv lineárním řazením informací získaných ve fázi heuristiky.

Obr. 10. Pohřebiště a doklady dalších pohřebních aktivit na Levém Hradci a jeho předpolí. A – akropole; B – 1. předhradí; C – 2. předhradí; P – příkop zjištěný v roce 2011.1 – Pohřebiště Žalov – cihelna, a: nálezy do roku 1921; b: výzkum I. Borkovského, 1949 a 1951; c: Z. Smetánka B. Nechvátal, 1957. 2. Žalov-Na panenské, a: 2003–2004; b – 2005 a 2009; c – 2011. 3 – Hrob v Přemyslovské ulici. 4a – hřbitov u kostela sv. Klimenta; 4b – přesně nelokalizované hrobové nálezy. 5 – středověké (?) pohřebiště v Levohradecké ulici, výzkum Středočeského muzea v Roztokách, 2006. 6 – U křížku, ostatky dítěte v kontextu raně středověké hradby. 7 – Na pískách č. p. 1218, ostatky dítěte v raně středověké sídlištní situaci.⁴⁰

⁴⁰ V případě obr. 10, 11, 13 a 14 pro usnadnění orientace v textu využívám v plné či mírně upravené podobě náhledy plánů uvedených též v Příloze I.

většina nálezů bez jakýchkoliv bližších nálezových okolností skončila v soukromých sbírkách. Jejich část pak byla s odstupem předána do Národního muzea v Praze. Dnes již lze jen těžko odhadnout, jaký podíl tvoří nálezy dodnes dochované nebo alespoň zmíněné v inventářích oproti reálnému stavu soukromých sbírek 19. století a oproti skutečné terénní situaci.

Nejstarší dochovaný hrobový archeologický nález – zlatá hrozníčková náušnice – se spolu s dnes již nedochovaným fragmentem stříbrné náušnice, jejíž kresbu našťestí obsahuje Matiegkova práce (1891), dostaly do sbírek Národního muzea prostřednictvím sbírky Č. Ryznera. Z jeho zprávy publikované v roce 1878 vyplývá, že tento nález předcházel objevu pohřebiště „na poli směrem k cihelně bez milodarů“ (Smolík 1878, 271–272). Několik lebek bylo také Č. Ryznerem zapůjčeno ke zpracování J. Matiegkovi (1891, 50), který poznamenává, že se kostry nacházely „nicht in regelmässigen Gräbern“ a oproti Ryznerovi zmiňuje nálezy doby hradištní. V Mikšově sbírce, která se později stala součástí sbírky K. Buchtely, se nacházely nejen nálezy s obecnou lokalizací „Žalov“, ale též několik korálků prokazatelně pocházejících z „hrobů u Žalova“ (Pič 1893, 201).

Shrneme-li výsledky této etapy, pak můžeme konstatovat, že tomuto období vděčíme za první informaci o existenci pohřebiště na předpolí Levého Hradce a za první nálezy, které přitáhly v etapě následující pozornost dalších archeologů a sběratelů.

1912 – 1913

O záchranu nálezů z cihelnou narušovaných hrobů se zásadním způsobem zasloužil J. A. Jíra, který cihelnu navštěvoval v březnu až dubnu roku 1912 a dále v roce 1913. Z doby jeho působení se bohužel nedochoval celkový plán hrobů, na rozdíl od rozsáhlého souboru nálezů, předávaných mu místními dělníky. Pouze u části výkopů hrobů byl přítomen osobně. Je překvapivé, že se v jeho denících a poznámkách nenacházejí žádné podrobnější popisy úpravy hrobů. Paralelně s J. A. Jírou získával nálezy od dělníků místní holič a sběratel K. Chaloupecký, který je v roce 1913 prodal do Národního muzea v Praze. O tom, jak nelibě J. A. Jíra nesl jeho činnost, svědčí poznámka v deníku o utajování výkopu „aby holič nevěděl“. Další nálezy z této doby se dostaly též do sbírky J. Axamita.

Tyto závěry ilustruje text připravované, avšak nevydané publikace pohřebiště v žalovské cihelně, kterou připravoval I. Borkovský (Borkovský – rkp. 2b, 1–2): „V museu na Hanspaulce v Praze-Dejvicích je větší sbírka předmětů pocházejících z hrobů předkřesťanského pohřebiště u cihelny v Žalově, která ještě před první světovou válkou

patřila Edererovi. V letech 1912 – 1913, v době velmi intenzivního vybírání hlíny pro cihelnu, bylo učiněno nejvíce nálezů, které zachránil pro své sbírky na Hanspaulce J. A. Jíra. Dělníci pracující v cihelně odkopávali hlínu z plochy, kde bylo předkřesťanské pohřebiště a porušovali při tom velké množství kostrových hrobů, v nichž nacházeli různé předměty a prodávali je Jírovi. jistěže dělníci hroby nezkoumali, byla jen náhoda, že při porušení koster mnohé z hrobového obsahu dělníkům uniklo, buď v hroudách hlíny nebo bylo naloženo s hlínou určenou ke zpracování cihel. Zlomkovitá část hrobových milodarů předávána Jírovi jako obsah jednotlivých hrobů, Jíra na základě jednotlivé skupiny předmětů označil čísla hrobů a také pořídil plánec, patrně podle informací získaných od dělníků. Jiné zápisy od Jíry nejsou. V museu je Jírou pořízený přírůstkový zápisník označený písmenem A a pak inventární záznam předmětů označených písmenem P. Jíra také sám zkoumal pohřebiště v Žalově u cihelny a to jen několik hrobů, jež jsou zde zaznamenány. předměty přivážela ze Žalova také Jírova manželka, většinou však přinášeli Jírovi hrobové obsahy v cihelně pracující dělníci ze Žalova, nebo Jíra sám jezdil pro nálezy do Žalova a při tom také prozkoumával hroby, byly-li jemu v době návštěvy hlášeny. Jírou zaznamenaných hrobu je 61 označených písmenem od I – LXI (číslují je arabskými číslicemi). Kromě toho je ještě v Jírově zápisníku záznam o třech kostrách ze Žalova, které nejsou očíslovány, ale zapsány v přírůstkovém katalogu na Hanspaulce. Osteologický materiál ze žalovských hrobů nesbíral. Ve sbírkách Jírových dosud zachovaných je jen několik lebek označených, že pocházejí ze Žalova (při revizi v r. 2006 nenalezeny – pozn. K. T.). Z výše řečeného nelze považovat popsané předměty pod označenými Jírou čísla hrobů jako bezpečný celek inventářů jednotlivých hrobů, i když jistě Jírovou snahou to bylo. Psal a zaznamenal jen to, co mu dělníci přinesli a sdělili. A přesto musíme být Jírovi vděční za to, že zachoval před úplnou zkázou velké množství předmětů z předkřesťanského pohřebiště v Žalově, které soustředil ve svých sbírkách. jistá část předmětů i z toho, co sebral v Žalově, již v jeho sbírkách není k nalezení, avšak v přírůstkovém katalogu A jsou uvedeny, i když již pak v katalogu inventáře P nejsou zaznamenány.“.

1914 – 1948

Meziválečné období můžeme charakterizovat jako období dílčích zmínek, vesměs jednotlivých nálezů a soukromých sbírek. Velmi cenný soubor nálezů obsahuje sbírka J. Axamita, zakoupená pro Národní muzeum v letech 1935–1936. Existence druhé poloviny

filigránní perly, z níž první se nacházela ve sbírce K. Chaloupeckého, naznačuje, že i v této sbírce se nacházejí předměty z doby Jírova výzkumu. Zahrnuje však i další zdroje, o čemž svědčí prezence hrozníčkovitých náušnic, v jejichž případě by se mohlo jednat o náušnice, které chybějí v souboru nálezů z výzkumu J. Schránila, který v Žalově prozkoumal před rokem 1921 též jeden hrob. I když poloha hrobu není uvedena, je velmi pravděpodobné, že se jedná o prostor cihelny a jejího okolí. V inventární knize NM dále existuje záznam o odkryvu dvou hrobů z roku 1916.

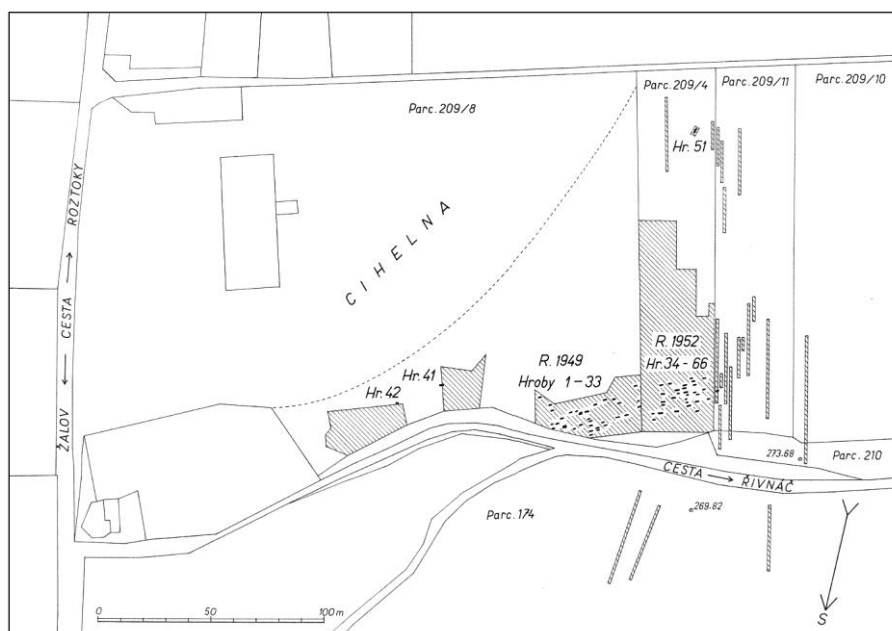
Za 2. světové války zřejmě těžba nepokračovala v takové intenzitě, neboť zmínky o nálezech ustávají. I když se I. Borkovský na zdejším území pohyboval, dokumentace nesvědčí o zájmu o tento prostor, ačkoliv byl s nálezy z cihelny dobře obeznámen z doby, když se ve 30. letech setkával s nálezy ze sbírky J. A. Jíry jak při vlastním zpracování sbírky, tak ve 40. letech při překladu Jírových deníků pro potřeby Němci dosazené I. Kikebuschové (viz dále).

1949 – 1952

Novou etapu otevřela obnovená těžba hlíny v roce 1949. První předměty byly zachráněny vlastně náhodou J. Sadilem, jehož do cihelny přivedl zájem o případné nálezy pleistocénních zvířat. Na základě rozhovoru s dělníky a předmětů od nich získaných informoval jak dělníky, tak správce cihelny o významu nálezů a nutnosti je zachraňovat a Státnímu archeologickému ústavu zaslal podrobnou zprávu o svých zjištěních. Informace i nálezy předané I. Borkovského vedly k zahájení výzkumu, který však probíhal jako „záchranný“ při nadále probíhající bagrování hlíny. Není jasné, co způsobilo pauzu ve výzkumu v letech 1950–1951, zda těžba probíhala v místech bez nálezů, nebo zda se na sledování těžby nedostávalo I. Borkovskému času. Druhá varianta se zdá být méně pravděpodobná přinejmenším vzhledem k tomu, že v roce 1951 I. Borkovský prováděl výzkum na Levém Hradci a případné zprávy o nálezech by se k němu jistě dostaly. Druhá etapa výzkumu tak proběhla až v roce 1952.

Po roce 1952

V roce 1957 provedli malý záchranný výzkum tří hrobů Z. Smetánka a B. Nechvátal a několik zlomků keramiky z lokality bylo v 50. letech předáno I. Borkovskému p. Košťálem. Připomeňme také, že v poválečném období se dostaly do sbírek nově založeného Středočeského muzea v Roztokách některé starší nálezy ze sbírky Rýznerovy a Chaloupeckého.

Obr. 11. Žalov-cihelna. Plán pohřebiště z let 1949 a 1952 včetně lokalizace zjišťovacích sond (podle Borkovský 1965, obr. 11).

5. 1. 2. Stav fondu

Nálezy z 19. a počátku 20. století nedoprovázela žádná terénní dokumentace a jediným zdrojem informací jsou informace o vlastních nálezech obsažené v muzejních evidencích Muzea hl. m. Prahy, Národního muzea v Praze a Středočeského muzea v Roztokách a v denících J. A. Jíry z let 1912–1913 (MMP). Kromě deníků J. A. Jíry (J2-tzv. A-inventáře MMP) jsou dochovány v Muzeu hl. m. Prahy Jírovy listy s rukopisnými poznámkami (J1), seznam nálezů s původními čísly J. A. Jíry a později dopsanými novými inventárními čísly, tzv. P-inventáře (J3) a dále nálezy rozepsané J. A. Jírou podle lokalit, tzv. lístkový seznam (J4).

Nálezy, které se jako součást Jírovy sbírky staly v průběhu 2. světové války součástí sbírek dnešního Muzea hl. m. Prahy, jsou podrobně registrovány ve výše uvedených Jírových denících a dalších rukopisech pod samostatnými čísly s označením hrobů, z nichž měly pocházet. U některých nálezů se přitom tato původní čísla dochovala dodnes. Při vlastní analýze pohřebiště bude třeba přihlídnout ke skutečnosti, že v některých případech existuje důvodné podezření, že soubory přiřazené ke konkrétnímu hrobu mohly ve skutečnosti pocházet z více hrobů a představují tak nálezový celek umělý. Na druhé straně víme o předávání nálezů i jiným sběratelům a je tak možné, že naopak některé hrobové celky ve

skutečnosti nemusejí být úplné. Hodnota Jírových údajů je přesto zásadní, a to ve dvou úrovních. Dochované předměty jsou základním pramenem pro poznání pohřebiště jako takového, Jírovy zápisky pak představují primární informaci o nálezech, která dodnes usnadňuje jejich zpětnou identifikaci – poté co soubor v rámci vývoje muzejní sbírky prošel dalším vývojem (ke sbírce J. A. Jíry jako celku a jejímu vývoji srv. *Hlava 2010a*).

V pozůstalosti I. Borkovského se dochoval originál plánu pohřebiště z let 1912–1913 s vyznačením polohy značné části, nikoliv však všech hrobů. Tento originál nese nápis tužkou (!) Levý Hradec. I. Borkovský dospěl k závěru (mj. s ohledem na souhlasící počet hrobů), že se jedná o plán pohřebiště v cihelně, a proto na kopii plánu, který připravoval pro publikaci, již uvedl označení „*Edererova cihelna*“. Při revizi pohřebiště jsem nejprve z této lokalizace také vycházela. Všimla jsem si však nesouladu v případě „dvojhrobů“, které vzbuzovaly podezření. Na základě konsultace s M. Hlavou z Muzea hl. M. Prahy se pak ukázalo, že se v žádném případě nejedná o plán pohřebiště v Žalově-cihelně, neboť z porovnání s nákresem v Jírových denících vyplývá, že se jedná o plán pohřebiště z Prahy 6 – Dejvic z oblasti Julisky.

Terénní dokumentace různé úrovně pochází pouze z výzkumů I. Borkovského a jeho následovníků.⁴¹ V pozůstalosti I. Borkovského se dochoval plány pohřebiště, fotodokumentace hrobů ze sezóny 1949 a schematické nákresy koster ze sezóny 1952. Celkový plán prostoru žalovské cihelny obsahuje zakreslení všech – i negativních sond, plochu hlavní skupiny hrobů i další sondy s izolovanými hroby ŽAC-41/52 a ŽAC-42/52 a únětickou hrobkou ŽAC-51/52 (*obr. 11*). Na detailních plánech pohřebiště z roku 1949 jsou hroby zachyceny pouze schematicky (*Příloha I, obr. 78*). Hroby ze sezóny 1952 jsou zobrazeny věrněji včetně vyznačení polohy některých nálezů⁴². Nálezy byly evidovány v *Seznamu sáčků* levohradeckého výzkumu. Další údaje obsahují popisky přímo u nálezů. V průběhu zpracování byly terénní zápisky o jednotlivých hrobech popisy hrobů zpracovány do podoby rukopisu v několika verzích (*rkp. 1a–1e, 2a, 2b*). Při komparaci pramenů zjišťujeme dílčí rozdíly v informacích, které však nesnižují hodnotu výzkumu pohřebiště jako celku.

⁴¹ Tato dokumentace je uložena jednak v Archivu Pražského hradu, jednak v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

⁴² Kresby se dochovaly jednak v originále na milimetrovém papíře, jednak v podobě překreseb. Při porovnání popisů, originálů a překreseb na pausovacím papíře lze identifikovat drobné chyby vzniklé při překreslování. Chybí např. nákras bagrem poškozených nohou hrobu 34 z počátku výzkumu, chybí nákras hrobu 42, resp. vědra apod. Nákras lebky z hrobu ŽAC-66/52 nebyl překreslen z originální verze, na níž zase naopak nebyla vyznačena poloha předmětů.

Nálezy z pohřebiště jsou rozmístěny ve sbírkách Národního muzea v Praze (staré sbírky, výzkum I. Borkovského), Muzea hl. m. Prahy (nálezy J. A. Jíry), Středočeského muzea v Roztokách. Porovnáme-li různé fáze evidence nálezů s nálezy samými, můžeme konstatovat, že přes barvitý osud jednotlivých souborů i předmětů, se do dnešní doby dochovala jejich podstatná část. Stav dochování se liší místy nález od nálezů, podstatnou roli hraje druh a odolnost materiálu, z něhož byly vyrobeny. V nejlepším stavu se nacházejí šperky z drahých kovů a keramika, v relativně nejhorším předměty ze železa. Zatímco konzervace šperků je přínosná a byla ve vybraných případech realizována, možnosti konzervace železných předmětů, zvláště nožů jsou již omezené, obdobně jako jejich vypovídací hodnota. Přesto však, jak se např. ukázalo v případě ostruh z výzkumu I. Borkovského, nejsou ani v případě průzkumu železných předmětů všechny možnosti vyčerpány. Skleněné či jantarové korálky samy o sobě se v zásadě nacházejí v dobrém stavu, ovšem problémem je rekonstrukce náhrdelníků. Revize jejich složení totiž prokázala značné posuny mezi různými fázemi evidence a dnešním stavem zvláště v případě nálezů z Jírovy sbírky v Muzeu hl. m. Prahy.

Antropologický fond zahrnující torza velmi špatně dochovaných ostatků z výzkumu I. Borkovského a jeho následovníků je uložen v Centrálním antropologickém depozitáři NM v Dolních Počernicích. Vypovídací možnosti jsou omezené a materiál slouží spíše jako ilustrace, než jako pramen k dalšímu zpracování.

5. 1. 3. Vývoj zpracování pohřebiště

První nálezy z pohřebiště byly zmíněny v dobových topografických pracích, v Památkách archeologických a neunikly pozornosti J. L. Píče (*Smolík 1878*, 271–272; *Píč 1893*, 201; *týž 1909*, 352; nejstarší zmínky souhrnně *Sklenář 2011*, 378–381). Počet a charakter informací však neumožňoval obsáhlejší závěry. První prozkoumaná část pohřebiště z let 1912–1913 bohužel nebyla J. A. Jírou publikována a i předměty ze sbírek Národního muzea stály až na výjimky v období 1. republiky mimo zájem badatelů. Největší měrou se o zpřístupnění vybraných nálezů zasloužil J. Schráníl (*1925*, 160–194; *1928*, 299–305, 314, Taf. LXVIII – LXIX; *1932*, tabulky), díky nimž se toto pohřebiště, ačkoliv nebylo souhrnně publikováno, zařadilo mezi nejvýznamnější v Čechách (*Turek 1948*, 530, pozn. 127).

Jírova sbírka, která dnes tvoří historický základ sbírek dnešního Muzea hl. m. Prahy, prošla po smrti svého tvůrce komplikovaným vývojem (podrobně o jejích osudech *Hlava 2010*, 155–220). Z pohledu nálezů ze žalovské cihelny je podstatné, že v roce 1932 byl uspořádáním a zpracováním Jírovy sbírky pověřen I. Borkovský, který tak získal možnost se s materiálem z pohřebiště podrobně seznámit. Období 2. světové války Jírovu sbírku výrazně poznamenalo. I. Borkovský sice po krátkodobém odvolání ze své funkce v roce 1940 byl na základě intervencí J. Böhma povolán zpět, aby přeložil pro I. Kiekebuschovou, která byla pověřena katalogizací sbírky v roce 1941, Jírovy deníky (blíže *Hlava 2010a*, 174–182), avšak po ukončení této práce již zřejmě po roce 1943 opět přístup ke sbírce ztratil. I když úsilí I. Kiekebuschové směřovalo především ke zpracování pravěkých nálezů, nelze vyloučit, že I. Borkovský mohl v této době individuálně obrátit pozornost právě k nálezům ze žalovské cihelny. Pohnuté osudy sbírky v letech 1941–1945 se na fondu ze žalovské cihelny projeví ve dvou směrech. Jednak právě do této doby zřejmě spadá ztráta některých předmětů, jednak konzervace nařízená I. Kiekebuschovou pravděpodobně vedla k poškození některých z nich. Za války/Po 2. světové válce byly v roce 1946 v Archeologickém ústavu v Praze zhotoveny fotografie předmětů ve stavu po této konzervaci. V rámci inventarizaci muzejní sbírky v 50. letech podle dokumentů uložených v Muzeu hl. m. Prahy E. Janská-Jiráková přiřadila předmětům inventární čísla, s nimiž pracujeme dodnes (za informaci děkuji M. Hlavovi). Inventární kniha obsahuje různě podrobné popisy předmětů a v některých případech i kresby. Ačkoliv většina předmětů byla zainventována správně, došlo při inventarizaci k některým omylům. Je třeba si také uvědomit, že inventarizace zachycuje stav nálezů po období značně pohnutých osudů celé sbírky.

Přehlédneme-li historii sbírky ve 30. – 50. letech, nepřekvapí nás příliš, že to byl právě I. Borkovský, kdo se jako první a nadlouho i poslední badatel systematicky zabýval Jírovými nálezy. Na jeho zájmu se zřejmě podepsalo jak jeho obeznámení s nálezy při zpracování Jírovy sbírky, tak jeho angažování jako vedoucího výzkumů na Levém Hradci, a to jak v letech 1940–1941, tak v období poválečném. V pozůstalosti I. Borkovského se dochovaly dvě verze podrobných popisů předmětů ze žalovské cihelny, které označuji jako Popisy I. Borkovského 1 (dále *PIB 1*) a Popisy I. Borkovského 2 (dále *PIB 2*), které se liší částečně mírou podrobnosti, uváděnými rozměry, poznámkami o absenci předmětů. Obě verze přitom vycházejí z číslování předmětů J. A. Jíry. Poznámky o absenci některých nálezů v *PIB 2* svědčí o odstupu mezi oběma verzemi. Odkazy na č. negativů předmětů, které vznikly v roce 1946, datují vznik rukopisu post quem. Přípis nových inventárních čísel ve verzi *PIB 2*

naznačují, že vznikla před inventarizací v 50. letech, ale je oproti verzi *PIB 1* mladší, neboť právě do ní jsou zanesena nová inventární čísla. Proč a za jakých okolností vznikly dvě rozdílné verze v relativně krátkém odstupu, není jasné. Nelze vyloučit, že rukopis *PIB 2* vznikl až v souvislosti s vlastním Borkovského výzkumem v žalovské cihelně v letech 1949 a 1952. O záměru pohřebiště publikovat svědčí i jeho konvolut poznámek o nálezech ze sbírek Národního muzea v Praze a již sestavené fototabulky s nálezy ze sbírek obou muzeí (*FIB*). Bohužel k realizaci plánovaného záměru publikace nálezů ze sbírek z Národního muzea i Jírových nálezů nedošlo, stejně jako k publikaci vlastních výzkumů v této lokalitě, k nimž se dochovala v porovnání se staršími nálezy bohatší dokumentace.

Starší část nálezového fondu bez tehdy nepřístupných výsledků výzkumu I. Borkovského nakonec publikoval J. Sláma (1977). Uspořádání a popis informací k pohřebišti odpovídaly tehdejšímu stavu musejních sbírek a byly podřízeny potřebám šíře koncipovaného katalogu.

V rámci projektu GAČR 404/05/0232 byla v letech 2005-2007 provedena komplexní revize a nová dokumentace celého fondu. Antropologického vyhodnocení se ujala P. Stránská. V návaznosti na zpracování nálezů z pohřebiště Na panenské byly vybrané nálezy z pohřebiště v žalovské cihelně konzervovány a analyzovány v Ústavu jaderné fyziky v Řeži (J. Frána, M. Fikrle) a na VŠCHT v Praze (J. Děd, V. Hulínský, Š. Jonášová). Ojedinelé dochované zbytky dřev určili M. Kaplan, P. a R. Kočárovi, otisky textilu H. Březinová. V rámci navazujícího projektu GA ČR 404/09/1135 byla připravena publikace katalogu pohřebišť z katastru Žalova (*Příloha I*) a analytických studií zahrnujících výše uvedené analýzy textilu, paleobotanického a konchologického materiálu a materiálové rozborů vybraných kovových a skleněných artefaktů, antropologický rozbor (Březinová 2012, 273–281; Hošek – Ottenwelter 2012, 282–289; Děd 2012, 290–320; Fikrle – Frána – Tomková 2012, 321 – 335; Hulínský – Jonášová – Tomková 2012, 336–341; Hlaváč 2012, 342–347; Kočárová – Kočár – Kaplan 2012, 348 – 353; Stránská 2012, 354 –380).

5. 1. 4. Rozsah, velikost a členění pohřebního areálu

Přesná rekonstrukce rozsahu areálu, na kterém se v žalovské cihelně pohřbívalo, naráží na nemožnost lokalizace nálezů v 19. století, jen rámcovou lokalizaci Jírových výzkumů a nerovnoměrnost archeologického působení. Vedle relativně krátkých období, kdy se

archeologové v prostoru cihelny pohybovali, značná část těžebních prací nebyla vůbec sledována. Geodeticky přesně jsou ukotveny pouze plochy zkoumané Ivanem Borkovským (obr. 12). Z postupu těžby hlíny v cihelně lze odvodit, že v 19. století a v době Jírova působení byly narušovány a odkrývány hroby ve východní části cihelny. Pro tuto část volím pracovní označení **Žalov-cihelna A**. Pro plochu s pohřebištěm zkoumaným I. Borkovským volím pracovní označení **Žalov-cihelna B**. Sondáž I. Borkovského východně hlavní plochy s koncentrací hrobů soustřeďujících se na ploše zhruba 80 x 30 m prokázala další nálezy jednotlivých hrobů či nálezů z nich. Hroby ŽAC-41 a 42/1952 formálně a z praktických důvodů potřeby zpracovávání Borkovského výzkumu jako celku také vedu pod označením Žalov-cihelna B, i když prostorově jsou blíže východnímu areálu Žalov-cihelna A. Hroby zachráněné severně cesty v ulici Za cihelnou Z. Smetánkou a B. Nechvátalem s plochou Žalov-cihelna B rozhodně nesouvisí. Víceméně formálně je přiřazuji k části Žalov-cihelna A.

Hranice celého pohřebního areálu A i B pak můžeme definovat následujícím způsobem. Vyjdeme-li z dobře prostorově ukotveného výzkumu I. Borkovského, Žalov-cihelna B, je z jeho plánu zkoumaných ploch a zjišťovacích sondáží patrné, že se mu podařilo zachytit *západní hranici* pohřebních aktivit, a to na rozhraní parcel 2994/4 a 3024 (dř. 209/4 a 209/11). On sám k tomu uvádí: „*Na západ a severozápad od prozkoumaných parcel u cihelny byly sondovány další parcely, aby bylo zjištěno, zda se pohřebiště šíří zmíněnými směry. Zjištěno, že na parcele č....(pozn. KT. – I. Borkovský č. parc. v tomto i následujícím případě nedoplnil) a dále k jihozápadu k domu čp..... se pohřebiště nešíří a že se také na nich žádné hroby nevyskytují. Tři v těch místech v délce 50 – 90 m vyhloubené sondy ukázaly, že zde nejsou žádné kosterní pozůstatky ani pravěké, ani slovanské. Tamější uživatelé parcel sice sdělili, že při orání pluhem na různých místech zachycují se pod ornici při hlubší orbě kameny, nemohli však přesně označiti místo, kde se tak stalo. patrně se bude jednat spíše o obložení únětických hrobů ojedinělé rozházených na svahu západně a jihozápadně od cihelny a to stejných nebo podobných jako je prozkoumaný únětický hrob č. 51 a patrně je jich tam více. Také severně od cihelny na poli za polní cestou směřující od Žalova k Řivnáči, parcela č...., byly položeny sondy až na rostlý písek a jílovitý terén sprašové žlutky za účelem zjištění, zda se na svahu odděleném polní cestou od svahu, na němž je pohřebiště, nenacházejí hroby. Sondy byly položeny od jihu k severu přes celý svah parcely č.... nebylo však v nich nalezeno ani stopy po kostrách a také nebylo vidět, že by terén býval porušen hrobovými jámami.“ (Borkovský, rkp. 2b, 21–22).*

Obr. 12. Žalov-cihelna. C – orientační hranice vytěženého prostoru cihelny z přelomu 40. a 50. let 20. století. Východně od ní se nacházely hroby označené jako pohřebiště Žalov-cihelna A (1), západně od ní se nachází pohřebiště označené jako Žalov-cihelna B (2). 3 – předpokládaná lokalizace nálezů hrobu z roku 1957.

Ze zmínek z 19. století o nálezích v úvozu při cestě na Řivnáč sice vyplývá, že pohřební aktivity mohly pokračovat i v místech severně této cesty na parc. 2994/3, avšak Borkovského čtyři průzkumné sondy již žádné hroby v tomto prostoru nezachytily. Proto tuto cestu (parc. č. 2994/5) považují za formální *severní hranici*. Současně upozorňují na to, že se v tomto prostoru mohly nacházet též hroby jiných období.⁴³

Za formální *východní hranici*, danou rozsahem cihelny, můžeme považovat dnešní Přemyslovskou ulici,⁴⁴ za *jižní hranici* dnešní ulici Za cihelnou. Hroby ŽAC-2/1957 a 3/1957 zkoumané Z. Smetánkou a B. Nechvátalem svědčí o tom, že pohřebiště dosahovalo až k cestě v ulici Za cihelnou (*Příloha 1*, obr. 119). Při výstavbě rodinných i bytových domů jižně od ní však již žádné hroby zjištěny nebyly.

Současně je třeba se zastavit podrobněji u plochy Žalov-cihelna B, která zaujímá plochu zhruba 80 x 30 m a jejíž jádro leží v severní části parc. č. 2994/1, pokračuje v severní části parc. č. 2994/6 a jeden hrob zasáhl též na parc. č. 3024. Z výše uvedeného textu I. Borkovského vyplývá, že tato plocha nám nejen pomáhá k ukotvení severní a západní hranice pohřebního areálu v Žalově-čihelně, současně nás vede k úvaze o existenci samostatného pohřebiště v rámci tohoto širšího areálu, jehož východní hranice je nejistá, které je však dobře vymezeno na jižní straně územím bez archeologických nálezů. Drobné sondy v jižní části tehdejších parcel 209/4 a 209/11, dnes jižní části parc. 2994/1, 2994/16, 3014 a parc. č. 3025 a 3027, totiž již zachytily pouze hrob kultury únětické (parc. č. 3025). K této hypotéze se znovu vrátíme v kapitolách o chronologii žalovských pohřebišť a jejich sociálních aspektech.

Samostatnou otázkou je, jaký vztah k celému pohřebnímu areálu Žalov-čihelna zaujímal hrob zachráněný v Přemyslovské ul. proti čp. 1144 (*Příloha I*, obr. *Vojtěchovská 1998*, 367). S ohledem na to, že žádná ze stavebních akcí v okolí neprokázala další hrobové nálezy raně středověkého stáří, jej lze považovat za skutečně izolovaný hrob bez vztahu k pohřebišti v Žalově-čihelně.

Odhad počtu hrobů zničených působením cihelny v 2. polovině 19. století, eventuálně v důsledku jiných aktivit, až do doby, než v roce 1912 začal systematicky nálezy zachraňovat J. A. Jíra nelze provést, neboť nevíme, jak byly hroby v prostoru Žalov-čihelna A uspořádány, zda hustěji v řadách jako v části Žalov-čihelna B, nebo rozptýleně jako na pohřebišti Žalov-

⁴³ V 60. letech byly v ulici U hřiště, která je následovníkem staré úvozové cesty, u č. p. 1443 prozkoumány 2 kostrové hroby kultury laténské (*Martinec 1968*, 249–251).

⁴⁴ Mezi areálem cihelny a hroby v poloze Žalov-Na panenské se nachází území, pás o šíři cca 100 m, bez raně středověkých hrobů (*Příloha I*, obr. 121).

Na panenské. Údajů o počtech přibývá až od doby Jirovy. Shrňeme-li všechny informace, jimiž k celému pohřebnímu areálu dnes disponujeme, pak můžeme doložit existenci nejméně 148 hrobů s ostatky 150–152 jedinců (*tab. 1*).

Období	Poloha	Počet hrobů	Počet jedinců	Pozn.
19. stol.	Žalov-cihelna A	x, nejméně 9	x, nejméně 9	
J. A. Jíra	Žalov-cihelna A	nejméně 63	nejméně 63	
1916	Žalov-cihelna A	2	2	
J. Schráníl	Žalov-cihelna A	1	1	
J. Sadil, 1949	Žalov-cihelna A, B	nejméně 2	nejméně 3	v blízkosti plochy zkoumané I. Borkovským, blíže nelokalizovány
I. Borkovský	Žalov-cihelna B	nejméně 68	nejméně 68-72	hroby ŽAC-41/52 a 42/52 – spíše souvisí s prostorem Žalov-cihelna A
Z. Smetánka, B. Nechvátal, 1957	Žalov-cihelna	3	4	1 hrob nelokalizován vůbec, další při cestě Za cihelnou přiřaditelné spíše do prostoru Žalov-cihelna A
Celkem		148	nejméně 150–152	

Tab. 1. Pohřebiště Žalov-cihelna. Počet hrobů a pohřbených jedinců dle jednotlivých odborných aktivit.

5. 2. POHŘEBIŠTĚ ŽALOV – NA PANENSKÉ (ŽAP)

Pohřebiště se rozkládá v poloze Na panenské (2)⁴⁵ na svahu mírně se sklánějícím od jihu k severu a od západu k východu. Je vzdáleno zhruba 100–150 m od raně středověkého pohřebního areálu Žalov-cihelna. Od opevnění 1. předhradí levohradeckého hradiště je vzdáleno cca 400 m, od příkopu vymežujícího 2. předhradí cca 200 m (*obr. 10*). Hroby jsou rozptýleny mezi sídlištními objekty pravěkého stáří.

V západním směru pohřebiště nedosahovalo Přemyslovské ulice, na severu až k jižní hranici starší žalovské zástavby v Husově ulici (*obr. 13*). Z rozložení hrobů je patrné, že se pohřbívání nerozšířilo do východní části polohy blíže korytu dnes již zaniklého horního toku žalovského potoka.⁴⁶ Za podstatnou lze považovat zhruba 100–150 m široký prostor bez

⁴⁵ Na mapách je jako poloha Na panenské uvedeno území východně Přemyslovské ul. Investor, zajišťující výstavbu rodinných a bytových domů tuto plochu označil jako Na panenské 2, zatímco zástavba západně Přemyslovské ulici, jižně ul. Za cihelnou, nese název Na panenské 1.

⁴⁶ Georeliéf tohoto prostoru je v souvislosti s plánovanou výrazně upravován. Původní terén je navyšován o navážku, kterou v severní části tvoří sekundárně přemístěná spraš z prostoru stavby Vědecko-výzkumného centra severně benzinové pumpy (parc. 3028/9 a 3028/9).

hrobů západně pohřebiště, který lze považovat za jednu z indicií, že pohřebiště v poloze Na panenské lze považovat za samostatné pohřebiště – proti pohřebišti v žalovské cihelně. I když zatím byly prozkoumány pouze plochy v severní a jižní části polohy, zatímco střední část mezi nimi zatím prozkoumána nebyla, geofyzikální průzkum R. Křivánka, hrob ŽAP-41/2011, tak hroby objevené západně i východně plochy D v roce 2013 (nejsou předmětem této práce), dokládají pokračování pohřebiště i v tomto prostoru. Izolovaná řada hrobů v ploše C tvoří nejjižnější hroby pohřebiště, které se již výrazně nepřiblížilo severní hraně v roce 2009 zkoumané deprese, jejíž dno zasahuje i pod dnešní hlavní silnici (Lidická).

5. 2. 1. Vývoj fondu

Pohřebiště v poloze Na panenské bylo objeveno a zkoumáno v letech 2003–2006, 2011 a 2013. Výhodou byly celoplošné skrývky ploch určených k výstavbě rodinných domů, umožňující zachytit hranice pohřebiště. V letech 2003 a 2004 byly prozkoumány plochy A a B navazující na zástavbu dosavadního intravilánu obce. V roce 2005 se výzkum přesunul na plochu C severně hlavní silnice Lidická. Plocha D byla zkoumána v roce 2011. Předmětem této práce nejsou hroby zkoumané v roce 2013 v rámci plochy G v souvislosti s výstavbou západně a východně plochy D.⁴⁷ Na většině plochy G, která je také určena k zástavbě, zatím proběhl pouze geofyzikální a detektorový průzkum.⁴⁸

5. 2. 2. Stav fondu

Na rozdíl od výzkumů v žalovské cihelně i na levohradeckém hradišti v případě tohoto pohřebiště disponujeme kompletní dokumentací – fotografickou, kresebnou i planografickou. Plán pohřebiště existuje v digitální podobě. V této souvislosti je ovšem třeba upozornit na následující skutečnost. Zatímco zaměření výzkumu v sezóně 2004 zajišťovalo geodetické oddělení ARÚ Praha a v letech 2005 a 2009 firma Geo-cz Tábor a o tuto dokumentaci se lze opírat jako o bezpečný pramen, v případě zaměření plochy z roku 2003 firmou Peres se

⁴⁷ Vedoucí výzkumu celé polohy v r. 2003 byla M. Krut'ová, výzkum raně středověkého pohřebiště postupně převzaly K. Tomková a Naďa Profantová. Výzkumy v roce 2004 prováděli J. Řídký, K. Tomková a N. Profantová, v roce 2005 D. Daněček (Středočeské muzeum v Rostokách), K. Tomková a N. Profantová, v roce 2009 K. Tomková. Výzkum v roce 2011 prováděly K. Tomková a M. Mácalová, vedoucím výzkumu byl v roce 2013 R. Břejcha. Na odkryvu hrobů se dále podíleli studenti archeologie FF UK Praha, pracovníci firem Peres a Geo-arch, na vyzvednutí koster P. Stránská a D. Malyková.

⁴⁸ Nevýhodou budoucího výzkumu bude skutečnost, že z ekonomických důvodů může být celoplošná skrývka nahrazena pouze dílčími skrývkami v místech inženýrských sítí a základových pasů domů. Geofyzikální průzkum v ploše B provedl R. Křivánek v roce 2010. Tato metoda byla využita již v roce 2004, kdy toto měření správně indikovalo místa s výskytem koster, ověřených výzkumem.

v průběhu zpracování pohřebiště ukázaly značné nedostatky. Ty se nedotýkají celkového usazení zkoumané plochy, ale detailní polohy objektů a orientace hrobů. Uvedené chyby vznikly v důsledku použité metody měření. Vzhledem k tomu, že se nepodařilo získat zdrojová data, nebylo možno se pokusit o korekci měření. V případě odchylek mezi orientací hrobů zachycenou na plánu firmy Peres a v originální dokumentaci jednotlivých hrobů byly orientace hrobů v plánu opraveny dle orientace z této primární dokumentace.

Vzhledem k tomu, že předměty byly ihned předávány do konzervátorské laboratoře ARÚ Praha, eventuálně do laboratoře Středočeského muzea v Roztokách, zabránilo se jejich dalšímu poškození či rozpadu. Díky konzervaci je stav nálezů jako celku velmi dobrý. Je přitom třeba zdůraznit, že díky včasnému a vhodnému ošetření se podařilo zachránit např. soubory železných předmětů u pasu mužských hrobů v rozsahu, jaký např. v porovnání se souborem ze žalovské cihelny nemá obdobu. Skleněné korálky jako celek nebyly ke konzervaci předány, neboť část je ve velmi dobrém stavu a další část rozlámaných olivovitých perel byla ponechána v tomto stavu z důvodu jejich potenciálního analytického využití, pro které je výhodou možnost nahlédnout do těla korálků.

Proti hrobové výbavě se lidské skelety dochovaly jen ve velmi špatném stavu a jejich vypovídací hodnota je z tohoto důvodu omezena, v některých hrobech se skelety nedochovaly vůbec (blíže *Stránská 2012*).

Nálezy z pohřebiště byly předány do sbírek Národního muzea v Praze. Antropologický materiál je uložen v antropologickém depozitáři téhož muzea.

5. 2. 3. Zpracování pohřebiště

Nálezy byly již v průběhu výzkumů předávány k dalšímu konzervačnímu ošetření.⁴⁹ Vzhledem k tomu, že se podařilo získat grantovou podporu na zpracování a publikací pohřebišť na žalovském a klecanském katastru (GAČR 2005-2007, 2009-2011) bylo možno zajistit jak pokračování konzervačního programu, tak další analýzy předmětů na specializovaných pracovištích (ÚJF, VŠCHT). Byly tak vytvořeny předpoklady pro zpracování katalogu pohřebiště a jeho následnou analýzu. Nynější etapa zpracování výzkumu

⁴⁹ Podstatná většina nálezů z kovů byla konzervována v laboratořích ARÚ Praha (RNDr. A. Šilhová, R. Černochová, H. Brániková), menší část v laboratořích středočeského muzea v Roztokách (D. Perlík, I. Nacherová).

pohřebiště je výsledkem interdisciplinární spolupráce řady odborníků. Antropologickému rozboru se věnovala P. Stránská. Určení paleobotanického materiálu, fragmentů dřev a uhlíků, se věnovali M. Kaplan a P. a R. Kočárovi, určení ulit měkkýšů J. Hlaváč. Rentgenovou-fluorescenční analýzy vybraných kovových nálezů provedli J. Frána a M. Fikrle v Ústavu jaderné fyziky v Řeži, analýzy skleněných korálků V. Hulínský, Z. Cílová a Š. Jonášová na VŠCHT a J. Zavřel. Analýzy textilních zbytků se ujala H. Březinová. Analýze nožů se věnoval J. Hošek. V průběhu konzervace se průzkumem železných artefaktů zabývala E. Ottenwelter. Některé organické materiály se podařilo identifikovat za přispění ing. Novotné (VŠCHT). Zvířecí kosti určil R. Kyselý. Vyhodnocení přírodních podmínek z pohledu geologie se ujal J. Zavřel. Byl tak vytvořen soubor pramenů, který je podkladem nejen současného archeologického vyhodnocení, ale je cenným zdrojem i pro jeho budoucí fáze.

Obr. 13. Žalov-Na panenské. Rozsah zkoumané plochy s vyznačením výskytu hrobů.

5. 2. 4. Rozsah a velikost pohřebiště

Pohřebiště v poloze Na panenské dle výzkumů v letech 2003-2005, 2009 a 2011 čítá nejméně 41 jistých hrobů, v nichž bylo pohřbeno 42 jedinců. Kromě toho byly zjištěny další objekty s nádobami, které byly dodatečně označeny jako hroby A/2003, B/2003, přičemž zvláště v prvním případě nelze zcela vyloučit jiný typ aktivity v rámci pohřebiště. Podstatná část pohřebiště se soustřeďuje v plochách A a B. Malou skupinu hrobů, kterou tvoří jedna řada hrobů v ploše C, odděluje od plochy A dosud z podstatné části neprozkoumaná plocha G (*obr. 13*). Plocha E zahrnuje území individuální zástavby rodinných domů sledované nejprve formou systematických dohledů v letech 2003–2004, později formou dohledů příležitostných, plocha F území s výstavbou na recentně navezeném terénu. I když vzhledem k problémům s nahlašováním individuální výstavby archeologickým pracovištěm nelze zcela vyloučit, že mohlo dojít k ojedinělému porušení hrobů bez přítomnosti archeologa, jak to naznačují ojedinělé nálezy lidských kostí na haldě zeminy v roce 2009, hranice pohřebiště jsou dobře vymezené.

5. 3. LEVÝ HRADEC – HŘBITOV U KOSTELA SV. KLIMENTA (ŽAK) A DALŠÍ HROBOVÉ NÁLEZY NA LEVÉM HRADCI

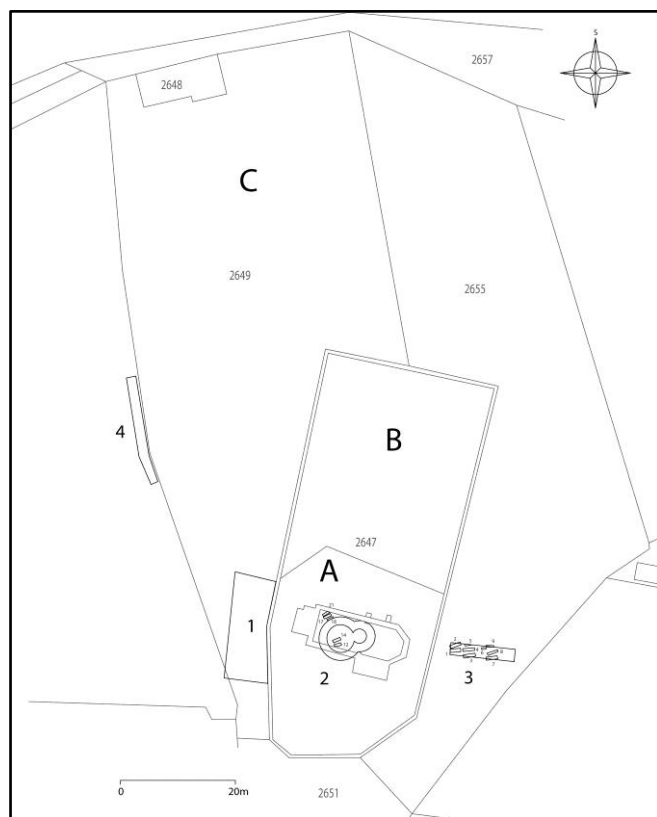
5. 3. 1. Vymezení a vývoj fondu

5. 3. 1. 1. Hřbitov u kostela sv. Klimenta

Fond pramenů a nálezů z pohřebiště u kostela se vytvářel téměř sto let. Na počátku 50. let 19. století první nálezy přinesly výkopy V. Krolmuse, poslední pak výzkumy I. Borkovského v roce 1951 (*obr. 14*). Aktivity V. Krolmuse na Levém Hradci nebyly cíleny k výkopům pohřebiště. Z poznámek v jeho denících vyplývá, že jeho zájem do prostoru severně kostela přitáhlo rozšíření hřbitova severním směrem a tím i narušování zdejších terénů (blíže *Příloha I*).

Nejvýznamnější, ale zároveň nejméně dokumentovanou, etapu představuje výzkum Č. Ryznera a Společnosti přátel starožitností českých v roce 1890 (blíže *Příloha I*). Ve sbírce Národního muzea se dochoval rozsáhlý soubor nálezů, především esovitých záušnic, ovšem bez přiřazení k hrobovým celkům. Nálezy z tohoto výzkumu i z dalších, blíže nedokumentovaných, výkopů se kromě toho dostaly též do jiných muzeí či sbírek, jak o tom svědčí esovité záušnice z Bergerovy sbírky, která se stala součástí sbírky Národního muzea

v roce 1897, a další šperky z Buchtelovy (dř. Mikšovy) sbírky, která se stala součástí sbírek Národního muzea v roce 1922. Ověřit pokračování hřbitova prokopaného Ryznerem si kladl výzkum Státního archeologického výzkumu v roce 1931 vedený J. Böhemem. Počet a lokalizace sond nejsou známy. Ze zprávy o výzkumu vyplývá, že byly objeveny pouze zbytky dvou překopaných hrobů (*D-Böhm 1934; Böhm 1934, 59-60*). Z prostoru výzkumu pochází jediná, avšak bližší nelokalizovaná, esovitá záušnice z tohoto výzkumu (*Příloha I, 265*). Další, a to poslední etapa výzkumu hřbitova u kostela sv. Klimenta, je spojena s působením I. Borkovského na Levém Hradci. Hroby orientované shodně s rotundou byly v její těsné blízkosti objeveny při výzkumu v roce 1940 (skupina B – *Tomková 2001a, 204-207*). Další kostrové hroby byly zkoumány v roce 1951 východně ohradní zdi hřbitova. O narušování tohoto hřbitova v dobách minulých svědčí izolované sekundárně přemístěné nálezy lidských kostí západně i východně od „hřbitova“ zjišťované při výzkumu I. Borkovského (*Tomková 2003, 593–594; táž 2010, 190–191*). Záchranné výzkumy, které probíhají od 80. let, již žádné hroby či lidské ostatky v širším okolí kostela sv. Klimenta nezachytily.

Obr. 14. Levý Hradec. 1 – lokalizace plochy s nálezy raně středověkého pohřebiště, výkopy SPSC a Č. Rýznera v roce 1890; 2 – rotunda sv. Klimenta; 3 – sonda 16 A s nálezy hrobů, výzkum i. Borkovského v roce 1951, 4 – sonda J. Frolíka a I. Vojtěchovské z r. 1982, jednotlivý nález esovité záušnice. A – rozsah starého hřbitova před polovinou 19. století; B – rozsah hřbitova po polovině 19. století; C – rozsah nového hřbitova založeného v roce 1931.

5. 3. 1. 2. Interiér kostela sv. Klimenta

Terény pod podlahou kostela sv. Klimenta byly odhaleny v souvislosti s rekonstrukcí kostela v roce 1940 a zdokumentovány I. Borkovským. Část hrobů v západní části barokní lodí kostela – ovšem v *exteriéru rotundy* – patří na základě shodné orientace s rotundou pravděpodobně pohřebišti, které bylo s ní současné (skupina B – *Tomková 2001a*, 204, viz výše), a je proto zařazena do analýzy v rámci jeho kontextu. Další hroby v tomto prostoru, které mohou být na základě orientace shodné s orientací gotického kostela považovány za vrcholně středověké, nejsou předmětem této práce (skupina C – blíže i s dalšími možnostmi interpretace *Tomková 2001a*, 204-205). Obdobně není věnována pozornost hrobům v interiéru rotundy i barokního kostela, které jsou na základě superpozice s apsidou odbouranou v gotické fázi, dle inventáře a úpravy hrobů ještě mladší, novověké (blíže *Tomková 2001a*, 223-224). Zatímco zařazení dětského hrobu 13 v orientaci S-J v *interiéru rotundy* jednoznačně spadá na základě inventáře do novověku, jako problematické se jeví datování hrobů 12 a 14 (skupina A – podle *Tomková 2001a*, 204). Jejich orientace sice souhlasí s orientací rotundy, podezření však vzbuzuje relativně dobrý stav dochování dřeva a především poznámka v rukopisných záznamech I. Borkovského o zbytcích věnečku a jehličí na zlomcích lebky hrobu 14 (*Tomková 2001a*, 204).⁵⁰ Vzhledem k nejasnostem v datování jsem hroby 12 a 14 z další analýzy vyřadila. Interiér rotundy sv. Klimenta tedy v této práci není pojímán jako prostor, ve kterém by se v raném středověku pohřbívalo.

5. 3. 1. 3. Hrob z roku 1926, jeho význam a další doklady pohřebních aktivit na Levém Hradci

I když se funerální aktivity na Levém Hradci nejpozději od doby mladohradištní soustřeďovaly na hřbitově u kostela sv. Klimenta, je třeba se vypořádat s otázkou, zda se jednalo o hřbitov jediný. Připomenout můžeme blíže nespecifikované informace místních obyvatel o nedatovaných kostrových hrobech ve Vikouši⁵¹ či v jihozápadní části předhradí,⁵² z nichž první jsou výzvou pro budoucí bádání, zatímco druhé jsou s ohledem na narušení předhradí pískovnou již fakticky neověřitelné.

⁵⁰ V této práci jsem se přikláníla k raně středověkému stáří, ale s odstupem času a ohledem na primárnost Borkovského rkp. 7 nevylučuji ani mladší stáří.

⁵¹ Informace získána prostřednictvím P. Nového ze Středočeského muzea v Roztokách.

⁵² Pomijím Martincovu zmínku o hrobě při rozšiřování pískovny na předhradí, neboť měl pocházet z eneolitu. Tato informace vychází z evidence Středočeského muzea v Roztokách.

V jiné situaci se nacházíme v případě dvou následujících starších informací. Jednak přímo na Levý Hradec je lokalizován nález zlomků olivovitých korálků a hrozníčkovité náušnice s pyramidkovou granulací ze sbírky K. Buchtely, u nichž je hrobový původ více než pravděpodobný. Kdesi na Levém Hradci prováděl podle záznamů v Národním muzeu v roce 1926 Státní archeologický ústav výzkum jakéhosi kostrového slovanského hrobu, v němž byla nalezena sekera, šipka a fragment železa. Lokalizace hrobu v rámci hradiště však není upřesněna a nemáme tak jistotu, že se muselo jednat o nález v okolí kostela sv. Klimenta. Lokalizační údaje jsou uvedeny v přírůstkové a inventární knize Národního muzea tak, že by zcela nešlo vyloučit ani variantu, že by se hrob eventuálně mohl nacházet na jiném místě katastru.⁵³ Ovšem na základě údaje o konzervaci sekery, zaznamenaného ve Zprávě o činnosti Čsl. státního archeologického ústavu za rok 1931 lze jednoznačně prokázat, že se jedná o nález z Levého Hradce (*Zpráva o činnosti 1931*, 64). Tím, že lokalizace hrobu v rámci hradiště není upřesněna, nemáme tak jistotu, že se muselo jednat o nález v okolí kostela sv. Klimenta. S ohledem na absenci údajů a současně potřebu nález zaznamenat, kladu na obrázcích pracovně značku do blízkosti značky hřbitova kostela sv. Klimenta (*obr. 10: 4a-b*) a nálezy v rámci katalogu uvádím v rámci pohřebiště u kostela sv. Klimenta (*Příloha I*, 262–264). V každém případě se však jedná o jednoznačný doklad staršího horizontu pohřbívání přímo na Levém Hradci (!).

Zcela specifickou kapitolu představují nálezy dětských skeletů v sídlištních kontextech. Ostatky novorozence zjistil I. Borkovský ve fortifikačním pásmu v jižní části předhradí. V rámci sídlištní situace byla v roce 2005 nedaleko odtud, v ul. Na pískách čp. 1218, zjištěna menší raně středověká jáma se skeletem novorozence s orientací Z-V s příměsí kosti dalšího novorozence (*Příloha I*, 269; *Tomková 2010*, 183–185).

V každém případě je jisté, že hroby se nenacházely v prostoru Ryznerova výzkumu na předhradí na východní části parcely č. 2740/1 (dříve 76). Tamější nálezy tří esovitých záušnic velkých průměrů a deformovaný čtvrtý exemplář pocházejí ze sídlištních situací a vzhledem k prokazatelné absenci lidských skeletů je nelze spojovat s pohřebními aktivitami (*Tomková 2001a*, Tab. 2 dle excerptu evidence sbírek NM I. Borkovského; též *Piř 1889*, 579 a 582, Tab. 3: 16, 19–21, tam vedeny jako kroužky a náramek; *Piř 1909*, Tab. XXXI). Jejich nálezy jsou však důležité tím, že spolu s mincí Vladislava I (po r. 1158) patří k jednoznačným dokladům osídlení v době blízké přítomnosti proanimata Ostoje a v době existence hřbitova u kostela sv. Klimenta.

⁵³ J. Sláma (1977, 146) nález uvádí v kontextu pohřebiště v žalovské cihelně.

Tuto subkapitolu tedy můžeme ukončit konstatováním, že hřbitov u kostela sv. Klimenta je jediným bezpečně doložitelným pohřebním areálem na Levém Hradci. S výhradou můžeme s tímto pohřebišťem, resp. s Levým Hradcem spojit starší nález olivovitých korálek a hrobu z roku 1926, zatímco ostatní doklady buď svědčí o nestandardních pohřebních praktikách, nebo jsou neověřené či neověřitelné.

5. 3. 2. Stav fondu

V současnosti je vedle muzejní evidence nálezů dochována v různé kvalitě dokumentace pouze z výzkumů I. Borkovského a výzkumů po roce 1980. Deníky Č. Ryznera, které byly uloženy ve Středočeském muzeu v Roztokách ještě v 70. letech 20. století, se opakovaně nepodařilo dohledat. K dispozici k dalšímu studiu jsou vedle jednotlivých nálezů esovitých záušnic ve Středočeském muzeu v Roztokách⁵⁴ nálezy uložené ve sbírkách Národního muzea, z nichž je nejcennější svým rozsahem zvláště soubor záušnic z výzkumu Č. Ryznera. Lebky z Ryznerova výzkumu se zatím nepodařilo dohledat. K dispozici nejsou ani ostatky jedinců objevených v interiéru kostela sv. Klimenta, neboť po ukončení výzkumu byly hromadně deponovány v nově vybudovaném sklípku před oltářním stupněm (*Tomková 2001a*, 224). Zatímco sekundárně přemístěné lidské kosti a kosti dítěte z prostoru jižního opevnění předhradí jsou jako součást pozůstalosti I. Borkovského uloženy v ARÚ Praha, nález skeletu dítěte z ul. Na pískách je uložen v centrálním antropologickém depozitáři Národního muzea v Praze.

5. 3. 3. Zpracování raně středověkého pohřebiště

Na rozdíl od pohřebišť v Žalově-cihelně a Žalově-Na panenské, v jehož případě je možné se opřít o různé formy původní dokumentace předmětů a zčásti i terénních situací včetně plánů jednotlivých částí pohřebiště, v případě hřbitova v centrální části akropole Levého Hradce se musíme spokojit s mnohem chudší základnou tvořenou evidenčními záznamy v Národním muzeu, dílčími zmínkami v literatuře a pouze minimální původní dokumentací.

Nejstarší informace o pohřebišti a vyobrazení několika málo předmětů se objevují již v publikacích J. Vocela (1868, 27), J. Matiegky (1891, 49, 58) a v dílech J. L. Píče (1908,

⁵⁴ Nálezové okolnosti záušnic nejsou známy. Jejich souvislost se hřbitovem u kostela sv. Klimenta je pouze předpokládána.

105–106, Tab. III; *týž* 1909, 338). Výčet nálezů uvedl v souvislosti se zpracováním depotů mincí a mincí z hrobů R. Turek (1948, 508). V 60. letech vy publikoval mince z pohřebiště v rámci celkového zpracování numismatického souboru z Levého Hradce a jeho okolí P. Radoměřský (1960, 19). Pouze stručnou zmínku najdeme v Borkovského monografii o Levém Hradci (1965, 55). Přitom právě I. Borkovský připravoval, avšak nedokončil, první podrobnější celkové zpracování všech nálezů. Svědčí o tom v jeho pozůstalosti dochované popisy jednotlivých předmětů z různých sbírek, včetně tabulky s fotografiemi nálezů sestavených právě podle jednotlivých sbírek. Překvapivě v těchto podkladech ovšem chybí nálezy z výzkumu Č. Rýznera a SPSC z roku 1890. Starší zprávy o nálezech u kostela, včetně Krolmusových, vydal K. Sklenář (1972, 25–26, 28, 29, 31; *týž* 2011, 378–381) Znovu se stručně k tomuto pohřebišti vrátil v rámci katalogu středočeských pohřebišť J. Sláma (1977, 134, 136), který některé z nálezů podrobněji popsal a také začlenil informaci o Ryznerových nálezech. Revizi informací o hrobech v interiéru kostela sv. Klimenta a rekonstrukci horizontů pohřbívání byla věnována podrobná pozornost v rámci vyhodnocení výzkumu kostela (Tomková 2001a, 204–208, 223–228).

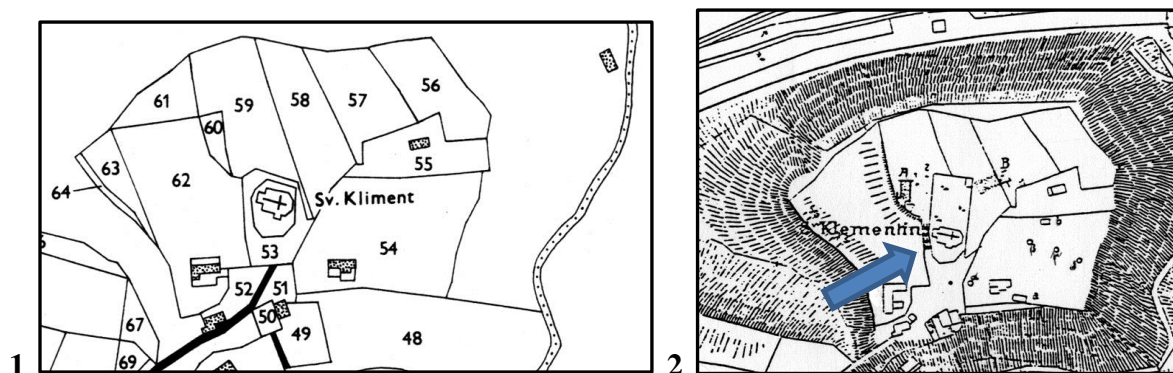
V rámci projektu podporovaného GAČR (404/05/0232) byla v letech 2005–2007 provedena revize a dokumentace nálezů, vybrané esovité záušnice byly podrobeny rentgenové fluorescenční analýze. Zároveň byly do zpracování zahrnuty prameny z výzkumu v interiéru a exteriéru kostela sv. Klimenta I. Borkovského, dochované v jeho pozůstalosti. Výsledkem této práce je katalog, který je součástí této práce (*Příloha I*, 249–268).

5. 3. 4. Rozsah hřbitova u kostela sv. Klimenta

Hřbitov u kostela tvořilo nejméně 78 hrobů, přičemž některé z těchto hrobů mohou pocházet až z mladšího období, resp. z doby fungování gotického kostela. Na druhé straně byl v minulosti narušen blíže neurčený počet hrobů. Rozloha raně středověkého pohřebiště a její proměny v dalších obdobích je dnes rekonstruovatelná již jen obtížně. Dosavadní archeologická zjištění nás vedou k závěru, že raně až vrcholně středověký hřbitov obklopoval kostel v ose Z-V a jeho výraznější rozšíření severním směrem je záležitostí až 2. poloviny 19. až 20. století (*obr. 14, 15*). Jižní hranice hřbitova je dnes vymezena ohradní zdí z 50. let. 19. století a jižně od ní již nebyly žádné hroby registrovány, a to ani v rámci sledování rýh pro inženýrské sítě mezi lety 1990–2006. Východní hranici vymezuje východní hrana sondy 16A/1951. Problémy tvoří vymezení západní a severní hranice pohřebiště. Nevíme však, do

jaké vzdálenosti. Píčov nákres hrobů zkoumaných Ryznerem dokládá, že se hroby nacházely západně ohradní zdi starého hřbitova v jižní části parcely 2649 (dříve č. 59, před r. 1860 č. 53), a to zhruba v úrovni dnešního kostela. Absence zmínek o nálezech hrobů či lidských kostí v textech J. L. Píče o prostoru „paláce“⁵⁵ severně odtud, stejně jako negativní výsledek sondáže J. Böhma v souvislosti s novodobým rozšířením hřbitova indikují, že v rámci parcely 2649 dále k severu hroby nepokračovaly.⁵⁶

Zda a jak byl hřbitov v raném a vrcholném středověku ohrazen, není známo. Hřbitovní zeď je zmiňována až od sklonku 17. století (*Adámek 1890*, 23) a objevuje se i na dobové kresbě kostela.⁵⁷

Obr. 15. Levý Hradec. 1 – rozsah hřbitova v roce 1840 před jeho rozšířením v době aktivit V. Krolmuse; 2 – rozsah hřbitova po rozšíření v 50. letech 19. století. Šipka směřuje k hrobům raně středověkého pohřebiště zkoumaného SPSC.

⁵⁵ K problematice „paláce“ blíže *Tomková 2001a*, 155–163.

⁵⁶ Při vymezování hranice nepřehlídíme k nálezu esovité záušnice při opravě ohradní zdi v roce 1982, která je nálezem sekundárně přemístěným. Opřít se nemůžeme vzhledem k nedostatku bližších informací ani o zmínky o nálezech koster na Vankově zahradě (parc. 2671, dříve parc. 62).

⁵⁷ Rozsah touto zdí ohrazeného novověkého hřbitova je víceméně přesně zachycen na mapě stabilního katastru (*obr. 15:1*). Při rozšiřování hřbitova v době Krolmusově bylo pravděpodobně možno využít stávající jižní zeď, na niž v severní části navázalo zdivo nové. Tato ohradní zeď vymezující v době výzkumu I. Borkovského parc. 52 (dnes č. 2647) byla vzhledem k jejímu špatnému stavu v jižní a východní části nahrazena v roce 1996 zdí zcela novou. K rozšíření hřbitova na parc. 59 a ohrazení tohoto nového hřbitova došlo v roce 1931. I tato zeď byla v letech 1982, 1995–1996 opět v některých úsecích nahrazena zdí novou (*Tomková – Vojtěchovská 1998*, 351).

6. VARIABILITA POHŘEBNÍHO RITU V KONTEXTU METODY VÝZKUMU A MEMORIÁLNÍ FUNKCE HROBU

Zabýváme-li se pohřebním ritem, pohybujeme se ve dvou rovinách. První zahrnuje organizaci pohřebiště jako celku. Ve druhé úrovni pozornost směřuje k jednotlivým hrobům, jejich povrchovému vyznačení, vnitřní úpravě hrobové jámy a formě uložení pohřbeného jedince v ní. Vypovídací hodnota pohřebišť včetně pohřebišť na katastru Žalova je přímo úměrná zaměření a způsobu provedení jejich archeologického výzkumu. Do roku 2003 téma ritu na žalovských pohřebištích buď stálo zcela mimo zájem těch, kteří hroby v terénu odkrývali či z nich získávali jednotlivé artefakty – pouze ojediněle tak najdeme zmínky např. o kamenných prvcích, které nešly přehlédnout –, nebo zasáhly jiné okolnosti, které sledování úprav hrobových jam a organizace pohřebiště znemožnily. Již samotný fakt postupného a leckdy náhodného a neodborného odkrývání hrobů spolu s absencí podrobnější dokumentace vzhledu hrobů komplikuje rekonstrukci pohřebiště jak v žalovské cihelně, tak u kostela sv. Klimenta na Levém Hradci. Zvláště v roce 1949, kdy se k výzkumu pohřebiště v Žalově-cihelně dostal I. Borkovský, do něj negativně zasahovala mechanizace těžby hlíny. Autorovi výzkumu leckdy nezbývalo než zachraňovat hroby objevující se pod zuby bagru. Výzkum zbytků kostrového pohřebiště západně kostela sv. Klimenta sice prováděl I. Borkovský již jako systematický, avšak v sondě 16A/1951 se zřejmě stopy hrobových konstrukcí výrazněji nedochovaly. Výzkum v Žalově-Na panenské, který probíhá od roku 2003, sice je výzkumem záchranným, ale vzhledem k tomu, že probíhá v předstihu před vlastními stavebními pracemi, je možno alespoň zčásti postupovat podobným způsobem, jako kdyby se jednalo o výzkum systematický.

Zdrojem poznatků o pohřebním ritu v případě Žalova-cihelny B jsou deníkové záznamy a především dochované fotografie, z nichž lze odečítat i informace neobsažené v denících. V případě Žalova-Na panenské je možno se opírat o všechny formy dokumentace. Proti tomu o vzhledu hrobů, z nichž zachraňoval předměty J. A. Jíra, nemáme žádné informace a jen minimum informací se váže ke hřbitovu u kostela sv. Klimenta.

6. 1. POHŘEBIŠTĚ ŽALOV-CIHELNA B, ŽALOV-NA PANENSKÉ

6. 1. 1. Organizace pohřebiště

Zatímco o uspořádání hrobů ve východní části cihelny, v prostoru Žalov-cihelna A, nemáme žádné informace, v případě části západní, Žalov-cihelna B můžeme vycházet z plánu z doby výzkumu I. Borkovského. Tento plán (*Příloha I*, obr. 78) dokumentuje řadové uspořádání

hrobů, a to zvláště v ploše zkoumané v roce 1952 (ŽAC-34-66/1952), kdy byly práce méně ohrožovány mechanizací než v roce 1949 (ŽAC-1-33/1949). Naopak v sezóně 1949 pozorujeme více proluk mezi hroby, které vzbuzují silné podezření, že i tam se původně mohly nacházet další – ovšem nerozpoznané, či v nepřítomnosti I. Borkovského odbagrované – hroby. V roce 1952 hustota hrobů v poměru ku ploše oproti tomu stoupla. I to zřejmě způsobilo, že řadové uspořádání hrobů se jeví v této části nejvýrazněji. Vzdálenost mezi řadami činí zpravidla 1,5 – 2 m. Kromě hlavní koncentrace hrobů výzkum I. Borkovského zachytil v rámci bagrování východním směrem izolované pozůstatky hrobů ŽAC-41 a 42/1952. Jejich příslušnost k pohřebišťům Žalov-cihelna A či Žalov-cihelna B je nejasná. Nevíme, zda se jedná skutečně o izolované hroby, tak jak se jeví na plánu, nebo zda unikly nějaké další hroby v jejich okolí pozornosti v důsledku bagrování.

Rozložení hrobů zkoumaných na pohřebišti v Žalově-Na panenské v letech 2003 – 2004 (*obr. 13*, plochy A, B) jeví jako rozptýlené a nepravidelné, na rozdíl od sezóny 2005 (*obr. 13*, plocha C), kdy jižně od výše uvedené plochy byla zjištěná zcela pravidelná řada hrobů ŽAP-32 až 40. Je přitom pozoruhodné, že se v rámci zkoumané plochy jedná o řadu zcela izolovanou, neboť jak západně, tak východně od ní žádné hroby nebyly zjištěny. Záchranný výzkum v roce 2011 v souvislosti s výstavbou komunikací jižně plochy zkoumané v letech 2003–2004 je významný z toho důvodu, že na jedné straně – prostřednictvím objevu hrobu ŽAP-41/2011 – prokazuje pokračování pohřebiště do dosud nezkoumané plochy,⁵⁸ na straně druhé dokládá odstup od hrobů z let 2003–2004. Vzhledem k tomu, že v dosud neskrytých plochách je plánována zástavba, lze předpokládat, že bude možno dnešní bílá místa v poznání organizace tohoto pohřebiště zaplnit.

To co nevíme – vzhledem k rozsáhlé neprozkoumané ploše G – je to, zda hroby z prozkoumaných ploch A-B, C a D patří opravdu jedinému pohřebišti, nebo ve skutečnosti reprezentuje několik menších. Hroby z plochy C mohou představovat samostatnou izolovanou skupinu hrobů, či okraj skupiny hrobů na dosud pouze minimálně zkoumaných plochách D a G, oddělených od ploch A-B pásem bez hrobů (*obr. 13*). V rámci skrytých ploch A-B zaujímá pohřebiště menší část zhruba uprostřed. Charakteristický je široký rozptyl hrobů a jejich menších skupin. V rámci skryté plochy C zaujímá skupina hrobů pouze marginální část.

Porovnáváme-li rozložení hrobů na pohřebištích v Žalově-cihelně B a Žalově-Na panenské, objevují se před našima očima dvě zcela odlišné formy prostorové organizace

⁵⁸ To potvrdil i výzkum v roce 2013, kdy byly zjištěny další hroby, které již nejsou předmětem této práce.

pohřebiště – proti hustšímu řadovému uspořádání v prvním případě stojí hroby rozprostřené v ploše ve větších odstupech a nepravidelně. V případě obou pohřebišť současně registrujeme i „výjimky z pravidla“, tj. několik snad izolovaných hrobů v Žalově-cihelně a naopak jednu uspořádanou řadu hrobů v ploše C pohřebiště Na panenské.

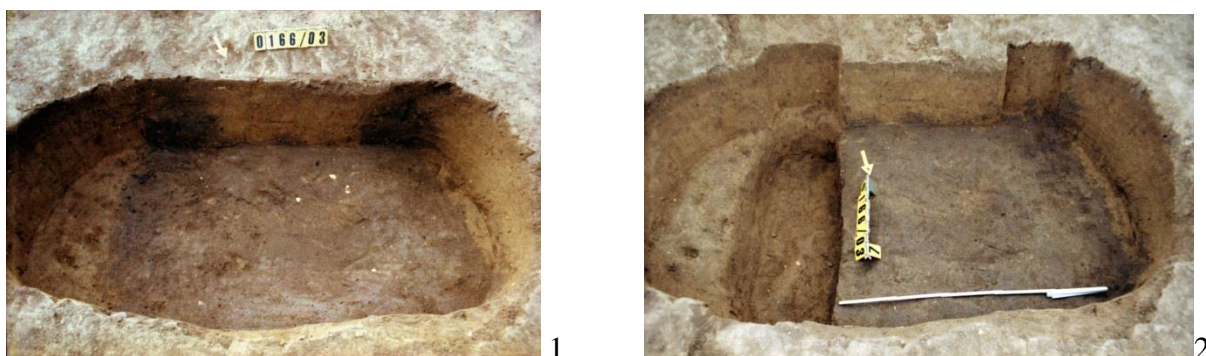
S rozložením hrobů souvisejí naše představy o vymezení hřbitova vůči okolí a komunikacích. Z pohledu rekonstrukce terénu je třeba upozornit, že naše neznalost úrovně, z níž byly hroby zahlubovány, neumožňuje konstatovat více, než že tato ohrazení nejsou doložena, resp. že negativy ohrazení se mohly nacházet v dnes již nedochovaných úrovních. Představě ohrazení pohřebiště Na panenské ve formě plotu však kromě toho příliš nenahrává ani forma organizace a rozptýl hrobů na poměrně rozsáhlém území. Ekonomičnost stabilního ohrazení je vzhledem k rozsahu pohřebiště a existenci izolovaných hrobů mimo hlavní koncentraci hrobů diskutabilní i v případě Žalova-cihelny. Na druhé straně si lze představit, že do organizace prostoru pohřebiště i do členění ploch využívaných k pohřbívání vstupovala vegetace, která mohla současně plnit i další funkce.

Jednotlivé výzkumy zatím nepřinesly informace, které by umožnily rekonstruovat vnitřní komunikační síť a přístupové cesty k pohřebišťům, stejně jako identifikovat areály se specifickými funkcemi v rámci pohřebního ritu.

6. 1. 2. Povrchové vyznačení hrobů

Skutečnost, že na studovaných pohřebišťích není ve většině případů doložena původní úroveň, z níž byly hroby zahlubovány, komplikuje rekonstrukci vzhledu raně středověkých hřbitovů. Přesto je na pohřebišti Na panenské doloženo několik případů, kdy se lze domnívat, že stojíme před doklady povrchové úpravy a vyznačení hrobů. Tyto hroby se nacházejí v plochách zkoumaných v roce 2003 a 2005, zatímco hroby odkrývané v roce 2004 se nacházejí na ploše převážně porušené erozí, kdy se často setkáváme pouze se spodními částmi hrobových jam. Existenci rovu indikují rozdíly ve velikosti obrysu „hrobu“ v I. úrovni, úrovni skrývky, a při dalším začištění. Vrchní půdorys je buď větší než vlastní hrobová jáma s případnými dalšími odlišnostmi v půdorysu (ŽAP-24/2003, 28/2004, 37/2005; *Příloha I*, obr. 148, 160), nebo menší než hrobová jáma (ŽAP-22/2003; *Příloha I*, obr. 155). V této první úrovni se také někdy vyrýsovaly kúlové jamky, které nelze spojit s pravěkým sídlištěm. V hrobě ŽAP-21/2003 ležela jedna jamka v rámci půdorysu při jeho jižní straně; v případě hrobu ŽAP22/2003 – více než jedna při delších obvodových stranách na rozhraní s podložím. Uvnitř půdorysu hrobu ŽAP-24/2003 se rýsovalo několik 4 až 7 cm hlubokých kúlových

jamek. Část kúlové jámy se rýsovala na rozhraní severní stěny hrobu ŽAP-35/2005 a podloží. Kúlová jamka byla zjištěna vně půdorysu jinak prázdného hrobu ŽAP-36/2005; *Příloha I*, obr. 145, 148, 158, 159). K nejzajímavějším a formálně složitějším patří úprava hrobů ŽAP-19/2003 a 22/2003 (*obr. 16, 17*). V prvním případě se při obvodu hrobové jámy vyrýsovaly protilehlé dvojice negativů o trámčích (?), které považují za pozůstatek dřevěné nadzemní konstrukce. Důležitým znakem je, že tyto negativy nedosahovaly dna hrobové jámy.

Obr. 16. Hrob ŽAP-19/2003. 1, 2 – postup odkryvu.

V I. úrovni hrobu ŽAP-22/2003, která vykazovala menší půdorys, než výsledná hrobová jáma, bylo při obvodu na rozhraní s podložím zachyceno několik různě hlubokých kúlových jamek, na jižní straně 2 hlubší a 2 mělké, na severní straně jedna mělká a pozůstatek další mělké většího průměru (*Příloha I*, obr. 146). O něco níže, avšak ještě nad dřevěnou konstrukcí se ve střední části projevila též další anomálie, jevící se jako tmavší okrouhlá skvrna s tmavší výplní a kamenem. Její geneze není zcela jasná (*obr. 17*).

Obr. 17. Hrob ŽAP-22/2003.

V poloze Žalov-na panenské se nesetkáváme v žádném případě s vyznačením pomocí kamene a ani vzácné kamenné prvky v Žalově-cihelně B nelze považovat za povrchové vyznačení hrobu.

6. 1. 3. Superpozice hrobů a dvojhrob

Na pohřebišti v žalovské cihelně byly superpozice hrobů zachyceny až při výzkumu I. Borkovského, tedy v Žalově-cihelně B. V případě hrobu ŽAC-1a/1949 a byl dříve pohřbený jedinec ŽAC-1b/1949 uložen v podobě skladu kostí vně rakve mladšího pohřbu. Jinou formu představují hroby ŽAC-5/1949 a ŽAC-14/1949. První z nich patřil dítěti a byl uložen 20 cm nad pohřbem dalšího, tentokrát o něco většího dítěte. Na pohřebišti v Žalově-Na panenské byla zachycena superpozice v jediném případě. Ostatky adultní ženy ŽAP-15b/2003 byly při pohřbu adultního muže ŽAP-15a/2003 do stejné hrobové jámy přesunuty do jámovitě prohloubeného dna u nohou skeletu muže orientovaného ve směru V-Z. V případě obou pohřebišť jsou superpozice hrobů vzácností, která koreluje s formami úpravy hrobů, které respektují, že mrtvý má nárok na „svůj“ prostor a akcentují – jak si dále ukážeme – individuální přístup k pohřbu mrtvého.

Ačkoliv v hrobě ŽAC-2a,b/1949 na pohřebišti Žalov-cihelna B měli být muž a žena po jeho levé straně dle I. Borkovského pohřbeni „společně v rakvích“, dle fotografie se oba jedinci drží za ruce (*Příloha I*, obr. 82). Tento celek je možno tedy skutečně považovat za dvojhrob, jediný známý v rámci levohradeckých pohřebišť (k dvojhrobům srv. *Smetánka 2003c*, 68–71).

6. 1. 4. Orientace hrobů

Dle plánu I. Borkovského byla na pohřebišti v Žalově-cihelně dominantní orientace JZ-SV. V ploše tohoto výzkumu byl zjištěn i jeden bezpečně opačně orientovaný hrob ve směru SV-JZ (ŽAC-6/1949).

Studium orientace pohřbů v Žalově-Na panenské v sezóně 2003 komplikuje nepřesné zaměření firmou Peres, které bylo při zpracování opraveno na základě dokumentace jednotlivých hrobů a naměřených azimutů odchylek, které činily nejčastěji 9 či 15 stupňů od osy Z-V. Jak z originální dokumentace, tak ze spolehlivého zaměření hrobů v sezóně 2004

vyplývá, že orientace hrobů je na tomto pohřebišti značně rozkolísanější než v Žalově-cihelně. Kromě orientace Z-V, JZ-SV, registrujeme též orientaci SZ-JV. Orientace hrobu ŽAP-1/2003 se blíží orientaci J (hlava)-S (nohy). Tato rozkolísanost zjevně souvisí s rozptýleností hrobů. To potvrzuje proti tomu výrazně pravidelnější orientace v případě hrobů ŽAP 35–39/2005, které jsou uspořádány v řadě. V některých případech je orientace nebožtíka vzhledem k absenci skeletu neurčitelná (ŽAP-16/2003, 36/2005).

Obr. 18. Žalov-Na panenské. Plán pohřebiště podle jednotlivých ploch (srv. obr. 13). Vyznačeny hroby s orientací JV-SZ. M – muži, D – děti.

Oproti pohřebišti v Žalově-cihelně B jsou četněji zastoupeni jedinci pohřbení v opačné orientaci V-Z (ŽAP-4/2003/dospělý jedinec, spíše muž, ŽAP-13/2003/dospívající, ŽAP-15a/2003/muž, ŽAP-19/2003/dítě, ŽAP-32/2005/muž, ŽAP-35/2005/dítě, ŽAP-39/2005/dítě, ŽAP-41/2011/dítě). V opačné orientaci byli pohřbeni muži a děti, jak jedinci s výbavou, tak bez výbavy. Inventář hrobů ŽAP-13/2003, 19/2003, 41/2011 přitom nevyklučuje, že se jednalo o pohřby chlapců. Sotva dvouleté dítě z hrobu ŽAP-39/2005 bylo vybaveno dvěma nádobami, a pro české prostředí atypickými bubínkovou a oválnou náušnicí

s otvorem v oblouku. Doložen není žádný pohřeb dospělé ženy s touto orientací. Muži pohřbení v orientaci V-Z nesou určité specifické znaky – protažený týl deformované calvy (ŽAP-4/2003), poškozené ostruhy, střepy v ústech (ZAP-15a/2003), gracilní skelet (ŽAP-32/2005). Na druhé straně muž v hrobě ŽAP-9/2003 byl pohřben v tradiční orientaci Z-V. Je tak otázkou, co bylo rozhodujícím faktorem pro pohřbení mrtvého v opačné orientaci – zda odlišnost či pohlavní diferenciaci.

Kostry s odlišnou orientací doprovázejí v nevelkém procentu standardně uložené hroby na celé řadě středočeských raně středověkých pohřebišť (blíže *Krumphanzlová 1964*, 205–208; *táž 1966*, 287–289). Z mnoha lokalit, kde se objevují kostry dětí i dospělých v orientaci S-J a J-S upozorníme především na pohřebišťe u cukrovaru v Libici n. Cidlinou, neboť právě tam se objevují takto orientované skelety relativně nejhojněji, a to jak natažené na zádech, tak ve skrčené poloze (*Mařík 2009*, 9–105), či z obdobných důvodů na pohřebišťe v Žižicích (*Sláma 1977*, Abb. 46). V minulosti byl tento jev spojován s cizími vlivy (*Niederle 1911*, 359–360; *Hrubý 1955*, 77).

Když jsme se zabývali s M. Lutovským orientacemi hrobů na pohřebišti v Hlohovičkách v kontextu pohřebišť v severozápadní části jižních Čech, povšimli jsme si vazby orientace Z-V na hroby ženské, zatímco v orientaci V-Z se nacházely pohřby mužů, přičemž tento jev byl zaznamenán jak v nejmladších kostrových pohřbech do mohyl, tak na některých pohřebišťích plochých – v Bělčicích, Blatné, Hořejanech a Tušovicích (*Lutovský – Tomková 1994*, 98; *Lutovský 2011*, 37, 49).⁵⁹ V užší středočeské oblasti lze sice také vysledovat souvislost hrobů s opačnou orientací V-Z s hroby mužů, avšak v omezenější míře. V této orientaci je pohřbeno již jen malé procento dospělých mužů a kromě nich též některé děti (Žalov-Na panenské: ŽAP-19/2003, 35/2005, 39/2005, 41/2011) či juvenilní jedinec (ŽAP-13/2003). S dětmi a muži v opačné orientaci se vzácně setkáváme např. i na pohřebišti v Praze 5 – Motole (*Kovářík 1991*, 26). Na budečském pohřebišti „Na Týnici“ v rámci hrobů s orientací směrem k V či SV převažují hroby dětí včetně novorozenců (6), dva hroby patřily mužům, čtyři ženám či spíše ženám (*Štefan – Krutina 2009*, 173, 194–195, 197–201). Ženskými atributy se vyznačoval pohřeb JEL-LZ-7/1937 v orientaci V-Z na pohřebišti Jelení-Lumbeho zahrada v Praze 1, ženského pohlaví měl být i jedinec pohřbený v hrobě STK-2/2000 na Strahově v Praze 1 (*Tomková 2006b*, 88 a 133), ženy registrujeme též na pohřebišti

⁵⁹Zatím nejsevernějším „výběžkem“ zvyku pohřbívat muže v orientaci V-Z je Zbraslav, Zbraslavské náměstí (*Bernat – Lutovský – Vařeka 1997*, 351–352). V kontextu s tímto pohřebišťem je zajímavé, že na druhém vltavském břehu na pohřebišti v areálu Hradiště nad Závistí se tento jev neprojevuje a v opačné poloze hlavou k východu bylo pohřbeno pouze jedno dítě (*Motyková – Lutovský 2010*, 378).

Budeč-Na Týnici, jak uvádíme výše. S dalšími specifickými anomáliemi jsou spojeny opačně orientované ženské hroby v Lahovicích (*Krumphanzlová 1964, 206*).

Zatímco v případě hrobů orientovaných ve směru S-J je patrná jen malá četnost hrobů s výbavou, opačná orientace V-Z nemá vliv na prezenci či absenci hrobového inventáře. Lze přitom souhlasit s názorem, že v Čechách takto orientované hroby zpravidla nedoprovází hodnotnější inventář (*Štefan – Krutina 2009, 187*). Na druhé straně připomeňme, že na Moravě byl hlavou k východu uložen muž v bohatě a neobvykle vybaveném hrobě 277/49 ze staroměstského pohřebiště Na valách – v jeho inventáři nechyběl meč, srp, křesací souprava, vědérko, keramická nádoba, ani pozůstatky kravské a kozí lebky (*Hrubý 1955, 454–455*).

Vazba opačně orientovaných, často mužských či dětských hrobů byla zaznamenána na pohřebištích velmi rozsáhlého teritoria od východní Evropy, kde si jich a jejich vazby na pohlaví povšimli již na počátku 20. století (*Niederle 1911, 359–360*), až po Evropu střední (k tomu ilustrativně srv. např. *Hrubý 1955, 77; Hanuliak 2004, 112; Rempel 1966, 10–11*). Na pohřebištích v Bredow a Hohennauen v Pohavolí, pocházejících z 11. – 12. století, přitom bylo prokázáno mužské pohlaví opačně orientovaných dětských jedinců (*Jungklaus – Kennecke 2011, 279–280*). Uvedené příklady naznačují, že důvody ukládání nebožtíků v opačné orientaci mohly být značně individuální a mohly se lišit pohřebiště od pohřebiště, region od regionu.

6. 1. 5. Poloha koster, jejich dekompozice a úprava hrobů

Badatelé předválečné i poválečné generace se prakticky až do počátku nového tisíciletí věnovali deskripci polohy koster bez možnosti další interpretace. Antropologie přinášela data především o věku a pohlaví pohřbených jedinců, o patologických změnách a metrických charakteristikách. Poloha koster a úprava hrobu byly chápány jako izolované kategorie. Možnosti současné antropologie a interpretace archeologických dat se však od 90. let. 20. století podstatně rozšiřují. V důsledku toho se výše uvedené kategorie propojují. Na význam tafonomických pocesů upozornil v roce 1995 V. Černý (*1995, 301–313*). Problematikou dekompozice kostí se zabývala D. Staššíková-Štukovská (*1993a, 242–263; táž 1993b, 66–71; Staššíková-Štukovská et al. 1994, 187–208*). Dnes disponujeme celkovým přehledem k dané problematice z pera L. Prokeše (*2007, tam další domácí a zvláště zahraniční literatura*). Ani nejnovější metody ovšem nepomohou v případě, že neexistuje dokumentace hrobů patřičné

úrovně. Při práci se „starými“ soubory, které nějakou dokumentací již disponují, je třeba velké opatrnosti a kritiky pramene, beroucí v potaz, jakým způsobem byly hroby odkrývány a zkoumány. Obecně totiž platí, že archeology více zajímaly nálezy, eventuálně nestandardní polohy koster, než jedinci sami a úprava jejich hrobu.

Vývoj oboru v tomto směru ilustrují i pohřebiště Levého Hradce. Zatímco z výzkumů pohřebiště v Žalově-cihelně v 19. a počátku 20. století nejsou dochovány žádné informace o poloze koster, s výzkumem I. Borkovského informací přibýlo, a to díky zhotovené fotodokumentaci,⁶⁰ avšak musíme počítat s narušeními mechanizací v průběhu výzkumu. Poloze koster byla a je při výzkumu pohřebiště v Žalově-Na panenské již věnována náležitá pozornost.

Způsob výzkumu a jeho dokumentace je však pouze jednou stránkou problému. Abychom mohli posoudit jak úroveň potenciálních poznatků o poloze koster, tak možnosti jejich využití v úvahách o pohřebním ritu, je třeba vyjít z charakteristiky souborů lidských koster na pohřebišti v Žalově-Na panenské a v Žalově-cihelně B z pohledu jejich zachování. Základní data jsou soustředěna v *tabulce 2*, v níž lze sledovat míru úplnosti skeletu a stupeň jejich dekompozice.⁶¹ Z tabulky vyplývá, že obě pohřebiště se vyznačují velkou neúplností skeletů a jejich vypovídací hodnota je tedy tímto stavem značně limitována. Na obou velmi často chybí periferní malé kosti ruky a nohy, což je obecný jev antropology zjišťovaný na pohřebištech, související s velkým podílem houbovitě tkáně (*Prokeš 2007*, 13). Nadprůměrně často registrujeme dekompozici kostí v oblasti hrudníku a horní části trupu. V celkové zachovalosti je situace na pohřebišti Žalov-Na panenské ještě o něco horší. Právě zde se totiž setkáváme i s úplnou dekompozicí či siluetami/pseudomorfy, které jsou posledním vizuálně rozeznatelným stupněm rozkladu skeletu (k tomu blíže *Prokeš 2007*, 12). Prezence zpravidla dětských hrobů, v nichž se dochoval pouze chrup či jeho zbytky, souvisí se způsobem výzkumu. V Žalově-cihelně tyto hroby zcela jistě unikly pozornosti. Proti tomu samostatně dochované lebky registrujeme na obou pohřebištech. Na obou pohřebištech jsou také doloženy doklady kostí. Představují však úplnou vzácnost, v níž se zračí respekt k jedinci i místu jeho pohřbu. Dodatečné uložení ostatků muže do jámy, v níž původně spočívala žena, jejíž kosti byly při novém pohřbu shrnuty do jámy v nohách muže, v hrobě ŽAP-15/2003 je velmi

⁶⁰ Nákresy byly zhotovovány až v sezóně 1952 a jsou poměrně schematické.

⁶¹ Nechala jsem se přitom inspirovat klasifikací D. Staššikové-Štukovské (*1993b*), která věnuje pozornost tomu, zda: 1. je rozložen celý skelet, 2. zachována je jen část skeletu, obvykle lebka, 3A. dekompozice se soustřeďuje na horní část skeletu, zatímco dlouhé kosti dolní končetiny jsou poměrně dobře zachovány, 3B. dekompozice se soustřeďuje na kosti trupu, 4. dekompozice některých částí páteře nebo končetin (část těla je nutno blíže specifikovat).

Stav dochování	ŽAP	ŽAC-B
celý skelet	1, 22, 32	6, 24, 45
zachována podstatná část skeletu zpravidla chybí prsty dolních či horních končetin)	29, 30 (chybí prsty levé ruky)	2a, 5 (bez prstů, žeber, stažení textilií), 16, 17, 18, 23 (žebra mimo pův. polohu, sekundární posun kostí-hlodavci), 26, 63 (D)
dtto, s rovnoměrnou dílčí dekompozicí kostí	12 (iuv., skrčená poloha), 15a, 25	29, 20 (D), 33, 58, 35 (chybí předloktí, i holenní kosti neúplné)
dtto, se silnou dekompozicí kostí	8, 11 (D), 39 (D), 40 (D)	31 (D), 47 (D)
zachována podstatná část skeletu, dílčí dekompozice některých dlouhých kostí	37 (část pravé a celá levá horní končetina)	
zachována podstatná část skeletu, dílčí poškození		1a
zachována podstatná část skeletu, chybí hrudník	18 (chybí předloktí pravé ruky)	7, 55 (z hrudníku dochováno pouze několik kůstek, kámen pod hlavou), 59 (M-spadlá čelist, zarostlé otvory po zadních zubech), 61
zachována podstatná část skeletu, chybí část levé ruky, prsty pravé ruky a levé nohy	2	
lebka, hrudník částečně, horní končetiny, část dolních končetin	33 (D)	46 (D, pouze části horních končetin)
lebka poškozená, hrudník a horní končetiny pouze částečně, dolní končetiny celkem dobře		9, 28, 36
lebka a větší části dlouhých kostí horních i dolních		40, 48, 53
lebka a celé či větší části dlouhých kostí dolních končetin a fr. jedné z horních končetin	5 (D, pouze 1 kost horní končetiny), 20 (část kosti pažní, dolní končetiny dochovány dobře)	50 (pouze 1 kost horní končetiny), 62, 25 (D, 1 kost pažní, dekompozice dolních k.), 37, 38
lebka a celé či větší části dlouhých kostí pouze dolních končetin	10, 31 (z lebky pouze část zubů)	14, 19, 49, 52
lebka a zlomky dlouhých kostí	24	
zlomky lebky a horních a dolních končetin	6, 7, 26, 28	
zlomky lebky a dolních končetin	4	
zlomky lebky, silná dekompozice horních končetin a lépe dochované dlouhé kosti dolních končetin	27	
pouze zlomky kostí dolních končetin	9 (negativ lebky, 1 zub)	
pouze lebka	13 (iuv.), 19 (D), 34 (D), 35 (D)	32a, b (D), 65 (D)

Stav dochování	ŽAP	ŽAC-B
pouze části chrupu	14 (D), 17 (D), 21 (D), 38 (D), 41 (D)	
úplná dekompozice/bez lidských kostí	A/2003, B/2003, 3, 16 (asi D), 36	
přemístěný skelet – sklad	15b	1b
poškozený skelet – před dobou výzkumu		12
sekund. poškozený skelet, dobrý stav dochovaných kostí		2b, 11, 64
sekund. poškozený skelet, špatný stav dochovaných kostí		41 (střední stupeň dekompozice, bagrem ukopnuta lebka)
neúplná dokumentace		13, 22

Tab. 2. Stav dochování skeletů na pohřebištích Žalov-Na panenské a Žalov-cihelna B. D – dětský hrob.

pravděpodobně svědectvím záměru být pohřben s osobou blízkou a s určitou mírou nadsázky jinou formou „dvojhrobu“. V Žalově-cihelně B je častější sekundární poškození, zpravidla v průběhu výzkumu a zpravidla v důsledku narušení mechanizací. Přesto je patrná lepší zachovalost kostí. O to je větší škoda, že při výzkumu nebyly systematicky vyzvedávány. Zamýšlíme-li se nad důvody špatného zachování kostí Na panenské, rozhodně se nezdá, že by k nim patřila forma pohřbu, neboť nejlépe dochované kostry sice pocházejí z hrobů s vnitřní hrobovou konstrukcí, na druhé straně i v hrobech s vnitřní hrobovou konstrukcí najdeme kostry v různém stupni dekompozice (to platí i pro pohřebiště Žalov-cihelna B). Určitý vliv mohlo mít odstranění horních partií hrobů a jejich nadloží, neboť v těchto případech je pozorovatelná korelace mezi těmito hroby a špatným dochováním skeletů. Problematický je však odkaz na místní přírodní podmínky. V roce 2013 totiž byly v nevelké vzdálenosti od sebe odkryty hroby raně středověké a z doby kultury se šňůrovou keramikou. Zatímco raně středověké skelety byly v tradičně špatném stavu, proti tomu ostatky pravěkých jedinců se dochovaly ve stavu dobrém. Ani na jednom z pohřebišť se neprojevovala výraznější korelace mezi stavem dochování skeletu a pohlavím, eventuálně věkem, nepočítáme-li obecně horší dochovatelnost kostí malých dětí. Na druhé straně např. v hrobech ŽAP- 39/2005 a 40/2009 se dochovaly i žeberní kůstky dětí ve věku okolo jednoho a tři čtvrtě roku a okolo dvouapůl roku (*Příloha I*, 193–194).

Příčinu rozdílného stavu skeletů v obecné rovině vidím v kombinaci nejrůznějších faktorů, tak jak jsou uvedeny L. Prokešem (2007, 7–10, 12, 14). Patří mezi ně místní podmínky (propustnost půdy, kyselost půdy, spodní voda), forma hrobu (hloubka, konstrukce,

typ použitého dřeva), atributy nebožtíka (příčina smrti, délka intervalu mezi úmrtím a pohřbem, poloha kostry, forma oděvu a další výbava nebožtíka, a to zvláště organického původu) apod. Na otázku, proč však dochází k rozdílům mezi dvěma blízkými pohřebišti, odpovědět nedovedu.

Z výše uvedeného textu vyplývá, že podmínky pro studium poloh nebožtíků jsou omezené. I přes tato omezení, můžeme konstatovat, že podstatná většina koster byla na obou pohřebištech pohřbena v natažené poloze na zádech, a to zpravidla s rukama podél těla s lebkou v poloze přímé či skloněné na pravou či levou líc, k pravému či levému rameni. Na obou pohřebištech se setkáváme též s kombinací jedna ruka podél těla – jedna v klíně či přes pánev, jedna ruka podél těla – poloha druhé ruky neurčitelná. Celá řada poloh skeletů je vzhledem ke stavu dochování kostí neurčitelná zcela či je zřejmá poloha na zádech, ovšem bez určité polohy rukou. Jen vzácně je možno sledovat takové detaily jako poloha lopatek, čéšek či detaily uložení horních končetin od předloktí k prstům.

Celkové uložení skeletu možno členit dle typu rozložení kostí skeletu na *těsné*, *standardní* nebo *uvolněné* (ŽAP-20 a 23/2003, 32/2005), které může činit až dojem „pohození“, ačkoliv v prvním i třetím případě byl nebožtík určitě pohřben v hrobě s vnitřní dřevěnou konstrukcí. Druhý a třetí typ přitom registrujeme v hrobech bez i s vnitřní dřevěnou konstrukcí, těsné uložení je vázáno zvláště na uložení v rakvích z kmene stromu (ŽAP-22/2003 a 29//2004; *Příloha I*, F6:2, obr. 152). V případě jedince uloženého v hrobě ŽAC-5/1949 však těsná poloha naznačuje spíše stažení textilií (*Příloha I*, obr. 83). V případě polohy uvolněné se odchylky týkají méně rukou (ŽAC-23/1949), častěji nohou, které jeví stopy mírného pokrčení či roztažení (ŽAP-32/2005). Odchylky v uložení kostí registrujeme u dětských jedinců v hrobech ŽAP-39/2005 a 40/2005 (*Příloha I*, obr. 154, 161, F8:3), které činí dojem, že děti mohly být původně pohřbeny na boku. S analogickým uložením se přitom setkáváme i na pohřebišti v Praze 6 – Milady Horákové. Obecně platí, že více odchylek od standardní polohy se proti pohřebišti Žalov-cihelna B vyskytuje na pohřebišti v Žalově-Na panenské: poloha na břicho s mírně skrčenýma nohama (ŽAP-1/2003), v silně skrčené poloze na boku (ŽAP-12/2003), v mírně skrčené poloze s nepřírozenou polohou lebky (ŽAP-27/2004). V Žalově-cihelně nebyli jedinci ve skrčené poloze vůbec evidováni.

Pokud se jedná o jedince ve skrčené poloze z polohy Žalov-Na panenské, pak – podobně jako v Mělníku-Rousovicích – si je třeba s ohledem na pravěké osídlení i pohřební aktivity položit otázku, zda se opravdu jedná o hroby z raného středověku. Oba pohřby se

nacházejí v části bez pravěkých hrobů a jejich hrobové jámy jsou obdélné. Špatný stav kostí neodpovídá dobrému stavu kostí v oválných hrobových jamách pravěkých hrobů. Z těchto důvodů jsou hroby (ŽAP-12/2003 a ŽAP-27/2004) vyhodnocovány jako raně středověké.

Tak jako se v Žalově-Na panenské liší míra skrčení, liší se i zřejmě důvody, které k němu vedly. Pouze hrob ŽAP-12/2003 s pohřbem dospívajícího jedince reprezentuje skutečného „skrčence“ v silně skrčené poloze na boku. Proti tomu mírné skrčení projevující se zvláště v partii nohou je charakteristické pro pohřeb také pravděpodobně dospívajícího jedince v hrobě ŽAP-27/2004. Špatné dochování skeletu nedovoluje určit bezpečně polohu skeletu. V mírném skrčení na břicho byla uložena adultní žena s olivovitým korálkem v hrobě ŽAP-1/2003. Hroby ŽAP-1/2003 a 27/2004 dělají dojem vazby mezi menší hrobovou jamou a potřebou do ní nebožtíka vměstnat. Bohužel ani v jednom případě nelze ověřit, jakou roli mohly hrát artrotické změny na kloubech či jiný zdravotní důvod.⁶² Hledání dalších důvodů by bylo čistou spekulací.

Pohřby jedinců ve skrčené poloze nejsou na raně středověkých pohřebištích vzácností. Na základě nálezů v Žalově-Na panenské v zásadě nelze rozšířit interpretační pole tohoto jevu. Pouze můžeme konstatovat, že jedinci z hrobů ŽAP-12/2003 a 27/2004 – tak jako na většině českých pohřebišť s pohřby ve skrčené poloze – nedisponovali žádnou výbavou. Korálek v hrobě ŽAP-1/2003 lze považovat za onu „výjimku potvrzující pravidlo“ obdobně jako ocílku z hrobu 94 na pohřebišti Budeč-Na Týnici, na němž se nacházelo dokonce 13 jedinců s různou měrou skrčení, a to někdy v kombinaci s polohou na břicho či v polosedě (Štefan – Krutina 2009, Tab. 7).⁶³

Ve starší literatuře se setkáváme s názory, že tímto způsobem mohli být pohřbeni „obávaní mrtví“, cizinci, lidé nesvobodní, nemocní ve smrtelné strnulosti apod. Zmiňováno je spojení s čarodějnictvím (Pič 1893, 178; Borkovský 1939, 134–139; Krumphanzlová 1961, 545–546; táž 1964, 193–199, pozn. 89 – soupis dle stavu k datu publikace; Hanuliak 2004, 106–111). Přitom již Z. Krumphanzlová (1964, 209) upozornila na to, že hroby jedinců ve skrčené poloze historické zprávy ani etnografie konkrétně s vampyrismem nespojují. V současnosti lze pozorovat určitý posun od hledání konkrétních příčin odchylně pohřbených jedinců od dobového úzu či jejich spojování s vampyrismem k širšímu vnímání těchto

⁶² Právě možné souvislosti mezi stopami vleklého zánětu kloubů ve vztahu ke skrčené poloze jedince v hrobě 8 v Mělníku-Rousovicích si povšiml J. Matiegka (1913, 111).

⁶³ Proti tomu někteří jedinci ve skrčené poloze s výbavou na Moravě, např. Staré Město „Na valách“ 319/AZ, 320/AZ, Hrubý 1955, 399; srv, též Staňa 2006, 34–36.)

odlišností jako výsledku součtu negativ v různých aspektech identity jedince (k problematice nestandardních pohřbů srv. *Štefan – Krutina 2009*, 187–188 a zvláště *Štefan 2009*, 139–162).

Zatímco dříve se v celé řadě odchylek spatřoval výsledek protivampyrických opatření, dnes víme, že odchylky od standardní polohy mohou být způsobeny celou řadou faktorů. Patří k nim: 1. narušení v době výzkumu či v průběhu novověkých aktivit (např. odstranění lebky v hrobech ŽAC-41/1952, ŽAP-2/2003); 2. bioturbace, činnost hlodavců, 3. potřeba umístit do většího nebožtíka do menší jámy; 4. znovuotevření hrobu v souvislosti s pohřbem dalšího nebožtíka, loupeží či z rituálních důvodů; 5. tlecí procesy v primárně dutém prostoru, v rakvi či hrobové konstrukci (např. žabí poloha v hrobě ŽAP-32/2005), 6. způsob uložení nebožtíka (vliv podložek na disartikulaci trupu, vliv podkladu pod hlavou – vliv na polohu lebky – ŽAC-1a?, 15/1949?, ŽAP-19/2003); 7. tlecí procesy v sekundárně dutém prostoru vzniklém tlecími procesy v případech, že byl nebožtík překryt přímo sedimentem (k tomu též *Prokeš 2007*, 17–27).

Celkově můžeme konstatovat, že zaznamenaná míra odchylek na žalovských pohřebištích se jeví jako průměrná až podprůměrná. Rozhodně nenabývá rozměrů, jaké jsou prezentovány např. na vesnickém pohřebišti v Žižicích na Kladensku (*Sláma 1977*, Abb. 46), či ve zcela odlišném prostředí u nově objevené rotundy na Pohansku u Břeclavi.

6. 1. 6. Úprava hrobových jam

Při studiu hrobových konstrukcí se stále více setkávají archeologové s antropology, jak již bylo uvedeno v úvodu předchozí kapitoly. Je třeba akcentovat skutečnost, že úspěch může zaručit pouze interdisciplinární spolupráce, která začíná již při terénních pracích. Tam, kde se antropolog soustřeďuje na detailní polohu kosterních ostatků, archeolog zodpovídá nejen za výzkum artefaktů, ale právě též za informace dotýkající se ritu. Právě on zodpovídá za formu odkryvu hrobu. Upozorňuji na to z toho důvodu, že jinak vynikající publikace Prokešova metodiku odkryvu s ohledem na poznání úpravy hrobu v kapitole věnované exkavaci reflektuje v naprosto nedostatečné podobě (*Prokeš 2007*, 38–40).

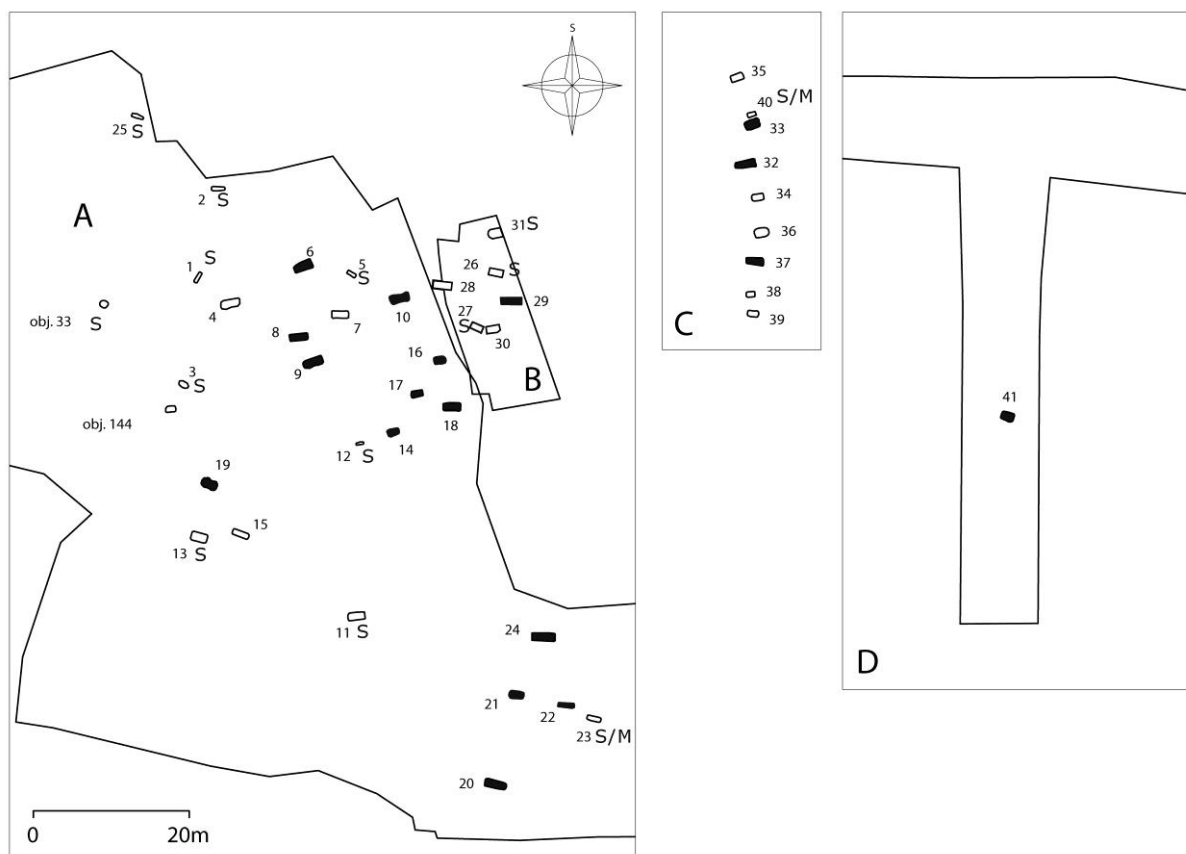
Výzkum levohradeckých pohřebišť z podstatné části probíhal ještě v době, která z různých důvodů nemohla využít spolupráce s antropology. Z tohoto důvodu i s ohledem na mimořádně špatný stav kosterních ostatků v Žalově-Na panenské limitující možnosti antropologické analýzy se v následujícím textu budeme držet přístupu archeologického.

6. 1. 6. 1. Hrobové jámy a podmínky rozpoznání jejich úpravy

Analýza úpravy hrobové jámy včetně identifikace konkrétního typu a tím i možnost určení poměru jedinců pohřbených v prostých jamách a v rakvích či hrobech s vnitřní dřevěnou konstrukcí jsou ovlivněny více faktory. Výpovědní hodnota je v první řadě podmíněna tím, do jaké míry byla či – vzhledem k záchrannému rázu výzkumu a tím i jeho rychlosti – mohla být otázce hrobové úpravy věnována při výzkumu pozornost. Kromě toho je však třeba si uvědomit některé faktory, které nepůsobí v závislosti na člověku. Mezi ně patří jednak procesy postihující interiér hrobových jam – *destrukce a dekompozice dřevěných konstrukcí* (k tomuto tématu blíže *Staššíková-Štukovská et al. 1994, 187–208*; k dekompozičním procesům srv. též *Prokeš 2007*), jednak procesy postihující pohřebiště jako celek. Jak přírodní procesy – eroze, tak člověk zásahy do terénu vedou k odstranění určitých horizontů a způsobují, že při výzkumu nezachycujeme hrobovou jámu v její úplnosti, ale pouze její hlubší část či dokonce pouze spodek. Na příkladu polohy Žalov-Na panenské lze dokázat, že na jediném pohřebišti můžeme zachytit oba případy. Zatímco v sezoně 2003 byl zkoumán prostor s hrobovými jamami ve vysokém stupni dochování, v sezónách 2004 a 2005 bylo možno zkoumat ve většině případů již onu sníženou úroveň. I spodky hrobových jam mohou obsahovat pozůstatky hrobové konstrukce a právě v tomto případě také nabývá na významu samotná kostra jako potencionální nositel informace o prezenci či absenci dutého prostoru. Současně platí, že prezence pouze spodních částí hrobových jam zhoršuje rozpoznatelnost hrobu jako takového, a to zvláště tehdy, byla-li k zásypu použita okolní spraš. K objevu takových hrobů dochází leckdy náhodou, např. zachycením skeletu při bagrování. Ačkoliv výzkum řady hrobů v ploše C probíhal v roce 2005, poslední z hrobů byl zjištěn až v důsledku opakované skrývky v roce 2009 (ŽAP-40/2009). Z tohoto důvodu se v praxi ukazuje jako užitečná přeskrývka zkoumané plochy či podezřelých míst v průběhu výzkumu nebo po jeho ukončení.

Pro srovnání můžeme poukázat na situaci na pohřebišti v Praze 6 – Milady Horákové, kde lze doložit výrazné snížení terénu a lokální odstranění celého půdního horizontu, k nimž došlo pravděpodobně v souvislosti s výstavbou barokních hradeb. Spolu s půdním horizontem pak byla odstraněna nejen úroveň původního povrchu hřbitova, ale i část hrobů. Současně se ve spraši – obdobně v Žalově-Na panenské – podařilo rozpoznat, že většina nebožtíků nebyla uložena do prosté hrobové jámy a zasypana, ale že v hrobě se nacházela vnitřní dřevěná konstrukce, ať již mobilní či stacionární.

Vraťme se však na Žalov. Stratigrafické poměry v Žalově-cihelně jako celek unikly odborné pozornosti. I. Borkovský si pouze povšiml, že na parcele č. 209/9, tedy v místech zkoumaných v roce 1949, že pod 25 cm vrstvou ornice se nacházela 25 cm silná vrstva tmavší hlíny, z níž také pocházely zlomky kostí a železa překrývající podložní spraš. Proti tomu u hrobů zkoumaných v roce 1952 uvádí pouze 25–35 cm ornice a pod ní již přímo spraš. Půdní horizont zaznamenaný není. Z. Smetánka a B. Nechvátal v roce 1957 zhotovili náčrt, z něhož vyplývá, že pod 60 cm ornice se nacházel „tmavý splach“ o mocnosti 12 cm nasedající na podloží. Hodnotu náčrtu podstatně snižuje fakt, že není lokalizováno dokumentované místo (Příloha I, obr. 118, 157).

Obr. 19. Žalov-Na panenské. Černá výplň – hroby s rozlišenou hrobovou konstrukcí; S – snížený terén; S/M – snížený terén/ pravděpodobně původně mělké hroby.

Sečteme-li všechny faktory působící na obou žalovských pohřebištích, pak můžeme konstatovat, že jsme schopni detekovat základní formy úpravy hrobů, v nichž jednoznačně dominuje dřevo. Jen v omezené míře jsme schopni odhadovat, zda se jedná o stacionární

hrobovou konstrukci či konstrukci mobilní (rakev). Reálnější podklady pro rekonstrukci jednotlivých typů konstrukcí a stanovení podíl hrobů s konstrukcí a bez ní přitom poskytuje pouze výzkum v Žalově-Na panenské.

6. 1. 6. 2. Materiály použité při úpravě hrobů

Při výzkumech pohřebišť v Žalově-cihelně a Na panenské bylo prakticky výhradním materiálem sloužícím k úpravě hrobových jam či výrobě rakví dřevo. Přítomnost dřeva se projevovala nejčastěji formou rezavého zbarvení, malých fragmentů či drti jednak v podobě ostrůvků, jednak v podobě linií. Větší zlomky prkna se podařilo zaznamenat pouze v hrobech ŽAC-65/1952 (v něm prkno o šíři 33 cm), ŽAC-52/1952, 56/1952) a ŽAP-20/2003 (prkno 1: š. cca 30 cm, prkno 2: š. nejméně 14 cm).

Č. hrobu	Druh dřeva	Prvek	Pozn.
ŽAC-52/1952	<i>Pinus sg. Pinus</i>	„rakev“	
ŽAC-65/52	<i>Abies Alba</i>	„rakev“	
ŽAP-6/2003	<i>Abies/Picea</i>	víko/podložka	
ŽAP-9/2003	<i>Pinus sg. Pinus</i>	bočnice, víko, podložka?	
ŽAP-17/2003	<i>Abies alba</i>	bočnice	<i>Pinus sg. Pinus</i> – z konstrukce?
ŽAP-18/2003	<i>Pinus sg. Pinus</i>	víko, podložka	prezence <i>Abies alba</i> ?
ŽAP-20/2003	<i>Quercus sp.</i>	podložka	ve výplni prezence <i>Pinus sg. Pinus</i>
ŽAP-21/2003	<i>Pinus sg. Pinus</i>		ve výplni
ŽAP-24/2003	<i>Pinus sg. Pinus</i>	víko, z konstrukce	
ŽAP-37/2005	<i>Pinus sg. Pinus</i>	podložka, víko, bočnice	

Tab. 3. Žalov-cihelna B, Žalov-Na panenské. Přehled použitého dřeva v hrobové konstrukci. Vzorky nesporně pocházející z konstrukce (podle Kočárová – Kočár – Kaplan 2012, tab. 1).

jeho pozůstatky (tab. 3), patřily ve většině případů jehličnanům, a to především borovici lesní (*Pinus sg. pinus*), eventuálně jedli bělokoré (*Abies alba*), které se projevují jako rezavé skvrny či fragmenty. Pouze konstrukce v hrobě ŽAP-20/2003 byla dubová a projevovala se výrazně černou barvou. Stejně tak i v případě dřeva z hrobu ŽAP-65/52, které bylo určeno jako

jedlové, I. Borkovský poznamenal, že prkno bylo načernalé. Jiný organický materiál se nepodařilo doložit.

Použití kamene je vzácné. V Žalově-cihelně B se opukový kámen pod hlavou nacházel pod lebkou jedince ve věku *maturus* II–*senilis* v hrobě ŽAC-55/1952, plochý opukový kámen ležel nad levou pánevní kostí v hrobě ŽAC-24/1949. Hrob ŽAC-21/1949 s pohřbem ženy ve věku *maturus* nebyl fotografován a tak se musíme spolehnout na slovní popis I. Borkovského, který uvádí: „*po pravé straně kolena, těsně u rakve dva opukové kameny, u levé nohy mimo rakev (na rohu) kus opukového kamene.*“ (Příloha I, 103). Že se hroby, k jejichž úpravě byl použit kámen, vyskytovaly i v Žalově-cihelně A, svědčí nález z roku 1916. V souvislosti s ním je poznamenáno, že se kostry (2) nacházely pod těžkými kamennými plotnami. Zda se jednalo o jednodušší formu „hrobky“, jakou známe např. z předpolí Pražského hradu z pohřebiště Jízdárna (JÍZ 93/51, Tomková 2006b, obr. 2/13) či povrchové vyznačení hrobů, dnes již nezjistíme.

Další jen obecné zmínky o výskytu kamenů na okolních polích vyplývající z ústního podání se nemusejí vázat k raně středověkému pohřebišti, ale k izolovaným hrobům kultury únětické, prokázanými výzkumem I. Borkovského (ŽAC-51/1952), tak v Žalově-Na panenské, nebo neznámému menšímu pohřebišti této kultury v širším prostoru cihelny.

Kaménky či kameny se nacházejí v zásypech některých hrobů v Žalově-Na panenské, souvisejí však výhradně s těmito zásypy, nikoli s konstrukčním řešením hrobu. I ony však mohou být předmětem dalších úvah, a to v tom případě, jak je možné, že zásyp obsahuje kaménky, vesměs charakteru rozrušené skály, která se sice v lokalitě vyskytuje, ne však přímo v oblasti konkrétního hrobu. To se týká především hrobů ŽAP-15 a 19/2003.

6. 1. 6. 3. Metrika hrobů, vztah osy hrobu a vnitřní hrobové konstrukce

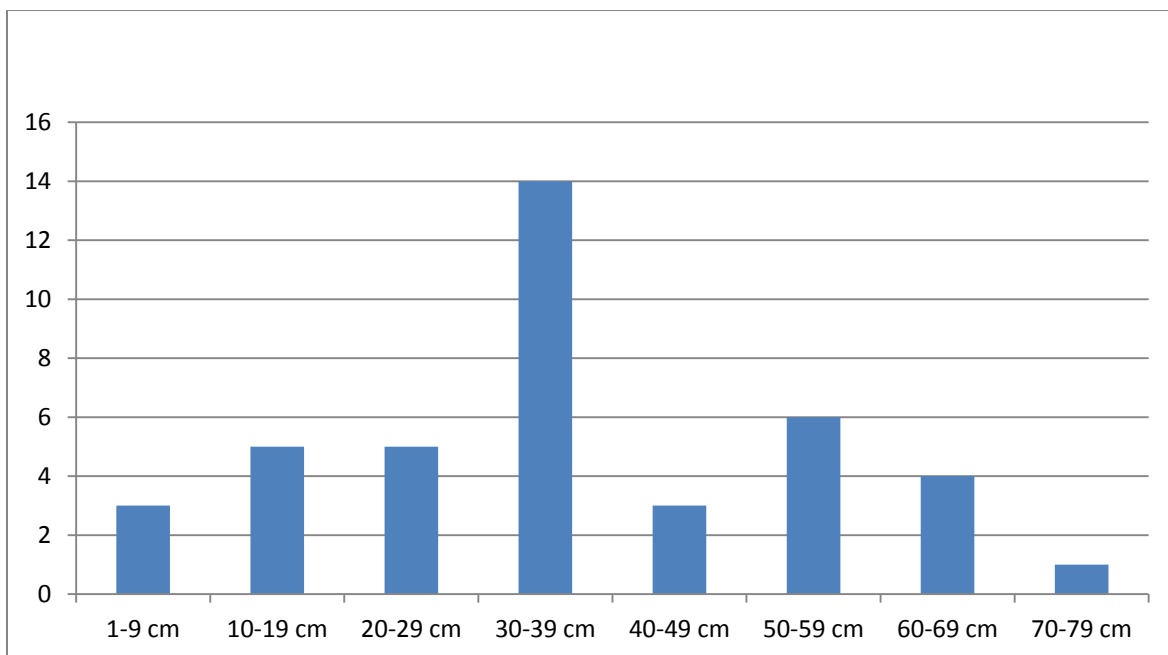
Pohřebišti v Žalově-cihelně A a B neposkytují data pro analýzu rozměrů hrobových jam. Orientační představu si můžeme učinit o hloubkách hrobových jam, a to zvláště v sezóně 1952, kdy byl tento údaj sledován poměrně systematicky. Některé hroby byly zahloubeny mělčeji v rozsahu od 10 do 40 cm, najdou se však i hroby dosahující hloubky od 55 do 100 cm. Hloubky pod 80 cm jsou však vzácností (ŽAC-37/1952, 41/1952). S ohledem na nedochovaný půdní horizont je třeba počítat s tím, že uvedené údaje neodpovídají skutečné hloubce hrobu. V případě Žalova-Na panenské můžeme u hrobů s doloženým povrchovým

vyznačením odhadnout úroveň, která se původní úrovni, z níž byly hroby zahlubovány, velmi pravděpodobně blížila.⁶⁴ Tak víme, že zatímco dětský hrob zhruba čtyřletého dítěte ŽAP-19/2003 dosahoval hloubky o něco převyšující jeho maximální hloubku 59 cm, dětský hrob věkově nepříliš vzdáleného zhruba tříletého dítěte ŽAP-21/2003 je hloubkou 24–26 cm nejmělkším z hrobů, u nichž uvažujeme, že byla zachycena stopa povrchové úpravy hrobu. Hloubka hrobu dítěte ŽAP-35/2005 kolem jednoho a půl roku až dvou let se pohybovala kolem 33 cm. Hloubka ženského hrobu ŽAP-22/2003 se pohybovala kolem 55 cm a hrobu ŽAP-36/2005, šlo-li o hrob, 38 cm. Ženský hrob 24/2003 dosahoval hloubky kolem 45 cm, ženský hrob ŽAP-28/2004 65 cm (pokud považujeme povrch za úroveň spodku rovu).

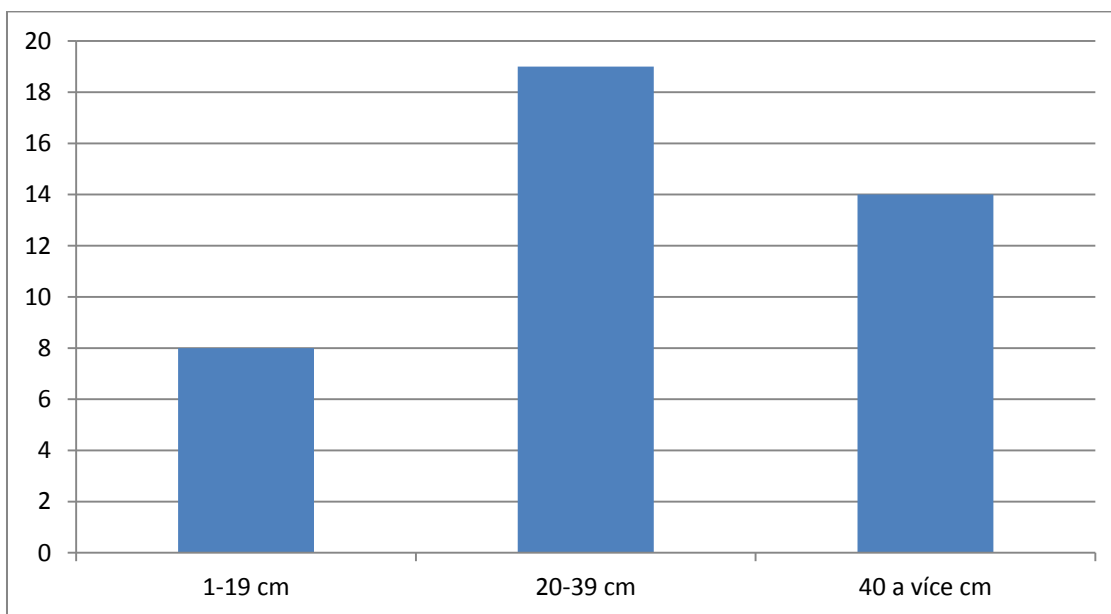
Pokud budeme sledovat obecně zahloubení od úrovně skrývky, pak situaci ilustruje grafy na *obr. 20* a *21*. První graf ilustruje rozložení hrobů podle maximální hloubky od povrchu skrývky při členění hloubek po 10 cm. Nejvíce hrobů vykazuje hloubky v intervalu 30–39 cm, relativně více zastoupené i hroby o dochované hloubce 50–59 cm. Rozčleníme-li hloubky na uvedeném pohřebišti na mělké (do 19 cm), střední (20–39 cm) a hluboké (40 a více cm), pak se objeví v zásadě Gaussovské rozložení s maximem ve středních hodnotách. Souběžně si musíme být vědomi zkreslení, které je dáno výše konstatovaným faktem, že v některých případech byly zachyceny pouze spodky hrobových jam, zatímco větší část byla oderodována. Reálný stav byl oproti tomu na grafech více vychýlen směrem k větším hloubkám.

Odečteme-li hroby, u nichž bylo s určitostí zachyceno pouze dno hrobové jámy, sníží se výrazně počet mělkých hrobů. Nejčastěji byly zjištěny hrob s hloubkou kolem 30 cm od povrchu skrývky, četné jsou i hrobové jámy s hloubkou 50–59 cm, poté četnost klesá. Právě v této skupině od 50 cm hlouběji se nachází většina hrobů, u nichž předpokládáme, že máme dochovanou úroveň, která se blíží původnímu povrchu, z něhož byly hroby zahlubovány.

⁶⁴ Vzhledem k tomu, že se nacházíme na svahu, vzdálenost dna od povrchu skrývky není ve všech částech hrobu stejná, proto v popisu hrobů v katalogu jsou údaje o zahloubení uváděny jako interval (*Příloha I*).

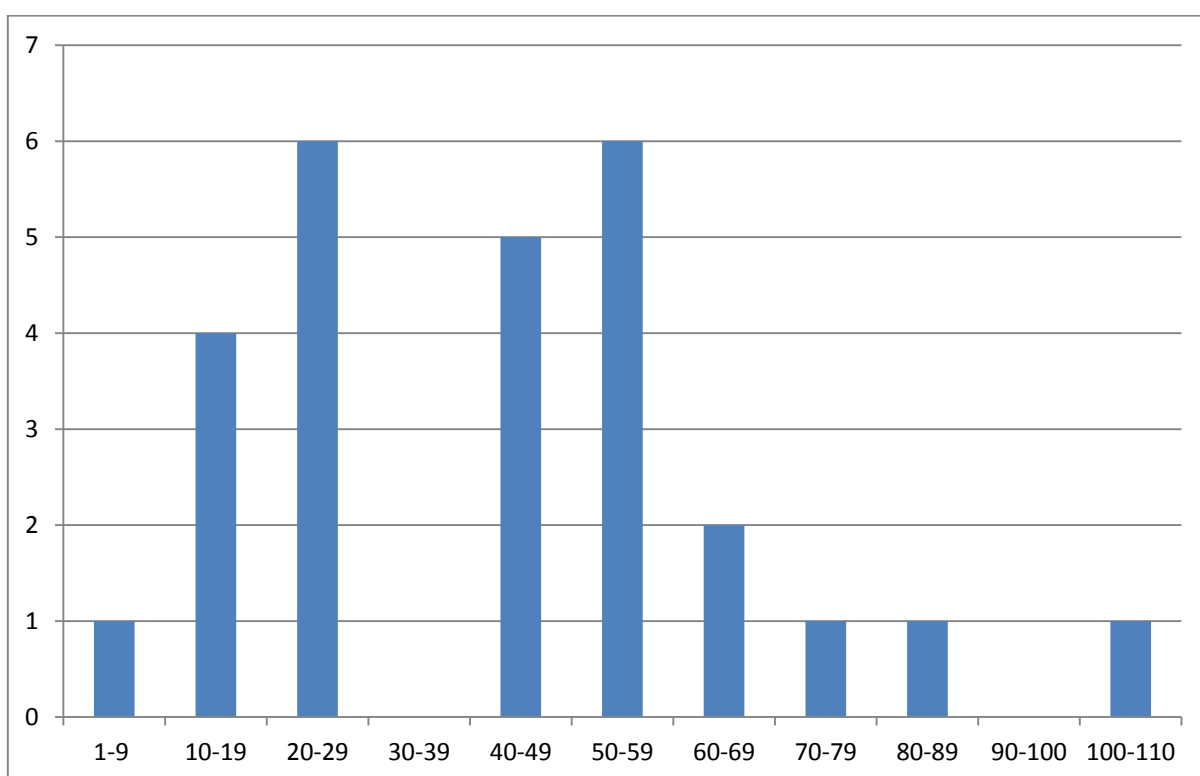

Obr. 20. Žalov-Na panenské. Rozložení hrobů dle jejich maximálního zhloubení (osa y) od povrchu skřívky při členění hloubek po 10 cm.

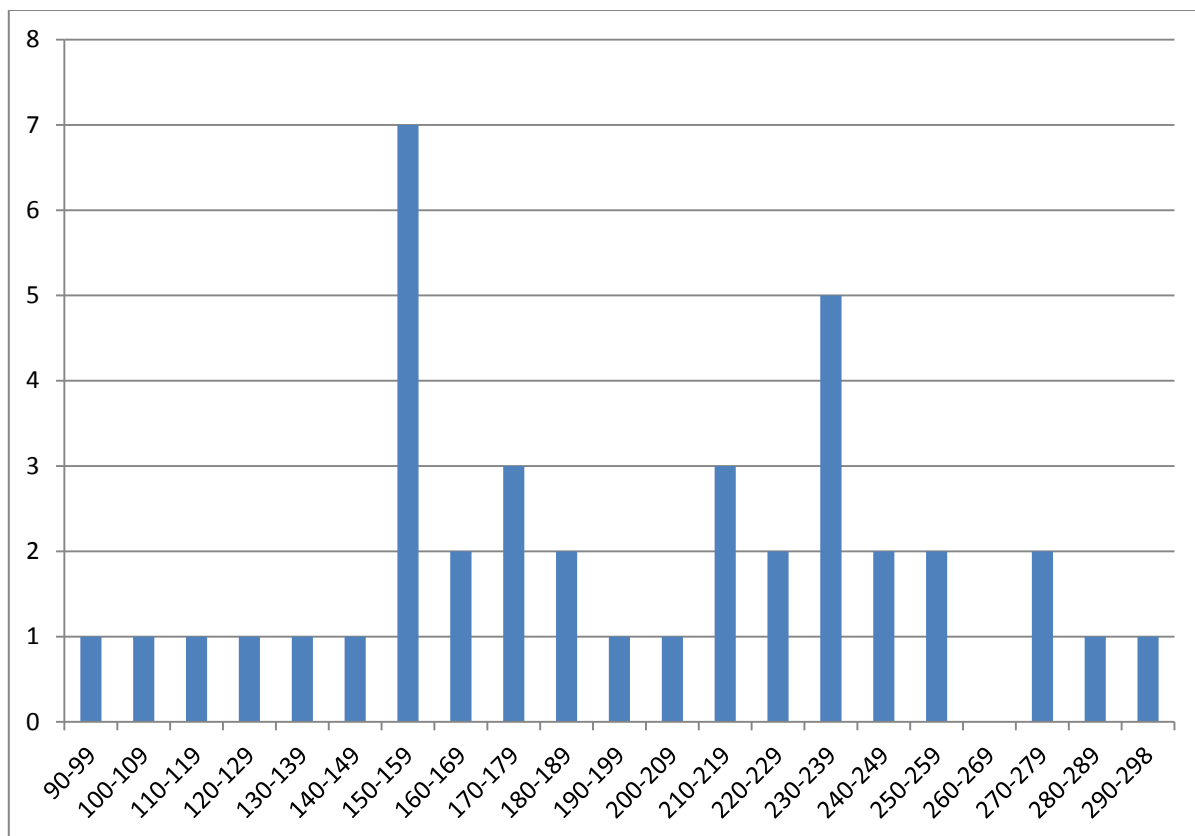
Obr. 21. Žalov-Na panenské. Rozložení hrobu dle jejich maximálního zhloubení (osa y) od povrchu skřívky při rozložení hloubek na mělké (do 19 cm), středně hluboké (20–39 cm) a hluboké (40 cm a více).

Porovnání s pohřebišťem Žalov-cihelna B by nebylo relevantní s ohledem na zcela nedostatečné údaje v sezóně 1949. Ani v případě sezóny 1952 totiž nemáme potřebné údaje u všech hrobů. Přesto pro tuto sezónu graf pro orientaci zařazují (*obr. 22*). V každém případě totiž ilustruje nemalý počet hlubokých hrobů, a to dokonce o větších hloubkách než v Žalově-Na panenské. Tomu, že v kategorii hloubek 30–39 cm, není zastoupen žádný hrob, zatímco v Žalově-Na panenské právě v tomto intervalu se nachází maximum hrobů, bych nepřičítala žádný větší význam, víme-li že ve více jak 95 % případů disponujeme s hloubkami neúplnými. Ke korelacím s dalšími faktory (antropologické charakteristiky a hrobová výbava) se vrátíme v kapitole věnované sociálním aspektům pohřebního ritu.

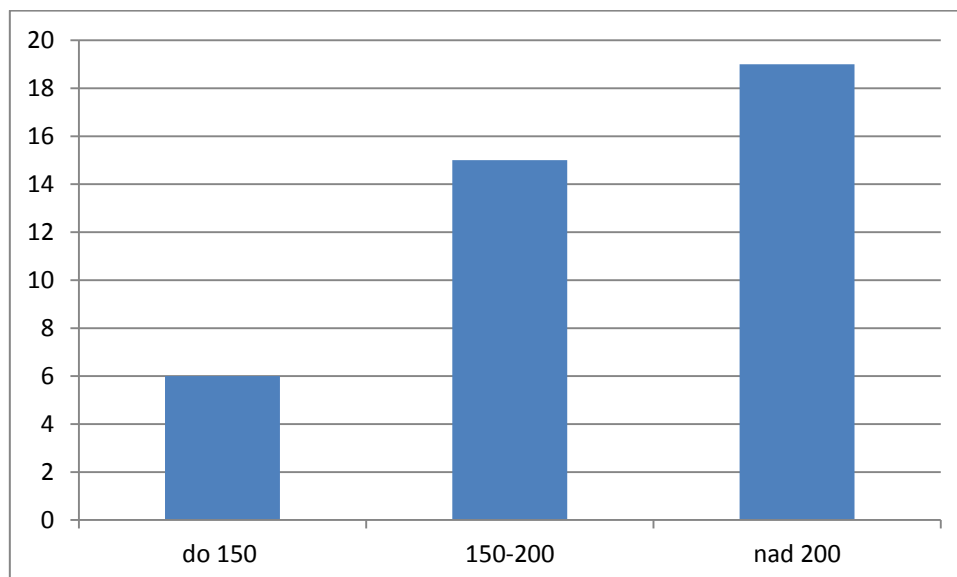

Obr. 22. Žalov-cihelna, pouze sezóna 1952. Rozložení hrobů dle jejich maximálního zahloubení (osa y) od povrchu skřívky při členění hloubek po 10 cm.

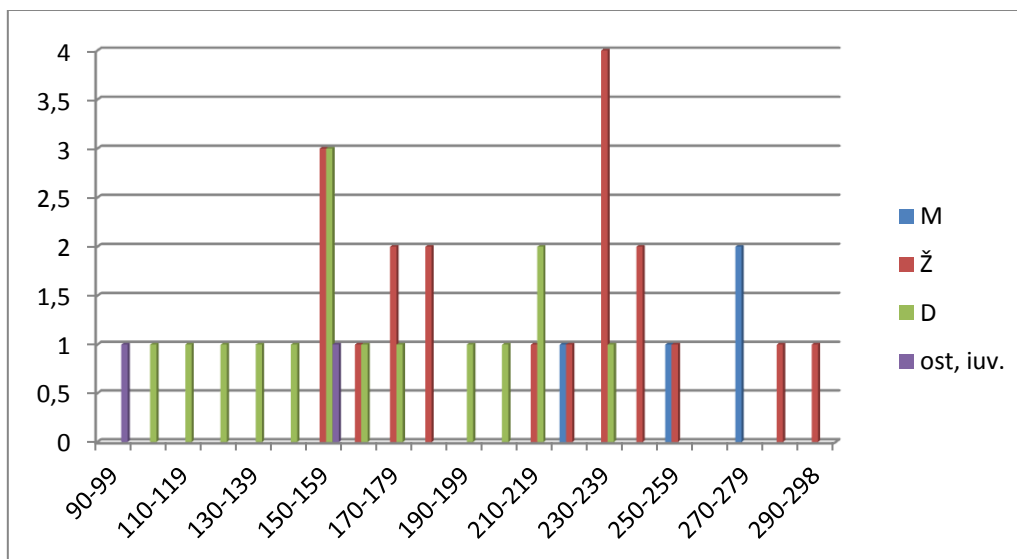
Následující *obr. 23* ilustruje četnost hrobů podle délky hrobu zachycené v úrovni skřívky. Maximum tvoří hroby o délce 150–159 cm, další pak 230–239 cm. Při sdružení hrobů do skupin v délce do 150 cm, 150–200 cm a více než 200 cm je patrný vysoký podíl velkých, resp. dlouhých hrobových jam. To je překvapivé s ohledem na relativně vysoký podíl hrobů dětí, tvořících zhruba 1/3 souboru.

Obr. 23. Žalov-Na panenské. Četnost hrobů podle délky hrobu zachycené v úrovni skryvky při detailním členění po 10 cm.

Obr. 24. Žalov-Na panenské. Četnost hrobů (y) podle délky hrobu zachycené v úrovni skryvky (x – míry uvedeny v cm) při méně detailním členění.

Obr. 25. Žalov-Na panenské. Četnost hrobů (y) podle délky hrobu zachycené v úrovni skrývky (x) ve vazbě na antropologické charakteristiky.

Na grafu na obr. 25, který ilustruje vazbu mezi délkou hrobu a antropologickými charakteristikami, je zřetelně vidět, že i hroby dětí nabývají velkých rozměrů (srv. k tomu též graf hloubek hrobů). V obecné rovině pak platí, že délky dětských hrobů jsou vychýleny směrem k nižším hodnotám než hroby dospělých. Směrem k vyšším hodnotám jsou naopak vychýleny hroby mužů.

Z pohledu rozměrů se setkáváme s hrobovými jámami odpovídajícími rozměrům nebožtíka, tak s jamami poddimenzovanými (nejčastěji u jedinců s různou mírou skrčení)⁶⁵ i naddimenzovanými.⁶⁶ Proti tomu vlastní vnitřní hrobové konstrukce odpovídají postavám pohřbených (*Příloha I*, údaje v katalogových heslech k jednotlivým hrobům).

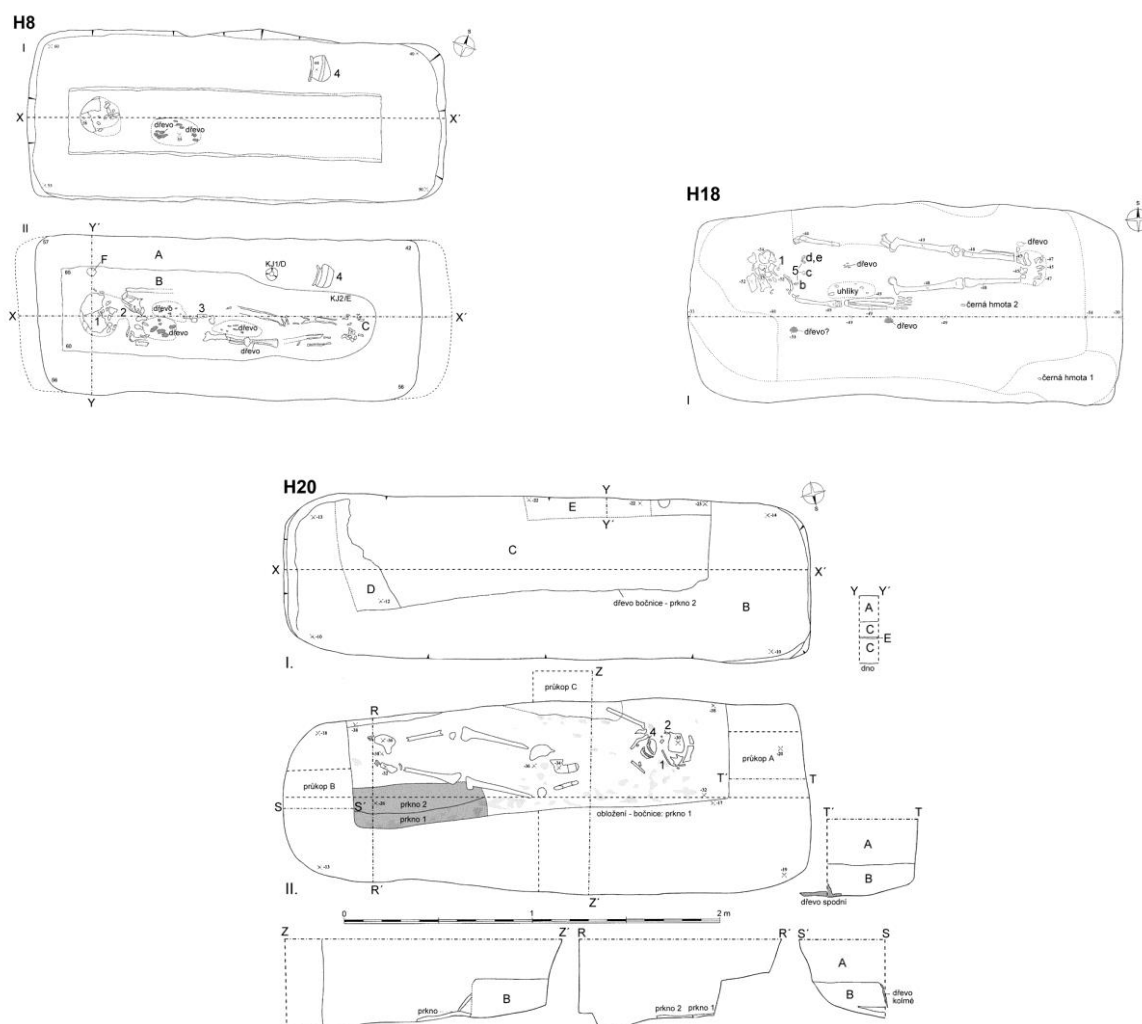
Zdůvodnění v některých případech může poskytnout odkaz na potřebu snadnější manipulace při umístění vnitřní dřevěné hrobové konstrukce, ale v řadě případů nám toto vysvětlení nepostačí. Tak pro pohřby žen v rakvích z kmene stromu, které odvozují z torpédovitého tvaru půdorysu konstrukce, v jednom případě (ŽAP-22/2003) byla vyhloubena pouze velmi úzká jáma, kterou však zřejmě doplňovala nadzemní konstrukce, zatímco jáma pro hrob ŽAC-29/2004 byla dostatečně prostorná (*Příloha I*, obr. 146 a 152).

⁶⁵ Hroby ŽAP-1/2003, 12/2003, 23/2003

⁶⁶ Hroby ŽAP-6/2003 (nerozpoznaná konstrukce, odpovídá potřebě vložit konstrukci s dospělou ženou), 11/2003 (dítě, vnitřní konstrukce nerozpoznána, ale předpokládána), 19/2003 (s nadzemní konstrukcí), 20/2003 (žena v dubové rakvi), 21/2003, 24/2003 (s nadzemní konstrukcí).

Ke korelacím s dalšími faktory (hrobová výbava) se vrátíme v kapitole věnované sociálním aspektům pohřebního ritu.

Zajímavým detailem, který se podařilo rozpoznat při výzkumu pohřebiště v Žalově – Na panenské, je vztah osy hrobu a vnitřní hrobové konstrukce či kostry. U podstatné části hrobů jsou obě osy totožné. U hrobů ŽAP-A, B, 3, 4/2003 a 36/2005 nelze vztah os určit. V případě hrobů ŽAC-6/2003, 7/2003, 10/2003, 18/2003, 34/2005 a zčásti i 40/2005 leží osa vnitřní hrobové konstrukce či kostry severně osy hrobu, tedy po svahu, v případě hrobů ŽAP 20/2003, ŽAP-32 a 37/2005, 41/2011 naopak jižně osy hrobu, tj. proti svahu. Kostra v hrobě ŽAP-24/2003 leží sice v ose půdorysu/“rovu“, který se vyrýsoval při skrývce, nikoliv však ve vlastní jámě, v níž je vnitřní konstrukce v severní části (*Příloha I*, obr. 148) Genezi těchto rozdílů zatím nedovedu vysvětlit.

Obr. 26. Žalov-Na panenské. Vztah osy hrobové jámy a osy vnitřní hrobové konstrukce. H 8: shoda os; H 18: osa vnitřní hrobové konstrukce severně osy hrobové jámy; H 20: osa vnitřní hrobové konstrukce jižně osy hrobové jámy.

6. 1. 6. 4. Konstrukce a úpravy hrobů v Žalově-Na panenské

Tvar hrobových jam lze popsat jako pravidelně obdélný, někdy lichoběžníkový a kromě toho jako „piškotovitý“ s rozšířením u hlavy a nohou (srv. *Příloha I*, obr. 124–162).⁶⁷ Vnitřní hrobové konstrukce se rýsují nejčastěji jako obdélník odlišující se odlišnou výplní. Rakve z kmene stromu se projevují jako „torpédovitý“ tvar (*Příloha I*, F6). 22, 25? 29

Věnujme nejprve ve stručnosti pozornost těm hrobům bez vnitřní dřevěné konstrukce. Ve skutečnosti se v této skupině mísí případy, kdy byli jedinci pohřbeni do prosté jámy a zasypani, s případy, kdy v hrobě nějaká úprava či konstrukce existovala, ale nepodařilo se ji rozlišit. První případ s velkou pravděpodobností ilustrují mělké hroby jedinců s úplným či dílčím skrčením (ŽAP-1/2003 – na břiše, 12/2003, 27/2004). Dřevěné konstrukce rozlišeny nebyly, ale předpokládat je můžeme v hrobech ŽAP-11/2003, 35/2005 (poměr hrobu vůči jeho ploše, nádoba v hrobě 35 stála v úrovni několik cm nade dnem), 34 a 40/2005 (poloha kostry severně osy hrobu, nádoba v hrobě 34 stála v úrovni několik cm nade dnem). V ostatních případech, často mělkých hrobech, resp. hrobech se zachovanou pouze spodní částí hrobové jámy, nevíme a ani stav skeletů často neumožňuje využít poznatků ze studia tafonomických procesů (ŽAP-5, 7, 13, 15a/2003, 26, 30, 31/2004, 36, 38, 39/2005).

Hrobové konstrukce jsou v první řadě dobře rozpoznatelné na základě rozdílů ve výplni hrobové jámy a jejího tvaru. Dále se odrážejí přímo ve zbytcích dřeva či v podobě dalších reliktnů, jakými jsou stupňovité úpravy při obvodových stěnách, kúlové jamky či žlábký ve dně.⁶⁸ Dalším zdrojem informací mohou být poznatky vyplývající z analýzy polohy kostry či uložení některých artefaktů. Již ve stádiu výzkumu je třeba sledovat znaky, které by mohly svědčit pro zodpovězení otázky, zda se jedná o konstrukci stacionární, tedy úpravu hrobu budovanou na místě, nebo mobilní, přenosnou, tj. rakev.

Torpédovitý tvar vnitřní hrobové konstrukce, sevřená poloha kostry, eventuálně průřez hrobovou jamou, podaří-li se ho dokumentovat, indikují pohřeb v rakvi z kmene stromu (*obr.* 27). K nim řadím v Žalově-Na panenské hroby dospělých jedinců ŽAP-22/2003 a 29//2004, k nimž možná lze připočít i hrob ŽAP-25/2003, dochovaný pouze v mělkém torzu. Tuto

⁶⁷ Atypické objekty označené jako hrob A/a B /2003 a hrob oválného půdorysu ŽAP-3/2003 byly zkoumány pracovníky servisní firmy, není jistoty, že byly správně rozpoznány, a proto jim v souvislosti s pohřebním ritem nevěnuji podrobnější pozornost.

⁶⁸ Ať hrob připravuje antropolog, zkušený či méně zkušený pracovník firmy provádějící výzkum, je třeba je na veškeré potenciální detaily upozornit, tuto stránku výzkumu hrobu hlídat a v případě, že se na preparaci podílí více pracovníků či specialistů, jejich práci koordinovat, tak aby nedošlo k přehlédnutí informací, které se úpravy hrobu dotýkají.

formu „konstrukce“ zpravidla považujeme za mobilní. I když bychom mohli zvažovat, zda nemohl být kmen nejprve vložen do hrobové jámy a nebožtík do něj vložen až před pohřbem, nepřijde mi tato možnost pravděpodobná přinejmenším v těch případech, kdy hrobové jáma je hluboká a manipulace s nebožtíkem by byla obtížná.

V některých případech indikují konstrukci drobné fragmenty dřeva, neumožňující však rekonstrukci konstrukce. To je případ např. hrobu ŽAP-6/2003.

Obr. 27. Žalov-Na panenské. Vnitřní hrobové konstrukce. 1 – kmen stromu, 2 – rámová konstrukce.

Proti tomu v hrobech ženy a muže ŽAP-8 a 9/2003 (*obr. 26*) se díky reliktním dřevu poměrně dobře vyrýsovaly rámové konstrukce obdélného půdorysu s dřevěným dnem i víkem. Zatímco v prvním případě se nedochovaly takové fragmenty dřeva, které by bylo možno určit, k úpravě druhého z hrobů bylo podle dochovaných fragmentů přítom použito dřevo borovice.⁶⁹ Vzhledem k lepšímu dochování bylo možno sledovat i destrukci bočnice na jižní straně. Vzhledem k dochovaným kúlovým jamkám při severní stěně konstrukcí se domnívám, že by se mohlo jednat o zapření dřevěných prken, které by mohlo svědčit o tom, že se jednalo o konstrukci stacionární. Tomu nasvědčuje i uložení hrobové některých částí hrobové výbavy v hrobě ŽAP-9/2003. Vědro bylo vloženo mrtvému přímo do této konstrukce, jak lze odvodit z polohy kostry, která je uložena v dolní partii těla mírně šikmo tak, aby se vědro do uvedeného prostoru vešlo. Teprve pak bylo přiloženo víko, na němž ležela sekera. Nádoba v hrobě ŽAP-8/2003 byla naopak uložena vně konstrukce. V partii nohou byla v podloží zjištěna stupňovitá úprava (*Příloha I, obr. 127*).

⁶⁹ Veškerá určení dřevěných prvků uvedená v této kapitola *Kočár – Kočárová – Kaplan 2012*, tab. 1.

Především odlišnou barvou a konzistencí výplně se vyrýsovala konstrukce pravděpodobně ženského hrobu ŽAP-24/003, nacházející se excentricky v severní části hrobové jámy. Mírně tmavším odstínem výplně se rýsovaly i bočnice delších stran (*Příloha I*, obr. 148, F5). Konstrukce byla podle ojedinělých fragmentů překryta krycí deskou/víkem z borového dřeva. Vědro bylo umístěno v dřevěné konstrukci, obdobně jako v hrobě ŽAP-9/2003. Kombinace znaků nevylučuje stacionární konstrukci.

V největším rozsahu se dochovala dubová konstrukce ženského hrobu ŽAP-20/2003, nacházející se excentricky v jižní části hrobové jámy (*obr. 26; Příloha I*, obr. 144). Dřevěná podložka se zachovala v ploše od lebky po hrudník, u nohou se podařilo vypreparovat dvě prkna. Spodní prkno přečnivalo na většině obvodu do stran a „podcházelo“ pod bočnice. Není přitom jasné, do jaké míry se jedná o důsledek sekundárních posunů či stav primární.⁷⁰ Ačkoli se zpravidla vnitřní hrobové konstrukce projevují tmavším zásypem proti světlejšímu okolí, v tomto případě tomu bylo opačně a vnitřní konstrukce se projevila světlým zásypem.

Vnitřní dřevěnou konstrukci ženského hrobu ŽAP-37/2005 (*Příloha I*, obr. 160) tvořily fragmenty borového dřeva z bočnic, víka a podložka. Relikt prkna jižní bočnice byl silný 3 cm. Kúlové jamky v severní části mohou a nemusejí s konstrukcí souviset. Uložení horní části skeletu v úrovni 10 cm nade dnem jámy indikuje vyšší výšku podložky či její podložení

Obvodový sprašový stupeň v kombinaci s fragmenty dřev z prken bočnic a víka se dochoval v dětském hrobě ŽAP-17/2003. Dřevo jižní bočnice bylo jedlové, v prostoru hrobu též bylo identifikováno dřevo borovice. Nálezy dřeva při východní,⁷¹ jižní i západní stěně provázela kyprá hlína. Obvodový stupeň mohl být využit k položení vrchní krycí desky, z níž zřejmě pocházejí zlomky dřeva zjištěné nad skleněnými korálky. Uvedenou úpravu hrobu také považují za stacionární.

V torzovitém stavu byla zachycena konstrukce v severní polovině jámy ženského hrobu ŽAP-18/2003 (*Příloha I*, obr. 142). Stupňovitá úprava byla zjištěna při východní stěně. Zlomky dřeva nad kostrou indikují krycí prkno, v podobě ojedinělých vláken podél kostry a pod pravou paží se dochovalo dřevo z podložky. Většina fragmentů byla určena jako dřevo

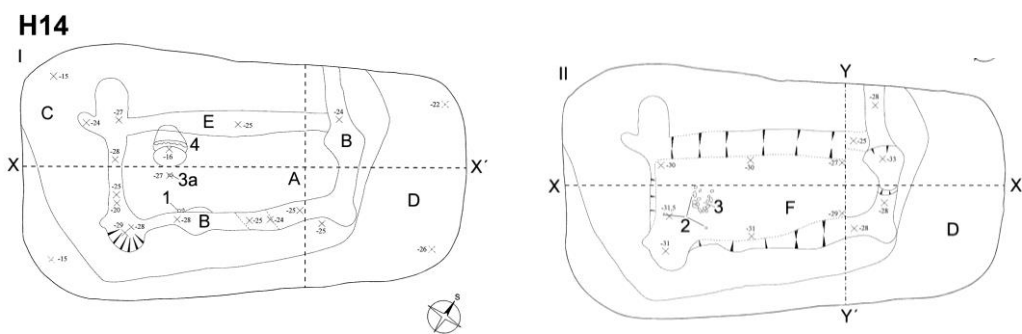
⁷⁰ V úrovni 22–23 cm od povrchu skřívky se při jižní stěně objevil pásovitý úsek šedé výplně a okrouhlá skvrna o průměru 10 cm, jejichž geneze a interpretace je nejasná. Stav zachycený v různých fázích odkryvu a nutno rozšířit kvůli skeletu hrobovou jámu směrem k jihu, ačkoliv na povrchu se hrana hrobové jámy vyrýsovala zřetelně severněji, nasvědčuje sekundárnímu posunu ve vrchní úrovni k severu, tedy ve směru po svahu.

⁷¹ Ve východní stěně byly identifikovány barevně se odlišující kroužky o průměru asi 1 cm, které by také mohly být považovány za pozůstatek úpravy konstrukce, pokud se ovšem nejednalo po negativy kořenů.

borovice, ojedinele při vyhodnocení došlo k váhání mezi dřevem borovice a jedle, v každém případě se však jednalo o dřevo jehličnanu. Příklady těchto dvou posledních hrobů indikují možnost, že k výrobě konstrukce mohlo být použito dřevo více druhů jehličnanů. Ještě v horším stavu se dochovaly pozůstatky konstrukce v ženském hrobě ŽAP-28/2004, a to v podobě stupínku v partii nohou a dřevem jehličnanu pod nádobou (*Příloha I*, obr. 151).

Stupňovitá úprava při kratších stěnách se vyskytla i v hrobě zhruba čtyřletého dítěte ŽAP-19/2003, který je mimořádný ve více ohledech, byť z pohledu hrobové výbavy byl mimořádně chudý a obsahoval pouze nůž, jakkoli se jednalo o kvalitní výrobek (*Hošek – Ottenwelter 2012*, 284). Jednak v rámci severní i jižní obvodové stěny byly zjištěny jámy po fošnách, které nesly blíže neurčenou nadzemní konstrukci. Stupňovitá úprava mohla být využita k překrytí dřevěnou deskou. I při jižní stěně se dochovala část další stupňovité úpravy blíže neurčené funkce. Další dřevěné konstrukční prvky indikují ve dně dva žlábků s kypřejší výplní, pozůstatky már či podkladu konstrukce. Nedochovaly se žádné pozůstatky dřeva či jiných organických materiálů. Zajímavý je i zásyp hrobu. Již vrchní zásyp tvořený šedožlutou sprašovou hlínou obsahoval nahodilé větší kameny (ostrohrany i valoun). Výplň vlastního hrobu je šedá, hlinitá s nahodilými malými kaménky do 4 cm. Proč právě zásyp tohoto hrobu obsahoval více kamének je nejasné. Úvahy by snad bylo možno směřovat k otázce, do jaké míry si stavba nadzemní konstrukce mohla vyžádat přivezení zásypového materiálu odjinud. Úprava tohoto hrobu si v každém případě vyžádala značné materiální i časové náklady.

Jako pozůstatky roubené konstrukce interpretují žlábků v dětském hrobě ŽAP-14/2003 (*obr. 28; Příloha I*, obr. 137). Ve výplni hrobu bylo přítom identifikováno dřevo borovice. I úprava tohoto hrobu svědčí o pozornosti, která byla věnována úpravě hrobu zhruba dvouletého dítěte.

Obr. 28. Žalov-Na panenské. Hrob ŽAP-14/2003. Dokumentace úrovně I a II (popisky: *Příloha I*, obr. 137).

Dalším indikátorem hrobových konstrukcí mohou být kůlové jamky. Ty se dochovaly v hrobě ŽAP-16/2003 v kombinaci v blízkosti obvodových stěn, resp. obvodového stupínku tvořeného spraší. Dřevěné kolíky mohly zapírat dřevěné obložení stěn, stupňovité úpravy mohlo být využito pro překrytí prknem. Odlišnou výplní a kůlovými jamkami v blízkosti nároží se vyznačovala též konstrukce v ženském hrobě ŽAP-10/2003. Předpokládané negativy prken se projevovaly jako pásy mírně tmavší a více kypré hlíny prorostlé kořínky. Obě uvedené konstrukce, z nichž se dochovaly kůlové jamky, řadím ke konstrukcím stacionárním.

Závěrem je možno konstatovat, že úpravě dětí, žen i mužů byla v Žalově-Na panenské ze stran pozůstalých věnována značná pozornost, vyžadující náklady materiální i časové. Lze soudit na to, že řada úprav hrobů vznikla přímo na místě a nebožtík byl uložen do předem připraveného hrobu, Jindy mohl by na pohřebišťe donesen již v rakvi. Určitá část obyvatel přitom byla pohřbena do prosté jámy bez jakékoliv další úpravy. Pro pohřebišťe Žalov-Na panenské jsou charakteristické jak stacionární, tak mobilní konstrukce uložené v hrobových jamách často velkých rozměrů, které je třeba vidět na pozadí pohřebišťe s volným rozložením hrobů nespoutaného hranicemi a omezeními, které by se odrážely v koncentraci či pravidelném uspořádání hrobů, tak jako je tomu v Žalově-cihelně B.

6. 2. HŘBITOV U KOSTELA SV. KLIMENTA

K rekonstrukci pohřebního ritu na pohřebišťi u kostela sv. Klimenta na levohradecké akropoli je dochováno nejméně pramenů. Relativně nejvíce údajů můžeme odvodit z výzkumu sondy 16A I. Borkovského u východní hřbitovní zdi a v interiéru kostela sv. Klimenta. Při zařazení hrobů do raného středověku se ovšem nemůžeme opřít o hrobový inventář, ale pouze o orientaci hrobů, která se blíží více ose rotundy, než kostela s pravoúhlým presbytářem, tj. JZ-SV. Výzkum v sondě 16A/1951 dokládá uložení hrobů v relativně hustých řadách (první řadu tvoří hroby 1–2, druhou 3–5, třetí řadu tvoří hroby 7–9. V této souvislosti si povšimněme uložení pohřbů dětí ve vztahu k hrobům dospělých. V případě hrobu 1/1951 bylo dítě uloženo do společného hrobu s dospělým. Není přitom jasné, zda současně, nebo v odstupu. Hrob dítěte 6 mírně vybočuje z řady hrobů 7–9 (*Příloha I*, obr. 187).

Že se na hřbitově vyskytovaly i hroby s jinými orientacemi dokládá popis V. Krolmus „*jedna obrácená na východ, druhá na západ a třetí dětská uprostřed odpočívala otočená na jih*“. Tento popis ovšem může také zachycovat hroby z různých období. Rozkolísanost

orientací, kterou lze pouze zčásti spojit s proměnou orientace kostela, ostatně dokládá i výzkum I. Borkovského v interiéru kostela sv. Klimenta (*Příloha I*, obr. 184 a 185). Zatímco hroby 12, 14, 17, 18, 21 zachovávají shodnou orientaci s osou rotundy a jsou řazeny do raného středověku, další hroby v orientaci shodné s osou kostela gotického a barokního patří středověké až novověké etapě vývoje kostela. Kromě toho je doložen hrob s orientací SZ-JV (ŽAK-19/1940) vně rotundy a novověké hroby v orientaci J-S (ŽAK-13/1940) a V-Z (ŽAK-15/1940)⁷² patří středověké až novověké etapě.

Pokud jde o úpravu raně středověkých hrobů, informace téměř chybějí. O tom, že při jejich úpravě bylo použito dřevo, ať pro stacionární konstrukci či pro rakev, se dozvídáme pouze v případě hrobu ŽAK-4/1853 kopaném V. Krolmusem (*Sklenář 1972*, 26). Zřejmě řadové uspořádání hrobů vedlo I. Borkovského závěru, že jedinci byli uloženi v rakvích bez hřebíků, ačkoliv nikde v dokumentaci nezmiňuje fragmenty dřeva.

J. L. Pič zmiňuje kamenné obložení a jejich těsné uspořádání, které v kontextu nákresu, byť špatně orientovaného, dokládá řadové uspořádání koster (*Pič 1909*, 338, obr. 53). To, že I. Borkovský v sondě 16A/1951 východně kostela nezachytil úpravy hrobových jam s použitím kamene či s hrobovou výbavou, do jisté míry indikuje odlišný horizont pohřbívání od hrobů západně kostela zjištěných Č. Ryznerem.

I když bychom vzhledem k délce pohřbívání a výše uvedené zmínce V. Krolmuse o superpozici hrobů mohli předpokládat etážové pohřbívání již ve starších obdobích, je výrazněji archeologicky doloženo až pro období novověké, a to zvláště v presbytáři kostela (*Tomková 2001a*, 223–224).

6. 3. LEVOHRADECKÁ POHŘEBIŠTĚ, MEMORIÁLNÍ TRADICE POHŘEBIŠŤ A MEMORIÁLNÍ FUNKCE HROBŮ

Zamýšlíme-li se nad otázkami pohřebního ritu, nelze pominout jeden z jeho podstatných významů, a to memoriální funkci. Tu lze vnímat jak z hlediska jednotlivých hrobů a v nich pohřbených jedinců, tak z hlediska celých nekropolí. Ideální formou hrobu z hlediska

⁷² V hrobě ŽAK-13/1940 bylo pohřbeno dítě s věnečkem z bronzových drátků na lebce, a se zbytky kůže z botiček na nohou (*Tomková 2001a*, 224). V hrobě ŽAK-15/1940 byl pohřben muž v rakvi s breviářem čapkou na hlavě, zbytky oděvu (k tomuto hrobu a novověkému horizontu pohřbívání v kostele sv. Klimenta *Tomková 2001a*, 223–225, 227).

zachování paměti na mrtvého disponují jedinci pohřbení v pyramidách, megalitických komplexech, mauzoleích či pod kamennými náhrobky. To, co je spojuje, je výrazná nadzemní část z trvanlivého materiálu. Dalším nositelem paměti, který je zachycován archeology, jsou mohyly, eventuálně pozůstatky jiných nadzemních hrobových konstrukcí, memoria.

Jak se v tomto světle jeví levohradecká pohřebiště? Nejprve si položíme otázku, do jaké míry mohly navazovat na starší k funerálním účelům využívané prostory, tedy využívat starší memoriální paměti na pohřebiště předků. V případě levohradecké akropole máme jistotu, že v tomto prostoru k žádné návaznosti dojít nemohlo, neboť v tomto prostoru se v pravěku nepohřbívalo. Ani na 1. či 2. předhradí nedisponujeme žádným pravěkým pohřebištěm.⁷³ V poněkud jiné situaci se nacházíme na předpolí Levého Hradce (a Řivnáče) na svahu mírně od Levého Hradce stoupajícího k jihu, v případě Řivnáče sklánějícího se k východu. Ani tam se nepodařilo odkrýt rozsáhlejší nekropoli některé z pravěkých kultur, avšak právě tam se setkáváme s izolovanými hroby kultury se zvoncovitými poháry, šňůrovou keramikou a kultury únětické (výzkumy I. Borkovského v r. 1952, K. Tomkové v r. 2009, R. Brejchy v r. 2013). Vztahu únětických hrobů a sídlištních aktivit teprve bude třeba věnovat pozornost. Využití polohy Na panenské k sídlištním aktivitám v pozdějších obdobích pravěku, ml. doby svědčí o tom, že paměť o hrobech předků již byla vyhaslá. V těchto souvislostech upozorníme na situaci v nedalekých Libčicích, resp. v Chýnovském háji, kde lze doložit raně středověké pohřby do pravěkých mohyl, což je zvyk v raně středověkém období nepříliš častý, avšak doložitelný (*Sláma 1977*, 67; srv. pro jižní Čechy *Lutovský 2011*, 134, 137, obr. 70).

Když levohradečtí obyvatelé začali pohřbívat na pohřebištích na předpolí hradiště, nic tedy nenasvědčuje tomu, že by zde existovala jakákoliv návaznost na předchozí aktivity tohoto druhu. Volba prostoru pro pohřebiště byla tudíž ovlivněna jinými faktory. V poloze Žalov-Na panenské, jak jsem již uvedla v kapitole o dokladech nadzemního vyznačení hrobů, lze doložit nejen povrchové vyznačení hrobů, ale zřejmě též existenci dřevěných memoriálních staveb (ŽAP-19/2003 a 22/2003), které zvýrazňovaly roli pohřbeného člena komunity, ať šlo o dítě či ženu.⁷⁴ Existenci mohylových násypů⁷⁵ v Žalově-Na panenské

⁷³ Pouze značně od sebe vzdálené izolované pohřby v ul. A. Krásného (nedatováno) a u čp. 1144 (kultura únětická). Do téže kategorie spadá již mimo předhradí laténský hrob v ulici U hřiště.

⁷⁴ Srv. memorium nad hrobem ženy JK-102 (*Frolík 2005*, 38).

⁷⁵ Jako ilustraci povědomí o memoriální funkci mohyl, opírající se nejspíše o znalost literární, lze uvést Kosmův popis Kaziny mohyly: „Když byla k /Kazi/ k vládkyni vzata, jež z Cerery zrozena byla, obyvatelé země na památku své paní velmi vysoko vztyčili mohylu, kterou jest až podnes viděti nad břehem řeky Mže při cestě, kudy se chodí do končin kraje bechyňského přes horu, jež slove Oseka.“ (*Kosmas*, I, kap. IV, s. 24). Memoriální

z prostorových důvodů vyloučit nelze, doložit ji však nemůžeme a i pozůstatky nadzemních úprav či rovů, pokud byly zachyceny, odpovídají pravoúhlým strukturám. V zásadě řadové uspořádání v Žalově-cihelně B také spíše nasvědčuje obdélným rovům. S ohledem na nevelký odstup v počátcích pohřbívání v jednotlivých žalovských polohách můžeme předpokládat, že dokud se pohřbívalo v Žalově-cihelně, paměť o pohřbívání v Žalově-Na panenské byla živá. Něco podobného si lze představit i v případě Žalova-cihelny a počáteční fáze pohřbívání u kostela sv. Klimenta. Avšak pokud poloha Colasoy/Koláčov mezi 12. stoletím, kdy je zmíněna v listině kanovníka Zbyhňeva, a 1. polovinou 19. stol, kdy v této poloze uvádí hroby V. Krolmus, nezměnila místo, pak bychom mohli existenci *campu* v této poloze ve 12. století považovat za doklad, že paměť tohoto místa jako pohřebiště již byla v této době vymazána. Ono povědomí o využívání tohoto prostoru (včetně doby jeho funkce) mohlo trvat maximálně 200–250 let.

Proti tomu memoriální tradice hřbitova u sv. Klimenta se udržuje přinejmenším od 11. století, pokud ne již z 10. století, a trvá tedy již nejméně deset století. S památkami dokládajícími na Levém Hradci paměť na konkrétní osoby se setkáváme až od 16. století. Nejstarší náhrobní deska s vytesanou chlapeckou postavou a se znakem plánů z Klinštejna, která údajně nesla letopočet 1538, pochází z doby, kdy ještě Roztoky nepatřily Boryňům ze Lhoty, jimž patří většina ostatních náhrobků (*Tomková 2001a*, 224–225). V tomto případě můžeme doložit existenci paměti v trvání 400–470 let.

Vraťme se však zpět na předpolí hradu. Uvědomme si totiž, že právě archeologické výzkumy, které zde odkryly pozůstatky raně středověkých pohřebišť, v jistém slova smyslu přispívají k renesanci memoriální paměti tohoto území a oživují vzpomínku na obyvatele hradu i jeho nejbližšího okolí. I když dnešní úvahy o založení nového žalovského hřbitova do širšího prostoru žalovské cihelny, nemají bezprostřední spojitost s memoriální tradicí, neboť jsou primárně ovlivněny důvody prostorovými, v každém případě na ni mohou navázat.

funkci dokládají i pasáže o Tyrově mohyle, s níž je ztotožňován pahorek Krliš u Turska. Poté co byl obsazen „pahorek čnějící z pole“, pronesl Tyr následující řeč: „*Stane-li se snad, že zemru v boji, pochovejte mne na tomto vršku a vystavějte mohylu, která bude na věky po mně pojmenována.*“ (*Kosmas*, I, kap. II, s. 37; proti tomu k tomuto pahorku jako potenciálnímu místu pohřbu knížete Vlastislava *Krolmus 2013*, 148). Ať se jedná o mohylníky jako standardní ritus nebo mohyly významných osobností, konkrétní paměť svázaná s konkrétní osobou a komunitou po kratším či delším čase po zániku komunity mizí, paměť obecná ve smyslu „*zde je místo pohřbu/ů našich předků*“ – na rozdíl od plochých hrobů – trvá nadále.

7. POHŘEBIŠTĚ LEVOHRADECKÝCH OBYVATEL Z POHLEDU HMOTNÉ KULTURY

Hmotná kultura pohřebišť je v mnohém oknem do života raně středověké společnosti. Její studium se odehrává v různých rovinách – typologicko-chronologické, spojené především s osobou archeologa, materiálové a technologické, odvíjející se od výsledků analýz a mikroanalýz přírodovědného rázu, a kulturně historické. Tato poslední rovina zahrnující studium funkce artefaktů a jejich proměn v čase, často v čase dlouhého trvání, a v širším teritoriálním záběru zasahuje též za hranice archeologie směrem do historie, etnografie, kulturní antropologie, dějin umění apod.⁷⁶ V následujících kapitolách si představíme ty její složky, s nimiž se setkáváme na pohřebišťích Levého Hradce. Budeme se přitom pohybovat především v prvních dvou rovinách s vědomím, že cílem této prezentace není přehled studií k jednotlivým zástupcům hmotné kultury. Naznačíme však v ní různý stupeň zpracování jednotlivých problematik, a to jak v rámci studovaných pohřebišť, tak obecně. Přehled hmotné kultury zahájím ne zcela tradičně nálezy ze zásypů z hrobů, neboť jsou to zpravidla ony, s nimiž se v rámci odkryvu hrobu archeolog setká jako s prvními.

7. 1. NÁLEZY ZE ZÁSYPŮ HROBŮ

V nálezech hrobového zásypu, zahrnujících nejčastěji zlomky keramiky, zvířecí kosti, fragmenty lidských kostí a uhlíky, se protíná několik různých rovin, z nichž některé lze odlišit snáze (příměs ze staršího hrobového celku, ze starší sídlištní situace, rozrušení hrobu hlodavci), jiné hůře (projev pohřebního rituálu).

Druh nálezu	Levý Hradec – u sv. Klimenta	Žalov-cihelna A	Žalov-cihelna B	Žalov-Na panenské
zlomky pravěké keramiky	0	0	X	XX
zlomky raně středověké keramiky	0	0	X	?
zvířecí kosti	0	0	X	X
uhlíky	0	0	0	X
akeramické artefakty	0	0	X	X
kaménky, oblázky	0	0	0	X
malakofauna	0 (znak mimo hranice zájmu)	0 (znak mimo hranice zájmu)	X	XX

Tab. 4. Žalov. Stav fondu nálezů z hrobových zásypů.

⁷⁶ K obecným otázkám studia artefaktů, jejich deskripce a klasifikace *Pavlu 2011*, 6–29.

Kontaminace hrobového zásypu nálezy ze starší sídlištní situace (zlomky pravěké keramiky, mazanice, zvířecích kostí, uhlíků) je výrazná na pohřebišti v Žalově-Na panenské (tab. 4). Četné zlomky pravěké keramiky, eventuálně mazanice v některých hrobech, v jejichž bezprostřední blízkosti se nenacházejí pravěké objekty, svědčí o tom, že se do hrobového zásypu tyto nálezy dostaly v důsledku narušení pravěkých objektů, které se nacházely v úrovni nad podloží či z kulturní vrstvy nad objekty. Rozdíl mezi tímto pohřebištem a pohřebištem v Žalově-cihelně (pouze s jedním případem pravěké intruze) se jeví být poměrně reprezentativní, neboť I. Borkovský při svých výzkumech zachytil pouze jeden eneolitický objekt a jeden hrob kultury únětické. Na druhé straně je pravdou, že výzkum I. Borkovského byl primárně cílen na záchranu bagrem narušovaných raně středověkých hrobů. Je zajímavé, že zdobené i nezdobené zlomky raně středověké keramiky registrujeme naopak četněji na pohřebišti v Žalově-cihelně (tab. 5). Jejich geneze je nejasná, stejně jako přítomnost dvou izolovaně ležících, avšak slepitelných zloмок, z nichž jeden se nacházel v ústech a jeden jižně lebky muže pohřbeného v Žalově-Na panenské v hrobě ŽAP-15a/2003. Jedná se skutečně o zlomky, nikoliv porušená torza nádob. Z prostoru pohřebišť nejsou známy doklady raně středověkých sídlištních aktivit.

Okolnosti přítomnosti akeramických artefaktů v hrobových zásypech mohou být různé. Příkladem sekundárního přemístění nálezu ze staršího hrobu je olivovitý korálek z hrobu ŽAP-15b/2003, v zásypu hrobu ŽAP-15a/2003. Olivovitý korálek nad úrovní vnitřní konstrukce hrobu ŽAP-10/2003, jehož příslušnost k pohřbenému je pravděpodobná, může souviset s pohřebními zvyklostmi, resp. s ukládáním předmětů na víko dřevěných konstrukcí. Za sekundární nálezu považoval hrot z hrobu ŽAC-43/52, který T. Durdík určil jako hrot kuše, již I. Borkovský.

Blíže neurčitelné uhlíky byly registrovány v zásypech hrobů v Žalově-Na panenské. Jejich interpretace je nejasná, v případě Žalova-Na panenské se může jednat o pravěkou intruzi. Izolovanost nálezů nenasvědčuje bezprostřední souvislosti s pohřebními rituály.

Ojediné nálezy zvířecích kostí v zásypech hrobů lze jen s obtížemi klasifikovat jako součást hrobových výbav a ve většině případů se jedná buď o kosti hlodavců, kteří hrob narušili, nebo o příměs pocházející ze starších sídlištních situací v bližším či vzdálenějším okolí pohřebišť. S obdobnou opatrností přistupuje N. Profantová k nálezům z hrobů 7 a 11/05 na pohřebišti v Klecanech II (Profantová 2007, 203). V několika případech se také prokázalo, že některé zlomky kostí původně považované za zvířecí byly určeny jako zlomky kostí lidských (ŽAP-10/2003, 28/2003, 29/2003).

Ze zásypů hrobů a při jejich preparaci byl získán též soubor kaménků. V hrobě ŽAP-5/03 se nacházel valounek. Oblázek se nacházel též u lebky jedince ve skrčené poloze v hrobě ŽAP-12/2003. Jaký je potenciál těchto nálezů, může naznačit budoucí výzkum.

	Žalov-cihelna B	Žalov-Na panenské
zlomky pravěké keramiky	ŽAC-49/52	ŽAP-4/03, 6/03, 7/03, 8/03, (9/03-1 neurčený střep, neinventován), 10/03 (četně – mimo území s pravěkými objekty), 11/03, 13/03, 14/03, 16/03, 17/03 (v oblasti s pravěkými objekty), 18/03, 19/03, 20/03, 21/03, 26/04, 27/04, 28/04, 29/04, 30/04, 31/04, 32/05, 33/05, 34/05, 35/05, 37/05, 38/05, 39/05
zlomky mazanice		ŽAP-B/2003, 14/03, 29/04, 30/04, 31/04
zlomky raně středověké keramiky	ŽAC-43/52, 63/52, 64/52	ŽAP 15a/03?
nálezy	ŽAC-3/52 (šipka/hrot)	ŽAP -10/03 (korálek), 15a/03 (korálek z 15b)
zvířecí kosti	ŽAC-45/52 (kosti velkého savce), 56/52 (hryzec vodní <i>Arvicolla terrestris</i>)	ŽAP-4/03?, 7/03 (zlomky zubů ovce/koza), 37/2005 (neurčitelný fragment a sysel obecný, <i>Spermophilus citellus</i>)
uhlíky		ŽAP-4/03, 16/03 (neurčit.), 18/03 (neurčit. v okolí kostry), 20/03(neurčit.), 32/05, 33/05, 35/05 (1 dub, 1 neurčit., 37 neurčit.)
kaménky		ŽAP-B/2003, 5/03, 6/03, 7/03, 11/03, 12/03, 18/03, 19/03, 20/03, 22/03, 26/04, 27/04, 28/04, 29/04, 30/04, 32/05, 35/05, 37/05

Tab. 5. Přehled nálezů zlomků ze zásypů na pohřebištích Žalov-cihelna a Na panenské.

Poslední skupinu představují konchologické nálezy, které mají tendenci se soustřeďovat v prostoru lebky. Většinu nálezů lze vysvětlit druhotným neúmyslným zavlečením se zásypem hrobu v době fungování pohřebiště. Typy zastoupené na pohřebišti v Žalově-Na panenské indikují otevřená, suchá až vysloveně stepní stanoviště. Výskyt plže *Fruticola fruticum*, který se opět objevuje na sušších stanovištích, indikuje přítomnost či blízkost ploch s částečným krytem v podobě křovin či lesíku hájového typu. Právě ten pochází ze Žalova-cihelny (ŽAC-23/1949). Uvedené nálezy dokreslují naši představu o prostředí žalovských pohřebišť. Proti tomu nález fragmentu lastury velevruba (*Unio sp.*) z hrobu ŽAP-39/2005 lze považovat spíše za sekundární příměs pocházející z kontextů spojených

s pravěkým osídlením, z nichž jsou známy další exempláře těchto lastur (podrobně *Hlaváč 2012, 342–347*).

7. 2. ORGANICKÉ MATERIÁLY

Organické materiály na raně středověkých pohřebištích představují kvantitou okrajový, ale svým významem nezastupitelný zdroj informací zasahujících do nejrůznějších oblastí raně středověkého života. Vypovídají o oděvech a módních zvyklostech, o textilu obecně (textilní struktury od jednotlivých vláken po vlastní tkaniny), o dřevozpracujících řemeslech (dřevěné hrobové konstrukce, zbytky dřevěných součástí artefaktů), o specifickém využití potravin v pohřebních rituálech (vaječné skořápky).

7. 2. 1. Stav fondu

I když nejstarší zmínka o organickém materiálu na Žalově – „*zhnilém prkně*“, na kterém ležela lidská kostra na hřbitově u kostela sv. Klimenta, pochází z roku 1853 (*Tomková 2012 a kol., 251*), vlastní fond organických materiálů se začal vytvářet až v letech 1912 – 1913 v době zájmu J. A. Jíry o žalovskou cihelnu. Nebyly sice ještě registrovány organické materiály jako takové, ale z této doby pocházejí železné předměty, na nichž se dochovaly otisky těchto materiálů. Srovnáváme-li jednotlivé výzkumy žalovských pohřebišť z pohledu četnosti a kvality dochování organických materiálů, sledujeme tak standardní trajektorii od časů 19. a počátku 20. století s naprostou absencí samostatně dochovaných organických materiálů a velmi dílčím způsobem dochovanými zbytky dřeva a otisky textilu na železných předmětech, přes výzkumy I. Borkovského s velmi výběrovým stupněm dochování organických materiálů obou typů, po nepoměrně širší škálu pramenů, které přinesl novodobý výzkum v Žalově-Na panenské (*tab. 6*). Nebylo by však objektivní, kdybychom způsob výzkumu považovali za jediný faktor, který se promítá stavu fondu tohoto typu nálezů. Svůj podíl totiž mají jak zvyky příslušné komunity (četnost a formy železných artefaktů vkládaných do hrobů, prezence či absence vkládání potravin, způsoby pohřbívání), tak lokální půdní podmínky a vývoj historického reliéfu v oblasti pohřebišť (k tomu blíže v kapitole o pohřebním ritu). Sečetly-li se v případě hřbitova u sv. Klimenta tyto faktory s faktory danými dobou a způsobem výzkumu, promítly se v prakticky úplné absenci informací o organických materiálech na tomto pohřebišti. Určitý potenciál ještě mohou obsahovat korozní vrstvy esovitých záušnic, jak naznačily otisky pocházející pravděpodobně z vlasů.

Typ organického materiálu	Levý Hradec – u sv. Klimenta	Žalov-cihelna, výkopy do r. 1945	Žalov-cihelna, výzkum I. Borkovského	Žalov-Na panenské
malakofauna	0 (znak mimo hranice zájmu)	0 (znak mimo hranice zájmu)	X	XX
dřevo z hrobové konstrukce	0	0	X	XX
dřevo na železných artefaktech	0 (absence artefaktů)	prezence s omezenou vypovídací schopností	prezence s omezenou vypovídací schopností	XX
textilní vlákna	0	0	0	X
textil na železných artefaktech	0 (absence artefaktů)	prezence s omezenou vypovídací schopností	prezence s omezenou vypovídací schopností	XX
vaječné skořápky	0 (pohřebiště horizontu s absencí zvyku)	0 (znak mimo hranice zájmu)	XX	X
zvířecí kosti	0	0	X	X
uhlíky	0	0	0	X

Tab. 6. Žalov. Stav fondu organických materiálů (včetně nálezů ze zásypů a součástí hrobových konstrukcí).

7. 2. 2. Stav zpracování organických materiálů a jejich výpověď

Prezence či absence dochování a zjištění organických materiálů při výzkumu je pouze jednou stranou mince, druhou je kvalita informací, které jsme z objevených situací schopni získat. V tomto směru je hlavním faktorem úzký kontakt s příslušnou konzervátorskou laboratoří a odborníky věnujícími se konzervaci kovů, tak s odborníky na jednotlivé druhy nálezů.⁷⁷

Dřevo v podobě zbytků dřeva z hrobových konstrukcí a na železných artefaktech, uhlíků a neanalyzovatelných negativů a otisků je na pohřebištích – nepočítáme-li lidské skelety – nejčteněji zastoupený organický materiál. Problematice dochovaných pozůstatků dřevěných konstrukcí, při jejichž výrobě se ponejvíce uplatnilo dřevo jehličnanů (borovice, jedle/smrk) a pouze v případě hrobu ŽAP-20/2003 dub je podrobnější pozornost věnována v kapitole o pohřebním ritu. V případě zbytků dřev dochovaných na železných artefaktech je

⁷⁷ Rozboru ulit se věnoval J. Hlaváč, ojedinělé zvířecí kosti posoudil R. Kyselý (viz kapitola 7. 1.). Analýzy zbytků dřev z hrobových konstrukcí i artefaktů provedli M. Kaplan, P. a R. Kočárovi, analýzu otisků textilu a textilních zbytků H. Březinová. Další organické materiály se podařilo určit díky aplikaci metody infračervené spektrometrie v laboratořích VŠCHT a ing. M. Novotné.

třeba konstatovat vysoký stupeň určitelnosti dřeva věder oproti zbytkům dřevěných rukojetí a pochev nožů. Zatímco výrobci věder jednoznačně v českém (a nejen českém prostředí) preferovali tis (*Kočárová – Kočár – Kaplan 2012*, tab. 1, 351), dřevo dochované na nožích, pokud se ho podařilo určit, pochází z listnatých stromů. V rámci analýz zbytků dřev zůstává určitý počet vzorků neurčen, což se týká především drobných uhlíků nacházejících se jak v zásypech hrobů, tak v oblasti vlastního pohřbu. Na pohřebišti v žalovské cihelně výkopy a výzkumy neprobíhaly za takových podmínek a takovým způsobem, aby byly uhlíky zachyceny. I když na pohřebišti Žalov-Na panenské již byla nálezům uhlíků věnována pozornost, většinu se nepodařilo určit. Jedinou výjimku představuje uhlík pocházející z dubu nalezený u lebky jedince pohřbeného v hrobě ŽAP-35/205. Víme-li, že zásypy hrobů obsahovaly keramiku, která se dostala do hrobů sekundárně s uloženinami obsahujícími pozůstatky pravěkého osídlení, nelze získané uhlíky jednoznačně spojit pouze s raně středověkým obdobím. Z pohřebiště Žalov-Na panenské tak není znám případ, kdyby bylo možno prokázat spojitost uhlíků s rituálními praktikami.

Textil registrujeme na artefaktech obou žalovských pohřebišť, v cihelně i Na panenské, zbytky zpracovaných textilních vláken pouze Na panenské, kde se dochovaly v podobě šňůrek v měděných trubičkách olivovitých korálů. Překvapivým je zjištění dvou typů textilií na některých vědrech. Z otisků textilu je usuzováno na textilní obal nože z hrobu ŽAP-22/2003. K informačně nejbohatším patří železné artefakty v mužských hrobech – garnitury ostruh nalézané u nohou (ŽAC-58/1952, ŽAP-15a/2003) a především garnitury opasků a taštiček/kapsářů/pochev v oblasti pasu a pánve (ŽAP-9/2003 a ŽAP-32/2005). Jejich vypovídací hodnota je přitom podmíněna jak jejich opatrným vyzvednutím při vlastním výzkumu, tak analytickým přístupem konzervátora (srv. též příslušné pasáže v kap. 7. 4; k problematice textilu *Březinová 2012*, 273–281).

Svět pohřebních rituálů ilustrují *vaječné skořápky*, které jsou zastoupeny čteněji na pohřebišti v Žalově-cihelně než Žalově-Na panenské. I když většinou bylo do hrobu uloženo pouze jedno vejce, v Žalově-cihelně i Na panenské (a též v Praze, na tř. Milady Horákové – hrob MH-60/2011) se našlo též po jednom hrobě, v němž byly uloženy skořápky dvou vajec. V Žalově-cihelně se skořápky nacházely u nádoby u nohou samostatně (ŽAC-20/49, 50/49, 66/52) či u nádoby (ŽAC-6/49, 19/49), dále u lebky (ŽAC-17/49) či poloha nebyla uvedena (ŽAC-64/52). Na pohřebišti v Žalově-Na panenské v hrobě ŽAP-38/2005 ležela jedna skořápka vajíčka v blízkosti nádoby u nohou, druhá jihovýchodně lebky. Pro porovnání uveďme, že na pohřebišti Klecany I převažovala poloha skořápek u nohou a v jednom případě

byly nalezeny dokonce v nádobě (*Profantová 2007*, Tab. 2). Na nově objeveném pohřebišti na tř. Milady Horákové severně Pražského hradu se tento druh milodaru vyskytl jak v standardní poloze u nádoby u nohou a u lebky, tak poměrně atypicky u pravé ruky. Vaječné skořápky se na obou žalovských pohřebištech byly zjištěny ve své většině v hrobech dětí, v Žalově-cihelně též v hrobě dospělého jedince – spíše muže (ŽAC-6/49). Našly se přitom jak v hrobech s minimální či žádnou výbavou, tak u jedinců vybavených šperky. Připomeňme v této souvislosti, že vaječné skořápky nejsou atributem pouze určitého horizontu raně středověkých pohřebišť a že se s nimi setkáváme též v knížecích hrobech na Pražském hradě (k problematice jejich nálezových okolností *Tomková 2005*, 256). Různým aspektům studia a interpretace nálezů vaječných skořápek, archeologii „ptačího vejce“ se podrobně věnoval Z. Smetánka (*2003b*, 17–24) Na Slovensku tuto problematiku pro období velkomoravské a povelkomoravské naposledy shrnul M. Hanuliak (*2004*, 194–195).

	Žalov-cihelna A, B	Žalov-Na panenské
vaječné skořápky	ŽAC-6/49, 17/49, 19/49, 20/49, 50/52, 64/52, 66/52	ŽAP-38/05
dřevo K-konstrukce, A-artefakt	ŽAC-1/49 (A), 17/49 (A), 21/49 (K), 26/49(A), 48/52 (A), 52/52 (K), 56/52 (K), 65/52 (K)	ŽAP-6/03 (K), 8/03 (K, A – neurčit), 9/03 (K, A), 10/03 (A), 11/03 (A), 14/03 (K?), 15 a/03 (K?, A), 16 (A), 17 (K), 18/03 (K), 19/03 (A), 20/03 (K, A), 21 (?), 24/03 (K, A), 28 (A), 29 (A), 32/05 (A), 33/05 (K?), 35/05 (A), 37/05 (K)
textil Ž – ženský hrob, M – mužský hrob. D – dětský hrob	ŽAC-17/1912, 42/1912, 56/1913, 57/1913, ŽAC- 48/1952, 58/1952 (M)	ŽAP-6/2003 (Ž), 7/2003 (Ž), 9/2003 (M), 10/2003 (Ž), 14/2003 (D), 15/2003 (M), 22/2003 (Ž), 24/2003 (Ž), 32/2005 (M?), 37/2005 (Ž)

Tab. 7. Výskyt dřeva, vaječných skořápek, otisků textilu na pohřebištech Žalov-cihelna a Žalov-Na panenské. Nálezy uhlíků a zvířecích kostí viz tab. 6.

Další nálezy, jimž je věnována pozornost, představují velmi heterogenní skupinu. Specifický nález představují dvě volné stoličky jiného jedince z hrobu ŽAP-22/2003 na pohřebišti Žalov-Na panenské. Jejich interpretaci však komplikuje skutečnost, že nevíme, kde přesně v hrobě ležely. Další zcela nové výsledky přináší mikroanalytické studium, jehož výsledky teprve budou publikovány. Specifickým nálezem je vlas objevený na základě studia mikro/makrofotografie náušnice se šesti košíčky z hrobu ŽAP-11/2003. Výrazné vlákno analyzované ing. Novotnou (VŠCHT) bylo jako vlas určeno na základě identifikace keratinu.

Pravděpodobné otisky vlasů zaznamenala H. Březinová v korozní vrstvě některých esovitých záušnic ze hřbitova u kostela sv. Klimenta. Metodou infračervené spektrometrie⁷⁸ M. Novotná rozpoznala v tmavé hmotě nalepené na dně nádoby z hrobu ŽAP-28/2004 jednak pryskyřici, pravděpodobného borového typu, jednak nespecifikovaný protein vykazující strukturní charakteristiky např. klihu kostního. Kromě toho byla ve vzorku nalezena celulóza bez obsahu ligninu. Z této skutečnosti lze soudit, že se nejedná o zbytky dřeva, ale pravděpodobně o zbytky tkaniny. Ta by mohla pocházet např. z textilní výstelky dřevěného dna hrobu či textilního podkladu v místech pouze pod nádobou. Toutéž metodou se podařilo zachytit stopy proteinu jako dokladu organického materiálu (vlny, textilu?) na zkorodovaném G-korálu 3:w z hrobu ŽAP-30/2004. Dokládá to, že korozní vrstvy nejen kovových artefaktů, ale i korálů mohou obsahovat informaci o organickém materiálu.

7. 3. NÁDOBY A NÁDOBÍ

Než se budeme zabývat keramikou ze žalovských pohřebišť, pokusme se charakterizovat svět raně středověkých nádob v Čechách v obecnější rovině. Nejprve se přidržíme členění nádob dle materiálu, poté se zaměříme na členění funkční.

Škála raně středověkých materiálů pro výrobu nádob zahrnuje materiály organické (dřevo, proutí, kůra), keramiku, sklo i kov, z nichž archeologicky nejvýrazněji se projevuje tradičně keramika. Nejrozsáhlejší část fondu nádob tvoří v Čechách *keramické* hrnce, v menší míře misky a láhve. Do českého prostředí z nomádského prostředí nezabloudila čutora – na rozdíl od Moravy (*Hrubý 1955*, 460, Tab. 68/8) a na rozdíl od keramického kotlíku, jehož zlomky byly objeveny na hradišti v Liběticích a v Úhercích v jihozápadních Čechách (*Profantová 1997a*, 26–38; *táž 2008*, 165). Jednotlivé atypické tvary na nožkách jsou známy z hradiště Stará Kouřim (*Šolle 1966*, obr. 61), zoomorfní nádoby či jejich fragmenty interpretované jako akvamanile z Libice nad Cidlinou, Staré Boleslavi a Choustníku (souhrnně k problému *Klápště 2007*, 136–146; označení nádoby z Choustníku jako plosky/čutory s výlevkou *Turek 1948*, 523). Není jistě náhodou, že se atypické tvary objevují na významných dobových hradištích či jako obal depotu. V rámci nádob z *organických materiálů* nejvíce informací poskytují dřevěná vědérka různých velikostí, a to zpravidla díky jejich železným prvkům, které zakonzervovaly základní tvar a rozměry. Doklady jiných typů

⁷⁸ Analýzu provedla ing. M. Novotná, CSc. na FTIR spektrometru Nicolet 6700 (Herma Nicolet, USA), detektor MCT. Spektra byla zpracována programem Omnic 7.1 (Nicolet Instruments Co., USA) a identifikována s použitím knihovny spekter „Restaurátor“ (VŠCHT Praha).

nádob z organických materiálů jsou v Čechách více než vzácné. Po jedné jsou doloženy na pohřebištích v Klecanech I (hrob 48, *Profantová 2007*, 197) a v Kaníně (hrob 132, *Mařík 2009*, 131). Kanínská nádoba z hrobu 132 – „čerpáček“ – přitom byla zdobena bronzovými vybíjenými plíšky (blíže *Mařík 2009*, 131).⁷⁹ Připomeňme v této souvislosti kombinaci kování a ozdob na nádobě z organického materiálu ve Starém městě Na valách (hrob 291/51, *Hrubý 1955*, 161, obr. 25) a na Špitálkách (hrob 26, *Hrubý 1955*, 161), která byla v prvním případě železná, v druhém bronzová.⁸⁰ Proti tomu po košících, ošatkách, kalíšcích apod. nezůstala žádná stopa. Doklady přítomnosti nádob z organického materiálu je snadné přehlédnout a i v případě, že tak jako např. v hrobě ŽAP-37/2005 v Žalově-Na panenské byl zjištěn v prostoru nohou zcela stínový náznak kruhové až oválné plochy odlišného zbarvení, je problém prokázat, že takový nevýrazný projev by mohl souviset právě s existencí nádoby a neodráží jinou skutečnost. Obě skupiny materiálů – keramika i organické materiály, ač zastoupené v nálezovém fondu zcela rozdílně, plnily v raně středověké společnosti úlohu materiálů při výrobě nádob dominujících.

Na druhém pólu stojí ony jen vzácně dochované nádoby z materiálů, které v i v dobovém prostředí běžné nebyly a s nimiž se můžeme setkat zpravidla v prostředí světských i církevních společenských špiček, tj. sklo a kov. Pouze kolínský hrob se může vykávat dvěma *skleněnými nádobami*, k nimž je třeba připočíst dva zlomky z dalších nádob, které se nedochovaly. Další skleněná nádoba byla nalezena v hrobě dvou mužů na kolínském náměstí (*Lutovský 1994*, 55, obr. 9; podrobně o nálezech z kolínských hrobů *Košta – Sedláčková – Hulínský 2011*, 51–72). Vzácnost skleněných nádob jak v hrobech, tak jejich zlomků v sídlištním prostředí Čech zvláště vynikne, uvědomíme-li si jejich výrazného zastoupení na pohřebištích vinařické fáze období stěhování národů (*Svoboda 1965*, 109–112, *Vávra – Jiřík – Kuchařík – Kubálek 2008*, 226). Kolínský hrob je místem nálezu i dalších unikátních nádob, *měděné misky a stříbrného kalicha* (*Lutovský 1994*, 58; *Košta – Sedláčková – Hulínský 2011*, 58, obr. 8). O existenci *nádob z drahých kovů* v mimočeském prostředí nás informuje např. Gallus Anonymus, když vykresluje bohatství dvora Boleslava Chrabrého v souvislosti s návštěvou císaře Oty III a píše: „*když hostina skončila, nařídil číšníkům a jídlonošům, aby ch po všechny tři dny sbírali ze stolů zlaté a stříbrné nádoby, neboť dřevěné tu žádné neměly,*

⁷⁹ Za připomínku stojí informace z podstatně mladšího období, z listiny ze 40. let 12. století, ztvrzující dar dvorce v Radonicích z rukou knížete do vlastnictví strahovské kanonie, v níž jsou zmíněni *tornatores picariorum* (*CDB I*, č. 156, 161), tedy soustružníci pohárů/číší/nádob (*Kalhous 2013*, 150; *Klápště 2012*, 45, 294). K dřevěným *urnae mellis* *Meduna 2009*, 115–120)

⁸⁰ K dřevěným nádobám na Moravě s další literaturou k nálezům v evropském prostředí srv. *Poláček – Marek – Skopal 2000*, 186–189. Je pochopitelné, že s pozůstatky větších dřevěných nádob, resp. beček a sudů, se lze, jak ukazuje příklad Mikulčic, vzácně setkat v sídlištním prostředí, nikoliv v hrobech.

tedy poháry a číše, misky a šálky a konvice ...“ (Gallus Anonymus k roku 1000, podle *Slavníkovci 1987*, 283). Povšimněme si přitom, že zde není řeč o nádobách skleněných i onoho zdůraznění absence nádob dřevěných. Na druhé straně je třeba vzít v potaz, že uvedený literární obraz má za cíl primárně ilustrovat a podtrhnout význam postavení panovníka, nikoliv podat reálný obraz stolu na dvoře Boleslava Chrabrého. Jak to vypadalo na stole Přemyslovců na Pražském hradě, si tak můžeme představovat, bude to však vždy jen naše fantazie. Svědectví archeologie je chudé, avšak i ono potvrzuje vazbu mezi nádobami a prostředím elity, a to v případě stříbrného kalicha a snad i bronzové misky z kolínského hrobu z 2. poloviny 9. století (*Lutovský 1994*, 55, 58, obr. 8–9; *Košta – Sedláčková – Hulínský 2011*, 58). Pozdější nálezy kalichů a paten (*Frolík 2005a*, 141–143; *Frolík – Siglová 2005*, 75–78) nás přivádějí do prostředí duchovních a světa křesťanské liturgie. Materiálem pro kalich a patěnu z hrobu IIN-008 z chodby spojující románskou svatovítskou baziliku s kostelem neznámého zasvěcení, stejně jako pro obdobné nálezy z pohřebiště na Loretánském náměstí byl ovšem pouze měděný pocínovaný plech, pro kalich z hrobu IIN139 plech cínový. To můžeme připsat na vrub jejich uložení do hrobů, zatímco ve vlastním liturgickém provozu pražské kapituly jistě můžeme počítat s liturgickými nádobami z drahých kovů.

Specifické místo v plejádě kovových nádob zauímají misky slezského typu, jejichž funkce je stále diskutabilní. Na jedné straně se může jednat o užitkový předmět – misku, talíř, pánev používanou k přípravě pokrmů. Podle jiných názorů plnila funkci formy železné suroviny, případně i předmincovního platidla, či jejich funkce v průběhu času kolísaly (*Bubeník 1972*, 558, 564; *Wachowski 1981*, 169). Do světa elity uvádí tento předmět P. Rzeznik (naposledy *Rzeznik 2006*, 175–225; *týž 2008*, 161–178). Poukázat můžeme na univerzální tvar, umožňující polyfunkčnost misek, které mohly v různých dobách na různých územích plnit zcela odlišnou funkci. Nelze přitom spustit ze zřetele otázku, co bylo příčinou jejich vymizení ze střeoevropského nálezového fondu a co je v jejich funkci nahradilo. Vzhledem k problémům s datováním nálezů misek slezského typu v Čechách je třeba počítat jak s modelem, v němž tento typ misek v období přemyslovských Čech již nefiguroval v „živé kultuře“, tak s modelem, který předpokládá jejich existenci přinejmenším ve starším úseku tohoto období.

Z pohledu *funkcí nádob* je dobře vymežitelná na základě své výlučnosti *funkce liturgická* (kalichy, patěny). Přesuneme-li se do světského prostředí, můžeme se zamyslet nad rozlišením *nádobí stolního a kuchyňského*. Nelze přitom pominout, že v raně středověkém

domě v období, jímž se zabýváme, se obě funkce zpravidla vázaly zpravidla na jediný prostor, zatímco se samostatnými kuchyněmi a hodovnými prostory se setkáme v sídlech duchovní a světské elity a v kláštorech. V obdobném prostředí ostatně lze předpokládat i existenci stolů určených k stolování a hodování větší společnosti (srv. *Kristiánova legenda*, kap. 7, 64–67). Zatímco v případě nádob z drahých kovů a ze skla jistě nelze mít pochybnosti o jejich pozici právě na raně středověkých stolech hodovních síní elity, v případě ostatních nádob takové jednoznačnosti dosáhneme jen stěží. Jistě si z funkčních i estetických hledisek na raně středověkém stole dobře představíme keramické láhve. Misky a hlavně hrnce mohly dobře vystupovat v obou funkcích, což koresponduje se způsobem tehdejšího bydlení. Ostatně v tomtéž prostoru, kde byly používány misky a hrnce, jistě stávala i vědra. Jen na okraj poznamenejme, že nám v archeologicky dochované raně středověké keramické výbavě domácnosti něco, co známe z domácností od novověku výše, chybí – a to jsou hrnečky/čerpáčky jako nádoby na pití menších objemů tekutiny. V jejich případě nám nezbývá než předpokládat, že byly vyráběny z organických materiálů, jak by mohla naznačovat nádoba z kanínského hrobu 132. S nádobami je spojena dále *funkce obalová*. Nemůžeme s ní v této době počítat ještě u nádob skleněných, neboť sklo bylo relativně vzácné a kvalita cest nízká. Keramika se jeví z tohoto pohledu vhodnější. Jednou z nepochybných, byť poněkud specifických forem je využití nádob pro ukládání pokladů stříbra (*Turek 1948*, 519–523). Dále se však tato funkce prokazuje poměrně obtížně. Pro transport na delší vzdálenosti se naopak jeví jako nejvhodnější organické materiály, které si svoje místo udržely hluboko do novověku (srv. *Meduna 2009*, 117–120). Některé drobné tvary evokují *funkci hračky* (Stará Kouřim – hrob 95, *Šolle 1959*, 466; Žalov-cihelna, hrob 27/1912, *Příloha I*, obr. 40). Pominout nelze též *funkci reprezentační* (viz výše v kontextu nádob ze skla a kovů, v kontextu luxusních předmětů *Charvát 2012*, 64–65). A za zmínku stojí též *funkce estetická*. I když by pokusy pochopit estetické vnímání člověka v konkrétních obdobích raného středověku nejspíše skončily neúspěchem, je patrný jeho vývoj, rozdílné estetické vnímání v rámci různých kategorií hmotné kultury, stejně jako rozdíly mezi jednotlivými územími. Do budoucna si toto hledisko jistě zaslouží větší pozornost, než je mu věnována. Celkově můžeme konstatovat, že svět raně středověkých nádob z hlediska použitých materiálů i funkcí nepostrádá pestrostí, byť v porovnání s jinými obdobími vrcholného středověku a novověku a dokonce v některých případech i pravěku je výrazně chudší.

Vrátíme-li se zpět do prostředí žalovských pohřebišť a levohradeckého hradiště, výše uvedený bohatý svět nádob se výrazně zploští, jak z hlediska materiálů, tak jednotlivých

funkcí. V této souvislosti je třeba připomenout i další funkci, o níž zatím nebyla řeč, a to o funkci *funerální*. Každá nádoba nacházející se v hrobě – nebo původně na hrobě – tuto funkci sama o sobě plní. Jiná věc je, zda můžeme doložit, že pro tento účel byla přímo vyrobena. V případě žalovských pohřebišť je na základě porovnání s keramikou z Levého Hradce jisté, že do hrobů byla ukládána keramika, jaká byla běžně používána na hradišti, a to včetně nádob dřívějším použitím přímo poškozených či dokonce pouhého torza. Příklad dvou keramických zlomků, které kdysi tvořily původně zlomek jediný, zatímco při výzkumu se nacházely na různých stranách dolní čelisti muže z hrobu ŽAP-15a/2003, ukazuje, že ne vždy jsme také schopni funkci artefaktu určit.

7. 3. 1. Keramika žalovských pohřebišť

7. 3. 1. 1. Typy nádob a jejich nálezové okolnosti

Zatímco na žalovských pohřebištech – v cihelně a Na panenské jsou nádoby charakteristickou součástí hrobových výbav, na hřbitově u kostela sv. Klimenta až na jednu výjimku nejsou doloženy. Onou výjimkou je V. Krolmusem v r. 1853 severně od kostela zachycený nález nádoby u jedince pohřbeného v hrobě, který byl překryt pískovcovou deskou (hrob ŽAK-4/1853, *Příloha I*, 251 dle *Sklenář 1972*, 26). Vzhledem k nálezovému kontextu je velká škoda, že se tato nádoba nedochovala. Připomeňme, že na pohřebištech u kostelů na Budči a na libické akropoli, stejně jako v areálu klecanského hradiště se v hrobech nádoby nevyskytují.⁸¹ Další analýza keramiky se z uvedených důvodů bude opírat o nálezy z pohřebišť mimo areál levohradeckého hradiště.

Fond ze žalovských pohřebišť jako celku tvoří převážně hrnce. Zastoupeny jsou láhve a jen minimum nádob lze označit jako miska. Zatímco jsou hrnce a miskovité tvary rovnoměrně zastoupeny jak v žalovské cihelně, tak v poloze Na panenské, s láhvemi se setkáváme pouze v Žalově-cihelně, a to A i B.

Na pohřebišti Na panenské je doloženo 17 keramických nádob připadajících na 40 hrobů, v Žalově-cihelně 71 keramických nádob z nejméně 148 hrobů. Ve většině hrobů najdeme pouze po jediné nádobě. Výjimku tvoří hroby ŽAP-39/2005 (dva hrnce), ŽAC-27/1912 (hrnec, lahvička), ŽAC-27/1949 (hrnec a dno jiné nádoby). Doložena je též

⁸¹ Specifická je situace na pohřebišti na Pražském hradě u kostela P. Marie. Tam pod kostrou ženy ležela celá lahovitá baňatá nádoba, zdobená rytou vlnicí a v hrobě IIN-046 se pod kostrou dítěte v opukovém obložení nacházelo torzo nádoby obrácené dnem nahoru. Podle I. Borkovského patřily obě nádoby bližším starším hrobům (*Borkovský 1953c*, 168, obr. 31:46; *Frolík 2013*, obr. 7).

kombinace s nádobami jiného druhu, tj. věderky: ŽAC-5/1912, ŽAC-46/1912, ŽAC-41/52. Povšimněme si, že v případě hrobu ŽAC-41/1952 bylo vědro uloženo u kostry, zatímco rozbitá, dnes bohužel již nedochovaná, nádoba se nacházela 70 cm nad kostrou, byť ještě ve žlutce. Její nález můžeme tedy bezpečně spojit s tímto hrobovým celkem. S ohledem na hloubkové poměry je možné, že stála na dřevěné konstrukci, jak je to na raně středověkých pohřebištích časté, nebo souviset s průběhem pohřebních obřadů. Na pohřebišti Žalov-Na panenské společný výskyt vědra s keramickou nádobou neregistrujeme.

Poloha nádob je uvedena pouze v případě Borkovského výzkumu Žalov-cihelna B a pohřebiště Žalov-Na panenské, v případě Jírova výzkumu musíme na poznatky o uložení nádob rezignovat. Keramické nádoby byly na žalovských pohřebištích obdobně jako vědra ukládány téměř výlučně v prostoru nohou. V případě pohřebiště Žalov-Na panenské jsme jejich polohu u nohou schopni dále specifikovat. Zatímco nádoby v ŽAP-H 4/2003, 8/2003, (vně dřevěné konstrukce), 38/2005 (?) a 39/2005 stály skutečně v úrovni dna hrobové jámy, nádoby v hrobech ŽAP-6/2003, 14/2003, 22/2003, 32/2005 a 33/2005 se nacházely v úrovni nad kostrou. Byly tedy uloženy buď na víko hrobové schrány (dřevěné konstrukce/rakve), nebo do částečně výplně hrobu již částečně zasypaného nebožtíka. Že byly v takovéto poloze ukládány i některé nádoby na pohřebišti v žalovské cihelně dokládá hrob ŽAC-41/1952. V případě některých hrobů přesná poloha vůči dolním končetinám není jistá, resp. není jasné, zda se propadla nádoba stojící na konstrukci níže, či stála na dně na nějaké podložce (ŽAP 13/2003, 28/2004: 5 cm nade dnem, 34/2005: 4–7 cm nade dnem, 35/2005).

Ne vždy je vzhledem k absenci kostry poloha nádoby určitelná, tak jako např. v hrobě ZAP-16/2003. Umístění v západní části hrobové jámy může svědčit o poloze u hlavy v případě, že kostra byla orientována ve směru Z-V, stejně jako o poloze u nohou při orientaci jedince ve směru V-Z, které jsou též na lokalitě doloženy. Právě rozlišení polohy u kostry a nad kostrou může být důležité i z hlediska interpretace rozlišení u nohou – u lebky. V případě žalovských pohřebišť je patrná totiž výlučnost uložení nádoby v hrobové jámě u nohou, zatímco v případě polohy nádob nad kostrou se setkáváme jak s umístěním u nohou, tak v jiných polohách. V tomto kontextu je možné uvést následující dva příklady. Na základě detailní preparace dětského hrobu ŽAP-14/2003 bylo možno rozlišit, že nádoba se původně nacházela severně dřevěné konstrukce, sekundárně spadla přes severní stěnu konstrukce a sklopila se do vnitřního hrobu, a to v prostoru předpokládané lebky indikované nálezy šperků. Také na pohřebišti v žalovské cihelně ležela jedna z nádob podle popisu v seznamu sáčků u lebky. Deníkový záznam pak registruje, že „u levé str. lebky, ve vzdálenosti 40 cm k SZ

nalezena pod ornici půlka nádoby o výšce od okraje ke dnu.“ Tento zápis v kontextu se zaznamenanou hloubkou 25 cm žlutky pod 20 cm ornice však problematizuje vztah hrobu a nádoby, eventuálně její polohu v hrobové jámě či nad ní.

Specifickou skupinu ze žalovských pohřebišť představují nádoby „mimo“ hrobovou jámu. Z některých poznámek I. Borkovského je jasné, že nádoby původně byly součástí postupně bagrováním narušovaných hrobů. Na druhé straně zkušenosti z výzkumu pohřebiště Žalov-Na panenské naznačují, že při výzkumech na pohřebištích bude tomuto jevu věnovat větší pozornost. Samostatná nádoba se měla nacházet v objektu ŽAP-obj. 33/hrob A/2003, který je dokumentován jako mělká kruhová jáma o průměru 96 cm a hloubce 12 cm s tmavě hnědou výplní. V blízkosti objektu se nacházely další jamky a jámy. Celá koncentrace se nachází na západním okraji pohřebiště. Blízkost obj. 23–25 a 32 a 34–37 nevyklučuje, že by se mohlo jednat o nerozpoznanou hrobovou jámu např. dětského hrobu (proto označení jako hrob ŽAP-A/2003). Další nádoba se nacházela opět při západní hranici pohřebiště, a to v objektu ŽAP-obj. 144/hrob B/2003. Kresebná dokumentace naznačuje, že v první fázi byla objevena nádoba zhruba v kruhové jámě a poté došlo k rozšíření na obdélný tvar o rozměrech 130 x 7 6 cm a hloubce 50 cm. Z řezu jamou vyplývá, že nádoba nestála na dně, ale v rámci světlejšího propláستku žlutohnědé barvy ve výplni světle hnědé barvy. V jámě se nenacházely žádné kosterní ostatky. Oba objekty byly zkoumány v době, kdy docházelo k obměně ve vedení výzkumu a na rozdíl od dalších hrobů jsme s N. Profantovou nebyly přímo u jejich výzkumu a dokumentace. Zpětně hodnoceno stojíme před několika možnými alternativami. Jednak je možné, že nádoby byly součástí hrobů, a to oderodovaných (obj. 33/hrob A/2003?), nebo těch, jejichž obrys vzhledem k jejich zásypu spráši nemohl být rozpoznán, nebo byl – jako v případě obj. 144/hrobu B/2003 – rozpoznán dodatečně. V neposlední řadě by se mohlo jednat o doklad dosud nezachycených pohřebních praktik. V každém případě bude třeba věnovat při výzkumu raně středověkých pohřebišť těmto jevům větší pozornost.

7. 3. 1. 2. Stav fondu a stav dochování nalezených nádob

Celkový stav fondu nádob ze žalovských pohřebišť je velmi dobrý. Dochována je podstatná většina nádob. Pouze v jediném případě zřejmě došlo k záměně nádob v muzejních sbírkách. Mezi nálezy dominují jednoznačně nádoby, které byly do hrobu ukládány celé. Kromě toho se jak v Žalově-cihele, tak Žalově-Na panenské vyskytují hroby, do nichž byl uložen pouze

spodek nádoby, a to buď samostatně (ŽAP-22/2003, ŽAC-52/1952), nebo v kombinaci s další nádobou (ŽAC-27/49).

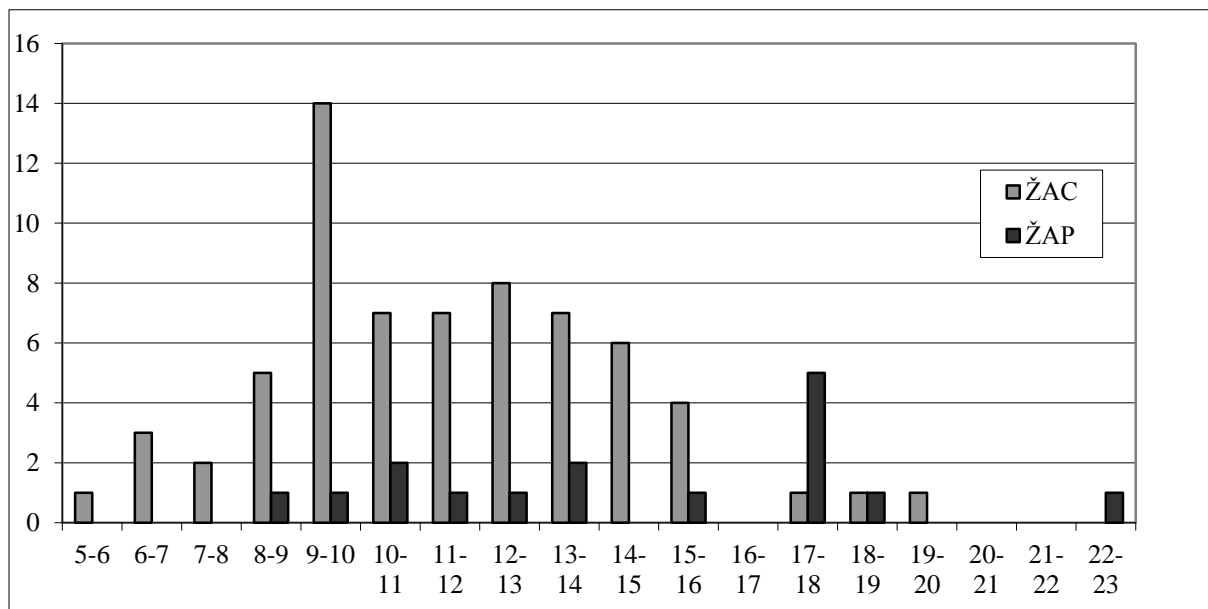
Pozornost si zaslouží studium stavu dochování jednotlivých nádob. Obecně můžeme konstatovat, že v souboru z pohřebiště Žalov-Na panenské tvoří většinu nádoby, které byly nalezeny v rozbitém stavu a jsou lepeny. Najdeme mezi nimi jak ty, které jsou lepeny z četných zlomků, tak ty, kde lomů bylo podstatně méně. I ty nádoby, které lepení nevyžadovaly, nesly nějakou stopu poškození v podobě olámaní či odlomeného okraje či prasklin. Nádoby se obecně vyznačují často poškozenými okraji. Oproti tomu nádoby ze žalovské cihelny, ať z výkopů Jírových či výzkumu I. Borkovského, jsou dochovány ve výrazně méně poškozeném stavu, resp. zastoupeno je více nepoškozených či málo poškozených nádob. Domnívám se, že uvedený poměrně nápadný rozdíl mohl být ovlivněn průběhem pohřebních obřadů a použitých konstrukcí hrobu. Zdá se, že míra fragmentarizace nádob nebyla ovlivněna jejich výškou. I některé vyšší nádoby jsou totiž dochovány v málo poškozeném stavu. Je otázkou, jaký vliv na proces fragmentarizace měly takové jevy jako charakter keramické hmoty v kombinaci s lokálním rozptylem vlhkosti apod.

Přítomnost nádob s reparačními otvory v hrobech ŽAP-4/2003 a ŽAP-22/2003 jednoznačně dokládá, že do hrobů byly vkládány nádoby již dříve poškozené. Také pravidelnost olámaní okraje u nádoby z hrobu ŽAP-6/2003 činí dojem záměru. Problémem je rozlišení primárnosti a sekundárnosti dalších poškození, jaké představují olámané okraje některých nádob, otlučený povrch, či další poškození. Otázkou je, proč se v sídlištním prostředí setkáváme se zlomky okrajů, které již zpravidla nenesou stopy poškození (otlučení, olámaní), zatímco na žalovských pohřebištích je to poměrně běžný jev. Dochované krusty na otlučeném povrchu mohou indikovat původní stav v době ukládání nádoby do hrobu. Na stavu nádob se mohly dále podepsat postdepoziční procesy (tlecí procesy způsobující propadnutí víka dřevěných schrán či konstrukcí, naorání povrchu hrobu a rozbití nádoby, z níž se zachová jen torzo – pravděpodobně např. ŽAC-45/1952). V případě starších výzkumů nelze vyloučit, že některá poškození pocházejí z doby výzkumu (zásahy krumpáčem) či z dalšího života nádob v depozitářích.

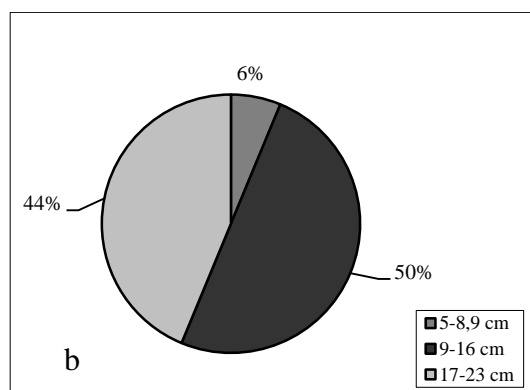
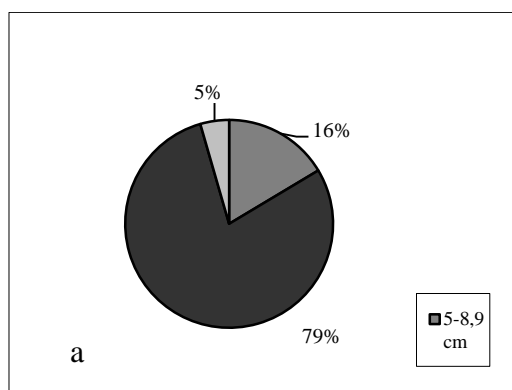
7. 3. 1. 3. Velikost nádob

Pokud hodnoty výšek nádob hodnotíme dle širších velikostních kategorií, pak na obou žalovských pohřebištích převažují nádoby o výšce 9–16 cm nad nádobami menšími či většími. Při podrobnějším členění grafy na *obr. 29–30* ukazují, že rozložení nádob na

jednotlivých žalovských pohřebišť dle výšky se odlišuje. Nádoby na pohřebišťích v Žalově-cihelně A, B jsou v průměru nižší, najdeme tam více nižších nádob o výšce 5–9, resp. 8,9 cm (obr. 30a) a celkově nejvíce je nádob vysokých 9–10 cm. Proti tomu na pohřebišti Na panenské bylo uloženo do hrobů více vyšších nádob, spadajících do kategorie 17–23 cm s maximem na výšce 17–18 cm (obr. 30b).

Obr. 29. Rozložení nádob dle výšky na žalovských pohřebišťích: a – Žalov-cihelna A a B; b – Žalov-Na panenské.

Obr. 30. Rozložení nádob dle výšky na žalovských pohřebišťích: a – Žalov-cihelna A, B; b – Žalov-Na panenské.

7. 3. 1. 4. Hrnce a misky

Nejčteněji zastoupeným tvarem nádoby na žalovských pohřebištích obdobně jako na dalších lokalitách je hrnec. Vzhledem k nízkému počtu miskovitých tvarů a blízkosti některých tvaru hrncovitému, t.j. s průměrem výdutě blížícím se výšce nádoby, oba druhy nádob hodnotím společně.⁸² Předmětem této subkapitoly je obecná charakteristika studovaného souboru z pohledu jednotlivých jevů podchycovaných při deskripci (deskripční tabulky nejsou vzhledem k rozsahu a zaměření součástí této práce), která může sloužit spíše při celkovém srovnávání keramiky z pohřebišť a při meziregionální komparaci keramiky.

Tvary: Ve studovaném souboru jsou zastoupeny tvary vázovité, soudkovité i vejčité, s mělkou i výraznou profilací⁸³. Cizorodě působí výrazně kulovitější hrnec ovšem se situlově projmutou spodní částí z hrobu ŽAC-3/1912. Nádoba ŽAC-19/49 má vysoce položenou výduť s náznakem odsazení výdutě od podhrdlí, k níž najdeme paralely v Pooohří (*Bubeník 1988*, obr. 6–7). Charakteristické pro pohřebiště v Žalově-Na panenské je zastoupení nádob s plasticky profilovanými plecemi.

Okraje: Na pohřebišti v Žalově-Na panenské se setkáváme téměř výhradně s *jednoduchými okraji*. Některé však již jeví stopy výraznějšího formování, např. vytažení horní hrany (např. ŽAP-4/2003) či obou hran (ŽAC-33/2005) Hrnec z hrobu ŽAP-6/2003 jeví náznaky mělkého prožlabení, které však spíše souvisí s vyhnutím okraje a mírným vytažením/zdůrazněním horní hrany, které ostatně není patrné po celém obvodu okraje. Hrnce z pohřebiště v žalovské cihelně se proti tomu vyznačují širokou škálou okrajů *jednoduchých* i *profilovaných*. Jednoduché okraje se vyskytují buď ve variantě bez formování, nebo s dalším formováním horní či spodní hrany. Přes základ v jednoduchých okrajích mezi profilované okraje řadím a jako samostatný typ hodnotím ven vyložené až ploché okraje s rovnou, esovitou i v různé míře prožlabenou vnitřní linií a oble formovanou či hráněnou vnější linií právě pro celkově výraznější profilaci. Jejich variantou je též okraj límcovitý. Dále do skupiny profilovaných okrajů patří okraje s prožlabenou vnitřní linií, jejichž variantou jsou okraje kalichovité. Okraj charakteristický pro litoměřický typ ponechávám jako samostatný podtyp profilovaných okrajů.

⁸² K problematice terminologie a vymezení typů nádob blíže *Macháček 2001*, 22–23.

⁸³ V případě tvarů vycházím z vymezení Z. Krumphanzlové (*1974*, 83–85).

	ŽAP	ŽAC-celkem	ŽAC-A	ŽAC-B
Počet pohřbů	41	130+x	(63+x	67+x
Počet nádob	18	71	44	27 (3 neurč., 1 bez výzdoby)
Jednoduchý okraj	17	19+5	13+3 (1 neurč.)	6+2
Profilovaný okraj	0	38	23	15
Límcovitě profilovaný okraj	0	3	2	1
Kalichovitě profilovaný okraj	0	3	3	0
Hřebenová výzdoba	16	40	25	15
Dvojrydlo	0	4	3?	1
Rytá výzdoba	1	16	12	4
Kombinace hřeben. a ryté výzdoby	1	7	4	3
Otisk osy	6	10	9?	1
Značky na dně	0	18+1?	11	6, 2?

Tab. 8. Žalovská pohřebiště. Keramika – přehled kvantitativního zastoupení vybraných znaků ve vazbě na počet hrobů. Při porovnání výkopů z doby J. A. Jíry či doby jemu blízké a výzkumu I. Borkovského a jeho následovníků ve 40. – 50. letech v Žalově-cihelně je patrné, že na přibližně stejný počet hrobů připadá rozdílný počet nádob, v případě Jírových výkopů je zastoupení nádob nejméně 1,5 krát četnější než v případě výzkumu I. Borkovského. Poměrově jsou též více zastoupeny nádoby se dnem značeným osami a více jednoduchými okraji. To by mohlo odpovídat předpokladu, že v oblasti zkoumané na počátku 20. století je zastoupená fáze odpovídající pohřebišti v Žalově-Na panenské.

Diskuse:

Sledujeme-li reflexi profilace raně středověkých nádob v literatuře posledních let, snadno získáme zkreslený pohled, neboť diskuse i chronologické aplikace jsou poněkud jednostranně soustředěny především na okraje kalichovitě, límcovitě, archaicky zduřelé a zduřelé (Jak to má Andrea?), ačkoliv ilustrace naznačují škálu mnohem širší. Toto zaměření vede i k další jednostrannosti, a to soustředění se na keramiku jen určité části, byť centrální, středních Čech, zatímco reprezentativní přehled o typech okrajů na dalším území Čech postrádáme. Široká

škála okrajů doby hradištní přitom byla zdokumentována již v pracích J. Bubeníka, J. Slámy, M. Zápotockého. Je samozřejmě možné, že nálezy ze sídlištních souvrství a z hrobů se nemusejí vždy protnout ve všech typech, přesto se domnívám, že při studiu sídlištních nálezů bude třeba věnovat větší pozornost širší škále okrajů.

Z pohledu typologie i chronologie je zatím nejdále poznání keramiky centrální části středních Čech,⁸⁴ kde je možno využít, byť v omezené míře, dendro- a radiokarbonová data (k problematice využití tohoto typu dat z Prahy naposledy Čiháková 2012, 91–120). Právě v této části Čech se v současném stádiu bádání odvíjí chronologie ponejvíce z analýzy okrajů. V souladu s poznatky starší badatelské generace⁸⁵ (srv. např. Krumphanzlová 1974, 88) a především však na základě stratigrafických pozorování shromažďovaných od 80. let 20. století lze poměrně jednoznačně prokázat cestu od jednoduchých okrajů k okrajům jednoduchým profilovaným a k okrajům profilovaným, jejichž produktem jsou též nejprve okraje límcovité, a v určitém odstupu kalichovité. Uvedenou sekvenci potvrzují i nádoby ze žalovských pohřebišť. Absence jednoduchých zaoblených okrajů a výhradní zastoupení jednoduchých okrajů včetně profilovaných variant v Žalově-Na panenské řadí tento soubor jako celek k chronologicky starším. Naopak soubory ze Žalova-cihelny, které vedle podobné keramiky obsahují převážně keramiku s profilovanými okraji, včetně límcovitých a kalichovitých. Problémem je zachycení nástupu progresivních prvků. Podle současného stavu poznání je jasné, že k profilaci jednoduchých okrajů došlo již v průběhu 9. století. Stejně tak je poměrně nepochybný nástup keramiky s kalichovitou profilací, resp. jejich starších variant již v průběhu 10. století. Diskuse probíhá v okruhu profilovaných okrajů, mezi nimiž jsou některé typy akcentovány na úkor jiných. Zatímco shoda panuje v označení kalichovitých okrajů klasických forem, často již s jednoduchou rytou výzdobou, na starší zástupce se vyskytují různé názory odvíjející se od užšího či širšího definování tohoto typu okraje⁸⁶ a podle důrazu kladeného i na další znaky nádob. Přes nepochybný význam střepevého materiálu nacházejícího se ve středočeských stratografiích bude třeba v dalším studiu v mnohem míře komparovat touto cestu získané výsledky s poznatky vyplývajícími ze studia celých nádob a studia keramiky dalších regionů. Současně bude třeba zvažovat únosnost

⁸⁴ Vysoký stupeň rozpracování je charakteristický též pro Poohří, zvláště Žatecko (Bubeník 1988; Bubeník – Meduna 1994, 183–191; Kotkova 2007, 139–153; Čech 2008 42–45).

⁸⁵ Za připomenutí stojí pasáže věnované keramice ve studii Z. Krumphanzlové (1974, 80–91), která při studiu – ovšem hrobové – keramiky akcentovala význam tvaru a výzdoby a k výstavbě chronologie pouze na základě okrajů se vyjádřila kriticky (Krumphanzlová 1974, 81). I ona dospěla k závěru, že „Okraje keramiky mladší doby hradištní jsou čím dále tím více profilovány a vyvíjejí se v podstatě k dvěma základním tvarům, k širokému nebo prožlábnutému okraji římsovitého charakteru a k okraji, který označujeme jako kalichovitý.“

⁸⁶ Ne vždy je brán na zřetel na rozdíly např. mezi okrajem kalichovitým a v předchozí poznámce uvedeným okrajem označeným jako prožlábení římsovitý.

datování keramiky do krátkých časových intervalů, a to zvláště uvědomíme-li si, že ani ostatní složky hmotné kultury zastoupené v hrobových výbavách s výjimkou mincí takovému datování neumožňují.

Výzdoba: K výzdobě většiny nádob byl použit hřeben. K oblíbenějším patří hřebenové pásy a vlnice. Hřebenový vpich je výrazně vázán na keramiku s profilovanými plecemi, v případě jiných keramických hmot je zastoupen méně. Za důležitou inovaci v rámci hřebenové výzdoby je třeba považovat šroubovicové tažení výzdoby patrné na některých nádobách. Zastoupena je v nemalé míře též výzdoba rytá v podobě izolovaných řad či šroubovicově tažená. Méně často evidujeme kombinaci ryté a hřebenové výzdoby či výzdobu dvojrydlem.

Výzdoba nádob v Žalově-Na panenské působí statictější, což je dáno zastoupením hřebenového vpichu. Odlišnosti se projevují též v použitých kombinacích výzdobných prvků. V Žalově-Na panenské nenajdeme jedinou nádobu s kombinacemi charakteristickými pro nádoby ze žalovské cihelny, tj. hřebenový pás – vlnice – pás či vlnice – pás – vlnice. Také provedení jednotlivých prvků se liší. Vlnice na nádobách ze Žalova-Na panenské jsou drobnější, chybí vlnice se širokou vlnou a nízkou amplitudou. Naopak na nádobách z Žalova-cihelny A i B registrujeme vedle standardního provedení hřebenové výzdoby provedení „uvolněné“, které je charakteristické určitou nedbalostí, často i mělčím založením, vlnicemi s velmi nízkou amplitudou, občas i šroubovicově taženou výzdobou. V Žalově-Na panenské je výzdoba jednohrotým rydlem vzácná, zatímco na pohřebištích v Žalově-cihelně je zastoupena častěji.⁸⁷

Barva: Barevná škála nádob se pohybuje od špinavě bílé a světle okrové, registrované zvláště u lahví, k různým odstínům šedé a okrové barvy, které ve studovaném souboru dominují. Kromě toho je zastoupena barva hnědá, zcela okrajově je zastoupena oranžová. Pro nádoby z jemné hmoty je charakteristická světle hnědá barva. Barevné spektrum zcela odpovídá spektru zachycenému na pohřebištích Pražského hradu či na hradišti na Levém Hradci.

Keramická hmota a povrch nádob: Charakteristickým znakem pro žalovská pohřebiště je obdobně jako pro pohřebiště na předpolí Pražského hradu absence tuhy. Na rozdíl od těchto pohřebišť však jsou na žalovských pohřebištích zastoupeny nádoby, jejichž hmota obsahuje v různé míře makroskopicky patrnou slídu. Prezenci nádob z jemně plavené hlíny

⁸⁷ K vývoji poměru hřebenové a jednoduché ryté výzdoby *Krumphanzlová 1974*, 88; *Čiháková 2012*, obr. 2 a 6; *Kos v tisku*. K prezenci a rozdílnému zastoupení jednoduché ryté výzdoby v primárně starohradištních souborech keramiky z Pošembeří a hradišť Bohnice-Zámka *Bubeník 1998*, Abb. 11–12; *Profantová 1998b*, Abb. 25; *Tomková 1998*, Abb. 26 a v souboru z hradiště Bohnice-Zámka (6. – 9. století) *Profantová 1996*, Abb. 44–45.

registrujeme na pohřebišti v žalovské cihelně, na rozdíl od pohřebišť Pražského hradu, kde je doložena pouze sporadicky (na Malovance, *Tomková 2005*, 292) a od pohřebišť v Žalově-Na panenské, kde se s ní neseťkáváme vůbec. Zastoupeny jsou nádoby s povrchem, který lze označit jako drsný či jemně drsný.

Většina nádob se dělí do dvou skupin, a to s keramickou hmotou, jejíž příměs vystupuje na povrch v podobě rovnoměrně rozložených drobnějších či nápadnějších zrn, takže hovoříme o „krupicovitém“ povrchu, a to ve variantách jemnějších i hrubších. Druhá část nádob byla vyrobena z písčité keramické hmoty, pro jejíž povrch se více hodí pojmenování zrnitý. V některých případech bylo základní těsto nádoby přetaženo jemnější hlinkou, čímž byl získán v různé míře „hladký“ povrch. Homogenita povrchu je značně kolísavou kategorií. V obecné rovině se – obdobně jako na keramice z pohřebišť Pražského hradu – neprojevuje závislost mezi jemností keramického těsta a pečlivým zpracováním nádoby. I z jemnějších materiálů mohou být zhotoveny nádoby horší estetické kvality, naopak hrubozrný materiál neznemožňuje dosáhnout elegantního vzhledu nádob.

Technologické stopy: Nádoby ze žalovských pohřebišť nesou celou řadu informací o jejich výrobě a výrobcích a jistě si zaslouží tato jejich stránka podrobnější analytickou pozornost. V této fázi zpracování je možné konstatovat, že jsou ve studovaném souboru zastoupeny jak nádoby, na nichž byly pečlivě zahlazeny stopy jejich tváření a nesoucí jen minimum technologických stop, tak nádoby, kde si hrnčíř nečinil se zahlazením technologických stop žádné starosti. Na vnitřní straně nádob jsou hmatné válečky, z nichž byly nádoby tvářeny, zahlazeno někdy není ani napojení nádoby na dno. Pozorovatelné jsou stopy hlazení horizontálního i vertikálního. I když většina nádob jako celek je v zásadě symetrická, ne vždy se podařilo tohoto cíle dosáhnout a nádoba se od osy y odklání. Extrémním příkladem je hrnec z hrobu ŽAC-61/1912.

Úpravy dna: Na úvod je třeba připomenout, že dna velmi často nezachovávají tvar pravidelné kružnice a zpravidla se od něj v menší či větší míře odchylují. V některých případech byla zpracována tak, že se nádoby kymácejí (ŽAC-21/49, 34/52). Zatímco na některých nádobách spojení dna s nádobou ani nevnímáme, na jiných je patrné. V některých případech přebytečná hlína vytvořila na dně více či méně pravidelnou „okrajovou lištu“. Za velmi důležitou je třeba považovat skutečnost, že na pohřebišti v Žalově-Na panenské je většina den neznačených a dna nádob nesou pouze otisky vypuklé či vhloubené osy a pouze v jediném případě se objevuje značka (?) v podobě spirály (ŽAC-39-1/2005). Oproti tomu

nádoby z pohřebiště v Žalově-cihelně jsou v určitém procentu značeny (ŽAC A: hroby 5, 15, 27 – 2 nádoby, obě značené, 29, 43, 44, 47, 55, 56, NM H1-44 917, ŽAC B: NM H1-237 061 a 237 183, hroby 6, 10, 63, 64). Na nádobách z obou pohřebišť v Žalově jsou zastoupeny otisky osy. Registrujeme též otisky podložky, nejčastěji prkna (ŽAC A: hroby 8, 13, 41, 46, 42, M Roztoky A 44 917/sbírka Chaloupeckého, ŽAC B: hroby 13?, 47). V některých případech není jasné, zda dno značku neslo či nikoliv.

Keramický soubor ze žalovských pohřebišť jistě bude možno využít při budoucí analýze identických značek. V této chvíli poznamenejme, že ke spirálové značce z hrobu ŽAP-39-1 zdánlivě najdeme paralelu na pohřebišti v žalovské cihelně na nádobě ŽAC-61/1913, ovšem obě značky se liší velikostí. Sluneční motiv se objevuje na dně nádoby ŽAC-56/1913 a na nádobě z Chaloupeckého sbírky v Roztokách (NM H1-44 917). Obě nádoby mají podobnou tektoniku i obdobné vedení výzdoby – od spoda šroubovicově tažený pás a nad ním na plecích vlnice. V okrajích i keramické hmotě jsou patrné dílčí odlišnosti.

Za identické lze považovat značky v podobě kříže s tečkou při jednom z ramen na dnech nádob z Borkovského výzkumu v žalovské cihelně (ŽAC-63/52, nádoby př.č. 446/49 a př. č. 308/49).

Další informace: Nádobu je nositelem nejen informací metrických, technologických, funkčních (ve srovnání s jinými obdobími), ale také informací estetických. Vypovídá o psychologických aspektech práce hrnčíře, často ve vztahu k technologii. Zatímco pro starší individuální výrobu je charakteristická větší pečlivost a pozornost věnovaná každému kusu, v době, kdy sledujeme nárůst keramické produkce a jejich standardizaci, vidíme pokles pozornosti vůči některému keramickému prvku, nejčastěji výzdobě, v níž se projevuje menší či větší nedbalost. Lze rozlišit nádoby, které „se povedly“ i ty, které nesou znaky nekvalitní práce či nedostatečné odborné způsobilosti. Povšimnout si můžeme určité vnitřní nevyrovnanosti zpracování některých nádob, která se v některých případech odrazila a v jiných neodrazila na celkovém dojmu, jakým nádoba působí.

7.31.5. Láhve

V Žalově-cihelně jsou láhve zastoupeny v porovnání s ostatními pohřebišti pohřebišťích významných středočeských center nadprůměrně, a to devíti exempláři. Defiluje před námi škála lahví různých velikostí od zcela malých lahviček po velké exempláře. I když většina je zhotovena z materiálu, který můžeme označit jako zrnitý či krupicovitý, najdeme v souboru

láhev z jemné hlíny (ŽAC-11/1912). Ve srovnání s hrnci jsou pro lahve charakteristické celkově světlejší odstíny okrové či světle šedé barvy. Na láhvích se plně uplatnil individuální přístup hrnčíře jak z hlediska morfologie nádoby, tak výzdoby. Většina nese výzdobu hřebenovou, ale doložit můžeme i výzdobu rytou. V některých případech tělo plynule přechází v okraj, v jiných je tělo odděleno od límcovitě se rozevírajícího okraje válcovitým hrdlem (*obr. 31*).

1

2

Obr. 31. Lahve a lahvičky. 1 – Žalov-cihelna A; 2 – Žalov-cihelna B (Foto M. Frouz a J. Vrabec).

Charakteristickým rysem pohřebišť v Žalově-Na panenské je proti tomu naprostá absence lahví. Zůstává otázkou, co vlastně z této skutečnosti vyplývá. Ve výskytu lahví na pohřebišťích totiž nelze sledovat jednoznačně fungující zákonitosti. Na pohřebišťích některých významných center se s lahvemi nepotkáváme, zatímco je najdeme na pohřebišťích mimo tato centra. Žádný exemplář neznáme z pohřebišť v blízkých Klecanech. Žádný exemplář nebyl nalezen na pohřebišti Jízdárna u Pražského hradu, zatímco po jedné láhvi se objevilo na pohřebišťích od jádra Pražského hradu vzdálenějších, ve Strahovské cihelně a na Strahově (Tomková 2006b, 109, 137). Jen jednotlivě je registrujeme též pohřebišti v Mělníku-Rousovicích (hrob 14; Sláma 1977, Taf. XIII:11), v Zákolanech (nejasné okolnosti, Sláma 1977) či též na Hradišti nad Závistí (dvojhrob mužů 11; Motyková – Lutovský 2010, obr. 45, 46). Překvapivě ve Staré Kouřimi v rámci nečetného zastoupení keramiky v hrobech tvoří naopak lahve většinu, přičemž tři ze čtyř lahví se přitom vyskytly v kombinaci s vědrem (Šolle 1959, 465). Proti tomu do hrobů byly na tomto pohřebišti uloženy pouze dvě hrncovité nádoby (hrob 95 a 98; Šolle 1966, 264, 265). Pokud vyjdeme z Šolleho časového zařazení hrobů, z nichž pocházejí, do horizontu A a datování do 2. poloviny 9. století, stojíme před zajímavým problémem. Láhve totiž – na rozdíl od láhve z hrobu vně starokouřimského hradiště a lahví z centrální části středních Čech – působí poměrně archaicky. Zda se za touto skutečností skrývají rozdíly v chronologii či hrnčířském umu, zůstává otázkou.

7. 3. 1. 6. Keramika žalovských pohřebišť z pohledu keramických skupin

Zatímco v předchozí kapitole jsme nahlíželi na keramiku prostřednictvím jednotlivých znaků, pokusme se ji charakterizovat též na základě kombinací těchto znaků, tedy z pohledu keramických skupin.

Metodika

Klasický slovní popis, ať již v plné či formalizované podobě, a kresebná dokumentace jednotlivých nádob tvoří v každém případě první krok k další analýze, její první stupeň. V další úrovni, kdy je cílem deskripce jednotlivých skupin keramiky, pro které jsou charakteristické kombinace různých znaků, je možno se vydat různými cestami. Jednu z nich tvoří statistické vyhodnocování (Macháček 2001), které je nezbytné v případě zpracování velkých souborů, jinou klasická cesta typologicko-morfologického rozboru, individuálního „sčítání“ jednotlivých znaků a jejich kombinací. Vzhledem k tomu, že tento přístup je možný

aplikovat u menších souborů, vybrala jsem si pro studium keramiky ze žalovských pohřebišť právě tuto cestu.

Zvolila jsem následující postup: V první fázi byla provedena slovní deskripce do formulářů a celý soubor byl zdokumentován kresebně. Soubor se dle typů nádob rozdělil na láhve, hrnce a misky. Hrnce spolu s nečetnými miskami jsem na základě předchozích zkušeností s keramikou z pohřebišť na předpolí Pražského hradu nádoby rozčlenila do čtyř skupin A až D, které jsem doplnila o nově definované či rozpoznané skupiny E (keramika s profilovanými plecemi), F (jemná keramika) a L (litoměřický typ). Ve druhé fázi jsem zhruba ve tříletém odstupu přepsala data formulářů do tabulek, porovnávala je znovu s kresbami a opět rozřadila do skupin.

Ve třetí fázi jsem vyskládala nádoby příslušného pohřebiště na pracovní plochu a na základě optického a kvalitativního hlediska jsem třídění opakovala. Výsledek jsem porovnávala s předchozími fázemi. Ukázalo se, že z 90 % se hodnocení shodují. Dílčí problémy u přiřazení mezi skupinou A-B a B-C.

Ve čtvrté fázi byly jednotlivé skupiny fotografovány, a to ve dvou úhlech – v čelním pohledu, aby vynikl tvar a z mírného nadhledu – kvůli okrajům. I na podestě jsem polohu nádob měnila, přičemž se ukázalo, že právě prostřednictvím tohoto postupu jsem získala další data pro deskripci variant příslušné skupiny. Tato fáze překvapivě neplnila pouze funkci dokumentace a ilustrace pro publikaci, ale obsahovala v sobě tedy též analytickou složku. V této fázi se totiž např. podařilo v rámci jednotlivých skupin identifikovat některé důležité vazby znaků – ŽAC - skupina C 1 ploché rovné okraje – hřebenová výzdoba, skupina C2 – profilované mírně vytažené až prožlabené ploché okraje – jednoduchá rytá výzdoba. V některých případech jsem měnila polohu či výběr nádob naopak pro zdůraznění odlišností určitých znaků. Výsledky jsem zpětně porovnávala s popisnou deskripcí a objektivizovala popis skupin dle znaků podchycených v předchozích krocích. Netřeba zastírat, že vedle bez problémů do skupin přiřaditelných nádob soubor obsahuje nejen objektivně nezařaditelné nádoby (např. pouze spodní části nádob, některé chybějící nádoby), tak nádoby, které se zařazení „vzpírají“, ať již pro svou naprostou odlišnost, nebo naopak příslušnost některých znaků k jedné a dalších znaků k jiné skupině.

Nepochybnou výhodou popsané *metody kombinované deskripčně-vizuální analýzy* je její operativnost. Umožňuje měnit uspořádání nádob dle různých kritérií, což bylo využito např. při fotodokumentaci nádob z Jírova výzkumu v žalovské cihelně, kdy láhev z jemné

keramické hmoty byla fotografována jak ve skupině lahví, tak ve skupině F. Primárním cílem nebylo pouze vyčlenění formálně „čistých“ skupin, ale hledání a ověřování metody, jak je možno pracovat s keramikou, jde-li o celé nádoby, které jsou nositeli všech popisných kategorií. Právě jednota znaků pak vytváří novou kategorii, kterou lze označit jako „estetický dojem“. Hlavní výhodou použité této metody je hodnocení keramiky, aniž bychom preferovali při jejím studiu jen jeden či omezený počet znaků, na druhé straně však tato metoda tuto možnost nevylučuje.

Netřeba zastírat fakt, že tato metoda v určitém smyslu navazuje na zkušenosti předchozího bádání, které se při studiu keramiky opíralo o morfologicko-typologická kritéria (M. Šolle, Z. Váňa, v modernějším pojetí J. Bubeník). I když tento přístup byl od 80. let 20. století opouštěn a poznání keramiky se začalo opírat především o pozici keramických zlomků ve stratigrafických sekvencích, ukazuje se, že i starší metody je možné rozvíjet, a to právě v těch případech, kdy pracujeme s celými či téměř celými nádobami. V současném stavu poznání keramiky, které je v Čechách omezeno minimálním (!) podílem různými způsoby a v různé míře zpracovaných keramických souborů v rámci archeologickými výzkumy získané keramiky jako celku, je třeba si být na jedné straně vědom keramických skupin vytvořených předchozím bádáním, ale současně přistupovat ke keramice v určitém smyslu bez předchozí „předpojatosti“.

Tato metoda pochopitelně není vhodná pro práci s keramickými zlomky, která vyžaduje jiné přístupy. Komparace různých přístupů však může studium keramiky v budoucnosti obohatit. Netřeba dodávat, že by se výsledky obou postupů neměly ocitnout v rozporu.

Keramické skupiny

Keramika *skupiny A* (obr. 32) vychází z tradic keramiky starohradištní. Nádoby této skupiny na Pražském hradě se vyznačují plynulou esovitou profilací, jednoduchým okrajem, větší vahou a rustikálním vzhledem. Registrována byla prezence i absence slídy. Dna jsou neznámena, avšak prakticky všechny vykazují otisk vhloubené či vypuklé osy. Této charakteristice zcela odpovídá nádoba z hrobu ŽAC-61/1912 v Žalově-cihelně A a ŽAP-13/2003 z pohřebiště Na panenské. Další dvě nádoby z tohoto pohřebiště – z hrobů ŽAP-14/2003 a 28/2004 nesou znaky archaičnosti mj. v podobě drobné vlnice, avšak jejich celkové zpracování nepůsobí rustikálně. I když převažuje jednoznačně výzdoba hřebenem, najdeme na nádobě z hrobu ŽAP-14/2003 též výzdobu rytou. Tato rýha je však výrazně nerovně tažená

oproti rýhám na nádobách jiných skupin. Na dně ŽAC-61/1912 je patrná spirálová osa/značka-spirála, kterou najdeme též na dně menšího z hrnců z hrobu ŽAP-39/2005. Ten, ač mu také nemůžeme upřít poněkud archaický vzhled, se vykazuje plasticky profilovanými plecemi a tvoří jednu z podskupin skupiny E. V té části pohřebiště v žalovské cihelně, kterou zkoumal I. Borkovský, žádná nádoba skupiny A nebyla objevena. Je důležité poznamenat, že keramika skupiny A přes výše uvedené znaky působí poměrně heterogenním dojmem.

Keramika skupiny B (obr. 33) má s předchozí skupinou některé společné rysy: zpravidla jednoduchý okraj, hřebenovou výzdobu, někdy i větší váhu nádoby. V detailech a jejich kombinacích se však liší. Jednoduché okraje již někdy nesou znaky výraznějšího formování (výrazné hrany, případně zvýraznění některé hrany). Ve studovaných souborech jednoznačně převažuje výzdoba hřebenová. Kromě drobnějších vlnic je zastoupena též vlnice s nízkou výškou amplitudy. Pouze provedení vlnice na nádobě ŽAC-13/1949 se liší. Na rozdíl od nádob z pohřebišť na předpolí Pražského hradu řazených do skupiny B se ukazuje větší tvarová rozrůzněnost. Kromě nádob s níže posazenou výdutí oblejších tvarů jsou na žalovských pohřebištích totiž zachyceny nádoby i s relativně výše posazenou výdutí. Novinkou jsou náznaky odsazení výdutí od podhrdlí (ŽAP-A/2003, ŽAP-39-2/2005). Vztah průměru okraje k průměru výdutí není standardizován a setkáváme se tak se všemi třemi možnostmi jejich poměru. Některé nádoby nesou na dně otisk osy (ŽAP-B/2003, ŽAP-4/2003, ŽAC-3/1912, ŽAC-38/1912), jinak však – na rozdíl od nádob z této skupiny z pohřebišť na předpolí Pražského hradu – na dnech neregistrujeme značky (srv. Tomková 2005, obr. 15).

Skupina B je jako celek charakteristická značnou nehomogeností, pokud jde o velikost, barvu, keramickou hmotu a úpravu povrchu nádob. Barevná škála se sice častěji pohybuje v odstínech šedá, okr – šedá, ale vedle toho vystupují i hnědé odstíny. Povrchy nádob jsou nehomogenní i homogenní, s výraznějším i méně výrazným podílem ostřiva různé hrubosti. V některých případech registrujeme přetah jemnější hlinkou, tak aby bylo dosaženo dojmu hladkého povrchu (např. ŽAC-obj. 144/hrob B/2003). Na pohřebištích v Žalově-cihelně jsou zastoupeny nádoby, jejichž povrch bychom označili jako jemně drsný. Na pohřebišti Žalov-Na panenské nádoby z hrobů ŽAP- 4, 8/2003, 34/2005, 39/2005 tvoří určitou skupinu, kterou spojuje okrový až šedookrový odstín a zrnitý charakter povrchu. Nejedná se však o povrch, který bychom označili jako „krupicovitý“, charakteristický pro skupinu C a D. Analogickou hmotu najdeme i na dalších žalovských pohřebištích. Zrnitý povrch má např. i malý hrneček se zvýrazněnou výdutí z obj. ŽAP-33/hrobu A/2003, který je

však tmavě šedé barvy. Někdy má rozhodující slovo při rozřazení do skupin tvar. Tak právě mělká profilace rozhodla o přiřazení nádoby z hrobu ŽAP-13/2003 do skupiny A a nádoby z hrobu ŽAC-41/1913 do skupiny B.

Keramika skupiny C (*obr. 34–35*) představuje nejrozsáhlejší skupinu nádob, která se ovšem téměř výlučně koncentruje na pohřebišti v Žalově-cihelně. Určitý problém činí zařazení nádob z hrobů ŽAP-32 a 33/2005 z pohřebišť Žalov-Na panenské. Hrnce z těchto hrobů se podstatně odlišují od ostatního keramického materiálu z tohoto pohřebiště – barvou, úpravností a dle optického pozorování i keramickou hmotou. Nenesou však v dostatečné míře znaky charakteristické pro skupinu C. Např. při deskripci povrchu je na místě váhání mezi označením jemná krupice či povrch zrnitý.

Vlastní skupina C, tak jak ji známe z pohřebišť v Žalově-cihelně, představuje skupinu, kterou spojuje různě hrubý či jemný krupicovitý povrch, profilované okraje, rytá i hřebenová vlnice (srov. keramika z pohřebišť na předpolí pražského hradu *Tomková 2005*, *obr. 16*). Ojedinele registrujeme dvojrydlo. Rýhy či hřebenová výzdoba jsou v některých případech taženy šroubovicově. Vlnice jsou oproti vlnicím nádob ze skupiny B větší, často široké s nízkou amplitudou, nebo šikmo skloněné. Charakteristickým znakem je bohatší profilace okraje zahrnující na jedné straně ven vyložené okraje bez formování i formované (nejčastěji s vytaženou či zdůrazněnou horní hranou či s mírným prožlabením vnitřní linie okraje), včetně okrajů límcovitých, dále okraje mírně i výrazněji prožlabené. Nemají však charakter klasických kalichovitých okrajů. Váží se jak na výzdobu hřebenovou, tak jednoduchou rytou. V případě výzdoby si je možno povšimnout dvou variant jejího provedení, a to buď více méně pečlivě taženého vícezubým hřebenem, nebo volně nedbale taženého jednoduchým rydlem, dvojrydlem, eventuálně málozubým hřebenem. Je zajímavé, že v případě nádob z výzkumu I. Borkovského v žalovské cihelně se hrnce s výzdobou 1. typu váží na ven vyložené okraje bez formování, zatímco hrnce s výzdobou 2. typu na jednoduché formované okraje. Tak se vyčlenila v rámci pohřebiště v žalovské cihelně skupina C1, charakteristická kombinací ven vyložených plochých okrajů a hřebenové výzdoby, zatímco ve skupině C2 se kombinují ven vyložené profilované okraje s jednoduchou rytou výzdobou či volnější hřebenovou (*obr. 35:1 a 2*). Jako skupinu C1 jsem označila nádoby s profilovanými prožlabenými okraji. (*obr. 35:3*). Ovšem když jsem se pokusila tuto skutečnost ověřit na souboru z Jírova výzkumu v Žalově-cihelně A, ukázalo se, že tato vazba tam tak jednoznačně neplatí.

Specifický problém představují hrnce s jednoduchým okrajem bez formování, které máme tendenci dle typu více méně automaticky přiřazovat ke skupině B. Pokud ovšem jako hlavní determinační znak budeme považovat krupicovitý povrch, charakter výpalu a výzdobu, pak je třeba i tyto nádoby řadit do skupiny C. To se dotýká hrnců z hrobů ŽAC-6/1949 či ŽAC-36/1912. Výhledově může z vyhodnocení dle výzdob či okrajů vyplynout podrobnější členění. Pokud jde o úpravu den, pak právě nádoby této skupiny mají oproti ostatním nejčastěji na dně značku, i když u některých se vyskytuje též pouze osa. V rámci této skupiny najdeme nádoby s identickými značkami, a to jak v rámci pohřebiště Žalov-cihelna A (ŽAC-56/1912, ŽAC-NM H1-44 917); tak Žalov-cihelna B (ŽAC-63/1952, ŽAC-NM H1-237 061, ŽAC-NM H1-127 183).

Keramika *skupiny D* (*obr. 36*) zahrnuje především nádoby, pro něž je charakteristická kombinace krupicovitý povrch – kalichovité okraje a jejich varianty – jednoduchá rytá výzdoba (D1). Její součástí mohou být i nádoby, které některý z těchto znaků postrádají, avšak celkově působí jako zástupci oné většinové části. Právě pro tento případ byla vyčleněna podskupina D2, kam patří nádoby z hrobů ŽAC-7 a 8/1912, které se odlišují typem okraje (*srv. keramika z pohřebišť na předpolí Pražského hradu Tomková 2005, obr. 17*).

Na rozdíl od pohřebišť na předpolích Pražského hradu můžeme na žalovských pohřebištích vyčlenit i skupiny další E, F a L. Pro nádoby *skupiny E* je typická plastická profilace plecí v kombinaci s hřebenovým vpichem eventuálně vlnicí (*obr. 37*). Okraje jsou zpravidla jednoduché, eventuálně jednoduché profilované. V rámci této skupiny je možno vyčlenit samostatné podskupiny, na prototypy E1 a nádoby E2. Podskupina E1 je charakteristická slídnatou keramickou hmotou, která po výpalu získává barvu sieny či šedou, eventuálně obě (ŽAP-6/2003, 16/2003, 35/2005). Proti tomu nádoba z hrobů ŽAP-39-1 se vyznačuje neslídnatou keramickou hmotou a archaickým vzhledem, miska z hrobu ŽAP-38/2005 opět pravděpodobně představuje nádobu z jiného keramického těsta, byť slídu obsahujícího. I v rámci podskupiny E1 je možno vysledovat rozdíly v umístění hřebenové výzdoby vůči plastickému profilování.

Většina nádob skupiny E se koncentruje na pohřebišti v Žalově-Na panenské. Důkazem, že se tato keramika vyskytovala i na pohřebišti v Žalově-cihelně, je ovšem jedna z nádob z Chalupeckého sbírky uložená ve Středočeském muzeu v Roztokách a dále jednoznačný popis ztracené nádoby z hrobu ŽAC-41/1952 (*Příloha I, obr. 7:21; 107*). S keramikou s profilovanými plecemi se setkáváme též na Levém Hradci (*Tomková 2000, 91*,

obr. 58a, b) a i tam je patrná její vnitřní variabilita. Ta se ostatně projevila i na nádobách s profilovanými plecemi z pohřebiště Klecany I (*Profantová a kol. 2010*, Tab. 2:1 – pouze mírná profilace, Tab. 34:1 – s pro tento typ atypickou výzdobou vpichů, tab. 60:4).

Analogická keramika je známa i z dalších oblastí Čech, její vymapování však chybí. Jako vzhledem (přitom ne vždy počtem) výrazná skupina vystupuje ve východní části středních Čech, jmenovitě např. v libické sídlištní aglomeraci (*Princová-Justová 1994*, 194–199, Abb. 2,3 – tam též o vztazích ke keramice velkomoravské; *Mařík 2009*, obr. 8 – výskyt charakteristický pro 1. vývojovou fázi libické aglomerace), či ve Staré Kouřimi (*Šolle 1966*, srv. Tab. 53-56). V Poohří keramiku s profilovanými plecemi označil J. Bubeník jako skupinu IIC, přičemž část této keramiky – IIC b – zahrnul do skupiny libočanský typ A, pro něž je ovšem důležité, že nádoby tohoto typu nabývají dvojkónických forem (*Bubeník 1988*, 53–56; *Bubeník – Meduna 1994*, 186, Abb. 2, K, L). V jižních Čechách na Hradci u Němčic je dle M. Lutovského plastické utváření podhrdlí poměrně četné na rozdíl od řidčeji doloženého fasetování výdutě (*Michálek – Lutovský 2000*, 215, např. Tab. 117, 124, 139 ad.). Ve středních Čechách se s keramikou s profilovanými plecemi setkáváme jak na pohřebištích (*Sláma 1977*), tak na přemyslovských hradištích: kromě Levého Hradce na Pražském hradě (autopsie), Budči (*Váňa 1995*, obr. 88:1), či Libušíně. Podle informace L. Varadzina libušínské exempláře odpovídají žatecké keramice tohoto druhu. V žádném z regionů a lokalit nemáme dostatek opor pro přesnější datování, ale v rámci širších chronologických vztahů panuje shoda, že se jedná o keramiku, která provází nálezové fondy z období mezi lety 800 – 1000, přičemž její boom zřejmě spadá do období posledních desetiletí 9. století a 1. poloviny 10. století. Kamsi do tohoto intervalu ostatně patří i nálezy ze Žalova-Na panenské.

Předpokladem další analýzy nádob této skupiny je podrobné definování jejich zástupců v jednotlivých regionech na základě autopsie, nikoliv na základě přebírání údajů z literatury, které zpravidla nepostihují nádoby komplexně. Definování regionálních či místních podskupin totiž může výraznou měrou přispět do diskuse o genezi a postavení keramiky s profilovanými plecemi v Čechách vůči ostatním západoslovanským území s výskytem této keramiky. Konsultace s Š. Ungermanem v případě nádob s profilovanými plecemi z Dolních Věstonic a G. Fusekem v případě Nítry ukázaly, že kresebná dokumentace v žádném případě neodráží rozdíly nálezů z Levohradecka a Čech jako takových od nálezů

1

2

Obr. 32. Keramika skupiny A. 1 – Žalov-Na panenské; 2 – Žalov-cihelna A (Foto M. Frouz a J. Vrabc).

1

2

3

Obr. 33. Keramika skupiny B. 1 – Žalov-Na panenské; 2 – Žalov-cihelna A; Žalov-cihelna B (Foto M. Frouz a J. Vrabec).

1

2

Obr. 34. Keramika skupiny C. Žalov-cihelna A (Foto J. Vrabc).

1

2

3

Obr. 35. Keramika skupiny C. Žalov-cihelna B . 1 – C1: s plochými rovnými okraji; C2: s plochými okraji s vnitřní vytaženou hrnou; 3: - C3: s profilovanými okraji s vnitřní prožlabenou linií (Foto M. Frouz).

1

2

Obr. 36. Keramika skupiny D. 1 – Žalov-cihelna A; 2 – Žalov-cihelna B (Foto M. Frouz a J. Vrabc).

1

2

Obr. 37. Keramika skupiny E s profilovanými plecemi. Žalov-Na panenské. 1 – typově originální; 2 – lokální varianty, nápodoby (Foto M. Frouz).

1

2

Obr. 38. Keramika skupiny F s jemnou keramickou hmotou. 1 – Žalov-cihelna A; Žalov-cihelna B (Foto M. Frouz a J. Vrabec).

1

2

Obr. 39. Keramika skupiny B. Žalov-cihelna B. 1 – nádoba skupiny L, litoměřický typ. 2 – nádoba s vysoce posazenou a odsazenou výduť (Foto M. Frouz).

z Dolních Věstonic či Nitranska, které jsou přítom při konfrontaci se skutečnými nálezy naprosto jednoznačné.

Relativně výrazná skupina *F* (obr. 38) s jemnou keramikou s hladkým povrchem na hradišti Levý Hradec (Tomková 2000, 91) našla svůj odraz i v hrobových nálezech. Na pohřebišti Na panenské ji neregistrujeme, na rozdíl od pohřebiště v žalovské cihelně, kdy byla zjištěna jak v době Jírově (lahev z hrobu ŽAC-11/912, hrnce z hrobů ŽAC-9/1912, 59/1913), tak při výzkumu I. Borkovského (ŽAC- 34 a 60/1952).

Do skupiny *L*, litoměřický typ (obr. 39:1), byl zařazen hrnc z hrobu ŽAC-64/62 z Borkovského výzkumu v žalovské cihelně.

Kromě nádob zařazených do jednotlivých skupin disponujeme ze žalovských pohřebišť nádobami, jejichž zařazení je problematické. Upozornit můžeme na hrnc z hrobu ŽAC-27/1949, který v podstatě můžeme zařadit do skupiny B, ovšem s upozorněním na zcela nestandardní keramickou hmotu. Hrnc z hrobu ŽAC-19/1949 se od ostatních nádob odlišuje relativně výrazným odsazením výdutě od podhrdlí (obr. 39:2). Tvarem jsou studovanému souboru cizí i nádoby z hrobů ŽAC-3 a 9/1912. (bombovitý tvar, situlově prohnutý spodek, Příloha I, obr. 17, 23).

Celkově můžeme shrnout, že zatímco pro pohřebiště v Žalově-Na panenské jsou charakteristické skupiny A, B a E, pro pohřebiště v žalovské cihelně skupiny A, B, C, D, E, F, přičemž dominantní složku tvoří nádoby skupiny C. Na pohřebišti v Žalově-Na panenské jsou nádoby jednotlivých skupin rozloženy mezi hroby mužů, žen i dětí. Zvýšený výskyt nádob skupiny E v dětských hrobech lze považovat spíše za náhodu, zvláště víme-li, že ze tří případů dvě nádoby reprezentují variantu či nápodobu základního typu. Spíše je třeba si povšimnout jiných souvislostí. Zatímco v mužských a ženských hrobech jsou na tomto pohřebišti rovnoměrně zastoupeny nádoby keramické i vědra, v případě dětských hrobů je obvyklé ukládání nádob keramických (6, z toho v jednom se nacházejí dokonce 2 nádoby), zatímco vědro bylo dáno dítěti do hrobu pouze v jednom případě

Cílem předložené analýzy není dosažení finitních závěrů, ale předvedení a prověření metody postupu, který lze aplikovat v další práci s keramikou. I když studium keramiky z pohledu pohřebišť a hradišť se setkává např. v závěru, že nástup a boom keramiky skupiny C předchází nástupu a boomu keramiky D, keramické skupiny samy o sobě nejsou chronologickým kritériem. Keramika skupiny D se vyskytuje na pohřebištích

s předpokládanou dobou funkce v 10. století, eventuálně s přesahem do století 11. Nevyskytuje se s jiným inventářem, není doložena kombinace se šperkem podunajské či velkomoravské tradice. Početně jsou tyto nádoby zastoupeny oproti keramice skupiny C jen málo, což může korelovat s úbytkem nádob v hrobech. Problém je, kdy k redukci keramiky došlo. M. Zápotocký dospěl k závěru, že k vyznívání zvyku ukládat nádoby do hrobů došlo někdy na počátku 11. století (*Zápotocký 1965*, 244–246, 248). Z. Krumphanzlová dospěla k podobným závěrům, ale dobu vyznívání tohoto zvyku kladla spíše do průběhu 2. poloviny 10. století (*Krumphanzlová 1974*, 88, obr. 2).

Výhodou hradišť, v jejichž blízkosti se nacházejí s nimi související pohřebiště, je pak možnost komparace obou forem nálezů keramiky, kterou je či může být možné rozvinout i na lokality, které bezprostředně nejsou na uvedená hradiště vázána. Položme si proto otázku, jak je možno výše uvedené skupiny provázat s pracovně vymezenými horizonty LH 1 až LH 4 (*Tomková 2001a*, 88–97). Podstatná část keramiky skupiny A a B odpovídá horizontu LH 2, avšak nelze pochybovat o tom, že i nádoby relativně archaického vzhledu s jednoduchými okraji se mohou objevit přinejmenším v horizontu LH 3, eventuálně jako reziduum i v horizontu LH 4. Keramika skupin C a F je charakteristická pro horizont LH 3. Je však otázkou dalšího studia prokázání paralelního výskytu keramiky skupin A, B a některých zástupců skupiny C, již v horizontu LH 2⁸⁸. Keramika skupiny D plně odpovídá horizontu LH 4. Keramika skupiny E prochází zřejmě více horizonty (viz výše). Pokud pohled obrátíme a podíváme se na keramiku úhlem pohledu hradiště, pak výhodou je možno poznat celé tvary nádob jednotlivých horizontů. K horizontu LH 1, reprezentovanému starohradištní keramikou, nenajdeme na žalovských pohřebištích paralely. Zatímco na pohřebištích jsou dobře zastoupeny nádoby horizontů LH 2 a 3, keramika horizontu LH 4 je na pohřebištích zastoupena již jen minimálně, pozdně hradištní keramika vůbec ne. Obdobně se na pohřebištích nevyskytují zástupci na hradišti vyčleněné keramiky se sametovým povrchem a tzv. křídová keramika (*Tomková 2001a*, 91).

Shrnutí: Keramika na žalovských pohřebištích vykazuje řadu společných znaků, v některých se však liší. Na pohřebišti v Žalově-Na panenské je zastoupeno více větších nádob, dominují jednoduché okraje, nejsou zastoupeny některé způsoby a kombinace výzdoby. Dna jsou neznačená, nebo s otiskem osy. Vůbec nejsou zastoupeny láhve. Naopak nápadnou skupinu

⁸⁸ To naznačovalo původní vymezení horizontu LH 2 jako horizontu, v němž se setkává keramika starší středohradištní s novými prvky (*Tomková 2001*, 90). Od té doby však poznání keramiky podstatně pokročilo a bude proto uvedený závěr znovu prověřit.

tvoří nádoby s profilovanými plecemi. Proti tomu nádoby na pohřebištích v Žalově-cihelně jsou v průměru nižší, škála jejich okrajů je výrazně barvitější. Pozorovatelná je výraznější profilace jednoduchých okrajů, objevují se okraje s prožlabenou vnitřní linií, ojediněle též okraj límcovitý a kalichovitý. Vedle výzdobných prvků, které registrujeme i na pohřebišti Žalov-Na panenské, jsou použity nové výzdobné postupy (dvojrydlo, šroubovicové tažení hřebenové či ryté výzdoby) a nové výzdobné kombinace. Také podoba vlnice se mění směrem k vlnicím větším šikmo skloněným a k vlnicím s nízkou amplitudou. Vedle výzdoby, pro kterou je charakteristické pečlivé provedení, se prosazuje výzdoba, která působí uvolněněji a méně pečlivě. Dna některých nádob nesou otisk značky. Nadprůměrné zastoupení mají láhve. Pohřebišti Žalov-Na panenské a Žalov-cihelna A, B se liší zastoupením keramických skupin. Zatímco pro pohřebiště v Žalově-Na panenské jsou charakteristické skupiny A, B, E, pro pohřebiště v Žalově-cihelně je charakteristická dominance nádob skupiny C. Kromě skupin zastoupených v Žalově-Na panenské A, B a E se na něm vyskytují též nově nádoby skupin D (s kalichovitým okrajem), F (s jemnou keramickou hmotou) a L (litoměřický typ).

7. 3. 2. Vědra

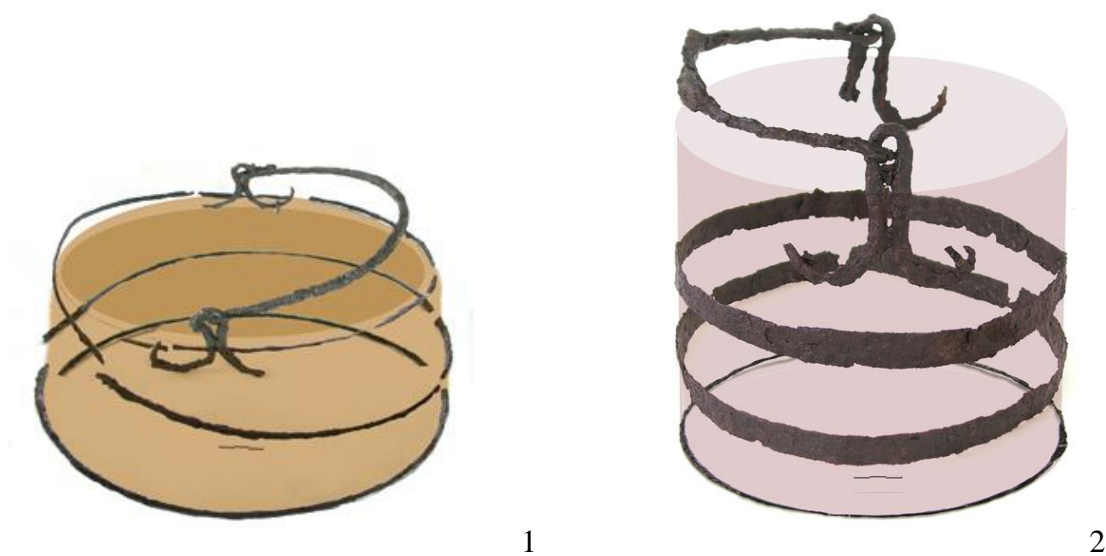
I když ve starší literatuře je možno se setkat s rozlišením mezi vědry, jakožto celodřevěnými nádobami, a okovy, tj. vědry sepnutými kovovými obručemi nebo celokovovými (srv. *Niederle 1921*, 324–329; *Hrubý 1955*, 151), v souladu s názory M. Šolla (*1959*, 469) a Z. Krumphanzlové (*1974*, 75) termín vědro používám pro nádoby s kovovými obručemi, zatímco termín okov ponechávám pro vědra pobitá bronzovým či železným plechem po celém povrchu.

7. 3. 2. 1. Počet a poloha

Ze žalovských pohřebišť pochází celkem 14 věder, z toho 5 z pohřebiště Žalov-Na panenské a 9 ze Žalova-cihelny, přičemž jsou zastoupena rovnoměrně jak v Žalově-cihelně A, tak B (*tab. 9*). Jsou-li k dispozici antropologické údaje, pak většina pochází z hrobů dospělých žen, dvě bezpečně z hrobů mužů a pouze jedno se nacházelo v dětském hrobě, ovšem mimořádných rozměrů, ŽAP-11/2003. Pokud je známa poloha vědra, pak stála v partii dolních končetin bez stranové preference. V případě hrobu ŽAP-10/2003 bylo rozpoznáno umístění nad končetinou, které znamená, že nádoba byla – obdobně jako některé nádoby keramické – postavena na víko dřevěné rakve schrány. Zaznamenána nebyla poloha u hlavy – na rozdíl např. od pohřebiště ve Staré Kouřimi. I tam však v hlavách stály pouze okovy (*Šolle 1966*, 260, 269, 271).

7. 3. 2. 2. Stav fondu a stav dochování nálezů

Na stavu dochování a vypovídacích schopnostech věder se značně podepsala doba výzkumu, v níž byla vědra vyzvednuta ze země. V nejhorším stavu se nacházejí vědra z výzkumu J. A. Jíry, z nichž se ponejvíce dochovaly pouze obruče a jejich drť, o něco lépe vědra z výzkumu I. Borkovského. Součástí rekonstrukce vědra z hrobu ŽAC-48/1912 z doby J. A. Jíry v Muzeu hl.m. Prahy (*Sláma 1977*, obr. 35:25) nejsou pouze skutečně dochované části, ale rukojeť a pouta zhotovené z papíru. Určitou výhodou je možnost využití Borkovského popisů (PIB1, PIB 2) pro vědra získaná roku 1912 a Borkovského kreseb pro vědra z let 1949 a 1952, neboť tato dokumentace pochází z doby, kdy se vědra nacházela v lepším stavu, než dnes. Relativně nejvíce informací pak poskytují vědra z výzkumu pohřebiště Žalov-Na panenské. Ta byla vyzvedávána in situ a v tomto stavu se dostala do laboratoře ARÚ Praha k dalšímu ošetření. Vlastní postup se skládal z určení dřeva (M. Kaplan, R. Kočárová), postupného snímání kovových prvků, průběžné fotodokumentace, konzervace železných součástí (R. Černochová, Podle situace byly analyzovány otisky textilu (*Březinová 2012*, Tab. 1)). V případě, že to stav dochování železných prvků umožňoval, je výstupem též 3D rekonstrukce (obr. 40).

Obr. 40. Rekonstrukce věder z hrobů ŽAP 24/2003 (1) a ŽAP-10/2003 (2). Rekonstrukce R. Černochová, ARÚ Praha.

Hrob	ŽAC-5/1912	ŽAC-17/1912	ŽAC-46/1912	ŽAC-48/1912	ŽAC-26/1949	ŽAC-41/1952	ŽAC-42/1952	ŽAC-48/1952	ŽAC-b.č./1949	ZAP-9/2003	ZAP-10/2003	ZAP-11/2003	ZAP-24/2003	ZAP-29/2004
I.č.	A-20 432	A-20 448	A-20 590	A-20 599	NM H1-237 102	NM H1-237 116	NM H1-237 117	NM H1-237 132	NM H1-237 180	NM H1-237 217	NM H1-237 221	NM H1-237 228	NM H1-237 276	NM H1-237 283
Tvar	kónický	?	vále/mírně kón.	kónický	?	kónický	kónické s oválným ústím?	?	?	kónický	kónický	kónický	kónické	mírně kónického tvaru
Výška mm	122		?	?	140/144	?	?	?	?	140-150	?	140-150/201	nejm. 130	(120)
Obruč A mm	100			145		170	224x153	půlkruh-plošši	195	175/T	220	181-185	270	120
Obruč B mm	110			?		180	260xneurč.		fr.	187-190	neměřit.	185-198	285	120?
Obruč C mm	115			167						neměřit.	220-230	189-202	neměřit.	
Obruč D mm	125													
Š. obručí mm	5-7	5-7,5	12/16	6,3-7	10-12	5-6	6,7-9	5-10		7-8	15/17-20/21	5x3	7-8	10-12
Popis obručí	úzké	úzké	pásky			úzké			tord úzká	úzké	2 pásky, drát		úzké	pásky?
Síla obručí mm		3-4	2-3	4		3-4	4-5	4		3-5,5 mm	2; 4,6- 5/6		4,3-6	
Půřez		půloblouk	obdélný	stříškovitý		půloblouk/s tříškovitý	půloblouk/s tříškovitý	půloblouk		stříškovitý	obd.,stříšk. průřez		stříškovitý	
Rukojeť		prut	prut, hranatý	Fe prut, hranatý	Fe prut	?	Fe prut	absence.		zlomky	prut roztepaný úchyt	prut roztep.	prut roztep. hranatý	prut
Rukojeť šíře mm		?	167,v.79	?			177, v. 83			?	180	173	225	115, v. 45
Síla mm		6,7-9	7,2x4	?			6-7				5-6/2	5/2,5	5	
Typ ukončení	háček			?			knoflíky				háček stočený do očka		háček stočený do očka	jehlanový knoflík
Závěsné kování	kotvovitě	ploché pásek/kotvovitě	kotvovitě	?	destičkové + kroužek	?	kotvový plochý	destičkové s háčkem		kotvovitě, Fe spojka a svorky	kotvovitě/roztep. ramena	kotvovitě	kotvovitě, Fe svorky	destičkové?
Rozměry mm	v. 42-44	v. 24 mm, síla 3,5					8-10 ,s. 3	8- 30 , s. 2-5		s. 4x5,2 mm		S. 4 mm	4,5-5	
Dřevo		prezence dřeva			<i>Taxus baccata</i>			<i>Taxus baccata</i>		<i>Taxus baccata</i> , <i>Fraxinus excelsior?</i>	<i>Taxus baccata</i>	<i>Taxus baccata</i>	<i>Taxus baccata</i>	
Textil a jeho určení	ano	2 tkaniny						ano		ano	ano		2 tkaniny	

Tab. 9. Pohřebiště na katastru Žalova. Vědra.

7. 3. 2. 3. Typy

Většina věder patří k tradičním válcovitým a více či méně kónickým vědrům s kruhovým ústím. Pouze vědro z hrobu ŽAC-42/1952 mělo ústí oválné. Vědro obdobného typu je zastoupeno v dětském hrobě 70 z pohřebiště v Kaníně. S oválným ústím se setkáváme též u okovů. Tak s železným plechem obitý okov registrujeme opět v Kaníně, v dětském hrobě 69 (Mařík 2009, 81). Pro srovnání uvedme, že honosnější exemplář okovu s oválným ústím pokrytý zdobeným bronzovým plechem, najdeme na pohřebišti ve Staré Kouřimi v hrobě 151 (obj. 4/57, Šolle 1966, 273), který pochází z obdobného horizontu jako hrob 55 (Šolle 1959, 470) a prozrazuje jistou blízkost nálezům ze Starého Města Na valách (Hrubý 1955, 154).

7. 3. 2. 4. Velikost věder

Přesná původní výška věder je jen obtížně rekonstruovatelná. I když jsou vědra vyzvednuta in situ, je jejich výška zkreslena postdepozičními procesy. Výška některých věder či spíše

věder se mohla pohybovat kolem 12 až 15 cm, některá mohla být i nižší, dle průměru ústí jiných můžeme usuzovat i na výšku kolem 20 cm (ŽAC-42/1952, ŽAP-10/2003) a větší (ŽAP-24/2003). Tyto odhady vyplývají ovšem z předpokladu, že výšky věder je rovna či větší než průměr ústí daný rozpětím rukojeti.⁸⁹ Průměr ústí daný rozměrem rukojeti se v případě žalovských věder pohybuje od 11,5 do 24 cm. Průměr obručí se častěji než na pohřebištích Pražského hradu pohybuje pod 20 cm (Tomková 2005, Tab. 19). Roztřídíme-li vědra pracovní na malá (o průměru ústí odvozeného z rozpětí rukojeti či odhadnutelného z rozměrů první obruče) v intervalu 10 až 12 cm, střední (průměr 12 až 19 cm) a velká (průměr ústí a obručí nad 20 cm), lze si položit otázku, jaké použití měla v živé kultuře ona malá věderka z hrobů ŽAC-5/1912 a ŽAP-29/2004. Již V. Hrubý, který si povšiml malých exemplářů a odhadoval jejich obsah na ½ litru, zvažoval jejich funkci jako nádob na pití. Povšiml si také výskytu obdobných nádob v římsko-provinciálním prostředí (Hrubý 1955, 158). Na jeho názory navazuje i novější moravské bádání (Poláček – Marek – Skopal 2000, 185). V zásadě se lze k tomuto názoru přiklonit s upozorněním na otázku funkce a funkčnosti rukojeti v těchto případech.

Porovnáme-li velikost věder a velikost keramických nádob na žalovských pohřebištích, pak mezi nimi vidíme vnitřní souvztažnost. V obou případech mířily do hrobů exempláře spíše menší a není asi náhoda, že s relativně většími vědry se setkáváme v Žalově-Na panenské, odkud jsou známy i větší nádoby. Porovnáme-li vědra ze Žalova s nejuplnějším a nejvýznamnějším souborem věder z jednoho časového intervalu ze sídlištního kontextu na Hradci u Němčtic, není jistě náhoda, že s potenciálně většími vědry, jak lze soudit z rozpětí rukojetí, se setkáváme právě ve druhém případě.

7. 3. 2. 5. Základní charakteristika prvků

Konstrukci vědra tvoří dřevěné dýhy a kovové prvky: obruče, závěsné kování a rukojeť. Na českých nálezích lze v některých případech doložit i železné svorky, zpevňující spojení obručí či závěsného kování s dřevěným tělem, nebo sloužící při opravě vědra.⁹⁰

⁸⁹ Jedna z rekonstrukcí z pohřebiště Na valách ve Starém Městě (Hrubý 1955, Tab. 29) evokuje „vědro“ o výšce nižší než je průměr ústí, možná se jedná spíše o rekonstrukci dochované části.

⁹⁰ Železné pokličky vytepané z plechu jsou vázány pouze na okovy, s nimiž lze spojit i další prvky jako boční ucho či boční kroužky (Staré Město, pohřebiště Na valách – Hrubý 1955, 156, 158),

Materiál: Pokud se podařilo určit dřevo dých, které tvořily vlastní tělo nádoby, bylo ve všech případech prokázáno dřevo tisu. Dřevo jasanu rozpoznané M. Kaplanem u vědra z hrobu ŽAP-9/32003 je výjimkou a je otázkou, do jaké míry se může jednat o doklad kontaktu s jiným artefaktem, nebo omyl (*Kočárová – Kočár – Kaplan 2012*, Tab. 1).⁹¹ Původní barva těchto věder byla načervenalá. Dochované kovové obruče, rukojeť i pouta byly ve všech případech železné. Nelze vyloučit využití lýka ať již k sepnutí dých, tak ve funkci rukojeti, tak je tomu známo z odborné literatury (*Eisner 1952*, 301). V souvislosti s vědry je třeba zmínit též otisky textilu zachované ve zkorodovaných železných prvcích (*tab. 9; Březinová 2012*, tab. 1). Jako první se nabízí interpretace, že se jedná o pozůstatky překryvu vědra, ale při neznalosti určení polohy zlomků u starších nálezů či silné destrukci vědra, nelze vyloučit ani to, že by se mohlo jednat o pozůstatky oděvu či jinou hrobovou textilii. Zajímavé v tomto kontextu jsou vědra z hrobů ŽAC-17/1912 a ŽAP-24/2003, které nesou otisky dokonce dvou textilií, v prvním případě stejné plátňové vazby lišící se však jemností, v druhém případě odlišující se právě vazbou, plátňovou a keprovou (*Březinová 2012*, tab. 1, 275–276).

Obruče: Pouze v případě hrobu ŽAC-5/1912 bylo vědro sepnuto 4 obručemi. Nejčastěji jsou doloženy tři obruče, vyloučena nejsou ani vědra sepnutá pouze dvěma (ŽAP-29/2004). Pásové obruče o šíři 10–20 mm mají průřez plochý obdélný, obruče z železného prutu o průměru 5–8 mm mají půlkruhový nebo stříškovitý průřez. Podoba průřezu je přitom často ovlivněna postupující korozí, která právě vrchol stříšky stírá a deformuje směrem k průřezu oblému. V případě exempláře z hrobu ŽAP-10/2003 jsou kombinovány široké obruče pásové v horní části vědra a úzká s půlkruhovým průřezem z prutu/tyčinky u dna.⁹² Průměr horních obručí dosahuje 10–27 cm; průměr prostředních obručí 11–28,5 cm; průměr spodních obručí 11,5–23 cm. Na obruči vědra z hrobu ŽAP-10/2003 se podařilo při konzervaci objevit spojovací nýt i otvor pro přibití k dřevěnému tělu vědra.

Rukojeti: Dochované rukojeti byly vyrobeny ze železných, často hráněných, prutů. Na pohřebišti Žalov-Na panenské byly ve třech případech (ŽAC-10, 11, 24/2003) ve střední části roztepané do šířky, aby se lépe držely. Ukončeny jsou buď hákovitě, nebo jsou konce zpětně vyhnuty a stočeny do oka, takže celkově působí jako esovitě. Jak v Žalově-cihelně, tak Žalově-Na panenské najdeme po jednom vědru, jehož rukojeť je ukončena knoflíkem,

⁹¹ Tisu bylo používáno již v případě věder doby římské (*Zeman 1956*, 92; *Becker 2006*, 353). K analogiím v Klecanech *Kočárová – Kočár 2010*, 27–28, k moravským analogiím *Opravil 2000*, 174–175; *Poláček – Marek – Skopal 2000*, 184–185. V případě nálezů z Mikulčic stojí za pozornost dochovaná dna, věder či jiných nádob, např. beček, která jsou nejen tisová, ale též dubová či jedlová. Je otázkou, zda právě odlišný materiál může indikovat odlišný typ nádoby, nebo i v rámci jedné nádoby mohlo dojít ke kombinování materiálů.

⁹² Podobný jev bude třeba ověřit u vědra z hrobu ZAP-29/2004, jehož konzervace nebyla ještě ukončena.

v případě hrobu ZAP-29/2004 v podobě jehlanu. Jednoduché háčkovité ukončení i ukončení knoflíkem je přitom oproti ukončení esovitému známo již od doby římské (*Becker 2006*, Abb. 2). Na žalovských pohřebištích na rozdíl od věder z pohřebiště u Jízdárny Pražského hradu a z hradiště u Němčtic nenajdeme exempláře s asymetricky ukončenými rukojeťmi (*Tomková 2006b*, obr. 2/10:3; *Michálek – Lutovský 2000*, Tab. 72). Určitou zajímavost představuje rukojeť vědra, tvořená hladkým prutem převážně hranatého průřezu, který je pouze při jednom konci tordován (ŽAP-24/2003). Tento případ nepovažuji za doklad asymetricky ukončeného držadla, ale za odchylku podmíněnou výrobními důvody.

Pouta: Na pohřebišti Žalov-Na panenské převažují jednoduchá drátěná závěsná kování s kotvovitě ohnutými konci. Dílčí odlišnosti lze pozorovat jak v rozevření kotvovitých ukončení, tak vzdálenosti kolmých ramen. Ta jsou buď paralelně blízko sebe (ŽAP-10/2003), přibližující se v jednom bodě (ŽAP-24/2009), nebo jsou poměrně vzdálená (ŽAP-9/2003). Celé pouto je buď vytvořeno z hladké tyčinky, vzácně z tordované tyčinky (ŽAP-24/2003), nebo jsou kotvovitá ukončení pout roztepaná do šířky (ŽAP-10/2003). V případě věder z hrobů ŽAP- 9, 10, 24/2003 se při konzervaci podařilo nalézt železné svorky, kterými bylo kování připojeno k dýze vědra, v případě vědra z hrobu ŽAP-9/2003 navíc zesíleno železnou spojkou přes ramena kování. V případě vědra z hrobu ŽAP-29/2004 je možné, že rukojeť byla zaklesnuta do kování destičkového, z něhož se dochoval pouze negativní otisk. Na pohřebišti v Žalově-cihelně jsou pouta výrazně variabilnější. Vedle kování s kotvovitě ukončenými konci neroztepanými (ŽAC-5, 46/1912) i roztepanými (ŽAC-42/1952), najdeme též destičková s otvorem na provléknutí rukojeti (ŽAC-26/1949). K posledně jmenovanému kování byl připojen kroužek. Doloženo je dále destičkové kování ukončené háčkem (ŽAC-48/1952), ovšem destička je tvaru obdélného.

Závěrem je na místě ještě poznámka terminologická k označení pout typu vlašťovčího ocasu. Tento termín byl vytvořen pro pouta doby římské (*Hrubý 1955*, 156; *Zeman 1965*, pozn. 18 na str. 90; srv. *Becker 2006*, Abb. 4) a byl převzat též badáním raně středověkým. Používá se v zásadě pro všechny varianty bez ohledu na technologické provedení, zda se jedná o kování ploché, drátěné či kombinaci drátěného očka přecházejícího v roztepaná ramena. V. Hrubý (1955, 156, obr. 22:5, 8, 23:3) jej přitom použil i pro variantu vyrobenou z plochého pásu, jehož spodní konec je rozvětven ve dvě vně vyhnutá ramena (*Becker 2006*, Abb. 4 – typologicky odděleno na typ 1 a 2). Roztepaná ramena doby římské byla opatřena otvory pro hřebíky či nýty. Mezi nálezy doby římské a např. kováními věder z pohřebiště Na valách ve Starém Městě určitá styčná místa je možno nalézt. Na roztepaných ramenech vědra

z hrobu ZAC-42/1952 nejsou stopy po otvorech v ramenech patrné. Na základě formálně-technologického hlediska se přikláním k tomu, aby pro pouta s očkem a konci pro lepší oporu kotvovitě zahnutými bez ohledu na míru roztepaní byl v případě českých nálezů používán termín *pouta kotvovitá*, aniž bych se vyjadřovala k vhodnému termínu pro jednotlivé typy nálezů moravských.

7. 3. 2. 6. Diskuse

Variabilita věder a jejich železných součástí ze žalovských pohřebišť odpovídá variabilitě z jiných českých lokalit (*Kovářík 1991, 69–70, Krumphanzlová 1974, 75; Sláma 1977* a další výše uvedená literatura). I když dosavadní názory k datování věder jsou spíše skeptické, nelze vyloučit, že by jejich podrobné vyhodnocení v českém i širším chronologicko-geografickém záběru, např. též v kontextu doby římské, mohlo přinést zajímavé výsledky. Lze předpokládat určité rozdíly geograficko-chronologické v typech pout, eventuálně ukončení rukojetí. Další rozdíly mohou spočívat v postavení věder v hrobových výbavách či v topografii výskytu v rámci významných raně středověkých center. Jako inspiraci je možno použít zjištění dosavadního bádání.

Nejprve se zastavme u rozdílů v topografii výskytu věder významných raně středověkých hradů. Zatímco jak na pohřebišťích na libické (*Mařík 2009, obr. 45*), klecanské⁹³ či budečské akropoli nenajdeme vědro jako bezpečně hrobový nález ani jediné, na jejich předpolích jsou vědra zastoupena poměrně hojně. To vrhá zajímavé světlo na bojovníka na akropoli Pražského hradu, v jehož výbavě se vědro nachází (*Tomková 2005, Abb. 2*). Levý Hradec v tomto případě můžeme pominout, neboť pohřebišťe obdobného horizontu a typu pohřbívání jako výše uvedená je sice na základě izolovaných nálezů z hradiště předpokládáno, nikoliv však doloženo v dostatečné míře. Proti tomu na pohřebišťích v rámci významných velkomoravských center, včetně pohřebišť u kostelů, vědra nalezneme. Připomeňme pohřebišťe ve Starém Městě na Valách (*Hrubý 1955, 151–160*, či u mikulčické baziliky (informace B. Kavánové) a dalších.

V tomto kontextu připomeňme specifičnost pohřebišťe ve Staré Kouřimi v rámci českých raně středověkých pohřebišť a jeho afinitu právě k moravským poměrům. Výjimečné je toto pohřebišťe i tím, v jakém dlouhém časovém intervalu lze výskyt věder v hrobech sledovat (cca 80 až 100 let). Další charakteristickou stránkou tohoto pohřebišťe, kterou se

⁹³ Podle informace N. Profantové jsou fragmenty věder jsou známy z nálezových kontextů mimo hroby.

přítom odlišuje od ostatních českých pohřebišť, je výrazné zastoupení věder oproti keramickým nádobám. Budeme-li rozvíjet pátrání po shodách a rozdílech v postavení věder, pak nám neunikne, že i když se na starokouřimské pohřebišti vědra nacházejí i v hrobech s nijak výjimečnou výbavou, výrazně zastoupení mají ty, které doprovází výbava mimořádná (H 55, H 110, 96b, 120, blíže Šolle 1959; týž 1966). Přesuneme-li pozornost do oblasti libické aglomerace, pak sice vědra nenajdeme v elitních hrobech libické akropole, avšak nepřehlédnutelná je jejich vazba v Kaníně na hroby s výbavou v podobě meče (H 54, 184) a ostruh s jejich garniturami (H 54, 125, 184, 212 – Mařík 2009). Oproti tomu na pohřebišťích v centrální části středních Čech tak výraznou vazbu na hroby významných jedinců registrujeme v mnohem menší míře. Na všech sledovaných pohřebišťích se vědra objevují též v hrobech s výbavou, která postihuje i další patra sociálního pole raně středověké společnosti. Na žalovských, kanínských pohřebišťích, stejně jako na pohřebišťích Pražského hradu i v Praze-Motole jednoznačně dominují vědra v hrobech dospělých mužů a žen. Pokud se na pohřebišti u Jízdárny Pražského hradu či v Žalově-Na panenské vyskytly v dětském hrobě, jednalo se o hrob svým způsobem výjimečný jak co do ritu (rakev z dlabaného kmene v prvním případě, extrémně rozměrná hrobová jáma v případě druhém), tak výbavy (mj. sada pozlacených hrozníčkovitých záušnic typu Jízdárna s trojbokým hrozníčkem a esovitě ukončeným obloukem v hrobě JÍZ-1/1947; pozlacená stříbrná náušnice se 6 košíčky, stříbrné hrozníčkovité náušnice – ŽAP-11/2003). Ačkoliv pohřebišťe v Žalově-Na panenské a v Zákolanech spojuje typ závěsných pout, v Zákolanech se vědra objevují i v hrobech dětí či mladých jedinců, které svou úpravou nejsou zas tak mimořádné (Šolle 1982, 180, 200–201, obr. 4, 5, 7, 8).

Z pohledu chronologie je zpravidla věnována pozornost typu obručí a závěsným poutům. Na základě dosavadních poznatků se zdá, že okovy a vědra se širšími obručemi patří v rámci českého nálezového fondu k těm starším (Šolle 1959; Krumphanzlová 1974, 75), avšak např. vědro z hrobu ŽAC-46/1912 v kombinaci s nádobou s profilovaným okrajem patří spíše k relativně mladším zástupcům tohoto typu, které mohou indikovat jejich přetrvávání či obnovu oblíbenosti i v desetiletích následujících po roce 900.

Přehlédneme-li vědra některých významných lokalit, které podle našich dnešních názorů z podstatné části fungovaly v 9. století, pak za pozornost stojí následující srovnání. M. Lutovský v případě Hradce u Němčic, hradiště zaniklého kolem přelomu 9. a 10. století, poukázal na výlučnost kování s kotkovitě zahnutými konci na této lokalitě (Lutovský 2000, 148). Pouta starokouřimských věder jsou zase s jedinou výjimkou (H 96b) destičková či

vlaštovčího ocasu z roztepaného plechu (*Šolle 1959*, obr. 81 a 82). Jedná se o náhodu, nebo stojíme před dokladem určitých regionálních či lokálních preferencí? Připomeňme přitom, že právě starokouřimské hradiště je příkladem lokality, kde lze doložit vývoj věder a jejich pout téměř ve staletém intervalu. Vědro, resp. okov nacházíme již v hrobě 55 a dalších hrobech horizontu A a jeho subhorizontů (*Šolle 1966*, 260). K nejmladším patří vědro s destičkovými pouty z hrobu 106 a nad hrobem kouřimské kněžny (*Šolle 1966*, 266).

Víme-li, že typ drátěných pout je – s jedinou nejasnou výjimkou – charakteristický pro pohřebiště v Žalově-Na panenské (a též pro pohřebiště v Zákolanech – *Šolle 1982*, obr. 7–8, 14–15), zatímco v Žalově-cihelně se paralelně s nimi vyskytují kování destičková, ovšem – pokud lze soudit z dochovaných torz – odlišných typů než např. na Staré Kouřimi, nebo dokonce pouze na druhém břehu Vltavy na pohřebišti Klecany I (srv. *Profantová a kol. 2010*), co se odráží se v těchto rozdílech? Náhoda, chronologie či něco jiného?

Specifické postavení zaujímají trojúhelníková destičková pouta se smyčkovitým (háčkovitým) uchem. Ta v 70. letech 20. stol. představovala podle nálezů z hradiště v Klučově a na základě analogií ve slovansko-avarském prostředí fakticky nejstarší typ v Čechách (srv. např. Devínska Nová Ves – *Eisner 1952*, obr. 8, obr. 11). Zatímco obdobné kování bylo zjištěno ve starší vrstvě v blízkosti střední brány na Staré Kouřimi, v situacích sklonku 9. a 1. poloviny 10. století se na této lokalitě již neobjevují (*Kudrnáč 1970*, 119–121). Jak je tomu na ostatních pohřebištích? Jak bylo uvedeno výše, v hrobě ŽAC-48/1952 se vyskytlo destičkové kování ukončené háčkem, ovšem destička je tvaru obdélného. Na českých raně středověkých pohřebištích jsou tato kování výjimkou. Trojúhelníkové destičkové kování ukončené háčkem najdeme v Klecanech I v hrobě 31, ovšem pouze s nádobou (*Profantová a kol. 2010*, Tab. 29), a dále v Kaníně v hrobě 211, ovšem bez datovacího materiálu (*Mařík 2009*, 99); jako celek patří toto pohřebiště k mladším. Proto nás překvapí i nepřekvapí, že se tento typ pout vyskytl v hrobě 21 na Hradišti nad Závistí, a to v doprovodu nože a dvou drobných esovitých záušnic (skupina M1). Uvedené nálezy jsou zřejmým dokladem, že tento typ pout charakteristický pro starší úsek raného středověku, se mohl vyskytnout i v dobách podstatně mladších, byť již jako výjimka oproti převažujícím jiným typům. Sám o sobě však nemůže být datovacím kritériem, jak se mohlo zdát v 70. letech (*Kudrnáč 1970*, 119–121).

I když vědra patří k předmětům, která by stála v hierarchii předmětů vhodných k datování, stojí poměrně nízko, přesto sledování jednotlivých vývojových tendencí lze

považovat za prospěšné. Co může být nezajímavé z pohledu jednoho území, může se ukázat zajímavým z hlediska širší komparace umožňující identifikaci lokálních a časových, na raný středověk neomezených, preferencí.

Shrnutí. Přehlédneme-li výsledky pozorování, je i při relativně omezené škále konstrukčních prvků patrná variabilita dochovaného souboru. Najdeme v něm vědra malá o průměru ústí a obručí kolem 10 cm připomínající „korbýlky“ i velká s ústím od 17 do 23 cm a průměru obručí od 22 do 29 cm, evokující různé funkční využití. Do vzájemných kombinací vstupují obruče drátěné i pásové, rukojeti z drátu hladkého či torďovaného, roztepaného i neroztepaného, s ukončením do háčku, es či ukončené knoflíkem, stejně jako kování různých tvarů. Připomeňme, že chybí okovy, tedy vědra pobitá plechem po celém povrchu či s výzdobou na okovu, které známe z pohřebiště ve Starém Města (*Hrubý 1955*, 157–158). S výjimkou zatím nepublikovaného nálezu ze Strahova (STK-59/79, předběžně *Sommer 1985*, 194) a ne zcela prokazatelného případu z hrobu bojovníka (*Tomková 2005*, 255) to přitom fakticky platí pro všechna dosud známá pohřebiště přemyslovských hradišť centrální části středních Čech, včetně centrální Prahy.⁹⁴ Zůstane otázkou, do jaké míry je to dáno tím, že se tyto hodnotnější exempláře do této oblasti Čech neimportovaly či zda se spíše hrobů s ohledem na luxusnost neukládaly. Nezdá se pravděpodobné, že by se na tomto pozorování podílel stav výzkumu, neboť právě kovové součásti se dochovávají relativně dobře a nebývají přehlédnuty. Rozhodně by také k takovému přehlédnutí nedošlo např. na pohřebiště na Pražském hradě Za jízdárnou. V každém případě je zřejmé, že čeští řemeslníci v této kategorii nenavázali na moravské prostředí a domácí výroba se držela tradičních výrobků.

7. 4. ŽELEZNÉ ARTEFAKTY

Pokud se přidržíme tradičního členění předmětů, s jakými se setkáváme při zpracování pohřebišť, ocitnou se nám železné artefakty hned v několika kategoriích: militaria a součásti jezdecké výbavy (meče, šípky, ostruhy a jejich garnitury), předměty denní potřeby (nože a zavírací nože/břítvy), součásti oděvu (přezky). O problematičnosti tohoto základního členění svědčí to, že některé předměty se jednoznačnému zařazení vzpírají. Sekery a velké „bojové“ nože můžeme řadit jak do první, tak druhé skupiny. V této práci jsem se přiklonila ke skupině

⁹⁴ Vědra pokrytá po celém povrchu kovovým plechem jsou v Čechách na rozdíl od moravských center naprostou vzácností: prachovské skály – spodní hrob mohyly XV – vědro pobité železným plechem, *Turek 1946a*, 101, obr. 65–66), Stará Kouřim H 55 a 4/57 – zbytky bronzových plíšků zdobených perličkovým motivem pravděpodobně z plechového zdobeného pláště nádoby, H 120 a 132 – celokovové železné – *Šolle 1959*, 470; *týž 1966*, 260, 269, 271).

druhé. Ne zcela jednoznačná je též klasifikace přezek, neboť mohou být součástí oděvu, ale současně mohou sloužit jako součást řemení pochev či vaků a brašen. Ty přezky, které jednoznačně vystupují jako součást garnitur ostruh, jsou zmíněny v rámci subkapitoly o militariích a jezdeckých výbavách. Kromě toho existuje nemalý počet artefaktů, zpravidla jejich zlomků, které nejsme schopni určit a identifikovat jejich funkci. Do této kapitoly nezařazují vědra, neboť železo tvoří pouze část konstrukce předmětu, který je vhodnější představit v kontextu nádob (blíže předchozí kapitola). Naopak s ohledem na to, že součástí křesacích souprav jsou nejen železné ocílky, ale i křesací kaménky, považují za nezbytné přiřadit do této kapitoly i je.

7. 4. 1. Nálezové okolnosti

Se železnými artefakty se setkáváme na pohřebištích Žalov-Na panenské, Žalov-cihelna A i B a výjimečně i na samotném Levém Hradci (hrob z roku 1926). Zprávy o výzkumu pohřebiště u kostela sv. Klimenta informace o železných artefaktech neobsahují. Soustředíme-li pozornost na pohřebiště na předpolích Levého Hradce, pak obecně pozorujeme větší četnost železných předmětů v hrobech dospělých jedinců, než v hrobech dětí. Z pohledu vnitřního uspořádání hrobu je většina nálezů uložena přímo při nebožtíkovi. Pouze v případě sekery z hrobu ŽAP-9/2003 se s N. Profantovou domníváme, že byla uložena na víku dřevěné konstrukce. O tom, že i v tomto či podobných případech se zachovávaly pozice, jako kdyby byl předmět přiložen přímo k nebožtíkovi, svědčí nejen poloha sekery v místech předpokládaného pasu, ale i situace v hrobě ŽAP-28/2004. Tam se na bloku hlíny z propadlého zasypu nad nohama nacházely do půlkruhu uspořádané hrudky zkorodovaného železa, pravděpodobně pozůstatek kování nějaké nádoby či schrány z organického materiálu. Pokud disponujeme údaji o poloze artefaktů vůči skeletu, pak naprostá většina železných artefaktů se soustřeďuje v oblasti střední části skeletu, resp. pánve a pasu nebožtíků (nože, přezky, ocílky). Některé najdeme též o něco výše v oblasti lokte, kostí pažních či hrudníku. Na spodní části dolních končetin se váží téměř výhradně nálezy ostruh a jejich garnitur. Pouze zbytky zkorodovaných fragmentů Naprostou vzácností jsou na žalovských pohřebištích drobné neurčitelné železné artefakty v oblasti hlavy v ženských hrobech ŽAP-20/2003 a 30/2004. K poloze některých artefaktů se ještě znovu vrátíme v dalších kapitolách.

7. 4. 2. Stav fondu a stav dochování artefaktů

Železné artefakty se zachovávají na raně středověkých pohřebištích 9. – 10. století v relativně hojném počtu. Přes postupující korozi jejich masivnost zpravidla zaručuje možnou identifikaci typu předmětu. Jejich analytická konzervace, doprovázená dalšími průzkumy (metalografie, rentgenová fluorescenční analýza), pak rozšiřuje jejich výpověď v řadě směrů dotýkající se především technologie jejich výroby, ale též funkce či estetického působení. Nositelkou informací jsou i samotné korozní produkty, neboť právě ony uchovávají otisky organických materiálů, které lze také dále analyzovat. Mezi pohřebišti Žalov-cihelna A i B a Žalov-Na panenské nepozorujeme zásadní rozdíl v základním spektru artefaktů, ani v jejich počtu. Povšimnout si můžeme též toho, že s výjimkou Chalupeckého sbírky, nejsou železné artefakty součástí starých sbírek Buchtelovy, Ryznerovy či Axamitovy a omezeně jsou dochovány součástí garnitur ostruh v Žalově-cihelně, tedy za Jírova působení. To vzbuzuje oprávněné obavy, že ve 2. polovině 19. století a na počátku 20. století nevzhledným zlomkům železných artefaktů nebyla věnována dostatečná pozornost a vyzvednuta a v muzejních sbírkách byla uchována pouze část původního stavu, takže dnes dochovaný fond představuje pouze špičku ledovce. Ne všechny v muzejních či odborných evidencích uváděné artefakty se dochovaly. Ke ztrátě předmětů docházelo v různých fázích vývoje v důsledku „vnitřního života“ muzejních sbírek či zápůjček pro výstavní účely. I když nepochybně širší možnosti analýzy jsou s ohledem na způsob výzkumu a vyzvedávání artefaktů na pohřebišti Žalov-Na panenské, v průběhu zpracování se ukázaly značné vypovídací schopnosti i starších nálezů. Fragmentárnost nožů ze Žalova-cihelny A omezila metalografický průzkum nožů z výzkumu J. A. Jíry. Fragmentárnost obecně komplikuje rekonstrukce původního vzhledu a rozměrů železných artefaktů a někdy znemožňuje jejich typové a funkční určení. Za připomenutí také stojí obecné konstatování, že větší nebezpečím než samotná koroze, představuje pro předměty nevhodná konzervace či nevhodné uložení. Vypovídací schopnost také v některých případech omezuje spíše než stav jejich dochování nemožnost provázání s dalšími typy informací – o poloze nálezů (Žalov-cihelna A), o věku či pohlaví pohřbeného (Žalov-cihelna A, částečně Žalov-cihelna B). Přes všechny výše uvedené výhrady lze soubor dochovaných železných artefaktů ze žalovských pohřebišť považovat za reprezentativní.

7. 4. 3. Militaria a součásti jezdeckých výbav

Charakteristickým znakem žalovských pohřebišť je více jak devadesátiprocentní absence militárií. Výjimkou je meč typu Y, který pochází ze soukromé nearcheologické sbírky a jehož nálezové okolnosti nejsou známy (*Příloha I*, 24, obr. 11). Meč, jehož rozboru se teprve bude

věnovat J. Košta, lze předběžně datovat do 10. století (k mečům typu Y *Hošek – Mařík 2012*, 77–79, obr. 7). Nedochována je šipka, která se nacházela spolu se sekerou v hrobě objeveném v roce 1926 v areálu Levého Hradce (blíže k tomuto nálezu s neúplnou lokalizací *Příloha I*, 264). Pro porovnání uvedme, že hroty šipek se dochovaly z Ryznerova výzkumu na 1. předhradí Levého Hradce (*Píč 1909*, tab. XXXI:7, 23, 24). Do Národního muzea se měla dostat spolu s Chalupeckého sbírkou též šipka s tulejkou (*Příloha I*, tab. 3).

Podstatně lépe jsme na tom s ostruhami a jejich garniturami, jež naposledy v rámci analýzy českých nálezů po archeologické stránce analyzovala N. Profantová (*2013a*, 57–76, tab. 2), z pohledu konzervátorského pak E. Ottenwelter (*Hošek – Ottenwelter 2012*, 283–285, tab. 1).

Všechny ostruhy dochované na pohřebištích na předpolí Levého Hradce patří k typu *s dlouhým bodcem*. Relativně nejlépe se zachovaly ostruhy a jejich garnitura tvořená přezkami a nákončími z hrobu ŽAP-15a/2003. Železné ostruhy V A 2b podle N. Profantové s 2 nýty na ploténkách a bodcem zdobeným vývalky typu byly celoplošně pocínovány. Jedna z ostruh byla opravena tak, že jedno odlomené rameno bylo nahrazeno ramenem jiným a připevněno k ostruze pomocí litého přebalu ze slitiny mědi se 6% cínu a 1,65 % olova (*Hošek – Ottenwelter 2012*, 284, F 27 a F 28). Přezky s půlkruhovým rámečkem tvaru D a obdélnou destičkou jsou pokovené slitinou Cu-Sn-Pb. Pocínované nákončí obdélného tvaru s vodorovnými, plasticky provedenými mělkými žlábkami bylo dozdobeno měděným páskem, jímž prochází dva nýty.⁹⁵ Na základě širší komparace řadí N. Profantová (*2013a*, 62) ostruhy ke staršímu horizontu jejich výskytu a spolu s kovánímí je datuje do poslední třetiny 9. století eventuálně přelomu 9. a 10. století.

Detailnímu průzkumu byly podrobeny též ostruhy z hrobu ŽAC-58/1952 z výzkumu I. Borkovského v Žalově-cihelně B. Ostruhy typu VA1 podle N. Profantové, s ploténkami čtvercového až mírně i lichoběžníkového tvaru se dvěma nýty ve vodorovném žlábkem, s profilovaným a k ramenům odlišně připevněným bodcem byly opět celoplošně pocínovány. Cínování bylo provedeno pravděpodobně ponorem do roztaveného kovu, jemuž předcházelo odstranění povrchových okují a odmaštění. Pocínování ostruh imitovalo postříbření a mohlo plnit i ochrannou funkci. Bodec byl vsazen tak, že obtáčí rameno ostruhy. Stopy pokovení na bázi mědi byly zjištěny i na jedné z přezek s oválným rámečkem (*Hošek –*

⁹⁵ Další zlomek zdobený plastickými vývalky, možná původně tauzovanými jiným kovem se nepodařilo s ohledem na zlomkovitost funkčně určit, stejně jako další čtyři železné fragmenty (*Příloha I*, 174–175).

Ottenwelter 2012, 285, tab. 1, F 35). Dochovalo se též nákončí jazykovitého tvaru s jedním nýtem v horní části (*Příloha I*, 115, obr. 109). N. Profantová (2013, Tab. 2) soubor datuje do 1. poloviny 10. století.

Z doby Jirova působení v Žalově-cihelně A se dochovaly 3 páry ostruh bez či s neúplnými garniturami, které zatím nebyly nově konzervovány a tak nemohly být podrobeny podrobnějšímu technologickému průzkumu. V hrobě ŽAC-6/1912 se dochovaly zatím blíže nedatované poškozené ostruhy s lopatkovitými ploténkami se 4 nýty, v hrobě ŽAC-26/1912 pár ostruh typu VA1a s ploténkami se 4 nýty podle N. Profantové autorkou datované do 1. poloviny 10. století (*Příloha I*, obr. 20, 39; *Profantová 2013a*, tab. 2). Z garnitury se dochovala jediná přezka, resp. část její obdélné destičky a trn. V hrobě ŽAC-28/1912 se nacházel pár ostruh typu VB1a datovaná do 2. poloviny 10. až 1. třetiny 11. století (*Profantová 2013a*, 64–65, tab. 2). Charakteristickým znakem je prohnutí ostruhy na profilu (*Příloha I*, obr. 41). V tomto případě se z původní garnitury dochoval pouze zlomek oválného rámečku přezky a zbytek trnu.

Pro doplnění uvedme, že nálezy ostruh pocházejí též z 1. předhradí Levého Hradce (*Píč 1909*, Tab. XXXI: 1, 2, 5). První z Píčem vyobrazených ostruh patří zřejmě ještě k typu ostruhy s háčky, další k typu ostruh s dlouhým bodcem, poslední pak typu s jehlancovým bodcem. Poslední – zlomek ostruhy s jehlancovým bodcem – již reprezentuje mladohradištní období, resp. 11.?, 12. – 13. století (*Rutkay 1976*, 349; *Kind 2001*, 307–308).

Ostruhy či spíše jejich garnitury mohou být nositelem informací o hrobovém textilu. Tkanina zhotovená pravděpodobně v plátnové vazbě a dochovaná ve více vrstvách na sobě na přezkách z hrobu ŽAP-15a/2003 souvisí podle názoru H. Březinové (2012, 275) s největší pravděpodobností s oděním dolních končetin. Zbytek tkaniny s plátnovou vazbou se dochoval též na přezce z hrobu ŽAC-58/1952. I v tomto případě se tkanina dochovala pravděpodobně ve dvou vrstvách (*Březinová 2012*, 277. K interpretaci vícevrstevně dochovaných textilií na přezkách se ještě bude třeba v budoucnosti vrátit

7. 4. 4. Sekery

Po jedné sekeře z hrobu je známo ze Žalova-Na panenské, Žalova-cihelny i z areálu hradiště. Všechny sekerky jsou menší než sekera z kolínského hrobu (délka 15,2 cm, šíře ostří 11,5 cm, *Lutovský 1994*, 45). Sekerka ze Žalova-cihelny je miniaturou a i sekerka z hrobu z roku 1926

patří k menším exemplářům (d. 11 cm).⁹⁶ Ostny u násadního otvoru jsou charakteristické pro sekerky ze Žalova-cihelny a z hrobu 1926. Zatímco tyl sekerky ze Žalova-cihelny je nevýrazný, štítkový tyl sekery z hrobu ŽAP-9/2003 je oválný, štítkový tyl sekery ze Žalova-cihelny obdélný zaoblený.

Sekera z hrobu ŽAP-9/2003 patří do skupiny seker se spuštěným ostřím, tzv. širočín s různě utvářeným týlem, v našem případě oboustranně protaženým zaobleným štítkovým týlem (*Příloha I*, obr. 130; *Bartošková 1986*, 7, obr. 1). Najdeme na ní styčné prvky se sekerou z kolínského hrobu, s níž ji spojuje úzký štíhlý přechod mezi partií s ostřím a týlem, utváření tylů je v detailu odlišné (k tomu srv. též sekera z Pražského hradu, oktogonu, srovnávací tabulka *Tomková 2005*, 221, obr. 2). Při preparaci sekery se podařilo do vzdálenosti 20 cm sledovat stín topůrka. Dřevo dochované v násadním otvoru M. Kaplan určil jako dřevo lísky (*Kočárová – Kočár – Kaplan 2012*, Tab. 1). S ohledem na průměr otvoru 30 x 24 mm je otázkou, zda lískové dřevo bylo materiálem, z něhož bylo topůrko vyrobeno, nebo šlo o materiál klínků topůrka upevňujících. Odpověď můžeme hledat v pasážích prací, které informují o výsledcích analýz dřev topůrek (*Opravit 2000*, 174–175; *Poláček – Marek – Skopal 2000*, 199) či se této problematice věnují podrobněji (*Kotowicz 2008*, 442–445). Resumé je takové, že jako materiál pro topůrka sloužilo dřevo listnatých stromů, mezi nimiž převažuje javor. Kromě toho se vyráběla topůrka z dřeva dubového, jasanového, březového, eventuálně z olše, břízy či dokonce měkkého dřeva lípy. Z tohoto pohledu nelze vyloučit, že v rámci vzácně použitými dřevinami se mohla ocitnout i líska. Vyplývá-li ze studie P. Kotowicze, že existovaly klínky železné sloužící k lepšímu upevnění násady (*2008*, 450–451), stojí za úvahu i možnost, zda by se nemohlo jednat o pozůstatek dřevěného klínku.

Sekerka předaná dělníky ze Žalova-cihelny patří do skupiny úzkých seker s ostny při násadním otvoru, který vybíhá v kratší či – jako je tomu i v tomto případě – v delší tyl (*Příloha I*, obr. 77; *Bartošková 1986*, 5, obr. 1;). Charakteristickým znakem právě tohoto exempláře jsou její extrémně malé rozměry. Její délka dosahuje o něco málo méně než 10 cm, šíře ostří pouhé 3,1 cm. Evidentně se jedná o zmenšeninu sekery. Násadní otvor je kruhový. Oproti podobně malé sekerce z pohřebiště Za jízdnou (tzv. Lumbeho zahrada, *Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1974*) je vějířovité ostří užší a symetrické (Za jízdnou – v zásadě již spuštěné).

⁹⁶ Pro srovnání rozměry dnešní běžné „domácí“ sekery: délka kolem 13 cm, šíře ostří mezi 7 a 8 cm.

Zařazení sekerky z hrobu zkoumaného v roce 1926 na Levém Hradci⁹⁷ je komplikováno špatným dochováním ostří (*Příloha I*, obr. 181). V zásadě se jedná o sekeru s vějířovitě rozšířeným ostřím a oboustranně protaženým obdélným štítkovým týlem a krátkými ostny. Míra spuštění ostří je neurčitelná. Podobně jako v případě sekery z hrobu bojovníka z III. nádvoří Pražského hradu se prakticky nevejdeme do typologie A. Bartoškové.

Nahlédneme-li pro porovnání do fondu nálezů soustředěných Č. Ryznerem při výzkumu předhradí (*Pič 1909*, Tab. XXII:3–5), pak registrujeme jak velkou i malou širočinu typu IIIC, tak úzkou sekeru se štítkovým týlem typu II (C?, *Bartošková 1986*, obr. 1).

Celkově můžeme shrnout, že na žalovských pohřebištích registrujeme širočinu se spuštěným ostřím, typ úzké sekery s vějířovitým ostřím i „domácí“ typ kombinující vějířovité ostří s různě utvářeným týlem, zatímco moravská bradatice zastoupena není.⁹⁸

7. 4. 5. Nože

Nůž patřil v raném středověku k běžným nástrojům denní potřeby, ať již sloužil přímo v domácnosti či ve sféře řemesel. Pominout nemůžeme jeho funkce jako nebezpečné zbraně, a to i v případě že se nejednalo o nože velké označované jako bojové. Některé specifické exempláře (se zdobenou celokovovou rukojetí, se stěnkou), často však především jejich doplňky, resp. kování pochev, jsou nositeli informace o vyšším společenském statusu jeho nositele či mohou vést do světa symbolických funkcí.

Nože jsou častým hrobovým přídatkem jak v Žalově-Na panenské, tak v Žalově-cihelně A i B. Najdeme je přitom v hrobech všech pohlaví i věkových skupin, častěji však v hrobech dospělých jedinců, a to zpravidla po jednom.⁹⁹ Typická je poloha při levém boku, paži, části pánve, stehna; umístění na pravé straně skeletu je méně časté. V hrobě ŽAP-32/2005 se nacházel při levém předloktí velký nůž, zatímco větší set artefaktů spolu s menším nožem a zavíracím nožem se nacházel při pravé noze. Někdy je nůž umístěn v hrobě tak, že směřuje špičkou k lebce, jako v hrobech ŽAP/11/2003, ŽAC-7/1949. V druhém případě se přitom nacházel poměrně atypicky pod levou pažní kostí. Pouze v ženském hrobě ŽAC-60/1952 ležel nůž na levé straně prsou.

⁹⁷ Tato sekerka byla J. Slámou (*1977*, Abb. 36:2) zařazena do pohřebiště Žalov-cihelna (podle toho obdobně *Tomková 2005*, 221). Právě zmínka o její konzervaci však umožňuje s velkou pravděpodobností lokalizovat přímo na hradiště (blíže kap. 5. 3. 1. 3).

⁹⁸ Celkový souhrn k nálezům seker v Čechách bude možno nalézt v monografii N. Profantové v rámci zpracování pohřebišť v Klecanech (*Profantová a kol. v tisku*).

⁹⁹ Dva běžné pracovní nože se vyskytly v hrobech ŽAC-42/1912, ŽAC-56/1952 (?) a dále v setu železných artefaktů v hrobě ŽAP-9/2003.

Vedle převažujících standardních nožů se jako jednotlivosti vyskytly též v ženském hrobě nůž s celokovovou rukojetí (ŽAP-22/2003), v hrobech mužských velký „bojový“ nůž (ŽAP-32/2005), nůž s pilkovým ostřím (ŽAP-9/2003). Právě tyto nálezy v mužských hrobech v Žalově-Na panenské jsou součástí větších setů železných artefaktů v oblasti pasu, v kombinaci s jedním či dvěma běžnými noži, doplněné ještě nožem skládacím/břitvou. I když z českých raně středověkých pohřebišť jsou vzácně známy nože s dochovanými střenkami (Krumphanzlová 1974, 72; srv. např. Libice – u cukrovaru, Mařík 2009, Tab. 78), na žalovských pohřebišťích se s nimi nepotkáváme. Jejich existenci indikuje nález/nálezy z výzkumu Č. Ryznera z předhradí Levého Hradce (Píč 1909, Tab. XXXI:8, event. 9). Právě škála zachycených typů nožů přitom dokresluje výjimečné prostředí jednoho z přemyslovských hradů.

Podívejme se nyní na jednotlivé skupiny či exempláře podrobněji. Tvary *běžných nožů* jsou jednoduché a stabilní. Hřbet je rovný, obloukovitý či prohnutý, čepel od řapu/trnu může být odsazena jedno- či oboustranně. Břit je rovný, v některých případech prohnutý. Vyskytují se v různých velikostech.¹⁰⁰ Délka nožů se běžně pohybuje mezi 7 cm a 14 cm, délka čepelí od 7 cm do 10 cm. Je třeba si přitom uvědomit, že často pracujeme s fragmentárně zachovanými exempláři, jejichž původní rozměry nelze určit. Vyčlenit můžeme nože malé, jejichž celková délka se zpravidla pohybuje do 9 cm a délka čepelí od 5,7 cm do 7 cm (ŽAC-17/49, 25/49 či ŽAP-29/2004). Jako zvláštní skupiny si jich v Lahovicích povšimla již Z. Krumphanzlová (1974, 72). Tyto nože byly zaregistrovány při revizi pohřebišť Pražského hradu (Tomková 2005, 150, Tab. 17), v Mělníku-Rousovicích (Tomková – Košta v tisku) a další studium jistě jejich fond dále rozšíří. Lze je identifikovat i v sídlištních kontextech na Budči v poloze Na Týnici (Štefan – Krutina 2009, tab. 4, obr. 21). Zatímco na levohradeckém hradišti se relativně často lze potkat s noži s krevní rýhou, na pohřebišťích tento jev prakticky neregistrujeme, nebo je zneviditelněn korozí.

*Skládací nůž/břitva*¹⁰¹ se vyskytla v Žalově-cihelně A (hrob ŽAC-52/1913 (Příloha I, obr. 65:6) a jako součást setů železných artefaktů v Žalově-Na panenské v hrobech ŽAP-9/2003 a 32/2005 (Příloha I, obr. 131:3; obr. 156:7). Na obou exemplářích ze Žalova-na panenské se dochovalo zbytky samostatných skaných nití, interpretovaných v případě hrobu

¹⁰⁰ K třídění nožů dle velikosti z pohřebišť Pražského hradu Tomková 2005, 250, na Slovensku Hanuliak 2004, 123–127, ve Skandinávii Jørgensen 1999, 110–112.

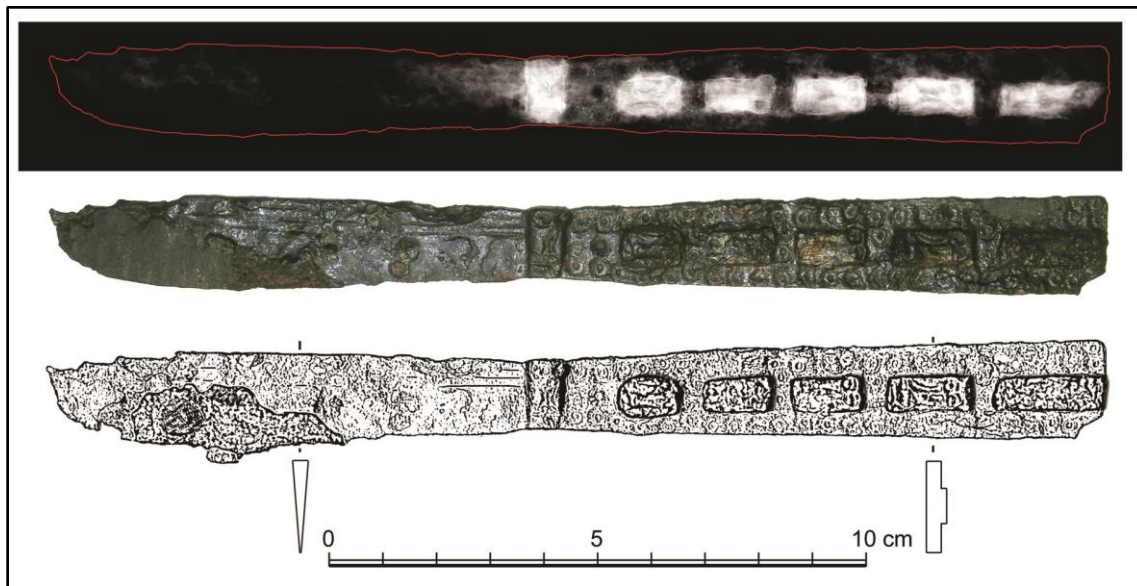
¹⁰¹ Terminologie artefaktu není ustálená. K tomu již V. Hrubý (1955, 89): „podobně je tomu s nálezy nožů-zavíráků, které se často označují názvem břitvy.“; Krumphanzlová 1974, 72: „Nůž sklapovací (břitva)“. Dostál 1966, 87: „Břitvy neboli nože-zavíráky mohly případně sloužit i k jiným účelům než toaletním.“ Jako břitva/Rasiermesser Poláček 2000, Abb. 5; Ungerman 2007a, 147. Proti tomu Klanica 2006, 63 upřednostňuje jako méně interpretativní termín označení zavírací nůž.

ŽAP-9/2003 jako pozůstatek silných nití (šicích, vyšívacích, třásňových), nebo slabšího provázku s rozmanitým využitím, v případě hrobu ŽAP-32/2005 jako pozůstatek shluku nebo klubka nití či tenkých provázků, eventuálně pozůstatek ozdobných třásní (Březinová 2012, 274, 276).

Nůž s pilkovým ostrím se dochoval v setu z hrobu ŽAP-9/2003 (Příloha I, obr. 131:5).

Z celého souboru se vymyká *velký nůž* s oboustranně, avšak výrazněji směrem k čepeli odsazeným řapem s celkovou délkou 30 cm, s čepelí dlouhou přes 21 cm a širokou téměř 3 cm (srv. nože z hrobu bojovníka IIN-199 a dalšího jedince z hrobu IIN-186 z pohřebiště na III. nádvoří Pražského hradu s délkou čepelí mezi 14–15 cm a délce mezi 18 a 21 cm Tomková 2005, Tab. 17). I tento nůž, který bychom dle úzu označili jako „bojový“, mohl být ve skutečnosti polyfunkční.

Pozornost vzbuzuje *nůž s celokovovou po jedné straně zdobenou rukojetí* z ženského hrobu ŽAP-22/2003. Ozdobnou funkci měly zřejmě tři paralelní rýžky u hřbetu čepel. Plochá pocínovaná rukojeť¹⁰² byla na jedné straně plasticky zdobena řadou pěti obdélných výzdobných prvků obklopených drobnými vybičenými očky. Výzdobný motiv připomíná čelní pohled na sovu.

Obr. 41. Žalov-Na panenské, hrob ŽAP. 22-2003. Nůž s celokovovou rukojetí (podle Hošek – Ottenwelter 2012, F 20).

Nožům s celokovovou rukojetí se věnujeme s J. Koštou při rozboru pohřebiště v Mělníku-Rousovicích (Tomková – Košta v tisku), na Moravě se jejich nálezy z Mikulčic

¹⁰² K cínování nože a dalších železných artefaktů blíže E. Ottenwelter (Hošek – Ottenwelter 2012, 285, 288).

z pohřebiště u baziliky a u 6. kostela zabývala B. Kavánová (2013, 351–355), nálezy z dolnověstonického pohřebiště Š. Ungerman (2007a, 150). Ve všech výše uvedených pracích jsou prezentovány exempláře především s kratší či delší úzkou čepelí a též poměrně úzkou, zpravidla tyčinkovou či tordovanou rukojetí, která je v některých případech podstatně delší než čepel. Zatímco v Mikulčicích a Dolních Věstonicích pocházejí tyto nože z hrobů dětí, eventuálně a iuvenilního jedince, v Klecanech se dva nože s pocínovanou tyčkovitou nezdobenou rukojetí našly v hrobě ženském (H 22, Klecany II, Profantová a kol. 2010, Tab. 94:5, 6). Metalografický průzkum prokázal vynikající kvalitu ostří (Hošek – Ottenwelter 2010, 35). Nůž ze Žalova se od nich i od nálezů z Budče, Vraclavi (s tordovanou rukojetí) a Bášti liší podstatně širší čepelí (17 mm oproti běžným 8–10 mm u ostatních exemplářů), vyrovnaným poměrem délky čepele i rukojeti, čepelí nevelké kvality a typem výzdoby. Nejbližší analogii, ovšem nikoliv tak bohatě zdobenou, najdeme v Klecanech I, v dětském hrobě 31 (Profantová a kol. 2010, Tab. 29:20). Výzdobu tvoří ražené půlkroužky. Bohužel o torzovitě dochované čepeli máme jen minimální informace (Hošek – Ottenwelter 2010, 36). Zdá se – že oproti žalovskému exempláři – byla kratší než rukojeť. Plochou rukojeť – s lineární geometrickou výzdobou blízkou mikulčickým exemplářům – má i nůž ze staré Kouřimi z hrobu 7/143 (Šolle 1959, 402, obr. 41:7) a plochou rukojeť – tentokrát s koncentrickými kroužky s tečkou uprostřed – má nůž z Prušánek (hrob P-642, Klanica 2006, Tab. 90). S J. Koštou se domníváme, že plochá rukojeť v kombinaci s výzdobou je důvodem pro možné vyčlenění nožů z hrobu 22 v Žalově-Na panenské, hrobu 31 v Klecanech, z hrobu 143b ze Staré Kouřimi a Prušánek jako samostatného typu. To co, oba typy spojuje, je celokovová rukojeť a do určité míry idea výzdoby železné rukojeti, jejíž technologii se ještě bude třeba v budoucnosti věnovat podrobněji. Stejně tak bychom však mohli nože dělit podle jiného kritéria, např. poměru délky čepele a rukojeti. Při všech těchto úvahách je však třeba mít na paměti, že co exemplář, to fakticky unikát.

Nožíky s tordovanou či tyčinkovou železnou rukojetí a úzkou čepelí¹⁰³ bývají v literatuře často označovány jako ranhojičské či chirurgické (Lutovský 1987, 576; Hošek et al. 2007; Hošek – Ottenwelter 2010, 36–37; Kavánová 2013), zrovna tak ale mohly být využívány při některých specializovaných řemeslných činnostech. Nože z Klecan, Žalova-Na panenské a možná i hrobu 143b ve Staré Kouřimi mohly mít jakožto relativně luxusní a

¹⁰³ Bášť, hr. 20/76 (Skrůžný 1980; Hošek et al. 2007, fig. 1:c); Kováry-Budeč, ze sběru (Lutovský 1987; Hošek et al. 2007, 934, fig. 1:d, 2); Klecany, pohřebiště II, hr. 22 – dva nože (Hošek et al. 2007, 933, fig. 1:a-b, 2; Profantová – Šilhová 2010, 287, 289–292, obr. 2:5-6, 3:2-3; Hošek – Ottenwelter 2010, 35, fototab. 9–10); Mělník – Rousovice (Tomková – Košta v tisku); Vraclav, sídlíštní nález z intravilánu hradiště (Hrdlička 1973; Hošek et al. 2007, fig. 1:e).

nákladné předměty za úkol zdůrazňovat vyšší či mimořádný sociální status zemřelého. Lze navázat na názor B. Kavánové (2013, 354) a konstatovat, že interpretace různých variant nožů s celokovovou rukojetí je zatím otevřená.

Výpověď nožů rozšiřují jejich detailní analýzy doprovázející zpravidla konzervaci artefaktů. Metalografické rozborů J. Hoška obrací naši pozornost k technologii výroby a kvalitě nožů. Jak v Žalově-v cihelně, tak Žalově-na panenské najdeme jak výrobky vynikající kvality (ŽAP-9/2003, 16/2003, ŽAC-48/1952, 49/1952¹⁰⁴), kvalitní či standardní (ŽAP-4/2003, 8/2003, 11/2003, 19/2003, ŽAC-28/1949, 33/1949, 58/1952, ŽAC-1/1957), ale i horší kvality (ŽAP-15a/2003, Hošek – Ottenwelter 2012, 282–287). Právě analýza celokovového nože s bohatě zdobenou pocínovanou rukojetí z hrobu ŽAP-22/2003 prokázala, že kvalita čepele není vysoká a funkce předmětu uloženého v hrobě ženy indikuje spíše jinou, než užitkovou funkci (Hošek – Ottenwelter 2012, 284–285). Nejobvyklejší byly čepele celooceľové, ostatní konstrukce byly zjištěny pouze jednotlivě. I když kvalitní výrobky se zpravidla objevují ve spojitosti s výraznější hrobovou výbavou, nemusí to tak být vždy, jako např. v případě hrobu ŽAP-15a/2003, kde se spolu s ostruhami, z nichž jedna byla opravována, vyskytl nůž nevelké kvality. Proti tomu čepel nože ze Žalova-cihelny z hrobu s ostruhami ŽAC-58/1952 byla složitěji svařovaná, byť nelze konstrukci blíže vymezit (Hošek – Ottenwelter 2012, 285) Povšimněme si tak, že i mezi jedinci s obdobnou výbavou, v daném případě mezi hroby s výbavou jezdeckou, můžeme při hlubším studiu vysledovat další rozdíly. Metalografické studium může rozšířit i naše představy o chronologii. Dosavadní výzkum našeho nožířství totiž spolehlivě nepotvrdil, že by se na našem území objevily čepele z fosforového železa před rokem 900 (Hošek – Ottenwelter 2012, 288). Povšimněme si, že tento typ železa registrujeme převážně v Žalově-cihelně, pouze v jediném případě v Žalově-Na panenské (ŽAP-16/2003).

V korozní vrstvě železných nožů se v některých případech dochovaly *otisky textilu*, a to ve dvou podobách, jednak jako samostatných skaných nití, pozůstatek shluku klubka nití či tenkých provázků či pozůstatek ozdobných třásní (skládací nože/břítvy z hrobu ŽAP-9/2003), tak v podobě skutečné látky (ŽAP-22/2003; Březinová 2012, 274). Nůž s celokovovou rukojetí a příslušenstvím byl do textilie utkané v pravděpodobně plátňové vazbě zabalen, o čemž může svědčit několik vrstev textilu nad sebou (Březinová 2012, 275). Drobný fragment dvou vrstev textilie s plátňovou vazbou se dochoval na povrchu pochvy nože z hrobu ŽAC-42/1912. Na noži ŽAC-57/1913 byla rozlišena jemná tkanina s obdobnou vazbou ve více

¹⁰⁴ Na noži ŽAC-33/1949 byl rozpoznán vlnkový svar.

vrstvách, na noži z hrobu ŽAC-56/1913 dokonce tkaniny dvě. Obě tkaniny tkané v plátňové vazbě, z nichž jedna byla hrubší, se vzájemně nedotýkají, takže není možné určit jejich vztah (Březinová 2012, 277). Povšimněme si, že v případě nálezů ze Žalova-cihelny bylo možno analýzu provést i na nožích získaných již před sto lety. Interpretaci pozůstatků textilu je v obecné rovině obtížná. Vícevrstevnost textilu může indikovat textilní obal předmětu. v případě pouze dvou vrstev lze uvažovat i o kontaktu s dalšími hrobovými textiliemi, ať již šlo o oděv, či textilní podložku či naopak příkrov.

V kontextu s noži se dochovávají též pozůstatky jejich dřevěných rukojetí a pochev či dalších prvků z jiných materiálů, které souvisejí s jejich nošením. Z jakého dřeva byly vyráběny dřevěné pochvy, se dovídáme pouze v omezené míře, neboť dochovaná torza bližší určení zpravidla nedovolují (Kočárová – Kočár – Kaplan 2012, Tab. 1 a 2). Pochvy nožů z hrobu ŽAC-17/1949, ŽAP-9/2003, 16/2003, 20/2003 byly z měkkého dřeva lipového. S ohledem na umístění lipového dřeva na řapu se v případě hrobu ŽAP-16/2003 mohlo jednat též o rukojeť. Proti tomu na pohřebištích v nedalekých Klecanech se podařilo určit více vzorků, které ukazují na širší škálu používaných dřevin, zahrnující též břizu, olši či jehličnan (Kočárová – Kočár 2010, 28).

Někdy byl v souvislosti s železným nožem vyzvednut či dokumentován další železný artefakt, dovolující uvažovat o tom, že by se mohlo jednat o prvek kování či železnou součást pochvy sloužící například k jejímu připnutí. Někdy se jedná o drobné železné hrudky/„mikrobudy“ (interpretovatelné např. jako zbytky nýtků) jako v hrobě ŽAP-28/2004. V hrobě ŽAP-29/2004 ležel v blízkosti pravého lokte a nože u pravé ruky železný předmět kruhového tvaru ve zlomcích, který se bohužel nepodařilo zachránit. Při deskripci nože byl vyčleněn předmět půlkruhového tvaru nalezený v hrobě ŽAC-15/1949 (Příloha I, obr. 86). V blízkosti nože umístěného na levé straně prsou v ženském hrobě ŽAC-60/1952 zmínil I. Borkovský „špendlík“ na prsní kosti (Příloha I, obr. 111). Jedná se o drátek ze slitiny barevných kovů vystupující ze železného jehličkovitého artefaktu. V tomto případě se funkční souvislost s nožem jeví jako méně pravděpodobná. Samostatnou kategorii tvoří železné řetízky. Zbytek řetízku v blízkosti nože z hrobu ŽAP-22/2003 evokuje upínací funkci, byť se nůž spolu s dalšími funkčně neidentifikovanými artefakty (jehlička, kroužek apod.) nenacházel u pasu, ale v již nefunkční poloze vedle pravé ruky. Zbytek řetízku se nacházel i v setu železných předmětů zahrnující též zavírací nůž/břitvu u pravé stehenní kosti muže z hrobu ŽAP-32/2005. Upnutí nože k opasku mohou indikovat železné přezky vyzvednuté v blízkosti menšího z nožů v témže hrobě (Příloha I, 189, obr. 155–156).

7. 4. 6. Křesací soupravy

Obě žalovské ocílky pocházejí ze Žalova-cihelny B, špatně dochovaná z hrobu ŽAC-7/1949 a lépe dochovaná avšak poškozená z hrobu ZAC-40/1949, patří k základní lyrovité formě s rameny zakončenými očky (*Příloha I*, obr. 85, 100), Zatímco báze první z nich je rovná a lze ji k typu IV podle Z. Krumphanzlové (1974, 73–74) řadit s výhradou, ocílka z druhého hrobu má na vnitřní straně trojúhelníkový výčnělek a je typickým reprezentantem tohoto typu. Se zhruba sedmicentimetrovouází patří k velikostně prostředním.¹⁰⁵ V obou případech jsou ocílky součástí setů železných předmětů tvořených nožem a dalšími zlomky blíže funkčně neurčených artefaktů. Samotné křesací kameny pocházejí z hrobu ŽAC-6/1949 a ŽAP-9/2003. Jako ocílka přitom mohl sloužit právě některý z dalších železných artefaktů.

7. 4. 7. Přezky

Podobně jako na Moravě a v jinde v Čechách se na žalovských pohřebištích přezky nacházejí především jako součásti garnitur ostruh, nacházených u nohou (viz výše). Prakticky výlučně se nacházejí v hrobech mužů. Zcela chybějí honosné opaskové garnitury, známé z Moravy. Přesto i v Žalově-Na panenské najdeme vícečetné přezky v oblasti pánve až stehenních kostí (ŽAP-9/2003 a 32/2005). Mají rámeček oválný, ve tvaru D, jsou drobnější a nezdobené. S ohledem na další železné artefakty v blízkosti přezek lze zvažovat, že se jednalo o pozůstatky řemení či brašen, sloužících k upnutí či úschově dalších železných předmětů. Na přezkách z hrobu ŽAP-9/2003 se dochovaly otisky textilu, tkaného v plátňové vazbě, který H. Březinová považuje za možný pozůstatek oděvu (Březinová 2012, 274). Na přezkách z hrobu ŽAP-32/2012 se proti tomu nacházejí obdobně jako na břitvě pouze pozůstatky samostatně skaných nití (Březinová 2012, 276). Interpretaci ponechávám otevřenou.

1

2

Obr. 42. Žalov- Na panenské. Textil na přezkách z hrobů ŽAP-15/2003 (1) a ŽAP-9/2003 (2). Podle Březinová 2012, F 7 a F 11.

¹⁰⁵ Pro srovnání ocílka z hrobu 52 v Mělníku-Rousovicích patří svými necelými 6 cm k ocílkám malým, ocílka z blíže neurčeného hrobu 9 cm k větším exemplářům (Tomková – Košta v tisku).

7. 4. 8. Různé a neurčené artefakty

Na žalovských pohřebištích se nacházejí i další železné artefakty.¹⁰⁶ O těch, které je možno klást do souvislosti s noži a jejich pochvami jsme již zmínila v kapitole věnované nožům. Prakticky ve všech dále uvedených případech neumíme určit funkci předmětů, neboť se z nich často dochovávají pouze torza. Jejich přehled začneme nálezy z *oblasti lebek* ženských hrobů. V hrobě ŽAP-20/2003 byl pod lebkou v oblasti týlu zjištěn drobný fragment silně zkorodovaného železného artefaktu s náznaky prvku kruhového průřezu, který je interpretován jako ozdoba. Vzhledem ke vzhledu a k tomu, že v oblasti krku se nacházely pouze 3 korálky, nepovažujeme jej za spojku náhrdelníku. Funkce zůstává nejasná. Při antropologickém zpracování lebky z hrobu ŽAP-30/2004 se objevilo železo přikorodované ke kosti. Ani v tomto případě nedovedeme funkci předmětu určit.

Nejvíce torz artefaktů nacházíme v *širším okolí pasu* jako součást setů železných artefaktů, a to v hrobech ŽAC-7/1949 (plochého i tyčinkového tvaru), ŽAC-40/1952 (plochého i tyčinkového tvaru), ŽAP-9/2003, ŽAP 32/2004 (tyčinka, lyrovitý tvar, závěs s háčky). Vyskytují se též individuálně, a to v hrobech ŽAC-29/49 (nedochovaný artefakt dle I. Borkovského s přilepenou a zrezavělou kůží, původně na bříše), ŽAC-34/1952 (tyčinka). Polohou se poněkud vymykají železné fragmenty (jehlička/tyčinka, drátek, kroužek) při noži z ženského hrobu ŽAP-22/2003 u paže a zlomky železného artefaktu či artefaktů z mužského hrobu ŽAP-32/2005 (tenký plíšek, na němž připevněn kruhový prvek, *Příloha I*, 190, obr. 156:13).

U nohou najdeme jednak fragmenty železných prvků souvisejících zřejmě s garniturou ostruh v mužském hrobě ŽAP-15/2003, jednak pravděpodobně pozůstatky okutí schrány či nádoby z organického materiálu jako v ženském hrobě ŽAP-28/2004.¹⁰⁷

Poloha podobných předmětů v Žalově-cihelně A není známa. Jedná se především o artefakt tvořený osou, na níž jsou zavěšeny tři dvojice pásků zdobených rýhováním, považovaný I. Borkovským za zbytky kožené obuvi (*Příloha I*, 37, obr. 29:2). Další pocházejí z hrobů ŽAC-19/1912 (nedochováno), ŽAC-46/1912 (ohnutá železná tyčinka), ŽAC-58/1913 (?).

¹⁰⁶ Jejich vyobrazení čtenář nalezne v *Příloze I* u příslušného hrobu. V textu je přímý odkaz pouze v případě výjimečných artefaktů.

¹⁰⁷ V prostoru výplně nad kostrou severně nádoby byly zjištěny rozptýlené fragmenty a „hrudky“ železa vytvářející téměř polokruh (*Příloha I*, 186).

7. 5. MINCE

Mince jako hrobový nález jsou známy pouze ze hřbitova u kostela sv. Klimenta, a to denár Vratislava II. jako krále (po r. 1085) a denáry Vladislava I. z období 2. vlády (1120–1125), 1 celý a olámaný lepený z více zlomků (o dalších nálezech mincí na katastru Žalova viz též kap. 3. 1. 1., ke kontextu v rámci středočeských hradišť též kap. 11). Tyto nálezy, které na hřbitově doprovázejí záušnice středních i velkých průměrů, zcela zapadají do kontextu dobových pohřebišť.¹⁰⁸ Lokalizaci Žalov-cihelna nesly i nálezy stříbrných mincí údajně Vladislava II. ze sbírky k. Chalupeckého předané do Národního muzea (*Příloha I*, Tab. 3). Vzhledem k tomu, že nelze ověřit ani určení ani lokalizaci, jsou údaje o jejich nálezu analyticky nepoužitelné.

7. 6. OSTATNÍ NÁLEZY

V kategorii ostatní se nám setkávají předměty různých typů, materiálů i funkcí. Svého zástupce, ovšem nedochovaného, mají *rolničky* (ŽAC-54/1913, *Příloha I*, obr. 67), jimž je nejčastěji připisován ochranný význam.¹⁰⁹

Další skupina předmětů patří mezi užitkové potřeby jako *přeslen* z ženského hrobu ŽAP-22/2003 uložený u pravé paže v blízkosti nože s celokovovou rukojetí (*Příloha I*, 182, obr. 147:6) či zlomek hliněného korálu/přeslenu (?) z hrobu ŽAC-22/49, který také mohl být příměsí (*Příloha I*, 102, obr. 91:A).¹¹⁰ Zatímco *brousek* z hrobu ŽAC-41/1952 se nedochoval, blíže studovat bylo možno nález z hrobu ŽAC-49/1912 (*Příloha I*, 71, obr. 62:1). V tomto případě však analýza artefaktu prokázala na povrchu hojná zlatavá zrna a nepravidelné čáry (škrty), které jsou otěrkami zlatého předmětu. Uvedený nález je proto v kontextu ostatních artefaktů podobného typu nově interpretován jako *prubiřský kámen* (Ježek – Zavřel 2010, 618– 619).

Poslední skupinu tvoří plechová kování ze slitin barevných kovů s neurčenou či nejistou funkcí. K nejcennějším patří zlacená pravděpodobně průvlečka zdobená tepaným ornamentem v podobě půlobloučků ze Žalova-cihelny (*Příloha I*, obr. 8:2). Unikátní nález představuje šest plechových kování pravoúhlého tvaru z přehnutého plechu svírajících organický materiál z dětského ani ne ročního dítěte ŽAP-41/2011 (*Příloha I*, 194, obr. 162). Kování byla uspořádána do kruhu. Podobné kování je známo z hrobu 332 v Rajhradcích, kde byla zjištěna tři takováto kování svírající zbytky kůže (Staňa 2006, 72).

¹⁰⁸ Určení mincí P. Radoměský (1960, 19), k mincím v hrobových nálezech Klápště 1999, 774–808; Marethová 2008, 7–44.

¹⁰⁹ Srv. mj. Smetánka 2003a, 11–16.

¹¹⁰ Zlomky předmětu se nacházely v krabici spolu se šperky. Na rozdíl od nich však I. Borkovský nález ani jeho polohu nezmínil v popisu hrobu.

7. 7. ŠPERK, OZDOBY A ODĚVNÍ DOPLŇKY

Pohlédneme-li na raně středověký šperk z jistého odstupu, můžeme s jistou mírou nadsázky konstatovat, že ve svých typech, tvarech i formách dílem skrývá, dílem rozvíjí dědictví pozdní antiky. Transformace šperku tradic Západořímské i Východořímské říše, či dokonce tradic ještě starších jako v případě šperku skleněného, ovlivňovalo jak různé geografické prostředí, tak kulturní vlivy v podobě meziregionální kulturní výměny mezi sousedícími regiony či nové impulsy přicházející z velmi vzdálených krajin, ať již v důsledku etnických přesunů či dálkového obchodu. Podoby a vzájemné propojení či míjení se transformací šperku tvoří komplex témat, která pochopitelně nelze řešit na příkladu několika českých raně středověkých pohřebišť, byť významných.

Předpokladem k pohybu ve vícerozměrném světě raně středověkého šperku a k vytváření dynamických modelů jeho vývoje jsou katalogy pohřebišť, eventuálně muzejních sbírek s detailními popisy zachycujícími polohu šperků umožňujícími rekonstrukci jejich funkce, s detailní dokumentací vlastních šperků, v ideálním případě doplněnou výsledky mikroanalýzy (materiálu, technologie). Sledování topografie výskytu jednotlivých typů šperků ve vztahu k chronologii a vytváření typologicko-chronologických schémat je standardní součástí archeologické analýzy. Vedle toho je však možno se pokusit vydat i jinými cestami, např. zaměřit ke sledování pozic jednotlivých šperků. Jeden a tentýž šperk může na různých územích vystupovat různým způsobem – jako vedoucí prvek módy, jako průvodní šperk či jinde jako import, stejně tak může být atributem jiné sociální skupiny (ve smyslu škály vertikální i horizontální). To znamená ve svých důsledcích rozšířit naše vnímání šperku směrem od jednotlivých znaků ke sledování kombinací šperků a vzájemným souvislostem, od jednosměrnosti ke střídání různých úhlů pohledů. Odtud vede cesta k uvědomění si významu takových charakteristik jako je míra individuality té které módy či do jaké míry je móda daného území výsledkem převážně importu šperku, importu vzorů či výsledkem domácího vývoje.

Již poměr jednotlivých typů ozdob – náušnic, záušnic, náhrdelníků, prstenů, náramků, gombíky, závěsků či spon – tvoří určitý základní skelet, který vymezuje, v jakých rámcích se móda bude utvářet. Již prostřednictvím tohoto poměru se módy jednotlivých regionů odlišují.

Sociální rozměr šperku bývá zpravidla vnímán zúženou optikou šperk elity versus šperk lidový, tedy ve smyslu vertikální sociologické škály. Důležitý je však též směr horizontální – rozložení ozdobných artefaktů nesoucích atributy módy v rámci pohlaví,

eventuálně věku. Ne vždy, ne na všech územích se móda projevuje jako záležitost žen. Šperky se stávají na určitých územích nedílnou součástí výbav dětí. Garnitury opasků, stejně jako mečů či ostruh nás vtahují do módy mužské/do mužského světa. Ty jsou však „tradičně“ součástí jiné kapitoly této práce. Při tomto úhlu pohledu je však třeba mít na paměti všechna potenciální nebezpečí daná zkresleními pramennou základnou. Absence artefaktů s módními atributy u mužů neznámá vždy jejich absenci v reálném životě, ale absenci ve výbavě hrobů. Do analýzy souběžně vstupuje i obecnější problém, totiž míra antropologické určení a určitelnosti a možnosti přiřadit hrobové celky jednotlivým pohlavím, eventuálně věkovým skupinám, a to jak na jednotlivých pohřebištích, tak v širším geografickém prostoru. Např. český materiál má v tomto případě jen omezené vypovídací schopnosti. Nelze pominout fakt, že antropologický materiál řady pohřebišť nebyl vždy publikačně zpřístupněn, že značná část pohřebišť vůbec nemá dochovaný antropologický materiál a další se dochoval ve velmi torzovitém stavu.

Jinou cestu představuje studium kvality klenotnického zpracování z hlediska teritoriálního zpracování, které je aplikovatelné zvláště na klenotnický náročnější šperk velkomoravský a velkomoravské tradice, který lze považovat za jednu ze skupin šperku označovaného od 19. století jako byzantsko-orientální. V Čechách tak např. jen v omezené míře a v určitém horizontu najdeme šperk kvalitou odpovídající nejkvalitnějšímu šperku z území Moravy. Přičemž škála náušnic je podstatně užší, zastoupení zlata i jeho ryzost řádově nižší. Otázkou v této souvislosti je akční rádius výskytu klenotnický nejnáročnějších výrobků na českém a moravském území, neboli otázka, do jaké míry se tento šperk váže na nejvýznamnější centra a v jaké četnosti se objevuje i mimo ně.

Studium raně středověkého šperku si nelze představit současně bez studia zdrojů materiálů, z něhož byly vyrobeny či složeny. Na místě jsou pak otázky typu, do jaké míry se kryjí zdroje surovin (stříbro, zlato, jantar, drahé kameny), již polozpracovaných materiálů (stříbro zpracované do polotovarů, slitiny barevných kovů) či použitá surovina určená k dalšímu zpracování s původem šperků. A odtud je již velmi blízko k otázkám organizace klenotnické výroby a regálu drahých kovů a k otázkám, v jakém směru lze pozorovat odlišnosti mezi společnostmi státními a předstátními.

Pohybujeme-li v hranicích raně středověké střední Evropy, pak našima očima defilují mj. zcela odlišné módy slovansko-avarského kulturního okruhu, móda Velké Moravy vysílající paprsky do nejbližšího okolí, minimalistická móda z Bavorska, móda ovlivněná

velkomoravským a staromaďarským prostředím slovenského území 1. poloviny 10. století, móda belobrdská, mj. jako jediná označovaná jako kultura (!) – a proti tomu nadregionální móda esovitých záušnic. V těchto rámcích si budeme klást otázku, jak lze definovat raně středověkou módu Čech.

Mezi základní složky šperku v raně středověkých Čechách jsou tradičně počítány záušnice a náušnice, náhrdelníky, gombíky a prsteny. V módě raně středověkých Čech se neuplatnily v širší míře jehlice a náramky. Spony, tak hojné v pravěkých Čechách či známé z jiných raně evropských území, pak neregistrujeme vůbec. Tyto závěry dotýkající se spektra šperků se odrážejí i na pohřebištích v Žalově.

Na českých pohřebištích se v 9. – 12. století se móda projevuje jako móda žen a dětí. Nepočítáme-li pohřebiště ve Staré Kouřimi a slavný kolínský hrob, reprezentujících nejstarší horizonty kostrového pohřbívání v Čechách a prostorově přitom nejbližší velkomoravskému území, pak součástí mužského oděvu a garnitur ostruh až na výjimky tvořené importovanými kováními poznáváme výhradně na základě nálezů v sídlištních kontextech.¹¹¹ V případě dětských hrobů je třeba zvažovat – pokud to je možné – funkci šperků ve vztahu k jejich poloze a věku dítěte. I když pak ne vždy lze mluvit o „dětské módě“, nemění to nic na tom, že příslušný šperk je produktem módy dobové obecně.

Základní opěrné pilíře při studiu šperku kovového z Čech, které přebíráme od předchozích generací,¹¹² v současnosti tvoří jeho členění na šperk podunajského původu (tradice) a šperk velkomoravský a velkomoravské tradice pro období (9. – 10. století) – a esovité záušnice, vyskytující se zřejmě již od sklonku 9. století avšak samostatnou módu tvořící až zhruba od poloviny 10. stol do 12./počátek 13. století (*Tomková 2011*, 199–208; *Profantová 2013b*, 27–44). Do tohoto rámce je třeba integrovat mladší klenotnickou produkci vznikající na českém území reprezentovanou jednak ve starším období některými šperky z pohřebiště Za jízdárnou, tzv. Lumbeho zahrady (*Smetánka 1994*, 105–115), stejně jako mladší šperk soustřeďující se nejen v hrobech, ale především v depotech (*Polanský – Tomková 2006*, 106–117; srv. *Profantová 2013b*, 28–36).

¹¹¹ Starší ojedinělé nálezy získávané při výzkumech hradišť v dnešní době rozšiřují nálezy z detektorového průzkumu tento obraz mění (mj. např. *Profantová – Stolz 2006*, 793–838, *Profantová 2012*, 315–320).

¹¹² K hlavním „normotvorným pracím“ lze počítat chronologicky řazeno *Niederle 1894*, 194–209; *týž 1913*, 581–682; *týž 1930*; *Schránil 1925*, 160–194; *Eisner 1947*, 142–162; *týž 1955*, 215–226; *Hrubý 1955*; *Šolle 1959*, 353–506; *týž 1966*; *Dostál 1965a*, 361–416 a zvláště *Dostál 1966*; *Krumphanzlová 1974*, 34–110.

Proti tomu šperk skleněný (nejen korálky, ale i prstýnky a vložky v kovovém šperku), k němuž lze z praktických důvodů připočíst i jantar a polodrahokamy, vyžaduje jiný přístup a celkový náhled. Integrace do okruhů kovového šperku svou podstatou není možná. Při oběhu globálních typů skleněných i polodrahokamových korálků a současně existenci výroby lokálních typů dochází v rámci Evropy ke vzniku lokálních mód různým způsobem tyto korálky kombinujících. Je to mimochodem znak, který raný středověk jako takový odlišuje od období pravěkého, resp. halštatského a laténského, kde převažují globální rysy a podoba skleněné bižuterie. Stav poznání bižuterie doby římské není takový, abychom jej mohli z tohoto úhlu pohledu posoudit. Další odlišností jsou odlišné cesty jednotlivých typů skleněných šperků, a to dané nejen jejich odlišným geografickým rozšířením. Např. skleněné náramky do střední Evropy téměř nezasahují, a pokud se vyskytnou, jde o jednotlivý import, nikoliv integrální součást dobové módy. Tou se naopak stávají od 11. století skleněné kroužky/prstýnky, které obdobně jako esovité záušnice vstoupily do módy rozsáhlých evropských území, a to i východoevropských. Celková topografie jejich výskytu však zatím nebyla zpracována (zatím nejpodrobněji Berlin-Spandau, *Ullrich 1989, 57–60, 65–71*). Těžko lze zatím říci, jak přesně se území s rozšířením esovitých záušnic a skleněných kroužků překrývá, v každém případě je ale nemálo území, kde tomu tak je (Čechy, Polsko, severovýchodní Německo). Za další studium bude stát poměr jejich rozšíření právě v oblasti, kterou označit jako západoslovanskou, vůči západněji položeným územím Evropy. Obdobně bude třeba hledat odpověď na otázku, do jaké míry se kryje oblast výskytu kroužků s oblastí depotů zlomkového stříbra a kroužků.

Vraťme se však zpět na Žalov. Z praktických důvodů se v dalším textu budu opírat o tradiční označení jednotlivých šperků a ozdob, ačkoliv, jak si ukážeme, mohly vystupovat a vystupovaly i v jiných funkcích, než jaká je jim tradičně přiřítána. Šperk označený jako náušnice může být použit též jako záušnice či součást závěsku, gombíky ve funkci závěsku i párové ozdoby součásti kroje. Korálky tvoří nejen různé formy náhrdelníků, ale mohou být použity jako náramek, ozdoba účesu, nášivka na čelence, čepci či jiné části oděvu. Indikátorem funkce je poloha nálezů, eventuálně kombinace s dalšími šperky a předměty hrobové výbavy.

Šperky se v obecné rovině mohou nacházet v poloze primární funkční, primární nefunkční a v poloze sekundární. Jako funkční označují takovou polohu, která bezprostředně souvisí s kostrou a nevylučuje interpretaci předmětu jako šperku či ozdoby. Nefunkční polohou rozumím polohu šperku u kostry či v jejím širším prostoru, avšak v poloze vylučující

některou z forem standardního využití příslušného šperku (např. náušnice u ruky.). Sekundárně přemístěné šperky se nacházejí buď v zásypu, nebo v jiných částech vnitřní hrobové jámy, zpravidla přemístěné činnostmi hlodavců. Příčinou však může být i sekundární otevření hrobu z důvodu pohřbení dalšího jedince, pohřebních praktik či krádeže. Kromě toho existuje skupina nálezů na rozhraní skupin, a to v zásypu nad kostrou, které v některých případech jsou sekundárně přemístěné, v jiných případech lze zvažovat, zda nebyly v rámci pohřebního rituálu umístěny na rakev či záměrně do hrobu vhozeny.

7. 7. 1. Stav fondu a jeho zpracování

Šperky pocházejí ze všech žalovských pohřebišť, jejich vypovídací hodnota je však ovlivněna dobou a metodikou výzkumu. Na jednom pólu stojí šperky z archeologických aktivit do roku 1945 v Žalově-cihelně A a na Levém Hradci u kostela sv. Klimenta, na druhém pohřebišti Žalov-Na panenské, zkoumané v posledních letech. Výzkum I. Borkovského v Žalově-cihelně B stojí kdesi zhruba uprostřed. V prvním případě se dochovaly předměty jako izolované artefakty, nebo v případě J. A. Jírou sledovaných výkopů předměty sice jsou součástí nálezových celků, ale jejich spolehlivost je různá. Není jisté, zda součástí některých hrobových výbav nebyly další artefakty, v případě jiných je vážné podezření na to, že ve skutečnosti představují výbavu několika hrobů vydávanou a předanou dělníky jako jediný celek. Z tohoto důvodu vyřazuji z korelací nálezů celky ŽAC-31/1912 a ŽAC-52/1913. V úvahu je třeba brát též „druhý život“ nálezů v muzejních, který se podepsal zvláště na podobě náhrdelníků ze starých sbírek. Nálezy z výzkumu I. Borkovského v Žalově-cihelně B umožňují práci s nálezovými celky, výpovědní hodnota je omezena omezenou výpovědí antropologického fondu a zčásti též stavem dochování předmětů, okrajově i nejednoznačností v přiřazení k příslušnému hrobu. Přes všechna výše uvedená omezení pohřebišti v Žalově-cihelně mají naprosto nenahraditelnou hodnotu z hlediska kvality i šíře souboru, která právem řadil a stále řadí tuto lokalitu k nejvýznamnějším českým pohřebišťům své doby. Lze je plně využít k analýze jednotlivých typů ozdob, v různé míře omezená je jejich vypovídací hodnota pro stanovení jejich chronologie. Také nálezy získané na Levém Hradci u kostela sv. Klimenta (ŽAK), které sice nebyly vyzvednuty podle nálezových celků, nepostrádají vypovídací hodnotu a jako celek je lze použít pro základní chronologické zařazení a rekonstrukci vývoje pohřebišť levohradeckých obyvatel. Bohužel v průběhu výzkumů I. Borkovského v interiéru a jeho okolí již žádné šperky objeveny nebyly.

Specifický význam mají nálezy ze sbírky K. Buchtely (olivovité korálky, hrozničkovitá náušnice), které spolu s hrobem z roku 1926 na Levém Hradci indikují existenci staršího horizontu pohřbívání v prostoru hradiště. V případě pohřebiště Žalov-Na panenské se můžeme opřít o komplexní informace, kterých by – s ohledem na pokračování výzkumu i jeho zpracování – ještě mělo přibývat.

Při studiu prezence a absence jednotlivých typů ozdob je třeba přihlížet k výše uvedeným charakteristikám. Zatímco absence náušnic s očkem v Žalově-Na panenské je za současného stavu výzkumu tohoto pohřebiště jistá, minimální zastoupení hrozničkovitých náušnic v Jírou sledované části pohřebiště je problematické. Právě tento typ náušnic totiž najdeme naopak v soukromých sbírkách, které sice sdružují nálezy z různých období narušení cihelny, v zásadě je ale jasné, že pocházejí z východní části areálu cihelny, tedy z obdobného areálu jako nálezy Jírovy, tj. ze Žalova-cihelny A. To, že na tomto pohřebišti chybí meandrovité náušnice, mohlo být způsobeno různými příčinami a je třeba si přiznat, že nevíme, s jak zkráceným obrazem pracujeme.

Náhrdelníky ze žalovských pohřebiště v Žalově-cihelně vstupují do analýzy s rozdílnými znaménky v kvalitě, a to v závislosti na rozdílech v dochování jednotlivých fondů. Pouze v případě náhrdelníků z pohřebiště v Žalově-Na panenské je možné provádět jejich komplexní analýzu ze všech úhlů pohledů. Náhrdelníky jsou úplné, jsou dobře dochovány a disponujeme kompletními hrobovými výbavami. Právě o tuto poslední položku jsou ochuzeny nálezy ze soukromých a starých muzejních sbírek, ať ze žalovské cihelny, tak ze hřbitova kostela sv. Klimenta. Nálezy ze žalovské cihelny, ať již z výzkumu Jírova či Borkovského lze hodnotit v rámci výbav jednotlivých hrobů, ovšem s různou spolehlivostí. V případě Borkovského výzkumu lze hrobové výbavy považovat za kompletní, v případě výzkumu J. A. Jíry pracujeme v rovině určitého stupně pravděpodobnosti. Některé celky mohly obsahovat i další nálezy, které byly dělníky rozprodány do soukromých sbírek, zatímco v případě hrobových výbav z hrobů ŽAC-31/1912 a 52/1913 existuje podezření na spojení předmětů z více hrobů. Zcela specifické postavení mají nálezy Jírova výzkumu v žalovské cihelně i z jiného důvodu. Jírovy sbírka vplynula do sbírek Muzea hl. m. Prahy, kde prodělala další vývoj. Na základě porovnání údajů z deníků J. A. Jíry, dvou verzí popisů I. Borkovského, stavu zachyceného J. Slámou (1977) a dnešního stavu, můžeme konstatovat proměnu složení náhrdelníků zapříčiněnou ztrátami, chybami v evidenci i přesuny korálek z náhrdelníku do náhrdelníku. To s sebou nese podstatné omezení při řešení otázek s pojených s rekonstrukcí složení konkrétních náhrdelníků a téměř nemožnost zjistit přesné/relevantní počty jednotlivých typů

korálků. Na druhé straně není třeba rezignovat zcela, neboť korálky i za současného stavu poskytují globální představu o složení náhrdelníků, které je možné použít při srovnání s jinými pohřebišti. Omezeno není jejich využití při chemické či jiné mikroanalýze, ani vypovídací hodnota ve vztahu k analýze bižuterní produkce v raně středověkých Čechách jako celku, včetně řešení otázek chronologických.

Zatímco z pohřebišť v Žalově-Na panenské se dochovaly všechny korálky, ostatní fondy jsou postiženy ztrátami jak jednotlivých korálků, tak celých souprav. Na všech pohřebištech registrujeme převahu nezkorodovaných či korozi pouze slabě postižených korálků. Část fondů tvoří korálky z degradovaného skla, přičemž korozi jsou postiženy konkrétní typy korálků. Zatímco olivovité perly jsou korozi postiženy v menšině, v případě G-perel se jedná o degradaci stoprocentní. Určení přesného počtu korálků je dále komplikováno jejich fragmentarizací, která je trojího druhu. V případě segmentovaných perel může docházet při opakované manipulaci k rozpojení segmentů. K rozpadu na fragmenty docházelo u olivovitých perel již v hrobě, pomineme-li skutečnost, že do hrobů byly ukládány již perly poškozené a neúplné. Rozpadem v hrobech i při následné manipulaci jsou postiženy především G-perly a část zkorodovaných olivovitých perel. Na tuto otázku upozorňuji s ohledem na kvantitativní analýzu raně středověkých náhrdelníků, která má v těchto důsledcích zcela jinou hranici přesnosti než další součásti hrobového inventáře.

V rámci základního zpracování nálezů přípravy katalogu pohřebišť prošly všechny nálezy komplexní revizí. Nálezy z pohřebišť Žalov-Na panenské a Žalova-cihelna B byly laboratorně zpracovány a část byla nově nakonzervována. Ze všech souborů, včetně souborů z muzejních sbírek byly podle stavu dochování a stavu konzervace vybírány kovové šperky pro rentgenovou-fluorescenční analýzu, jejíž výsledky byly publikovány (*Fikrle – Frána – Tomková 2012*, 321–334), stejně jako analýzy SEM-EDS (*Hulínský – Jonášová – Tomková 2012*, 336–340). Speciálnímu průzkumu byl podroben unikátní ozdobný předmět (NM H1-60 014, *Děd 2012*, 290–295, F 37 – F52).

Pohřebiště levohradeckých obyvatel přes různá omezení patří k souborům s nejvyšší hodnotou, a to jak z pohledu jednotlivých pohřebišť, tak především jako celek, který umožňuje sledovat proměny šperku v kontextu proměny pohřebního ritu a využití jednotlivých pohřebních areálů.

I když soubor ze žalovských pohřebišť je kvalitní a i když nepodceňuji v žádném případě jeho hodnotu z hlediska chronologie raně středověkých pohřebišť, je třeba se vyhnout

mylné představě, že rekonstrukce chronologie raně středověkého šperku z Čech je možná na základě jednotlivých pohřebišť. Tu je třeba opřít naopak o jejich komplexní studium, a to především nově zkoumaných a revidovaných souborů ze starších výzkumů. Tato kapitola se soustřeďuje na prezentaci jednotlivých šperků ze žalovského katastru a jejich výpovědi, která vyplývá z rozdílů a shod v topografii výskytu mezi jednotlivými pohřebišti. V žádném případě tak nemůže suplovat detailní studie k jednotlivým šperkům a ozdobám. Pouze dílčí, nikoliv systematická pozornost je tak věnována analogiím z dalších lokalit v Čechách a na Moravě mj. i z toho důvodu, že tímto směrem se již vydala N. Profantová (*Profantová v tisku*). S ohledem na celkové téma práce pomímám též problematiku rekonstrukce dobových módních okruhů, jimž bude věnována pozornost až v další etapě studia.

7. 7. 2. Poloha, uspořádání a funkce šperků

Hlavním prostorem, v němž se soustřeďují šperky na žalovských pohřebištech, stejně jako i jinde v raně středověkých Čech 9. – 12. století je lebka, její okolí, krk a horní část hrudníku. Tam najdeme náušnice i záušnice (k terminologii blíže *Tomková 2005, 226–227, 259–260*) čelenky, gombíky, náhrdelníky i závěsky. Ozdobám ze skleněných korálek se budu věnovat v kapitole o skleněné bižuterii, avšak již na tomto místě je možno upozornit na to, že ne každý korálek nutně představuje součást náhrdelníku a že i s korálky v podobě např. nášivek na čelenkách či pokrývkách hlavy je třeba počítat. Kromě toho v prostoru lebky bývají nalezeny různé zlomky plíšků, u nichž již nedovedeme určit původní vzhled a funkci a ojedinělé fragmenty drobných železných artefaktů (např. ŽAP-20/2003). Pouze malá část se soustřeďuje v oblasti rukou. Jedná o buď o prsteny, které jsou však v Čechách vzácnější než např. na Moravě, Slovensku a v jihovýchodní Evropě, nebo o typy šperku, které zpravidla nacházíme u hlavy (korálky, náušnice).

Samostatnou kapitolu představují ozdoby hlavy umístěné mimo prostor lebky. Na žalovských pohřebištech tvoří naprostou výjimku. Jeden případ představuje set šesti náušnic u pasu v hrobě zkoumaném J. Schránilem v Žalov-cihelně, který předpokládal jejich uložení „v kabelce“ (*Příloha I, 24*). Další odkryl I. Borkovský. V hrobě ŽAC-66/1952 se nacházely jednak zbytky blíže neklasifikovatelných stříbrných náušnic přímo u lebky, čtyři další z barevných kovů a snad zlacené, dvě s očky a dvě typu Jízdárna, byly řetízkovitě provázány a složeny v prstenu, který se nalézal pod krkem zhruba osmnáctiměsíčního dítěte, zřejmě jako závěsek. Právě tyto příklady nás uvádějí do světa jiných funkcí a významů šperků. Proti

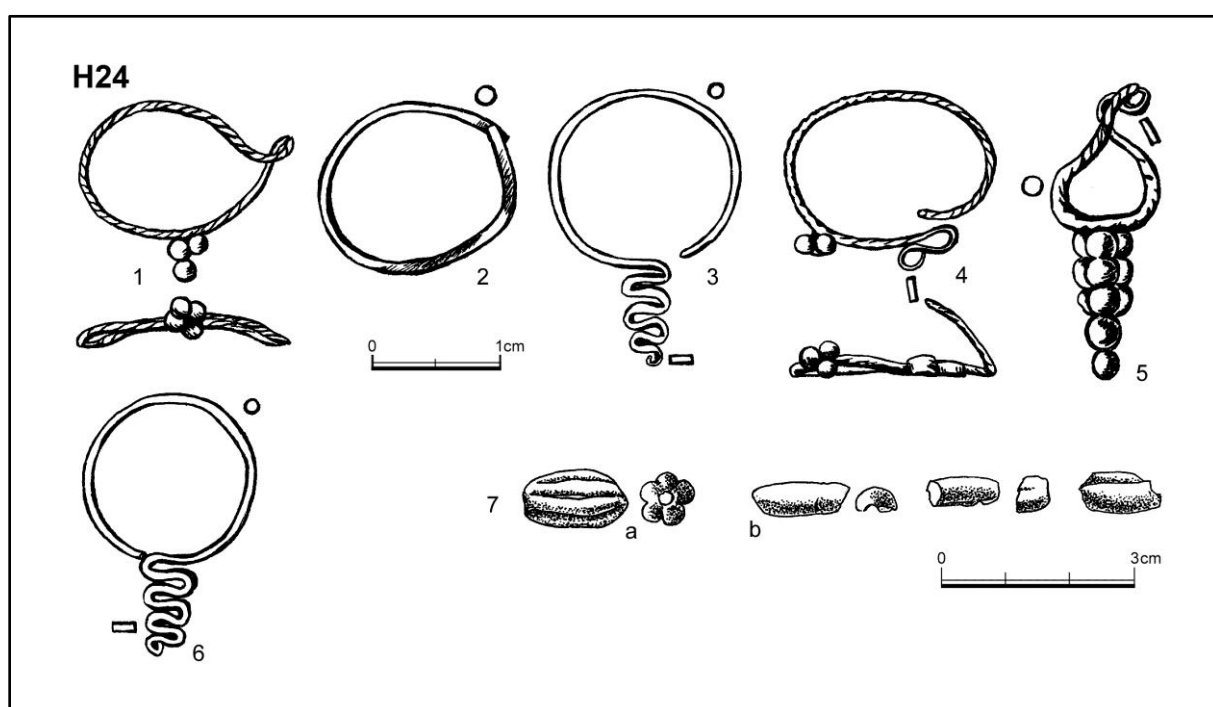
tomu interpretace rozptýlených zlomků náušnic/náušnice ze stříbra, z nichž jeden fragment ležel u lebky u jedné z úplně dochovaných náušnic, zatímco další se nacházel vně vnitřní konstrukce hrobu ŽAP-20/2003 spíše směřuje do oblasti pohřebního ritu. V tomto konkrétním případě nelze počítat s rozvlečením v důsledku činnosti hlodavců (jako v případě hrobů ŽAP-7/2003 a 11/2003). Umístění jednoho ze zlomků v povrchu výplně vně dřevěné schránky z dubového dřeva svědčí o izolovaném uložení tohoto šperku či vhození.

Zaměříme-li svou pozornost na šperky z drahých a barevných kovů, pak sice nemůžeme s jistotou rozlišovat jejich funkci náušnic a záušnic, avšak můžeme studovat jiné parametry, např. to, zda se vyskytují jako jednotlivé kusy, v párech, či vytvářejí celé sety/soupravy. Na pohřebištích Žalov-cihelna, Žalov-Na panenské se náušnice s uzlíky, meandrovité, s očkem, typu Jízdárna i esovité záušnice vyskytují jak jednotlivě, tak v párech. Náušnice typu Jelení se zatím vyskytly pouze v párech, a to i na pohřebišti v Praze-Jelení ulici (JEL-LZ), náležejícímu k pohřebištím Pražského hradu.

V některých případech vytvářejí náušnice celé soupravy, sety.¹¹³ Tyto sety mohou být trojího druhu. Za prvé ty, které soustřeďují pouze šperky jednoho typu, jednoduchý drátěný šperk, nebo šperk s granulací a filigránem, za druhé ty, které obsahují zástupce obou skupin. Třetí typ představují takové hrobové celky, které obsahují záměrně zhotovené soupravy šperků vycházející zřejmě z jedné dílny, které případně kombinují s výrobky dalších klenotníků. K nejvýznamnějším českým souborům v tomto směru zatím patří hrob 106b ze Staré Kouřimi (*Šolle 1966*, obr. 40 a další), hrob libické kněžny *Turek 1976*, Tab. 2) či hrob 16 z pohřebiště Za jízdárnou (*Smetánka 1994*, 162–167). Na pohřebištích Žalov-cihelna a Žalov-Na panenské s jistotou identifikujeme první dva případy setů, soustřeďující jak šperk jedné technologické skupiny (ŽAC-31/1912/při nejmenším set košíčkovitých náušnic, ŽAC-nález J. Schránila, ŽAC-10/1949, ŽAP-11/2003, *Příloha I*, 23–24, obr. 44A, 86, 207), tak obou (ŽAC-18/1912, ŽAC-47/1952, ŽAC-66/1952, ŽAP-18/2003, ŽAP-24/2003, *Příloha I*, obr. 31, 103, 115, 142, 149). Převažují sety materiálově a typově heterogenní. V žádném případě neregistrujeme paralelu k oběma nejbohatším ženským hrobům z Libice a Staré Kouřimi. Zajímavosti však nepostrádá set z hrobu 24/2003 (*obr. 43; Příloha I*, obr. 149), který patří do setů kombinovaných, neboť obsahuje jako jednoduchý drátěný šperk (meandrové náušnice, kroužkovou náušnici), jednak šperk s granulací, resp. s jednoduchou

¹¹³ V této práci se nevěnují setům esovitých záušnic v mladohradištním prostředí, vzhledem k tomu, že záušnice z pohřebiště u kostela sv. Klimenta nebyly evidovány po nálezových celcích a můžeme s nimi pracovat pouze jako souborem individuálních nálezů

variantou s granulovanými zrnky. Přitom oblouk některých je esovitě ukončen. Celý soubor působí homogenně a činí dojem práce jediného klenotníka, klenotníka experimentátora, jak lze odečíst z variability ozdob s granulací. Uložení v prostoru lebky jednoznačně dokládá primární polohu a funkční použití, které má svůj řád. Na každé straně najdeme po jedné meandrové náušnici a po šperku s granulovanými zrnky, přičemž spojení konců dvou z nich (*Příloha I*, obr. 149:1 a 5) vylučuje funkci náušnice. Na každé straně najdeme po dvou ozdobách stříbrných a jedné zlacené. Zatímco zastoupení materiálů a rozmístění meandrovitých náušnic je symetrické, vnitřní variabilita ostatních svědčí pro asymetrický dojem.

Obr. 43. Žalov-Na panenské. Hrob ŽAP-24/2003.

Význam těchto setů vstupuje do tématu funkce šperku a raně středověká móda jako taková, tak do chronologických úvah. Horizont šperku velkomoravského původu či tradice zastupují v Žalově-cihelně A set pravděpodobně hrozníčkovitých náušnic s vícenásobnou granulací (bodlinatých), které se nacházely u pasu, tedy mimo funkční polohu v hrobě objeveném před rokem 1921 (*Příloha I*, 23–24) a set náušnic s více košíčky z hrobu ŽAC-31/1912 s neudanou polohou. Set šesti stříbrných náušnic s očkem v kombinaci s párem náušnic se třemi košíčky a pleteným prstenem, jejichž původní polohu v hrobě ŽAC-18/1912 neznáme, reprezentuje mladší horizont pohřbívání na pohřebišti Žalov-cihelna A (srv. kapitoly o jednotlivých špercích). Skladba nepřímě indikuje primární polohu v hrobě a

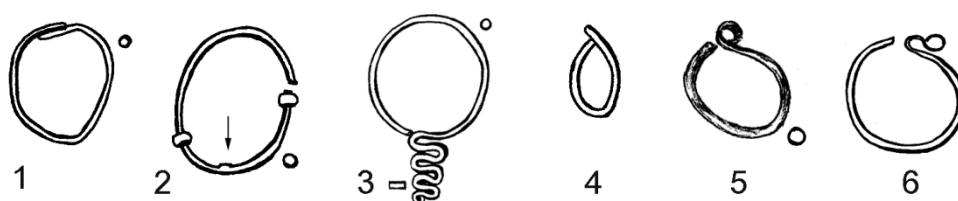
z počtu předmětů vyplývá, že je nepravděpodobné, aby všechny sloužily jako náušnice. Tři stříbrné náušnice v dětském hrobě ŽAC-10/1949, z nichž každá reprezentuje jiný typ či subtyp (hrozníčkovitá náušnice, hrozníčkovitá náušnice s vícenásobnou granulací/bodlinatá, náušnice s více košíčky, obr. 55), se nacházely ve skupině po levé straně (snad lebky). Jejich funkci nedovedeme určit. Mohly sloužit jako ozdoba hlavy, či být pouze volně přiloženy. Náušnice v hrobě šesti- až sedmiletého dítěte ŽAC-47/1952 se vyskytly na pravé straně lebky a pod lebkou, tedy v primární poloze. S ohledem na počet nemohly všechny sloužit jako náušnice. Celková kompozice ozdob hlavy byla přes materiálovou podobnost (bronz, zlacená slitina barevných kovů) typově nehomogenní. Z popisů dotýkajících se hrobu ŽAC-66/1952 (*Příloha I*, 119) vyplývá, že dvě stříbrné náušnice s očkem se nacházely zřejmě u lebky. Proti tomu pozlacené náušnice s očkem a typu Jízdárna byly složeny v prstýnku a zavěšeny na krku. Z pohledu chronologie, mohou pocházet hroby z „jediné doby“, která předchází horizontu, který zastupuje výše uvedený hrob ŽAC-18/1912. Důležitým zjištěním je to, že zatímco v Žalově-cihelně B (ŽAC-47/1952 a 66/1952 se vyskytuje náušnice s očkem v kombinacích s předměty svázanými s obdobím výskytu šperku podunajské tradice a velkomoravského šperku či velkomoravské tradice, v Žalově-cihelně A v hrobě ŽAC-28/1912 se nachází se šperky mladšího horizontu šperku pleteného a z okruhu depotů zlomkového stříbra.

Z hlediska typové skladby setů se ani na jednom ze žalovských pohřebišť neobjevuje set typu Klecany II (hrob 28), obsahující jak náušnici hrozníčkovitou, tak s očkem, tak esovitou záušnici (*Profantová a kol. 2010*, obr. Tab. 97). Význam tohoto parametru vystoupí do popředí při analýze pohřebiště Za jízdárnou náležejícího obyvatelům Pražského hradu.

Celý soubor šperků si představíme v následujícím pořadí. Začneme šperkem z kovů zdobícím hlavu – náušnicemi a záušnicemi, a to rozčleněnými do tří technologických skupin na šperk jednoduchý drátěný, jednoduchý drátěný šperk s plechovými prvky a šperk s granulací a filigránem. Dále budeme pokračovat gombíky, nalézány v oblasti krku a horních partií hrudníku, a prsteny, které – pokud je jejich poloha známa – pocházejí s jednou výjimkou z prostoru rukou. Poté představíme náhrdelníky a ozdoby z korálek, které i při dominanci skla obsahují další materiály – kovové perly a závěsky, korálky z drahých kamenů či mušli cauri. Přehled uzavřou ozdoby v kategorii „ostatní“, které z různých důvodů nelze přiřadit do výše uvedených kapitol. Cílem je popis jednotlivých typů zastoupených na žalovských pohřebištích a jejich vzájemných korelací, ve vybraných případech též korelací obdobných typů šperků na dosud publikovaných pohřebištích Pražského hradu.

7. 7. 3. Náušnice, záušnice – jednoduchý drátěný šperk

Základním materiálem sloužícím k výrobě tohoto šperku je drát zlatý, stříbrný či ze slitin barevných kovů, který též mohl být ještě pozlacen. Vycházejí z prací Niederlových, Eisnerových, Poulíka, Hrubého i z vlastního výzkumu základní typovou náplň shrnul a přehledně uspořádal B. Dostál (1966, obr. 7), který k tomuto šperku přiřadil též šperky, které kombinují drát a jednoduché nezdobené bubínky. Pro celou skupinu těchto šperků v souladu s J. Eisnerem použil označení „šperk podunajského původu“, eventuálně „skupina podunajská“. S ohledem na to, že dávám přednost terminologii vycházející z kritérií primárně technologického rázu, která není interpretativní, šperky s plechovými prvky vyčleňuji jako samostatnou skupinu.¹¹⁴

Obr. 44. Jednoduchý drátěný šperk. Náušnice/záušnice: 1 – jednoduchá kroužková; 2 – s uzlíky; 3 – meandrovitá; 4 – typ Jelení; 5 – s očkem; 6 – esovitá.

7. 7. 3. 1. Jednoduché kroužkovité náušnice

Tento typ náušnic tvoří pouze jednoduchý drát zformovaný do podoby kruhu či oválu (obr. 44:1). Průměr kroužkovitých či snad kroužkovitých náušnic se pohybuje zpravidla mezi 10–13 x 15–20 mm, síla drátu kolísá od 0,7 do 2 mm. Vyrobena byly ze stříbra (ŽAP-30/2004), dle optického posouzení dalších exemplářů též ze slitin mědi s dalšími barevnými kovy, v jednom případě (ŽAP-24/2003) byla náušnice pravděpodobně zlacena. Vyskytují se jak v Žalově-cihelně A i B, tak v Žalově-Na panenské. Na obou lokalitách je doprovázejí olivovité korálky s dalšími reprezentanti jednoduchého drátěného šperku, v hrobě ŽAP-24/2003 též ozdoby s robustní granulací. Pohřebiště Pražského hradu rozšiřují kombinace o současný výskyt se šperkem s jemnou granulací a filigránem, jakož i s náušnicemi s očkem (tab. 10).

¹¹⁴ To, že navazujeme na Dostálovo třídění, ať přímo (Ungerman 2005; týž 2007a) či nepřímo svědčí o stále aktuálnosti Dostálových prací. Nemělo by nám to však bránit v hledání dalších cest při studiu šperku, které jsou nutné zvláště v okamžiku, kdy je třeba zařadit šperk z českého a moravského území do širšího evropského kontextu v delším časovém intervalu. Termín „šperk podunajského původu“ také prozatím používám, ovšem pouze pro určitý horizont jednoduchého drátěného šperku a šperku s plechovými prvky, nikoliv pro náušnice s očkem a esovité záušnice. Podrobnější rozvedení problému bude předmětem samostatné studie.

Kombinace	Pohřebiště Levého Hradce	Publikovaná pohřebiště Pražského hradu
kroužkovitá náuš. (AE) – náuš. s granulovanými zrny (Ag) – meandrovitá – typ Jízdárna jako závěsek (zlac.) – olivovité korálky – vědro - nůž	ŽAP-24/2003	
kroužkovitá náuš. (Ag) – náuš. typu Jelení (AE) – olivovité, soudkovitý, G-korálek, segmentovaný a další – zlomek Fe	ŽAP-30/2004	
kroužkovité? náuš. – hrozníčkovitá neurč. – náhrdelník (AE, Ag perla košíčkovitá, korálek s očky (Kreisaugen), segmentované ad.) – nůž		JÍZ-42/51
kroužkovitá náuš. – náuš. s očkem – korálky segment., s mille fiori očky, jantarové – nůž		JEL-LZ-2/96
kroužkovitá? – olivovitý korálek – nádoba (jednoduchý okraj)	ŽAC-13/1949	
kroužkovité náuš. – olivovité a G-korálky		JÍZ-6/83
kroužkovitá náušnice samostatně	ŽAC-staré muzejní sbírky (NM H1 60 011a, b, c)	

Tab. 10. Kroužkovité náušnice. Korelace s dalšími nálezy na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu (JÍZ – pohřebiště u Jízdárny, JEL-LZ – pohřebiště Jelení-Lumbeho zahrada).

7. 7. 3. 2. Jednoduché kroužkovité náušnice s uzlíky

Jednoduché kroužkovité náušnice s uzlíky jsou obdobně jako předchozí typ tvořeny z drátu zformovaného do podoby kruhu či oválu, na němž jsou umístěny dva uzlíky (*obr. 44:2*). Ty mohou být tvořeny jedním či vícenásobným drátkem. Vyskytují se jak v Žalově-cihelně A i B, tak v Žalově-Na panenské. Problémem je, že se často jedná o torza, v některých případech je na oblouku zachován zbytek po spojce, která mohla připojovat jak závěsek drátěný, tak granulovaný.¹¹⁵ Nemáme tak jistotu, že původně nešlo o jiný typ.¹¹⁶ Hodnoty průměru oblouku se pohybují zpravidla mezi 14–17 mm x 14–20 mm. Vyrobeny byly z drátu ze slitiny barevných kovů, případně zlaceny. Vyskytují se v doprovodu olivovitých korálků, v hrobě

¹¹⁵ Obdobný problém řešil B. Dostál (1966, 31). V jeho třídění jsou tyto náušnice řazeny k náušnicím kroužkovým (Dostál 1966, 31, obr. 7).

¹¹⁶ Dobře patrné je to u exemplářů NM H1-60 007 a 60 009 kromě manžetek z hladkého drátu na oblouku další drátek, který mohl sloužit k připevnění další ozdoby (hrozníčku, závěsku apod.). Totéž se týká i nálezů z hrobu ŽAP-10/2003.

ŽAC-60/1952 též s G-perlou a nádobou s jednoduchým profilovaným okrajem (*tab. 11*). Na pohřebištích Pražského hradu se opět nacházejí v kombinaci především s jednoduchým drátěným šperkem (meandrovitou náušnicí, kroužkovitou náušnicí se spirálovitým ukončením, náušnicí s uzlíky a olivovitými korálky. Vyskytly-li se s hrozníčkovitou náušnicí, pak se jednalo o litou hrozníčkovitou náušnici z hrobu JÍZ-11/83, která nepatří k typickým reprezentantům tohoto typu náušnice.

Kombinace	Pohřebiště Levého Hradce	Publikovaná pohřebiště Pražského hradu
náuš. s uzlíky? – meandrovitá – litá hrozníčkovitá – olivovité a G-korálky		JÍZ-11/83
náušnice s uzlíky – olivovité a G-korálky – nádoba – nůž – Fe artf.	ŽAC-60/1952	
náušnice s uzlíky a náznakem spojky – olivovitý korálek	ŽAP-10/2003	
náuš. s uzlíky (?) – segment. korálky – nůž		JEL-LZ-4/37
náuš. s uzlíky samostatně	NM H1-60 007? (spojka), 60 008, 60 009? (spojka)	JEL-LZ-7/96

Tab. 11. Náušnice s uzlíky (pravděpodobné). Korelace s dalšími nálezy na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu (JÍZ – pohřebiště u Jízdárny, JEL-LZ – pohřebiště Jelení-Lumbeho zahrada).

7. 7. 3. 3. Meandrovité náušnice

Meandrovité náušnice jsou tvořeny drátem zformovaným do kruhového či oválného oblouku, jehož jeden konec je roztepán a zohýbán do podoby meandru tvořeného různým počtem smyček (*obr. 44:3*). Velikost oblouku odpovídá velikosti náušnic kroužkovitých a s uzlíky. Je-li měřitelná, pak se hodnoty průměru oblouku pohybují mezi 12–18,5 x 14–18,5 mm. Vyráběny byly z drátu stříbrného, nebo ze slitiny barevných kovů.

Vyskytují se v Žalově-cihelně B (nikoliv A) a v Žalově-Na panenské. Přes formální jednoduchost se meandrovité náušnice projevují na žalovských pohřebištích jako poměrně variabilní šperk. Můžeme je dělit dle charakteru drátu na náušnice s obloukem z hladkého drátu (ŽAC B, ŽAP) a s obloukem z tordovaného drátu (pouze ŽAP). Dále je můžeme členit dle počtu smyček. Náušnice se 3 smyčkami, tj. s jedenapůlnásobnou esovitou kličkou, se vyskytují na obou pohřebištích, náušnice s více smyčkami pouze v Žalově-Na panenské. Variabilní je přitom i ukončení meandru. Konec drátu vede buď paralelně s poslední smyčkou, nebo je zatočen do očka, a to většího (ŽAP-8/2003), či menšího (ŽAP-28/2004/1).

Kombinace	Pohřebiště Levého Hradce	Publikovaná pohřebiště Pražského hradu
náuš. meandrovitá (vícenás. Ag) – kroužkovitá náuš. (AE) – náuš. s granulovanými zrny (Ag) – typ Jízdárna jako závěsek (zlac) – olivovité korálky – vědro – nůž	ŽAP-24/2003 (pár)	
náuš. meandrovitá (vícenás. Cu+Zn) – náuš. s uzlíky? – litá hrozníčkovitá náuš. – olivovité a G-korálky		JÍZ-11/83
náuš. meandrovitá (vícenás, Cu+Zn+Sn) – ESZ A typ – olivovité korálky – nádoba (skup. A) – nůž, Fe tyčinka s očkem		JEL-LZ-1/37
náuš. meandrovitá (vícenás, AE) – náuš. s očkem – s oboustranným spirálovitým závěskem – gombík – segment. korálky – nádoba skup. C – nůž	ŽAC-47/1952	
náuš. meandrovitá (1,5; Cu, zlacení, tord. oblouk) – olivovité a G-korálky – nádoba (skup. A) – nůž	ŽAP-8/2003	
náuš. meandrovitá (1,5; tord., bronz) – olivovité korálky – vědro		JÍZ-28/51
náuš. meandrovitá (1,5; Cu, Sn, tord. oblouk) – olivovité korálky – nádoba (skup. A) – nůž – Fe	ŽAP-28/2004 (pár)	

Tab. 12. Meandrovité náušnice. Korelace s dalšími nálezy na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu (JÍZ – pohřebiště u Jízdárny, JEL-LZ – pohřebiště Jelení-Lumbeho zahrada). ESZ – esovitá záušnice.

Zatímco v Žalově-cihelně se vyskytují jednotlivě, v hrobech ŽAP-24/2003 a 28/2004 též v párech. Na obou lokalitách meandrovité náušnice doprovázejí olivovité korálky. Důležité informace poskytuje studium kombinací s dalšími typy náušnic, v jejichž zastoupení jsou mezi oběma pohřebišti rozdíly. V hrobě ŽAP-24/2003 se vyskytují spolu s kroužkovitou náušnicí, s náušnicí s granulovanými zrny a s do přívěsku formovanou náušnicí typu Jízdárna. Proti tomu v hrobě ŽAC-47/1952 se vyskytuje s náušnicí s oboustranným závěskem, především však s nádobou mladšího rázu (skupina C, s profilovaným okrajem a charakteristickou výzdobou), dále s náušnicí s očkem, s gombíkem zdobeným granulací na podložkách.

Na pohřebištích Pražského hradu je patrná obdobná formální i materiálová variabilita této ozdoby. Ve všech případech byly doprovázeny olivovitými korálky (*tab. 12*). Náušnice s dlouhým meandrem je součástí výbavy hrobu JÍZ-11/83 spolu s litou hrozníčkovitou náušnicí, náušnicemi s uzlíky a s G-perlami (*Tomková 2006b*, obr. 2:19). Důležitý celek představuje hrob JEL-LZ-1/37 obsahující nádobu archaického vzhledu s jednoduchým okrajem a esovitou záušnicí A-typu (vymezení viz dále). Celkově je možno konstatovat, že uvedené kombinace indikují, jak časný výskyt této ozdoby, tak její zastoupení v mladších nálezových celcích horizontu s výskytem šperku podunajské tradice a velkomoravského stylu.

7. 7. 3. 4. Náušnice typu Jelení

Náušnice, kterou podle lokality, kde jsem ji poprvé zaznamenala, označuji jako typ Jelení, je tvořen opět drátem zformovaným do obloučku. Od kroužkovitých náušnic se odlišuje gracilitou a výrazně obloukovitým tvarem (*obr. 44:4*). Průměr je nižší než u náušnic kroužkovitých, s uzlíky a meandrovitých a pohybuje se v rozmezí 6-8,4 x 7,5-15 mm. Vyrobeny byly z drátu měděného či ze slitiny barevných kovů. Poloha u lebky svědčí o využití jako ozdoby hlavy.

Kombinace	Pohřebiště Levého Hradce	Publikovaná pohřebiště Pražského hradu
náuš. typu Jelení – hrozníčkovitá náuš. (hladká, bez spojky) – Ag perla, olivovité, dvojkónický diskovitý a G-korál	ŽAP-18/2003	
náuš. typu Jelení (AE) – kroužkovitá (Ag) – olivovité, soudkovitý, G-korálek, segmen-tovaný a další – zlomek Fe	ŽAP-30/2004	
náuš. typu Jelení – vědro – nůž v pochvě s Cu pásky		JEL-LZ-6/37 (1 ks)
náuš. typu Jelení samostatně		JEL-LZ-3/37
náuš. typu Jelení/varianta oválná náušnice s otvorem (Cu, Zn, Sn) – oválná náušnice s jednoduchým bubínkem (Cu, Sn) – nádoby (skup. A, varianta E)	ŽAP-39/2005	

Tab. 13. Náušnice typu Jelení. Korelace s dalšími nálezy na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu (JEL-LZ – pohřebiště Jelení-Lumbeho zahrada).

Náušnice typu Jelení se vyskytla pouze v Žalově-Na panenské (ŽAP-18/2003 a 30/2004). Kromě těchto „standardních“ zástupců se v hrobě ŽAP-39/2005 vyskytla varianta

s mírně roztepaným jedním koncem s otvorem. Kombinují se s olivovitými korálky a G-perlami, s kroužkovitou a v hrobě ŽAP-18/2003 též s hrozníčkovitou náušnicí (*tab. 13*).

7. 7. 3. 5. Náušnice s očkem

Náušnice s očkem jsou tvořeny obloukem z drátu na jednom konci stočeným do očka (*obr. 44:5*). Typické pro Čechy jsou náušnice s roztepaným očkem. Pouze dvěma případy je na žalovských pohřebištích je zastoupena varianta s neroztepaným a nedotočeným očkem (ŽAC-52/1912 a 21/1949). Náušnice nejsou pravidelně kruhové, ale oválné, takže menší průměr kolísá zpravidla mezi 9 až 13, maximálně 15 mm, větší průměr se pohybuje od 11 do 16 mm.

Kombinace	Pohřebiště Levého Hradce	Publikovaná pohřebiště Pražského hradu
<i>náuš. s neuzavřeným očkem z neroztepaného drátu – nádoba</i>	ŽAC-21/1949	
<i>náuš. s neuzavřeným očkem z neroztepaného drátu – esovitá záušnice s háčkem – gombiky – Ag perla – segmentované korálky – zavírací nůž – nádoba</i>	(ŽAC-52/1913/sporný celek)	
<i>náuš. s očkem – meandrovitá – s oboustr. spirálovitým závěskem – gombík – segment. korálky – nádoba skup. C – nůž</i>	ŽAC-47/1952	
<i>náuš. s očkem – náuš. typu Jízdárna – olivovité a segm. korálky – prsten se dvěma rýhami – drátky – vaj. skořápky</i>	ŽAC-66/1952	
<i>náuš. s očkem – kroužkovitá – korálky segment., s mille fiori očky, jantarové – nůž</i>		JEL-LZ-2/96
<i>náuš. s očkem – náuš. se třemi košíčky – pletený prsten – řetízek</i>	ŽAC-18/1912	
<i>náuš. s očkem – Ag korál z filigr. drátu, korálek</i>		JÍZ-73/51
<i>náuš. s očkem (3) – s MF očky a jantarové korálky – nůž</i>		STK-3/2001
<i>náuš. s očkem – segment. korálky</i>	ŽAC-23/1912	
<i>náuš. s očkem – nádoba</i>	ŽAC-36/1912	
<i>náuš. s očkem – nůž</i>	ŽAC-17/1949	
<i>náuš. s očkem samostatně</i>	ŽAC-12/1949, 16/1949, ŽAC-staré muzejní sbírky (NM H1-47 000, 60 011e, 60 012, 60 013)	JÍZ-10/51, STK

Tab. 14. Náušnice s očkem. Korelace s dalšími nálezy na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu (JÍZ – pohřebiště u Jízdárny, JEL-LZ – pohřebiště Jelení-Lumbeho zahrada, STK – Strahovský klášter). ESZ – esovitá záušnice.

Nejtenčí náušnice s očkem byly zhotoveny z drátu o síle 0,7 mm, nejčastěji pak z drátu silného 1 – 1,5 mm.¹¹⁷ Šíře roztepaného očka se pohybuje mezi 1,4 – 2 mm. Očko bývá v řadě případů poškozeno. V takových případech si nemůžeme být jisti, o který typ záušnice se jedná. Žalovské exempláře byly vyrobeny z drátu stříbrného a z pozlacených slitin barevných kovů (měď, bronz apod.).

Z pohledu topografie výskytu i chronologie je důležitá absence náušnic s očkem na pohřebišti Žalov-Na panenské, zatímco v Žalově cihelně se vyskytují jak v areálu A, tak B. Obdobně jako na pohřebištech Pražského hradu se vyskytují jednotlivě (ŽAC-16/1949, 47/1952), v párech (ŽAC-23, 1912; 36/1912; 12/1949, 17/1949) i setech (ŽAC-18/1952). Specifické je zapojení dvou náušnic s očkem do řetízku spolu s náušnicemi typu Jízdárna a uložení v prstýnku v hrobě ŽAC-66/1952.

Náušnice s očkem v Žalově-cihelně i na pohřebištech Pražského hradu doprovází jednoduchý drátěný šperk i šperk s granulací, resp. typu Jízdárna (*tab. 14*). Důležité je sledovat, jak se proměnila skladba náhrdelníků oproti předchozím typům náušnic. I když v hrobě ŽAC-66/1962 ještě najdeme zlomky olivovitého/olivovitých korálků,¹¹⁸ převažují již korálky segmentované; na pohřebišti v Jelení-Lumbeho zahradě se objevily též v doprovodu korálků jantarových, na tomto pohřebišti a na pohřebišti Strahovský klášter též korálků s mille fiori očky, na pohřebišti Jízdárna s filigránním korálem (*Tomková 2006b*, obr. 2/11, 3/13, 8/7).

7. 7. 3. 6. Esovité záušnice

Esovité záušnice, tvořené obloukem na jednom či obou koncích ukončeným esovitou kličkou, představují jak ve fondu nálezů z pohřebišť Levého Hradce jako celku, tak ve fondu českého raně středověkého šperku nejpočetnější skupinu (*obr. 44:6*). Reprezentují šperk charakteristický jak pro západoslovanskou oblast pro období několika staletí, tak ve vybraných obdobích pro některá západoevropské oblasti. Z tohoto důvodu se nejprve podrobněji zastavíme u problematiky jejich třídění. To je v první řadě ovlivněno tím, zda třídění esovitých záušnic je tvořeno samostatně pro tento typ, nebo jako součást třídění záušnic jako celku. Dále každé třídění odráží charakter souboru, který je tříděn; záleží na tom,

¹¹⁷ Síla drátu některých náušnic z Pražského hradu dosahovala až 2 – 2,5 mm (*Tomková 2005*, 235).

¹¹⁸ Společný náušnic s očkem a olivovitých korálků je v porovnání s jinými šperky vzácný (po jednom hrobovém celku Radčice a Zákolany, *Košta – Tomková 2011*, tab. 6).

zda-li je hodnoceno konkrétní pohřebiště či soubor lokalit z určitého regionu, stejně jako z jakého regionu záušnice pocházejí. Jestliže např. K. Musianowicz (1949, 119–189) západoslovanský materiál třídila na záušnice kroužkovité (typ I), s očkem (typ 2), esovité (typ III) zdobené, bez výzdoby, se žlábkovanou esovitou kličkou, s esovitým ukončením na obou stranách oblouku, spletené ze dvou drátů, s dírkou na rovně ukončeném roztepaném konci oblouku). Východoslovanský materiál přispěl k rozšíření o typy záušnice východoslovanské kroužkové s konci, které se výrazně překrývají, záušnice „se zavázanými konci“, záušnice s rombickými rozšířeními oblouku, záušnice se sedmi lopatkovými výběžky. Na rozhraní mezi okruhem západ- a východoslovanským dle K. Musianowicz ležely záušnice se spirálovým ukončením jednoho z konců, s vícenásobnou esovitou kličkou, se spirálovitě ukončeným koncem (zuzujícím se i rozšiřujícím se), s meandrem otočeným dovnitř oblouku. H. Kóčka-Krenz navazuje na třídění K. Musianowicz, přebírá její typy I, II, III, IV, V a X. Esovité záušnice – typ III – člení na další podtypy a varianty, v nichž se odráží jednak členění dle parametrů metrických (A, B, C), výzdobných i technologických (III a-g; *Kóčka-Krenz 1993*, 42–60). Samostatně jsou hodnoceny náušnice/záušnice (*Kóčka-Krenz 1993*, 61–84). Třídění esovitých záušnic ze středního Německa dle velikostí, jemuž jsou podřízeny ostatní typologické znaky (primárně bez ohledu na ukončení oblouku) provedl H. Rempel 1966, 45–51, Abb. 6 a 8). Ostatní typy ozdob hlavy s esovitým ukončením jsou vyčleněny samostatně, přičemž se jedná o typologicky variabilní šperk různých kulturních okruhů (*Rempel 1966*, Abb. 10). Ozdoby hlavy z pohřebiště v Rohnstedtu W. Timpel ozdoby člení na záušnice 5 typů, z nichž 4 zastupují esovité záušnice odlišené průměrem oblouku, eventuálně šíří kličky, pátý typ tvoří jednoduché kroužkové záušnice. Esovité kruhy s opleteným obloukem, háčkovitým ukončením a plechovými bubínky (perlami jsou zařazeny jako náušnice (*Timpel 2003*, 140–142). Záušnice, výhradně esovité z pohřebiště v Espenfeldu byly H. Bachem a S. Duškovou rozčleněny do 4 typů A-C dle průměru oblouku a šíře a typu esovité kličky (*Bach – Dušek 1971*, 22 ad.). Samostatná třídění byla zpracována pro západoevropské a bavorské záušnice (*Schwarz 1984; Pöllath 2000*, 98–99, Abb. 8; *Hanning 2003*, Abb. 1). V těchto tříděních hraje důležitou roli především forma ukončení jednotlivých konců oblouku (s očkem – s háčky na obou koncích – s háčkem a očkem, s háčkem a esovitou kličkou) a esovité kličky (neroztepané, roztepané, neúplné či dotočené, se zavnutým koncem esovité kličky). Odlišný přístup se pak logicky promítá do terminologie a klasifikace šperků Tak najdeme-li v západoslovanském prostředí záušnici s esovitým ukončením a háčkem (ŽAC-52/1913), pak ji můžeme vnímat jako podskupinu esovitých záušnic (nebereme-li v potaz třídění záušnic

obecně a soustředíme se pouze na záušnice s esovitou kličkou), zatímco v tříděních západoevropských, kde se jedná o třídění záušnic jako celku, jde o samostatný typ.

Esovitě záušnice samotné můžeme třídít dle nejrůznějších kritérií, a to dle materiálu, metrických parametrů, technologie zahrnující i výzdobu. Třídění *dle metrických parametrů* (průměr oblouku, síla da drátu, šíře esovité kličky) je charakteristické zvláště pro některé západoslovanské regiony. V některých tříděních je akcentována role průměru záušnice (měřili autor průměr s kličkou) či oblouku, jindy jsou při vymezení typů více integrovány též další parametry (*Fusek 1998*, 105–106; *týž 2012*, 803–808).

Dle *materiálu* můžeme esovité záušnice členit na zlaté, stříbrné, ze slitin barevných kovů a kompozitní, zahrnující stříbrné či zlaté plátování, stejně jako zlacení a stříbření.

Dle *technologie* lze esovité záušnice obecně třídít na nejrozšířenější záušnice jednoduché drátěné, dále na záušnice pletené (kordované i vlastní pletené), charakteristické pro oblast belobrdské kultury i depotů zlomkového stříbra, a duté plechové charakteristické pro oblast Pobaltí a severní části střední Evropy (k zástupcům technologicky odlišných skupin srv. např. *Kóčka-Krenz 1993*, 52–56; *Fusek 1998*, 105–106).

Dle *vzhledu esovité kličky* jsou patrné rozdíly mezi s hladkou kličkou či kličkou žlábkovanou, či z jiného pohledu na záušnice s kličkou z neroztepaného drátu a s kličkou z roztepaného drátu.

Dle *vzhledu oblouku* můžeme záušnice členit na záušnice s obloukem z hladkého drátu, z hladkého drátu s proraženým otvorem, z tordovaného drátu či oblouku tvořeného z více drátů, které jsou buď kordovány či spleteny, nebo – v případě zahraničních nálezů – je oblouk z hladkého drátu v určitých úsecích spirálovitě ovinut dalšími drátky.

Jsem si vědoma problematičnosti rozhodování, do jaké míry integrovat znalosti o esovitých záušnicích a jejich třídění z jiných území či nikoliv. Z tohoto pohledu volím střední cestu a konstatuji, že třídění, které jsem použila pro Pražský hrad a které nyní v poněkud upravené podobě používám pro ostatní české nálezy, včetně nálezů ze žalovských pohřebišť, vnímám jako součást širšího evropského systému klasifikace záušnic i esovitých záušnic, a v tomto směru *esovitou záušnici s druhým koncem ukončeným háčkem* z hrobu ŽAC-52/1913 považuji jako samostatný typ záušnice.

Než přistoupíme k popisu esovitých záušnic, zopakujme si základní třídění použité při studiu esovitých záušnic z Pražského hradu, které vychází z hodnocení dle metrických parametrů, jimž jsou ostatní hlediska podřízena (*Tomková 2005*, 266 – 272, tam též o problematice měření a vlivu deformací záušnic).

Skupina M1 (malé 1) – minimální průměr do 15 mm, max. průměr do 15 mm. Síla drátu do 2 mm, výjimečně 4 mm. Šíře esovité kličky 1,5 – 3,5 mm.

Skupina M2 (malé 2) – minimální průměr do 15 mm, max. průměr 15 – 20 mm. Síla drátu 1 – 3 mm. Šíře esovité kličky 2,5 – 5 mm. V rámci skupiny rozlišeny tenké exempláře o síle drátu do 1,5 mm, od silnějších mezi 1,5 – 3 mm.

Skupina M3 (malé 3) – minimální průměr: 15 – 19 mm, max. průměr 15 – 20/21 mm. Síla drátu 1 – 3,5 mm. Šíře esovité kličky 2,5 – 3,5 mm. V rámci skupiny rozlišeny tenké exempláře o síle drátu do 1,5 mm, od silnějších mezi 1,5–3,5 mm. Hranice 1,5 mm pro tenké záušnice odpovídá hranici zjištěné G. Fuskem u záušnic z Nitry-Šindolky pro záušnice o průměru do 20 mm (Fusek...). Hranice pro širší esovité kličky jsou do 2 mm, 2 – 7,5 mm, nad 7,5 mm. M1-1 a M1-2, M2-2 a M2-2

Skupina S (střední, „dvoucentimetrové“) – minimální průměr 20 – 29 mm, max. průměr 20 – 29/31 mm. Síla drátu 1,5 – 3 mm, u plátovaných záušnic až do 4 – 4,5 mm, výjimečně do 5 mm. Šíře esovité kličky od 2 – 4 mm, zřídka do 5 – 6 mm. V případě skupin M a S nedosahuje šíře kličky Fuskova rozhraní 7,5 mm, rozhraní vymežující záušnice s široce roztepanou kličkou, přičemž toto rozhraní je na pohřebišti Nitra-Šindolka vázáno pouze na záušnice, které by spadaly do našich skupin M.

Skupina VT (velké, „třicentimetrové“) – minimální průměr 30 – 39 mm, max. průměr 30 – 40/41 mm. Síla drátu 1,5 – 4 mm. Šíře esovité kličky 2 – 5,5 mm. Kromě exemplářů s hladkou kličkou se vyskytuje varianta s kličkou se žlábkou/žebírkou. Esovité záušnice se žebírky na esovitém ukončení chápu – v souladu s pojetím P. Dreslera (2003) – pouze jako varianty, které označují příponou z. Proti tomu v třídění G. Fuska je tato varianta spojena se záušnicemi o průměru do 20 mm.

Skupina VČ (velké, „čtyřcentimetrové“) – minimální průměr 40 – 49 mm, max. průměr 40 – 50/51 mm. Síla drátu 1 – 4 mm. Šíře esovité kličky 3 – 4,5 mm. Esovité ukončení hladké i se žlábkou/žebírkou.

Skupina VP (velké, „pěticentimetrové“) – minimální průměr 50 – 59 mm, max. průměr 50 – 60/61 mm. Síla drátu 2,3 – 3 mm. Šíře esovité kličky 4,5 – 6 mm. Esovité ukončení hladké i se žlábkou/žebírkou.

Skupina VŠ (velké, šesticentimetrové) – minimální průměr 60 –69 mm, max. průměr 60 –69 mm. Síla drátu 2,5 – 3 mm. Šíře es 3 –4,9 mm. Esovitě ukončení hladké i se žlábkou/žebírky.

Skupina VO (velké s otvorem) – záušnice je charakteristická velkým průměrem v kategorii pěti a šesticentimetrových záušnic a otvorem na druhém konci záušnice. Minimální průměr 50 – 67 mm, maximální průměr 54 – 68 mm. Síla drátu 2 – 2,5 mm. Šíře esovité kličky 3,5 – 4,5 mm.

Skupina VOB (velká s otvorem a bubínky) – záušnice je charakteristická otvorem při volném konci oblouku a navlečenými bubínky

Skupina ČET (českého typu) – záušnice charakteristická esovitým ukončením obou konců záušnice. Minimální průměr 27 – 46 mm, maximální průměr 28 – 49 mm. Síla drátu 2 – 5 mm. Šíře esovité kličky od 3,5 – 5 mm.

Skupina SKD (s kordovaným obloukem) – záušnice stočená/pletená z několika drátků formou kordování

Skupina DF. Označení pro exempláře extrémně deformované či zcela rozvinuté.

Skupina NE. Označení pro blíže nezařaditelná torza záušnic, záušnice, ztracené a zpětně již typologicky nezařaditelné.

Toto třídění je dostatečně jednoduché. V situacích, kdy jeden z rozměrů zasahuje do jedné skupiny, zatímco druhý do sousední, umožňuje to snadný vznik „hraničních skupin“, např. M/S, VT/VČ apod. Dále tento způsob třídění umožňuje jak snadné srovnávání lokalit z hlediska prevalence jednotlivých skupin/„typů“, tak z hlediska kombinací záušnic, neboť zápis pomocí velkých písmem umožňuje řetězení a faktické vytváření abstraktního vzorce. Srovnávat tak můžeme srovnávat nejen jednotlivé typy izolovaně, ale pomocí tohoto vzorce též v kombinacích.

V souvislosti s dalším studiem záušnic a diskusemi s kolegy, kteří se touto problematikou zabývají, jsem zvážila možnost úpravy a rozšíření systému. Přitom jsem oddělila znaky metrické od ostatních, vyšla z tvarových rozdílů dotýkajících se především formy ukončení oblouků či způsobu utváření oblouku a na tomto základě vydělila následující základní typy:

1. Esovitě záušnice (dále jen ESZ) s jednoduše rovně ukončeným obloukem – nově skupina J, zahrnující dříve vymezené skupiny v M1-M3,¹¹⁹ S, VT, VČ, VP. Tyto skupiny, které se tak

¹¹⁹ Na základě porovnání s pojetím a výsledky studia a velmi precizní analýzy záušnic z pohřebišť Nitra-Šindolka i jejich širšího kontextu G. Fúška (1998,102 –106) bude třeba v rámci záušnic M s malým průměrem rozlišit subvarianty dle síly drátu a šíře esovité na exempláře o síle do 1,5 mm včetně (M1-1, M2-1, M3-1) a nad 1,5 mm, které se mohou odrazit ve formalizovaném zápisu jako M1-1 a M1-2, M2-1 a M2-2, M3-1 a M3-2. Dále

stávají fakticky podskupinami, je přitom možno dále členit dle dalších kritérií – dle síly drátu, dle materiálu (z jednoho materiálu, záušnice plátované), dle esovité kličky (dle šíře, prevalence žlábků).

2. ESZ s otvorem na druhém konci oblouku – VO;
3. ESZ velká s otvorem a bubínky – VOB;
4. ESZ s oběma konci esovitě ukončenými, tzv. záušnice českého typu – ČET;
5. ESZ s obloukem vzniklým kordováním z více drátů – SKD;
6. ESZ s obloukem vzniklým pletením z několika drátů – nová skupina SP;
7. ESZ s uzlíkem, resp. manžetou z hladkého drátku na oblouku – nová skupina SUZ¹²⁰
8. ESZ s druhým koncem ukončeným háčkem (či očkem) – nová skupina ESH;

Evidovat je třeba též deformity (DF) a exempláře zařaditelné do kategorií neurčeno/neznámo/neidentifikováno (NE).

Povšimněme si, že metrické třídění se dotýká pouze jediné skupiny, a to skupiny J, již je toto třídění podřízeno. Z hlediska formálního i věcného je toto třídění vhodnější než třídění pro Pražský hrad. Jeho výhodou je možnost snadnějšího využití při širším geografickém srovnávání zahrnující západoslovanské i západoevropské teritorium, pokud jde o srovnávání veškerých forem. Není problém integrovat ostatní typy záušnic registrované v západní Evropě či z dalších západoslovanských teritorií (mj. baltského typu, nitranského a durynského typu, záušnice s obloukem ukončeným háčkem, háčkem a očkem apod.).

Pokud se přesuneme do roviny detailní analýzy nálezů esovitých záušnic z českého území, resp. ze žalovských pohřebišť je jasné, že se pohybujeme v mnohem užším prostoru. Z důvodů přehlednosti při popisech a záznamu vzorců považují za rozumné v případě záušnic

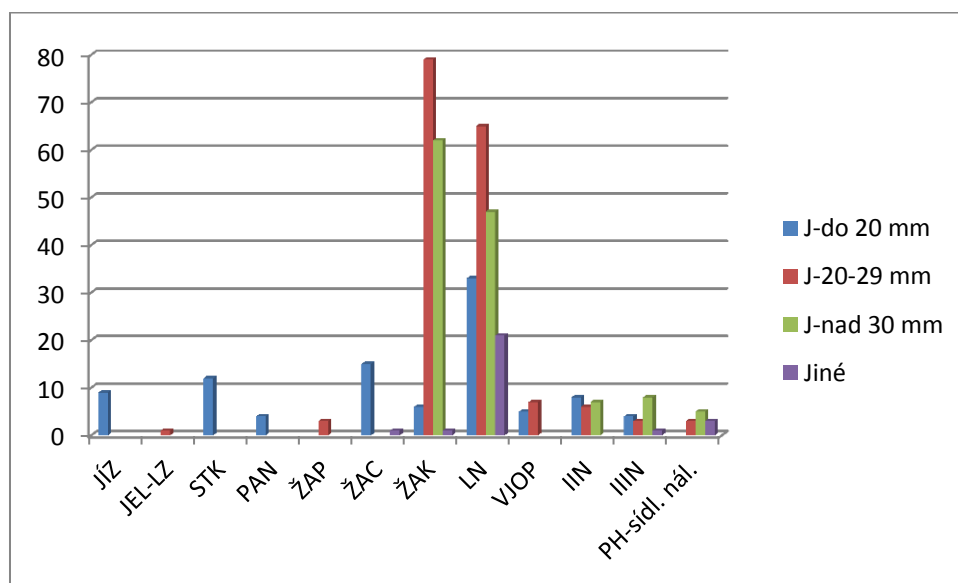
bude třeba věnovat systematickou pozornost šíři esovitých kliček českých záušnic, aby se exaktně podařilo prokázat, do jaké míry se na našem území vyskytují náušnice s široce roztepanou kličkou (nitranský typ, durynský typ).

¹²⁰ Esovitě záušnice, na jejichž oblouku najdeme též uzlík/manžetu z hladkého drátku patří k hybridním typům náušnic/záušnic. Z Čech jsou známy z mohylníku v Lékařově Lhota, (*Turek 1958*, tab IV-V; *Lutovský 2006a*, obr. 22B), z hrobu 2 na pohřebišti na Závisti; (*Motyková – Lutovský 2010*, 362, obr. 29). Zajímavý exemplář pocházel zřejmě z hrobu 30 v Lahovicích (*Krumphanzlová a kol. 2013*, 88, tab. 55). Podle kresby se jedná o esovitou záušnici s manžetou tvořenou granulovanými zrny mezi drátky z hladkého drátu, v textu se mluví o zbytku hrozníčku. Skutečnou podobu dnes nelze bohužel ověřit, protože záušnice se nedochovala. Moravské exempláře tohoto typu, Š. Ungerman (*2007a*, 75) řadí do typu 7-7 a označuje je jako „kroužkovité náušnice s esovitou kličkou“. Přičleňuje k nim též kroužkovité tvary s esovitým ukončením bez uzlíku. Jeho úvahy opírající se též o intuitivní rozlišení Dostálovo vedou k odlišení těchto šperků od skupiny *esovitých záušnic*, což souvisí i s cézurovými výskytem *esovitých náušnic* a *esovitých záušnic* na Moravě (*Ungerman 2010*, 221–223, 233–236). S ohledem na české poměry a kontinuitu ve vývoji šperku s esovitým ukončením se k tomuto pojetí nepřikláním. Esovitě záušnice s uzlíkem vyčleňuji jako samostatný typ a problém se záušnicemi odchylného průměru některých záušnic řeším vymezením esovitých záušnic tzv. A-typu (viz dále v textu).

první skupiny, které tvoří v českém fondu jistě kolem 90 % nálezů, vynechat označení skupiny J a používat pouze zkratky velikostních skupin.

Esovitě záušnice se vyskytují na všech pohřebištích žalovského katastru včetně ojedinělého hrobu v ul. Přemyslovské¹²¹ a jsou tak fakticky jediným šperkem s tak širokým záběrem.¹²² Obdobně jako nálezy z prostředí Pražského hradu byly vyráběny ze stříbra a široké škály slitin barevných kovů. Obdobně převažují nálezy z jednoho materiálu nad záušnicemi plátovanými stříbrem. Z pohledu třídění na žalovských pohřebištích najdeme všechny velikostní kategorie skupiny J s výjimkou záušnic nad 60 mm, které se vyskytly na Pražském hradě. Ostatní typy byly zaregistrovány jen ojediněle. Známé je po jedné záušnici typu 8 s obloukem ukončeným esovitě a háčkem, typu 4 českého typu s oběma konci ukončenými esovitě. S deformovanými záušnicemi, se v tomto prostředí nepotkáváme, jakož i dalšími typy 2, 3, 5, doloženými na pohřebištích Pražského hradu a jeho předpolí.

Žalovské esovité záušnice si i dále představíme na pozadí záušnic z pohřebišť Pražského hradu a jeho nejbližšího předpolí. Následující graf na *obr. 45* ilustruje rozložení záušnic dle jednotlivých pohřebišť po sloučení rozlišených typů a skupin do větších celků, tj. na záušnice malé (M, do 20 mm), střední (S, do 30 mm), velké nad 30 mm a na ostatní typy.

Obr. 45. Esovitě záušnice na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu. Srovnání dle typů a velikostí.

¹²¹ V analýzách v případě potřeby připočítávám k pohřebišti Žalov-cihelna.

¹²² Pokud vezmeme v úvahu i nálezy olivovitých perel z Levého Hradce, pak jsou to právě ony, kdo esovitým záušnicím úspěšně sekundují.

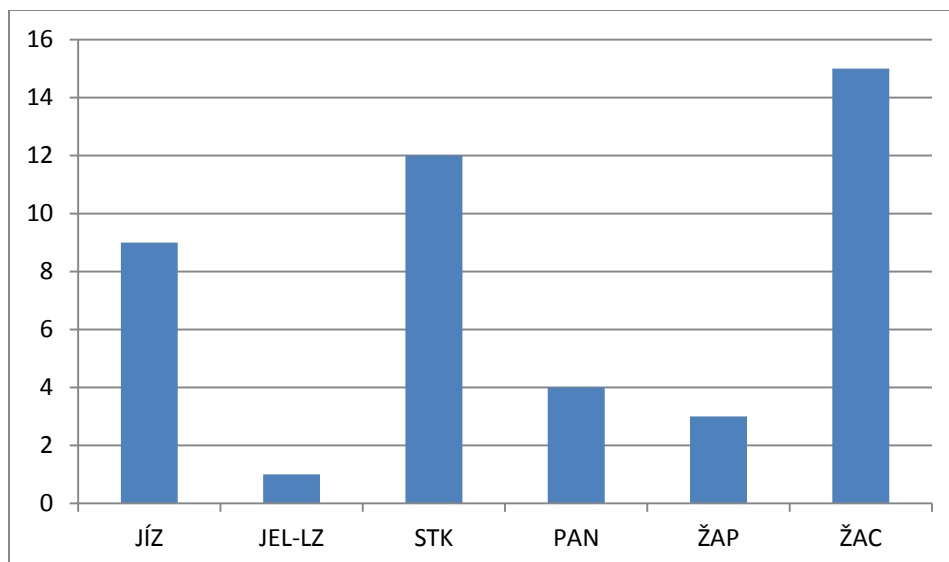
Na tomto základě se nám pohřebiště rozpadají do dvou skupin. První tvoří pohřebiště, která na základě dalších součástí hrobové výbavy lze v různé míře rámcově datovat od 2. poloviny 9. do 10, eventuálně počátku 11. století a spadají do horizontu s výskytem šperku podunajské tradice a velkomoravského stylu, v němž se zpravidla objevují esovité záušnice, avšak malých rozměrů do 20 mm. Do této skupiny patří pohřebiště Žalov-cihelna A i B, Jízdárna, Strahovský klášter a Panenská (Praha 6 – Střešovice; k vymezení pohřebišť na předpolích Pražského hradu *Tomková 2006*). Do téže skupiny řadím též pohřebiště Žalov-Na panenské a Jelení-Lumbeho zahrada, na nichž se vyskytly záušnice větší, než je v této době obvyklé, jedním rozměrem dosahující či přesahující hranici 20 mm, které představují tzv. A typ (k vymezení typu a zdůvodnění zařazení viz dále). Není náhodou, že právě v této skupině se nachází zástupce též jiného typu záušnice než skupiny J, a to typu 8-ESH, tj. esovitá záušnice, jejíž jeden konec oblouku je ukončen esovitě, zatímco druhý háčkem (*ŽAC-52/1913, Příloha I, obr. 65:1*).¹²³

Druhou skupinu tvoří pohřebiště, v jejichž náplni převažují náušnice středních (VJOP – pohřebiště vně jižního opevnění Pražského hradu), či středních a velkých rozměrů, Levý Hradec-u kostela sv. Klimenta, Pražský hrad – II. nádvoří (u kostela p. Marie), III nádvoří (u baziliky sv. Víta, v prostoru chodby ke kostelu sv. Bartoloměje) a na Loretánském náměstí na Hradčanech (*Tomková 2005, Tab. 23, 24; srv. Boháčová – Blažková 2011, 57–60*).

Představme si nyní jednotlivé skupiny podrobněji. Rozdíly v četnosti výskytu esovitých záušnic *první skupiny* ilustruje graf na *obr. 46*, Z těchto rozdílů ovšem nemá smysl vyvozovat vážnější závěry, a to z toho důvodu, že se jedná o nálezy z fondů různé geneze a pohřebišť různého rozsahu. Tento graf nereflektuje, zda exempláře jsou rozptýleny ve více nálezových celcích či se koncentrují v omezeném počtu celků. V případě, že bychom rozčlenili nálezy ze Žalova-cihelny podle areálů A a B, přiblížily by se lokalitám s menší četností záušnic. Především však po zpřístupnění pohřebiště Za jízdárnou (v Lumbeho zahradě) výrazně naroste počet exemplářů na lokalitě Jízdárna.¹²⁴

¹²³ S tímto typem se setkáváme západně našich hranic, časově a prostorově jsou nám nejbližší nálezy Bavorské (*Pöllath 2002; typ SR 1 podle Hanning 2003, Abb. 1*). V souvislosti se zpracováním pohřebišť ve středním Německu se záušnicemi s očkem a háčkem zabývala I. Spazier (*2013, 194–196*), přičemž na jí zpracovávané lokalitě Oberwellenborn je datuje do období přelomu 9. a 10. století. Ovšem, a to je důležité, tam se jedná o kruhy o průměru 6,6 x 7,3 cm. I v jiných západních oblastech tvoří velké kruhy s průměrem nad 4,5 cm podstatnou část. Proti tomu exemplář ze Žalova má průměr pouhých 2,4 x 2,9 cm, není stříbrný, ale ze slitiny barevných kovů.

¹²⁴ Se základním složením fondu jsem se měla možnost seznámit při zpracování korálků z této lokality, za což jsem zavázána PhDr. J. Frolíkovi. Uvedené zkreslení se pochopitelně dotýká i všech následujících grafů a tabulek.

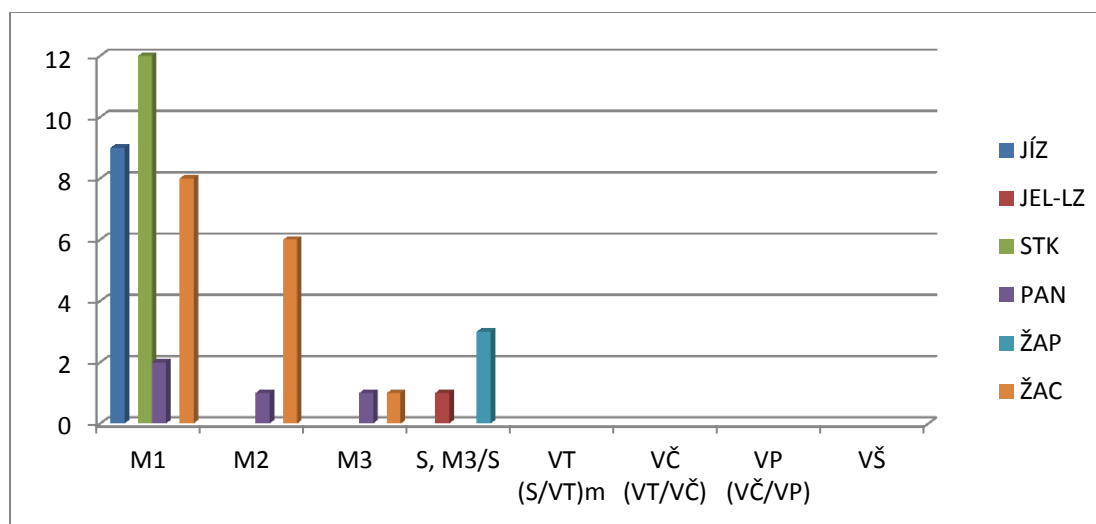
Obr. 46. Esovité záušnice na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu – 1. skupina. Četnost nálezů. (JÍZ – pohřebiště u Jízdárny, JEL-LZ – pohřebiště Jelení-Lumbeho zahrada, STK – Strahovský klášter, PAN- Praha 6 – Na Panenské, ŽAP – Žalov-Na panenské, ŽAC-Žalov-cihelna).

Základní informace o zastoupení záušnic podle jednotlivých velikostních kategorií typu 1-J obsahuje *tab. 15* a grafické zobrazení poskytuje *obr. 47*. To, co je nejdůležitější a nejzajímavější, je situace na pohřebištích Žalov-Na panenské a Jelení-Lumbeho zahrada, kde se vyskytly esovité záušnice, které – jak jsem již výše uvedla –, jedním rozměrem dosahují či mírně přesahují hranici 20 mm. Z autopsie mohu potvrdit, že vzhledově se tyto záušnice odkazují spíše směrem k meandrovitým náušnicím s 1,5 násobnou esovitou kličkou a nemají nic společného se záušnicemi, které se objevují v průběhu 11. století. I když jsem měla díky výstavě v České republice možnost vidět náušnice z bavorského Barbarabergu, netroufla bych si žalovské exempláře a nález z Jelení-Lumbeho zahrady prohlásit za bavorský import. Uvedené záušnice, které rozměrově spadají do skupiny M3/S a v grafech a tabulkách jsou zahrnuty do skupiny S, zatím pracovní – a mimo systém – označuji jako tzv. A typ. Domnívám se, že jsou možnou paralelou k *náušnicím s esovitým ukončením B. Dostála (1966, 31, obr. 7:7)* a odtud k esovitým *náušnicím Š. Ungermana (2007a, 75–76; týž 2010, 222–223)*. Pohybujeme se v období počátků výskytu esovitých záušnic na českém území a do tohoto kontextu dobře zapadá i nález esovité záušnice jedním koncem ukončeným esovitě a druhým háčkem z hrobu ŽAC-52/1913, kterou nově vyčleňuji jako typ s označením typ 8 – SH.

Lokalita		M1	M2	M3	S, M3/S	VT (S/VT)	VČ (VT/VČ)	VP (VČ/VP)	VŠ	Typ J celkem
Jízdárna- JÍZ	JÍZ	9								9
Jelení - JEL-LZ	JEL-LZ				1					1
Strahov - STK	STK	12								12
Panenská- PAN	PAN	2	1	1						4
Žalov-Na panenské	ŽAP				3					3
Žalov- cihelna	ŽAC	8	6	1						15

Tab. 15. Esovité záušnice na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu – 1. skupina, typ J. Členění dle velikostních skupin.

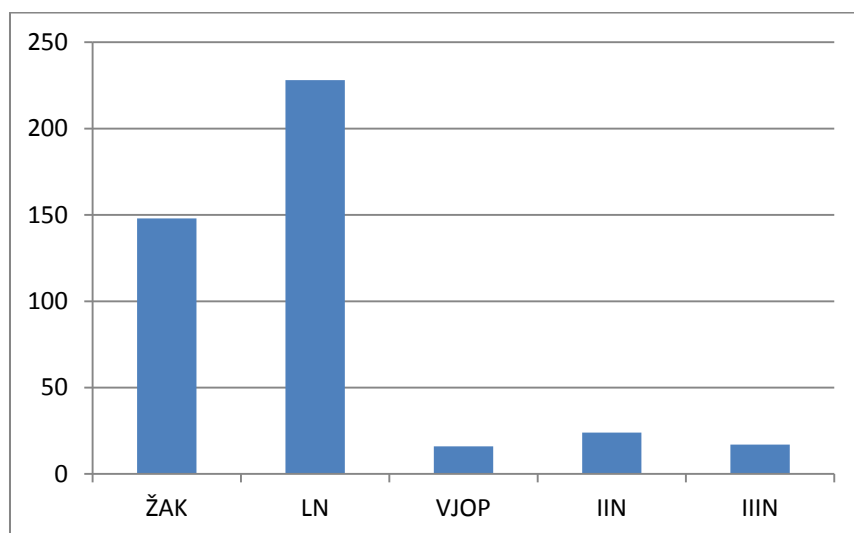
Na grafu je patrné také další zjištění, a to nejširší zastoupení nejmenších esovitých záušnic do 15 mm, zatímco ostatní velikostní skupiny M2 a M3 se vyskytují pouze na některých pohřebištích. Jako zajímavá se jeví absence zástupců skupin M2 a M3 na pohřebišti u Jízdárny, ovšem tento stav může změnit publikace pohřebiště Za Jízdárnou (v Lumbeho zahradě).

Obr. 47. Esovité záušnice na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu – 1. skupina, typ 1-J. Členění dle velikostních skupin.

Přejdeme-li k esovitým záušnicím na pohřebištích druhé skupiny, pak opět na *obr. 48* vidíme rozdíly v četnosti výskytu dle jednotlivých lokalit. Je paradoxem, že největší počty

záušnic pocházejí zvláště z lokalit, které byly zkoumány již před rokem 1945. Nízký počet záušnic na pohřebišti vně jižního opevnění Pražského hradu (VJOP) je dán nevelkým rozsahem výzkumu. V tuto chvíli by bylo předčasné snažit se interpretovat relativně nevelký počet záušnic z interiéru hradu. Poukaz na to, že se jednalo o kostelní hřbitovy, je sice možný, ovšem s kostelem byl svázán i hřbitov na Levém Hradci. Ostatně o kostele na Loretánském náměstí se také spekuluje (Boháčová – Blažková 2011, 89–91).

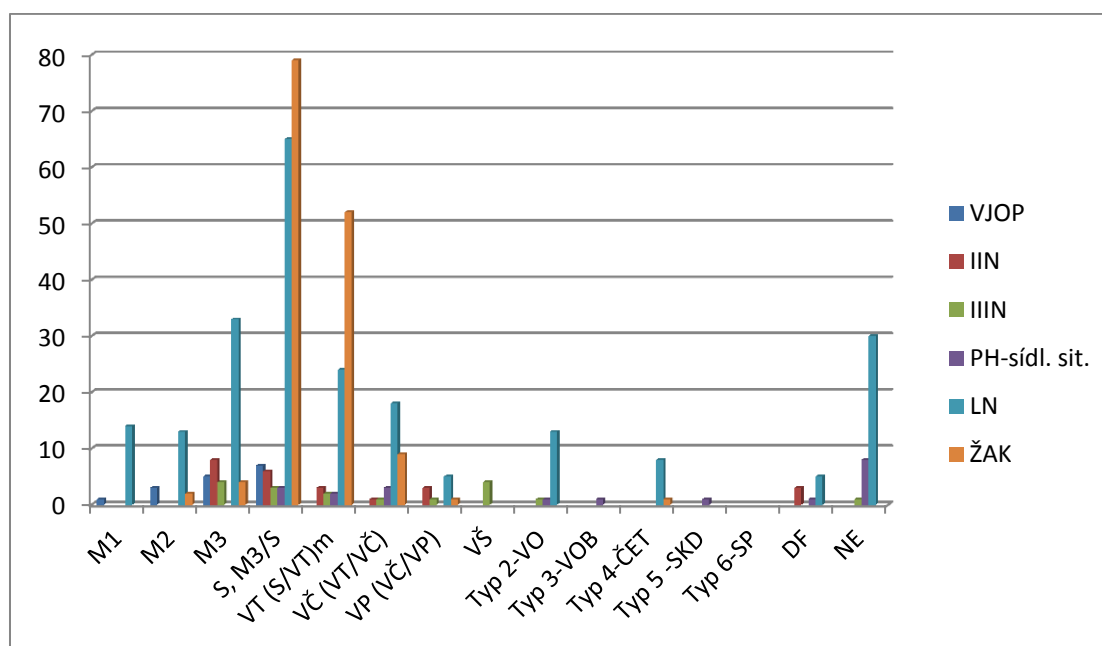
Obr. 48. Esovitě záušnice na publikovaných pohřebištech Levého Hradce a Pražského hradu – 2. skupina. Četnost nálezů (včetně typů 8 a 9).

Lokalita	Zkratka	M1	M2	M3	S, M3/S	VT (S/VT)	VČ (VT/VČ)	VP (VČ/VP)	VŠ	Typ J celkem
jižně opevnění	VJOP	1	3	5	7					16
II. nádvoří	IIN			8	6	3	1	3		21
III. nádvoří -	IIIN			4	3	2	1	1	4	15
Loretánské nám.	LN	14	13	33	65	24	18	5		172
Pražský hrad – sídl. sit.	PH				3	2	3			
Žalov - u kostela sv. Klimenta	ŽAK		2	4	79	52	9	1		147

Tab. 16. Esovitě záušnice na publikovaných pohřebištech Levého Hradce a Pražského hradu (včetně sídlištních situací Pražského hradu) – 2. skupina, typ J. Členění dle velikostních skupin.

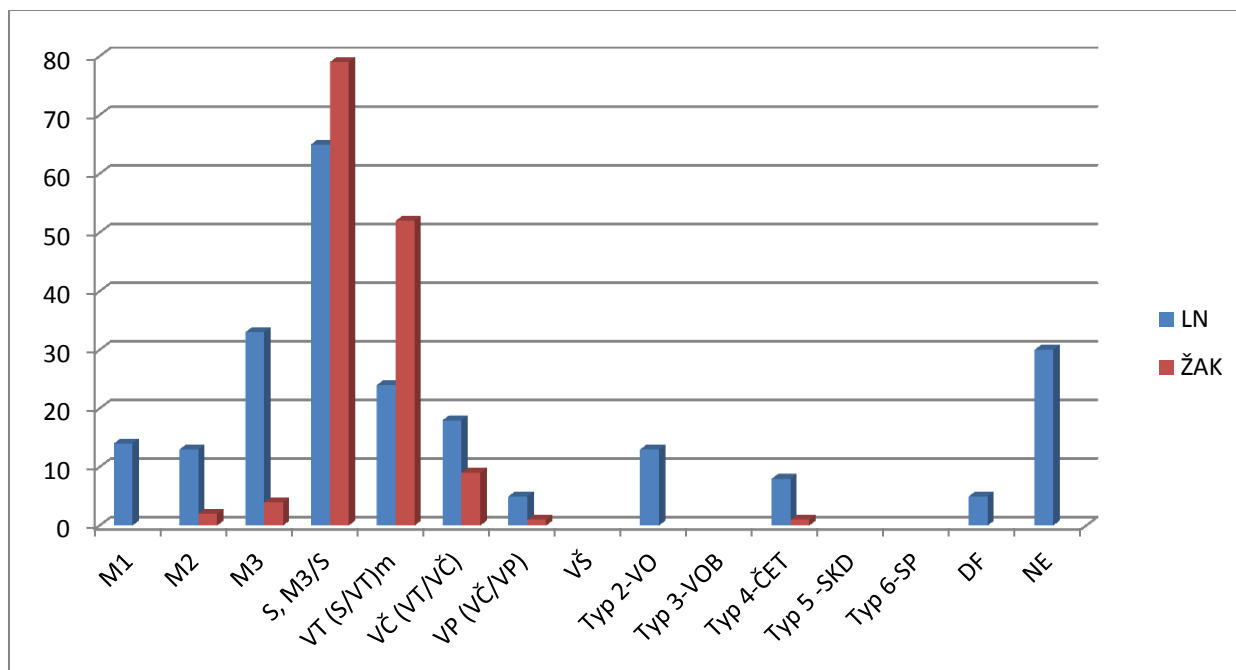
	Typ 2 VO	Typ 3 VOB	Typ 4 ČET	Typ 5 SKD	Typ 6 SP	DF	NE
VJOP							
IIN						3	
IIIN	1						1
LN	13		8			5	30
PH	1	1		1		1	8
ŽAK			1				

Tab. 17. Esovité záušnice na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu – 2. skupina, typy 2–9.

Obr. 49. Tab. Esovité záušnice na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu (včetně sídlištních situací Pražského hradu) – 2. skupina, typy 1–6.

Tabulky 16 a 17 a graf na obr. 49 dokumentují velikostní a typové rozložení na jednotlivých pohřebištích. Vzhledem k tomu, že graf na obr. 49 ilustruje převahu záušnic typu 1 oproti ostatním a převahu záušnic skupin M3 a především S a VT, tedy záušnic nad 15 mm a zvláště mezi 20 – 39 mm. Z pohledu lokalit však není příliš přehledný. Proto jsem se rozhodla pro porovnání pouze záušnic z pohřebišť na Levém Hradci – u kostela sv. Klimenta a v Praze na Loretánském náměstí. Graf na obr. 50 umožňující poněkud detailnější pohled v první řadě ukazuje větší typovou šíři záušnic na pohřebišti na Loretánském náměstí. Neméně zajímavý je rozdíl v zastoupení záušnic o průměru od 30 do 39 mm (VT), včetně přesahové skupiny S/VT (jeden rozměr nedosahuje hranice 30 mm), které jsou na pohřebišti na Loretánském náměstí poměrově méně časté než na Levém Hradci.

Obr. 50. Esovité záušnice z pohřebišť na Levém Hradci – u kostela sv. Klimenta a v Praze na Loretském náměstí – 2. skupina, typy 1–9.

Závěrem se zastavíme u korelací esovitých záušnic s dalšími složkami hrobové výbavy. Není příliš překvapující, že toto srovnání se dotýká pouze první skupiny pohřebišť. Pro druhou skupinu takového srovnání nemá význam jednak proto, že společný výskyt s dalšími artefakty je vzácností, ale i proto, že na Levém Hradci na pohřebišti u kostela sv. Klimenta nejsou dokumentovány nálezové celky jako takové. *Tabulka 18* indikuje dvě skupiny. Hroby z pohřebiště Žalov-Na panenské a v Jelení-Lumbeho zahradě se potkávají záušnice A typu, či skupin M1 a M2 s olivovitými korálky, případně dalším jednoduchým drátěným šperkem. Vyskytnou-li se s nádobami, pak se jedná o nádoby skupiny A, eventuálně E (s profilovanými plecemi), nikoliv však s keramikou pražské šedé řady (skupina C). Naopak na pohřebištích Žalov-cihelna, Jízdárna a Strahovský klášter se esovité záušnice vyskytují s korálky skleněnými odlišných typů, jantarovými korálky, eventuálně s ozdobami stříbrnými reprezentujícími období mladší než horizont s výskytem šperku podunajské tradice a byzantsko-orientální tradice velkomoravského stylu. Je-li zastoupena keramika, jedná se o keramiku skupiny C. Uvedené rozdíly interpretují chronologicky a v tabulce žlutě podbarvené celky považují za chronologicky starší oproti ostatním.

Kombinace	Pohřebiště Levého Hradce	Publikovaná pohřebiště Pražského hradu
(esovitá záušnice s háčkem – záušnice s háčkem/očkem – gombíky – Ag perla, segment. korálky – zavírací nůž – nůž – nádoba)	(ŽAC-52/1913/sporný celek)	
ESZ A typ – meandrovitá (vícenás, Cu+Zn+Sn) olivovité korálky – nádoba (skup. A) – nůž, Fe tyčinka s očkem		JEL-LZ-1/37 (M3/S)
ESZ A typ – korálky olivovité, soudk., olověný závěsek – nádoba (skup. A)	ŽAP-33/2005 (M3/S)	
ESZ – olivovité a jiné typy korálků – nádoba (skupina E)	ŽAP-6/2003 (M2-pár)	
ESZ – olivovité a G-korály	ŽAC-39/1912 (M1, M2-pár)	
ESZ – Au plíšek – Ag kaptorga, Ag korál z filigr. drátků, skleněné melounovité a jantarové korálky – nůž		JÍZ-2/82 (2xM1)
ESZ – skleněné a jantarové korálky	ŽAC- 50/1912 (M1)	STK-6/2001 (10xM1-řetízek u ruky)
ESZ – skleněné a jantarové korálky, křišťálový korálek (?)	ŽAC-32/1912 (M2)	
ESZ – mušle cauri – cínová perla – skleněné korálky segment., s očky ad.	ŽAC-22/1949 (M1, M2-pár)	
ESZ – skleněné korálky různé		STK-15/2001 (M1)
ESZ – nádoba (skupina C)	ŽAC-36/1952 (M1)	
ESZ samostatně	ŽAC-23/1949 (M1)	JÍZ-7/51 (6xM1), JÍZ-96b/51 (M1)

Tab. 18. Esovitá záušnice. Korelace nálezů na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu. Žluté podbarvení starší horizont, období počátků výskytu esovitých záušnic.

Esovitá záušnice jako typ ozdoby nebyly v raně středověké módě sklonku 9. a počátku 10. století již žádnou novinkou. Mají své předchůdce již v alamanském prostředí, kde se vyskytovaly od 7. století, v Bavorsku pak v 8. – 9. století (*Schwarz 1984; Pöllath 2002*) a ještě i v 10. století (*Haberstroh 2004*). Tyto „západní“ záušnice se však lišily jak velikostí, tj. průměry zpravidla od 3 do 7 cm, ale i dalšími detaily (k tomu např. *Haberstroh 2004*). Ne vždy byla esovitá klička roztepána, jindy byl jeden esovitě ukončený konec záušnice zaklesnut do očkem či háčkem zakončeného druhého konce ozdoby, takže se jednalo o uzavřený kruh. Oproti tomu nejstarší české esovitá záušnice z 1. poloviny 10., případně posledních decenníí 9. století, jsou naopak drobné a otevřené. Jejich průměr se v rané fázi

jejich výskytu často pohybuje kolem 15 mm, záušnice o průměru kolem 20 mm jsou v tomto období ještě výjimkou. Vzdálenou inspiraci formálně odlišnými bavorskými předlohami pochopitelně zcela odmítnout nelze.¹²⁵ Souběžně je třeba vidět, že esovité ukončení se vyskytovalo nejen na šperku západních sousedů Čech, ale také na některých velkomoravských náušnicích. A dalším šperkem, kde byla použita esovitá smyčka, byly meandrovité náušnice z okruhu podunajského šperku. Který z uvedených příkladů uplatnění esovité kličky na šperku se stal rozhodujícím při vzniku prvních exemplářů esovitých záušnic v Čechách a na Moravě, je otázkou. Nelze ostatně vyloučit, že jejich zformování je výsledkem současného působení více faktorů (Tomková 2005, 258–259; táž 2011, 202–203). Chronologie počátků esovitých záušnic v Čechách není dosud dořešena. Společný výskyt esovitých záušnic se šperkem velkomoravského stylu byl již vícekrát konstatován či dokumentován (Krumphanzlová 1963, 107; Profantová 2005b, Abb. 3; užitečný dobový souhrn publikačně zpřístupněných souborů Štefan 2010, tab. 2, tam též souhrn k chronologii esovitých záušnic jako takových). Význam nálezů ze Žalova-Na panenské, k němuž lze brát též jako paralelní hrob JEL-LZ 1/37 z pohřebiště Jelení-Lumbeho zahrada na severním předpolí Pražského hradu, spočívá v tom, že právě tyto exempláře záušnic a zvláště jejich A-typ můžeme s velkou pravděpodobností považovat za exempláře datovatelné již před rok 900 (viz dále o chronologii žalovských pohřebišť).

Poněkud jiným tématem je tématem geneze *módy esovitých záušnic*. Zabýváme-li se módou esovitých záušnic v souvislosti s potenciálními časově i prostorově (nikoliv však formálně) nejbližšími bavorskými záušnicemi, je třeba zdůraznit, že české prostředí módu záušnic nepřijalo ani v 9. století, ani přes stále se zintenzivňující se politické kontakty na přelomu 9. a 10. století. Jejich první exempláře se objevovaly jako jednotlivé exempláře v záplavě ostatního šperku velkomoravské i podunajské tradice. Vůdčím módním prvkem se esovité záušnice v Čechách staly naopak v době, když již velké kruhy s háčky, háčky a očky či esovité záušnice ukončením oblouku rovným či háčkem v našem západním sousedství „vyšly či vycházely z módy“ či se přestaly ukládat do hrobů. Obstojí tak konstatování, že móda esovitých záušnic je v Čechách výsledkem domácího vývoje, nikoliv bezprostředním převzetím módy cizí. Reprezentuje nové estetické cítění, preferující jednoduchost proti

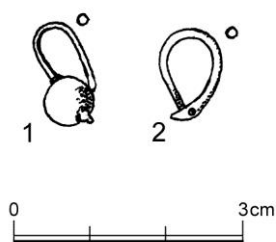
¹²⁵ Chronologie tohoto šperku v mladším období v 9. – 10. století v Bavorsku není dopracována (k tématu: Stroh 1954; Schwarz 1984; Pöllath 2002; Haberstroh 2004). O tom, že záušnice bavorského typu mohly přežít i poměrně vysoko nasvědčují jejich pravděpodobné importy v Čechách, tj. esovitá záušnice s háčkem z pohřebiště Žalov-ciheľna (typ 8-ESH) a velký esovitý stříbrný kruh z hrobu 389 z pohřebiště v Lahovicích (Krumphanzlová a kol. 2013, tab. 94). K otázce možnosti chronologické synchronizace raně středověkých pohřebišť v Čechách a severovýchodním Bavorsku na základě nálezů esovitých záušnic J. Hasil (2010, 159–165).

okázalé byzantsko-orientální zdobnosti. V případě Čech se přitom osobně přikláním k vnímání této změny jako určité reakce na módu předchozí (Tomková 2008, 89–105; táž 2011, 203–204).

7. 7. 4. Náušnice, záušnice – jednoduchý drátěný šperk s plechovými prvky

Jednoduchý drátěný šperk s plechovými prvky tvoří oblouk, ke kterému mohou být připojeny závěsky ze stočeného, eventuálně dále formovaného plíšku, „jagody“/perly či bubínky. Tyto bubínky jsou tvořeny buď z pravidelných polokoulí, nebo z polokoulí lehce zvonovitě rozšířených (srv. např. Dostál 1966, obr. 7:19 – 31 – oblouk zpravidla ukončen jednoduše, nebo očkem, manžetou či vlastním bubínkem; Petrinec 2009, B. 117–118; Rempel 1966, Taf. 1, Taf. 14:F – tam však na kruzích s jedním koncem ukončeným esovitě, eventuálně druhým koncem ukončeným háčkem či očkem). V Čechách se s nimi setkáváme pouze vzácně (srv. např. Praha – Ďáblice, Sláma 1977, Abb. 23:7)

V Žalově-Na panenské se v dětském hrobě ŽAP-39/2005 vyskytla vpravo od lebky drobná ozdoba tvořená oválným obloukem, na němž je navlečen kulatý bubínek ze dvou pravidelných polokoulí. Nedaleko od ní v oblasti pravé pažní kosti se nacházela atypická „náušnice“ typu Jelení s roztepaným koncem oblouku s otvorem (obr. 51). Funkce obou ozdob, doprovázených nádobami skupiny A a E (resp. její variantou) je nejasná. Přímé analogie k těmto ozdobám se mi zatím nepodařilo nalézt.

Obr. 51. Žalov-Na panenské, hrob ŽAP-39/2005. 1 – náušnice/ozdoba s bubínkem; 2 – náušnice typu Jelení s roztepaným koncem oblouku s proraženým otvorem.

7. 7. 5. Náušnice/záušnice s filigránem a granulací, konstruované z více prvků

Tyto náušnice, které mohly vystupovat též ve funkci záušnic, se skládají z více prvků, z oblouku, k němuž jsou připojeny prvky, při jejichž zhotovení byly použity techniky filigránu, granulace, eventuálně pletení (hrozníčky, bubínky, košíčky, hvězdice, lunice). Jsou buď navlečeny, připojeny poutkem či přímo připojeny k oblouku bez poutka. Základním materiálem sloužícím k výrobě tohoto šperku byly drahé, často velmi ryzí kovy, zlato a stříbro, které jsou podmínkou podstatné části technologických postupů svázaných s granulací a filigránem. Slitiny barevných kovů, která byla často dále zlacena, se dalo použít pouze pro hrubší formy granulace a robustnějších typů záušnic, eventuálně pro lité nápodoby hrozníčkovitých náušnic (náušnice typu Jízdárna – viz dále, litá hrozníčkovitá náušnice z hrobu JÍZ-11/1983, *Tomková 2006b*, 55) z Prahy – pohřebiště Jízdárna. Obdobně jako v případě šperku jednoduchého drátěného vycházejí z prací Niederlových, Eisnerových, Poulíka, Hrubého i z vlastního výzkumu základní typovou náplň shrnul a přehledně uspořádal B. Dostál (1966, obr. 8–10), a to pod názvem „náušnice byzantsko-orientálního rázu“. Domnívám se, že toto označení je možno pro jeho obecnost v zásadě jako synonymum pro označení celé technologické skupiny používat. Vzhledem k tomu, že v rámci tohoto šperku s granulací a filigránem byzantsko-orientálního rázu lze vyčlenit na základě chronologie a topografie různé vnitřní kulturní okruhy, volím předběžně pro označení šperků z českého území velkomoravského původu či tradice pracovní termín *byzantsko-orientální šperk velkomoravského stylu* (dále zkráceně *velkomoravského stylu*),¹²⁶ zatímco pro šperky, které jsou charakteristické pro mladší období a okruh depotů se zlomkovým stříbrem, termín *byzantsko-orientálního šperk okruhu depotů zlomkového stříbra*. Některé šperky bude možné klasifikovat jako *byzantsko-orientální šperk českého stylu*.¹²⁷

7. 7. 5. 1. Náušnice s oboustranným spirálovitým závěskem

Základní konstrukci náušnice s oboustranným spirálovitým závěskem tvoří nosný oblouk, který je v některých případech ukončen očkem, k němuž je pomocí spojky připevněn horní a

¹²⁶ Do této skupiny tedy řadím jak šperky velkomoravského původu, tak ty, které již mohly vzniknout na našem území.

¹²⁷ Vymezení poslední uvedené skupiny souvisí s definováním české dílny/českých dílen (k tomu naposledy *Profantová 2013b*, 27–37; *táž 2013c*, 207–212) bude možné až po provedení srovnávací analýzy vycházející z detailního technologického a typologického průzkumu šperků ze Staré Kouřimi, Pražského hradu a dalších lokalit s výskytem byzantsko-orientálního šperku v Čechách.

dolní závěsek, který je tvořen ze spirálovitě svinutého drátu (*obr. 52:1*). Ten je buď hladký, nebo filigránní či tordovaný. Závěsky bývají ukončeny granulovaným zrnem, pokud se dochová.¹²⁸ Vyráběly se ze slitiny barevných kovů, někdy byly pozlaceny.

Vyskytuje se v Žalově-cihelně (A?) v obou variantách. Zlacená náušnice z Axamitovy sbírky (NM H1-60 010) má oblouk ukončený očkem, dolní i horní závěsek je tvořen z hladkého drátu a oba jsou na vrcholech ukončeny granulovaným zrnem. O něco větší náušnice z dětského hrobu ŽAC-47/1952 má na jedné straně oblouku dochovanou manžetu z dvojnásobně ovinitého drátu. Stav dochování předmětu neumožňuje rozlišit, zda závěsek byl vytvořen z hladkého, či spíše z tordovaného či filigránního drátu. Nevíme, zda koncové granulované zrno bylo původně připojeno, odpadlo a nedochovalo, nebo zda závěsek tento prvek skutečně neobsahoval. Při vzájemném porovnání předmětů je patrné, že obě náušnice působí jako dva „různé“ šperky, lišící se též velikostí. Náušnice ze starých muzejních sbírek je gracilnější. Náušnice z hrobu ŽAC-47/52 se kombinovala s meandrovitou náušnicí, gombíkem s granulací a hrncem s profilovaným okrajem (skupina C). Zařazení do mladšího úseku horizontu s výskytem šperku podunajské tradice a velkomoravského stylu indikuje jak keramika, tak náušnice s očkem (*tab. 19*).¹²⁹

Kombinace	Pohřebiště Levého Hradce	Publikovaná pohřebiště Pražského hradu
náuš. s oboustr. spirálovitým závěskem – náuš. meandrovitá – náuš. s očkem – gombík – segment. korálky – nádoba skup. C – nůž	ŽAC-47/1952	
náuš. s oboustr. spirálovitým závěskem (s očkem) samostatně	NM H1-60 010	JÍZ-15/1951

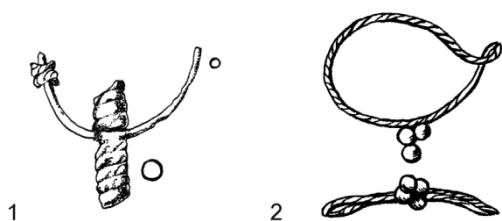
Tab. 19. Náušnice s oboustranným spirálovitým závěskem. Korelace s dalšími nálezy na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu (JÍZ – pohřebiště u Jízdárny).

¹²⁸ Náušnice s oboustranným spirálovým závěskem je případem šperku, který se poněkud vymyká použitému třídění. Základní dojem „drátěného šperku“, vede zpravidla k řazení do skupiny jednoduchého šperku podunajské tradice (*Dostál 1966*, obr. 7:17), do níž spadají i náušnice pouze s jedním, dolním, závěskem (srv. též *Tomková 2005*, 230). Skutečnost, že závěsek připomíná hrozníček, vedl v minulosti též k mylnému zařazení mezi náušnice hrozníčkovité. Na podobnost obou typů náušnic upozornil již V. Hrubý (pohřebiště Na valách, hrob 27/51, *Hrubý 1955*, 227).

¹²⁹ Zřejmě nejbližší analogický nález pochází z Klecan I, hrobu 22 (*Profantová a kol. 2010*, Fototab. 16:1).

7. 7. 5. 2. Náušnice s jednotlivými zrny granulace

Náušnice s jednotlivými granulovanými zrny stojí na pomezí s hrozníčkovitými náušnicemi s jednotlivými granulovanými zrny (*obr. 52:2*). V hrobě ŽAP-24/2003 se nacházela náušnice s tordovaným obloukem, jehož konce jsou do sebe zaklesnuty a k němuž jsou připojena čtyři granulovaná zrna. Další podobná náušnice má jeden z konců oblouku roztepaný do esovité kličky, připojena jsou 3 zrna. Obě náušnice jsou stříbrné. Součástí setu ozdob hlavy z téhož hrobu je náušnice typu Jízdárna upravená do podoby závěsku, kroužková náušnice, obě ze slitiny barevných kovů a zlacen, a dále 2 meandrové náušnice (*obr. 43*). Na celém souboru je patrný stejný klenotnický rukopis.

Obr. 52. Typy náušnic s filigránem a granulací. Náušnice: 1 – s oboustranným spirálovitým závěskem; 2 – s jednotlivými zrny granulace.

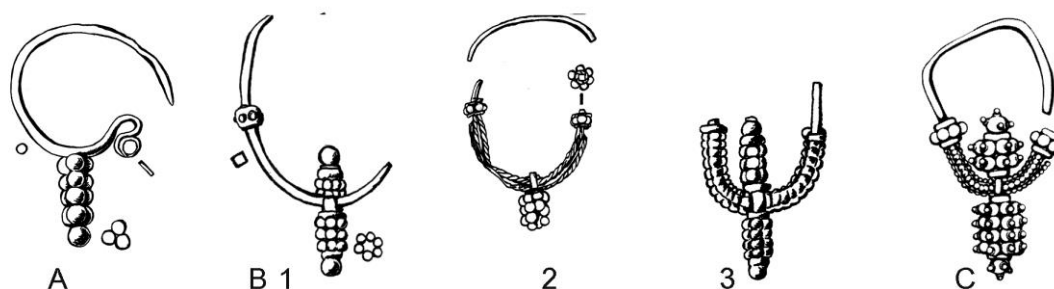
7. 7. 5. 3. Hrozníčkovité náušnice, jejich typy a varianty

Hrozníčkovité náušnice reprezentují velmi variabilní typ. Jejich základní konstrukční prvky tvoří oblouk, manžety, dolní či dolní a horní, tj. oboustranný hrozníček. Hrozníčky, které mohou být napojeny na oblouk spojkou či přímo, jsou tvořeny řadami granulovaných zrn. Oblouk je tvořen z hladkého oblého drátu, jindy je zdoben. V tom případě někdy bývá drát ve spodní části hráněný, aby se k němu dala lépe připojit výzdoba drátěného či zrněného filigránu tvořící ozdobu spodní části oblouku. Na žalovských pohřebištích se pouze ve dvou případech objevuje i oblouk zdobený skutečnou granulací (Žalov-cihelna A, NM H1-54 636, Levý Hradec, NM H1-27 087). Spodní část oblouku může být ukončena jednoduše, manžetou, očkem či esovitou kličkou. Manžety jsou tvořeny nejčastěji šesti zrným věnečkem granulovaných zrn sevřeným kroužky zpravidla z hladkého, vzácněji s tordovaného drátu. Jindy mohou být tvořeny kroužkem/kroužky z drátu. V případě, že je hrozníček připojen k oblouku spojkou, pak horní a spodní řada bývá vymezena drátěným kroužkem. K vrcholu hrozníčku je na drátěném kroužku zpravidla usazeno větší granulované zrno, někdy dvě.

V případě oboustranného hrozníčku se může jednat jak o hrozníček symetrický se stejným počtem řad granulace na obou závěscích, tak asymetrický s nižším počtem řad na horním hrozníčku oproti hrozníčku spodnímu. V jednotlivých řádcích se nejčastěji setkáváme se 3, 5 či 6 zrny.

Náušnice byly vyráběny ze zlata, stříbra i slitin barevných kovů (blíže *Fikrle – Frána – Tomková 2012*, tab. 2). Na pohřebištích v Žalově-Na panenské a Žalově-cihelně se vyskytla jediná zlatá náušnice tohoto typu, která je shodou okolností nejstarším nálezem z lokality (NM H1-55 083), většina je stříbrná. Pouze náušnice typu Jízdárna (vymezení viz dále) jsou nejčastěji vyrobeny ze slitiny barevných kovů, která byla zlacena, vzácně jsou stříbrné. Pouze z Rubína je znám exemplář zlatý (*Bubeník 1988*, 60).

Se znalostí typologických třídění V. Hrubého, M. Šolla a B. Dostála rozlišují na žalovských pohřebištích tři základní typy hrozníčkovitých náušnic: A. náušnice typu Jízdárna, s dolním hrozníčkem; B. s oboustranným hrozníčkem; C. náušnice s vícestupňovou granulací (bodlinaté) granulací (*obr. 53*).¹³⁰

Obr. 53. Hrozníčkovité náušnice. A – typ Jízdárna; B – s oboustranným hrozníčkem a hladkým obloukem (1), s obloukem zdobeným filigránem (2), s obloukem zdobeným zrněným filigránem (3); C s vícestupňovou granulací, bodlinaté.

Specifický problém představují *náušnice s jednostranným, dolním, hrozníčkem*. Bezpečně jsou doloženy na pohřebišti ve Staré Kouřimi v hrobech 89 ve stříbrném provedení, 49b v pozlaceném provedení připomínajícím typ Jízdárna, od kterého se však odlišují vzhledem oblouku, absencí esovité kličky, kroužky mezi hrozníčkem a spojkou a hrozníčkem a velkým vrcholovým zrnem (*Šolle 1959*, obr. 55:1, 2, 6). S typem Jízdárna je spojuje s jistotou trojboký hrozníček a zlacení. Jeden exemplář byl nalezen v hrobě 24 v Raděticích (*Olmerová 1959*, 233, obr. 10:3).

¹³⁰ Dořešit bude třeba zařazení litých náušnic s oboustranným hrozníčkem. Buď je možno je přiřadit do skupiny 2, nebo je s ohledem na technologii vyčlenit jako samostatnou skupinu. Vzhledem k tomu, že na žalovských pohřebištích tento šperk není zastoupen, ponechávám tuto otázku otevřenou.

A. Typ Jízdárna/hrozníčkovitá náušnice s trojbokým hrozníčkem a esovitým ukončením oblouku

Náušnice typu Jízdárna¹³¹ jsou definovány obloukem zpravidla ukončeným esovitou kličkou a trojbokým hrozníčkem z velkých granulovaných zrn, ukončeným jedním či dvěma granulovanými zrny (*obr. 53:A*). Oblouk může být jak z hladkého, tak tordovaného drátu. Počet řad granulace kolísá od dvou do čtyř. Přehlédnou-li další nálezy Čech (*Tomková 2005*, 231, 233; *Bubeník 1988*, 60–61, Tab. IV:19; *Šolle 1959*, *obr. 55:1, 2, 6*; poslední souhrn *Profantová 2013b*, *obr. 2*) a propojím-li je s autopsií ze žalovských pohřebišť a Úholiček, publikovanými nálezy z Klecan (viz dále) a Rubína mohu konstatovat širší variační šíři projevující se v tom, že zlatý exemplář z Rubína s obloukem z tordovaného drátu má oblouk ukončen pouze očkem, náušnice se liší počtem ukončovacích zrn, počtem řádků granulace a také robustností či gracilitou.

Specifický problém v tomto kontextu představují hrozníčkovité náušnice s dolním hrozníčkem ze Staré Kouřimi. Tam se v hrobech 89 ve stříbrném provedení (horizont pohřebiště B1 podle M. Šolla) a v hrobě 49b (horizont pohřebiště A2 podle M. Šolla) v pozlaceném provedení vyskytují náušnice, které s náušnicemi Jízdárna spojuje trojboký hrozníček, případně zmíněné zlacení. Odlišují se však vzhledem oblouku, absencí esovité kličky, kroužky mezi hrozníčkem a spojkou a hrozníčkem a velkým vrcholovým zrnem (*Šolle 1959*, *obr. 55:1, 2, 6*). Vzhledem k tomu, že konstrukčně jsou již blíže náušnicím s oboustranným hrozníčkem (existence spojky připojující hrozníček k oblouku u exemplářů z hrobu 49b, existence mezikroužků v hrozníčku), bezprostředně k typu Jízdárna je neřadím. V budoucích úvahách o genezi tohoto typu je však k těmto nálezům třeba přihlídnout.

Do skupiny „blízkých“ nálezů lze zařadit i náušnici ze Žalova-Na panenské z hrobu ŽAP-18/2003. Tato náušnice opět disponuje trojbokým hrozníčkem, ale oblouk není ukončen rovně, nese na sobě uzlík/manžetku z hladkého drátu a hlavně na oblouku se dochovaly zbytky horního (!) hrozníčku. Stříbrné provedení pak ovlivnilo gracilitu šperku. Tuto náušnici také do typu Jízdárna v této chvíli nezačleňuji.

Vraťme se však zpět ke skutečným reprezentantům náušnice typu Jízdárna na Žalově. Tento typ hrozníčkovité náušnice je charakteristický pro pohřebiště Žalov-Na panenské, kde

¹³¹ Pro označení typu jsem zvolila lokalitu Jízdárna s ohledem na známost lokality a z toho důvodu, že se zde našel celý set těchto náušnic.

Náušnice typu Jízdárna		
náuš. typu Jízdárna – náuš. s očkem – olivovité a segm. korálky – prsten se dvěma rýhami – drátky – vaj. skořápky	ŽAC-66/1952 (pár, ale v prstenu s náuš. s očky, zlac. AE)	
náuš. typu Jízdárna – olivovité korálky a 1 mille fiori	ŽAP-7/2003 (pár, Cu, Sn-zlac.)	
náuš. typu Jízdárna – olivovité a soudkovité korálky - kaptorga		JÍZ-1/47 (set)
náuš. typu Jízdárna/Ag varianta – neurč. hrozn. náuš. – olivovité korálky – Fe fr. u hlavy – nůž	ŽAP-20/2003	
náuš. typu Jízdárna – olivovité, soudkovité perly a Pb závěsek – celokovový nůž, přeslen, spodek nádoby	ŽAP-22/2003 (Cu+Au+Ag)	
typ Jízdárna jako závěsek (zlac) – náuš. s granulovanými zrny (Ag) – meandrovitá (Ag) – kroužkovitá náuš. (AE) – náuš. s granulovanými zrny (Ag) – olivovité korálky – vědro – nůž	ŽAP-24/2003 (zlac.)	

Tab. 20. Náušnice typu Jízdárna. Korelace s dalšími nálezy na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu (JÍZ – pohřebiště u Jízdárny).

se vyskytl v hrobech ŽAP-7/2003, 20/2003, 22/2003 a dále upravený do podoby závěsku v hrobě ŽAP-24/2003. Právě ta – podobně jako nález z Rubína – má hrozníček ukončený dvěma zrny.¹³² Z hrobu ŽAP-20/2003 pochází pár stříbrných náušnic tohoto typu, zatímco ostatní byly vyrobeny ze slitiny barevných kovů). Oblouk náušnic je hladký i tordovaný, počet řad v hrozníčku činí tři a čtyři, v případě hrobu ŽAP-22/2003 pouze dvě řady.

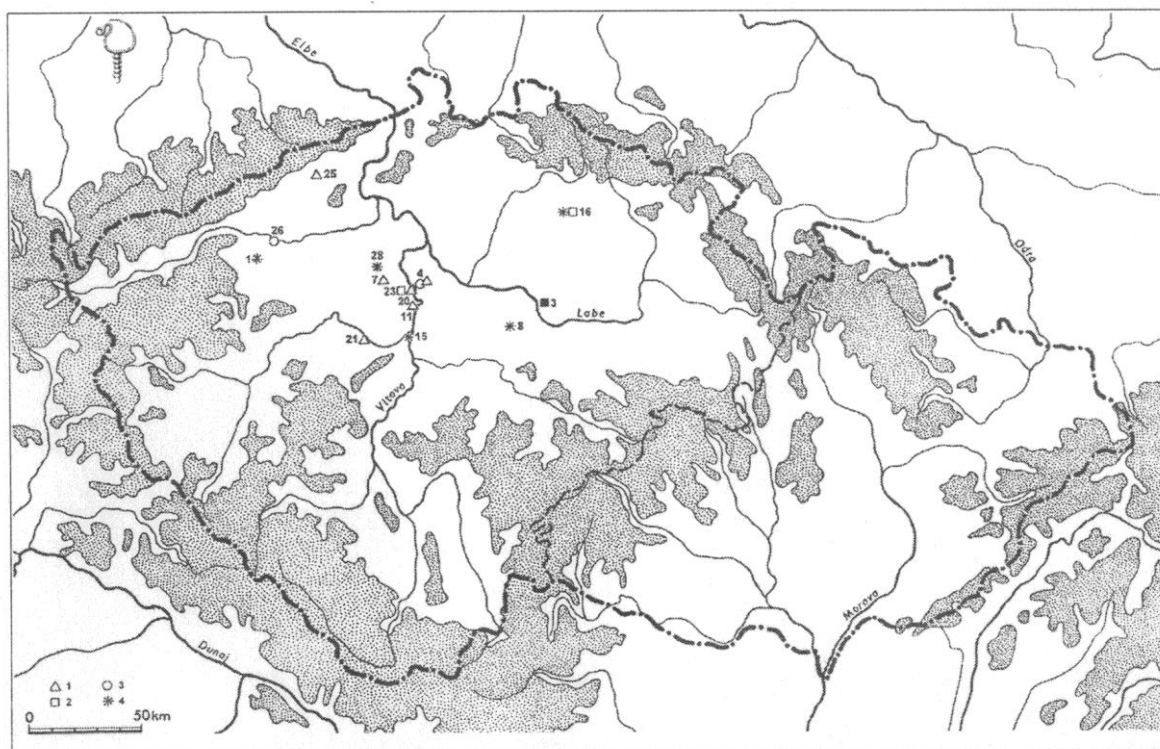
Náušnice typu Jízdárna doprovázejí na tomto pohřebišti v hrobě ŽAP-24/2003 náušnice s granulovanými zrny a meandrové náušnice¹³³ a především náhrdelníky, v nichž dominují olivovité korálky. V souvislosti s variabilitou náušnic uvedeného typu a setem záušnic právě z hrobu ŽAP-24/2003, který mluví pro jejich výrobu klenotníkem-

¹³² Připomeňme, že rubínská náušnice má oblouk ukončený očkem. Podobný exemplář byl zjištěn při výzkumu v Žatci (osobní sdělení P. Čecha a Čech 2012, obr. 34). Také je ukončena očkem, hrozníček je také ukončen větším a menším granulovaným zrnem, avšak mezi zrny jsou vloženy drátěné mezikroužky. Liší se však v detailu technologicky, zrna nejsou k sobě připájena přímo, ale jsou připojena ke středovému dřívku.

¹³³ Fragment neurčené hrozníkovité náušnice v hrobě ŽAP-20/2003 se nacházel mimo vnitřní hrobovou konstrukci a její přímá funkční souvislost s prostorem lebky není prokazatelná.

experimentátorem, je třeba upozornit na náušnice typu Jízdárna z Klecan I (*Profantová 2010*, Fototab. 67:1,2,5). V hrobě 54 se vyskytují dva exempláře, každý však jiný. Jeden je bližší prototypu z Jízdárny Pražského hradu, hrozniček má však pět řad zrn, druhý lehce deformovaný má pro změnu pouze dvě řady granulace. Další exemplář typu Jízdárna z hrobu 68 v Klecanech I je umístěn mimo lebku u levého ramene. Oblouk náušnice je odseknut již v oblasti hrozničku, v jeho horní části je kulovité zduření, které mělo možná zabránit vyvléknutí. Přehlédneme-li předchozí text, zdá se tak, že se jedná nejen o typ variabilní nejen po formální stránce, ale i funkčně. Možná bychom měli mluvit o „ozdobě“ typu Jízdárna, neboť ozdobou hlavy byla jen někdy a jindy mohla plnit zase jiné funkce.

Dvě standardní náušnice typu Jízdárna s hladkým obloukem, byly nalezeny též v Žalově-cihelně v hrobě ŽAC-66/1952, a to řetězovitě propojeny s náušnicemi očkem a složeny v prstenu se dvěma oběžnými rýhami, další náušnice s očkem se přitom nacházely u lebky. V tomto případě tak sledujeme další významový posun tohoto šperku (*tab. 20*).

Obr. 54. Náušnice typu Jízdárna v Čechách. 1 – Dolánky; 3 – Kanín; 4 – Klecany; 7 – Koleč/Zákolany; 8 – Stará Kouřim; 11 – Praha – Jízdárna, 16 – Prachov – Záměstí; 20 – Žalov-Napanenské; 21 – Tetín; 23 – Úholičky; 25 – Zabušany; 29 – Žižice (podle *Profantová 2013b*, obr. 2).

Mimo pohřebiště žalovská a Pražského hradu se náušnice typu Jízdárna se vyskytly též v kombinaci s klasickým šperkem s granulací a filigránem, a to na pohřebišti v Zákolanech (hrob 4, Šolle 1982, obr. 11) a v mohyle V v Prachovských skalách (Turek 1946, 100).

Náušnice, nyní označená jako typ Jízdárna, je od dob I. Borkovského považována za potenciální výrobek domácích dílen (Tomková 2011, 200; Profantová 2013b, 30). I když prostorový rozptyl typu (obr. 54; Tomková 2005, 231, 233; Profantová 2013b, obr. 2) je širší a sahá i za hranice Čech,¹³⁴ přesto koncentrace nálezů v centrální části středních Čech indikuje zdejší potenciální výrobní centrum.

B. Náušnice s oboustranným hrozníčkem

Definice tohoto typu odpovídá obecné definici uvedené v úvodu textu k hrozníčkovitým náušnicím. Určujícím znakem je prezence oboustranného hrozníčku, ať již je připevněn k oblouku přímo či pomocí spojky (obr. 53:B). Důležitým znakem je pouze základní jednoduchá granulace z jednotlivých hladkých zrn. Na Žalově se vyskytují na pohřebištích Žalov-Na panenské i Žalov-cihelna A a B. Na příkladu nálezů z těchto lokalit lze ilustrovat, jak lze náušnice s oboustranným hrozníčkem třídit dle různých kritérií.

Dle materiálu na pohřebištích obyvatel Levého Hradce registrujeme náušnice zlaté, stříbrné, případně z pozlaceného stříbra. Právě tomuto typu patří jediná zlatá náušnice z prostoru žalovské cihelny (hrob ŽAC-1/1878?). Zlacení stříbra, předběžně indikované rentgenovou fluorescenční analýzou (Fikrle – Frána – Tomková 2012, tab. 2) bude třeba prověřit ještě dalšími analýzami. Ostatní jsou vyrobeny ze stříbra, který je pro technologii jejich zhotovení ideálním materiálem.

Podle způsobu připojení hrozníčku k oblouku lze členit náušnice na ty, které mají připojen hrozníček přímo (ŽAC-55/1913, ŽAP-18/2003) a ty, které pomocí poutka (ŽAC-1/1878?, ŽAC-10/1949, ŽAC-45/1952, NM H1-55 083, ŽAP-11, 14, 17/2003).

Podle vzhledu oblouku dělíme náušnice na náušnice s obloukem z hladkého drátu, jichž na pohřebištích v Žalově-cihelně a v Žalově-Na panenské naprostá většina, a náušnice se

¹³⁴ Hrob 563/55 v Dolních Věstonicích (Ungerma 2007a, 99, tam informace o nálezích v Uherském Hradišti – v poloze Horní Kotvice a v Olomouci – V kočárovkách). Náušnice téhož typu pochází i z hradiště v Gars-Thunau (o nálezích a genetických kořenech typu Nowotny 2011, 47–48).

zdobenou spodní částí oblouku. Na pohřebišti Žalov-Na panenské náušnice se zdobeným obloukem zastupuje pouze pár náušnic z hrobu ŽAP-14/2003.

Podle ukončení oblouku, pokud to lze určit, lze náušnice členit na náušnice s jednoduchým rovným ukončením oblouku (ŽAP-18/2003), s ukončením manžetami (ŽAP-11/2003, 14/2003, 17/2003, ŽAC-1/1878?, ŽAC-10/1949), dále náušnice, které mají oblouk ukončený očkem (ŽAC-55/1913) nebo esovitou kličkou (ŽAC-45/1952).

Podle formy manžet na oblouku dělím náušnice na ty, které mají manžety tvořené: masivnějším uzlíkem (ŽAC-55/1913), kroužkem z hladkého drátku (ŽAP-14/2003, 18/2003), vícenásobnými kroužky z hladkého drátu (ŽAP-17/2003), věnečkem z granulovaných zrn sevřených kroužky z hladkého drátku (ŽAC-10/1949, 45/1952, ŽAP-11/2003), věnečkem ze zdobeného drátu (ŽAC-1/1878?).

Podle počtu zrn v řádku hrozničkového závěsku lze počítat s hrozničky především s pěti a šesti zrny v řádku. Trojzrná řada se vyskytla u náušnice z hrobu ŽAP-18/2003, s ohledem na prezenci horního hrozničku, absenci esovitého ukončení oblouku a celkovou gracilitu se nejedná o náušnici typu Jízdárna (viz výše).

Určit *symetrické či asymetrické uspořádání hrozniček*, které je závislé na počtu dochovaných řad granulovaných zrn v horním a dolním hrozničku, je v řadě případů nemožné vzhledem ke stavu dochování. V případě, že se hrozničky dochovaly v úplnosti, vyskytuje se výhradně řešení asymetrické, s nižším počtem řad u horních hrozniček a vyšším u dolních hrozniček (2:3: ŽAC-1/1878, 55/1913, ŽAP-11 a 17/2003; 3:4: ŽAP-14/2003).

Otázku párů a setů řeším jinde s ohledem na další typy šperků. Mohly se vyskytnout i jako párové, ale prokazatelné je to snad jen pouze v případě hrobu ŽAP 14/2003. Častěji je provázal jiný typ náušnice.

Celkově je patrná velká variabilita tohoto typu náušnice, což je umožněno velkým počtem prvků, který ji tvoří, což umožňuje velmi širokou škálu kombinací. To se současně projevuje ve zvýšené zranitelnosti tohoto šperku, takže část se dochovává pouze v torzu (náušnice, které mají dochován pouze oblouk, jsou zahrnuty v samostatné *tab. 23*). Úplnější jsou nálezy ze Žalova-Na panenské, což je dáno nejen způsobem výzkumu, ale především schopnostmi pracovníků restaurátorské laboratoře Archeologického ústavu AV ČR. I když řadu prvků na náušnicích použitých nalezneme jak v Žalově-cihelně tak Žalově-Na panenské,

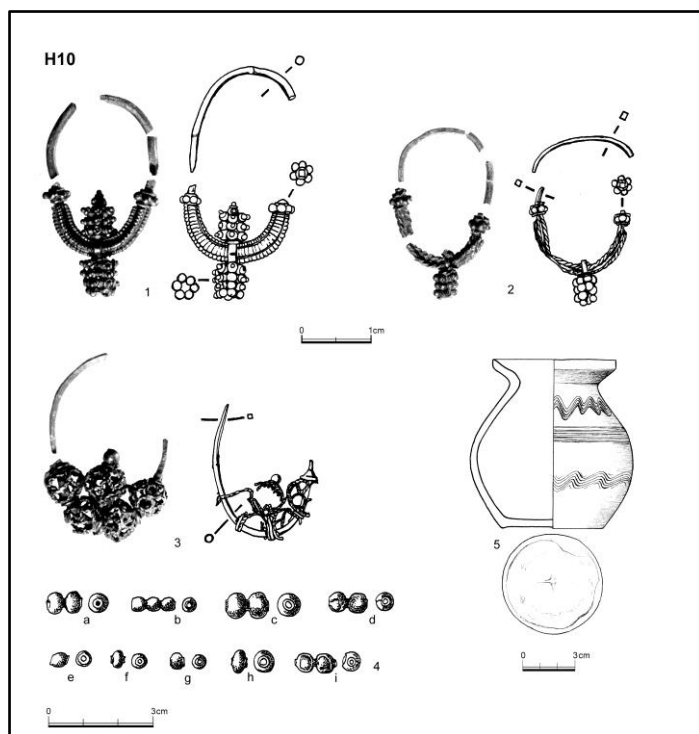
presto je patrné, že na každém z nich jsou některé znaky četnější a jiné vzácnější. V Žalově-
Na panenské se častější hladký oblouk náušnice a častěji jsou manžety tvořeny z drátku bez

Kombinace	Pohřebiště Levého Hradce	Publikovaná pohřebiště Pražského hradu
hrozníčkovitá s oboustr. (?) hrozníčkem a obloukem zdobeným filigr. řetízem – hrozn. náušnice s víceúhelnou granulací/bodlinatá – náuš. s vícenásobnými košíčky – segmentované korálky, lahvička	ŽAC-10/1949	
hrozníčkovitá náuš. (hladká, bez spojky) – náuš. neurč. – náuš. typu Jelení – Ag perla, olivovité, dvojkónický diskovitý a G-korál	ŽAP-18/2003	
hrozníčkovitá náuš. (hladký oblouk ukončen očkem, bez spojky) – olivovité korálky – nádoba (archaická)	ŽAC-55/1913	
dvě hrozníčkovité náuš. (zrnitý filigr., spojka) – olivovité korálky, soudkovitý korálek, závěsek s vrubořezem – nádoba s jedn. okrajem (skupina A)	ŽAP-14/2003	
hrozníčkovitá náuš. (hladký oblouk ukončen esovitě, spojka) – náuš. neurčená – nůž – torzo nádoby	ŽAC-45/1952	
hrozníčkovitá náuš. (Au, hladký oblouk, spojka) – náuš. neurčená (Ag)	ŽAC-1/1878 (?)	
hrozníčkovitá náuš. (Ag, hladký oblouk, spojka) – skleněné korálky/nášivka?	ŽAP-17/2003	
hrozníčkovitá náuš. (Ag, hladký oblouk, spojka) – náuš. se 6 košíčky – Ag ozdoba – G- korálky – vědro – nůž	ŽAP-11/2003	

Tab. 21. Hrozníčkovité náušnice s oboustranným hrozníčkem. Korelace s dalšími nálezy na publikovaných pohřebištích Levého Hradce. Situace na Pražském hradě se změní po zpřístupnění nálezů z pohřebiště Za jízdárnou (v Lumbeho zahradě).

použití granulace. V Žalově-cihelně převažují manžety tvořené granulovanými zrny sevřenými hladkými či zdobenými drátěnými kroužky. Naopak vzácnější napojení hrozníčků na hladký oblouk bez spojky proti připojení spojkou je společné oběma polohám.

I když bychom předpokládali, že hrozníčkovité náušnice najdeme především v hrobech mladých dívek či žen, skutečnost je poněkud odlišná. Většina náušnic z hrobů, kde byl jedinec antropologicky určen, se vyskytla v hrobech dětí, a to různého věku, od 2 let (ŽAP-14/2003), okolo 4 let (ŽAP-17/2003), kolem 11 – 12 let (ŽAP-11/2003) či blíže neurčeného (ŽAC-10/1949). Vedle toho se hrozníčkovité náušnice vyskytly v hrobech starých žen nad 50 let (ŽAC-45/1952, ŽAP-18/2003). Je otázkou, co ovlivnilo onu skutečnost, že se v těchto hrobech (snad s výjimkou hrobu ŽAP-14/2003) hrozníčkovité náušnice neobjevují v párech stejného typu. Problémem je však relativně vysoký podíl neurčených náušnic, z nichž některé původně mohly být náušnicemi párovými (např. v hrobě ŽAP-18/2003).

Obr. 55. Žalov-cihelna B, hrob ŽAC-10/1949. Šperky s filigránem a granulací. 1 – hrozníčkovitá náušnice se stupňovitou granulací (bodlinatá), 2 – hrozníčkovitá náušnice (torzo), 3 – náušnice s vícenásobnými košíčky.

Pouze v jediném případě se hrozníčkovitá náušnice vyskytla v doprovodu jednoduchého drátěného šperku, a to v hrobě ŽAP-18/2003. Náušnice s granulací či filigránem je doprovázely v hrobě ŽAP-11/2003 (košíčkovitá náušnice) a ŽAC-10/1949 (hrozníčkovitá náušnice bodlinatá). Překvapivý není společný výskyt s olivovitými korálky či G-korálky. Pokud se vyskytly v doprovodu keramických hrnců, tak se jedná o nádoby

s jednoduchým okrajem spíše archaického vzhledu. Srovnání s pohřebišti Pražského hradu v této chvíli není možné a je třeba vyčkat zpřístupnění nálezů z pohřebiště Za jízdárnou (v Lumbeho zahradě). Z publikovaných nálezů se jedná buď o reprezentanty jiného typu hrozníčkovitých náušnic (náušnice litá, náušnice s vícenásobnou granulací), nebo o neurčitelná torza (viz tab. 21).

C) Hrozníčkovité náušnice s vícestupňovou granulací (bodlinaté, s kukuřicovým hrozníčkem)

Základním znakem, který tento typ vymezuje je použití dvojstupňové granulace, kdy na granulovaných zrnech jsou umístěna na podložkách další drobnější zrnka, eventuálně pyramidky z drobných zrn (*obr. 53:C*); *Dostál 1966*, obr. 8:24). Vystupují pod různými označeními jako bodlinaté, s kukuřicovým hrozníčkem¹³⁵. Měla-li bych se přiklonit k jednoslovnému označení, v tom případě se pracovně přikláním k termínu náušnice *bodlinaté*.

Pro tento typ je v Čechách charakteristický oboustranný hrozníček¹³⁶ a výlučné použití drahých kovů, zlata a stříbra, přičemž z pohřebiště v Žalově-cihelně a z Levého Hradce známe pouze exempláře stříbrné. Vždy mají oblouk ukončen manžetkami tvořenými granulkami mezi drátěnými kroužky, zpravidla hladkými, v případě náušnice NM H1-60 004 spodní z filigránního drátku (oblouk náušnice je zdoben řetízkovým filigránem). Oblouk je vždy na spodní straně zdoben, a to jak skutečnou granulací (exemplář z Levého Hradce NM H1-27 087), řetízkovým filigránem (NM H1-60 004) a nejčastěji zrněným filigránem (NM H1-60 005, 19 914, ŽAC-10/1949. Pokud jsou hrozníčky dochovány v úplnosti, jsou uspořádány asymetricky, horní je obdobně jako u hrozníčkovitých náušnic s jednoduchou granulací menší, dolní větší.

Bohužel většina nálezů nepochází z nálezových celků. Jeden exemplář je součástí setu náušnic různých typů z dětského hrobu ŽAC-1949. Z chronologického pohledu je důležité, že žádný exemplář není dosud znám z pohřebiště v Žalově-Na panenské a exempláře z kostela P. Marie na Pražského doprovází náušnice s očkem (*tab. 22*).

¹³⁵ Původně jsem uvažovala o termínu náušnice s pyramidkovou granulací, problémem by pak však bylo odlišení nejčteněji zastoupeného případu, kdy jsou na větších granulích umístěna menší izolovaná zrna na podložkách (*Dostál 1966*, obr. 8: 16, 17, 18, 20, 25) od skutečně pyramidkového uspořádání drobných granulek na větším zrnu (*Dostál 1966*, obr. 8:19 a24)

¹³⁶ Proti tomu na Moravě je doložena též varianta pouze s jedním hrozníčkem (*Dostál 1966*, obr. 8:27).

Kombinace	Pohřebiště Levého Hradce	Publikovaná pohřebiště Pražského hradu
hrozn. náušnice s víceúhňovou granulací/bodlinatá – hrozničkovitá s oboustr. (?) hrozničkem a obloukem zdobeným filigr. řetízkiem – náuš. s vícenásobnými košíčky – segmentované korálky, lahvička	ŽAC 10/1949	
hrozn. náušnice s víceúhňovou granulací/bodlinatá – náušnice s očkem		pohřeb ženy v hrobce v kostele P. Marie (IIN-62)
hrozn. náušnice s víceúhňovou granulací/bodlinatá samostatně	staré muzejní sbírky: ŽAC-NM H1-60 004, 60 005, 19 914, LH –NM H1-27087	

Tab. 22. Náušnice s víceúhňovou granulací, bodlinaté. Korelace s dalšími nálezy na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu.

D) Neúplná torza

Přehled torz náušnic, z nichž se dochoval pouze zdobený oblouk a nelze je blíže typologicky shrnuje *tab. 23*.

Kombinace	Pohřebiště Levého Hradce	Publikovaná pohřebiště Pražského hradu
hrozničkovité neurč. – kroužkovité? – náhrdelník (AE, Ag perla košíčkovitá, korálek s očky, segment. kor. ad.) – nůž		JÍZ-42/51 (oblouk s řetízkovým filigránem jako v hrobě ŽAC-10/1949
hrozničkovitá neurč. - vědro		JEL-LZ-2/37
hrozničkovitá neurč. samostatně	ZAC- staré muzejní sbírky (NM H1-54 636, 60 006	

Tab. 23. Náušnice s granulací či filigránem blíže neurčené. Korelace s dalšími nálezy na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu (JÍZ – pohřebiště u Jízdárny; JEL-LZ – Jelení-Lumbeho zahrada).

7. 7. 5. 4. Náušnice s pleteným obloukem a závěsky

Samostatně se v hrobě ŽAC-53/1913 vyskytl pár náušnic s jemnými drátky opleteným obloukem a horním i dolním závěskem ze spletených drátků. Celkově náušnice působí jako náušnice hrozničkovitá (*Příloha I, obr. 66*).¹³⁷

¹³⁷ N. Profantová vidí spojitost s torzem náušnice z pohřebiště v Motole (*Kovářík 1991, tab. 75*).

7. 7. 5. 5. Košíčkovité náušnice

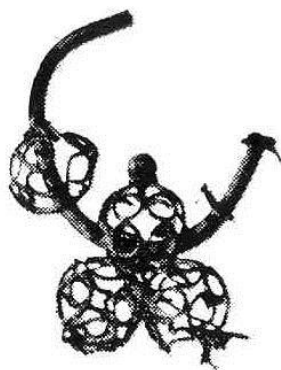
Základními konstrukčními prvky košíčkovitých náušnic je oblouk, na nějž jsou navlečeny, nebo k němuž jsou připevněny košíčky z drátu zpravidla filigránního, který je v některých případech dále doplněn granulací. V zásadě je možno je roztřídit na dvě základní skupiny, a to na náušnice se třemi košíčky a náušnice s více košíčky (*obr. 56*). Důležitá je technologie zhotovení košíčků. Na rozdíl od polských nálezů či nálezů mimoevropské provenience, jimž věnovala pozornost M. Dekówna (1992, 89–114), jsou dle dosavadních pozorování české a moravské exempláře zhotoveny z košíčků tvořených buď samostatnými kroužky, nebo častěji z polokoulí tvořených brýlovitými dílky (*Polanský – Tomková 2006, 114–115*). Výhradním materiálem k jejich výrobě byl stříbrný drát, který splňoval potřeby technologie výroby. Košíčkovité náušnice s více košíčky provází často vysoký stupeň poškození a degradace, takže v řadě případů již nelze rekonstruovat jejich původní vzhled.

Náušnice s více košíčky se vyskytly v Žalově-cihelně A, Žalově-cihelně B i v Žalově-Na panenské. Proti tomu náušnice se třemi košíčky Fakticky žádný ze žalovských exemplářů se nedochoval v úplnosti, ale pouze ve větším či menším torzu. Celý set 6 – 7 náušnic z „hrobu“ ŽAC-31/1912 se nachází ve velmi špatném stavu (*Příloha I, obr. 44A*). I z těchto torz, která neumožňují rekonstruovat počet košíčků a původní vzhled náušnic, lze odečíst dva různé moduly. V prvním případě byly na oblouku navléknuty tři košíčky, mezi nimiž byly odstupy. Na prostřední z košíčků, který je ve vrchní části ukončen granulovaným zrnem, se na spodu připojovaly další košíčky (*Příloha I, obr. 44A: 5 a 8*). V druhém případě byly na spodním oblouku navlečeny nejméně čtyři (původně zřejmě pět) vzájemně se dotýkající košíčky. K patrně centrálnímu košíčku v nejnižší části oblouku byl připojen směrem nahoru další košíček ukončený granulovaným zrnem a předpokládat můžeme, že další košíčky se připojovaly i opačným směrem (*Příloha I, obr. 44A, 6*). Téhož typu byla i košíčkovitá náušnice z hrobu ŽAC-10/1949 (*Příloha I, obr. 86*). V hrobě ŽAC-20/1912 se měla nacházet náušnice s jediným košíčkem již v době nálezů (*Příloha I, obr. 33*), která je ztracena a nelze tak ověřit, zda se jednalo skutečně o náušnici s jedním košíčkem, nebo šlo pouze o torzo.¹³⁸

Pouze v případě náušnice z hrobu ŽAP-11/2003 máme jistotu, že se jednalo o náušnici se šesti košíčky, z nichž 4 jsou navlečeny na oblouku. V polovině mezi nimi je v nejnižším bodě oblouku spojka, k níž je připevněn jeden horní a jeden dolní košíček ukončený granulovaným

¹³⁸ Mezi dochovanými náušnicemi s košíčky z hrobu ŽAC-31/1912 se nachází exemplář s jedním dochovaným košíčkem (*Příloha I, obr. 44A:3*), avšak na oblouku můžeme identifikovat zbytky dalších košíčků.

zrnem na kroužkové podložce. Košíčky jsou hotoveny z hladkého drátu. Jedná se o další variantu, technologicky odlišnou od předchozích exemplářů.¹³⁹ Porovnáme-li tuto náušnici s náušnicemi z „hrobu“ ŽAC-31/1912, můžeme konstatovat, že tento exemplář ze Žalova-Na panenské je drobnější, avšak relativně robustní, zatímco náušnice ze Žalova-cihelny jsou větší, ale působí gracilně. Zjevně se jedná o výrobky různých klenotníků.¹⁴⁰

1

2

3

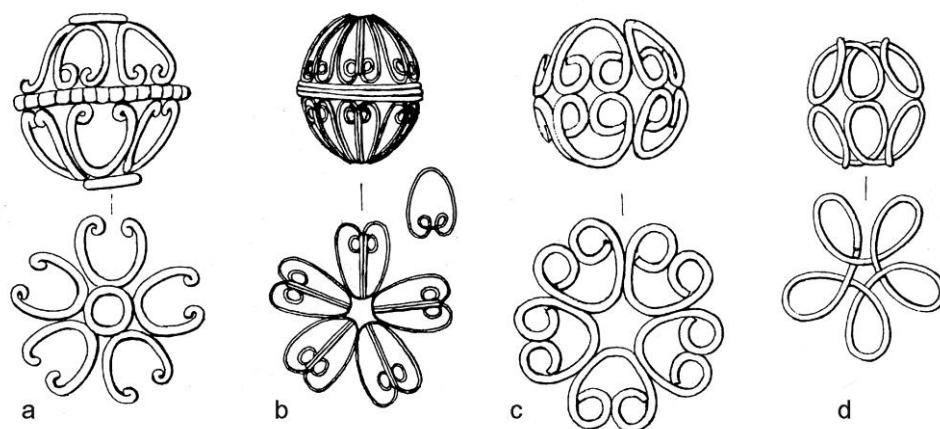
Obr. 56. Košíčkovité náušnice. 1. Žalov-cihelna, ŽAC 31/1912 (podle *Sláma 1977*, Taf. LII:3 – úplnější stav než *Příloha I*, obr. 44A:5); 2 – Žalov-Na panenské, hrob ŽAP-11/2003; 43 – Žalov-cihelna, hrob ŽAC-18/1912.

Náušnice se třemi košíčky byly nalezeny pouze na pohřebišti Žalov-cihelna v hrobě ŽAC-18/1912. Dochovala se z nich v torzu pouze jediná. Košíčky jsou tvořeny ze dvou polokoulí z brýlovitých dílků, doplněných granulovanými zrnky na kruhových podložkách z drátků. Typově odpovídají košíčkovitým náušnicím z depotu v Čistěvsi (*Polanský – Tomková 2006*, obr 9: C1 až C 4), avšak nemají oblouk ukončen esovitě či očkem. Přidržíme-li se tohoto depotu a tamějších vah denárů a torz košíčkovitých náušnic a přičteme-li odhadem k váze dochovaného torza (1,088 g) ze Žalova váhu nedochovaných částí, dospěli bychom řádově k váze 1 až 1 1/2 denáru. Doprovodné nálezy představuje set šesti náušnic s očkem, pletený prsten a řetízek, které potvrzují, že tento celek patří v rámci pohřebiště k mladším.

¹³⁹ Podobná náušnice stejné konstrukce z Pohanska u Břeclavi, z hrobu 394 z pohřebiště u kostela s popisem technologie Čáp – Macháček – Špaček 2011, 135–244.

¹⁴⁰ Tyto exempláře bude třeba podrobně srovnat z hlediska technologického s náušnicemi ze Staré Kouřimi (*Šolle 1959*, 430–431, obr. 58), a to především z hrobů 48 (horizont A3 B1 podle M. Šolla) a 129 (horizont B1 podle M. Šolla). K nálezům v Zákolanech, Libici a Kaníně (*Krumphanzlová 1974*, 45; *Mařík 2009*, 126; *Šolle 1982*, 189).

Právě na příkladu košíčkovitých náušnic lze dobře ilustrovat význam studia technologických detailů. Detailní studium M. Dekównu (1992, 89–114, tab. 2 na str. 106) přivedlo k rozlišení různých variant vytváření jednotlivých košíčků (obr. 57). Varianty *a* a *b* patří košíčkům z Íránu. Variantu *c* – košíčky tvořené brýlovitými dílky – autorka považuje za typický znak velkomoravského šperku. Varianta *d* – košíčky ze smyčkovitě vinutého drátu – je naopak charakteristická právě pro nálezy polské. Autorka na základě tohoto zjištění jednak zkonstatovala, že výrobu košíčkovitých náušnic v Polsku, resp. těch, které měla při studiu k dispozici, nelze odvozovat z velkomoravského klenotnictví. Logicky pak položila otázku, jak byly tvořeny náušnice z Čistěvse a Žatce. Tuto otázku lze ostatně vztáhnout i k dalším českým nálezům náušnic téhož typu.

Obr. 57. Schematické znázornění způsobu výroby košíčků náušnic se třemi košíčky (podle: Dekówna 1992, tab. 2).

Náušnice se třemi košíčky ze žateckého depotu (Preidel 1940, 550, Taf. III; Wieczorek, A. – Hinz, H.-M. 2000, 262–263, 10.06.01e, f, h) jsem zatím neměla k dispozici, stejně jako nový nález z hrobu 4 z Karlštejna-Poučnicku či Vrbna, které nemají košíčky dozdobeny granulací (Lutovský – Matoušek 2003, 608, obr. 8; Štefan – Varadzin v tisku). Náušnice řazené k témuž typu z hrobu 158 na libické akropoli (Krumphanzlová 1974, 46; Turek 1978, 62–63) se nacházejí v takovém stavu rozpadu, že je nelze k další analýze použít. Observace košíčkovitých náušnic z Čistěvsi (č. C1 – 4, 9) pod mikroskopem prokázala, že byly tvořeny z brýlovitých dílků (Polanský – Tomková 2006, 115, obr. 11). Jak naznačuje kresba, tímž způsobem byly vytvořeny též košíčky náušnic z Lahovic z hrobu 63/57 (51), v jejichž případě však již nebyla použita granulace na spojích dílků (Krumphanzlová a kol. 2013, tab. 72). To samé se dotýká i torza košíčkovité náušnice ze Zákolan (Píč 1909, Tab. X:11 – s rozkresem brýlovitých dílků). Všechny podrobněji studované nálezy se tedy

technologii výroby liší od nálezů polských a navazují na starší velkomoravské předlohy s větším počtem košíčků.

Tab. 23 zachycuje poměrně očekávatelné korelace s dalšími nálezy, odpovídajícím jednotlivým pohřebištím.

Kombinace	Pohřebiště Levého Hradce	Publikovaná pohřebiště Pražského hradu
náuš. se třemi košíčky (pár) – s očkem – pletený prsten – řetízek	ŽAC-18/1912	
náuš. s košíčkem/ s košíčky – sklo – jantar	ŽAC-20/1912	
(náuš. s vícečetnými košíčky – gombíky – kaptorga – segmentované korálky)	(ŽAC-31/1912/problematický celek)	
náuš. s vícečetnými košíčky – náuš. hrozníčkovitá s vícestupňovou granulací/ bodlinatá – hrozníčkovité náuš. s filigránem na oblouku – segmentované korálky – lahvička	ŽAC-10/1949	
náuš. se 6 košíčky – hrozníčkovitá (hladký oblouk) – Ag ozdoba – G- korálky – vědro – nůž	ŽAP-11/2003	

Tab. 24. Náušnice košíčkovité. Korelace s dalšími nálezy na publikovaných pohřebištích Levého Hradce a Pražského hradu.

7. 7. 5. 6. Sporné nálezy náušnic

Sloupečková náušnice (?) V hrobě ŽAC-63/2952 se dochovaly fragmenty závěsku či náušnice ze slitiny barevných kovů (*Příloha I*, obr. 112:1). Základ tvoří prstenec na obvodu zdobený filigráním drátky, které též dělí plochu na 4 pole bez výzdoby. Dále se dochovaly zbytky polokoulí s příčnou trubičkou uvnitř, které byly připojeny k podstavám. I. Borkovský označoval předmět jako zlomek náušnice či jako „filigránový přívěšek (náušnice)“ Nelze vyloučit, že by se mohlo jednat o pozůstatek sloupečkové náušnice. Nález doprovázely olivovité a segmentované korálky, prsten, nádoba skupiny C a nůž.

Tzv. žalovská hvězdicovitá náušnice (*Příloha I*, 25, obr. 12). Osudům náušnice, které byl až s více jak čtyřicetiletým odstupem od doby nálezů přisouzen žalovský původ, je věnována pozornost v samostatné studii (*Tomková – Hlava – Soukup 2013*, 185–192). Vzhledem

k tomu, že náušnice z této lokality téměř s jistotou nepochází, nevěnuji ji na tomto místě další pozornost.

7. 7. 6. Gombíky

Gombíky jsou oděvním doplňkem, který vznikl na území jižní Moravy v posledních decenníích 8. století a který se výrazně odlišoval od módy avarské. Lze souhlasit s H. Chorvátovou (2009, 17), že jeho vznik indikuje „*prítomnosť určitého pocitu spolupatričnosti a tiež potreby diferenciacie od ostatných obyvateľov okolitého teritoria.*“ Na české území se gombíky dostávaly nejprve jako importy, přičemž některé z nich by mohly indikovat přímo i velkomoravských původ jeho majitelů. Rozbory českých exemplářů však souběžně stále více naznačují existenci jejich domácí výroby (Profantová 2013b, 34–35, obr. 6; Tomková – Košta v tisku). Některé exempláře by mohly indikovat velkomoravský původ jeho majitelů. Jestliže jejich vznik je spojen s potřebou se odlišit, pak jejich český výskyt a rozvoj typu lze naopak považovat za snahu manifestovat příslušnost k určitému kulturnímu okruhu, eventuálně jeho elitě.

Gombíky se soustřeďují se v centrální a východní části středních Čech. Mimo toto území se objevují pouze ojediněle. Výrazné jsou jejich koncentrace na pohřebištích významných hradů (Pražský hrad, Levý Hradec, Budeč, Stará Kouřim, Libice). Povšimněme si úplné absence gombíků nejen na pohřebištích v blízkosti Levého Hradce (na rozdíl od koncentrace kolem Pražského hradu, Tomková 2005, obr. 3), ale i na nedalekých pohřebištích Klecany I a II. Z pohledu technologického jsou čteněji zastoupeny gombíky s plastickou, tepáním, puncováním, rytím zhotovenou výzdobou, vzácnější jsou exempláře s granulací a filigránem.

Na žalovském katastru se nálezy gombíků soustřeďují výlučně v prostoru žalovské cihelny (ŽAC), přičemž většina pochází z období let 1912 – 1913 (Žalov-cihelna A), menší část z výzkumu I. Borkovského v 50. letech (Žalov-cihelna B). Žalovská cihelna přitom byla historicky zhruba devátým českým pohřebišťem, na němž byly gombíky nalezeny.¹⁴¹ Překvapí

¹⁴¹ Nejstarší nález pochází z pohřebiště v Královské zahradě Pražského hradu z roku 1837 (Sklenář – Sláma 1976, 661; Tomková 2006b, 7). Následovaly gombíky z Libochoviček v r. 1847, v roce 1850 gombíky v mohyle v Želénkách, v r. 1864 gombíky z kolínského hrobu, v r. 1889 z návrší Božka při stavbě vily A. Deutsche (Zápotocký 1965, 348), dále v roce 1898 v Žižicích (Sláma 1977, Abb. 47); v letech 1882 a 1908 ze Zákolan (Sláma 1977, 177, Abb. 42:4 a 5), kolem roku 1903 v Litoměřicích na předměstí Voldána (Zápotocký 1965, 342, 74:1). Zhruba ze stejného období jako ze Žalova pak pocházejí objevy gombíků na pohřebištích v Kačicích a

nás jejich škála: od prostších bronzových zdobených granulací přes zlacené s jednoduššími geometrickými motivy až po zlacené s bohatou ornamentikou, s jakou se setkáváme na velkomoravských pohřebištích (*tab. 25, obr. 58*). Poměrně překvapivě se na tomto pohřebišti nevyskytly gombíky stříbrné či zlaté, pouze 1 bronzový a další zlacené. Vyskytly se jak samostatně (ŽAC-11/1912, ŽAC-47/1952, 65/1952), tak v párech (ŽAC-22/1912, 31/1912, 52/1913).

Gombíky jsou kompozičně zajímavou ozdobou umožňující tři zcela odlišné pohledy na artefakt. Základní je pohled čelní na výzdobu, kterou lze rozvinout do pásu. Další vzory jsou patrné z pohledu kolmo na horní vrchlík s ouškem a odspodu na vrchlík spodní, kde ouško nahrazuje centrální zdobný prvek, pro který je použit buď některý z výzdobných motivů použitých na gombíku či motiv jiný.¹⁴² Pokud je výzdoba členěna do jednotlivých polí, pak si povšimneme víceméně standardního rozdělení do tří polí, což se odráží i v trojdílném členění výzdoby na vrchlících.¹⁴³ Kazetový a medailonový motiv má velmi dlouhou tradici a navazuje na sasánovské rozložení plochy (*Otavský 1998*, 138–146, obr. 87, 89, 93, 96, 98, 112).

Gombík z hrobu ŽAC-11/1912 byl zdoben jednoduchým geometrickým motivem – soustřednými kosočtverci v polích s kruhem a dvěma elipsami. Na vrchlících tvoří výzdoba trojlíst tvořený z elips. Použitý motiv nemá paralely na Velké Moravě. Gombíky z hrobu ŽAC-22/1912 jsou zdobeny čtyřcípou hvězdí včleněnou do čtvercového rámce z pletencového motivu na vertikále. Na spodním vrchlíku tak vzniká medailon, v jehož středu

v Mělniku-Rousovicích. Bez nadsázky můžeme říci, že právě v tomto období se vytvořil základ fondu těchto nálezů. Další významné soubory gombíků přinesly až výzkumy po 2. světové válce ve Staré Kouřimi, z Budče a na pohřebišti Za jízdnou Pražského hradu, nově i na pohřebišti v Praze 6 na tř. Milady Horákové (výzkum autorky). Fond doplňují dílčí nálezy z dalších lokalit (k tomu starší soupis Šolle 1966). Již J. E. Vocel (1866–1868, 477, obr. 144) rozpoznal mimořádné klenotnické kvality gombíku ze Želének. První shrnutí a názory o gombících najdeme v díle J. Piče v souvislosti s vyhodnocením kolínského hrobu (*Pič 1893*, 199), a to pod označením oválné neb kulaté ozdoby. O jejich funkci se vyjádřil v tom smyslu, že: „*O upotřebení jich jsou hlavně dvě kombinace možny: buď mohly býti navlečeny na šňůru a nošeny kolem krku, neb mohly býti upotřebeny na způsob knoflíků k ozdobě sloužících.*“ (*Pič 1893*, 200). Ke studiu gombíků srv. *Krumphanzlová 1974*, 58 (tam starší literatura), o gombících z pohřebišť Pražského hradu *Tomková 2005*, 223–226. Na problematiku studia gombíků v širším kulturně-historickém kontextu se v posledních letech soustřeďuje H. Chorvátová (2008a, 209–218; *táž 2008b*, 153–166; *táž 2009*, 7–19).

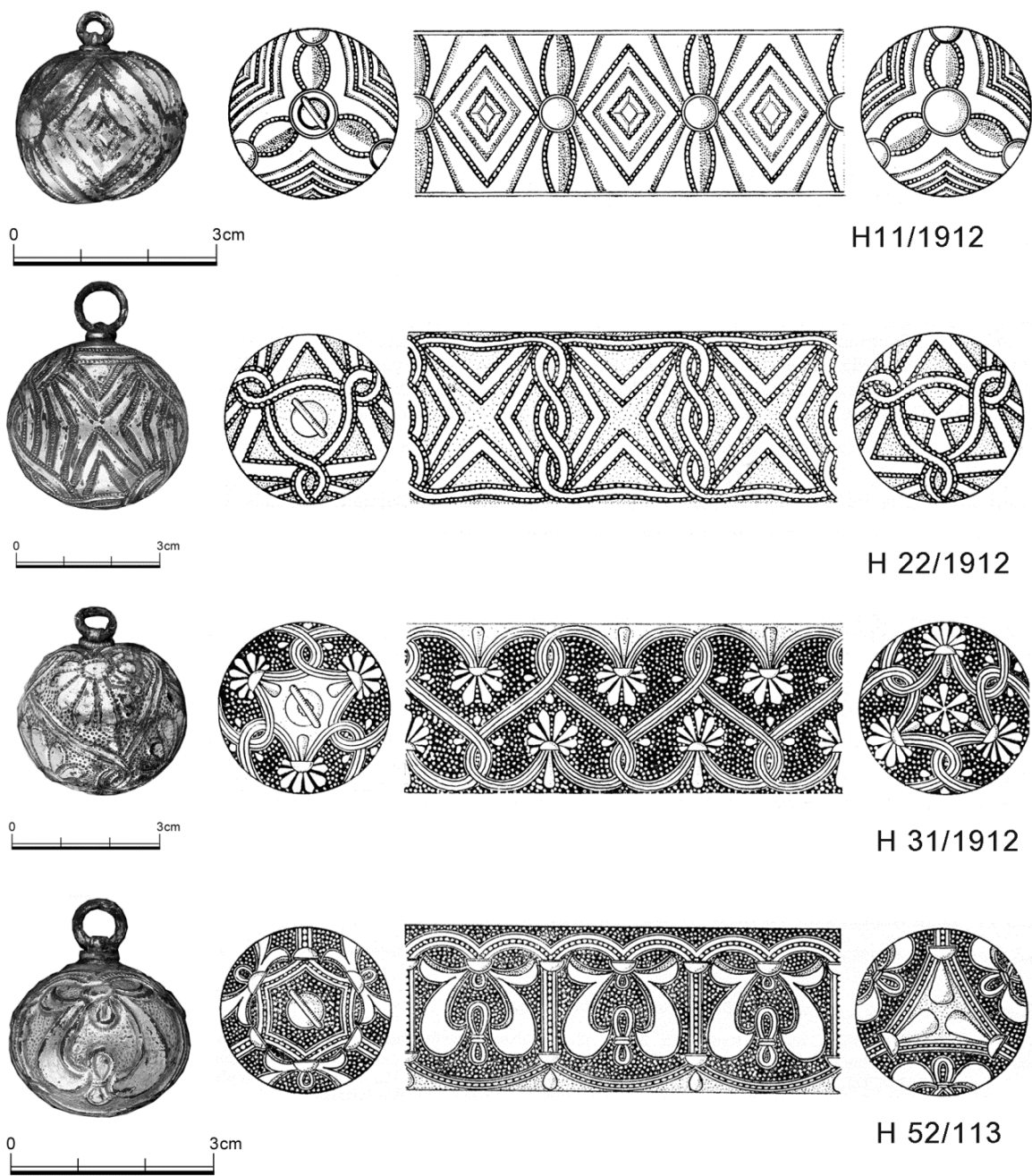
¹⁴² To reflektují již ilustrace jak V. Hrubého (1955), tak J. Slámy (1977).

¹⁴³ Výjimku v tomto směru tvoří gombíky z Jevíněvse, fragment ze Zákolan s rozetami a gombíky z hrobu 86 a 106 b ze Staré Kouřimi (*Sláma 1077*, Abb. 12; *Šolle 1959*, Obr. 72: 6), které mají členění v zásadě čtyřdílné.

	Průměr (mm)	Výška (mm)	Motiv	Pozn.
ŽAC-11/1912	24-26	21	geometrický, kosočtverec	
ŽAC-22/1912-pár	38	33	geometrický, hvězdice v pletenci	chřestí
ŽAC-31/1912-pár	33,5 a 32-33	31 a 31-32	srdcovitý pletenec, palmety	rytá a tepaná výzdoba, puncování
ŽAC-52/1913-pár	26/26,8	22,3	rozpadlé palmety v arkádách na punc. pozadí	rytá, tepaná výzdoba a puncované pozadí
ŽAC-47/1952	14,3	13,4	kroužky z hladkého drátku	závěsek na krku, ouško upevněno kroužkem z filigránního drátku
ŽAC-65/1952	30	26,4	rozpadlý vzor vycházející pravděpodobně z motivu palmety	tepaná, puncované pozadí, chřestí, blíže krku, výzdoba hrubá, rustikální, spodní vrchlík proražen

Tab. 25. Gombíky ze žalovských pohřebišť.

je trojramenný kříž a medailon se prolíná s rameny trojúhelníku tvořenými rameny hvězdice, zatímco na horním vrchlíku místo trojramenného kříže/hvězdice zaujímá ouško. Ačkoliv s pletencem jako takovým se na gombících z moravského území setkáváme (srv. např. Pohansko, *Pavlovičová 1996*, Tab. IV:7, 13), hvězdice a celková kompozice výzdoby nemá v dosud publikovaných nálezech z Moravy paralelu. Gombíky z hrobu ŽAC-31/1912 jsou zdobeny pletencem vytvářející srdcovité útvary, které se do vnitřní plochy rozevírající bohatými vějíři palmet. Počet dílků v palmetě spodní řady 9-9-9/8-8-9, v horní řadě 8-8,5-9/9-9-8. Na spodním vrcholu je šestilistá rozeta. I když ani v tomto případě mi není známá přímá moravská předloha, v každém případě je těmto předlohám nejbližší (srv. Staré Město „Na valách“, hroby 5/48, 35/50, 80/50, 251/49 podle *Hrubý 1955*, obr. 38:1, 39:4–6; Pohansko – hrob 2, srv. též *Chorvátová 2008b*, obr. 2 a 5). Chybí na nich motiv propletení linií srdčitého

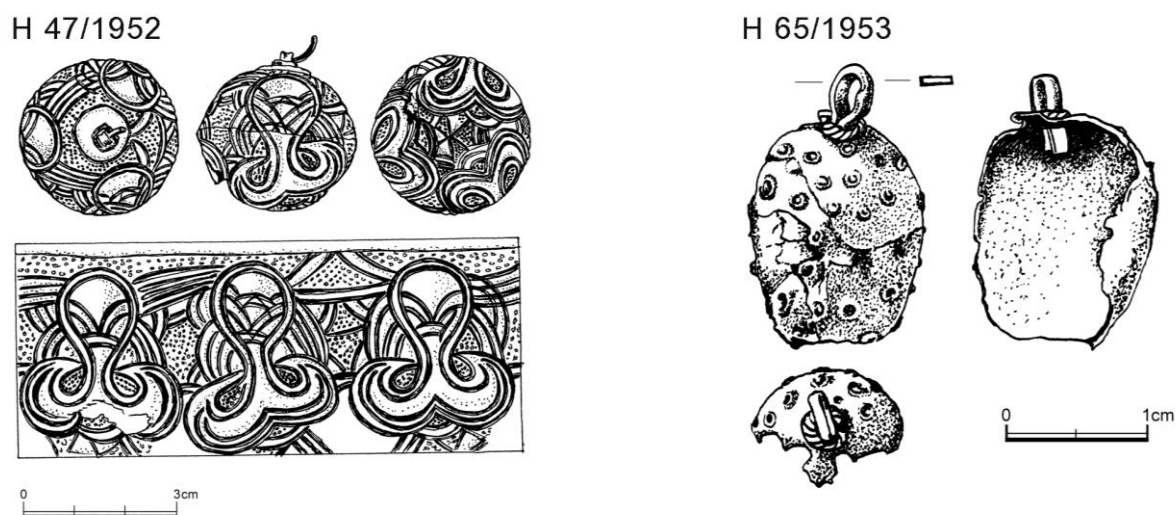

Obr. 58. Žalov-cihelna A. Gombíky.

motivu a i na vrchlících je vzor koncipován odlišně. Výzdoba gombíků tvořená rozpadlými palmetami/rostlinným ornamentem na puncovaném pozadí v arkádách z hrobu ŽAC-52/1913 plně navazuje a rozvíjí motivy používané na Velké Moravě (srv. *Hrubý 1955*, obr. 40; *Chorvátová 2008b*, obr. 2). Na vrcholu se objevují opět tři slzy v trojúhelníku z horních oblouků arkád. Že se na tomto pohřebišti mohlo nacházet více těchto ozdob, indikují samostatně dochovaná ouška gombíků, a to ze sporného celku ŽAC-31/1912. Zdánlivě by

takový nález nestál za zmínku, kdyby se nejednalo o ouška stříbrná, tedy poslední svědectví toho, že se v Žalově-cihelně nacházely též gombíky stříbrné.

Přesuneme-li se na pohřebiště Žalov-cihelna B, gombíky sice na něm také najdeme, avšak je přitom patrné, že se nacházíme v „jiném světě“ (obr. 59). Ani v jednom případě se gombíky nevyskytly v páru. V obou případech pocházejí z dětských hrobů. Gombík z dětského hrobu ŽAC-65/1952 sice patří do skupiny tepaných gombíků, ovšem jeho výzdoba je provedena velmi rustikálním způsobem. Je zdoben motivem připomínajícím chobotnici, ve skutečnosti se jedná o nepochopení nějaké komplikovanější předlohy s palmetovou výzdobou. Tento gombík je mírně deformován a proražen, lehce chrastí. Gombík z dětského hrobu ŽAC-47/1952, jehož poloha pod krkem indikuje funkci závěsku, který mohl být společně s korálky součástí náhrdelníku, patří z pohledu technologie do zcela jiné skupiny gombíků. Lze jej považovat za rustikální variantu gombíků zdobených granulací. Zatímco na tomto typu jsou granulovaná na podložkách z drátěných kroužků, na žalovském exempláři zbyly již jen a pouze ony drátěné kroužky. Zajímavý detail představuje kroužek z tordovaného či filigránního drátku upevňující poutko.

Obr. 59. Žalov-cihelna B. Gombíky.

I když gombíky ze Žalova-cihelny A v porovnání s nejdokonalějšími moravskými gombíky ze Starého Města Mikulčic nepatří k materiálově a způsobem klenotnického zpracování do skupiny nejkvalitnějších výrobků, přeci je při srovnání s gombíky ze Žalova-

cihelny B patrná jejich vyspělost. Naopak gombíky ze Žalova-cihelně B patří do nižší kvalitativní skupiny.

Na pohřebištích v Žalově-cihelně najdeme zástupce řady typů motivů, které jsou známy i na jiných pohřebištích v Čechách (arkádové členění s palmetovou výzdobou, palmety v pletencových polích a pletencová pole jako taková, abstraktní geometrické prvky, srv. *Sláma 1977*, Abb. 12–14). Některé typy však chybí, a to gombíky s výzdobou umístěnou v kosočtverečných kazetách či medailonech, jaké jsou známy ze Zákolan, Kačic, Libochoviček, Prahy-Královské zahrady (*Sláma 1977*, Abb. 12–13). Porovnáme-li nálezy ze Žalova s gombíky ze staré Kouřimi, je také na první pohled patrná odlišnost dílen, které je vyráběly.

Kombinace	Pohřebiště
gombík	ŽAC-65/1952
gombík – nádoba/láhev	ŽAC-11/1912
gombíky – segment. korálky – jantar	ŽAC-22/1912
gombík s granul. zrny – náuš. se spirálovitým závěskem – náuš. meandrovitá – s očkem – segment. korálky – nádoba skup. C – nůž	ŽAC-47/1952
problematické nálezové celky	ŽAC-31/1912, 52/1913

Tab. 26. Gombíky ze Žalova-cihelny A, B. Korelační tabulka s dalšími nálezy.

Kombinace žalovských gombíků s dalšími předměty zachycuje *tab. 26*. V setu šperků z hrobu ŽAC-47/1952 se setkávají s gombíkem náušnice podunajského typu, které mají starší genezi, náušnice s očkem, která prezentuje pokročilejší formu drátěného šperku. A šperky souběžně doprovází nádoba skupiny C. Upozornit je třeba zvláště na jantarové korálky doprovázející gombík v hrobě ŽAC-22/1912, které jsou svědectvím poměrně raného importu těchto korálek na české území.

7. 7. 7. Prsteny (exkurs)¹⁴⁴

Prsteny tvoří v rámci raně středověkého šperku v Čechách jen okrajovou kapitolu. Časně slovanskému a starohradištnímu období lze přičíst pouze ojedinělé nálezy.¹⁴⁵ Minuly významné hroby jako je kolínský hrob či želénecká mohyla. Poněkud častěji se s nimi setkáváme na středohradištních pohřebištích, a to především plochých kostrových, eventuálně v nejmladších mohylnicích datovatelných do 10. století (Hlohovičky, Pňovice; srv. *Krumphanzlová 1974*, 61-63; *Sláma 1977*; *Lutovský – Tomková 1994*, 88; *Turek 1946a*, 112). Zatímco do této doby známe z českého území pouze prsteny z kovů, od 11. století jejich škálu rozšiřují též prsteny a kroužky skleněné, které načas posunuly tento typ ozdoby do popředí, takže se stala charakteristickým prvkem dobové módy (*Černá 1981*; *táž 2000*, 50–51; *táž 2007*, 12–16). Jejich nálezy pocházejí převážně ze sídlištních situací, v omezené míře se spolu s prsteny z kovů vyskytují též na pohřebištích 11. – 12. století (*Krumphanzlová 1974*, 61-63; *Nechvátal 1999*, 129–131; *Frolíková-Kaliszová 2005*, 375–377; *táž 2008*, 146–148). Zcela mimořádné nálezy představují dva zlaté prsteny ze žateckého depotu uloženého po roce 1012 (*Čech 2000*, 265) a prsten s křišťálem ze sekundárního hrobu v pravěké mohyle v Lichocevsí (*Sláma 1977*, 71). Zatímco nízká hladina výskytu v archeologických situacích se váže též k vrcholně středověkému období, v novověku lze pozorovat výrazný kvantitativní nárůst, který souvisí především s návratem prstenů do hrobových výbav (k prstenům ve vrcholném středověku a novověku srv. *Frolíková-Kaliszová 2005*; *Omelka – Šlancarová 2007*, 671–709).

Levý Hradec a celý žalovský katastr s doloženým kontinuálním osídlením od 9. století do současnosti, třemi raně středověkými pohřebišti, prokazatelnými kontakty k Velké Moravě, archeologicky doloženým novověkým horizontem pohřbíváním v interiéru kostela sv. Klimenta a předpokládaným novověkým pohřbíváním v okolí tohoto kostela představuje potenciálně vhodné prostředí, v němž lze výskyt prstenů očekávat. V následujících řádcích se proto podíváme na to, jaká je skutečnost. Souběžně si povšimneme též širších kulturních souvislostí.

¹⁴⁴ Tato kapitola se poněkud vymyká z rámce popisu kovových šperků, a to jednak tím, že se jedná o jiný typ šperku než náušnice a záušnice, ale i tím, že toto téma se již podařilo zpracovat poněkud hlouběji pro článek, který bude publikován ve sborníku *Archeologie v západních Čechách (Tomková v tisku)*. Z tohoto důvodu je kapitola označena jako exkurs.

¹⁴⁵ V 6. – 7. století byl dle P. Charváta vyroben zlatý prsten z Čáslavi, který je v každém případě na našem území importem (*Charvát 1988*, 43). Kdy a prostřednictvím koho (Langobardi, Avari, Frankové) k nám byl importován a kdy se v Čáslavi prsten dostal do země, zůstává otázkou. Atypický je i prsten s roztepaným a zdobeným jedním koncem ze starohradištní obilnice z Poříčan, (*Čtverák – Kudrnáč 1987*, 389–390). Do období 8. – počátku 9. století řadí N. Profantová (*1992*, 628) ještě dva prsteny, drátěný spirálovitě stočený a páskový, z neznámé lokality v Čechách.

Fond prstenů levohradeckých obyvatel se začal vytvářet v 19. století. Jeho většinu tvoří prsteny ze starých sbírek, Buchtelovy, Axamitovy, a dále z výzkumu Č. Rýznera.¹⁴⁶ Známa je ve většině případů jejich základní lokalizace (Levý Hradec, Žalov-cihelna), bližší nálezové okolnosti často chybí. V případě pohřebiště u kostela sv. Klimenta, zkoumaného Č. Rýznerem v roce 1890 jsou prsteny součástí fondu, který je evidován po jednotlivých předmětech, nikoliv po hrobových celcích. U levohradeckých nálezů bez bližší lokalizace lze sice důvodně předpokládat, že také pocházejí z téhož areálu, jisté to však není. I když vypovídací hodnota nálezů ze starých sbírek je silně omezena, přesto i k těmto nálezům je třeba přihlížet a je možno, jak si dále ukážeme, je odborně využít. Obrátíme-li pozornost k nálezům, k nimž je k dispozici více informací a které můžeme hodnotit v rámci nálezových celků, pak je třeba zmínit prsteny z výzkumu I. Borkovského v Žalově-cihelně v roce 1952. Dochované prsteny jsou součástí sbírky Oddělení pravěku a antického starověku Národního muzea v Praze.

Z pohledu *topografie nálezů* se nálezy prstenů koncentrují jednak přímo v areálu hradiště na Levém Hradci, odkud je známo nejméně šest prstenů,¹⁴⁷ jednak na pohřebišti v Žalově-cihelně se šesti bezpečnými nálezy tohoto šperku. Ačkoliv další prsten NM H1-60 003, je inventován v rámci Axamitovy sbírky jako nález ze Žalova-cihelny „*od koster*“ (Příloha I, 20), určité pochybnosti budí skutečnost, že se vymyká raně středověkému období a zdá se být podstatně mladší. Může se jednat o izolovaný „ztrátový“ předmět na raně středověkém pohřebišti, eventuálně o mylnou lokalizaci prstene získaného původně na levohradeckém hradišti. V každém případě je třeba důraz položit na zjištění, že na pohřebišti v Žalově-Na panenské, na něž jsou vázány nejstarší pohřební aktivity levohradeckých obyvatel pohřbívajících zde zřejmě již od 2. poloviny 9. století, prsteny zatím vůbec neregistrujeme.

Z hlediska širší *archeologické periodizace* nejsou z lokality známy žádné prsteny zařaditelné do pravěku, podstatnou většinu tvoří jedenáct raně středověkých prstenů, dva

¹⁴⁶ Předmětem tohoto příspěvku není měděný či mosazný páskový facetovaný prsten z l. předhradí Levého Hradce, který měl být dle I. Borkovského nalezen ve výplni nejstaršího příkopu v roce 1954 (sáček 195/54; Tomková 2001, obr. 64:2). I když lze prokázat facetované prsteny v pozdních obdobích raného středověku (Nitra-Šindolka dle Fusek 1998, Abb. 24; Ducové dle Ruttkay 1979), tento konkrétní typ předmětu indikuje, že se spíše jedná o sekundární novodobou intruzi.

¹⁴⁷ Jak naznačuje zpráva K. Prokopa (1912, 18–19), nálezů prstenů mohlo původně existovat mezi sběrateli v závěru 19. století více.

Typ prstenu	Č. hrobu	Inv. č. NM H1	Materiál	Průměr (mm)	Šíře obroučky (mm)	Síla (mm)	Obroučka	Další popis
Žalov-cihelna A								
Páskový		60 001	(AE)	20	4		otevřená, 2 žlábký	se dvěma vodorovnými žlábký
Páskový		60 002	(AE)	12,8x15/16	3		otevřená, 1 žlábek	deformován, koroze
Štítkový		60 003	(AE, mosaz?)	neměřit.	3,8		neúplná	štítek vyplněn sklovitou bílou hmotou, na zlomcích obroučky jsou žlábký
Pletený	ŽAC- 18/1912	x	(Ag)	20x22		1,5		pletený z drátků, konce k sobě přiléhají
Žalov-cihelna B								
Páskový	ŽAC- 54/1952	237 143	(AE)	22,7	6,5-8,5		uzavřená, spojení nýtem	zdobený; dnes deformovaný a poškozený
Páskový?	ŽAC- 63/1952	237 163	(AE)	neměřit.	3-4	cca 1	zlomky	zkorodovaný; příslušnost dvou čočkovitých plíšků nejistá
Páskový	ŽAC- 66/1952	237 172	(AE)	21-21,4	4,3 a 5,8	0,8	uzavřená, spojení nýtem	se dvěma vodorovnými žlábký; na koncích širší než uprostřed
Žalov- u kostela sv. Klimenta								
Drátěný		54 609	(AE)	19,7x21,6		2		
Drátěný		54 610	(AE)	20,5x21,8		1,9		
Drátěný		54 611	(AE)	26x27		2,9		konce se dotýkají
Drátěný		54 612	(AE)	22		1,9		konce se dotýkají
Kroužkový plasticky zdobený		26 622	sklo	23	4,5			bezbarvá matrix s ostrůvky červené povrchové vrstvy
Štítkový/s terčíkem		27 081	stříbro	22	4,7-5			Na samostatném terčíku vyobrazení ptáka s roztaženými křídly. Na obroučce 2 žlábký

Tab. 27. Prstény ze žalovských pohřebišť. NM H1-60 003, 26 622: vrcholný středověk/novověk. Ostatní: raný středověk.

prsteny (NM H1-60 003 a NM H1-26 622) lze považovat za vrcholně středověké až novověké.¹⁴⁸

Základní data k prstenům vyobrazeným na *obr. 60* uvádí *tab. 27*. Vyplývá z ní, že prsteny zpravidla dosahovaly standardní velikosti kolem 20–23 mm, pouze prsten NM H1-60 002 byl menší.¹⁴⁹ V obecné rovině platí, že menší průměr může, avšak nemusí indikovat, že jeho nositelem byl mladší jedinec, a naopak i v hrobech dětí se nacházejí prsteny větších průměrů (srv. *Frolíková-Kalischová 2008*, 145, Tab. 1–2).

Z hlediska použitých materiálů byla většina prstenů vyrobena ze slitin mědi s dalšími barevnými kovy, jejichž přesné složení zatím nebylo ověřováno rentgenovou fluorescenční analýzou. Pouze prsteny z hrobu ŽAC-18/1912 ze Žalova-cihelny a NM H1-27 081 ze hřbitova u kostela sv. Klimenta¹⁵⁰ jsou stříbrné. Prsten NM H1-26 622 (*obr. 60:13; 3 a 4*) z Buchtelovy sbírky z téže lokality je skleněný. Na základě analýzy SEM-EDS Š. Jonášová (VŠCHT Praha) zjistila, že korpus prstenu byl vyroben z bezbarvého draselného skla, původně překrytého červenou hmotou, která se dochovala pouze v izolovaných ostrůvcích. Její složení indikuje, že se jedná o typ emailu, pro nějž je charakteristická prezenze PbO, Fe₂O₃ a SnO. Emaily podobného složení byly zjištěny např. na renesančních nádobách ze sodného skla popelového z muzea v Louvru a jsou spojovány s produkcí benátských sklářů. Vzdálenou analogii bez prezenze SnO avšak v kombinaci se skly draselnými představují okenní skla z katedrály v Leonu ze 13. století a období renesance (blíže *Tomková v tisku*). Z uvedených prací vyplývá poměrně vysoká variabilita poměrů jednotlivých oxidů.¹⁵¹ Právě složení materiálu poskytuje významnou indicii pro datování prstenu nejdříve do období vrcholného středověku, spíše až novověku.

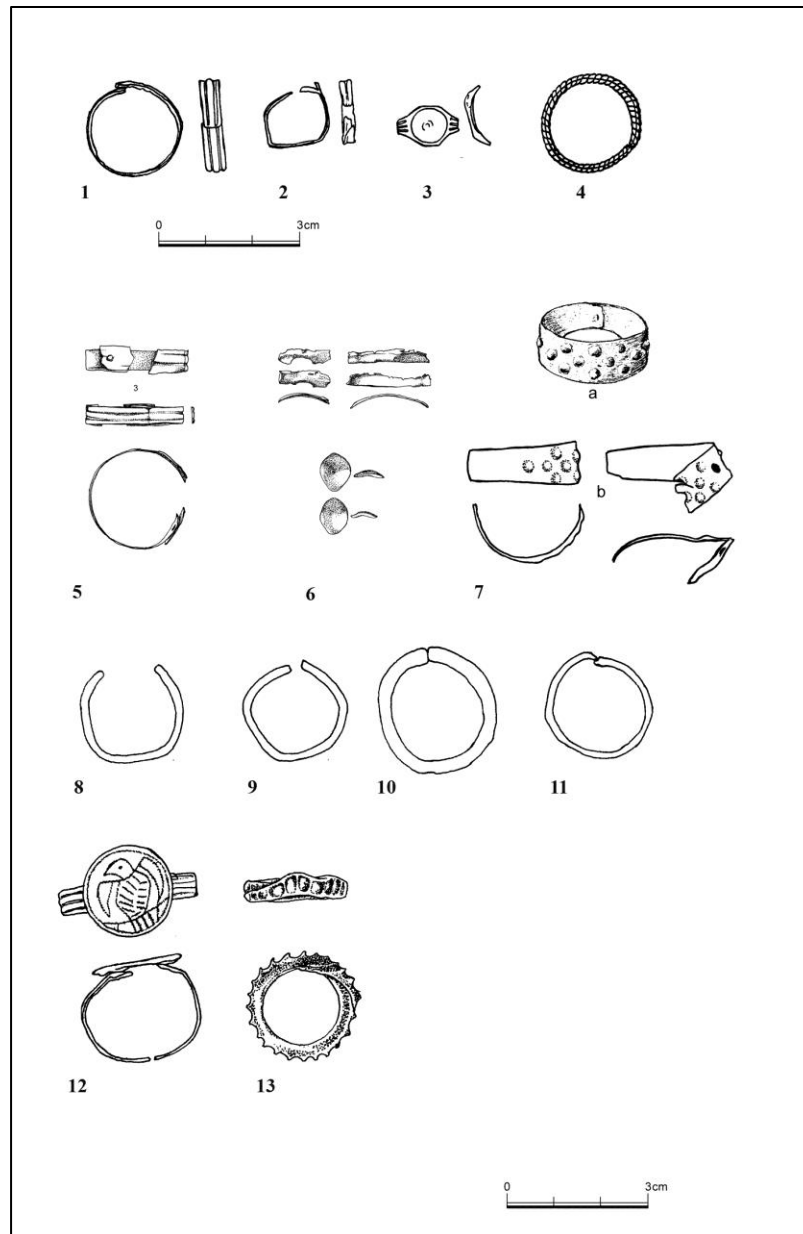
Jestliže z pohledu *typologického* jsou v Čechách zastoupeny ze škály kovových prstenů prsteny drátěné, páskové, tyčinkové, pletené, se štítkem, s očkem, vzácně též

¹⁴⁸ Počet jedenácti raně středověkých prstenů při počtu pohřbišť a délce pohřbívání se nezdá být velký. Na druhé straně připomeňme, že např. z celého širokého území jihozápadních Čech jsou k danému období v současnosti k dispozici informace pouze o šesti raně středověkých prstenech (*Schejbalová 2011*, 36, obr. 14).

¹⁴⁹ Na základě extrémně malého rozměru (8 mm) a dle polohy pod rukou, z níž se dle nákresu dochovala pouze část předloktí, nepovažují za prsten zlomek plechového páskového kroužku z hrobu ŽAC-50/1952 (*Tomková 2012*, 111, obr. 105).

¹⁵⁰ Z dobové zprávy K. Prokopa (1912, 18–19) o přednášce K. Buchtely vyplývá, že tento prsten byl s jistotou nalezen na pohřebišti u kostela sv. Klimenta.

¹⁵¹ Za konsultace k tématu děkuji Š. Jonášové a Z. Cílové-Zlámalové z VŠCHT Praha.

Obr. 60. Nálezy prstenů na katastru Žalova. Žalov-cihelna: 1–3: NM H1-60 001, 60 002, 60003 (sbírka J. Axamita), 4: hrob 18/1912, 5: NM H1-237 172 (hrob 66/1952), 6: NM H 1- 237 163 (hrob 63/1952), 7: NM H1-237 143 (hrob 54/1952); Žalov – Levý Hradec: 8–11: NM H1-54 609 – 54 612 (u kostela sv. Klimenta, výzkum Č. Ryznera, 1890); 12–13: NM H1 26 622 a 27 081 (sbírka Mikšova, později K. Buchtely).

s chatony, pak škála levohradeckých exemplářů je užší, avšak souběžně jsou zastoupeny též prsteny dosud nevidovaných typů či jejich variant. Dominují prsteny *páskové* (5 ks), a to jejich otevřená i uzavřená forma (ŽAC-54 a 66/1952). Prsten z hrobu ŽAC-66/1952 patří k typu páskových prstenů se dvěma oběžnými rýhami či žlábkem, a to s uzavřenou obroučkou spojenou nýtem. Proti tomu prsten téhož typu NM H1-60 001 a prsten s jedním středovým žlábkem NM H1-60 002 mají obroučky otevřené. Páskový prsten s uzavřenou obroučkou

z hrobu ŽAC-54/1952 je zdoben bodovými vypnuliny.¹⁵² Současný stav předmětu neumožňuje rozhodnout, zda byly vypnuliny rozmístěny skutečně tak, jak je zobrazuje kresba I. Borkovského z doby výzkumu (obr. 2:7a) či jiným způsobem. Ne zcela jasná je klasifikace páskového prstenu z hrobu ŽAC-63/52. Není totiž jasné, zda čočkovité plíšky (obr. 2:6b) skutečně tvořily součást prstenu či nikoliv.¹⁵³ Pokud ne, jednalo se o prostý páskový prsten, pokud ano, analogie k takovému prstenu mi není známa. V případě *pletého* prstenu s přiléhajícími konci z hrobu ŽAC-18/1912, který se nedochoval a můžeme se tak spoléhat pouze na údaje zprostředkované I. Borkovským (*Příloha I*, 42, obr. 31), je z kresby jednoznačně patrné, že se jedná skutečně o prsten z drátku pletený, nikoliv stáčený.¹⁵⁴ Prsteny *se štítkem/terčíkem*¹⁵⁵ zastupuje prsten s vyobrazením ptáka s roztaženými křídly z Levého Hradce (NM H1-27 081). Pokud budeme klasifikovat kroužky NM H1-54 609 – 54 612 ze hřbitova u kostela sv. Klimenta jako prsteny s ohledem na univerzální tvar, který byl použitelný též např. jako ozdoba vlasů, pak patří k typu prstenů *drátěných*.

Dva prsteny se typologicky od výše uvedených raně středověkých prstenů odlišují. Prvním z nich je prsten se štítkem vyplněným sklovitou bílou hmotou (NM H1-60 003, obr. 2:3). Tato hmota se dochovala po jedné straně štítku též jako výplň rýh obroučky. Určité podobnosti – lůžko vyplněné emailem, který se objevuje i na obroučce – najdeme na prstenu č. 561 ze hřbitova při kostele sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana), datovaný ante quem 1732 (*Omelka – Šlancarová 2007*, 692, fototab 11:561). Toto datování lze považovat prozatím za jediný záchytný bod pro budoucí studium. Skleněný prsten (NM H1-26 622, obr. 2:13) pravděpodobně téže lokalizace, kroužek vytvořený technikou navíjení a dále zdobený, jednak ve vlastní hmotě plasticky, jednak červenou hmotou překrývající bezbarvé čiré sklo, je zatím bez analogií.

¹⁵² Původní popis I. Borkovského uvádí, že prsten byl na článku prstu již v poškozeném stavu (protržení, promáčknutí (*Příloha I*, 113). V daném případě je obtížné rozhodnout, zda nebožtík dostal do hrobu již třeba jen částečně poškozený prsten (jedná se o jedince staršího věku 40-60 let), nebo lze uvažovat spíše o poškození sekundární.

¹⁵³ V popisu hrobu nejsou plíšky uvedeny (*Příloha I*, 117–118), v seznamu sáčků z roku 1952 se nachází formulace „2 zlomky bronzového prstenu s 2 čočkovitými plíšky“.

¹⁵⁴ Do skupiny pletého šperku obecně patří ozdoby tvořené různými technikami: kordováním (tj. stáčením dvou nebo více drátů do podoby šňůry), skutečným spletením drátků, ovinutím či opletením pevného jádra (*Krumphanzlová 1963*, 90–95; *táž 1974*, 56, 62).

¹⁵⁵ Vzhledem k nedořešené terminologii prstenů je možno akcentovat buď celkový dojem předmětu a použít pro označení plochy s výzdobou termín štítek, nebo technologickou stránku a potřebu odlišit, že plocha s výzdobou není integrální součástí obroučky, ale je umístěna na samostatném dílu prstenu, v tom případě je možno použít pro tento případ výraz terčík. Připomeňme, že v případě polské terminologie výraz *tarczka* má oba dva významy. L. Dumitriu (*2001*, 52–58) uvedený problém řeší zavedením dvou variant základního štítkového typu, a to „*eintellige Fingerringe mit Schild*“ a „*Fingerringe mit angelötetem Schild*“.

V rámci studia levohradeckých prstenů je možno se dotknout *jejich funkce a sociálního kontextu*. Jak jsem již uvedla výše, ve většině případů je výpovědní hodnota prstenů omezena nedostatkem informací o nálezových okolnostech a nezbyvá tak, než poukázat pouze na ozdobnou funkci prstenů, v případě stříbrného prstenu s vyobrazením ptáka (NM H1-27 081) z levohradeckého hradiště je podstatné, že byl vyroben ze stříbra a jeho hodnota tak převyšovala běžný standard. Více informací poskytují nálezy z pohřebišť Žalov-cihelna A i B. I na tomto pohřebišti se vyskytl stříbrný prsten, a to v hrobě ŽAC-18/1912. Bližší údaje o pohřbeném jedinci i o poloze prstenu ovšem chybí. Zachovaný obsah hrobu zahrnující výhradně stříbrné šperky a ozdoby (náušnice s očkem, náušnice se třemi košíčky, řetízek) indikuje nadstandardní hrobovou výbavu, avšak k opatrnosti vybízí skutečnost, že hrobový celek patří do kategorie „pravděpodobný nálezový celek“. Nahlédneme-li do Borkovského výzkumu pohřebiště v Žalově-cihelně B, pak zjistíme, že prstenem byl vybaven jeden dospělý (hrob ŽAC-54/1952), jedno větší dítě infans III (hrob ŽAC-63/1952) a jedno dítě ve věku kolem 18 měsíců (hrob ŽAC-66/1952). V prvních dvou případech se prsten nacházel na pravé ruce a lze počítat s jejich primárně ozdobnou funkcí. Proti tomu dítě z hrobu ŽAC-66/1952 mělo prsten zavěšen na krku. V něm pak byly složeny čtyři do sebe řetízkovitě zavěšené záušnice jednak s očkem, jednak s trojbokým hrozníčkem a esovitým zakončením. Prsten nabýval významu schránky a ocitl se ve zcela odlišné významové pozici. Že se nejedná o izolovaný případ zacházení s tímto šperkem lze doložit na příkladu ženského hrobu 50 z pohřebiště v Praze-Motole. Tam se jeden z páskových prstenů nacházel na pravé ruce, zatímco druhý ležel spolu se dvěma esovitými záušnicemi na pravé straně hrudi v úrovni lokte (Kovářík 1991, 92). Autor výzkumu uvažoval o jejich uložení ve váčku zavěšeném na krku či v kapse našité na oděvu (Kovářík 1991, 66). V této souvislosti též upozorníme na časově zhruba dvě staletí vzdálené nálezy z Radomyšle. V hrobě 272 se skleněný prsten se štítkem nalézal v oblasti pravého lokte a přilehlého hrudního koše (Nechvátal 1999, 63, 83, 131). Další skleněný kroužek/prsten? (průměr 24 mm) byl zavěšen na jedné ze tří záušnic zdobících hlavu dítěte z hrobu 5. V levém lokti ležel též prsten v hrobě 12 na mladohradištním pohřebišti na Starém hrádku v Prachovských skalách (Turek 1946a, 133). Pokud bychom zaměřili naši pozornost na pohřebiště mimo území Čech, zjistili bychom, že v jiných pozicích než na prstech rukou se s prsteny je možno v určitém procentu potkat i tam (srv. např. Dolní Věstonice podle Ungerman 2007a, 140; Malé Kosihy, podle Hanuliak 1994, 118 an.).

Nositelům přesnější *chronologické výpovědi* jsou především prsteny z výzkumů J. A. Jíry a I. Borkovského ze Žalova-cihelny. Do sebe řetízkovitě zavěšené záušnice jednak s očkem, jednak s trojbokým hrozníčkem a esovitým zakončením složené v prstenu v doprovodu olivovitých korálků, korálku segmentového a vaječných skořápek z hrobu 66/1952 představují kombinaci, která je dle současných znalostí chronologie charakteristická pro 1. třetinu, maximálně 1. polovinu 10. století. Hrobová výbava reprezentuje onen horizont, kdy se spolu vyskytují šperky a ozdoby okruhu šperku velkomoravského původu či tradice a šperk, který k této módě již bezprostředně nepatří (v daném případě náušnice s očkem). Do stejného horizontu, lze zařadit též prsteny z hrobu ŽAC-63/52 (ozdoba zdobná filigránem, olivovité korálky, segmentovaný korálek, nádoba). Výbava hrobu ŽAC-54/1952 tvořená vedle prstenu nádobou a nožem sama o sobě nedovoluje bližší časové zařazení. Výskyt v blízkosti hrobů s výbavami horizontu 1. třetiny až poloviny 10. století v západní části pohřebiště však nasvědčují podobnému zařazení. Budeme-li považovat celek z hrobu ŽAC-ŽAC-18/1912 za relevantní, pak kombinace náušnic s očkem a náušnic se třemi košíčky vede k datování spíše po roce 950.

Podívejme se nyní na výpověď prstenů z širšího kulturně-geografického pohledu podle jejich jednotlivých typů. Položme si přitom též otázku, zda a jak přispívají prsteny z jiných území k poznání prstenů žalovských. Úvodem je třeba zkonstatovat, že na pohřebištích Levého Hradce se nepotkáváme s oněmi prsteny s kruhovým, oválným či kosodélným štítkem, které jsou významným a charakteristickým prvkem velkomoravského horizontu na Moravě a Slovensku (k nálezům na Moravě *Dostál 1965a*, 394; *Klanica 2006*, 77–78; ke kulturnímu okruhu vycházejícímu z pozdně antických a byzantských tradic na území Balkánu srv. *Grigorov 2007*, 46–66; *Beloševič 1980*, Tab. XLIII, 29–42; *Beloševič 2007*, Abb. 5; *Fiedler 1992*, 180–182, Abb. 40). Absenci tohoto typu prstenů registrujeme i na dalších českých pohřebištích. Je to poměrně překvapující, víme-li o bezprostředním kontaktu Čech s velkomoravskými kulturními centry a vliv tohoto kulturního okruhu je zvláště v případě náušnic na pohřebištích dokumentován velmi dobře. Stojíme tak před otázkou, zda skutečně tento typ nenašel v Čechách své nositele, nebo zda se do Čech dostával tak vzácně, že pravděpodobnost jeho uložení do hrobu a znovuobjevení archeologickým výzkumem je minimální. Přejdeme však již k typům prstenů, jejichž zástupci se na Levém Hradci a jeho předpolí dochovaly.

Prsteny *drátěné* pro svou jednoduchost mohly být vyrobeny prakticky v kterémkoliv období a prostředí. Přesto jsou v jejich četnosti mezi různými územími a kulturními okruhy

určité rozdíly. Tyto prsteny se v nevelkém procentu objevují ve velkomoravském horizontu pohřebišť na Moravě i na Slovensku (*Dostál 1966, 56; Hanuliak 2004, 176*). Charakteristické nejsou ani pro Čechy. Častěji se proti tomu vyskytují na Slovensku zvláště v 10. století, v Maďarsku a v okruhu belobrdské kultury vůbec. Na Slovensku je M. Hanuliak (*1994, 50, 53; Hanuliak – Rejholcová 1999, 66–67*) registruje na pohřebišti Malé Kosihy I v 10. století, v Čakajovcích jejich těžiště spatřuje ve 20. – 50. letech 10. století s tím, že se s nimi lze setkat i dále v průběhu 10. století a výskyt v 11. století považuje za raritní (srv. též *Točík 1968*). Naopak na pohřebišti Szabolc L. Kovács (*1994, 140*) počítá s jejich výskytem až od sklonku 10. století. Dle J. Gieslera (*1981, 110, Taf. 23*) se v náplni belobrdské kultury objevují v obou jejich stupních. Levohradecké exempláře z pohřebišť u kostela sv. Klimenta se neocitají v rozporu právě s tímto mladším datováním. Právě pro jednoduchost tvaru je považují za výsledek domácí produkce bez nutné závislosti na nějakých vnějších vzorech.

Prsteny *páskové* ve střední Evropě obecně patří k nejrozšířenější formě raně středověkých prstenů a lze je členit do celé řady variant podle různých kritérií na otevřené a uzavřené, či na hladké, s oběžnými rýhami či žlábkami a zdobené, které se vyznačují řadou subvariant. Lze souhlasit se Z. Krumphanzlovou (*1974, 62*), která konstatovala, že přes jeho četnost „*nenabyl ani on (páskový prsten – pozn. K. T.) v českém prostředí zdaleka takové obliby jako jinde, např. na Slovensku a v oblasti belobrdské kultury vůbec.*“ V Žalově fakticky najdeme zástupce všech výše zmíněných typů. V případě prstenu z hrobu ŽAC-54/1952, který patří k prstenům *páskovým uzavřeným zdobeným*, je třeba zdůraznit skutečnost, že způsob provedení výzdoby v zásadě odpovídá prstenům známým z velkomoravského prostředí (srv. *Dostál 1966, obr. 12:mj. 14-16; Hrubý 1955, 267–269*) a prsten reprezentuje s ohledem na polohu hrobu 54/1952 téměř jistě ještě středohradištní horizont jejich výskytu.

Tradičně je relativně velká pozornost věnována otevřeným i uzavřeným prstenům *páskovým se dvěma vodorovnými rýhami/ žlábkami*. Samostatnou studii jim věnoval B. Dostál (*1965b, 231–252*), který též představil jejich škálu. V jeho pojetí k tomuto typu patří nejen exempláře s jednoduchými rýhami či žlábkami, ale i jejich zdobené varianty, včetně exemplářů, kde rýhy nejsou rozloženy pravidelně, ale soustřeďují se při okrajích obroučky (*Dostál 1965b, obr. 2*). Podobné vnímání se odráží i v publikacích M. Hanuliaka (např. *2004, 174*). Porovnáme-li nezávislé chronologické analýzy obou autorů, které proběhly ve zhruba čtyřicetiletém odstupu,¹⁵⁶ pak vidíme, že se z podstatné části shodují. Období maximálního

¹⁵⁶ Dostálova analýza vychází z vyhodnocení souboru z širokého teritoria (*Dostál 1965, mapa na obr. 1*), závěry M. Hanuliaka a M. Rejholcové se dotýkají pouze pohřebišť v Čakajovcích.

výskytu spatřoval B. Dostál mezi lety 950-1025, ojedinělý výskyt nevylučoval již dříve, a to po roce 925, stejně jako později v 1. polovině 11. století (*Dostál 1965b*, obr. 5). M. Hanuliak a M. Rejholcová (1999, 68, obr. 65) konstatovali jejich zvýšenou frekvenci v Čakajovcích v hrobech zařaditelných do horizontu C (950–10./11. století), určité procento však připadá již na předchozí horizont B (920–950). Na pohřebišti Malé Kosihy I se vyskytují spíše v období 2. třetiny 10. století (*Hanuliak 1994*, 50 a 52). Oproti Dostálově chronologii se na obou těchto slovenských pohřebištích jeví vyznívání typu poněkud dříve.

Pokud jde o analýzu kulturní příslušnosti, pak B. Dostál – v souladu s dřívějším hodnocením Z. Váni (1954, 66) – na základě dobově dostupných pramenů podrobněji zdůvodnil názor, že tyto prsteny jsou typické pro oblast belobrdské kultury, zatímco v okruhu köttlašském představují pouze belobrdské importy. Tím oponoval názorům J. a P. Korošcových, kteří tyto prsteny považovali za výrazně köttlašské (*Dostál 1965b*, 239). V patnáctiletém odstupe J. Giesler také zařadil prsteny s oběžnými rýhami (typ 20 – s uzavřenou obroučkou, typ 21 – s otevřenou obroučkou) do belobrdské kultury, a to již do jejího I. stupně. Souběžně však odkázal na dřívější výskyt ve východoalpském prostředí v 9. a 1. polovině 10. století v horizontu Köttlach I, a to jak prstenů s otevřenou, tak zvláště uzavřenou a nýtem spojenou obroučkou. V horizontu Köttlach II, který je současný s belobrdskou kulturou, pokračovala již jen varianta tohoto typu prstenů s otevřenou obroučkou (*Giesler 1980*, Abb. 2; *týž 1981*, 109–110, pozn. 258, Taf. 4: 20, 21, Taf. 53). Nálezy z Čakajovců, podobně jako z některých dalších pohřebišť (Sereď II, hroby 7/55, 14/55 podle *Točík 1968*¹⁵⁷, Taf. XLVII:15, Taf. XLIX:11) také spolehlivě prokazují výskyt prstenů se dvěma oběžnými rýhami již v době předcházející nástupu bělobrdské kultury. Do téže doby pak spadá i páskový prsten ze Žalova-cihelny 66/1952, přičemž svou důležitost má zřejmě i fakt, že se jedná o prsten uzavřený a spojený nýtem. Chybějící údaje o nálezových okolnostech znemožňují rozhodnout, zda další žalovský exemplář (NM H1-60 001) – tentokrát již s otevřenou obroučkou – patří tomuto či naopak až následujícímu horizontu jejich výskytu, který by mohl souviset s okruhem belobrdské kultury.¹⁵⁸ Do tohoto mladšího horizontu v Čechách proti tomu patří s jistotou prsten z hrobu 528 v Praze 1 – na Loretánském náměstí (*Frolíková-Kaliszová 2005*, 361; *Boháčová – Blažková 2011*, 255).

¹⁵⁷ Na příkladu pohřebiště Dvorníky v této publikaci (*Točík 1968*) lze ukázat obecnější problém, které mohou při přebírání údajů z literatury působit nepřesnosti v dokumentaci. Zatímco prsten z hrobu 8 bychom dle kresby na Taf. XV:12 přiřadili typu s dvěma vodorovnými oběžnými rýhami, na fotografii na Taf. LV:18 je prsten pouze s jedním středovým žlábkem.

¹⁵⁸ Stranou ponechávám otázku, zda a jak spolu souvisejí prsteny se dvěma rýhami a s jednou rýhou (NM H1-60 002, k tomu srv. podobný prsten z hrobu 22 z Libice nad Cidlinou – U cukrovaru dle *Mařík 2009*, tab. 74:12).

Ať již budeme souhlasit či nesouhlasit s dosavadní šíří vymezení tohoto typu prstenů, ať již jsou jejich ojedinělé nálezy v Čechách¹⁵⁹ importem, domácí imitací či výsledkem vlastní invence na vnějších vzorech nezávislých, je nepochybné, že jsou reprezentanty jiných kulturních okruhů, než okruhu vycházejícího z pozdně antických tradic a byzantského prostředí (srv. *Grigorov 2007*, 186-212; *Beloševič 1980*, Tab. XLIII, 29-42; *Beloševič 2007*, Abb. 5; *Fiedler 1992*, 180-182, Abb. 40).

To samé platí i o dalším typu prstenů, a to prstenech *pletených*, vyráběných různými technikami stáčení (kordování) z několika drátků či skutečného pletení (*Krumphanzlová 1963*; *táž 1974*, 62).¹⁶⁰ Těžiště jejich výskytu se nachází v 11. – 12. století (*Hanuliak – Rejholcová 1999*, 70, obr. 66; *Fusek 1998*, 117; *Kočka-Krenz 1993*, 116–118, mapa 55). V Čechách tyto prsteny opět nejsou – na rozdíl od oblasti belobrdské kultury a oblastí s depoty stříbra – četné. Prsten z hrobu ŽAC-18/1912 vzhledem k tomu, že se nedochoval, není blíže technologicky klasifikovatelný. Jeho význam spočívá v tom, že reprezentuje zatím zřejmě nestarší nález tohoto typu v Čechách – s ohledem na nálezový kontext – nejspíše z 2. poloviny 10. století.

Levohradecký prsten *s terčíkem s vyobrazením ptáka s roztaženými křídly* (NM H1-27 081) v obecné rovině vychází z předloh rozšířených na Balkáně od 9. do počátku 12. století. Najdeme je v Bulharsku (*Grigorov 2007*, 55–56, 186/typ III. 5, obr. 63, 72), v Karpatské kotlině i za jejími hranicemi (např. Bučany: *Hanuliak 1993*, obr. 13:19; Csongrád-Felgyö, Kiszombor-B, neznámo: *Bálint 1991*, Taf. LII:25, LXI:6, XXXIII:28). Na jihovýchod od Čech se setkáváme s prsteny nesoucími tento výzdobný motiv na jednoduchých štítkových prstenech. Štítky buď plynule navazují na obroučku, která nebývá uzavřená, nebo tvoří rovnou plošku (odtud případně označení pečetičkové) navazující na uzavřenou obroučku (*Grigorov 2007*, obr. 63: např. 6, 10–11; *Giesler 1981*, v rámci typu 37). Levohradecký prsten proti tomu nese vyobrazení na samostatném štítku – terčíku, který byl přiletován k obroučce tvořené dvěma samostatnými pásky. Dalším rozdílem jsou oběžné žlábký na obroučce oproti hladkým obroučkám s častým vyobrazením hvězdic po obou stranách medailonu s vyobrazením ptáka na balkánských exemplářích. Zaměříme-li pozornost na vlastní vyobrazení ptáka, pak na prstenech z Bulharska či Bučan je peří vyznačeno na křídlech, tělo

¹⁵⁹ O vzácnosti tohoto typu prstenu svědčí to, že jeho zástupce nenajdeme v katalozích *Sláma 1977*, *Zápotocký 1965*, *Bubeník 1988*. V rámci katalogu pohřebišť z Pražského hradu a jeho předpolí byl tento typ prstenu zjištěn pouze na pohřebišti v Praze – Strahově (*Dragoun 2006*, Obr. 8/4).

¹⁶⁰ Právě technologie by měla stát v popředí v úvahách o vztazích mezi prsteny z území belobrdské kultury a z depotů zlomkového stříbra (nálezy v Čechách a starší názory na tuto problematiku shrnula *Z. Krumphanzlová 1974*, 62).

je buď hladké, nebo zdobené puncováním. Prsten levohradecký má křídla hladká a peří vyznačeno na těle. Zahraniční analogie neznám z autopsie a tak nemohu říci, do jaké míry je zvláštní vlastní provedení výzdoby levohradeckého prstenu. Nejedná se totiž o plynulou linii, tvořenou rydlem, ale o raženou linii bodovou (tremolo), jíž možná předcházelo předrýsování základních linií. Celý komplex odlišností nám komplikuje otázku původu a datování prstenu.

K importům z oblasti Balkánu i případným domácím transformacím základního typu docházelo v různých obdobích. Prsten z hrobu 29 v Bučanech (*Hanuliak 1993*, 87, obr. 13:19) lze považovat za doklad importu v průběhu 10. století. Mimochodem na témže pohřebišti se v jiném hrobě vyskytl i páskový prsten s oběžnými rýhami. Prsten z pohřebiště v Malých Kosihách (hrob 272) M. Hanuliak řadí do II. horizontu, tj v zásadě do 2. poloviny 10. století (*Hanuliak 1994*, 53, Tab. LVI:C1). K další renesanci štítkových prstenů došlo na Slovensku ve 12. a 13. století (*Hanuliak 1997*, 277, obr. 3) a právě do tohoto období spadá nález štítkového prstenu vyobrazením ptáka z Ducového, datovaný do 1. poloviny 13. století (*Ruttkey 1979*, obr. 24), který fakticky reprezentuje horní hranici výskytu této varianty.

Vrátíme-li se k levohradeckému prstenu, pak technologické odlišnosti by mohly nasvědčovat tomu, že byl vyroben na základě znalosti předloh již mimo oblast s prototypy těchto prstenů. Nejširší interval, v rámci něhož bude třeba v budoucnu hledat dobu výroby levohradeckého prstenu s ptákem, lze na základě kombinace chronologie V. Grigorova (2007, obr. 72) a nálezů v Karpatské kotlině vymezit od 9. do 12. (13. stol.). S ohledem na obroučku s oběžnými žlábkami lze uvažovat o nejnižším možném datování již do 10. století, s ohledem na to, že pohřbívání u kostela sv. Klimenta je spolehlivě doloženo až od 11. století, pak přichází v úvahu spíše o datování nejdříve právě do této doby. Jen pro doplnění je možno upozornit na prsten se zdobeným štítkem v literatuře uvedený jako nález s nejistou lokalizací pod lokalitou Zvoleněves (*Sláma 1977*, Abb. 47:10).¹⁶¹ Oba prsteny dokládají, že i v Čechách je třeba počítat se vzdálenými ohlasy kulturních okruhů, rozprostřených na Balkáně a v Karpatské kotlině.

Závěrem je možno konstatovat, že soubor prstenů z Levého Hradce a jeho předpolí přes jeho nevelký rozsah rozšiřuje poznání percepce tohoto šperku v českém raně středověkém prostředí. Ilustruje jejich variabilitu a současně vzdáleně reflektuje vývojové trendy zaznamenané jak v domácím prostředí, tak mimo hranice Čech. Zajímavá je jejich

¹⁶¹ V. Moucha na základě jeho autopsie nálezů sbírky muzea ve Slaném potvrdil, že místo nálezu lze fakticky považovat za neznámé.

absence v nejstarších fázích existence levohradeckého hradiště v 9. století, obdobně jako je tomu i na Staré Kouřimi, kolínském hrobě a mohyle v Želénkách a řadě dalších lokalit. Proti tomu od 10. století lze prokázat v zásadě kontinuitu jejich užití jak ve středo- až mladohradištním období, která pokračovala i v dalším středověkém a novověkém vývoji. I když i na Levém Hradci se vyskytl prsten ze skla, tak toto místo prokazatelně nepatří k onomu typu lokalit, na nichž v 11. – 12. století evidujeme projevy módy skleněných kroužků a prstenů, jako tomu bylo např. v Praze, Žatci či Olomouci.

Zatímco páskový prsten z hrobu ŽAC-54/1952 lze s jistou mírou opatrnosti považovat za vzdálený ohlas velkomoravského kulturního prostředí, mladší štítkový prsten s vyobrazením ptáka svými kořeny míří dále na jihovýchod. Nevíme přitom, zdali je přímým ohlasem balkánských předloh vycházejících z pozdně antických tradic a byzantské produkce, či zprostředkovaný našimi jihovýchodními sousedy. Proti tomu páskové prsteny se dvěma oběžnými rýhami/žlábkami nás sice také vedou směrem jihovýchodním, ale reprezentují jiné kulturní prostředí. Vyskytují se nejen v prostředí belobrdské kultury, ale též v době, která rozšíření této kultury předchází. Možnosti určení geneze pleteného prstene ze Žalova-cihelny a jeho vazeb směrem k belobrdské kultuře, nebo k okruhu depotů zlomkového stříbra jsou omezeny absencí předmětu samotného a nespolehlivostí nálezových okolností. Bližší kulturní a časové zařazení mladších než raně středověkých levohradeckých prstenů zůstává úkolem pro budoucnost.

Konstatovala-li jsem v úvodu okrajovou roli prstenů při studiu šperku, je možno poukázat na to, že i ony v sobě ještě skrývají řadu informací, které dosud nebyly vytěženy. Z tohoto důvodu si i tyto drobné ozdoby ruky v budoucnosti zaslouží větší pozornost, a to jak v kontextu širšího srovnávacího studia raně středověkého středoevropského šperku, tak při jejich studiu v širší časové perspektivě.

7. 7. 8. Ostatní ozdoby z kovů

V závěru přehledu šperků a ozdob z kovů je třeba zmínit i ty, které se svým charakterem vymykají, nebo představují torza blíže neurčených ozdob. V Axamitově sbírce, dnes uložené v Národním muzeu, se mezi nálezy ze Žalova-cihelny (A) dochovala unikátní plechová ozdoba z tepaného plechu s pukličkami. Jednotlivé segmenty tvoří „lístky“ různé délky s vytepávanými pukličkami jsou lemovány filigránními řetízkami. Provedená mikroanalýza na

elektronovém mikroskopu prokázala, že ozdoba byla vyrobena z mosazného plechu s vysokým obsahem zinku okolo 35 %, který byl pozlacen (*Děd 2012*, 291–295). Zda se jedná o výrobek z oblastí v blízkosti území, kde byly dostupné suroviny a známá technologie její výroby, nebo o domácí výrobek z dovezené suroviny nelze s ohledem na absenci mnohých dostupných analogií rozhodnout. Předmět zatím není datován.¹⁶² Z téhož pohřebiště pochází též fragment stříbrného řetízku, a to z hrobu ŽAC-18/1912.

Ze Žalova-cihelny B z hrobu ŽAC-50/1952 jsou dochovány *plíšky* ze slitin barevných kovů, jeden u hlavy, jeden v podobě kroužku pod levou rukou. Vzhled původních artefaktů je neznámý. Malý průměr kroužku (8 mm) nesvědčí o tom, že by se jednalo o prsten.

Za Žalova-u kostela sv. Klimenta pochází nedochovaný nálezný *čelenky* podle zápisu v inventární knize Národního muzea „*splétané ze čtyř dvojic stříbrného drátku vlnitě propletených*.“ (*Příloha I*, 255, obr. 171). Ozdoby s podobným popisem či podobného vzhledu jsou známy v Čechách především z prostředí mladohradištních pohřebišť, vzácně ze sídlištního kontextu (Budeč – pohřebiště, kulturní vrstva¹⁶³ a Žalany, *Váňa 1995*, 131; obr. 40:6, 67:7, 96:5; Úherce, Unhošť, *Sláma 1977*, Abb. 40:13, 22).

7. 7. 9. Náhrdelníky, ozdoby z korálek

Ozdoby tvořené převážně ze skleněných korálek, doplněných korálky z jantaru či drahých kamenů, kovovými závěsky (perlami, kaptorgami, závěsky jiných typů) či závěsky z organických materiálů řadíme zpravidla do kategorie náhrdelníky. V kontextu s rekonstrukcí náhrdelníků a ozdob krku je třeba připomenout, že až na výjimky je mimo naše rozlišovací možnosti odlišit, kdy byly korálky součástí náhrdelníku a kdy byly na oděvu přímo našity, na které části oděvu (šatech, čepci, šátku) byly našity, či kdy byly součástí jiného typu ozdoby hlavy (např. čelenky).¹⁶⁴ S tímto vědomím je třeba vnímat pojem náhrdelník používaný v dalším textu. Stejný problém nás čeká při úvahách, zda a které prvky těchto ozdob či ozdoby jako celek plnily kromě funkce estetické též funkci magickou (k problematice amuletů obecně *Chorvátová 2007*, 1–16, konkrétněji pro dětské hroby *Ungermann 2007b*,

¹⁶² Zavádějící by bylo na základě kresby srovnávat tento předmět s nedatovaným a technologicky odlišným kováním z Tismic (*Profantová – Stolz 2006*, obr. 5:1). Za možnost předmět shlednout a konsultaci děkuji N. Profantové.

¹⁶³ Artefakt je na obr. 67:7 prezentován jako nálezný z rozrušených hrobů u rotundy, zatímco tentýž předmět (zrcadlově otočený) na obr. 96:5 jako nálezný z pohřebiště na jižním okraji hradiště.

¹⁶⁴ K různým formám použití korálek srv. *Haberstroh 2004*, 65–66; *Siegmann 2005*, 854–872.

221–237, srv. též *Mrázek 2000*, 102–104). Je třeba si uvědomit, že právě náhrdelníky a další zvažované ozdoby tvořily – na rozdíl od řady typů náušnic a záušnic – výraznou a na první pohled patrnou složku oděvu či přímo kroje. Kromě plnění reprezentační funkce, dané složením ozdoby z cennějších či hůře dostupných materiálů, tak mohly být nositeli i dalších informací, které ovšem stojí mimo možnosti našeho poznání.

	Počet hrobů	Počet náhrdelníků	Počet korálek v době nálezů	Dnes dochováno	Počet jednotlivých korálek mimo náhrdelníky	Dnes dochováno
ŽAK a ŽA-LH	více jak 70	1	28	0	3	3
Žalov-cihelna A	více jak 80	23	184	118	13	13
Žalov-cihelna B	nejméně 70	9	52	44		
Žalov-Na panenskéé	dosud 42	19	173	173		

Tab. 28. Náhrdelníky, ozdoby z korálek a jednotlivé korálky mimo náhrdelníky ze žalovských pohřebišť. Celkový přehled evidovaných a dochovaných nálezů podle jednotlivých pohřebišť.

Náhrdelníky a ozdoby z korálek byly nalezeny na všech žalovských pohřebištech, ovšem v různém počtu. Jak ukazuje *tab. 28*, nejčetnější a nejpočetnější jsou v poměru ku počtu hrobů na pohřebišti v Žalově-Na panenskéé. Řádově podobný počet náhrdelníků i korálek pochází z pohřebišť Žalov-cihelna A, tedy ze starých muzejních sbírek a Jírova působení v Žalově v letech 1912 – 1913. Hodnotu souboru snižuje skutečnost, že v současné době je zhruba třetina korálek ztracena, složení náhrdelníků se během muzejního života měnilo a neznáme pohlaví a věk jedinců, jimž patřily. Ony dvě třetiny souboru, které se dochovaly, však přesto poskytují nenahraditelné informace. V Žalově-cihelně B, zkoumané I. Borkovským v letech 1949 a 1952, jsou náhrdelníky zastoupeny výrazně méně. To souvisí, jak si ukážeme v dalších kapitolách, jak s chronologií pohřebišť (především vůči pohřebišti Žalov-Na panenskéé), a zřejmě se sociálním složením pohřbených (vůči pohřebišti Žalov-cihelna A). S ohledem na chronologii není překvapivé marginální zastoupení korálek na Levém Hradci na pohřebišti u kostela sv. Klimenta. To koresponduje s dosavadními poznatky o změně, kterou prodělal zvyk ukládání náhrdelníků do hrobů v době mladohradištní (*Tomková 2008*, 99).

Máme-li z žalovských pohřebišť k dispozici antropologické údaje a údaje o poloze, pak korálky a závěsky pocházejí ze ženských a dětských hrobů, v nichž se nacházejí v prostoru krku a lebky. Umístění v jiných polohách v rámci hrobové jámy na pohřebišti v Žalově-Na panenské souvisí výlučně s rozvlečením v důsledku činnosti hlodavců, bioturbace či v důsledku narušení staršího pohřbu pohřbem mladším.

7. 7. 9. 1. Rekonstrukce uspořádání a funkce korálků

Možnosti rekonstrukce původního vzhledu náhrdelníků jsou obdobně jako na jiných raně středověkých pohřebištech v Čechách omezeny především dvěma faktory. V případě nálezů ze sbírek a starších výzkumů nedisponujeme dokumentací zachycující polohu korálů. I v případě novodobých výzkumů, kde je v různé formě poloha náhrdelníků a korálů dokumentována, existuje omezení dané stavem dochování náhrdelníku v hrobě. Zatímco v případě hrobu ŽAP-22/2003 je alespoň patrné centrální postavení oloveného závěsku, v jiných případech byly korálky víceméně shrnuty na jedné hromádce. Jindy se nacházejí ve vrstvách., aniž bychom měli možnost zjistit, jak se do tohoto stavu promítly sekundární pohyby korálků způsobené vnitřními procesy probíhajícími v hrobě, zahrnujícími tlení ostatků, rozpad a propad vnitřních dřevěných konstrukcí, bioturbaci. Vnitřní poměry v hrobě ovlivňují i další charakteristiky náhrdelníků a komplikují tak rekonstrukci jejich původního vzhledu. Korozí totiž vede jednak k fragmentarizaci korálků, jednak k proměně barevných vlastností.

Dalším faktorem podstatným při rekonstrukci náhrdelníku je kritika pramene. Nepříznivé faktory, které omezují výpovědní hodnotu náhrdelníku ze Žalova-cihelny A i B již byly konstatovány již v kapitole 7.3.1. Je třeba zdůraznit, že u rekonstrukci náhrdelníků ze starých nálezů je třeba vycházet z korálků, které měly tvořit náhrdelník v době nálezů, nikoliv pouze z těch, které se dochovaly. Při práci s literaturou a hledání analogií jsme zase často ovlivněni uspořádáním na grafických přílohách, které však bývá původnímu uložení v hrobě značně vzdáleno. Tak při hledání analogií k náhrdelníku s mušlí cauri ze Žalova-cihelny B jistě nepomineme náhrdelník z hrobu 71 pohřebišť U cukrovaru v Libici nad Cidlinou (*Píč 1893*, 175, srv. dnešní stav *Mařík 2009*, Tab. 77). Ovšem pokud bychom chtěli srovnávat žalovský a libický náhrdelník detailněji, pak si musíme uvědomit následující skutečnost. V kresebné dokumentaci libického hrobu 71 figuruje mušle cauri jako součást jednoho ze „dvou“ náhrdelníků (*Píč 1893*, Tab. XXXIV:5 a 6), což je zdánlivě podpořeno též odlišnými inventárními čísly v Národním muzeu. Již J. L. Píč však napsal: „u krku hojně korálků, jenž

na tab. CCCIV. sestaveny na dvě šňůry (č. 5. a 6.)“, což nasvědčuje umělé sekundární rekonstrukci, která vycházela ze spojení určitých typů korálků na základě typové podobnosti. K inventování došlo až v odstupu, a to zřejmě v závislosti právě na Pičově kresebné tabulce.

Rekonstruujeme-li podobu náhrdelníků, pak se opíráme z podstatné míry o jejich složení. V případě kovových perel a závěsků předpokládáme jejich centrální postavení. V případě vyrovnaného počtu určitých typů korálů či barev zvažujeme střídání a určitou organizovanost. Z tohoto pohledu se situace na obou žalovských pohřebištích neliší a jak si dále ukážeme, registrujeme na nich náhrdelníky s centrálními prvky i náznaky organizace. Z interpretačního hlediska představuje zajímavý celek soubor korálků v prostoru zuby indikované lebky malého dítěte v hrobě ŽAP-17/2003 (*Příloha I*, obr. 141). Kromě korálků standardní velikosti se v tomto prostoru vyskytovaly extrémně drobné korálky, které dovolují uvažovat o korálcích jako nášivce, např. na čepečku. Další podobný případ, kdy můžeme o jiné funkci korálků, je doložen v hrobě ŽAP-7/2003. Tam jsou korálky rozloženy nikoliv na krku či hrudníku, ale po obou stranách lebky, další pak v očnici a v lebce. V jejich okolí se objevovalo zelené „chmýří“, interpretované v době výzkumu jako pozůstatek čelenky. Uvedené rozložení nemohlo vzniknout činností hlodavců, kterým naopak zřejmě vděčíme za zavlečení dvou korálků do blízkosti levé nohy (*Příloha I*, 166, obr. 129).

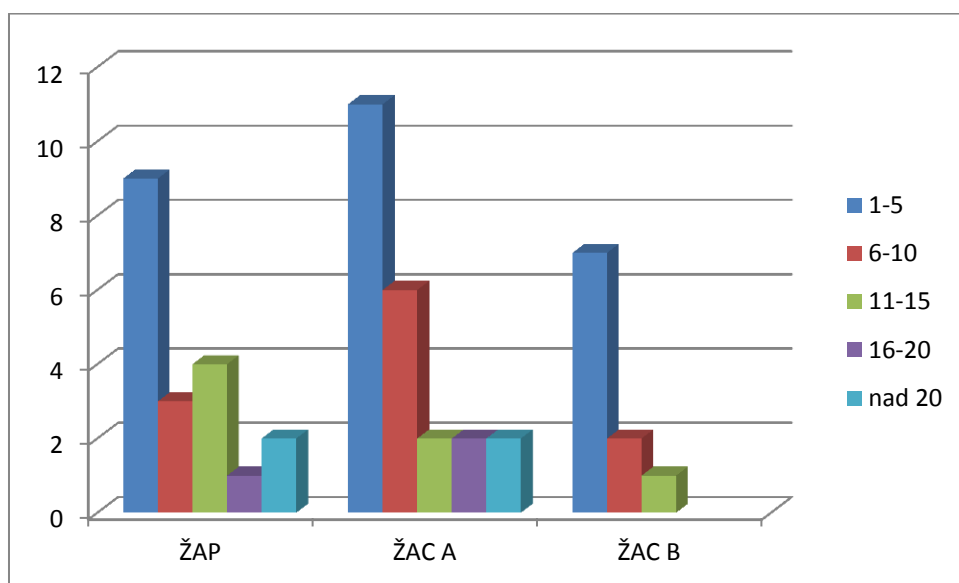
7. 7. 9. 2. Velikost a složení náhrdelníků

Na raně středověkých pohřebištích se setkáváme s různě početnými náhrdelníky a počty jednotlivých korálků v hrobech. Jejich velikostní rozložení podle velikosti¹⁶⁵ zachycuje *tab. 29* a graf na *obr. 61*. Na všech pohřebištích převažují korálky v malém počtu a náhrdelníky obsahující více jak 10 korálků jsou v menšině. Největší dokumentovaný náhrdelník tvoří 31 korálků v hrobě ŽAP-30/2004, 20 a 22 prvků náhrdelníku obsahují hroby ŽAP-11/2003 a ŽAP- 22/2003. Maxima v Žalově-cihelně se pohybují mezi 20 a 24 prvky náhrdelníku (ŽAC-31/1912, 52//1913, 59/1913), proti tomu největší náhrdelník v Žalově-cihelně B dosáhl zhruba 15 prvků (ŽAC-22/1949). Z grafu vyplývá, že velikostně blíže k sobě mají náhrdelníky ze Žalově-Na panenské a Žalově-cihelně-A, zatímco Žalově-cihelna B se jeví jako „chudší příbuzný“.

¹⁶⁵ Při stanovení velikosti vycházím z počtu korálků v době nálezů, v případě, že není počet korálků zcela přesně vyčíslitelný, vycházím z jejich nejmenšího možného počtu.

Počet korálků	ŽAP	ŽAC A	ŽAC B
1-5	9	11	7
6-10	3	6	2
11-15	4	2	1
16-20	1	2	
Nad 20	2	2	

Tab. 29. Náhrdelníky a skleněné ozdoby. Rozložení dle velikosti.

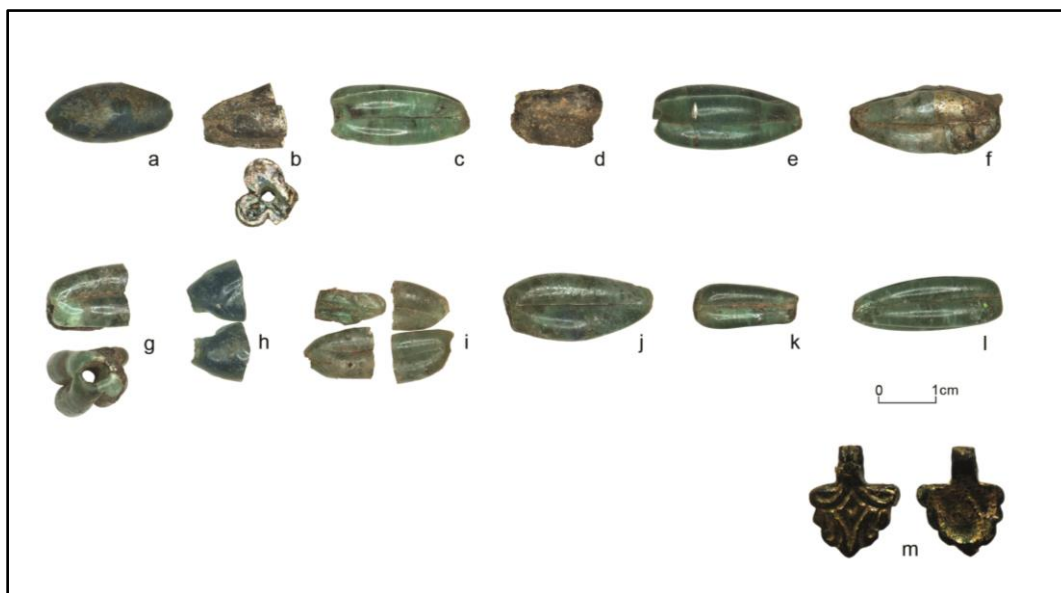
Obr. 61. Náhrdelníky a skleněné ozdoby. Rozložení dle rozsahu zastoupených prvků.

Je třeba zalitovat, že nám chybí antropologická data k pohřebišti Žalov-cihelna A, neboť ostatní dvě pohřebiště ukazují zajímavé rozdíly. Na obou 1-5 korálků tvořilo součást výbav nebožtíků, v nichž výrazný podíl měly dospělé ženy/dospělí jedinci, více dětí přitom mezi pohřbenými najdeme v Žalově-cihelně B. V dalších velikostních kategoriích je v Žalově-Na panenské patrný poměrně vyrovnaný podíl dětských hrobů dospělých žen. Z oněch nejpočetnějších náhrdelníků dva patřily ženám a jeden většímu dítěti ve věku kolem 11 – 12 let. Proti tomu nejpočetnější a složením nejčennější náhrdelník s mušlí cauri, cínovou perlou a pravděpodobně importovanými korálky se zatavenou nití a očky (ŽAC-22/1949) patřil zhruba čtyřletému dítěti.

Z hlediska materiálů jsou náhrdelníky na všech žalovských pohřebištích tvořeny z podstatné většiny korálky skleněnými, výrazněji se kromě nich prosadily již jen korálky jantarové. Jiné materiály (drahé kameny, mušle cauri) jsou vzácností a objevily se pouze v

prostoru Žalova-cihelny. V Žalově-Na panenské, Žalově-cihelně A i B se vyskytuje určité procento náhrdelníků s kovovými závěsky. Výrazněji jsou přitom nastoupeny na prvním z nich.

Z hlediska velikosti korálek převažují náhrdelníky velikostně homogenní, tj. tvořené buď výhradně či převážně velkými korály (olivovitými, G-perlami, soudkovitými), nebo středně velkými perlami (většina ostatních typů kromě D-korálek) nad náhrdelníky velikostně nehomogenními. Zastoupen není žádný náhrdelník tvořený pouze miniaturními D-perlami.

Obr. 62. Žalov-Na panenské. Náhrdelník z hrobu ŽAP-14/2003 tvořený velkými korály olivovitými, soudkovitým a zlaceným závěskem ze slitiny barevných kovů.

Z hlediska barevnosti je patrný rozdíl mezi pohřebišti v Žalově-Na panenské a Žalově-cihelně. Na prvním z pohřebišť jednoznačně převažují náhrdelníky s dominancí perel zelené eventuálně modré barvy, které v některých případech doplňují jako jednotlivosti korálky pestré, jejichž matrix je však též v odstínech výše uvedených barev (obr. 62 – 65). Pouze několik korálek je žlutých. Bílá a červená barva je pouze na korálku millefiori a korálcích s očky. Proti tomu v Žalově-cihelně se sice náhrdelníky tohoto složení také v malé míře objevují, dominují však náhrdelníky barevně pestřejší, v nichž modré, žluté, stříbřité a zlatisté, eventuálně bezbarvé jsou korálky skleněné, hnědou a oranžovou barvu vnášejí korálky jantarové. Červená a bílá barva je zastoupena opět pouze na korálcích pestrých.

Na následujících stránkách si představíme jednotlivé složky náhrdelníků rozčleněné podle materiálu a dle základního typologického třídění. Půjde přitom o pouze o základní přehled, neboť podrobný rozbor – mj. i s ohledem na odlišné základní zaměření disertační práce – bude až předmětem II. dílu publikace *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště*.

7. 7. 9. 3. Skleněné korálky

Skleněné korálky lze třídit dle různých charakteristik – dle velikosti, barvy, typu, technologie a v poslední době se přidává i zařazení z hlediska typů skla. Právě tímto tříděním *dle materiálu*, vycházejícím z analýz provedených V. Hulínským a Š. Jonášovou metodou SEM EDS na VŠCHT Praha přehled o skleněných korálcích začneme (podrobně *Hulínský – Jonášová – Tomková 2012*, 336–341, tab. 1).¹⁶⁶ Analyzovaný soubor 23 korálků doložil, že korálky ze žalovských pohřebišť byly vyráběny ze skla sodného natronového (skupina A1), sodného popelového (skupina A2), vzácně je zastoupeno sklo olovnaté (skupina B) a dokonce draselné (skupina F). Ze skla prvního typu byly hotoveny především korálky olivovité a soudkovité, což odpovídá i výsledkům měření z dalších lokalit (*Košta – Tomková 2011*, 321–323) a dále korálky s vrstvenými očky. Doloženy jsou opacifikátory na bázi stanátů i antimonátů, které způsobily opačnost těchto korálků, eventuálně měly vliv na barvu příslušného skla. Antimonát vápenatý byl použit pro zakalení bílého skla (NM H1- 54 628), ŽAP-6 a 22/2003). Na bázi stanátů, resp. sloučeniny olova a cínu bylo kalivo, které způsobilo opakní žlutou barvu korálku g v náhrdelníku z hrobu ŽAC-22/1949. Korálky segmentované (ŽAC-22/49g a 52/1913c) byly naopak vyrobeny ze skla druhého typu, ze skla sodného popelového, což opět odpovídá výsledkům dosavadních analýz nálezů z Pražského hradu a Klecan I (*Cerná – Tomková – Hulínský – Cílová 2005*, tab. 3, *Hulínský – Jonášová – Tomková v tisku*). Kromě toho je v tomto materiálu doložen též korálek olivovitý (*Hulínský – Jonášová – Tomková 2012*, tab. 1). Zatím unikátem je jeden olivovitý korálek z hrobu ŽAP-22/2003, vyrobený dokonce ze skla draselného (*Košta – Tomková 2011*, Tab. 3; *Tomková – Hulínský – Košta 2011*, 69–70). Že z tohoto typu byly vyráběny i další typy korálků, doložila studie o G-korálcích (*Košta – Tomková – Hulínský – Zavřel 2011*, 595–599). Z olovnatého skla byly vyrobeny korálky s tmavou matrix se zatavenou nití a očky z hrobu ŽAC-22/1949.

¹⁶⁶ Všechny analýzy jsou součástí databáze analýz skleněných artefaktů Vitrea, která vznikla jako výsledek grantového projektu GA AV (reg. č. IAA800020903) a je od r. 2010 přístupná na webu Archeologického ústavu AVČR, Praha, v.v.i. (<http://www.arup.cas.cz/cz/VITREA/index.htm>).

Analýzami nebyly zatím zachyceny korálky vyrobené ze skla mixed-alkali a dále skupina draselno-olovnatých skel (skupina C), jejíž výskyt je však s ohledem na chronologii výskytu tohoto typu skla nepravděpodobný.¹⁶⁷ Dosavadní analýzy exemplářů z náhrdelníků ŽAP-2003 a 33/2005 indikují poměrně pochopitelný závěr, že v náhrdelnících se potkávaly korálky nejen různých archeologických typů, ale též různých chemických typů. Analýzy skel v kombinaci se závěry o domácí výrobě některých typů korálků, v daném případě olivovitých a G-korálků, jsou zajímavé i v jiném ohledu. Dokládají, jaké typy skel se ze zahraničí do Čech dostaly, ať již v podobě ingotů nebo v jiných formách (např. jako použité artefakty či jejich fragmenty, jako polotovary).

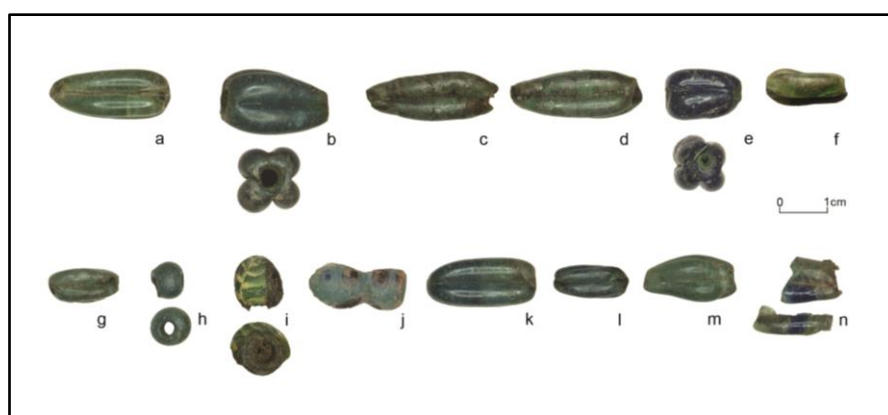
I když zatím nebyla stanovena kritéria pro zařazení korálků do *velikostních skupin* malé – střední – velké, můžeme na žalovských pohřebištích základě empirického hodnocení za perly velké obecně považovat olivovité, soudkovité a G-korály, zatímco většina ostatních spadá do kategorie střední. Jako malé či miniaturní lze v každém případě klasifikovat dvoumilimetrové korálky z hrobu ŽAP-17/2003. Je třeba přitom vzít v úvahu relativitu těchto zařazení a skutečnost, že některé z typů lze opět takto velikostně třídit v další úrovni (např. olivovité perly malé – střední – velké, k tomu *Košta – Tomková 2011*, 316– 320). V obou úrovních přitom – opět potvrzeno pouze empiricky na základě studia raně středověkých českých pohřebišť – rozložení velikostí kopíruje gaussovské rozložení a nejvíce korálků bychom označili jako střední. I když by se mohly tyto závěry zdát redundantní, je třeba se na ně dívat nejen z pohledu raného středověku, ale jako na závěry, které je možno využít při srovnávání s jinými kulturami a obdobími.

Z hlediska *barevnosti* jak na žalovských pohřebištích, tak v Čechách obecně převažují skleněné korálky jednobarevné nad pestrými. Tam, kde se vyskytují náhrdelníky s olivovitými a soudkovitými korály, převažují odstíny zelené a modré. Prostřednictvím segmentovaných korálků se prosazují barvy modrá, žlutá, stříbrná a zlatistá. V různých typech jsou zastoupeny též korály bezbarvé. S černou barvou se setkáváme u některých pestrých korálů, patřících k typům s očky, s millefiori očky, s natavenými či zatavenými prvky – nitěmi, očky (srv. *Černá et al. 2005*, obr. 6). Jako menšinové barvy lze označit tyrkysovou, fialovou, bílou, a hnědou. Obě dvě posledně zmíněné barvy, které jsou charakteristické pro skleněné korálky

¹⁶⁷ Třídění vychází ze základní práce *Černá – Hulínský – Gedeon 2001*, 59–89, dále rozpracované in *Černá. – Tomková – Hulínský. – Cílová 2005*, 341–343). Skupina E byla nejprve vyčleněna pro skla nezařaditelná do skupin A – D (*Černá – Hulínský – Gedeon 2001*). Soustředění sodných skel se zvýšeným obsahem K₂O vedlo později k novému definování skupiny jako skupiny skel sodno-draselno-vápenatých (*Černá et al. 2005*, 345), k tomuto typu a analýzám olivovitých korálků blíže též *Tomková, K. – Hulínský, V. – Košta, J. 2011*, 69–70.

evropských náhrdelníků 5. – 7. století, ovšem také v určité míře vstupují do českých středohradištních náhrdelníků, a to v podobě perel jantarových a z dalších drahých kamenů (achát, karneol). Červenou barvu najdeme pouze ojediněle, a to na perlách pestrých. O rozdílech v preferencích barev mezi pohřebišti jsem se zmínila již v pasáži věnované barevnosti náhrdelníků jako celků.

Technologické třídění je zatím v Čechách v počátcích na rozdíl od Slovenska, kde se mu věnuje D. Staššíková-Štukovská, či Německa, kde se technologií zabývá M. Siegmannová.¹⁶⁸ Předběžně je možno konstatovat, že v Žalově-Na panenské jsou zastoupené nejčteněji korálky navíjené na tyčinku i trubičku, korálky tažené a sekané či vyrobené tažením a formované mačkáním jsou vzácné, obdobně jako jednotlivé exempláře korálků s vrstvenými očky. Pouze jediný korálek, korálek *g* z hrobu ŽAP-7/2003, byl vyroben z millefiori skla. Na pohřebišti v Žalově-cihelně A i B vedle korálků navíjených na trubičku i na tyčinku jsou nejvýraznější segmentované korálky dvou technologických variant. V prvním případě jde o jednobarevné zpravidla žluté a modré korálky, jejichž matrix tvoří jedna vrstva skla. Základní technologický postup zahrnuje tažení skla a jeho doformování do podoby jednotlivých segmentů, které jsou následně sekáním oddělovány od sebe. V druhém případě se jedná o bezbarvé, zlatisté či stříbřité korálky, tzv. korálky s kovovou fólií, jejichž matrix tvoří dvě vrstvy skla, mezi nimiž se zpravidla nachází kovový film.¹⁶⁹ V Žalově-cihelně najdeme i korálky se zatavenými nitěmi a očky.

Obr. 63. Žalov-Na panenské. Náhrdelník z hrobu ŽAP-6/2003. *h*- - korálek kulovitý navíjený na tyčinku, *i* – korálek pestrý, *j* – korálek pestrý s očky, ostatní – korálky olivovité.

¹⁶⁸ Staššíková-Štukovská 2009, 201–208; Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009, 136–149; Siegmann 2006.

¹⁶⁹ K technologii výroby segmentovaných korálků, zahrnující i další technologické možnosti jejich výroby existuje bohatá literatura. Za všechny jmenujme studie D. Staššíkové-Štukovské (Staššíková-Štukovská, D. – Ungermann, Š. 2009, obr. 3, 144–145) a S. Greifové a E. Nalbani (Greiff – Nalbani 2008, 363, tam též blíže k historii, technologii a původu segmentovaných perel s fólií).

Hrob	Olivovité	Soudkovité	G-korálky	Segmentované	Segmentované s fólií	Kulovité	Kroužkovité	D-korálky	Jiné jednobarevné	Pestré
ŽAP	90	10	50	1	0	4	1	3	3	4
ŽAC A	15	0	24	38	70	4	0	0	2	2
ŽAC B	4+x	1	3	21	3	3	2			5
ŽAK								14 (?)	14	
ŽAK-LH	2						1			

Tab. 30. Skleněné korálky. Tabulka zastoupených typů dle pohřebišť. Orientační počty vycházejí z původních údajů o nález, nikoliv pouze z dnes dochovaných korálků, v případě olivovitých a G-korálků jsou uvedeny s ohledem na fragmentarizaci nejmenší možné počty.

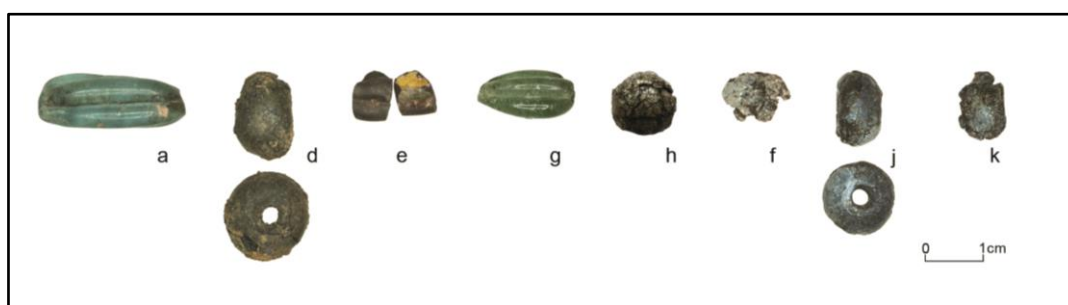
Při *typologickém třídění* korálků ze žalovských pohřebišť, obdobně jako v případě náhrdelníků z pohřebišť Pražského hradu, vycházím z třídění Z. Krumphanzlové (1965, 161–188).¹⁷⁰ Studie o jednotlivých typech, opírající se o komplexní revize korálků ve sbírkách českých muzeí i dalších institucí, vznikají teprve postupně (Košta – Tomková 2011, 307–354; Košta – Tomková – Hulínský – Zavřel 2011, 586–607). Z tohoto důvodu si představíme jednotlivé typy korálků zastoupených na žalovských pohřebišťích pouze ve stručném přehledu.

A) Korálky jednobarevné (obr. 62–66)

Olivovité korálky podélně členěné ve 3 – 5 podélných žeber byly hotoveny navíjením na kovovou trubičku, eventuálně na tyčinku, a v druhé fázi vtačením skelné hmoty za pomoci ostrého nástroje. Nejčastěji jsou v odstínech zelené, okrajově též modré barvy. Někdy je sklovina téměř bezbarvá. Někdy v důsledku technologického postupu (použití dvou

¹⁷⁰ Vysoká dynamika výzkumu a studia raně středověkých pohřebišť a tím i hrobového inventáře včetně šperků ve 2. polovině 40. – 60 let podstatnou měrou přispěla k vytvoření dvou základních systémů členění korálků, a to buď dle *technologie* (V. Hrubý) nebo dle *tvary* (J. Poulík, Z. Krumphanzlová). Tvarové členění je v systému Z. Krumphanzlové podřazeno ještě členění dle barevnosti na perly jednobarevné a pestré. V systému Poulíkové je rozřazení dle tvaru a vícebarevnosti propojeno (Poulík 1948, 56–64). V systému Hrubého je členění v rovině jednobarevné – pestré korálky podřízeno technologii (Hrubý 1955, 256 Tvarové členění je v systému Z. Krumphanzlové podřazeno ještě členění dle barevnosti na perly jednobarevné a pestré. V systému Poulíkové je rozřazení dle tvaru a vícebarevnosti propojeno (Poulík 1948, 56–64). V systému Hrubého je členění v rovině jednobarevné – pestré korálky podřízeno technologii (Hrubý 1955, 256–257).

různobarevných skel, změny teploty) došlo k tomu, že se na jednom korálku setkává sklo barvy zelené i modré. V řadě případů nejsme schopni určit barvu korálků ze Žalova-Na panenské, neboť jsou pokryté korozí, která prorůstá i dovnitř korálu. V souboru najdeme jak exempláře z dokonale vyčištěného skla, tak exempláře, jejichž sklo je plné bublinek. Charakteristickým znakem korálků ze Žalova-panenské je velká tvarová variabilita a řada dochovaných technologických stop, která jednak činí z tohoto souboru základní soubor pro komplexní studium tohoto typu korálku, jednak je zdrojem oprávněných úvah o výrobě přinejmenším některých korálků ve středních Čechách. V každém případě je tento korálek výsledkem středoevropské sklářské produkce.¹⁷¹ V Žalově-cihelně A i B je tento typ korálku, nabývající obdobných charakteristik, též zastoupen, ovšem v podstatně užším měříku. Na druhé straně je důležité, že se nejedná pouze o ojedinělé korálky, vyskytující se v hrobech jednotlivě či v rámci kombinací s jinými typy korálků než soudkovitými či G-korály. To svědčí o tom, že i někteří zde pohřbení jedinci nosili náhrdelníky sestavené z těchto korálků.

Obr. 64. Žalov-Na panenské. Náhrdelník z hrobu ŽAP-8/2003. a, g – olivovité korálky, ostatní – G-korálky a jejich fragmenty.

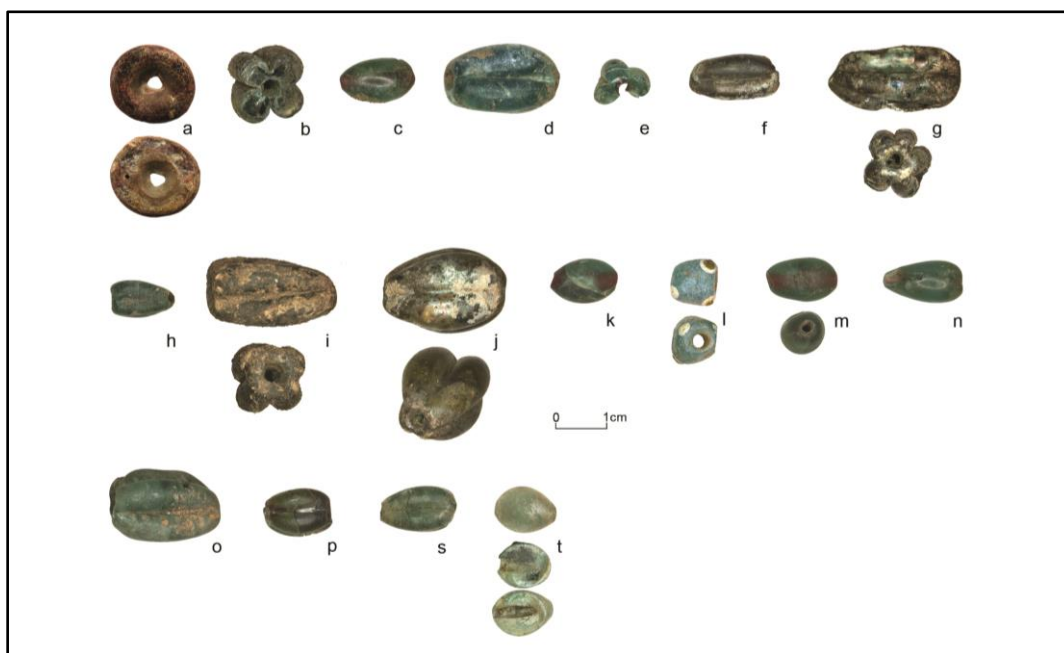
Soudkovité korálky byly podobně jako olivovité korálky hotovené navíjením na kovovou trubičku, eventuálně na tyčinku. Barva je zelená či modrá. Unikátním je korálek z hrobu ŽAP-30/2004 se žluto-bílo-modrým očkem na zelené matrix. Ačkoliv právě vícebarevnost řadí tento korálek mezi korálky pestré, technologie a základní typ právě mezi korálky soudkovité. Určitou paralelou mu je olivovitý korálek s dvěma modrobílými očky z Mělníka-Rousovic, hrobu 28 (*Košta – Tomková 2011*, obr. 5:e). Tento případ opět svědčí o určitém druhu experimentátorství s daným typem. Soudkovité korálky se ve větším počtu vyskytují pouze v náhrdelnicích v Žalově-Na panenské, v Žalově-cihelně A nejsou zastoupeny, naopak v Žalově-cihelně byl nalezen alespoň jeden korálek tohoto typu.¹⁷² Dva

¹⁷¹ Podrobnější údaje a zařazení do středoevropského kontextu skleněné bižuterie je možno nalézt ve studii *Košta – Tomková 2011*, 307–354. K chemickému složení též *Tomková – Hulínský – Košta 2011*, 67–74).

¹⁷² K soudkovitým korálkům *Košta – Tomková 2011*, 323–325.

exempláře ze starých sbírek údajně pocházejí též přímo z Levého Hradce. Tento typ je průvodním typem korálků olivovitých.

G-korálky představují teprve nedávno definovaný typ, a to dle kombinace celkového vzhledu a hmoty, z níž byly vyrobeny. Jedná se o velké perly v zásadě kulovitých tvarů. Právě materiál, kterým se při analýzách ukázalo být draselné sklo, silně podléhá korozi a v hrobě dochází k jeho silné fragmentarizaci. Z tohoto důvodu je jen velmi obtížné určit přesný původní počet korálů v hrobovém celku. Jejich počty uvedené v *tab. 30* jsou proto opravdu pouze orientační. I tak však z tabulky vysvítá, že se tento typ perel vyskytuje ve zvláště hojném počtu v Žalově-Na panenské, ale zastoupen je významně i v Žalově-cihelně A. Proti tomu v Žalově-cihelně se jedná o okrajový typ. Na základě detailní analýzy jsme s J. Koštou přesvědčeni o tom, že tento typ korálu byl vyráběn v Čechách, s ohledem na jejich koncentraci lze uvažovat o dílně středočeské. Tento typ je průvodním typem korálků olivovitých.¹⁷³

Obr. 65. Žalov-Na panenské. Náhrdelník z hrobu ŽAP-22/2003. *a* – olovený závěsek; *c*, *k*, *m*, *n* – korálky soudkovité navíjené trubičku, *t* – odlišný typ soudkovitého korálku, *l* – korálek pestrý s vrstvenými očky, ostatní – olivovité korálky.

Segmentované korálky (obr. 66) jako celek jsou na žalovských pohřebištích nejpočetněji zastoupeným typem, v okamžiku, kdy je začneme dělit dle technologických

¹⁷³ O G-korálkách podrobně v celočeském měřítku Košta – Tomková – Hulínský – Zavřel 2011, 586–607.

kritérií, jejich počty se mezi ně rozloží.¹⁷⁴ Ve skupině segmentovaných korálek s matrix tvořené jednou vrstvou skla převažují korálky žluté a modré, barva fialová (ŽAC-cihelna B) je vzácností. V rámci skupiny korálek z vrstveného skla najdeme jednak bezbarvé korálky, jednak – v případě prezenze kovového filmu – korálky barvy stříbřité či zlatisté. Zastoupení segmentovaných korálek jako takových i dle jednotlivých technologických typů také není mezi pohřebišti rovnoměrné. Velmi důležitá je až na jedinou výjimku v náhrdelníku z hrobu ŽAP-30/2004 jejich absence na Žalově-Panenské. Dominantním typem jsou v Žalově-cihelně A, avšak i jejich zastoupení v Žalově-cihelně B není zanedbatelné. Na Levém Hradci se pak již neobjevují, a to ani jako ztrátové z vrstveného skla, ale též tam najdeme více korálek o více segmentech.¹⁷⁵

Obr. 66. Žalov-cihelna A. 1 – náhrdelník z hrobu ŽAC-17/1912; 2 – náhrdelník NM H1-54 621 z téhož pohřebiště (1 – foto J. Vrabc; 2 – *Wieczorek – Hinz 2000, 248*)

Kulovité a kroužkovité korálky tvoří v rámci náhrdelníků okrajovou skupinu a najdeme je na všech pohřebištích. Zatím jim nebyla věnována samostatná pozornost. Z žalovských pohřebišť jsou známy korálky modré, zelené i bezbarvé, které jsou zpravidla výsledkem technologie navíjení na tyčinku.

¹⁷⁴ Důležitá práce k tomuto typu korálek jsem již zmínila v pasáži o technologii korálek obecně. V tomto kontextu lze již jen připomenout, že tyto korálky mohou být vyráběny i dalšími způsoby, např. navíjením, případně dokonce i na trubičku, avšak takové exempláře nebyly na žalovských pohřebištích zjištěny. K segmentovaným korálkům, mj. též s ohledem na pravěké nálezy srv. *Venclová – Tomková v tisku*.

¹⁷⁵ Segmentované korálky jsou v českých náhrdelnicích zpravidla reprezentovány korálky buď se dvěma či často jen jedním segmentem, korálky se třemi a čtyřmi segmenty jsou poměrně vzácnější. Této charakteristice však teprve bude věnována odborná pozornost v samostatné studii.

D-korálky. Tímto termínem zatím pracovně označuji širokou skupinu miniaturních a drobných korálků, jimž v Čechách věnoval v poslední době pozornost v souvislosti se zpracováním pohřebiště v Mlékojedech K. Derner (2011, 40–44), který se opřel o výsledky dlouholetého studia D. Staššíkové-Štukovské (*Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009*, 145 – 146, obr. 1:6,7; obr. 4: 5, 6). Tyto jednobarevné korálky jsou charakteristické velmi malými rozměry zpravidla do 5 mm, přičemž některé delší tvary se mohou pohybovat mezi 5 – 9 mm. Technologicky lze tyto korálky členit na ty, které byly tvořeny technikou jednoduchého zavnutí skleněného vlákna, případně propíchnutím skleněné kapky ve formě a v důsledku toho nabývají nepravidelných tvarů kulovitých, kuželovitých i oblých válcovitých (Dernerova skupina I). Často jsou pokryty bílými korozními produkty postupně prorůstajícími dovnitř matrix. Původní barva skloviny bývá žlutá či zelená. K tomuto typu je možno zařadit některé korálky z hrobu ŽAP-17/2003, resp. přinejmenším 2 válcovité a 1 kroužkovou perličku, a obdobného typu zřejmě byly i drobné korálky z nedochovaného náhrdelníku od kostela sv. Klimenta na Levém Hradci. Ověřit již nepůjde jejich prezenci v náhrdelníku ŽAC-20/1912. Jiná skupina D-korálků byla vyráběna tažením a sekáním, které vede naopak k tvarům pravidelným, kroužkovým a válcovým (Dernerova skupina III). Tento typ zastupují miniaturní korálky z hrobu ŽAP-17/2003.

V kategorii „jiné skleněné korálky“ se setkávají korálky nejrůznějších typů, zastoupené zpravidla jen jedním či několika málo exempláři a zpravidla tvořící součást jednoho až tří náhrdelníků. Tak se setkáváme s *korálky dvojkónickými* v Žalově-Na panenské (s velkým a malým modrým v hrobě ŽAP-17/2003, zeleným v hrobě ŽAP-18/2003) i Žalově-cihelně A (modrým v náhrdelníku NM H1- 54 621). Do typologické škály raně středověkých skleněných korálků patří i *melounovité korálky* (Krumphanzlová 1965, 160), které také mají svou variační šíři. Bohužel již neověříme barvu, velikost a další detailu u melounovitého korálku z hrobu ŽAC-60/1913, stejně jako žebrovaných korálků z náhrdelníku ze hřbitova u kostela sv. Klimenta na Levém Hradci, neboť patří mezi nedochované. *Válcovitý korálek oblý* byl nalezen samostatně v hrobě ŽAC-48/1952. Válcovité korálky, tvořené zřejmě spirálovitě navíjeným vláknem, byly součástí nedochovaného náhrdelníku ze hřbitova u kostela sv. Klimenta, z něhož pocházely také „nepravidelné ploché“ korálky. Na žalovských pohřebištích nenacházíme korálky hranolové, ať čtyřstěny, tak mnohostěny.

B) Korálky pestré (obr. 67)

Korálek zdobený zatavenými vlákny červené, modré a žluté barvy (pásky a zvlněná linie) byl součástí jantarového náhrdelníku ze Žalova-cihelny A (NM H1-54 622). Korálek s jednobarevnými očky, modrý s bílými očky, pochází ze Žalova-cihelny A, ze starých muzejních sbírek (NM H1-54 628) Korálky zdobené jinobarevnou nití a očky najdeme v náhrdelníku z hrobu ŽAC-22/1949. Křížící se nitě tvoří pole vyplněná očky. Bohužel jsou silně zkorodované a je problematické určit původní barvu matrix, vláken i oček, po nichž se často dochoval pouze negativ. S tímto typem se setkáváme zvláště v Karpatské kotlině v 10. století, a to čteněji v 1. polovině (Hanuliak – Rejholcová 1999, 63, obr. 60). Velmi atypický je korálek s vícebarevnými vlákny z hrobu ŽAC-26/1949. Matrix cihlově hnědé barvy je zdobena střídajícími se bílými a tmavomodrými vlákny. Korálek teprve bude předmětem podrobnějšího odborného zájmu.

Obr. 67. Korálky pestré. Korálek s očky (ŽAP-6/2003), d. halštatská (?); 2 – korálek s vrstvenými očky (ŽAP-22/2003); 3 – korálek z hrobu (ŽAP-6/2003); 4 – korálek z mille fiori skla (ŽAP-7/2003).

Přejdeme-li na pohřebiště Žalov-Na panenské, pak v hrobě ŽAP-6/2003 najdeme dva různé pestré korálky, jednak korálek se zkorodovanou matrix, na jejímž povrchu leží výzdoba ze žlutých vláken na zeleném podkladu, jednak korálek s bleděmodrou matrix se zatavenými modrobílými očky. První z korálků je bezpečně raně středověký a vznikl navinutím výzdoby ze dvou tyčinek – polotovarů, tvořených základní sklovinou a navinutím vláknem.¹⁷⁶ Pozoruhodné na druhém korálku je to, že je tvořen dvěma segmenty. Jedná se pouze o fragment korálku, který pochází nejspíše z doby halštatské.¹⁷⁷ Mj. i z tohoto důvodu není

¹⁷⁶ Informace o technologii výroby poskytl Torben Sode z Kodaně, věnující se zpracování korálků z Ribe a technologiím zpracování skla.

¹⁷⁷ Datace vychází z hodnocení N. Venclové.

řazen mezi segmentované korálky.¹⁷⁸ Halštatské korálky se v raně středověkých hrobech náhodně objevují (např. Mělník-Rousovice, *Sláma 1977*, Abb. 21:4; *Tomková – Košta v tisku*; Praha – pohřebiště Za Jízdárnou; z autopsie). Korálek soudkovitý s žluto-bílo-modrým očkem jsem již zmínila v kontextu soudkovitých korálků. Korálky s vrstvenými očky mají svého zástupce v hrobě ŽAP-22/2003. Jedná se o korálek nepravidelně válcovitého tvaru. Na tyrkysové opakní matrix jsou umístěna zelená očka na bílém podkladu. Z pohřebiště v Žalově-na panenské také pochází jediný válcovitý korálek z millefiori skla, bohužel neúplný. Základní matrix je modrá. Při okraji se nacházejí dvě vlákna špinavě bílé barvy, dále pak tři vícebarevná očka bílo-červeno-žluté kombinace. Na rozdíl od Pražského hradu nejsou zastoupeny korálky s mille fiori očky.

7. 7. 9. 4. Korálky z jantaru a drahých kamenů (obr. 66)

Korálky z jantaru se vyskytují pouze v areálu Žalova-cihelny, v Žalově-cihelně A čteně, v Žalově-cihelně pouze jediný (ŽAC-26/1949). Jak ukazuje tab. 31 zastoupeny jsou jak v Čechách nejobecnější typy jantarových korálků, tj. korálky hráněné s okosenými hranami a korálky dvojkónické hráněné. V kategorii jiné se ocitají jednak korálky oblé zploštělé, jednak korálky nedochované, u nichž spolehlivé typové zařazení není možné. Jantarové závěsky mají podobu plochého disku provrtaného podélně (*Příloha I*, obr. 5:4a) a plochého hranolu s asymetricky umístěným otvorem při horní hraně (*Příloha I*, obr. 35). Charakteristická je vazba na segmentované korálky, překvapivý není též společný výskyt s korálem karneolovým a či křišťálovým.¹⁷⁹

Jak ukazuje *tab. 31*, zastoupeny jsou v Čechách nejobecnější typy jantarových korálků, tj. korálky hráněné s okosenými hranami a korálky dvojkónické hráněné. V kategorii jiné se ocitají jednak korálky oblé zploštělé, jednak korálky nedochované, u nichž spolehlivé typové zařazení není možné. Jantarové závěsky mají podobu plochého disku provrtaného podélně (*Příloha I*, obr. 5:4a) a plochého hranolu s asymetricky umístěným otvorem při horní hraně (*Příloha I*, obr. 35). Charakteristická je vazba na segmentované korálky, překvapivý

¹⁷⁸ Halštatské korálky se v raně středověkých hrobech náhodně objevují, např. v Mělníku-Rousovicích (*Sláma 1977*, Abb. 21:4; *Tomková – Košta v tisku*); v Klecanech I (s analýzami *Hulínský – Jonášová – Tomková v tisku*); v Praze – na pohřebišti Za Jízdárnou (z autopsie); v raně středověkém sídlištním prostředí též na Budči-Na Týnici (*Štefan – Krutina 2009*, 149, obr. 8:6). K nálezům na Moravě *Ungerma 2009*, 224–256.

není též společný výskyt s korálem karneolovým a či křišťálovým.¹⁸⁰ Oproti pohřebišťům na předpolí Pražského hrobu nejsou až výjimky¹⁸¹ zastoupeny četněji perly z dalších drahých kamenů, z křišťálu, karneolu a chalcedonu.

	jantarové hráněné s okosenými rohy	jantarové dvojkónické hráněné	jantarový závěsek	jantarové jiné	skleněné segmento- vané	skleněné ostatní	jiné	Pozn.
ŽAC-NM H1-54 621	4				6	6		dnes náhrdelník obsahuje 13 segmen- tovaných korálků a 2 jiných typů
ŽAC-NM H1-54 622	1	7		1		1		1 dvojkónický bez stop hránění, korálek pestrý
ŽAC-NM H1-54 624	1		1		1			okrouhlý plochý
ŽAC-NM H1- 54 625		1				2	1	karneol?
ŽAC- 17/1912	1				10	3		dnes 13 segmentovaných
ŽAC- 19/1912	2			1				kulovitý zploštělý
ŽAC- 20/1912				4		3		kulovité, nedochovány
ŽAC- 22/1912	1		1		5			plochý hranolový s asymetricky umístěným otvorem
ŽAC- 32/1912				3	1	1	1	nálezy chybí, křišťálový dvojkónický hráněný
ŽAC- 50/1913		1			1			
ŽAC- 26/1949	1					1		Pestrý
Celkem	11	9	2	9	24	17	2	

Tab. 31. Korálky z jantaru a drahých kamenů ze Žalova-cihelny.

7. 7. 9. 5. Jiné materiály – „kost“, hlína

Jiné materiály ke zhotovení korálků či závěsků jsou na žalovských pohřebišťích doloženy výjimečně. K nejexotičtějším patřily mušle kauri.¹⁸² Jejich nálezový fond se utváří postupně a s velkými časovými cézurami od 19. století. Nejblíže k náhrdelníku s mušlí cauri má

¹⁸⁰ K jantaru v raně středověkých Čechách a střední Evropě s další literaturou podrobně Tomková 1998a, 64–103; *táž* 2012, 161–192.

¹⁸¹ ŽAC-NM H1-54 625: karneol – zatím neověřeno gemologem, ŽAC-NM 32/1912: křišťál – neověřitelné, neboť nález chybí, avšak dvojkónický hráněný tvar známý z fotografie tomuto určení napovídá.

¹⁸² Další nálezy v Čechách: Libice nad Cidlinou, u cukrovaru; Praha-Čakovice, Zelenč, nejistý nález Kralupy nad Vltavou- Mince. K nálezům mušlí cauri v kontextu s českými nálezy již J. Sláma (1959; *týž* 1963, 258). O nálezu ze Zelenče pouze předběžně J. Špaček, na www.muzeum.celakovice.com., 2. 3. 2014.

náhrdelník z hrobu 71 z Libice (k jeho problematice viz výše v kap. 7. 7. 9. 1.), další poznatky jistě poskytne nález ze Zelenče po jeho zpřístupnění. Je zajímavé, že tyto mušle se v rámci Čech – na rozdíl od řady dalších artefaktů – vyskytují především v oblasti na východ od Vltavy. Hlavní oblast biologického rozšíření tohoto plže se nachází v široké oblasti tropických vod Indopacifiku. Zahrnuje na západě pobřeží východní a jižní Afriky, Madagaskar, Rudé moře a Perský záliv, odkud pokračuje dále východ (blíže *Hlaváč 2012*, 345, obr. 4). V souladu s již v 60. letech formulovanými závěry J. Slámy (1963, 258) lze konstatovat, že mušličky *cauri*, se do Čech dostávaly z Karpatské kotliny, a to pravděpodobně prostřednictvím Maďarů. S maďarským prostřednictvím počítá též N. Profantová (2008, Tab. 3).

V náhrdelnicích se dále objevují korálky, které dříve byly označeny jako kostěné, ve skutečnosti se jedná ve většině případů o korozní produkty světlé barvy zakrývající původní skleněnou matrix, do níž prorůstají, až ji mohou zcela pohltit. Tento případ nejspíše reprezentuje válcovitý korálek *d* z hrobu ŽAC-52/1913. Jako materiálově neurčený je též nízký válcovitý korálek *dI* z náhrdelníku v hrobě ŽAP- 30/2004.

7. 7. 9. 6. Kovové perly a závěsky, kaptorgy

Na pohřebišti v Žalově-Na panenské jsou kovové závěsky relativně početné. V hrobě dětském ŽAP-14/2003 byl součástí náhrdelníku s olivovitými a 1 soudkovitým korálkem zlacený závěsek zdobený vrubořezem (*obr. 62:m*).¹⁸³ V hrobě ŽAP-18/2003 doprovázela korálky olivovité a korálek stříbrná perla s filigránní výzdobou v podobě kapek formovaných z dvouřadého filigránního drátku (*Příloha I*, obr. 142:5a). Není sestavena tak, jak bývá u stříbrných perel zvykem, tj. se spojem kolmým na osu korálu, ale tak, že spoj je s osou paralelní. Nejbližší podobný nález pochází z Klecan II, z hrobu 17 (*Profantová a kol. 2010*, tab. 92). Z obrázku nelze odlišit způsob spoje. Další analogie pochází z hrobu 110 ze Staré Kouřimi (horizont A2 podle M. Šolla) Filigránní výzdoba tuto perlu spojuje i s perlou z hrobu 49 b ze Staré Kouřimi z téhož horizontu, detaily výzdoby jsou však odlišné, výzdobné motivy jsou tvořeny pouze jednořadým řetízkovým filigránem (*Šolle 1959*, obr. 64:6 a 63:5). V hrobě ŽAP-22/2003 náhrdelník s olivovitými a soudkovitými korálky obsahoval provrtaný olovený závěsek (*obr. 65:a*).¹⁸⁴

¹⁸³ Z konzultace s H. Losertem vyplynulo, že se jedná o typ výzdoby, který by mohl souviset s karolinským prostředím bez možnosti tento nález vztáhnout ke konkrétní analogii. Předmět bude ještě předmětem dalšího odborného zájmu.

¹⁸⁴ Tímto typem artefaktů se v poslední době podrobně zabývá J. Mařík, který na téma olovených artefaktů připravuje samostatnou studii.

V některých případech nemáme jistotu, že kovové fragmenty v oblasti hrudníku či lebky patřily k ozdobě či náhrdelníku ze skleněných korálků. To se týká v první řadě dětského hrobu ŽAP-11/2003, v němž se dochovaly zbytky stříbrné ozdoby s výzdobou pukliček v kroužku z řetízkového filigránu a další výzdobou sestávající ze dvou paralelních provazců řetízkového filigránu (*Příloha I*, obr. 135). Dva přehnuté plíšky a další amorfní zlomky snad také mohly souviset s ozdobou z korálků v hrobě iuvenilního jedince ŽAP-7/2003.

Spektrum kovových závěšků v Žalově-cihelně je poněkud odlišné. Jednak je třeba počítat s tím, že jako závěšky sloužily některé gombíky. Izolovaný gombík pochází z hrobu ŽAC-11/1912, stejně tak mohl párový gombík zmizet v nějaké soukromé sbírce. To se již netýká gombíků ze Žalova-cihelny B, kde v hrobech ŽAC-47/1952 a 65/1952 se našlo po jednom gombíku, v prvním případě se jednalo o nálezy pod krkem v doprovodu 2 korálků. V Žalově-cihelně A se dále vyskytly další stříbrné prvky, které mohly být původně součástí náhrdelníku či tvoří samostatný závěs, a to ve sporném celku označeném jako hrob ŽAC-31/1912 perla s bradavkovitou výzdobou a kaptorga se smyčkovitě zformovanou výzdobou a po obvodu pravděpodobně filigránem (*Příloha I*, obr. 44A:12 a 13).¹⁸⁵ Stříbrná perla v kombinaci se segmentovanými korálky se nacházela v hrobě ŽAC-52/1913. Tato perla je vytvořena z jednoho kusu plechu staženého koncovým hladkým kroužkem. Zdobena byla pukličkami ve filigránovém kroužku (*Příloha I*, 75, obr. 65). V případě stříbrných perel ze žalovských pohřebišť můžeme pozorovat technologickou variabilitu.¹⁸⁶

Ze Žalova také pochází jedna perla, označená I. Borkovským jako cínová, ve skutečnosti ze slitiny cínu a olova, a to z náhrdelníku s mušlí cauri a z hrobu ŽAC-22/1949. Bohužel její stav nedovoluje deskripci a typové zařazení. Víme jen, že kolem navlékacích otvorů byly kroužky z hladkého drátku (*Příloha I*, obr. 91:m).

Kromě toho se ve sbírkách Národního muzea ze Žalova-cihelny A dochovala unikátní stříbrná perla z filigránových drátků s granulací s pohnutým osudem. Po nálezů byly polokoule rozpojeny a jedna se dostala do sbírky K. Chaloupeckého, zatímco druhá do sbírky Axamitovy. Podařilo se je spojit až v souvislosti s nynější revizí celého souboru (*Příloha I*, 16 – 17, obr. 6). Tato perla dobře ilustruje osudy jednotlivých složek hrobových výbav z pohřebišť Žalov-cihelna A, kdy mohlo docházet a docházelo, jak vidíme, nejen

¹⁸⁵ N. Profantová řadí kaptorgu k samostatnému typu V (*Profantová – Šilhová 2010*, 302), I. Štefan do skupiny I s aplikovanou výzdobou, pro něž je charakteristická výzdoba provedená technikou filigránu nebo granulace (*Štefan 2005*, 25).

¹⁸⁶ Stříbrným perlám věnuje v poslední době pozornost zvláště N. Profantová v připravovaném dalším dílu monografie o pohřebištích v Klecanech (*Profantová v tisku*).

k rozpojování hrobových celků, ale dokonce i jednotlivého artefaktu. Pokud jde o perlu samotnou, jedná se o klenotnický velmi minuciózní práci nejen byzantsko-orientálního stylu, ale velmi pravděpodobně i původu, vymykající se běžnému standardu.¹⁸⁷

7. 7. 9. 7. Korelace korálek a dalších nálezů

Tabulka 32 vypovídá jednak o charakteristických znacích složení náhrdelníků na jednotlivých pohřebištích, jednak o vazbách korálek na další artefakty. Obdobně jako na dalších českých lokalitách je jednoznačná vazba mezi olivovitými korálky a G- korálky a mezi olivovitými korálky a soudkovitými korálky. Doložen je i společný výskyt těchto korálek s korálky segmentovanými a analogie najdeme též ke kombinaci s kovovými perlami a závěsky (srv. kombinace olivovitých perel s dalšími korálky a ostatními součástmi koliérů v Čechách *Košta – Tomková 2012*, Tab. 4). V Žalově-Na panenské doplňují olivovité, soudkovité a G-korálky sporadicky i další typy korálek (s očkem, dvojkónické, mille fiori). Právě v Žalově-Na panenské tyto korálky a jejich sestavy dominují, v Žalově-cihelně jsou zastoupeny, ovšem v menšině. V Žalově-Na panenské je také výraznější než v Žalově-cihelně prevalence kovových závěsků. Zvláště je pak třeba zdůraznit, že z pohřebiště v Žalově-Na panenské je znám pouze jeden jediný segmentovaný korálek¹⁸⁸ a žádný jantarový korálek.

Další skupinu kombinací reprezentují kombinace segmentovaných korálek s dalšími typy skleněných korálek a především s korálky jantarovými. I v tomto případě tvoří centrální prvek stříbrná perla, kaptorga (?), či perla cínová. Jako vzácnost se objevuje závěsek z mušle cauri. Kromě toho se vyskytují též jantarové korálky s dalšími skleněnými korálky či samostatně. Další drahé kameny zastupuje jediný karneolový korálek. Povšimněme si, že celá tato skupina kombinací se vyskytuje výlučně v Žalově-cihelně A i B, nikoliv však v Žalově-Na panenské.

¹⁸⁷ Překvapením se stala na sklonku roku 2013 návštěva obchodu se zbožím ze Sardinie ve Slovenské ulici v Praze 2, kde se v prodeji nacházel náramek z perel naprosto totožného vzhledu a technologie.

¹⁸⁸ Korálek s očky rozloženými na dvou segmentech z hrobu ŽAP-6/2003 nepatří do skupiny segmentovaných korálek.

Korelace	ŽAC A, B	ŽAP
korálky skleněné/nášivka? – hrozn. náušnice		ŽAP-17/2003
olivovité korálky samostatně		ŽAP-1/2003
olivovité korálky – nádoba (skupina E)		ŽAP-38/2005
olivovité korálky – hrozníčkovité náušnice – nádoba (okraj jednoduchý)	ŽAC-55/1913	
olivovitý korálek – náuš. s uzlíky – vědro		ŽAP-10/2003
olivovitý korálek - kroužkovitá náuš. – nádoba (jednoduchý formovaný okraj)	ŽAC-13/1949	
olivovité korálky – meandrovité náuš. - nádoba (okraj jednoduchý) – nůž		ŽAP-28/2004
olivovité korálky – meandrovité náuš. - kroužkovitá náuš – náuš s granul. zrny, závěsek z náuš. typu Jízdárna – vědro – nůž		ŽAP-24/2003
olivovité korálky – náuš. typu Jízdárna – Fe – nůž		ŽAP-20/2003
olivovité korálky – MF korálek – fr. závěsku? – náuš. typu Jízdárna		ŽAP-7/2003
olivovité korálky – dvojkónický korálek – Ag perla – hrozníčkovitá náuš. – náuš. typu Jelení		ZAP-18/2003
olivovité korálky - korálky pestré - esovité záušnice A typu - nádoba (skupina E)		ŽAP-6/2003
olivovité korálky – soudkovité korálky – Pb závěsek – náušnice typu Jízdárna – torzo nádoby – nůž s celokovovou rukojetí – Fe artf. – přeslen		ŽAP-22/2003
olivovité korálky – soudkovitý korálek		ŽAP-37/2005
olivovité korálky – soudkovité korálky – pozlac. závěsek – hrozn. náušnice – nádoba (okraj jednoduchý)		ŽAP-14/2003
olivovité korálky – soudkovitý korálek – závěsek – esovitá záušnice A typu – nádoba (jednoduchý formovaný okraj)		ŽAP-33/2005
G-korálky – fr. závěsku – hrozn. náuš. – košíčkovitá náuš. – náuš. – vědro – nůž		ŽAP-11/2003
G-korálky – vědro – nůž – Fe artf.		ŽAP-29/2004
olivovité korálky – G-korálky – meandrovitá náuš. - nádoba (okraj jednoduchý) – nůž		ŽAP-8/2003
olivovité korálky – G korál – esovité záušnice (M1, M2) – nůž – Fe	ŽAC-39/1912	
olivovité korálky – G-korálek – rolnička	ŽAC-54/1913	
olivovité korálky (tmavé) - G-korálky – nádoba (záměna nádob: původní nádoba – jednoduchý profilovaný okraj)	ŽAC-59/1913	
olivovité korálky – G-korálek – melounovitý korálek	ŽAC-60/1913	
olivovité korálky – G korálek – segment. korálky – náušnice s uzlíčkem (?) – hrnec (jednod. profilovaný okraj) – nůž – Fe	ŽAC-60/1952	
olivovité korálky – soudkovité korálky – G-korálky – segment. korálek – kroužková náuš. – náuš. typu Jelení – Fe		ŽAP-30/2004

Korelace	ŽAC A, B	ŽAP
olivovité korálky – segmentovaný korálek - kroužkovitý korálek – sloupečk. náuš. (?) – prsten – hrnec (profilovaný okraj) – nůž	ŽAC-63/1952	
olivovité korálky – segment. korálek – náuš. typu Jízdárna – náušnice s očkem – prsten – skořápky	ŽAC-66/1952	
olivovitý korálek? (chybí) – segment. korálky – nádoba (profilovaný okraj) – 2 nože	ŽAC-56/1952	
segment. korálky – hrozn. náuš. – košíčkovitá náuš. – lahvička	ŽAC-10/1949	
segment. korálek – jiné korálky – gombík – meandrovitá náuš. – náuš. s oboustranným spirál. závěskem – nádoba (profilovaný okraj) – nůž	ŽAC-47/1952	
segment. korálky – korálky se zatavenými nitěmi a očky – další skleněné korálky – cínová perly/perly – mušle cauri – esovité záušnice	ŽAC-22/1949	
segment. korálky – další skl. korálky – Ag perla - kost. váleček	ŽAC-52/1912 (sporný celek)	
segment. korálky – další skl. korálky – [Ag kaptorga /nejistá příslušnost k náhrdelníku]	ŽAC-31/1912 (nedoch.; sporný celek)	
segment. korálek – jiný skl. kor. – nádoba (kalichovitý okraj, skup. D) – nůž	ŽAC-45/1912 (chybí)	
segment. korálek – jiný skleněný korálek – vědro – nůž	ŽAC-48/1952	
segment. korálky – náuš. s očkem	ŽAC-23/1912	
segment. korálky – nádoba (jednoduchý profil. okraj) – nůž	ŽAC-47/1912	
segment. korálky – 2 nádoby (lahvička)	ŽAC-27/1912	
segment. korálky samostatně	ŽAC-25/1912, ŽAC NM H1-54 623	
segment. korálky – jantarové korálky	ŽAC-NM H1-54 624	
segment. korálky – jantarové korálky – gombíky	ŽAC-22/1912	
segment. korálek a další typy – jantarový korálek – křišťál. korálek? – esovitá záušnice	ŽAC-32/1912 (většina chybí)	
segment. korálek – jantarový korálek – esovitá záušnice	ŽAC-50/1913?	
segment. korálky – jantarové korálky – další typy sklen. koráleků	ŽAC-NM H1-54 621	
segment. kor.- jantar. korálek – vědro – nůž	ŽAC-17/1912	
jantar. korálky – kulovité korálky – náuš. s košíčky	ŽAC-20/1912 (chybí)	
jantar. korálek – korálek pestrý – nůž– vědro	ŽAC-26/1949	
jantar. korálky – korálek pestrý	ŽAC-NM H1-54 622	
jantar. korálek – karneolový (?) korálek – sklen. kulovitý korálek	ŽAC-NM H1 54 625	
jantar. korálky – nůž/event.Fe artf.	ŽAC-19/1912	

Tab. 32. Tab. Náhrdelníky a ozdoby z koráleků. Korelace koráleků s dalšími nálezy na pohřebištích Levého Hradce.

Mimo přehled stojí náhrdelník ze hřbitova u kostela sv. Klimenta na Levém Hradci (*Příloha I*, 255, obr. 171). Z dochované kresby a dobového popisu víme, že byl tvořen drobnými jednoduchými perličkami ze žlutého skla (14 ks), krátkými podélně rýhovanými korálky z modrozeleného skla (8 ks), nepravidelnými plochými korálky z téhož skla (2 ks), válcovitými „šnekovitě rýhovanými“ korálky z černého skla (3+ 1 fr). Ačkoliv zápis inventární knihy mluví o drobných sekaných perličkách, podle obrázku se jedná o D-korálky vzniklé jinou technologií (k technologiím miniaturních korálků *Derner 2011*, 43–45).

Vedle velmi početných a možná i převažujících náhrdelníků s různorodou skladbou můžeme vyčlenit náhrdelníky, které představují určitý typ, určitou víceméně stabilní strukturu, jejíž topografii je možno a je třeba v budoucnosti sledovat v širším geografickém měřítku. Znaky pro jejich vyčlenění jsou různé – velikost a barva, typ korálku či materiál. V této fázi výzkumu vymezují na základě znalosti především korálků z centrální části středních Čech následující typy: 1. Náhrdelníky s velkými korálky (olivovitými, soudkovitými a G-korálky), v nichž určujícím prvkem a převažujícím korálkem je korálek olivovitý (*obr. 62–65*).¹⁸⁹ Dominují barvy zelená a modrá. Roli centrálního prvku v něm případně zaujímají kovové závěsky. 2. Korálky charakteristické větším počtem segmentovaných korálků, které jsou případně kombinovány s korálky jantarovými (*obr. 66*). Charakteristickým znakem je barevná pestrost s dominancí žluté, modré, stříbřité, zlatisté i „bezbarvé“, v případě jantaru je barevná škála rozšířená o odstíny oranžové a hnědé. 3. Náhrdelníky výhradně z jantarových korálků či jejich převahou. Barva se pohybuje v odstínech hnědé a oranžové (*ŽAC-NM H1-54 622, Příloha I*, obr. 5:2, srv. Lahovice, hrob 294, *Krumphanzlová a kol. 2013*, tab. 106). 4. Náhrdelníky tvořené převážně miniaturními D-korálky (na Žalově se tento typ nevyskytuje, srv. Klecany I, hrob 47/05, *Profantová a kol. 2010*, tab. 37; Mlékojedy, hrob 43/07, *Derner 2011*, obr. 2; Lahovice-hrob 394, *Krumphanzlová a kol. 2013*, tab. 108). O jejich barvě víme minimum, protože většina korálků bývá pokryta bílou korozní vrstvou. Pokud je barva určitelná, pak se jedná o barvu žlutou a různé odstíny zelené.

Přejdeme ke korelacím s ostatními předměty, jež tvořily náplň hrobových výbav. Jak v Žalově-Na panenské, tak v Žalově-cihele B najdeme náhrdelníky v hrobech dětí i dospělých žen. Ovšem v prvním případě jsou náhrdelníky součástí širokospektrálních výbav,

¹⁸⁹ Srv. např. *Příloha I*, obr. 137, 146; Klecany I, hrob 31/05, 49/05, 54/05 *Profantová 2010*, tab. 29, 40, 45; Brandýsek, hrob 27, *Kytlicová 1968*, obr. 34; Zákolany, NM H1-54 673, *Sláma 1977*, Abb. 41:15, Želenice, hrob 64, *Sláma 1977*, Abb. 43:14, Žižice, hrob 10, *Sláma 1977*, Abb. 45:20; též *Košta – Tomková 2011*, obr. 12:a–d).

zahrnujících více typů výbavy. Proti tomu v Žalově-cihelně B jsou korálky součástí výbav s uží šálou předmětů, což platí i pro pohřebiště Žalov-cihelna A, kde identita pohřbených zůstává neznámá. Olivovité, soudkovité a G-korálky zpravidla doprovázejí náušnice kroužkovité, s uzlíky, meandrovité, typu Jelení, tedy jednoduchý drátěný šperk označovaný jako šperk podunajského původu. Překvapivá není jejich kombinace se šperkem s granulací a a filigránem (náušnice hrozníčkovité a košíčkovité) označovaným jako byzantsko-orientální či velkomoravského stylu (tj. původu i tradice). Situace na žalovských pohřebištích odpovídá situaci celočeské (*Košta – Tomková 2011*, Tab. 6, 329 – 334; *Košta – Tomková – Hulínský – Zavřel 2011*, Tab. 4, 600–603). Relativně vzácné společné nálezy s esovitými záušnicemi zřejmě zahrnují dva různé případy. Jednak společný výskyt existoval v době počátků výskytu esovitých záušnic (esovité záušnice A typu, izolovaný výskyt esovitých záušnic v rámci jiných typů šperků), jednak nabízejí představu přežívání olivovitých korálků, eventuálně G-korálků i v období 2. poloviny 10. století. Pokud se jedná o společný výskyt s nádobami, pak se následující závěry týkají pouze žalovských pohřebišť. Na nich v kombinacích s výše uvedenými typy korálků jednoznačně převažují nádoby s jednoduchým, eventuálně jednoduchým formovaným okrajem, eventuálně nádoby s profilovanými plecemi. Nádoba s profilovaným okrajem je vzácností. Tuto tendenci na ostatních českých pohřebištích (souhrn *Košta – Tomková 2011*, tab. 6) bude třeba prověřit.

Jak se jeví situace v případě segmentovaných korálků? I v tomto případě naznačené závěry platí zatím výhradně pro žalovská pohřebiště, neboť analýza segmentovaných korálků nebyla zatím v celočeském rozsahu zpracována a budu se jí teprve věnovat v následujícím období. Segmentované korálky se vyskytují již v horizontu korálků olivovitých, soudkovitých a G-korálků. Pokud se s nimi potkává v jednom náhrdelníku, jsou tam zastoupeny jediným či několika málo kusy. Doprovází je jak jednoduchý drátěný šperk podunajské tradice, tak hrozníčkovitá náušnice, náušnice s očkem. V kombinaci s jantarovými korálky najdeme v jejich společnosti též esovité záušnice. Tento typ korálků se jeví jako průběžný. Ovšem jsou-li segmentované kombinovány s jantarovými korálky, pak reprezentují až na výjimky (ŽAC-22/1912) spíše mladší horizont pohřbívání v Žalově-cihelně. Segmentované korálky se v každém případě vyskytují v horizontu pohřbívání, kdy bylo zvykem vkládat do hrobů nádoby. Ty, které nacházíme společně se segmentovanými korálky, mají s jedinou výjimkou vždy profilovaný okraj,¹⁹⁰ v jednom případě (ŽAC-45/1912) dokonce okraj kalichovitý.

¹⁹⁰ I v tomto případě jde o nádobu, která má jednoduchý okraj profilován a jeví pokročilejší znaky výzdoby (ŽAC-60/952, *Příloha I*, obr. 111).

Poznatky o jantarových korálcích ze Žalova odpovídají situaci celočeské. Těžiště výskytu jantarových korálek leží jednoznačně v 10. století, s případným dílčím přesahem do sklonku století předchozího. Některé ještě doprovázejí nálezy, které lze spojit s horizontem památek velkomoravského stylu (v případě Žalova hrob ŽAC- 22/1912), většina je mladší. Dle společného výskytu jantarových korálek s esovitými záušnicemi velkých průměrů nad 3 cm (Praha-Loretánské náměstí/hrob LN 241) či s mincí Břetislava II. (Konětopy) je nepochybné, že se jantarové korálky do Čech dostávaly i na počátku 12. století (Tomková 1998a, obr. 8; *táž* 2012, 169).

7. 7. 10. ŠPERK A CHRONOLOGIE POHŘEBIŠŤ OBYVATEL LEVÉHO HRADCE

Vstoupí-li archeolog na cestu rekonstrukce chronologie hmotné kultury, ocitne se na rozcestí různých metodických přístupů.¹⁹¹ Volba vhodného postupu je podmíněna rozvahou vycházející z velikosti a složení fondů, s nimiž pracuje, a v neposlední řadě ze znalostí o způsobech jejich získání a jejich „druhého života“ v depozitářích, který má vliv na kvalitu dochování artefaktů. Heterogenita fondu a v zásadě nevelký rozsah jednotlivých žalovských pohřebišť neposkytuje příležitost pro jejich statistické zpracování. Přínos informací vyvoditelných z vertikálních stratigrafií je minimální. Význam mincí poskytuje důležitý záchytný bod, avšak pouze pro jediné pohřebiště, hřbitov u kostela sv. Klimenta, jako celek, nikoliv pro časové zařazení dalších artefaktů. Určité možnosti, jak si dále ukážeme, poskytuje horizontální stratigrafie. Základním postupem tak zůstává postup relativního datování kontextem, tedy na základě korelací s dalšími faktory, v první řadě s dalšími artefakty, ovšem s ohledem na další charakteristiky dotýkající se ritu a celkového uspořádání pohřebiště. Výhodou žalovských pohřebišť je prezence několika pohřebišť s různou délkou pohřbívání, přičemž pohřebiště Žalov-Na panenské a na Levém Hradci u kostela sv. Klimenta se jasně prostorově i chronologicky vymezují od prostoru Žalova-cihelny.

Již v minulých kapitolách jsem se podrobněji věnovala vzájemným korelacím šperků. Podívejme se nyní podrobněji i na vztahy další a pokusme se též o stanovení základních rámců v rámci absolutní chronologie. Budeme se přitom pohybovat v intervalu od průběhu 2. poloviny 9. století do 12. století. Spodní hranice je pouze orientační, za podstatnou považují

¹⁹¹ Velmi užitečné metodologické zamyšlení nad problematikou studia chronologie raně středověkých pohřebišť včetně popisu základních přístupů a metod a včetně aplikace na pohřebiště v Doních Věstonicích *Ungerma*n 2007a, 37–46.

absenci artefaktů odpovídající starší fázi pohřebiště ve Staré Kouřimi (*Šolle 1959; Šolle 1966*, 69–84). Z tohoto důvodu se domnívám, že na Levém Hradci se začalo pohřbívat kostrově později než na Staré Kouřimi.¹⁹² Horní hranice je ovlivněna jak zaměřením této práce soustřeďující se na období raného středověku, tak souběžně posledními bezpečně datovatelnými pohřby. Stranou tak již zůstanou ty části pohřebiště u kostela sv. Klimenta, které lze časově zařadit pouze na základě porovnání orientace hrobů a os jednotlivých fází kostela.

Základní orientační body pro další úvahy budou tvořit následující tvrzení, k nimž dospělo dosavadní studium chronologie hrobového inventáře, které potvrzuje či rozvíjí názory, k nimž dospěla Z. Krumphanzlová (1974) a které lze opřít též o zjištění ze žalovských pohřebišť: 1. Šperk podunajské tradice a velkomoravského stylu či tradice v Čechách nastupuje v hrobech dříve než náušnice s očkem a esovité záušnice. V průběhu 10. století dochází ke změně módy, kdy esovité záušnice přebírají roli vůdčího prvku dobové módy (*Tomková 2011*, 201). 2. Existují hrobové celky, v nichž se potkávají výše uvedené šperky různých klenotnických tradic (např. Klecany II, hrob 28, *Profantová 2010*, tab. 97; *Štefan 2009*, Tab. 2). 3. Olivovité korálky a G-korálky jsou primárně vázány na hrobové celky se šperkem podunajské tradice, velkomoravského původu či tradice. I když s jantarovými korálky se lze také setkat již v tomto horizontu, charakteristické jsou až pro mladší období (*Tomková 2012*, 169; *Košta – Tomková 2012*, 329–333). 3. Keramika s jednoduchým okrajem je starší než keramika s profilovanými okraji, což však nevylučuje jejich výskyt v pozdějším období. 4. V průběhu 10. století lze zaznamenat trend k úbytku a zjednodušení hrobové výbavy. Tato tvrzení potvrzují či rozvíjejí názory, k nimž dospělo již starší bádání (srv. *Šolle 1966; Krumphanzlová 1974; Zápotocký 1965*).

Srovnáme-li pohřebiště v Žalově-Na panenské a v Žalově-cihelně jako celku, pak je třeba si povšimnout následujících znaků. Organizace pohřebiště na první z poloh se zcela zásadním způsobem odlišuje od pohřebiště Žalov-cihelna, resp. od části zkoumané I. Borkovským (Žalov-cihelna B), a odlišnosti najdeme i ve vlastní úpravě hrobů. Zatímco v Žalově-Na panenské jednoznačně dominuje keramika s jednoduchými okraji a výrazně je zastoupena též keramika s profilovanými plecemi, přičemž absentuje keramika „pražské šedé

¹⁹² Vyloučit pochopitelně nelze ještě starší horizont pohřbívání, který však probíhal způsobem, který nedovedeme zachytit. Kdybychom hypoteticky předpokládali existenci žárového pohřebiště na předpolí hradiště, pak např. v případě polohy Žalov-Na panenské lze s velkou pravděpodobností tvrdit, že by tento horizont mohl podlehnout zničení v důsledku eroze a zemědělských aktivit v této poloze. V případě polohy Žalov-cihelna mohlo toto pohřebiště být snadno přehlédnuto a zničeno v důsledku těžby v cihelně.

řady“, včetně keramiky s límcovitými a kalichovitými okraji, v Žalově-cihelně se sice keramika s jednoduchými okraji či archaicky vyhlížející keramika také objevuje, ale dominují právě nádoby „pražské šedé řady“ s charakteristickým krupicovitým povrchem a profilovanými okraji. Dílčím způsobem je zastoupena keramika s kalichovitým okrajem a početnější jsou též nádoby zdobené jednoduchou rytou výzdobou. Na Žalově-Na panenské se na rozdíl od Žalova-cihelny nevyskytují láhve.

Na všech těchto pohřebištích je zastoupen jednoduchý drátěný šperk, šperk podunajské tradice,¹⁹³ i šperk s granulací a filigránem, avšak s gombíky se setkáváme pouze v Žalově-cihelně (A i B). Náušnice typu Jízdárna jsou zastoupeny na pohřebišti v Žalově-Na panenské a Žalově-cihelně B, přičemž v prvním případě můžeme soudit na situaci, kdy tento šperku vznikl, jak lze odvodit z dokladů experimentování (ŽAP-7/2003, 20/2003, 22/2003, 24/2003. V Žalově-cihelně B (ŽAC-66/1952) jej zachycujeme již jen jako vzácnost v kombinaci s náušnicemi s očkem složené v prstýnku, datovatelném do 10. století, na krku, tedy v jiné významové pozici, než v případě pohřebiště Žalov-Na panenské. Na všech pohřebištích jsou v určitém procentu zastoupeny esovité záušnice. Zatímco na pohřebišti Žalov-Na panenské jde pouze o nálezy ojedinělé a o pro Čechy v době, kdy vládl velkomoravský vkus, atypickou formu, v Žalově-cihelně je situace odlišná. Vedle jednoho hrobového celku, v němž se vyskytují esovité záušnice také s olivovitými korálky a esovité záušnice s druhým koncem ukončeným háčkem, jsou totiž četnější standardní esovité záušnice malých průměrů ve variantě z tenkého i silnějšího drátu. Na všech pohřebištích jsou zastoupeny olivovité korálky a G-korálky. Avšak zatímco v Žalově-Na panenské se jedná jednoznačně o dominantní typ, zatímco jiné typy korálků, např. segmentované jsou vzácností, v Žalově-cihelně jsou olivovité korálky a G-korálky v menšině, zatímco naopak převažují segmentované korálky. Jantar je zastoupený v Žalově-cihelně (zvláště ve skupině A), v Žalově-Na panenské není zastoupen vůbec.

Můžeme tedy shrnout, že: pro Žalov-Na panenské, pohřebiště s rozptýlenou organizací hrobů a velmi variabilním ritem, je charakteristický šperk podunajské tradice, náušnice typu Jízdárna, keramika s jednoduchými okraji. Ojedinělé esovité záušnice jsou odlišného typu než v Žalově-cihelně. Absentují gombíky, náušnice s očkem, esovité záušnice malých rozměrů ze

¹⁹³ Se šperkem podunajské tradice se nesetkáváme ve východní části pohřebiště v Žalově-cihelně A, zkoumané J. A. Jírou (Žalov-cihelna A). Na druhé straně nálezy ve sbírce J. Axamita jeho prezenci v této části pohřebiště v tomto prostoru dokládají (*Příloha I*, obr. 8:10–13).

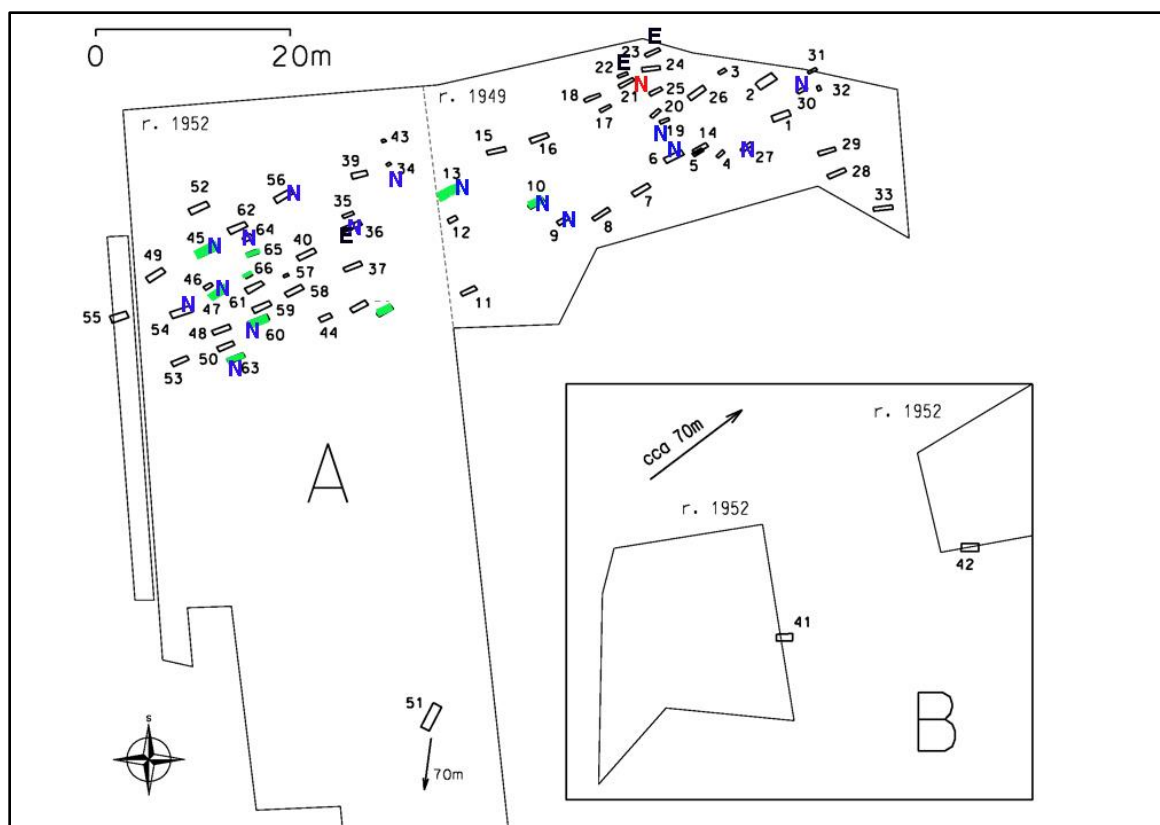
slabého i silného drátu, jantarové korálky, láhve a keramika pražské šedé řady, s límcovitými okraji a kalichovitými okraji.

Pro pohřbívání v Žalově-cihelně, pohřebiště, které přinejmenším v západní části (B) mělo řadové uspořádání, je charakteristický spíše šperk velkomoravského původu či tradice než podunajského typu, a to včetně gombíků, které se vyskytují též v párech. Vyskytují se náušnice s očkem i esovité záušnice. V případě náhrdelníků dominují segmentované korálky nad olivovitými korálky a G-korálky, výrazné je zastoupení jantarových korálků.

Výše uvedené závěry interpretuji v tom smyslu, že pohřebiště v Žalově-Na panenské je možno označit jako chronologicky starší, resp. začalo se na něm pohřbívat dříve než v Žalově-cihelně. Na základě celků se znaky společnými s pohřebištěm v Žalově-Na panenské je v prostoru Žalov-cihelna možno předpokládat v určitém úseku paralelní pohřbívání, které se rozvinulo a pokračovalo i v době, kdy již bylo pohřebiště v Žalově-Na panenské opuštěno. Kdybychom měli použít absolutní data, pak pracovně můžeme počítat se začátkem pohřbívání v Žalově-Na panenské hlouběji v rámci 2. poloviny 9. století, s paralelním pohřbíváním v obou polohách v době sklonku 9. a 1. třetiny 10. století a pokračováním pohřbívání v Žalově-cihelně v průběhu celého 10. století, s eventuálním přesahem do počátku 11. století.

V souvislosti s chronologií je třeba se zastavit podrobněji u důsledků horizontální stratigrafie pro definování dvou pohřebišť v Žalově-cihelně. Když jsem se v kapitole věnované prostorovému vymezení pohřebišť rozčlenila tento areál na skupinu východní, zkoumanou na počátku 20. století, a západní, zkoumanou I. Borkovským na přelomu 40. – 50. let 20. století, jednalo se o členění do určité míry formální. V této chvíli je však třeba se začít ptát, zda-li je tomu opravdu tak. Porovnávat oba areály z pohledu uspořádání pohřebišť a ritu nemůžeme s ohledem na absenci údajů k hrobům zkoumaným J. A. Jírou i nálezům ze starších muzejních sbírek. Pokud se podíváme na oba areály z pohledu škály a chronologie hrobového inventáře, pak vidíme mezi skupinou A i B řadu shodných rysů. Zkusit však můžeme ještě podrobněji vyhodnotit Borkovského skupinu B, kde můžeme propojit plán s údaji o hrobovém inventáři.

Tento plán (*obr. 68*) indikuje následující. V západní části až po hrob ŽAC-10/1949 se koncentrují hroby se starší výbavou, zatímco ve východní části se vyskytují hroby, které dle současných názorů, hodnotíme jako mladší. Vývoj pohřebiště se odehrával ve směru západ-východ. Co to znamená? Víme-li, že současně svůj interní vývoj má i skupina východní

Obr. 68. Žalov-cihelna. Koncentrace nálezů s nálezy velkomoravského stylu v západní části pohřebiště Žalov-cihelna B (zelená barva). E – esovité záušnice, N – topografie výskytu nádob (červeně vyznačena nádoba skupiny D). Hroby v ploše B náležejí spíše k pohřebišti Žalov-cihelna A, čemuž by mohla nasvědčovat odlišná orientace hrobů.

(skupina B), pak lze z těchto konstatování odvodit závěr, že fakticky stojíme ne před jedním pohřebištem Žalov-cihelna, ale skutečně před pohřebišti dvěma, Žalov-cihelna A a Žalov-cihelna B. Pouze hypoteticky či intuitivně přitom můžeme zvažovat, zda se na pohřebišti Žalov-cihelna B nepohřbívalo po kratší dobu, než v prostoru A. Existence více paralelních i časově nesourodých pohřebišť vázaných k jednomu hradišti či sídlišti je věcí známou. Doložit ji můžeme dobře jak v případě Pražského hradu, Budče, či Libice, v případě sídliště lze odkázat např. na pohřebiště v polohách E, F a H Nitra-Šindolka (Fusek 2006, 135–137, obr. 2). Tento fenomén si jistě v budoucnosti zaslouží větší pozornost, než mu byla dosud věnována. Může nabývat různých a to nejen chronologických, významů, jak si ukážeme též v následující kapitole.

Přesuneme-li se přímo do areálu akropole Levého Hradce, pak proti dříve publikovaným závěrům také stojíme před komplikovanější situací. Až do revize levohradeckých pohřebišť bylo na Levém Hradci známo pouze pohřebiště vázané na kostel

sv. Klimenta, kam se mělo pohřbívání přesunout po zániku pohřebišť na předpolí. I když údaje o pohřebišti nejsou s ohledem na dobu výzkumu dostatečné, přesto dochované nálezy, esovité záušnice různých velikostí, včetně průměrů nad 3 cm a především nálezy mincí Vratislava II. (po 1085) a Vladislava I (období 2. vlády 112 –1125) prokazují pohřbívání v průběhu 11. století, resp. jeho závěrečné třetiny s pokračováním ve 12. století a v době, když z antropologického hlediska dochází k projevům brachycefalizace. To je důležitý jev v úvahách o nám neznámých počátcích pohřbívání v rámci 11. století, který přitom mluví spíše proti jeho větší hloubce. V souvislosti s revizí nálezů z levohradeckých pohřebišť však byly získány nové informace, který tento pohled rozšiřují. Přímo na Levý Hradec lze umístit nález olivovitých korálků a především hrob se sekerou z roku 1926. Přesná lokalizace není známa. Nevíme tak, zda se máme při hledání analogií přiklonit spíše k variantě pohřebiště bez vazby ke kostelu, reprezentované pohřebišťem kolem pohřbu bojovníka na III. nádvoří Pražského hradu, či s vazbou ke kostelu, jak je tomu na Budči u kostela sv. Petra a Pavla či jak dokládají legendy v případě pohřebiště u kostela sv. Víta na Pražském hradě. I když nemůžeme rozhodnout, zda výše uvedené nálezy souvisejí či nesouvisejí s pohřbíváním u kostela sv. Klimenta, je v každém případě jasné, že v určitém časovém úseku v interiéru hradu existoval pohřební areál paralelní přinejmenším s pohřebišťem v Žalově-cihelně (A i B), případně i Žalově-Na panenské.

Přehlédneme-li pohřebiště levohradeckých obyvatel (ve smyslu obyvatel žalovských) v celku, pak se při současném nastavení chronologických parametrů jeví vývoj následujícím způsobem. Na počátku, v 9. století, stojí jedno pohřebiště Žalov-Na panenské, následuje období, kdy se pohřbívalo v různé míře paralelně ve více pohřebních areálech (Žalov-cihelna A i B, zčásti Žalov-Na panenské, zčásti v areálu hradu), aby se v průběhu 11. století opět soustředilo pohřbívání do jediného místa, ke kostelu sv. Klimenta.¹⁹⁴ To co nevíme je, kolik hrobů uniklo na jednotlivých pohřebišťích odborné pozornosti a které hroby můžeme s jistotou přiřadit období 1. poloviny 11. století. Z tohoto důvodu se není možno kvalifikovaně vyjádřit jak k otázce kontinuity či hiátu pohřbívání v areálu hradu mezi 10. – 11. stoletím, tak definovat časové souvztažnosti mezi ukončením pohřbíváním v Žalově-cihelně a nárůstu pohřbívání u kostela sv. Klimenta (plynulá změna s obdobím překryvu pohřbívání v obou pohřebních areálech či změna skoková). Zatímco situaci na sklonku 9. a při nejmenším v 1. polovině 10. století můžeme hodnotit jako mj. důsledek rozšíření počtu

¹⁹⁴ V roce 2006 Středočeským muzeem v Roztokách zkoumané pohřebiště v Levohradecké ulici vzhledem k absenci hrobového inventáře není datovatelné. Předběžně je možno – vzhledem k lokálním stratigrafickým poměrům – jej datovat pouze obecně do středověku až novověku.

levohradeckých obyvatel, vývoj v 11. století pro nás zůstává velkou neznámou. Zatímco Pražský hrad a Praha zaznamenávají proměnu topografie pohřebišť, ale ne zásadní úbytek, zatímco např. i na Budči se pohřbívalo kolem přelomu 11. a 12. století ve více polohách (u rotundy?, u kostela P. Marie, u jižního opevnění), na Levém Hradci můžeme usuzovat z redukce na jediné pohřebiště též na redukci obyvatel. V tomto kontextu připomeňme, že v Klecanech pohřebiště tohoto horizontu zcela chybí. Naopak nejbližší pohřebiště existovalo v nedalekých Úněticích. Propojíme-i tyto údaje s tím co víme z listiny kanovníka Zbyhňeva vidíme, že nám zachycuje určitý stav proměny funkce sídel a držitelů majetků, ke kterým muselo dojít právě již někdy v 2. polovině 11. století. Je otázkou, do jaké míry se dušník Ostoj, tedy člověk „kapitulní“, potkával na Levém Hradci s lidmi „knížecími“.

Jaký význam mají poznatky z levohradeckých pohřebišť? Rozšiřují bázi nálezových celků, které vstupují do analýzy českých raně středověkých pohřebišť, potvrzují řadu dosavadních chronologických pozorování. Současně však některé závěry relativizují. Jednotlivé artefakty mají různě široké intervaly výskytu, k čemuž je potřeba připočíst možnost uložení artefaktu do hrobu s větším či menším odstupem nejen od doby výroby, ale i jeho použití a aktivní funkce v životě raně středověké komunity. Nádoby s jednoduchým okrajem či některé typy šperků paralelně se vyskytující v Žalově- Na panenské a v Žalově-cihelně A i B potkáváme v různém početním zastoupení, v různých kombinacích, což dobře umožňuje postihnout širší intervalu jejich výskytu ve zdejším prostředí a poskytuje příležitost pro srovnání s dalšími pohřebišti. Na tomto základě – pohřebišť jednoho z hradů – nelze dospět k soudům o absolutním datování jednotlivých artefaktů či jejich typů. Právě na příkladu žalovských pohřebišť lze ukázat, že chronologickou analýzu nelze provádět pouze jako analýzu jednotlivých zástupců hmotné kultury, aniž bychom podceňovali její význam, ale je třeba vyhodnocovat komplexně veškerá dostupná data, včetně pohřebního ritu, antropologických dat, nálezových okolností artefaktů a topografie kombinací různých znaků. Důležitá je nejen cesta od detailu k celku, ale naopak nové možnosti přináší práce s pohřebišti jako celky, což si představíme i v kapitole věnované sociálním aspektům pohřbívání.

8. ŠPERKY JAKO ZRCADLO KULTURNÍCH A EKONOMICKÝCH ZMĚN

V této kapitole se Žalovu a Levému Hradci vzdám k obecnějším otázkám spojeným se studiem šperku a vrátím se k nim pouze v některých pasážích. Ve studii *Der Kulturwandel in Böhmen des 10. Jahrhunderts aus archäologischer Sicht* jsem se soustředila na charakteristiku *kulturní změny* projevující se ve změně módy šperku z kovů, k níž došlo v průběhu 10. století (Tomková 2011, 199–208), změně od módy 9. až zhruba 1. třetiny 10. století ovládané především vkusem velkomoravským, k módě, v níž vůdčí roli zaujaly esovité záušnice. Důraz jsem přitom kladla na rozdíl mezi vůdčími reprezentanty obou mód, mezi zdobností náušnic velkomoravského stylu a minimalismem esovitých záušnic.

Ačkoliv Čechy byly v 9. století v kontaktu s územím východně i západně svých hranic, bylo to právě prostředí zvláště velkomoravských center, které bylo určující pro formování módy náušnic na českém území, a to především v případě klenotnický náročného šperku s filigránem a granulací byzantsko-orientální tradice. Je třeba si přitom současně uvědomit, že z Moravy byly přejímány pouze některé druhy šperků. Na jedné straně se z tohoto prostředí do Čech dostaly gombíky, proti tomu však prsteny s roztepaným zdobeným štítkem nikoliv. Jestliže v případě šperku byzantsko-orientální tradice o roli Moravy jako hlavního zprostředkovatele artefaktů a celého stylu, který můžeme označit jako velkomoravský, není pochyb, je třeba si klást otázku, jak je tomu s ostatními šperky. Prozatím se zdá, že Morava sehrála svou roli i v případě jednoduchého drátěného šperku. Vyloučit však nejde ani přímé kontakty s Podunajím. Pokud se – pod vlivem právě studia olivovitých korálků a dalších korálků hotovených technologií navíjení na trubičku, přímo inspirovaného nálezy ze Žalova-Na panenské a Žalova-cihelny – zaměříme na téma módy náhrdelníků, pak před námi vedle Moravy vystoupí další potenciální inspirační zdroj, Bavorsko (Košta – Tomková 2012, 199–214).

V souvislosti s esovitými záušnicemi v Čechách jsem ve výše uvedené studii upozornila na důležitost rozlišování mezi genezí typu šperku a genezí módy. Kořeny českých esovitých záušnic jako typu lze hledat na různých místech a v různých kulturních prostředích, neboť potenciální inspirační zdroje se nacházely jak v blízkém sousedství moravském a bavorském, tak v jihovýchodní Evropě. Móda esovitých záušnic reprezentuje nové estetické cítění, preferující jednoduchost proti okázalé byzantsko-orientální zdobnosti. V případě Čech se osobně přikláním k vnímání této změny jako určité reakce na módu předchozí. Módu esovitých záušnic jako takovou tedy považuji za produkt primárně domácího vývoje, nikoliv za výsledek převzetí módy cizí, byť v obecně rovině nelze přehlížet shody mezi

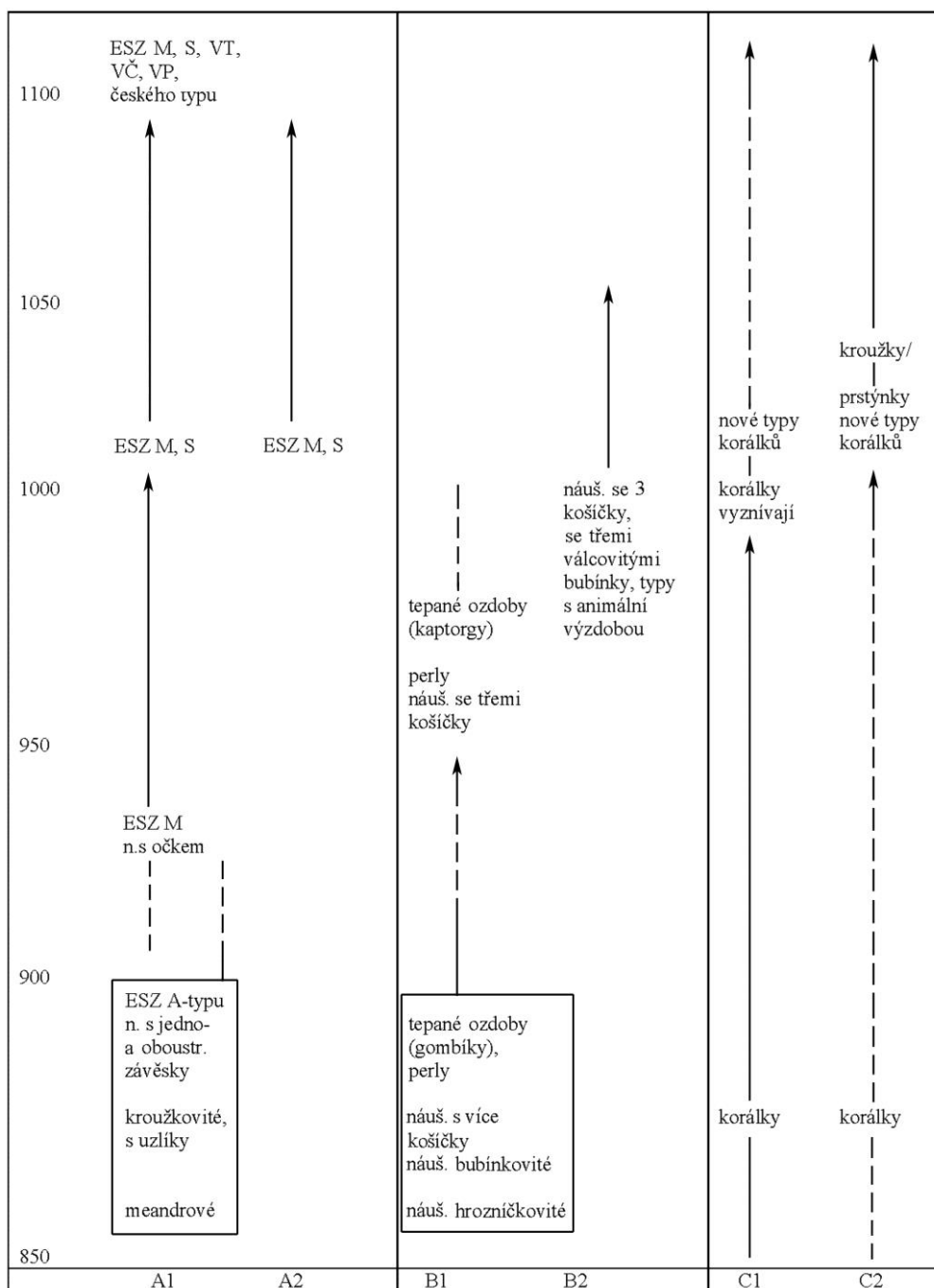
minimalismem módy českých záušnic (byť převážně malého průměru) a módy záušnic bavorských (byť převážně záušnic velkých průměrů).

Na problematiku šperku se však lze podívat i z dalších úhlů pohledu. Schematické zobrazení na *obr. 69*, zpracované na podkladě nálezů ze žalovských pohřebišť i Čech obecně sleduje vývoj jednotlivých komponent, tj. šperku jednoduchého drátěného (A), s granulací a filigránem (B) a skleněného (C) v dlouhé časové linii od 9. do 13. století, a to v kontextu nálezového prostředí, z něhož pocházejí. *První linie A* ilustruje vývoj a proměnu škály drátěného šperku. Pro starší část intervalu skupiny A, drátěného šperku, je charakteristická širší škála šperků (mj. meandrové náušnice, kroužkové náušnice, s uzlíky, s různými formami spodních závěšků, s oboustranným závěskem) zatímco později došlo k redukci typů směrem k náušnicím s očkem a především esovitým záušnicím. Porovnáme-li tento závěr s našimi znalostmi o počtech šperků, pak ve starším období je četnost šperků při širší škále nižší, zatímco v období módy esovitých záušnic při užší typové škále četnost šperků řádově vyšší. Většina šperků pochází z hrobů, v depotech z Čech se objevuje drátěný šperk až mladší skupiny, tedy esovité záušnice, a to až po roce 1000 (v 1. pol. 11. stol. Chodovice, Žatec, *Turek 1948*, 494, 503–504).¹⁹⁵

Druhá linie B – šperk s granulací a filigránem, k němuž můžeme připočíst též šperk tepaný (gombíky, kaptorgy), se až na výjimky, které tvoří některé typy stříbrných perel, vyznačuje také odlišností staršího a mladšího období ve škále užívaných šperků. Přitom v mladším období je tato škála podobně jako u drátěného šperku užší, byť o něco méně. Gombíky v mladším období již zcela vymizely. Nálezy stříbrných náušnic, perel a kaptorg se v závěru 10. století obrazně řečeno z hrobů přestěhovaly do depotů (Čistěves, Žatec).¹⁹⁶ I když i jejich reprezentanti patří do okruhu byzantsko-orientálního šperku, jedná se o odlišnou skupinu, než šperk velkomoravský a bezprostřední velkomoravské tradice. Za určité pojítka je snad možno považovat stříbrné perly, jejichž variabilita je s ohledem na jednoduchost přeci jen omezená. Uvedené závěry však platí jen a pouze pro území Čech (!).

¹⁹⁵ Proti tomu v Polsku a středním Německu docházelo k teauraci esovitých záušnic podstatně dříve (*Kóčka-Krenz 1993*, 48-50, 177, 181, 183, 185-187, 194): Dzierznica II (po 962, 10 ks., 13fr.), Gostyń (konec 10. stol.), Kotowice (po 983), Kurowo (po 991), Ldzań (po 996), Meschwitz (okolo 990), Murczyn (po 999), Piaski Wielkie-Dramino (po 950, 13ks), Psary (10. stol.). Ostatně i české denáry se v Polsku dostávají do země zřejmě o něco dříve než v samotných Čechách (např. Obrzycko, Uśc, Karwiany, Kórník, Zalesie, podle *Petráň 1998*, 79–80). Tento závěr je pochopitelně závislý na současné datovací konvenci jednotlivých depotů jak na slezském, tak českém území.

¹⁹⁶ Dosavadní fond depotů obsahující šperky naznačuje, že šperk s granulací a filigránem byl deponován v mírném předstihu (Čistěves, podle *Polanský – Tomková 2006*, 104–117), než se v depotech objevily též esovité záušnice.

Obr. 69. Schematický přehled vývoje českého raně středověkého šperku. A – Jednoduchý drátěný šperk; B – šperk s granulací či filigránem, tepaný šperk: 1 – pohřebiště, 2 – depoty; C – skleněné ozdoby: 1 – hroby, 2 – sídlištní kontexty. ESZ – esovitá záušnice

Linie třetí, skleněný šperk, zastupuje zcela odlišný materiál a zcela odlišný svět. Zatímco vymezení období přechodů ze staršího do mladšího období kovových šperků je problematické, neboť hranice mezi obdobími je – řečí popisů rozhraní z terénního výzkumu – rozplzlá, v případě šperku skleněného se dá poměrně přesně spojit s obdobím kolem roku

1000.¹⁹⁷ I když i v průběhu 11. století dožívají některé typy korálek z předchozího období, patrný je nástup jiných typů korálek a především skleněných kroužků a prstýnků. Nejenže však dochází ke změně typů ozdob, ale též i typů skel, z nichž byly vyrobeny. V hrobech jsou tyto šperky nacházeny jen ojediněle, jejich většina pochází výzkumů sídlištních situací. Přehlédneme-li uvedené schéma, je z něj patrné, že každá skupina šperků má svůj vývoj a tento vývoj je v zásadě diachronní (!).¹⁹⁸

Šperky nejsou pouze kategorií estetickou, ale vzhledem k analytickým možnostem dnešní doby je zájmové pole rozšířeno i o studium materiálů a technologií, odkud je již blízko do studia ekonomiky raně středověké společnosti. Nejčteněji zastoupeným materiálem jsou kovy jako celek a sklo, na dalším místě žebříčku stojí s jistým odstupem jantar. Podíl drahých kamenů a organických materiálů je naprosto marginální. Poznatky o kovech vycházejí z revize fondu šperků (*Příloha I*) a publikovaných výsledků rentgenové-fluorescenční analýzy šperků především ze žalovských pohřebišť provedené v Ústavu jaderné fyziky v Řeži AV ČR (*Fikrle – Frána – Tomková 2012*, 321–334; k metodice i výsledkům z pohřebišť Pražského hradu srv. *Frána – Tomková 2005*, 311–332). V současné době je ze žalovských pohřebišť znám jediný zlatý šperk z pohřebiště v Žalově-cihelně (skupina A). Na všech pohřebišťích, zvláště v Žalově cihelně A i B a Žalově-Na panenské je významně zastoupen šperk ze stříbra, a to především stříbra kvalitního (skupina B1 nad 85% Ag), které je předpokladem náročnějších klenotnických technik. Šperky ze zlacených slitin barevných kovů, eventuálně mědi registrujeme pouze v Žalově-na panenské a Žalově-cihelně A i B. Rozsáhlou skupinu tvoří šperky ze slitin barevných kovů nezlacené (J), a to na všech žalovských pohřebišťích. I na žalovských pohřebišťích podobně jako na pohřebišťích Pražského hradu se přitom projevuje následující tendence. Na pohřebišťích se šperky podunajské tradice a velkomoravské tradice převažují dvou- nebo tříprvkové slitiny mědi, cínu a zinku (D1 – D3), na pohřebišťích 11. – 12. století byly šperky častěji vyráběny z vícekomponentních slitin mědi, cínu, zinku a olova o různých poměrech (D4 – D5). Slitina cínu a olova (ŽAC-22/1949) či olovo (ŽAP-22/2003) jsou zastoupeny marginálně.

Na tutéž problematiku se můžeme podívat též optikou jednotlivých skupin a typů šperků. Šperk s granulací a filigránem, zastoupený ve studovaném souboru náušnicemi

¹⁹⁷ Zatím nepublikováno, tento závěr obsahem prezentací připravených ve spolupráci s E. Černou pro konferenci středověké archeologie v Kutné Hoře a konferenci v Žatci v roce 2013.

¹⁹⁸ Podobných linií vývoje artefaktů by bylo možno vést více. V oblasti šperku např. další samostatnou linií fakticky tvoří korálky a závěsky z drahých kamenů a jantaru (*Tomková 2012*, 173–175). Samostatný svazek linií tvoří keramika podle jednotlivých regionů (*Tomková 2011*, 205).

hrozníčkovitými a košíčkovitými, byl vyráběn z nejhodnotnějších kovů – zlata a stříbra, přičemž v některých případech bylo stříbro ještě zlaceno. Proti tomu šperk podunajské tradice, reprezentovaný náušnicemi s uzlíky, se spirálovým závěskem a meandrovitými, není již tak výrazně vázán na drahé kovy, i když i v tomto případě lze narazit na šperk stříbrný či zlacený. Stejně tak byl k jeho výrobě použit drát ze slitin barevných kovů. Zajímavě se vyprofilovaly náušnice s očkem, které byly zhotoveny buď ze stříbrného (skupina B1!), nebo pozlaceného drátu.

V tomto kontextu si povšimněme esovitých záušnic z pohřebiště v Žalově-Napanenské a v Žalově-cihelně, které reprezentují jejich nejstarší a starší horizont výskytu. Zastoupeny jsou exempláře stříbrné nižší ryzosti (B2!), jedna záušnice byla zlacená, další byly vyrobeny ze slitin barevných kovů (D2 a D3). Složením se odlišuje záušnice z hrobu ŽAP-6/2003 (NM H1-237 195) patřící do skupiny D5, a to s relativně vyšším obsahem olova. Analyzované esovité záušnice z mladohradištního pohřebiště Levý Hradec u kostela sv. Klimenta patří do skupin D4 a D5, v jednom případě do skupiny G. V případě pohřebišť Levého Hradce i Pražského hradu je tak pozorovatelná určitá obecnější tendence k posunu od esovitých záušnic staršího horizontu, vyrobených ze slitin D2 a D3, k esovitým záušnicím s těžištěm v 11. – 12. století, vyrobených ze slitin D4 a D5. Klasické bronzové záušnice (D2) se přitom objevují v obou dvou horizontech (srv. *Frána – Tomková 2005*, Tab. 3–6).

Na základě provedených analýz je možno konstatovat, že existuje řada analogií mezi složením šperků dochovaných na pohřebištích levohradeckých obyvatel a šperků obyvatel Pražského hradu a jeho předpolí. Tyto analogie lze nalézt jak v široké škále materiálů, tak i ve vývoji preferencí jejich použití. Současně je však třeba upozornit, že předložené závěry se váží zatím pouze na výběr šperků z uvedených pohřebišť a bylo by předčasné je zobecňovat.

Spektrum zastoupených kovů v zásadě nenasvědčuje tomu, že by stylové proměny šperků z kovů v průběhu 10. století výrazněji souvisely s proměnou surovinové základny. Jak v 9., tak 10. století ve střední Evropě byly dostupné zdroje stříbra. Nevíme však, z jakých zdrojů a v jaké podobě moravští a s odstupem i na českém území pracující klenotníci, stejně jako výrobci esovitých záušnic v Bavorsku, toto stříbro získávali. Nevíme, jaký byl vztah stříbra mincovního a šperkařského, což je otázka aktuální pro Čechy od doby zahájení ražby mincí v 60. letech 10. století. Nevíme, jaký byl podíl výroby šperků z primárně zpracované suroviny, např. v podobě hřiven, či z materiálu recyklovaného.¹⁹⁹ Šperky či ozdoby z mosazi dovolují uvažovat o tom, že se do střední Evropy dostávala mosaz zpracovaná do podoby

¹⁹⁹ Při studiu této otázky nelze odhlížet od studia tezaurace stříbra v raném středověku. Srv. pozn. 195.

hřiven z některé z oblastí, kde byl znám postup její výroby (*Děd 2012*, 295). Možnosti studia podoby a proměn metalurgie drahých a barevných kovů v raně středověkých Čechách jsou stále ještě omezeny pramennou základnou a jejím zpřístupněním, a to zvláště pro období 2. poloviny 9. a 10. století. Pramenů přibývá od 11. století, kdy již však nedisponujeme takovou šíří šperků.²⁰⁰

V případě šperků z kovů máme zatím jen minimální znalosti zdrojů surovin a cest hřiven, suroviny určené k recyklaci či polotovarů jako dráty a plechy ke klenotníkům. Stylové i technologické rozborů nasvědčují, že do Čech přicházely z různých směrů jak přímé importy, tak vzory aplikované a rozvíjené domácími řemeslníky (k tomu *Smetánka 1994*, 105–115). S cizími klenotníky přicházely i zkušenosti a znalost technologických postupů.

Přesuneme-li pozornost ke sklu, pak i tam docházelo k importu skleněných artefaktů, stejně jako – v případě olivovitých a G- korálků k domácímu zpracování dovezené suroviny. Právě v případě olivovitých korálků a dalších typů korálků navíjených na trubičku sice nevíme, odkud sklo přicházelo, lokalizovat však můžeme ohniska znalosti dané technologie, která se objevuje v prostoru středního Podunají,²⁰¹ jednak v bavorském Pomohání. Právě v případě skla – na rozdíl od kovů – můžeme také poukázat na to, že se změna ve spektru skleněné bižuterie, k níž dochází na počátku 11. století, potkává se změnou chemického typu používaných skel.²⁰²

Další materiály, jantar, drahé kameny (v případě Žalova-cihelny karneol a křišťál), stejně jako mušle cauri (Žalov-cihelna B) se dostávaly na české území jako importy a v 10. století primárně nepředpokládám zpracování jantarové suroviny na našem území. Zatímco původ jantaru byl baltský, mušle cauri se do Čech dostávaly, jak již bylo uvedeno, z Karpatké kotliny nejspíše prostřednictvím Maďarů. Cesty jantaru, drahých kamenů i cauri byly různé a přitom korálky i závěsky procházely jako importy Evropou a vstupovaly do lokálních mód.²⁰³

Zabýváme-li se jantarovými korálky, jejich distribucí a kontakty raně středověkých Čech, je třeba vnímat i jejich vazbu na problematiku šperku z kovů, resp. ze stříbra, se kterou

²⁰⁰ K tématu *Čiháková – Havrda 2008*, 216, obr. 7; *Čech 2008*, 90–91; *Zavřel – Mařík 2012*, 99–105; *Havrda – Zavřel 2008*, 333–357.

²⁰¹ O hlubších kořenech technologie navíjení na kovovou trubičku v oblasti avarského kaganátu *Štaššiková-Štukovská – Ungerman 2009*, 141, 143).

²⁰² Publikaci k danému tématu připravuje autorka spolu s E. Černou.

²⁰³ K jantaru ve střední Evropě v kontextu lokálních mód a nálezu drahých kamenů *Tomková 2012*, 166–180.

se potkává v rovině studia depotů mincí, artefaktů a zlomkového stříbra (podrobněji *Tomková 2012*, 175–178). V Čechách nálezy jantaru nejen spadají do doby ukládání depotů stříbrných předmětů, ale podstatně je předchází – i když v poněkud jiné rovině než ve Slezsku. V obecnější rovině je možno konstatovat, že ve Slezsku jakoby nám chyběly paralelní nálezy jantaru k horizontu depotů uložených do země v 2. polovině 10. století. Tento fázový posun je zčásti odrazem vývoje pohřebního ritu, zčásti názory na datování přechodu ke kostrovému pohřbívání ve Slezsku. K. Wachowski (1997) právem zdůrazňuje posun datování některých pohřebišť před rok 990.²⁰⁴ V 11. století, tedy v době, kdy byly depoty ukládány na obou územích, se naopak čteněji setkáme s jantarem ve Slezsku. Ovšem situace v tomto případě může být zkreslena jednak zúžením škály předmětů ukládaných v této době na českých pohřebištích, jednak problémem s odlišením hrobových celků 2. pol. 10. a 1. pol. 11. století v Čechách. Pokud budeme na obou územích abstrahovat od zkreslení daných proměnami pohřebních zvyklostí a proměnami datovacích konvencí a využijeme poznatků ze sféry ukládání depotů, pak lze vidět styčné body mezi studovanými komponentami ve Slezsku a Čechách a zhruba podobnou „úroveň dokladů“ vzájemných kontaktů v celém intervalu 2. poloviny 10. a 1. poloviny 11. století. Paralelu k těmto vztahům mezi Čechami a ostatními územími, zvláště středním Německem a Slovenskem, nenajdeme.

Vraťme se však k problematice domácích. Zatímco cestu od šperku k objednateli z řad knížecí rodiny či příslušníků elity si dovedeme představit – počítat můžeme jak s výrobou přímo při knížecím dvoře či významných centrech, tak s importy v nejrůznějších podobách (obchod, dar, věno apod.) –, cesty do dalších sociálních prostředí jsou méně jasné. I v tomto případě si jistě svou roli držely dary či odměna za prokázané služby. I když je obraz produkčního a následného redistribučního řetězce šperků z různých materiálů jako celek rozmazaný a ostřeji z něj vystupují relativně nahodilé prvky našich znalostí, přesto i tento obraz fakticky odráží poměrně rozvinutou strukturu ekonomických vztahů a jejich vývoj. Souběžně tento obraz zrcadlí kulturní a ekonomickou transformaci Čech, již můžeme usadit zhruba do širšího intervalu 1. poloviny 10. století, kdy bylo třeba se vyrovnat se situací, kdy již neexistovaly Velkomoravská a východofranská říše a kdy se utvářela nová mapa střední Evropy. A právě na jejím utváření se podíleli i první Přemyslovci.

²⁰⁴ Jako zajímavost je možné uvést lokalitu Radzików, z níž jsou známy jak depoty stříbra (po 996 a po 1008), tak nálezy jantaru a kaptorgy z hrobů (*Cach 1970*; *Suchodolski 1990*; *Kóčka-Krenz 1993*, 236; *Wachowski 1975*, Tab. 25). Podobná lokalita z Čech zatím není známa. S hradištěm Levý Hradec sice souvisejí nálezy jantaru na pohřebišti v žalovské cihelně a depot na úpatí blízkého vrchu Řivnáče. Tento depot však na rozdíl od depotu z Radzikówa II neobsahuje cizí mince, ani zlomkové stříbro (*Cach 1970*, 57).

9. SOCIÁLNÍ ASPEKTY STUDIA POHŘEBIŠŤ LEVÉHO HRADCE

Studium společnosti a společenské struktury vychází z různých pozic a jejího dělení – od členění genderového či dle věku, dle etnické příslušnosti, dle profese, náboženství až po tradiční dle majetkové diferenciaci. To co v dnešních studiích o minulosti, stejně jako v dotaznicích nejrůznějšího druhu postihujících naši současnost, je oddělováno do kapitol či polí dotazníku, v reálném životě funguje ve vzájemných interakcích. Samostatnou kapitolu této problematiky tvoří studium vnitřních hierarchií ovlivněných v různé míře různými kritérii. K jejich vzniku dochází ve všech jednotkách společnosti rodinou počínaje, přes rody, kmeny, profesní či náboženská uskupení až po národy a státy. Podceňovat bychom přitom neměli biologickou podmíněnost hierarchií. Jejich existenci totiž nelze vázat pouze na společenství lidí, neboť doprovází i příslušníky živočišné říše, žijící ve společenstvích. Do sociálních vztahů se promítají i znaky jako biologické dispozice jedince či počet dětí (Břeňová 2011, 98). Hlavní slovo ve studiu společenských poměrů minulosti patří historikům, kteří disponují pro různá období různě širokou pramennou základnou zahrnující od oficiálních dokumentů po vyprávění kronik, od památek literárních po ikonografický materiál.²⁰⁵ Přesto i historikové mají na svých mapách četná neznámá místa, přesto mezi nimi dochází k diskusím leckdy poměrně dramatickým (k tomu Třeštík – Žemlička 2007, 122–164; Macháček 2008, 598–626; Jan 2010, 117–136; Sommer 2010, 287–305).²⁰⁶ Právě proto je tak obtížné si představit, že prostřednictvím archeologie je možno složité předivo společenských vztahů rozpoznat. To co rozpoznáváme, jsou určité indicie s velmi širokým interpretačním polem.²⁰⁷ Jestliže jedním extrémem by bylo přeceňovat výpověď archeologických pramenů,

²⁰⁵ Škála pramenů se od sklonku 19. století rozšířila též o fotografické, zvukové či později audiovizuální dokumenty, se kterými pracují jak historikové, tak etnografové, sociologové či kulturní antropologové.

²⁰⁶ Pokud je mi známo, zatím nebyla zpracována souhrnná studie věnující se vývoji názorů historiků na raně středověkou sociologickou problematiku jako celek od dob Palackého po současnost, tak abychom získali přehled o styčných místech i rozdílných představách a mohli potvrdit či vyvrátit projekci těchto názorových konceptů v archeologii. Sledujeme-li diskusi, kterou zahájili D. Třeštík s J. Žemličkou a L. Jan na stránkách Českého časopis historického, stojí za to se začíst do publikace D. Kalhouse (2013) či názorů Fialových (1965, 36–55).

²⁰⁷ Studium sociálních aspektů českých raně středověkých pohřebišť neprovází tato pohřebišť od počátků jejich výzkumů, ale fakticky až v období po 2. světové válce, a to nikoliv primárně v rámci Čech, ale Československa. Cesty československé raně středověké archeologie vymezují práce jako Eisnerova *Devínská Nová Ves* (Eisner 1952, 334 a n.), Hrubého *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách* (Hrubý 1955, 316–327) či Dostálova *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě* (Dostál 1966). V těchto pracích do popředí sice vystupuje diferenciaci majetková, ale též profesní či „konfesní“, v případě Devínské Nové Vsi vstupuje do hry též otázka etnicity. Sociální struktury na podkladě především českých raně středověkých pohřebišť a pro mladší úsek raného středověku též na základě výpovědi písemných pramenů se velmi komplexně věnovala B. Sasse (1982). Toto studium je součástí širokého proudu zahrnujícího nejen pohřebišť raně středověká, ale pohřebišť obecně. Původně optimistické představy o přínosu studia pohřebišť a archeologie obecně k poznání sociálních struktur společností, k nimž nedisponujeme informacemi písemných pramenů, další vývoj oboru relativizoval (srv. např. Steuer 1979, 599; týž 1982, 81, 82; Sasse 1982, 310–311; Hanuliak 1998, 55–69; *Beyond Elites* 2012).

bylo by stejnou chybou jejich podceňování. Jen si musíme uvědomit, že obraz získaný na základě studia písemných pramenů a archeologických pramenů jsou dva různé obrazy dosažené různými cestami a postupy, které mohou, ale nemusejí mít své průsečíky.

Chceme-li se zamýšlet nad sociologickou výpovědí levohradeckých pohřebišť, je třeba nejprve charakterizovat, jaký potenciál v tomto směru jednotlivá pohřebišť mají. Poté se zaměříme na jejich konkrétní výpověď, abychom se v druhé části na základě srovnání s pohřebišti raně středověké pražské aglomerace na straně jedné a Mělnicka na straně druhé podívali na dané téma zase z jiného – širšího – úhlu pohledu.

Pohřebišťe obyvatel Levého Hradce mají z pohledu sociálních aspektů odlišný potenciál. Ať vnímáme pohřebišťe Žalov-cihelna jako jedno či dvě pohřebišťe, v každém případě je jeho výpovědní hodnota omezena značnou neúplností. V případě hrobů z pohřebišťe Žalov-cihelna A sledovaných J. A. Jírou a sběrateli nemáme jistotu nálezových celků a zcela postrádáme antropologická data a informace o vzhledu hrobů. Na druhé straně jsou z pohřebišťe známy velmi cenné nálezy, k nimž v ostatních pohřebních areálech nemáme paralely buď vůbec, nebo pouze v omezené míře. Jako celek tyto nálezy svou výpovědní hodnotu nepostrádají. V případě západní skupiny, Žalov-cihelna B, zkoumané I. Borkovským opět nemáme dostatečné informace o pohřebním ritu a antropologická data nejsou úplná. Vzhledem k tomu, že na základě šperků a keramiky, jak jsem uvedla výše, odhadujeme vývoj pohřebišťe od závěru 9. století do 10., eventuálně až počátku 11. století a jedná se o vícehorizontální pohřebišťe, je třeba počítat s redukcí hrobového inventáře v průběhu mladšího horizontu. Pohřebišťe Žalov-Na panenské zatím také není prozkoumáno celé, ale v každém případě máme jistotu nálezových celků a disponujeme relativně bohatými informacemi o úpravě hrobů. Jedná se o pohřebišťe jednohorizontální s počátkem v 2. polovině 9. století a dílčím překryvem na přelomu 9. a počátku 10. století s pohřebišťem Žalov-cihelna. Důležité je především to, že se na něm – dle dnešního stavu výzkumu – přestalo pohřbívat před tím, než hrobová výbava začala z hrobů ubývat. S ohledem na charakter výbav i ritus mají pohřebišťe Žalov-cihelna A, B a Žalov-Na panenské zcela odlišný potenciál proti pohřebišti/pohřebišťím přímo na Levém Hradci. Tam lze doložit pohřbívání již v 10. století, eventuálně na sklonku 9. století, avšak jedná se o ojedinělé doklady bez lokalizace, a tak ani není možno operovat významem pohřbu v blízkosti církevní stavby. Pohřebišťe mladohradištní a pozdějších období je s jistotou prostorově svázáno s kostelem, avšak s výjimkou období 16. – 17. století s hroby a náhrobky Boryňů ze Lhoty a jejich

příbuzných (Tomková 2001a, 223–225), postrádají pro námi sledované téma výpovědní hodnotu kromě informace o křesťanské orientaci pohřbívací komunity.

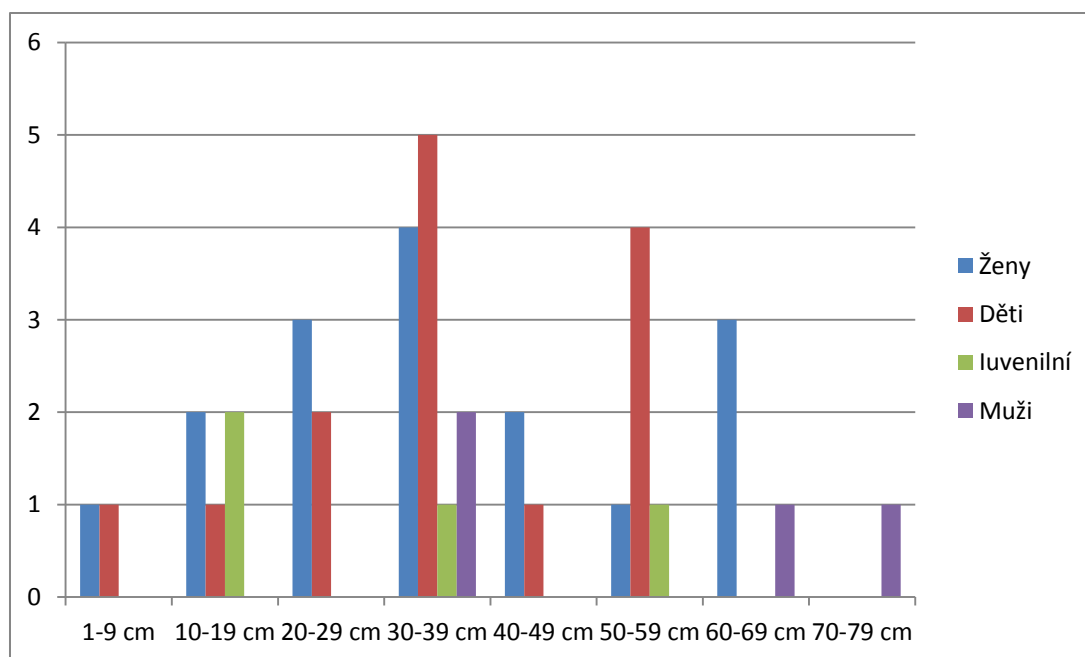
9. 1. SOCIÁLNÍ ASPEKTY POHŘEBNÍHO RITU

V rámci studia sociálních aspektů pohřebního ritu se nejprve zaměříme na pohřební ritus. Musíme se přitom vrátit k datům, kterými jsme se zabývali v kapitole věnované pohřebnímu ritu (kapitola 6.1.6.3). V té jsme již konstatovali, že možnosti využití pohřebiště Žalov-cihelna B jsou omezené (tab. 33). I z toho mála, co víme o hloubkách hrobů (od povrchu skryvky, nikoliv původní úrovně) v sezóně 1952, je patrné, že muži byli zpravidla pohřbeni v hlubších hrobových jamách, obdobně jako jedinci s početnější či hodnotnější výbavou. To neznamena, že nenarazíme na výjimky. Tak jedinci pohřbení v hrobech ŽAC-37 a 38/1952 o hloubce více jak 70 cm nedisponovali žádnou hrobovou výbavou. Žena pohřbená ŽAC-45/1952 s dochovaným vrchním prknem s hrozníčkovitou náušnicí byla pohřbena v relativně mělkém hrobě, jehož dno dosahovalo v podloží pouze 25 cm v podloží. V tomto případě ovšem nevíme, jaká byla původní úroveň, z níž byl hrob zahlubován, a tudíž jaká byla mocnost nad krycím prknem. Posoudit rozměry hrobových jam nelze, neboť máme pouze údaje o rozměrech koster, nikoliv celých hrobů.

Hloubka v cm	Počet hrobů	Číslo hrobů
1-9	1	46,
		35, 44, 55, 64
10-19	4	
20-29	6	43, 45, 52, 54, 59, 64,
30-39		
		39, 56, 62, 63, 66
40-49	5	
50-59	6	48, 49?, 50, 53, 58?, 65
60-69	2	40, 60
70-79	1	38
80-89	1	37
90-100		
100-110	1	41

Tab. 33. Žalov-cihelna B. Rozložení hrobů dle jejich maximálního zahloubení od povrchu spraše.

V podstatně lepší situaci jsme v Žalově-Na panenské. Tab. 34 a obr. 70 ilustrují poměrně rovnoměrné rozložení hrobů z pohledu antropologických charakteristik. V hrobech se zahloubením do 20 cm, z nichž jsou zpravidla dochovány pouze spodní části hrobových jam, byly kromě dětí pohřbeny dospělé ženy či juvenilní jedinci v silně skrčené poloze nebo s pokrčením nohou. I když mužských hrobů je málo (pouze 4), za povšimnutí stojí, že na rozdíl od ostatních jsou v hrobech hlubších než 30 cm a neznáme tedy mělké mužské hroby.

Obr. 70. Žalov-Na panenské. Rozložení hrobu dle jejich maximálního zahloubení od povrchu skryvky ve vazbě na antropologické charakteristiky (bez kategorie neurčeno, hrobů ŽAP-A a B/2003 a skladu kostí ŽAP-15b).

Dva z mužských hrobů (ŽAP-4 a 9/2003) patří k nejhlubším. Pozoruhodné jsou i poměrně hluboko zahloubené hroby v kategorii 50–59 cm. V případě ženských hrobů, které se vyskytovaly kromě největší hloubky nad 70 cm ve všech hloubkových intervalech, leží „maximum“ u hloubek 30–39 cm, ale vyskytují se i hroby hluboké 60–69 cm. V případě dětských hrobů, v které však již nedosahují hloubek nad 60 cm, leží maximum také u hloubek 30–39 cm, zároveň však je nápadná skupina dětských hrobů s hloubkou 50–59 cm. Mezi 4 dětmi v hrobech zahloubených v do hloubky 50–59 cm najdeme 3 děti kolem 4 let a jedno do 1 roku. Je zajímavé, že zatímco dítě z hrobu ŽAC-33/2005 bylo poměrně dobře vybaveno (esovitá záušnice staršího typu, náhrdelník s korálkem a závěskem, a nádoba), dítě z hrobu 19 bylo na onen svět vybaveno pouze nožem, ovšem úprava jeho hrobu byla nadstandardní.

A	Celkem	Ženy	Děti	Iuvenilní	Muži	Ostatní
1-9 cm	3	1	1			1
10-19 cm	5	2	1	2		
20-29 cm	5	3	2			
30-39 cm	14	4	5	1	2	2
40-49 cm	3	2	1			
50-59 cm	6	1	4	1		
60-69 cm	4	3			1	
70-79 cm	1				1	
B	Celkem	Ženy	Děti	Iuvenilní	Muži	Ostatní
do 19 cm	8	3	2			1
20-39 cm	19	7	7	1	2	2
od 40 cm	14	6	5	1	2	

Tab. 34. Žalov-Na panenské. Rozložení hrobů dle jejich maximálního zahloubení (osa y) od povrchu skrývky při členění hloubek a) po 10 cm, b) po větších rozmezech.

Vezmeme-li v úvahu, že až na výjimky nedisponujeme skutečnou hloubkou hrobu a že studovaný soubor je nevelký, takže počty v jednotlivých kategoriích dosahují často hodnoty 1–2 jedinců, pak z výše uvedených pozorování lze považovat za významná pouze dvě: pohřby jedinců se silným či slabým skrčením v nejmělkých hrobech a hlubší hrobové jámy mužů.

Přejdeme-li k plošným rozměrům hrobových jam, vezmeme si jako určující jejich délku, neboť je z hlediska rozměrů dostatečně reprezentativní. V tab. 35 a na grafu na obr. 25 (viz subkap. 6.1.6.3.), který ilustruje vazbu mezi délkou hrobu a antropologickými charakteristikami, jak jsem již uvedla, je zřetelně vidět, že i hroby dětí nabývají velkých rozměrů. V obecné rovině/v globále pak platí, že délky dětských hrobů jsou vychýleny směrem k nižším hodnotám než hroby dospělých. Směrem k vyšším hodnotám jsou naopak vychýleny hroby mužů.

Sledujeme-li korelace s povrchovým vyznačením a konstrukcí hrobu a výbavou, pak můžeme konstatovat, že:

1. Existenci dřevěných hrobových konstrukcí je charakteristická pro hroby s délkou od 170 cm výše. V menších se podařilo rozpoznat konstrukce výjimečně, což je však dáno též malou hloubkou některých z nich.
2. Kratší hrobové jámy do 140 cm jsou charakteristické především pro hroby dětské, a to jak do 3 let (ŽAP-38/2005, 40/2009), tak děti 5-8 letých (ŽAP-3 a 5/2003). V jednom případě je

zastoupen juvenilní jedinec ve skrčené podobě. Patří k hrobům mělkým do 20 cm, méně často středně hlubokým do 40 cm.

3. Hrobové jámy o délce od 140 cm do 190 cm jsou charakteristické nejen pro hroby žen, jak bychom předpokládali, ale též pro hroby dětské, a to přitom často dětí do 2 let (ŽAP-14/2003, 34, 35, 39/2005 a 41/2011), eventuálně 4 let (ŽAP-17/203). Ženské hroby jsou jak standardní (ŽAP-2 a 25/2003, 30/2004), tak v odchylných polohách s pokrčením nohou (ŽAP-26 a 27/2004); poloze na břicho s pokrčenýma nohama (ŽAP-1/2003) či působící dojmem nedostatku místa pro kostru (ŽAP-23/2003). Některé patří k těm, z nichž byl zjištěn pouze spodek hrobové jámy a jsou jen mělké, většina dosahuje středních hloubek, menšina hloubek nad 190 cm. Z hlediska hrobových výbav, registrujeme jak hroby bez výbavy (ŽAP-23 a 25/2003, 26 a 27/2004), tak hroby s hrozníčkovitými náušnicemi v kombinaci s korálky (ŽAP-14 a 17/2003) či drátěnými náušnicemi/záušnicemi (ŽAP-30/2003), eventuálně jinou, spíše jednodušší výbavou (s nádobami ŽAP-34 a 35/2005, s jinými artefakty ŽAP-1/2003 a 41/2011).

4. Nejpočetnější jámy o délce nad 190 cm patří převážně ženám (ŽAP 6/2003, 7/2003, 8/2003, 10/2003, 18/2003., 20/2003, 22/2003, 24/2003, 28 a 29/2004, 37/2005). Všechny tyto hroby obsahovaly nějaký ženský šperk, a to jak s granulací či jednoduchý drátěný v kombinaci s korálky; či alespoň – jako v hrobě ŽAP-37/2005 pár skleněných korálků. Právě do této skupiny spadají všechny ženské hroby se sety šperků či artefaktů. Právě ženský hrob ŽAP-24/2003 se setem náušnic patří vedle hrobu ŽAP-20/2003 s pohřbem v dubové rakvi patří na lokalitě k nejdelším (i když nikoliv nejhlubším).

Výhradně do této skupiny patří hroby mužů, a to jak s výbavou jednoduchou pouze v podobě nádoba a nůž (ŽAP-4/2003), tak s ostruhami (ŽAP-15a/2003), tak s většími sety železných předmětů doplněných sekerou (ŽAP-9/2003) či velkým nožem (ŽAP-32/2005). Není překvapivé, že se zpravidla ve všech případech jednalo o ženské i mužské hroby středních až větších hloubek.

Zastoupeny jsou i dětské hroby (ŽAP-13, 19, 21/2003 a 33/2005) včetně mimořádného hrobu jedenáctiletého až dvanáctiletého dítěte se setem stříbrných šperků zahrnujících hrozníčkovitou náušnici, náušnici se šesti košíčky, náhrdelníkem, jehož součástí byly i stříbrná ozdoba s pukličkami a řetízkovým filigránem, s nožem a vědrem. Tento hrob nepatří k nejhlubším v rámci dětských hrobů, rozhodně však k největším. Proti tomu relativně

Délka v mm	Muži	Ženy	Děti	Iuvenilní a ostatní	Celkem
90-99				1	1
100-109			1		1
110-119			1		1
120-129			1		1
130-139			1		1
140-149			1		1
150-159		3	3	1	7
160-169		1	1		2
170-179		2	1		3
180-189		2			2
190-199			1		1
200-209			1		1
210-219		1	2		3
220-229	1	1			2
230-239		4	1		5
240-249		2			2
250-259	1	1			2
260-269					
270-279	2				2
280-289		1			1
290-298		1			1

Tab. 35. Žalov-Na panenské. Četnost hrobů podle délky hrobu zachycené v úrovni skrývky ve vazbě na antropologické charakteristiky.

z dětských hrobů nejmělký hrob (hl. okolo 24–26 cm) zhruba tříletého dítěte ŽAP-21/2004 s vnitřní dřevěnou konstrukcí a povrchovým vyznačením proti tomu žádnou výbavu neobsahoval.

I přes existenci výjimek, můžeme celkově konstatovat, že na pohřebišti v Žalově-Na panenské je prokazatelná korelace mezi hroby s početnější či hodnotnější výbavou a většími rozměry hrobových jam, stejně jako mezi hroby mužskými a většími rozměry hrobových jam. I když se dnes zdá, že pohřebiště Žalov-Na panenské jako takové je charakteristické poměrně velkým podílem větších hrobových jam, což je zřejmě ovlivněno i jeho chronologickým postavením, bude třeba v budoucnu tato pozorování ověřit na základě porovnání s dalšími lokalitami, resp. alespoň s těmi, které takové srovnání umožňují (srv. nemožnost přímého srovnání s pohřebišti v Žalově-cihelně).

9. 2. HROBY BEZ VÝBAVY

V každém zpracování pohřebiště narazíme na kapitoly, věnované hrobům s výbavou a rozboru nejbohatších hrobů připisovaných elitě. Pokusme se vžité zvyky alespoň zčásti porušit a začněme naopak těmi hroby, které žádnou hrobovou výbavu neobsahovaly.

Žalov-cihelna B

Předmětem vyhodnocení mohou být pouze hroby zkoumané I. Borkovským (včetně hrobů zkoumaných Z. Smetánkou a B. Nechvátalem v roce 1957), v jejichž případě nám bude nejvíce vadit nedostatečné dochování antropologického fondu. V úvahu je třeba brát i podíl poškození hrobů postdepozíčními procesy a postupem těžby. Do analýzy vstupuje 21 hrobů (ze 71). Pokud bychom se opřeli pouze o antropologicky určené jedince, jichž je pět, pak jeden patřil dítěti ve věku inf. III, dva ženám ve věku mat- I–II a adultus I – maturus I, jeden muži adultus I–II a poslední neurčenému jedinci ve věku maturus – senilis. Přičteme-li určení I. Borkovského vycházející z délky hrobové jámy, pak získáme dalších devět hrobů dětí. Ostatní jedinci patří do skupiny neurčeno-neurčitelné. Počet hrobů bez výbavy dospělých a dětí je v zásadě vyrovnaný (11:10). Při vysokém počtu neurčených jedinců se jeví v převaze dětské hroby nad hroby žen.

Z hlediska orientace se v uvedeném souboru nenachází žádný jedinec uložený v nestandardní orientaci V–Z. Některé hroby byly poměrně mělké (ŽAC-35/1952, 55/1952, 62/1952), jiné hluboké (ŽAC-37/1952. Právě v případě mělkých hrobů zasahujících do spráše pouze do hloubky 10 cm by eventuálně bylo možno uvažovat o možném zkreslení postdepozíčními procesy, především erozí, v jejímž důsledku mohla část výbavy, především nádoby, zmizet. Poloha nebožtíků je určitelná v různé míře u 13 hrobů. Všichni jedinci leželi na zádech v natažené poloze, s rukama podél těla, eventuálně s jednou rukou v pánvi. Poloha lebek byla přímá, na pravé i levé lici. Zbytek prkna byl registrován v hrobě dítěte, muže i ženy. Zajímavé z pohledu ritu jsou hroby ŽAC-5/1949, 24/1949, 55/1952. První patřil dítěti v superpozici s hrobem 14, těsné uložení kostí skeletu nasvědčuje stažení těla textilií. Další dva jsou charakteristické prezencí opukových kamenů, v hrobě 24/1949 na pánvi, v hrobě ŽAC-55/1952 pod hlavou. To je pozoruhodné z toho důvodu, že z tohoto pohřebiště je znám již pouze jeden další případ opukových kamenů, tentokrát v hrobě s výbavou ŽAC-21/1949.

Žalov-Na panenské

Na pohřebišti Na panenské bylo bez hrobové výbavy uloženo 12 jedinců (ze 44, *obr. 71*), což při počtu hrobů představuje výrazně nižší podíl, než na pohřebišti Žalov-cihelna B. Najdeme mezi nimi čtyři děti od jednoho roku výše, dva dospívající, tři ženy ve věku *adultus* a jednu ve věku *maturus* a žádného muže. U jednoho dospělého jedince nebylo určeno pohlaví, v jednom hrobě se kostra nenalézala. Počet ženských i dětských hrobů bez výbavy je oproti pohřebišti Žalov-cihelna B vyrovnaný.

Z hlediska orientace se v uvedeném souboru se nenachází žádný jedinec uložený v nestandardní orientaci V–Z. V devíti hrobech nebyla rozpoznána žádná vnitřní hrobová konstrukce, přičemž ve všech těchto případech se jednalo o hroby mělké, resp. o hroby, z nichž se dochovala pouze spodní část hrobové jámy. V jednom případě se skelet nedochoval vůbec. Pokud je poloha skeletu určitelná, pak jedinci zpravidla leželi na zádech s rukama podél těla (ŽAP-2/2003, 5/2003, 26/2004, 31/2005), či s jednou rukou v klíně (ŽAP-25/2003).

Několik hrobů si však zaslouží zvýšenou pozornost, ať již s ohledem na anomálie v uložení kostry nebo úpravu hrobu. Odchytky od standardní polohy skeletu registrujeme v hrobech ŽAP-12/2003 (skelet ve skrčené poloze na levém boku, 1 zubní kaz), 23/2003 (mimo osu jámy, lebka sklopena/vyvrácena), 27/2004 (skrčení nohou, nepřirozená poloha lebky). I když vzhledem k mělkosti hrobů musíme zvažovat vliv postdepozičních procesů (ty se mohly např. podepsat na nepřirozené poloze lebek v hrobech ŽAP-23/2003 a 27/2004), pokrčení, skrčená poloha či indikace vtěsnávání jedince do jámy již patří k vlastním charakteristikám hrobů. (Do kapitoly o ritu – zvažujeme-li datování hrobů 3 a 12 do raného středověku, víme-li od roku 2009, že na lokalitě jsou zastoupeny i pohřby pravěké, pak je třeba poukázat na to, že s nimi nejeví žádnou podobnost). V případě hrobu ŽAP-23/2003 lze podle polohy skeletu soudit na to, že žena byla pohřbena do prosté hrobové jámy, která je rozměrově poddimenzovaná, což se mohlo projevit v uložení ženy mimo osu hrobu a ve sklopení hlavy. Možná byl pohřeb překryt prknem, čemuž by mohl nasvědčovat dochovaný stupínek u nohou.

Z pohledu ritu patří k nestandardním pohřbům dítěte ŽAC-3/2003 do oválné jámy. Pozornost budí též hrob tříletého dítěte ŽAP-21/2003, jehož hrobovou jámu (délka na povrchu 192 cm, délka vnitřní hrobové konstrukce 163 cm) je možno hodnotit jako prostorově naddimenzovanou. Ve zjištěné úrovni povrchu se dochovala kulová jamka, interpretovaná

jako pozůstatek povrchového vyznačení hrobu. Jinak pohřeb jeví všechny znaky běžného pohřbu v dřevěné konstrukci, z níž se dochovalo víko i podložka.

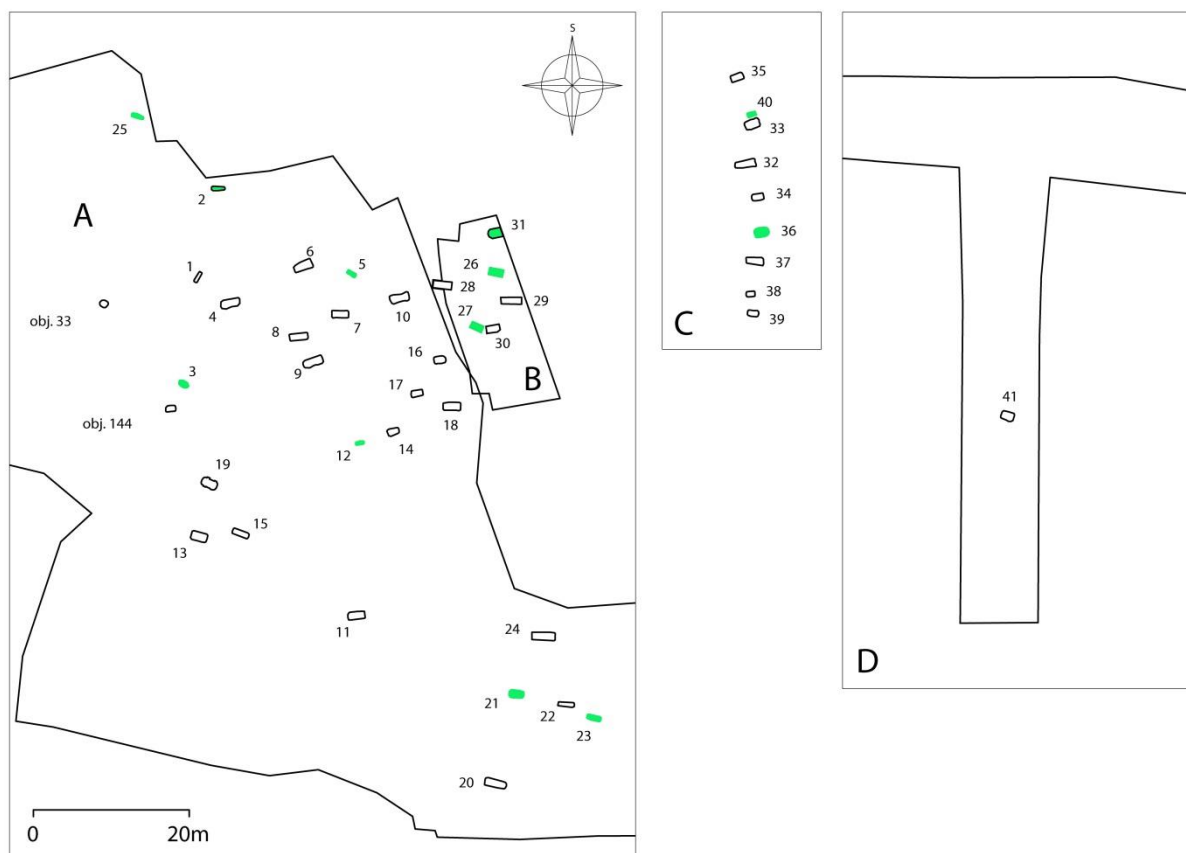
Na pohřebišti Žalov-Na panenské můžeme v zásadě identifikovat tři skupiny pohřbů bez výbav: 1. standardní, neodlišující se od pohřbů s výbavou; 2. pohřeb odlišující se od standardu naddimenzovanou jamou; 3. pohřby odlišující se od standardu anomáliemi v uložení kostry, eventuálně poddimenzovanou hrobovou jamou. Z této situace lze odečítat i v rámci hrobů bez výbavy značnou variabilitu, v níž můžeme hledat odraz odlišného postavení jedinců v rámci vnitřní hierarchie komunity, aniž bychom však tuto situaci jakkoliv spojovali s diferenciací majetkovou.

Zaměříme-li se na polohu hrobů bez výbavy vůči hrobům s výbavou, pak je patrné, že jsou na pohřebišti rozptýleny a nevytvářejí lokální koncentrace. Mezi některými hroby jsou příliš velké odstupny na to, aby bylo se zamýšlet nad vzájemnými prostorovými vazbami. Pokud jde o hroby ŽAC-5/2003, 26/2004, 27/2004, 31/2004, nalézají se v oblasti s hroby dospělých žen a dospívajícího jedince se šperky. Jako skupina s velkou vypovídací schopností se jeví skupina, v rámci níž se nacházejí hroby ŽAC-21/2003 a 23/2003. Uvedené skupině dominuje hrob ŽAC-22/2003 a vedle dalších dvou šperky vybavených pohřbů dospělých žen. I když dítě z hrobu ŽAC-21/2003 nemělo hrobovou výbavu, přesto díky velkým rozměrům hrobové jámy, standardní úpravě hrobu a povrchovému vyznačení jeho hrob dobře zapadá do kontextu ostatních hrobů. V ostrém kontrastu proti tomu stojí pohřeb ženy ve velikostně poddimenzované jámě ŽAC-23/2003, který skutečně mohl být oproti sousedním mělčí a více než pravděpodobně indikuje nižší sociální statut pohřbené ženy oproti ostatním.

Řada devíti hrobů ŽAP 32-439/2005, 40/2009 má také své hroby bez nálezů. Hrob s číslem 36 je jako celek problematický a nemá ani dochovanou kostru. V hrobě ŽAC-40/2009, z něhož bylo zachyceno pouze dno, zatímco vrchní část byla oderodována, bylo pohřbeno dítě. Je jediným dítětem z šesti zde pohřbených dětí, které je bez jakékoliv výbavy. Souběžně je třeba upozornit na to, že v tomto případě mohla výbava, např. v podobě nádoby, zmizet až v důsledku sekundární eroze.

Podíl ženských a dětských hrobů v Žalově-Na panenské bez výbavy je vyrovnanější, než v Žalově-cihelně B, ale není jisté, do jaké míry je tento závěr reprezentativní. V Žalově-cihelně B nepozorujeme žádné významové korelace na rozdíl od Žalova-Na panenské, kde se objevuje vazba na zvláštnosti v ritu. Porovnáváme-li pohřebiště Žalov-Na panenské a Žalov-cihelna B, je patrné, že vliv na absenci výbavy mohlo mít více faktorů. Od odrazu

specifického postavení ve skupině, přes vliv doby pohřbení, kdy již ubývá hrobových výbav obecně, k absenci nálezů v důsledku sekundárních procesů postihujících pohřebiště.

Obr. 71. Žalov-Na panenské. Hroby bez výbavy.

9. 3. POHŘEBIŠTĚ OBYVATEL LEVÉHO HRADCE Z POHLEDU HROBOVÝCH VÝBAV

Srovnání pohřebišť Žalov-cihelna A, B a Žalov-Na panenské komplikuje, jak již bylo řečeno v úvodu kapitoly, nestejná úroveň pramenné základny, stejně jako jejich odlišný chronologický záběr. Z tohoto důvodu nelze a nemělo by smysl porovnávat obě pohřebiště v detailu – např. v podobě grafů zachycujících počty artefaktů ve vazbě na pohlaví a věk. Na druhé straně nám však nic nebrání konstatování styčných míst a rozdílů, které v sobě nesou informaci dotýkající se studia sociálních aspektů a nejsou bezprostředně ovlivněny výše uvedenými omezeními.

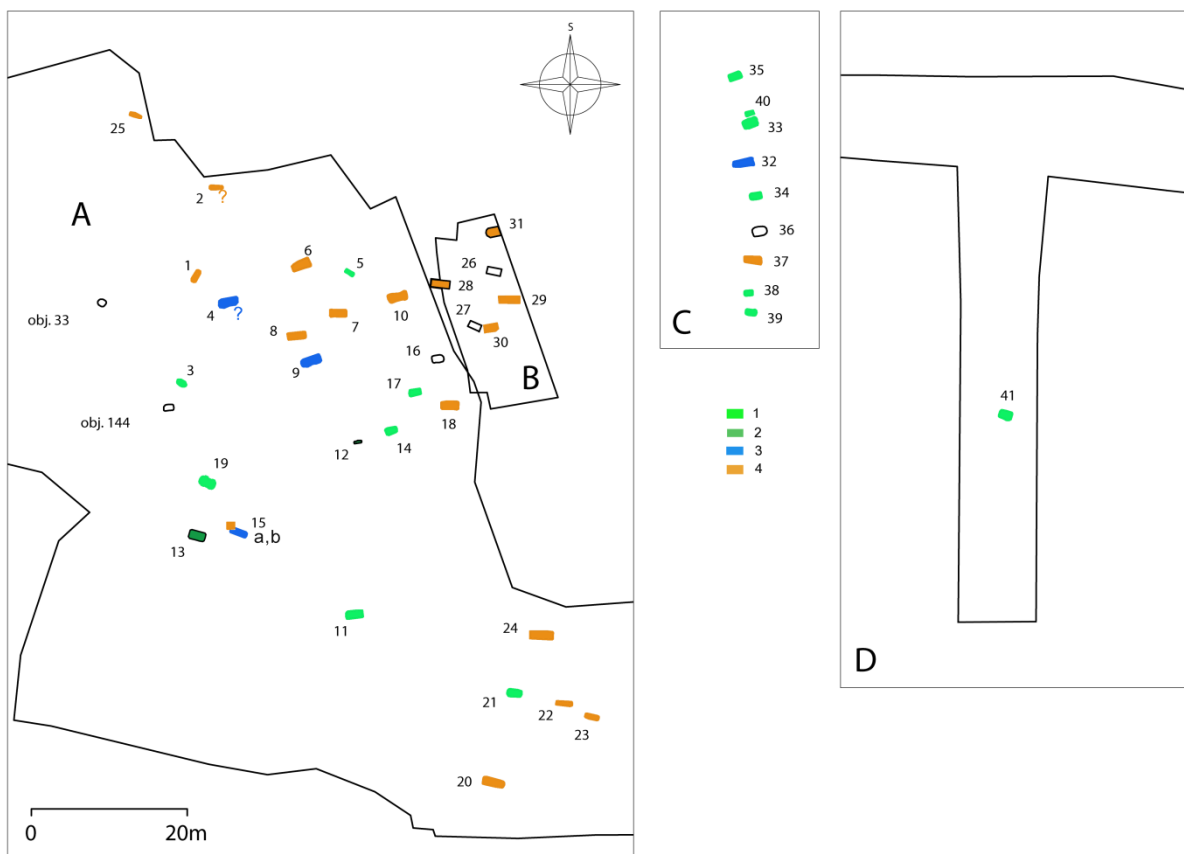
Důležitou informaci přinesl antropologický výzkum, který upozorňuje na významný nedostatek hrobů mužů na pohřebišti Žalov-Na panenské (obr. 72, blíže Stránská 2012, 372–

373).²⁰⁸ Ty sice v živé populaci předpokládáme, avšak netušíme, proč nám jejich pohřby až na výjimky na tomto pohřebišti chybí/proč jsou jejich hroby zastoupeny v míře menší, než by tomu mělo být. Přitom z antropologických dat shromážděných J. Matiegkou vyplývá, že to se obdobný jev již netýká chronologicky mladšího hřbitova u kostela sv. Klimenta (*Stránská 2012*, 370, Tab. 1). Velkou neznámou je v tomto směru pohřebišť Žalov-cihelna A, kde nedisponujeme dostatkem antropologických dat.²⁰⁹ Povšimněme si, že v Žalově-Na panenské, oni dva „měřitelní“ muži nedosahovali 170 cm, a jedinec z hrobu 32/2005 byl gracilní konstituce a svou výškou 163 cm patřil dokonce mezi jedince ve své době podprostřední. Specifická je situace v Žalově-cihelně B. V rámci antropologického rozboru, který mohl být proveden pouze u části hrobů, byly identifikovány mužské hroby, pro něž je mj. charakteristickým znakem výška nad 170 cm. Přičteme-li k těmto jedincům jedince z hrobů, které nebylo možno antropologicky hodnotit, avšak délka kostry se pohybovala od 170 cm výše a můžeme je v souladu s původními terénními záznamy I. Borkovského se značnou dávkou pravděpodobnosti hodnotit jako mužské, čemuž v některých případech napovídá i skladba hrobové výbavy, pak vše nasvědčuje tomu, že muži jsou na tomto pohřebišti, jak se zdá, zastoupeni opravdu podstatně častěji než v Žalově-Na panenské.²¹⁰ Jistotu o jejich skutečném podílu však již nikdy nezískáme. Pokud mají či měla pohřebišť v Žalově-cihelně podíl mužských hrobů statisticky odpovídající průměrnému zastoupení mužů na raně středověkých pohřebištích, nevysvětluje to situaci na pohřebišti v Žalově-Na panenské, ale dovoluje to uvažovat o nějaké důležité změně ve zdejší společnosti, byť její geneze nám zůstává utajena. Uvědomuji si přitom, že tato důležitá sociokulturní informace není interpretovatelná v rámci jedné lokality, jedné aglomerace. Připomeňme, že s obdobným jevem se setkáváme též na pohřebištích Praha 1 – v západní skupina Jízdárna (tzv. Lumbeho zahrada), Klecany I, Budeč – Na Týnici (*Stránská 2012*, 372–373). Jeho posouzení je ovšem úkolem až budoucího srovnání uvedených lokalit a aglomerací.

²⁰⁸ K antropologicky třem určeným jedincům mužského či spíše mužského pohlaví, což je v případě hrobů ŽAP-15a/2003 a 32/2005 v souladu s hrobovou výbavou můžeme připočítat též hrob ŽAP-9/2003, kde můžeme soudit na muže dle výbavy (sekera a soubor nožů a železných artefaktů (*Stránská 2012*, tab. 2; *Tomková 2012/Příloha*, obr. 131).

²⁰⁹ Antropologicky bylo určeno pouze 6 jedinců z výkopů z 2. poloviny 19. stol., z nichž čtyři byli muži (*Stránská 2012*, tab. 2).

²¹⁰ Antropologicky jako muž či spíše muž jsou určeni jedinci z hrobů ŽAC-2a/1949, 6/1949, 41/1952, 58/1952, 1/1957, 3/1957, ŽAC-sběr. Charakteristickým znakem zdejších mužů je výška od 170 cm výše, nepočítáme-li mladé jedince. S ohledem na výšku nad 170 cm, eventuálně i inventář můžeme k mužským hrobům řadit též hroby ŽAC-7/1949, 24/1949, 33/1949, 49/1952, 53/1952, 59/1952, 61/1952a.

Obr. 72. Žalov-Na panenské. Hroby mužů, žen a dětí (bez ohledu na prezenci či absenci výbavy).
1 – děti, 2 – dospívající, 3 – muži, 4 – ženy.

Vraťme se však k pohřebišťům na žalovském katastru. Proti pohřebišti Žalov-cihelna nacházíme v Žalově-Na panenské variabilní úpravy hrobů a hroby velikostně naddimenzované. Charakteristickým znakem pohřebišť v Žalově-Na panenské je dále vysoký podíl hrobů s výbavou (32 s výbavou, 12 bez výbavy), a to s výbavou obsahující širší škálu předmětů než s jakou se setkáváme zpravidla v hrobech v Žalově-cihelně. Obyvatelé pohřbívalí v Žalově-Na panenské však na druhé straně neukládali do hrobů zlaté šperky. Dále chybí gombíky, ať domácí či importované, určité typy hrozníčkovitých náušnic, stejně jako četnější košíčkové náušnice. Naopak zlacení a šperky ze stříbra se vyskytují na obou lokalitách. Budeme-li považovat olivovité perly za výsledek domácí produkce a s jistotou za výsledek produkce středoevropské (blíže kap. 7. 7.), pak pro pohřebišť Žalov-Na panenské jsou charakteristické náhrdelníky s převahou právě těchto korálků, zatímco pohřebišť Žalov-cihelna A i B se vyznačují převahou importovaných korálků ze vzdálených oblastí. V mužském hrobě ŽAP-15a/2003 se sice nacházely ostruhy s garniturami, avšak poškozené a v kombinaci s nožem s jednodušší čepelí, avšak proti tomu v Žalově-cihelně A a B jsou

ostruhy jednak četnější, jednak v případě hrobu ŽAC-58/1952 se jedná o kvalitnější výrobek doprovázený s nožem s kvalitní čepelí (*Hošek – Ottenwelter 2012, 288*).

Na první pohled tedy vidíme, že každé z pohřebišť funguje odlišně. V žádném případě přitom nemáme důvod uvažovat o „profesním“ odlišení komunit. I když v obecné rovině nelze vyloučit, že na levohradeckých pohřebištích našli místo posledního odpočinku i „cizinci“, hmotná kultura či pohřební zvyky nevykazují znaky, na jejichž základě bychom mohli prokázat, že by zde bylo možno počítat s nějakou celou skupinou obyvatel s odlišným původem a kulturou (např. z Bavorska). Kdybychom chtěli interpretovat zjištěné rozdíly mezi pohřebišti v Žalově-Na panenské a Žalově-cihelně jako výsledek pohřbívání dvou sociálně odlišných skupin obyvatelstva – na základě majetkového statusu, ocitli bychom se před řadou protichůdných tvrzení, např. absence zlatých šperků a současně velký podíl hrobů s hrobovou výbavou v Žalově-Na panenské versus v průměru vyšší zastoupení drahých kovů a importů na pohřebišti v Žalově-cihelně. Naopak v obou skupinách vidíme v rozdílech ve výbavě a úpravě hrobů, odrážející existenci vnitřní hierarchie, která mohla být odvozena i z jiných faktorů než jen majetkový status/ať už na jakémkoliv principu. Z tohoto důvodu se domnívám, že výše zvažované tvrzení neplatí a v případě uvedených pohřebišť se nejedná o pohřebišť komunit odlišujících se primárně postavením na základě majetkového statusu.

Podívejme se nyní na to, co je možné říci o pohřebištích Žalov-cihelna A a B. Rozdíly v hrobových výbavách v rámci jednotlivých skupin obecně indikují hierarchizovanou společnost s různým přístupem k předmětům z drahých kovů a importům. Porovnáme-li pohřebišť A a B vystoupí před námi další rozdíly. Pohřebišť Žalov-cihelna B, ač odkrývané odborněji a zřejmě i pečlivěji, se při zhruba stejném počtu hrobů a při více méně stejném spektru nálezů jeví oproti pohřebišti Žalov-cihelna A jako výrazně chudší, jako jeho odlesk. Projevuje se to jak v kvantitě, tak kvalitě artefaktů. Tam, kde ve skupině A disponujeme párovými gombíky, ve skupině B se vyskytují jako jednotlivé závěsky na krku a jedná se o kvalitativně horší výrobky. Zatímco ve skupině A se setkáváme s poměrně bohatým zastoupením jantaru, ve skupině B se objevil pouze jeden izolovaný nález. Jestliže ve skupině A se vyskytují náhrdelníky o vysokém počtu importovaných segmentovaných korálek, ve skupině B je jejich počet řádově menší. Zatímco ve skupině A je výrazně zastoupení šperků ze stříbra, a to i u esovitých záušnic a náušnic s očkem, ve skupině B jsou podstatně méně četné, a ze stříbra je kromě nečetných hrozníčkovitých a košíčkovitých náušnic pouze jediný pár náušnic s náběhem na očko či es a jedna kroužkovitá náušnice. Interpretace, že v případě pohřebišť Žalov-cihelna B se jedná o místo pohřbu příslušníků rodin stojících na o něco nižší

pozici v rámci sociální hierarchie na rozdíl od pohřebiště Žalov-cihelna A, které se v rámci všech pohřebišť levohradeckých obyvatel jeví jako nejbohatší, je nasnadě.

O příslušnicích rodin, nikoliv přímo jedincích mluvím s ohledem na další zajímavý jev dotýkající se pohřebiště Žalov-cihelna B, kterým je vazba gombíků a větších setů šperků podunajského typu a velkomoravského okruhu výlučně na hroby dětí, a to v případě hrobů ŽAC-10/1949 a 66/1952 i velmi malých.²¹¹ Ostatně i chronologicky mladší hrob ŽAC-22/1949 s náhrdelníkem s cínovou perlou a mušlí cauri patřil malému dítěti. V případě dospělých se pak relativně vyšším či spíše odlišným statusem vydělují pouze mužský hrob ŽAC-58/1952 s ostruhami a hrob ženy ve věku matusus – senilis ŽAC-45/1952 s párem (?) stříbrných hrozníčkovitých náušnic. I v případě dětských hrobů je třeba si povšimnout, že některé ze šperků se nevyskytují v párech a v primární funkční poloze. Tato pozorování nejsou v rozporu s výše uvedeným tvrzením o předpokládaném odlišném statusu této skupiny levohradeckých obyvatel, ale naznačují mnohem barvitější a komplikovanější cesty artefaktů ze světa živých do hrobového inventáře.

Na studovaná pohřebiště můžeme nasadit i odlišný filtr, a to příslušnost k odlišnému vyznání. A pro tento případ zařadíme do srovnání výjimečně i pohřebiště u kostela sv. Klimenta. Žádný z hrobů těchto pohřebišť nedovoluje bezprostřední závěry o příslušnosti k jakémukoliv typu víry, ať pohanské či křesťanské. Podíváme-li se na pohřebiště jako na celky, konstatujeme rozdíly v organizaci a umístění pohřebišť (rozptýlené pohřebiště Na panenské, řadové Žalov-cihelna, u církevní stavby – u kostela sv. Klimenta na akropoli Levého Hradce), konstatujeme horizonty s doloženou redukcí hrobových výbav z hlediska kvantity i složení (Žalov-cihelna, Žalov-u sv. Klimenta). Víme-li souběžně z písemných pramenů, že česká společnost v 9. – 11. století procházela zcela zásadními změnami, podmíněnými přechodem od pohanství ke křesťanství a že tyto změny v první řadě postihovaly nejvyšší patra této společnosti, a promítneme-li tuto skutečnost do pohřebišť Levého Hradce, pak vidíme, že archeologický a historický obraz lze v jistém slova smyslu v obecné rovině propojit. Pohřebiště Žalov-Na panenské lze s velkou pravděpodobností vztáhnout k horizontu, v němž byl život ovládán představami pohanskými, pohřebiště u kostela sv. Klimenta naopak k

²¹¹ Srovnání s dalšími pohřebišti v Čechách ukazuje, že s bohatě vybavenými dětskými hroby se potkáme i jinde, a to zvláště na pohřebišti významných raně středověkých hradů (srv. *Sasse 1982*, v kontextu též s *Moravou Profantová 2005a*, 63–79). V budoucnosti však bude třeba sledovat též nejen jejich absolutní počet, ale vztah k honosnosti výbav ženských hrobů.

onomu horizontu, kdy křesťanství zapustilo své kořeny hlouběji,²¹² pohřebiště v Žalově-cihelně, resp. jeho skupina B s doloženým řadovým pohřbíváním, do doby „přechodu“. Do téhož horizontu spadají i ojedinělé doklady pohřebních aktivit na samotném Levém Hradci (hrob se sekerou, olivovité korálky snad hrobového původu). Uvedený filtr je v zásadě použitelný pro pohřebiště jako celky, zvláště pokud vnímáme proměnu ideového rámce souběžně jako změnu sociokulturní. V tomto pojetí např. úbytek hrobových výbav není nahlížen primárně jako důsledek christianizace. Souvisí s duchovní proměnou společnosti, ale ne ve smyslu příčina – přímý důsledek.²¹³

Shrneme-li výše uvedené úvahy, pak můžeme konstatovat, že v období rámcově ohraničeném 2. polovinou 9. – 10./počátkem 11. století pohřebiště na žalovském katastru odrážejí vnitřně strukturovanou společnost, a to ve dvou směrech. Jednak na každém z pohřebišť nacházíme doklady existence vnitřních hierarchií. Jednak paralelní pohřbívání ve více polohách (Žalov-Na panenské, Žalov-cihelna A, B; Levý Hradec), které je doložitelné pro období kolem přelomu 9. a 10. století až přinejmenším po 1. třetinu 10. století svědčí o bohatším strukturování celé komunity. Vzhledem k předpokládanému časovému překryvu pohřbívání pochopitelně nelze též vyloučit, že v určitém období mohlo dojít k tomu, že v Žalově-cihelně začali být pohřbívání jedinci s bohatší výbavou či výbavou s progresivními znaky, zatímco v Žalově-Na panenské ještě po určitou dobu pokračovalo pohřbívání v duchu starší tradice. Okolnosti a příčiny pohřbů na Levém Hradci v této době identifikovat nedovedeme.

S ohledem na rozdíly mezi pohřebištěm Žalov-na panenské a pohřebišti v Žalově-cihelně s jejich dalším pokračováním v průběhu 10. století je patrné, že levohradecká společnost procházela určitým vnitřním vývojem. Nejsme přitom schopni nahlédnout hlouběji do jednotlivých komunit a propojit jednotlivá pohřebiště či jejich části se sídlištními jednotkami sídelního areálu. Nevíme tedy, do jaké míry se promítala na zdejších pohřebištích příslušnost k jednotlivým rodinám, obývajícím různé areály jak samotného Levého Hradce, tak dalšího případného, nám zatím neznámého, osídlení vně hradu. Nevíme, zda a jak tyto areály byly nějak společensky strukturovány. Lze si třeba dobře představit, že statut

²¹² Pohřby s mincemi následují po dekretech knížete Břetislava I. („*Similiter et qui in agris sive in silvis suos sepeliunt mortuos, huius rei presumptores archidiacono bovem et CCC in fiscum ducis solvant nummos; mortuum tamen in poliandro fidelium humi condant denuo.*“ Kosmas II, kap. 4, s. 88) zčásti předcházejí roku 1092, kdy se kníže Břetislav II. ohradil proti pohřbům „*item sepulturas, que fiebant in silvis et in campis*“ (Kosmas III, kap. 1, s. 161).

²¹³ K absenci nařízení zakazujících ukládání předmětů do hrobů a možným faktorům ovlivňujícím prezenci, absenci a formy hrobového inventáře Mašková 2009.

příslušníka družiny a jeho rodiny obývající dvorec mimo areál hradiště byl vyšší, než statut kováře sídlícího na některém z předhradí hradu. Mluví-li o pohřebištích v Žalově-Na panenské a Žalově-cihelně jako o pohřebištích levohradeckých obyvatel, nemám tedy na mysli pouze obyvatele hradu, ale celého sídelního areálu tak, jak byl vymezen v kapitole 4. 1.

Neznáme profesní strukturu obyvatel tohoto areálu. To co je naopak jednoznačně patrné je to, že se jedná o lidi s přístupem k předmětům z drahých kovů a importovanému zboží a stejně tak, že přístup k tomuto zboží neměly všechny rodiny stejný. Dalším parametrem promítajícím se ve složení hrobových výbav, který můžeme předpokládat, je odlišná potřeba rodin projektovat svůj skutečný či naopak nenaplněný sociální status do hrobové výbavy svých příslušníků. Pouze s ohledem na písemné prameny lze tyto jedince spojit s prostředím Přemyslovců a skutečností, že Levý Hradec byl stálou či od určité doby již jen příležitostnou přemyslovskou rezidencí.²¹⁴

Dnes známé archeologické prameny a interpretace nasvědčují tomu, že ještě v průběhu 10. století došlo k redukci pohřebních areálů. V 2. polovině 10. století se jistě nepohřbívalo již v Žalově-Na panenské a doloženy nejsou ani pohřby na Levém Hradci. Archeologický hiát v informacích o pohřbívání zhruba v prvních dvou třetinách 11. století nám znemožňuje v detailu sledovat proměny levohradecké „společnosti“ v tomto období. V každém případě ti, kteří našli místo posledního odpočinku na hřbitově u kostela sv. Klimenta v době knížete Vratislava I. již žili ve zcela odlišných kulturních a společenských poměrech a ve zcela odlišném duchovním světě než jejich předchůdci v 9. a 10. století.

Propojíme-li poznatky o pohřebištích s dosavadními znalostmi o Levém Hradci, pak můžeme v rámci pramenů sídlištní i sepulkrální povahy sledovat víceméně paralelní vývojovou linii od Levého Hradce jako místa spojeného bezprostředně s počátky přemyslovského rodu, jejich stálé a později příležitostné rezidence až po místo knížecího dvora tvořícího bezprostřední rodinné i ekonomické zázemí, které však v průběhu 11. století ztratilo svůj význam a jeho vývoj se vydal novou cestou.

²¹⁴ To si je třeba uvědomit zvláště v souvislosti s blízkými pohřebišti v Klecanech. I tam jsme svědkem existence pohřbívání na dvou pohřebištích v době současné s Levým Hradcem, i tam dochází k vnitřnímu vývoji (začátek pohřbívání na pohřebišti Klecany I, s odstupem vznik pohřebiště Klecany I přímo v areálu hradiště a paralelní pohřbívání v nejmladším horizontu (*Profantová 2010 a kol.*). Výbava hrobů opět dovoluje soudit na přítomnost elity a na vztahy k prostředí přemyslovského dvora. Lokalita však nepřitáhla pozornost tak, aby se ocitla v písemných pramenech. Podrobnější synchronizace vývoje Levého Hradce a Klecan zůstává úkolem pro budoucnost.

9. 4. MOŽNOSTI A PROBLÉMY INTERPRETACE SOCIÁLNÍ VÝPOVĚDI HROBOVÉHO INVENTÁŘE NA PŘÍKLADU SROVNÁNÍ VYBRANÝCH POHŘEBIŠŤ

V této a následující kapitole si představíme, jak naše interpretační možnosti v oblasti studia sociálních aspektů pohřebišť může rozšířit srovnání s jinými pohřebišti či jejich komplexy. Jako ilustraci prvního případu jsem si vybrala srovnání pohřebišť Žalov-Na panenské, Praha 6 - tř. Milady Horákové, Žalov-cihelna B, k nimž v závěru připojíme poznatky o pohřebišti v Mělníce-Rousovicích (srv. *Tomková 2013a*, 43–55). Všechna pohřebiště spojuje prostorová vazba s významnými přemyslovskými hrady. I když druhé z pohřebišť je teprve čerstvě objeveno a jeho zpracování teprve probíhá, základní struktura nálezů je však již známá. To co první dvě pohřebiště spojuje je způsob výzkumu, který věnoval zvýšenou pozornost nejen hrobovým výbavám, ale též úpravě hrobů, v obou případech je také k dispozici detailní antropologický rozbor P. Stránské. I když můžeme předběžně konstatovat, že počátek pohřebiště na tř. Milady Horákové je pozdější než v Žalově-Na panenské a bližší staršímu horizontu pohřebiště Žalov-cihelna, obě pohřebiště spojuje skutečnost, že obě patří do „keramického“ horizontu pohřebišť, kdy tvoří nádoby častou součástí hrobových výbav a ani jedno nedožilo doby, kdy začalo docházet k redukci hrobových výbav. Právě tím se liší od pohřebiště Žalov-cihelna B, které se doby redukce inventáře dožilo. Jeho výpovědní hodnota je omezena menším rozsahem antropologických dat a údajů o pohřebním ritu. Nově revidované pohřebiště v Mělníce-Rousovicích, zkoumané J. Matiegkou v letech 1912 – 1913, reprezentuje horizont pohřbívání 10. – 1. poloviny 11. století jen s minimem památek z období, pro něž byly charakteristické šperky a ozdoby velkomoravského původu či tradice.

Než přistoupíme ke srovnání, je třeba si alespoň stručně představit pohřebiště v Praze 6 – na tř. Milady Horákové. Toto pohřebiště bylo objeveno v roce 2011²¹⁵ v rámci záchranného výzkumu probíhajícího v souvislosti s výstavbou tunelu Blanka. Jeho výzkum pokračoval v téže souvislosti v roce 2013. Nachází se 350 – 400 m severně od Pražského hradu. Hroby převážně s orientací Z-V či JZ-SV jsou uspořádány v řadách. Pouze ojediněle jsou někteří jedinci orientováni hlavou na východ. Ve východní části je pohřebiště narušeno novověkou cestou. Odkryto bylo 84 hrobů, přičemž celkem byly na pohřebišti zjištěny ostatky 89 jedinců, z toho 47 dětí a iuvenilních jedinců, 26 žen, pouze 9 mužů a 7 se nepodařilo určit (*Stránská 2012* – nepublikovaný antropologický posudek). Na základě nálezů šperků a keramiky je možné je předběžně datovat do sklonku 9. – 1. poloviny 10. století.

²¹⁵ Hrob MH-1 byl objeven jako izolovaný nedatovaný hrob již v roce 2010.

Úprava hrobových jam nevykazuje takovou barvitost jako v Žalově-Na panenské, ale na druhé straně je patrné, že podstatná většina obsahovala vnitřní dřevěné konstrukce a pouze minimum jedinců bylo uloženo v prostých jamách. Snížení původního terénu v průběhu novověkého vývoje znemožňuje určit úroveň, ze které byly hroby zahlubovány a sledovat nadzemní vyznačení hrobů. Za zajímavé – pro budoucí srovnání s pohřebištěm/s pohřebišti u Jízdárny – je možné považovat fakt, že pouze v minimální míře byl k právě hrobu použit kámen (na rozdíl od pohřebiště jižně Jízdárny zkoumaného I. Borkovským, *Tomková 2005*, Abb. 4).

Nejčastěji byli mrtví vybaveni na onen svět pouze keramickou nádobou či nožem. Pohřební zvyky dále ilustruje nález zvířecí obětiny a vaječné skořápky. V 18 hrobech patřících dětem a ženám byly objeveny šperky – bronzové či stříbrné náušnice, gombíky a náhrdelníky ze skleněných či jantarových perel, přičemž náušnice registrujeme pouze v 11 hrobech, náhrdelníky ve 12 hrobech. Sečteme-li poznatky o úpravě hrobů a jejich výbavě, stojíme opět před pohřebištěm komunity s doložitelnou vnitřní hierarchií jejích členů.

Současně je třeba si povšimnout, že zcela chybí šperky zlaté a větší sady šperků stříbrných a pozlacených, s jakými se setkáváme na pouze 200 m vzdáleném pohřebišti u Jízdárny. Chybí mužské hroby s ostruhami, které se naopak objevily v hrobě malého dítěte (MH-78/2013). Ve srovnání s pohřebištěm Jízdárna, obzvláště jeho západní skupinou (tzv. Lumbeho zahrada) je patrná podstatně užší škála artefaktů, jejich menší četnost, menší klenotnická náročnost a menší podíl drahých kovů.²¹⁶

Pohřebiště na tř. Milady Horákové je důležité tím, že otevírá velice zajímavou problematiku osídlení severně Pražského hradu. Je to pohřebiště, které svou polohou na od Pražského hradu odvrácené straně návrší Bruska i relativní celkovou chudostí s prezencí některých cennějších artefaktů dovoluje vyslovit hypotézu, že na něm byli pohřbívání obyvatelé nám neznámého osídlení severně Pražského hradu. Současně prezence gombíků ve třech hrobech (MH-83 a 84/2013, pár luxusních gombíků: MH-2/2011) naznačuje na vazby směrem k Pražskému hradu a zařazuje se mezi další lokality v jeho sousedství, mezi další satelitní sídliště pražské aglomerace.

Předmětem komparace pohřebišť bude nejprve srovnání počtu hrobů s výbavou a bez výbavy na pohřebištích Žalov-Na panenské, Žalov-cihelna, na tř. Milady Horákové v Praze

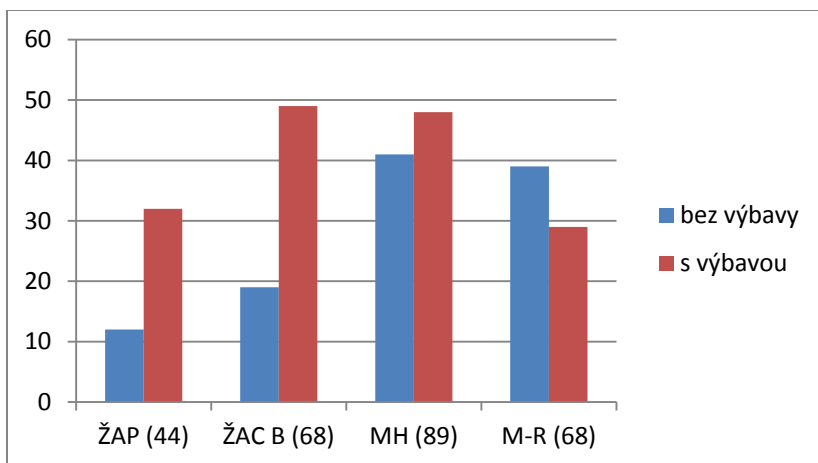
²¹⁶ Za možnost seznámit se s dokumentací západní skupiny pohřebiště Jízdárna v souvislosti se zpracováním skleněných korálků jsem zavázána PhDr. J. Frolíkovi.

(zatím bez pohřebiště v Mělníku Rousovicích). Z grafů na obr. 73–76 vyplývá převaha hrobů s výbavou nad hroby bez výbavy na všech uvedených pohřebištích, a to bez ohledu na věk či pohlaví. Již tyto grafy ukazují výraznou odlišnost pohřebiště na tř. Milady Horákové, na němž se podíl hrobů bez výbavy blíží 50 % a tím i počtu hrobů s výbavou, zatímco na žalovských pohřebištích tvoří hroby bez výbavy zhruba čtvrtinu (27%, 28%) a jsou ve výraznější menšině oproti hrobům s výbavou. Grafy na obr. 75 ilustrují situaci s hroby dospělých (včetně neurčených jedinců), grafy na obr. 76 s hroby dětí (a iuvenilních jedinců). V obou případech je patrný obdobný trend jako při srovnání celkovém. Ovšem zatím co na pohřebišti na tř. Milady Horákové nepozorujeme velký rozdíl mezi dospělými a dětmi (48% : 45%), což mj. indikuje větší podíl dětských hrobů bez výbavy, pak na žalovských pohřebištích vidíme, že podíl hrobů bez výbavy dospělých a dětí se odlišuje výrazněji (22% : 35%, 21% : 38%). Z grafů lze odvodit, že na pohřebišti na tř. Milady Horákové je v porovnání se žalovskými pohřebišti mírně větší vybavenost dětských hrobů.

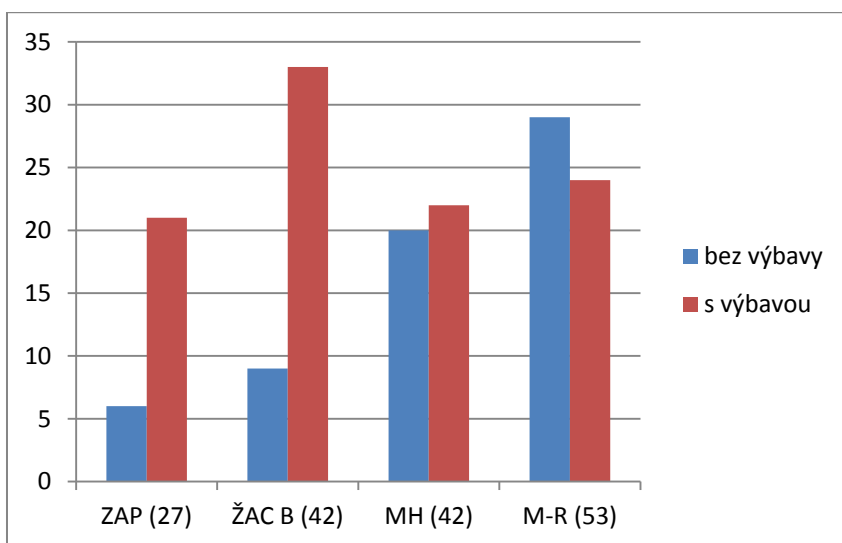
Dále popostoupíme ještě o patro hlouběji a pro srovnání pohřebišť si jejich hroby rozčleníme na: 1. hroby bez výbavy, a dále na hroby, v jejichž výbavě jsou zastoupeny: 2. pouze nádoba a/nebo nůž, eventuálně vaječné skořápky, nikoliv šperky; 3. ozdoby, zpravidla korálky, bez náušnic a záušnic; 4. drátěný šperk (podunajského typu, náušnice s očky, esovité záušnice); 5. šperk s filigránem či granulací (šperky velkomoravského původu či tradice, ml. horizont byzantsko-orientálního šperku); 6. sety šperků, či kombinaci jednotlivých šperků s unikátním artefaktem.²¹⁷ V případě mužských hrobů v rámci tabulek rozlišujeme a) sety s nožem a křesacími kaménky, brouskem, eventuálně dalším železným, zpravidla neurčeným artefaktem a b) hroby obsahující ostruhy s garniturami, sekeru či větší set železných artefaktů.

Tab. 36 poskytuje ilustraci rozdílů v hrobových výbavách mezi srovnávanými pohřebišti. Pohřebiště Žalov-Na panenské, Žalov-cihelna B na straně jedné a na tř. Milady Horákové na straně druhé se odlišují tím, že na tř. Milady Horákové tvoří těžiště hroby bez výbavy či s jednoduchou výbavou, keramickou nádobou, nožem, vaječnými skořápkami. Mj. je zajímavé, že jak na tomto pohřebišti, tak na pohřebištích žalovských se v rámci této

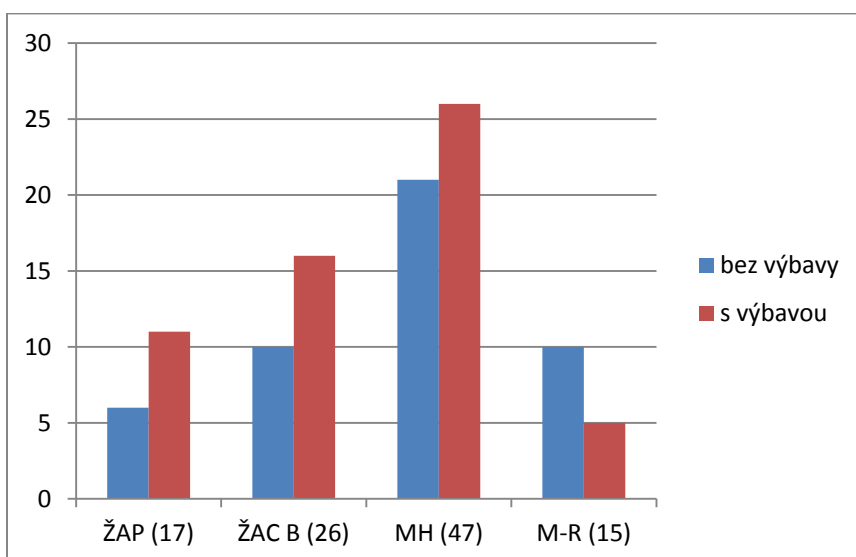
²¹⁷ Příkladem je hrob ŽAP-22/2003 s náušnicemi typu Jízdárna ovšem v kombinaci s nožem s celokovovou zdobenou rukojetí.

A: Celkem

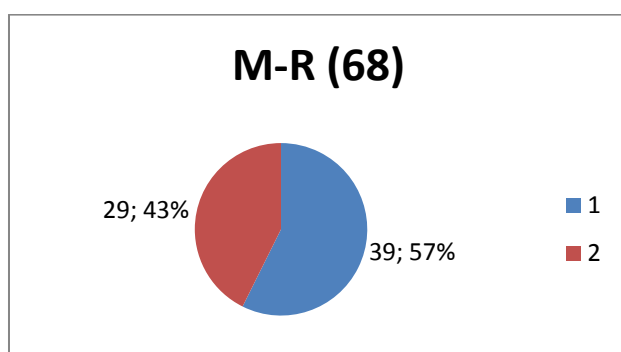
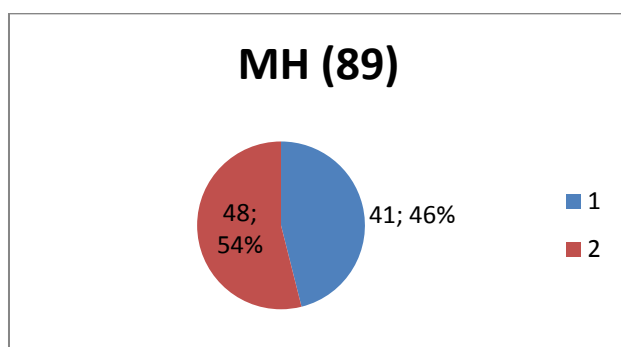
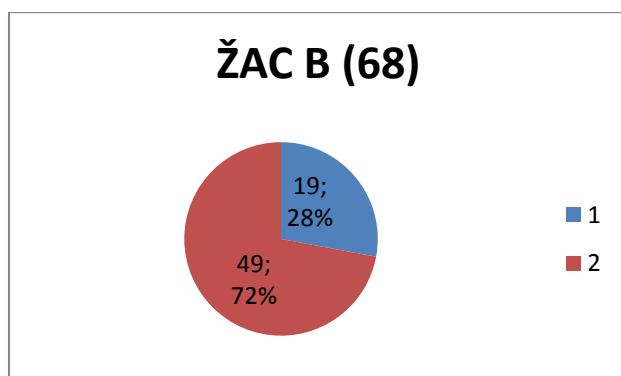
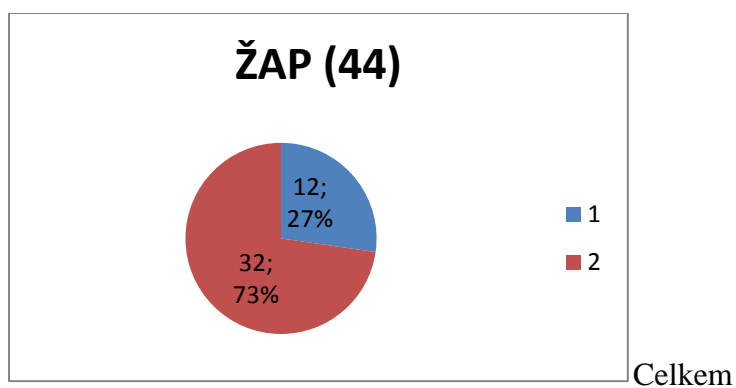

B: Dospělí

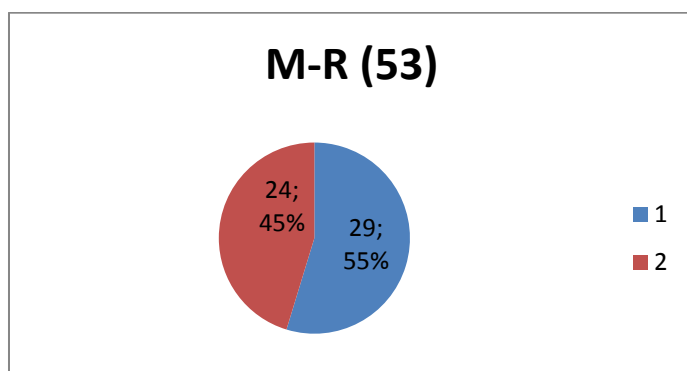
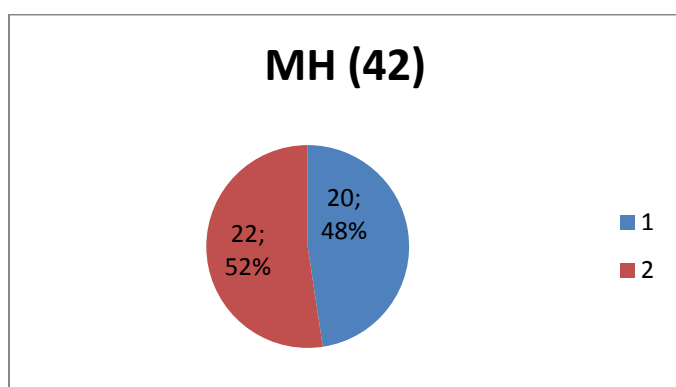
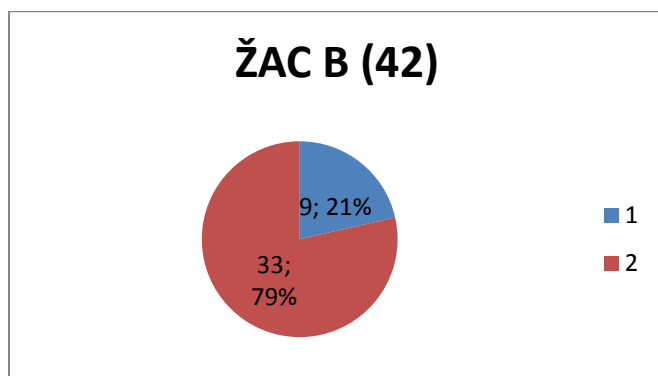
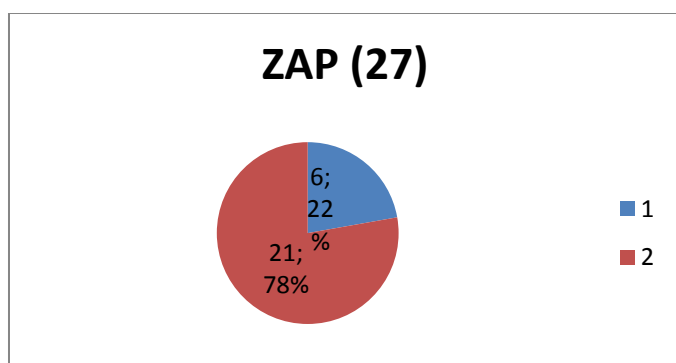

C: Děti

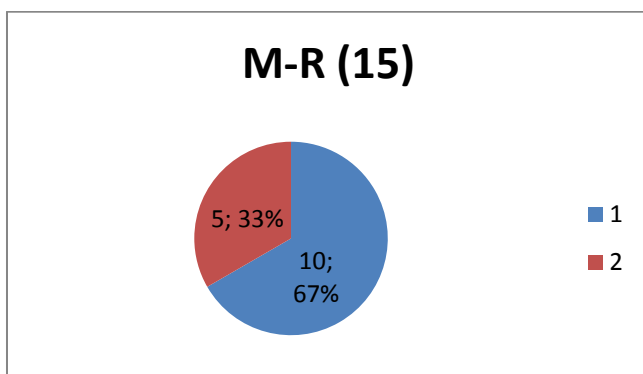
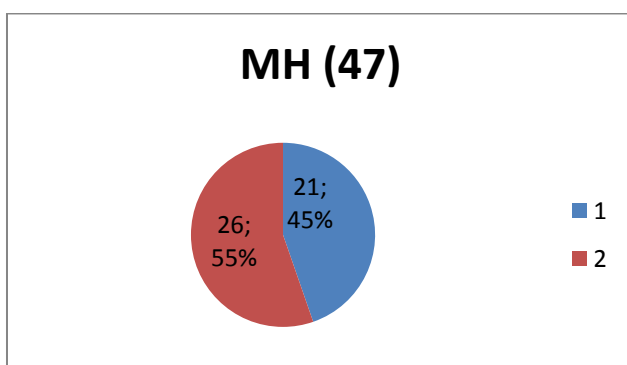
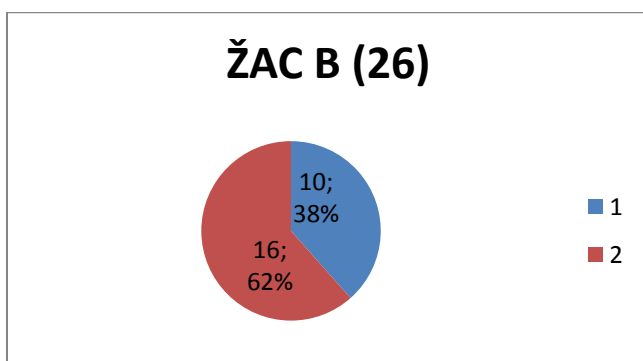
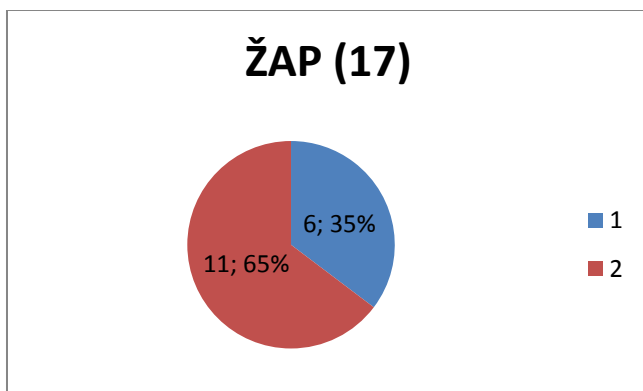
Obr. 73. Poměr hrobů s výbavou a bez výbavy na pohřebištích Žalov-Na Panenské (ŽAP), Žalov-cihelna B (ŽAC B), Praha – Milady Horákové (MH) a Mělník-Rousovice (M-R). A: celkem; B: dospělí jedinci; C: děti.

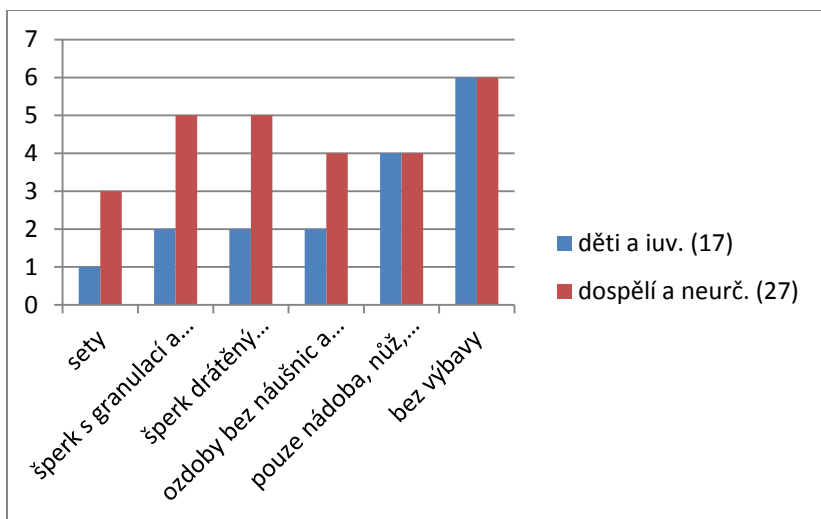
Obr. 74. Poměr hrobů bez výbavy (1) a s výbavou (2) celkem na pohřebištích Žalov-Na Panenské (ŽAP), Žalov-cihelna B (ŽAC B), Praha – Milady Horákové (MH) a Mělník-Rousovice (M-R).

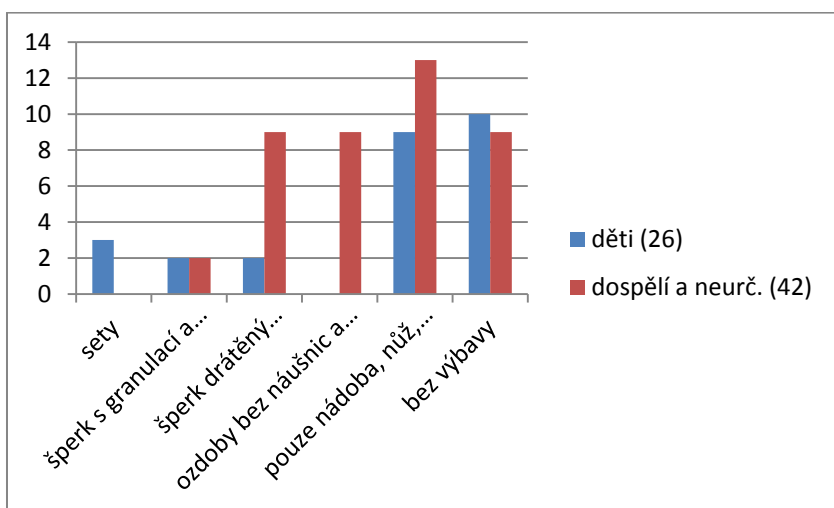
Obr. 75. Poměr hrobů dospělých jedinců bez výbavy (1) a s výbavou (2) na pohřebištích Žalov-Na Panenské (ŽAP), Žalov-cihelna B (ŽAC B), Praha – Milady Horákové (MH) a Mělník-Rousovice (M-R).

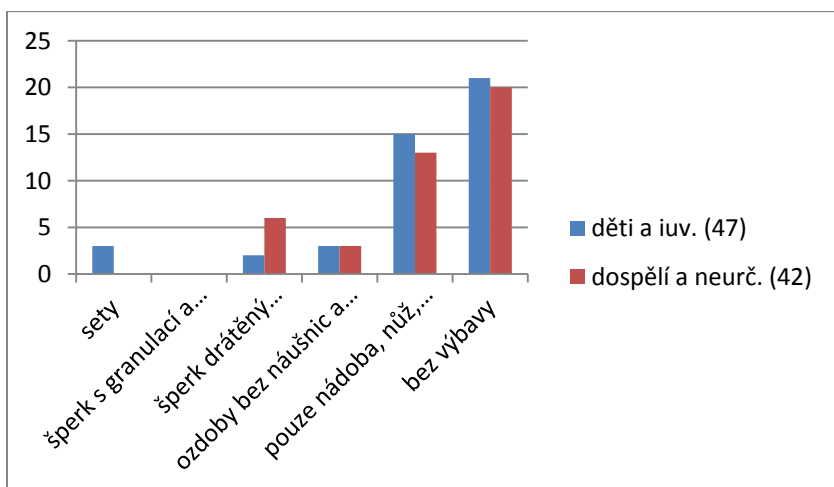
Obr. 76. Poměr hrobů dětí bez výbavy (1) a s výbavou (2) na pohřebištích Žalov-Na Panenské (ŽAP), Žalov-cihelna B (ŽAC B), Praha – Milady Horákové (MH) a Mělník-Rousovice (M-R).

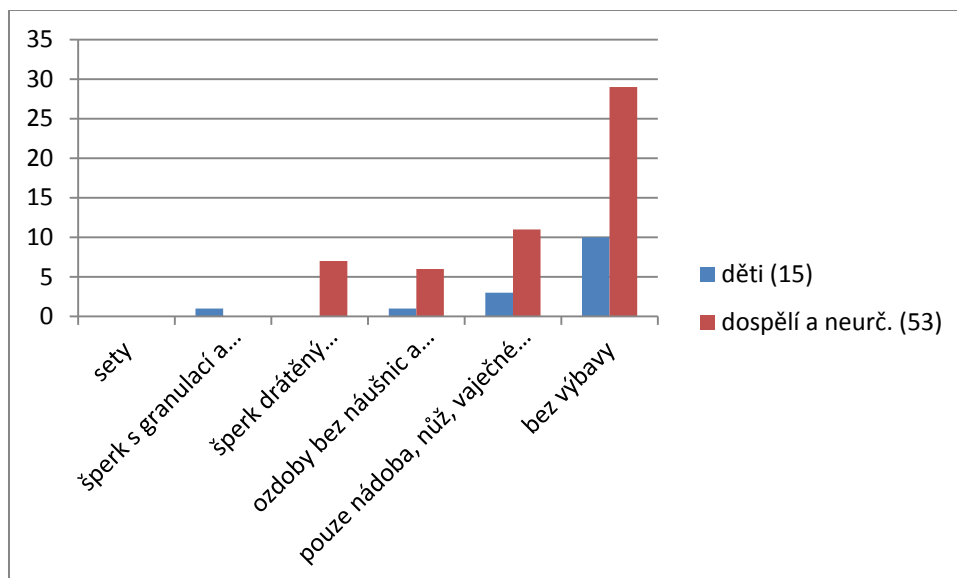
Obr. 77. Žalov-Na panenské. Složení výbav podle věku.

Obr. 78. Žalov-cihelna B. Složení výbav podle věku.

Obr. 79. Praha 6 – Milady Horákové. Složení výbav podle věku.

Obr. 80. Mělník-Rousovice. Složení výbav podle věku.

jednoduché výbavy vedle hrnců, eventuálně misek či lahví nikdy nevyskytuje vědro. Na pohřebišti v Žalově-Na panenské vidíme velmi rovnoměrné rozložení jednotlivých vymezených kategorií, a to jak v dětských, tak ženských hrobech. Právě rovnoměrnost je charakteristickým znakem tohoto pohřebiště. Pouze na tomto pohřebišti najdeme kategorii „sety šperků“ nejen v hrobech dětí, ale především v hrobech žen, a to výlučně starších 40 let. Poměr hrobů typu výbavy 1-2 : 3-5 : 6 činí u dětí **10 : 6 : 1**, u dospělých **10 : 14 : 3**. Na pohřebišti Žalov-cihelna B je patrná výraznější převaha hrobů dospělých s výbavou. Poměr hrobů typu výbavy 1-2 : 3-5 : 6 činí u dětí **19 : 4 : 3**, u dospělých **22 : 20 : 0**. V porovnání s Žalovem-Na panenské je výrazná převaha dětských hrobů bez výbavy či jen s jednoduchou výbavou oproti hrobům dospělých, ale současně s kategorií 6 (sety) se setkáváme pouze v hrobech dětí (!), což indikuje jejich specifické postavení. Na obou žalovských pohřebištích se vyskytuje mužský hrob s ostruhami, sekera či větší set železných artefaktů pouze v Žalově-Na panenské. Poměr hrobů typu výbavy 1-2 : 3-5 : 6 na pohřebišti v Praze na tř. Milady Horákové činí u dětí **36 : 5 : 3**, u dospělých **33 : 9 : 0**. Toto pohřebiště je tedy charakteristické vysokým podílem hrobů bez výbavy či s jednoduchou výbavou, a to jak u dětí, tak u dospělých, přičemž s kategorií 6 (sety) se opět setkáváme pouze v hrobech dětí (!). Je zajímavé, že se šperkem s granulací či filigránem a gombíky setkáváme pouze právě v těchto dětských hrobech v kategorii 6, nikoliv samostatně (kategorie 5) jako na žalovských pohřebištích. Poměr hrobů typu výbavy 1-2 : 3-5 : 6 na pohřebišti v Praze na tř. Milady Horákové činí u dětí **36 : 5 : 3**, u dospělých **33 : 9 : 0**. Toto pohřebiště je tedy charakteristické

	ŽAP (44)	ŽAP (44)	ŽAC B (68)	ŽAC B (68)	MH (89)	MH (89)	Mělník- Rousovice (68)	Mělník- Rousovice (68)	
	děti a iuv. (17)	dospělí a neurč. (27)	děti (26)	dospělí a neurč. (42)	děti a iuv. (47)	dospělí a neurč. (42)	děti (15)	dospělí a neurč. (53)	
sety	1	3	3		3				
šperk s granulací a filigránem, gombíky (velkomoravského původu či tradice)	2	5	2	2			1		ostruhy, sekery, větší set železných artefaktů
šperk drátěný (podunajského typu, náušnice s očky, esovité záušnice)	2	5	2	9	2	6		7	
ozdoby bez náušnic a záušnic/nůž, křes. kam. apod.	2	4	0	9	3	3	1	6	nůž+ křesací kaménky či brousek + další artf.
pouze nádoba, nůž, vaječné skořápky	4	4	9	13	15	13	3	11	
bez výbavy	6	6	10	9	21	20	10	29	

Tab. 36. Srovnání pohřebišť Žalov-Na panenské (ŽAP), Žalov-cihelna B (ŽAC B), Praha – Milady Horákové (MH) a Mělník-Rousovice z hlediska složení výbav. Zvýrazněny dětské hroby se sety šperků (žlutá barva) a vysoké počty hrobů s jednoduchou výbavou a bez ní (šedá barva).

vysokým podílem hrobů bez výbavy či s jednoduchou výbavou, a to jak u dětí, tak u dospělých, přičemž s kategorií 6 (sety) se opět setkáváme pouze v hrobech dětí (!). Je zajímavé, že se šperkem s granulací či filigránem a gombíky setkáváme pouze právě v těchto dětských hrobech v kategorii 6, nikoliv samostatně (kategorie 5) jako na žalovských pohřebištích. V rovině interpretace můžeme rozdíly mezi srovnávanými pohřbívacími komunitami hodnotit v tom smyslu, že pohřebiště Žalov-na panenské a Žalov-cihelna B dobře odráží prostředí Levého Hradce jako hradu, zatímco pohřebiště na třídě Milady Horákové – zvláště s ohledem na charakter hrobových výbav na pohřebišti Jízdárna – prostředí satelitního sídliště Pražského hradu. V případě pražského pohřebiště se tak, jak se zdá, potvrzuje hypotéza, která byla vyslovena výše a fakticky již v průběhu výzkumu v roce 2011.

Uvedený pohled ještě můžeme rozšířit následujícím způsobem. Jestliže analýza v kapitole 7. 7. ukázala možnost, že na pohřebišti v Žalově-cihelně B našli místo posledního odpočinku lidé stojící na společenském žebříčku o něco níže, než ti co byli pohřbeni na pohřebišti Žalově-cihelna A, pak můžeme doložit, že i v rámci obyvatel jednoho hradu, resp. jeho sídelního areálu nacházíme pohřebiště různých komunit. v tom případě nacházíme styčná místa mezi pohřebištem Žalov-cihelna B a Praha-na tř. Milady Horákové v následujících bodech. V obou komunitách nenacházíme hroby s mimořádně bohatou výbavou, v obou skupinách v různé míře dominují hroby bez výbavy či s velmi omezenou výbavou (kat. 1 a 2). Na druhé straně při nejmenším část příslušníků obou komunit měla přístup k artefaktům z drahých kovů a importům. V tomto kontextu je jistě zajímavá informace, že právě na těch pohřebištích, která nezahrnují úplnou špičku sociální pyramidy, nacházíme hroby mimořádně vybavených dětí. Otázku interpretace tohoto jevu je třeba nechat otevřenou, než bude možno provést podobnou analýzu též na dalších významných středočeských pohřebištích, která jsou buď teprve čerstvě zpřístupněna (Lahovice) či se jejich publikace připravuje (Praha-Jízdárna-západ/tzv. Lumbeho zahrada). Jen na okraj již poznamenejme, že ostruhy se na pohřebišti na pohřebišti na tř. Milady Horákové našli právě v dětském hrobě. Souběžně je však třeba upozornit na to, že chronologický aspekt a úbytek hrobových výbav v průběhu 10. století již mohl ovlivnit situaci na pohřebišti Žalov-cihelna B.

V tomto okamžiku obraťme pozornost k pohřebišti v Mělníku-Rousovicích a podívejme se na *tab. 36* a grafy na *obr. 73 – 76*, které sledují absenci, prezenci a charakter hrobových výbav, a na jejich interpretaci. Z hlediska počtu hrobů s výbavou a bez výbavy je patrné, že grafické zobrazení ukazuje odlišné proporce než na všech ostatních srovnávaných pohřebištích. Charakteristickým znakem jak v celkovém počtu, tak v případě dětských hrobů i hrobů dospělých je převaha hrobů bez výbavy. Pokud bychom vzali do úvahy i nálezy nepřirazené k hrobům, pak by se tento nepoměr snížil a situace by se mohla přiblížit situaci na pohřebišti v Praze na tř. Milady Horákové (nevíme však, kolik uniklo dalších hrobů bez výbavy). Obě pohřebiště, která mají společný úsek pohřbívání někde kolem poloviny 10. století, se ovšem ve své většině se dobou trvání míjejí, neboť v Mělníce-Rousovicích se pohřbívalo až do 1. poloviny 11. století. Oporou k tomuto závěru je výskyt denáru Břetislava I. v jednom z hrobů.

Porovnáme-li grafy na *obr. 77 – 80* pak vidíme, že pohřebiště Žalov Na panenské a Žalov-cihelna B jsou si poměry jednotlivých typů výbav blíže, než pohřebiště Milady Horákové a zvláště Mělník-Rousovice. Porovnáme-li hroby jedinců z Mělníka-Rousovic

s časově bližšími hroby v Žalově-cihelně B a s některými společnými omezeními danými dobou a způsobem výzkumu, i tam se projevují rozdíly a mělnické pohřebiště se jeví jako „nejchudší“. Jestliže poměr výbav typu 1-2 (tj. bez výbavy a výbavy jednoduchá výbava) : 3-5 : 6 (sety šperků) činil na pohřebišti na tř. Milady Horákové **36 : 5 : 3** u dětí a **33 : 9 : 0** u dospělých, pak v případě Mělníka-Rousovic tento poměr činí u dětí **13 : 2 : 0** a u dospělých **40 : 13 : 0**. Uvedené rozdíly v poměrech mezi oběma pohřebišti indikují, že některé z nich mohou být ovlivněny nepoměrem mezi extrémně nízkým počtem identifikovaných dětských hrobů, na čemž se mohla podepsat doba a způsob výzkumu, vůči hrobům dospělých jedinců. Na druhé straně v Mělníce-Rousovicích zcela chybějí bohatě vybavené dětské hroby a nezdá se být pravděpodobné, že právě ony by unikly zájmu. Vezmeme-li v úvahu pohřebiště v Žalově-cihelně B, kde také výrazněji převažují hroby dospělých, a současně hledisko chronologické, pak opět můžeme poukázat i na význam chronologie jako parametru, který se podílel na tom obrazu struktury výbav mělnického pohřebiště.

Zamýšlíme-li se nad důvody odlišností pohřebiště v Mělníce-Rousovicích, pak můžeme poukázat jak na možné zkreslení daných způsobem výzkumu, které se mohlo projevit právě v nízkém počtu identifikovaných dětských hrobů, tak na odlišnou dobu trvání pohřebiště. Analýza pohřebišť indikuje, že na hodnocení sociálních aspektů pohřebišť nese významný podíl antropologické zpracování a jeho výsledky. Jako hypotézu pro další ověření můžeme na základě dosavadních srovnání postavit závěry, že v 9. – 10. století, 1. podíl hrobů s výbavou a jejich struktura souvisí s podílem dětských hrobů; 2. podíl hrobů bez výbavy či s jednoduchou výbavou stoupá se zvyšujícím se podílem mužů.

Jestliže jsme pro ostatní pohřebiště konstatovali, že v kategorii jednoduchých výbav se neobjevuje vědro, pak v případě Mělníka-Rousovic se v hrobech MR-10 a 32 s vědry v jednoduše vybavených hrobech setkáváme. Ukazuje se tak, že význam a postavení určitých součástí inventáře nebyly na všech pohřebištech stejné.

Přejdeme-li do obecné roviny, pak můžeme konstatovat, že k interpretaci jednotlivých pohřebišť nemůžeme dospět na základě vyhodnocení jednotlivých charakteristik, ale na základě jejich simultánního hodnocení, které zahrnuje všechny faktory (hrobová výbava, ritus, topografie pohřebišť ve vztahu k sídelnímu areálu), tak parametrů (antropologie – zvláště podíl dětských hrobů, podíl mužských hrobů, chronologie a délka trvání pohřebiště, odlišná potřeba prezentace sociálního postavení).

9. 5. PRAHA A LEVÝ HRADEC – SOCIÁLNÍ STRUKTURA A SOCIÁLNÍ TOPOGRAFIE POHŘEBIŠŤ

Zabýváme-li se sociálními aspekty studia pohřebišť, můžeme popostoupit při jejich srovnání i o další patro výše a podívat se na tyto sídelní areály z pohledu vnitřní sociotopografie pohřebišť dvou velikostně i významově odlišných sídel, Pražského hradu, resp. pražské aglomerace (*urbs/civitas metropolis*²¹⁸), a Levého Hradce, označeného Kosmou jako *oppidum parvum* (tab. 37). Praha a Levý Hradec mají mnohé stránky společné. V 9. – 10. století se hroby *primores* i dalších obyvatel souvisejících s provozem hradu se v interiérech obou hradů vyskytují v omezené míře a nacházíme je především na pohřebišťích na předpolích hradů. Existence dalších pohřebišť v menším (Milady Horákové) či větším odstupu do vzdálenosti cca 4 km dokládá, že můžeme jak v případě pražské aglomerace, tak Levého Hradce (i Klecan) počítat se satelitními sídlišti, jejichž obyvatelé profitovali z blízkosti uvedených center (obr. 81–82). Proto se na těchto pohřebišťích setkáme i s artefakty charakteristickými pro pohřebišťe vlastních hradů častěji než v běžném venkovském prostředí. Připojíme-li výsledky analýzy předchozích kapitol, pak v kategorii pohřebišťe „mimo církevní stavby“ tedy stojíme před jejich třemi typy, které tvoří: 1. pohřebišťe vázaná na hrady obsahující hroby špiček společnosti (Žalov-cihelna A, Praha-Jízdárna, za Jízdárnou, s nimi srovnatelná především Stará Kouřim); 2. pohřebišťe vázaná na hrady obsahující hroby, které na jedné straně svědčí o blízkosti výše uvedené skupině, ale na straně druhé nedosahují její úrovně (Žalov-cihelna B);²¹⁹ 3. pohřebišťe satelitních sídlišť v blízkosti hradu (Praha-tř. Milady Horákové).²²⁰

V rozdílech v hrobové výbavě přitom lze hledat nejen odraz diference majetkové, tak dle dalších kritérií, dle pohlaví, věku apod. V prostředí obou hradů se setkáváme také jak s pohřby dětí na pohřebišťích, tak s jejich ostatky v sídlišťích, někdy i velmi dehonostujících, kontextech (Tomková 2003b; táž 2010, 183–187, tab. 1, 2). Ani na Pražském hradě, ani na Levém Hradci neregistrujeme hroby či pohřebišťe zrcadlící jakoukoli profesní odlišnost (hroby řemeslníků či obchodníků). Doloženy v této době nejsou oddělené hroby či samostatná

²¹⁸ Kristiánova legenda, kap. 2, 22; Čiháková – Dragoun – Podliska 2001, 225 a n.

²¹⁹ Do této skupiny zřejmě patří i další pohřebišťe na severním a západním předpolí pražského hradu. Analýza je však v tomto případě komplikovaná, neb zpravidla pracujeme pouze s malými torzy původně rozsáhlejších pohřebišť (Královská zahrada, Jelení-Lumbeho zahrada, Strahovská cihelna, Na panenské, Malovanka, Strahov). Analýzu by naopak mělo umožnit pokračování pohřebišťe Strahovská cihelna v prostoru křižovatky Střešovická-Patočkova zkoumané v roce 2011 D. Frolíkovou. V případě pohřebišťe Strahovská cihelna/Triangl – Na panenské, Strahov a Malovanka se na nich mohli potkat, jak ti, jejichž obydlí se nacházela přímo na hradčanské ostrožně, tak z jejího nejbližšího sousedství.

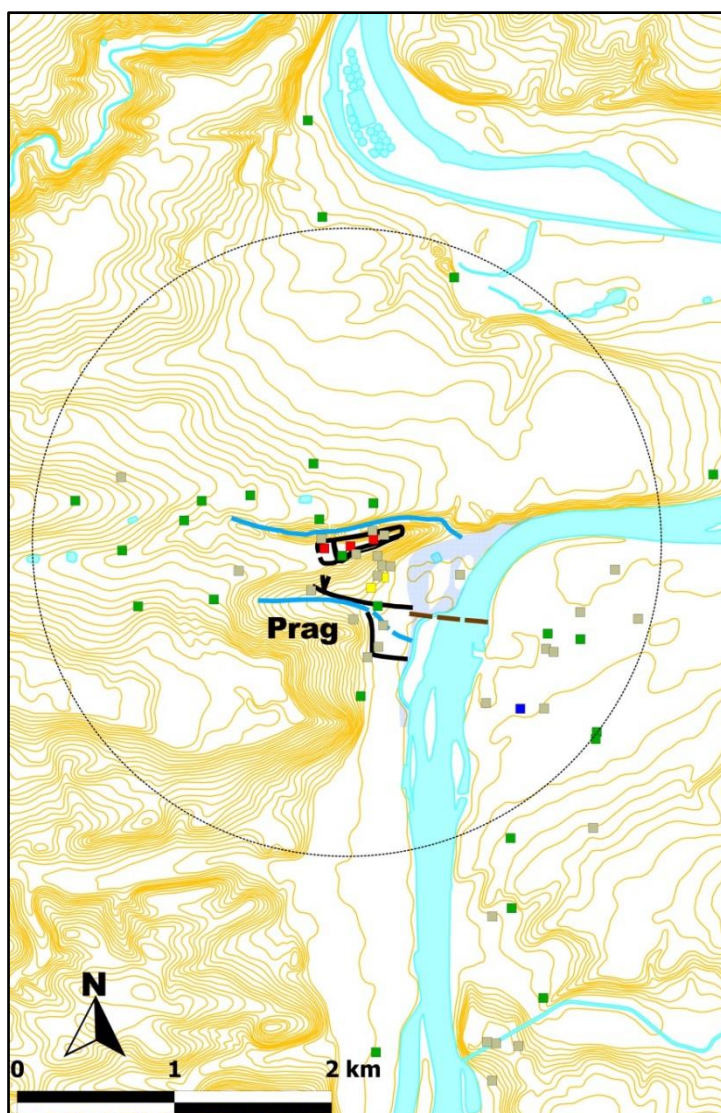
²²⁰ Pohřebišťe v Mělníku-Rousovicích stojí kdesi na rozhraní mezi 2. a 3. skupinou.

pohřebiště dospělých jedinců „mimo společnost“. V 11. – 12. století, kdy dochází k proměně sítě pohřebišť i pohřebních zvyklostí, sice rozdíly v hrobové výbavě a úpravě hrobů zcela nevytizely, ale charakter výbav omezil možnost sledovat rozdíly jak ve vnitřní hierarchii komunit prostřednictvím pohřebišť, tak mezi různými typy forem sídel, mezi hrady a venkovským osídlením.

Diferenciace/Stratifikace	Praha	Levý Hradec
podle postavení v mocenské struktuře (dle písemných pramenů)	knížecí rodina <i>primores</i> ostatní	<i>primores</i> ostatní
dle majetkového statusu (rozdíly v hrobových výbavách) 2. polovina 9 – 10. stol.	x	x
11. – 12. stol.	0	0
dle pohlaví a věku (rozdíly v hrobových výbavách) 2. polovina 9. – 10. stol.	x	x
11. – 12. stol.	neanalyzováno	neanalyzováno
dle postavení v církevní hierarchii		
- světcí	od 10. stol.	0
- biskupové a další církevní představitelé	od 11. stol.	0
dle náboženské či etnické příslušnosti	x	0
dle profese	0	0
pohřebiště lidí na okraji či mimo společnost	0	0

Tab. 37. Praha a Levý Hradec. Pohřebiště a různé formy sociální stratifikace.

Vrátíme-li se zpět do Prahy 10. – 11. století, pak můžeme doložit, že škála pohřebních areálů je oproti Levému Hradci (i dalším českým lokalitám) podstatně bohatší (*tab. 37, obr. 80*). Na Pražský hrad a jeho církevní stavby jsou do poloviny 11. století vázány hroby prvních Přemyslovců, jakožto nejvyšších představitelů světské hierarchie (*Tomková – Frolík 2005, 8, obr. 3; Frolík 2005b, 25–46*). Na Pražském hradě se od 10. století soustřeďují hroby všech nejvýznamnějších domácích patronů (*Bravermanová 2005a, 89–118*). Právě v tomto období

Obr. 81. Pohřebiště raně středověké Prahy a jejího nejbližšího okolí. Zelená: 870 – 1000/1030; šedá: 1000 – 1200, červená: hroby členů přemyslovské rodiny a světců v církevních areálech Pražského hradu; 10. – 11. stol., modrá: pohřebiště v Bartolomějské ul.; žlutá: ostatky dětí v sídlištních situacích. Kružnice vyznačuje okru o poloměru 2 km (autor R. Brejcha).

se v kontextu s rozvojem církevní hierarchie v Praze začínají formovat rozdíly v poloze, vzhladu a výbavě hrobů církevních komunit (kamenné hrobky, inventář provázející biskupy a významné představitelé církevních komunit; *Bravermanová 2005b*, 119–140). Připočítáme dále pohřebiště v Bartolomějské ulici v Praze, pohřebiště obyvatel jednoho ze satelitních sídlišť, charakteristické odlišnou úpravou hrobů, která vede k interpretaci, že se jedná o pohřebiště komunity cizinců či lidí odlišného náboženského smýšlení (*Dragoun 2002*, 239). Vidíme tak, že Praha, která na sebe díky svému centrálnímu postavení vázala značně členitou sociální strukturu obyvatelstva, odrážející se i v bohatší strukturovanosti pohřebních areálů, neměla i v tomto směru ve své době v Čechách konkurenta.

9. 6. K VYPOVÍDACÍM MOŽNOSTEM POHŘEBIŠŤ PRAŽSKÉ AGLOMERACE, AGLOMERACE LEVÝ HRADEC-KLECANY A MĚLNÍKA

Sociální aspekty nemusejí vždy reprezentovat úvahy o sociální diferenciaci společnosti, jak si ukážeme na následujícím srovnání pohřebišť pražské aglomerace, aglomerace Levý Hradec-Klecany a Mělníka. Výběr lokalit je dán mým dlouhodobým zájmem o tyto lokality, doprovázené revizemi jednotlivých pohřebišť. Všechny lokality dále spojuje jejich poloha při vodním toku 1. řádu, při Vltavě a při soutoku Vltavy s Labem. Není náhodou, že pro Prahu je charakteristický velký počet pohřebišť různých velikostí, přičemž zvláště v okolí Pražského hradu se koncentrují rozsáhlejší pohřebišť. Část pohřebišť patří obyvatelům pražské aglomerace, část satelitním sídlištím v jejím okolí (*obr. 81*). To odpovídá jejímu centrálnímu postavení, tak jako širše typů pohřebních areálů, jak bylo ukázáno v předchozí kapitole v Čechách. Proti tomu mají Levý Hradec a Klecany omezenější počet pohřebišť (*obr. 82, Příloha II*). Jejich součet a především kvalita hrobových výbav však řadí toto uskupení k nejvýznamnějším v Čechách (vedle Prahy, Budče, staré Kouřimi, Libice a zřejmě i Zabušan²²¹). Na sousedních katastrech byla v intervalu 1-cca 4-5 km zjištěna celá řada. Pokud je znám počet prozkoumaných či zachycených hrobů, nepřesahuje tento počet dvacítku (*Příloha II*).

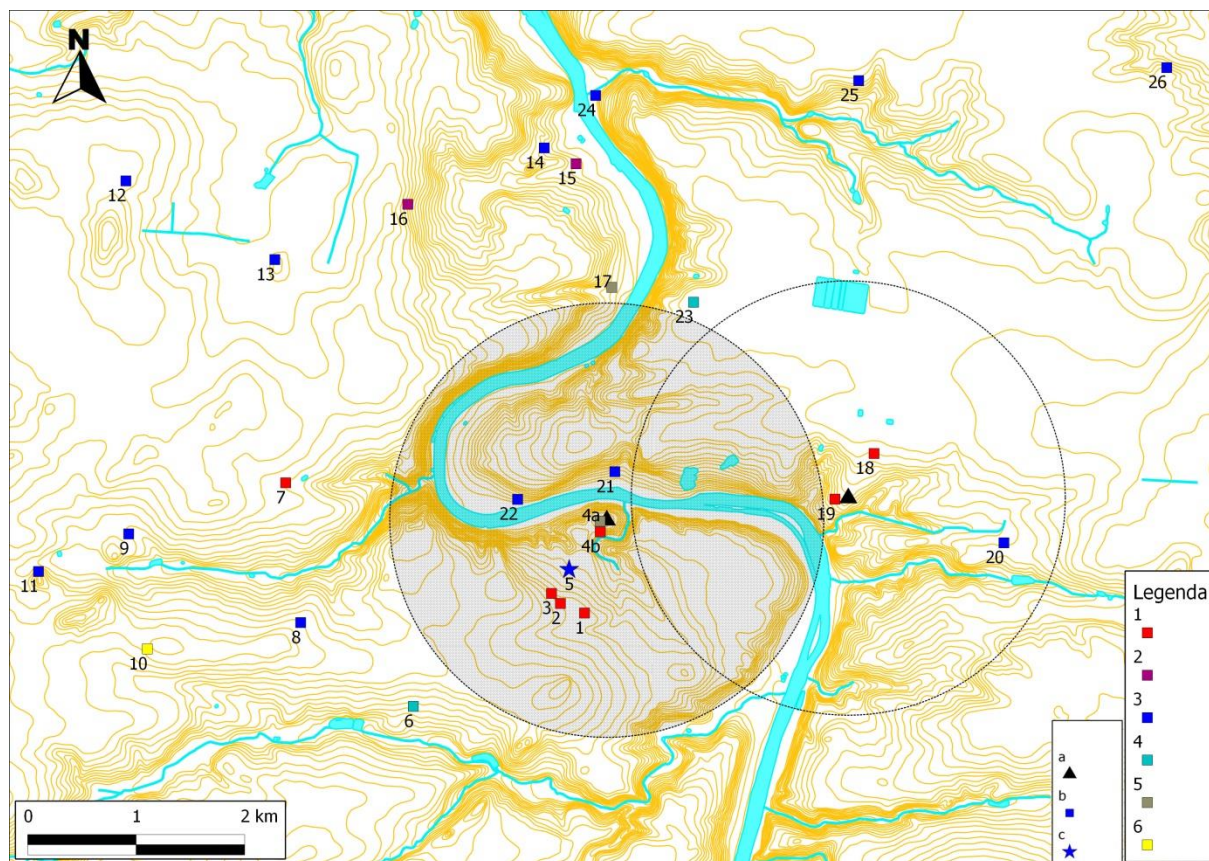
Pozornost si zaslouží kumulace pohřebišť na území dnešní obce Libčice nad Vltavou, a to i z toho důvodu, že v Chýnovském háji bylo k pohřbívání využito starších pravěkých mohyl (*Sláma 1977, 67, 69*), což je dokladem svérázného chování některých jedinců libčického sídelního areálu, jehož většina obyvatel byla pohřbena na standardních plochých pohřebišťích.

Soustředíme-li se v rámci Mělnicka pouze na oblast kolem hradu Mělníka (*obr. 83, Příloha III*),²²² stojíme před poněkud odlišným obrazem. Ačkoliv se Mělník nachází ve strategické poloze a je výraznou krajinnou dominantou, disponujeme k němu pouze jediným rozsáhlejším – a přitom i relativně chudším – pohřebišťem v podhradí v lokalitě Mělník-Rousovice (*Tomková – Košta v tisku*), zatímco z nevelkého počtu dalších do vzdálenosti 2 km

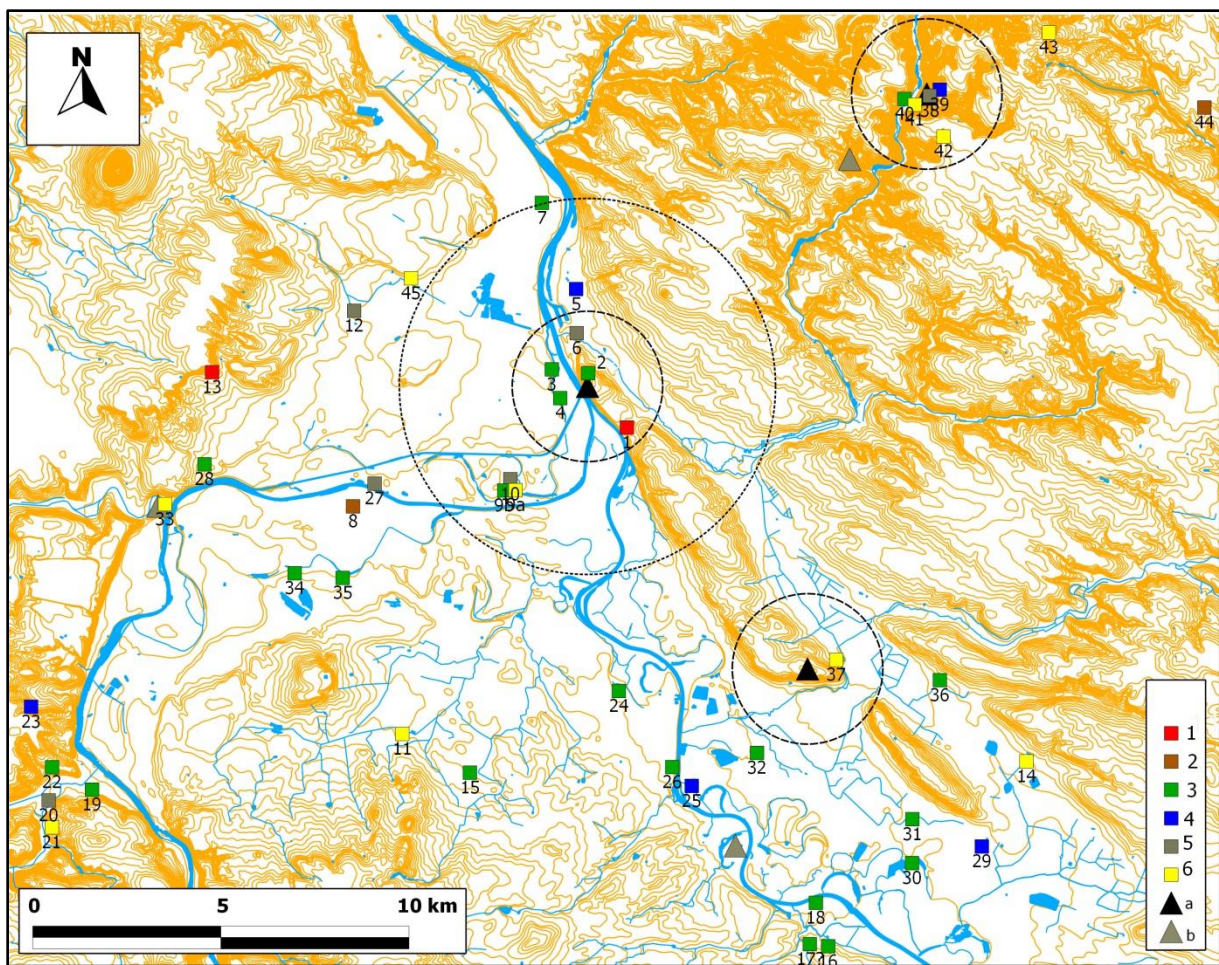
²²¹ K rekonstrukci sítě pohřebišť *Tomková – Hlava – Soukup 2013, 195–202*.

²²² Za hranicí 10 km (*obr. 82*) se nacházejí vedle pohřebišť bez vazby k výšinnému osídlení další hradiště (Hradsko, Přivory) či lokality s doloženým opevněním či výšinným osídlením (Bosyně-Hrádek, Kozly, Vepřek – východně kostela). Zatímco s Hradskem je svázáno kromě mladohradištního pohřebišťe i několik poloh s hroby středohradištními (*Příloha III; Šolle 1977, 333, 379, 381; tž 1978, obr. 35*), v případě dalších nebyly hrobové nálezy zatím registrovány. Informace o hrobu s dřevěným obložení bez výbavy jsou příliš málo na prokázání jeho vazby k hradišti Přivory (k datování nejen do starohradištního, ale i středohradištního období *Profantová 2002, 40, 42*).

se dochovaly informace jen více než torzovité (středohradištní pohřebiště v Hoříně, Mělníce-Rousovicích a Brozánkách, na něž připadá pouze jedna lokalita založená nejdříve ve 12. století, Mělník-Pšovka). Je otázkou, do jaké míry se na tomto stavu podepisují geografické podmínky a do jaké míry stav výzkumu. Jen ojedinělá pohřebiště 10. – 11. století na území vzdáleném od hradu mezi 2-5 km (Dolní Bečkovice, Mělník-Mlazice) však indikují skutečně odlišné poměry tohoto hradu, neboť pohřebišť zvláště středohradištního stáří přibývá až v následujícím okruhu 5, resp. 6 až 10 km.

Obr. 82. Raně středověká pohřebiště Levého Hradce a nejbližšího okolí. 1 – Levý Hradec; 2 – Klecany; a – hradiště; b – pohřebiště, c – ojedinělý hrob. 1 – pohřebiště s prezencí šperku podunajské tradice a velkomoravského šperku (existence v rámci výseku intervalu mezi lety 850 – 1000); 2 – prezence hrobů z výše uvedeného období a současně se záušnicemi o průměru nad 20 mm a větším; 3 – pohřebiště 10. – 11. století; 4 – pohřebiště, na nichž se začalo pohřbívat až po roce 1000; 5 – pohřebiště s prezencí velkých esovitých záušnic nad 30 mm, po r. 1100; 6 – neurčeno. Lokality: 1 – Žalov-Na panenské; 2 – 3 – Žalov-cihelna A, B; 4a – Levý Hradec, u kostela sv. Klimenta; 4b – Levý Hradec, bez lokalizace; 5 – Žalov, Přemyslovská; 6 – Únětice; 7 – Úholičky I; 8 – Úholičky II; 9 – Velké Přílepy I; 10 – Velké Přílepy II; 11 – Kamýk, obec Velké Přílepy; 12 – Tursko I; 13 – Tursko II; 14 – Libčice n. Vltavou, Kralupská; 15 – Libčice n. Vltavou II, 5. května; 16 – Libčice n. Vltavou, Chýnov; 17 – Libčice n. Vltavou, Letky; 18 – Klecany I; 19 – Klecany II; 20 – Přemyšlení; 21 – Husinec; 22 – Řež, obec Husinec; 23 – Větrušice; 24 – Máslovice, 25 – Vodochody; 26 – Panenské Břežany. Kružnice vyznačuje okru o poloměru 2 km (R. Brejcha a autorka).

Obr. 83. Raně středověká pohřebiště na Mělnicku. Menší kružnice vyznačuje okruh o poloměru 2 km, větší 5 km. 1 – prezence šperku velkomoravského tradice; 2 – pouze esovité záušnice malých průměrů (do 20 mm); 3 – jednotlivé nálezy nádob; 4 – esovité záušnice pouze středního průměru (20–29 mm); 5 – esovité záušnice velkých průměrů (nad 30 mm), eventuálně středního průměru; 6 – raně středověká pohřebiště bez bližších opor pro datování; a – hradiště; b – výšinné i nížinné lokality s blíže nedatovaným opevněním a výskytem raně středověké keramiky. Lokality: 1 – Mělník-Rousovice, 2 – Mělník – neznámo, 3 – Brozánky, obec Hořín, 4 – Hořín, 5 – Mělník-Mlazice, 6 – Mělník-Pšovka, 7 – Dolní Beřkovice, 8 – Bukol, 9a – Vrbno, fara, 9b – Vrbno, čp. 3, 10 – Vrbno, v okolí kostela, 11 – Netřeba, 12 – Daminěves, 13 – Jeviněves, 14 – Konětopy, 15 – Korycany, 16 – Kostelec n. Lab. 1, 17 – Kostelec n. Lab. 2, 18 – Rudeč, obec Kostelec n. Lab., 19 – Kralupy n. Vlt., 20 – Kralupy nad Vlt. 2, 21 – Kralupy n. Vlt. 3, 22 – Lobeč, obec Kralupy n. Vlt., 23 – Lešany, obec Nelahozeves, 24 – Libiš, obec Neratovice, 25 – Mlékojedy, 26 – Neratovice, 27 – Lužec n. Vlt., 28 – Mlčechovsy, 29 – Dřísy, 30 – Ovčáry, 31 – Nedomice-Ovčáry, 32 – Tišice, 33 – Vepřek, obec Nové Ouholice, 34 – Vojkovice, 35 – Hostín u Vojkovic, 36 – Čečelice, 37 – Přívory, 38 – Hradsko, obec Mšeno, hradiště, 39 – Hradsko, obec Mšeno, Na vršku, 40 – Kokořínský důl I, 41 – Kokořínský důl II, 42 – Kanina, 43 – Romanov, obec Mšeno, 44 – Vrátno u Mšena, dnes okr. Mladá Boleslav, 45 – Cítov. B – Bosyně, H – Hradsko, K – Kozly, M – Mělník, V – Vepřek. (R. Brejcha a autorka).

K dalším odlišnostem Mělníka i Mělnicka jako celku patří jen minimální zastoupení památek, které lze spojit s horizontem šperku velkomoravského původu či tradice, a minimum importů. Kdybychom v období 2. poloviny 9. – 10. století měli seřadit uvedené hrady do

hypotetického „společenského“ žebříčku dle výpovědi pohřebišť, pak na jeho vrchní příčce by stála Praha, o něco níže Levý Hradec a Klecany a na nejspodnější příčce Mělník. Z pohledu písemných pramenů by si přinejmenším pro závěr 10. století a počátek 11. století Mělník výrazně polepšil v souvislosti s jeho postavením jako rezidence kněžny Emmy a sídla mincovny.

Jak se situace měnila v průběhu 11. – 12. století? Jak v aglomeraci Levý Hradec – Klecany, tak na Mělnicku je pozorovatelný výrazný úbytek pohřebišť, který – při obtížích se zařazováním hrobů a pohřebišť do 11. století – ještě lépe vyniká v horizontu pohřebišť s výskytem esovitých záušnic o průměru nad 30 mm. V průběhu 1. poloviny 11. století přitom dožívala některá starší pohřebišť (Mělník – Rousovice, ŽAC?, Klecany I). Vedle toho vznikala pohřebišť nová (např. Únětice, Mělník – Pšovka). V případě Vrba nelze s ohledem na starší, byť nedochované, nálezy vyloučit možnou kontinuitu od 10. do 12. století. Specifický případ reprezentují pohřebišť Libčice n. Vltavou 5. května a Libčice nad Vltavou – Chýnov, Chýnovský háj, odkud na jedné straně pocházejí nálezy charakteristické pro horizont s památkami velkomoravského původu či tradice, na straně druhé je z nich známý jak záušnice o průměru nad 20 mm, tak v případě prvního z nich dokonce nad 30 mm se žlábkovaným es. Vzhledem k tomu, že se jedná o staré musejní nálezy a že v prostoru dnešní obce Libčic nad Vltavou se nachází více poloh s pohřbíváním, nelze vyloučit záměnu nálezů.

V tomto kontextu je možno připomenout diskusi o Vrbně. V současnosti je to jediná obec na Mělnicku, v jejímž intravilánu byly v relativně těsné blízkosti zjištěny stopy jak staršího pohřebišť s nálezy keramiky, jantarových korálků a esovitých záušnic neurčených průměrů, tak mladšího pohřebišť s výskytem esovitých záušnic středních a velkých průměrů nad 30 mm (upřesnění údajů o záušnicích I. Štefan a L. Varadzin, osobní sdělení). Na tuto skutečnost upozornil již *J. Klápště* (1999, 801–802), přičemž *I. Štefan a L. Varadzin* (2007, 43) konstatují mezi oběma pohřebišti absenci kontinuity. Ve své podstatě však k řešení této otázky nemáme vzhledem k torzovitým a neúplným informacím o starším z pohřebišť dostatek podkladů.

Mluvíme-li o úbytku pohřebišť v aglomeraci Levý Hradec – Klecany, tak na Mělnicku v 11. a zvláště 12. století, tato tendence rozhodně neplatí v Praze, která se nadále vyznačuje velkou koncentrací pohřebišť, která se však přesouvají do jiných poloh, než kde se nacházela pohřebišť 9. – 10. století. A na tomto místě je třeba si povšimnout situace i na dalším z významných středočeských hradišť, a to Budče. Zapojení jeho pohřebišť, která mají řadu

styčných bodů s pohřebišti Pražského hradu a Levého Hradce, do srovnání toho typu, jaké je prováděno v této práci, bude v plné míře možné až po provedení komplexní revize jeho pohřebišť. Ale již nyní upozorníme na význam jeho pohřebišť 11. – 12. století. Právě na Budči totiž nedochází k redukci pohřebních aktivit, ale naopak k paralelnímu pohřbívání ve více polohách (u kostela P. Marie,²²³ u kostela sv. Petra a Pavla, jižně opevnění). Co za touto skutečností – kromě existence dvou církevních staveb – stojí, je otázkou pro budoucnost, stejně jako studium proměn forem a funkcí osídlení tohoto původně přemyslovského hradu v 11. – 13. století.

Proměny v síti pohřebišť mezi obdobím 9. – 10. století a 11. – 12. století je možno nahlížet jak v souvislosti s diskusí o budování farní soustavy (srv. *Štefan – Varadzin 2007*, 33–54), tak jako proměn společnosti jako takových. Za těmito proměnami lze vidět též změny v osídlení a v demografickém obrazu středních Čech, jejichž poznání však není dostatečné. Tyto změny však již není možné nahlížet bez ohledu na výpověď v této době mnohem četnějších písemných pramenů a bez ohledu na výpověď historie.

Díváme-li se jako archeologové na centrální část středních Čech, pak bez ohledu na historický příběh, bez ohledu, zda se na toto území díváme z pohledu „přemyslovské domény“ či území „kmene Čechů“ (blíže kap. 11), je nepochybné, že v průběhu 2. poloviny 9. a v 10. století lze v centrální části středních Čech doložit mimořádně vysokou koncentraci pohřebišť, lidí a bohatství. Rozdíly jak v hrobových výbavách a sociotopografii pohřebišť indikuje nejen existenci skupiny obyvatel s přístupem k předmětům mimořádné hodnoty zahrnující především dobovou elitu a lidi s ní svázané, tak bohatou sociální strukturu jako takovou. V rámci středních Čech přitom jednoznačně vyniká poloha pražské aglomerace s Pražským hradem, které si své postavení udržela i v období 11. – 12. století. Rozdíly mezi pohřebišti dalších hradišť, resp. Levého Hradce a Mělníka mohou (ale nemusejí) svědčit o strukturovanosti opevněných výšinných poloh.

Při této příležitosti bych ráda upozornila ještě na jeden aspekt výpovědi raně středověkých pohřebišť centrální části středních Čech. Raný středověk totiž není ani prvním, ani posledním obdobím, kdy se v této části Čech setkáváme s nálezy dokládajícími přístup k drahým kovům a importům a přítomnost dobové elity. Pro srovnání můžeme použít závěry

²²³ V případě pohřebiště u kostela P. Marie je třeba si povšimnout pouze minima nálezů, které svědčí o pohřbívání v 10. století, čehož si povšimlo, avšak nedořešilo, již předchozí bádání (*Sommer 1978*, 181–182; *Šolle 1991*, 232, 250, 252, 255, 258, 261–263).

M. Erného, tak jak je představil ve své studii o jantaru v Čechách starší doby bronzové,²²⁴ v níž sleduje též korelace s dalšími zástupci hmotné kultury, mj. zlatými artefakty. Společným znakem je koncentrace v centrální části středních Čech. Zatímco však těžiště v raném středověku tvoří oblast Prahy, v době kultury únětické pozorujeme největší četnost v oblasti severozápadně hranic hl. m. Prahy, v oblasti kralupsko-slánské a na Kladensku v trojúhelníku s vrcholy na pohřebištích Minice – Únětice a Velké Čičovice. V této enklávě je běžný výskyt i několika bohatých únětických nekropolí v rámci jednoho katastru (*Ernée 2012*, 115).²²⁵ Oproti tomu sice na Hradčanech a ve Střešovicích jsou doloženy nálezy kultury únětické, v oblasti bubenečsko-dejvické pak dokonce pozorujeme nápadnou koncentraci sídlišť i pohřebišť – avšak s jedinou výjimkou bez dokladů předmětů z jantaru či ze zlata (*Lutovský – Smejtek a kol. 2005*, 417–422, 428, 435, 452, mapa na str. 410). Toto srovnání uvádím z toho důvodu, abych podtrhla význam, jaký oblast Prahy v raném středověku zaujala a že je to právě období počátků českého státu a prvních Přemyslovců, jimž Praha vděčí za své v postavení v dalším více jak tisíciletém vývoji.

Jestliže starší bádání 2. poloviny 20. století přispělo k poznání rozdílů mezi pohřbíváním na pohřebištích hradeckých a venkovských a v případě hradeckých pohřebišť přineslo fondy dokládající, že se pohřbívalo jak v interiérech hradů, tak v jejich nejbližším okolí, po roce 2000 jsme se při studiu pohřebišť Pražského hradu posunuli v jistém smyslu dále. Studium topografie z pohledu jejich chronologie a s přihlédnutím k možnosti odlišit knížecí hroby přineslo možnost přesnějšího vymezení vztahů mezi interiérem a exteriérem hradu a doložilo proměnu preferencí ve volbě pohřebních areálů, ke které došlo kolem přelomu 10. a 11. století. Zatímco ve starším období většina obyvatel pohřbívala na pohřebištích mimo hradby a Pražský hrad byl především knížecí nekropolí (na vyhodnocení hrobů kolem pohřbu bojovníka si teprve musíme počkat), na počátku 11. století došlo k zániku pohřebišť na severním a západním předpolí hradu a k soustředění pohřebních aktivit v areálu Pražského hradu a dále na nově založeném pohřebišti na Loretánském náměstí. Další studium problematiky (mj. výzkum pohřebiště na tř. Milady Horákové) vnáší nové téma, kterým jsou pohřebiště satelitních osad v nejbližším okolí hradů. Je třeba hledat odpověď na otázku, do jaké míry se odlišují či neodlišují od běžných venkovských pohřebišť. Právě proto

²²⁴ Pozoruhodné je již to, že z doby únětické kultury v Čechách pochází několikanásobně větší počet jantarových artefaktů, než z raně středověké centrální Evropy (Čechy – Morava – Slezsko – Slovensko – střední Německo (srv. *Tomková 2012*, Ryc. 5). Shody i rozdíly v topografii výskytu mezi oběma obdobími *Ernée 2012*, obr. 4 a *Tomková 2012*, Ryc. 1 a 2.

²²⁵ I když nejbohatším regionem jsou střední Čechy, dvě absolutně nejbohatší pohřebiště, Mikulovice a Liběšovice, leží jako naprosté solitéry v periferních oblastech daleko od středočeského centra (*Ernée 2012*, 118).

bude v blízké budoucnosti nezbytné obrátit větší pozornost právě k analýzám těchto pohřebišť, která se nenacházejí v bezprostřední blízkosti hradišť. Postupně tak pozorujeme rozšiřující se prostor pro studium společenských aspektů raného středověku. Kromě již naznačeného směru studia spočívajícího v porovnání pohřebišť jednotlivých prostředí navzájem (intra x extra muros, či též nekostelní x kostelní), bude stát za pozornost – a to zvláště v širším střeoevropském srovnání – srovnání vnitřní typologie pohřebišť (v rámci areálů hradů, na jejich předpolích, satelitních i venkovských), která je prostředníkem výstavby modelů pohřbívání, které charakterizují společenské prostředí různých období a různých území.²²⁶

²²⁶ Jistě vidíme rozdíl mezi Starou Kouřimí a Pražským hradem či Budčí. Obdobně nepozorujeme stejný model pohřbívání v Mikulčicích a na Pražském hradě. Přes styčné plochy s okolím jsou patrná specifika pohřbívání v Břeclavi-Pohansku. Tyto tušené rozdíly je však třeba podrobněji popsat a definovat.

III. ČÁST

10. ROLE LEVÉHO HRADCE V HISTORICKÉ A PREHISTORICKÉ MINULOSTI ČECH

Levý Hradec v průběhu vývoje české historiografie a archeologie vystupuje v několika základních rolích, v nichž se promítají různé názorové světy, pohanský, křesťanský a ten, který bychom označili jako vědecky racionalistický. Přidržíme se však způsobu, jakým postupujeme v kapitole o počátcích českého státu z pohledu historie a archeologie, a sledujeme, jaký je podíl historie a archeologie při formulování jednotlivých levohradeckých rolí.

Ke konceptům, které vznikly na poli archeologie a byly rozvíjeny v jejich počátcích, patří Krolmusovo pojetí, které nás zavádí do romantických představ *pohanské minulosti*, v níž byl Levý Hradec místem „*prastarého pohanského božišťe Hvězdo-božství pod obrazem zlaté kvočny s 12 kuřaty, bohyně plodící a rodící v přírodě každoroční Luny (měsíce) a 12 planet (kuřátek) (viz Plejady na obloze)*“.²²⁷ Při božišti, žarovišti a pohřebišti jako zde na Hradci lev. kdež všechny tyto známky se objevují; muselo býti sídlo poh. kněží jenž při zápalu věčném a obřadů poh. přítomni býti museli, tedy i zde své budovy měli, v kterých bydleli. Tudy Hradec lev. nebyl jen oblíbený letohrádek (dle kronikářů) knížat Vyšehradských, alebrž na počátku sídlo slavné poh. kněží,²²⁸ kteří lidu okolnímu modloslužby zde vykonávali, při kterých i poh. knížata přítomna bývala a své letohrádky mívala.“ (V. Krolmus v r. 1855 in: Sklenář 1972, 29–30). Do schématu přítom zapadal též Řivnáč, „*kde se oběti pálily*“ (V. Krolmus in: Sklenář 2011, 378), přičemž: „*Z toho Hřivnáče na řeku vyčnělého od severu na jih jsou pole, na nich se říká na Koláčově, zde se prý koláče pekávali za poh. dnů ku obětem Svantovita, který se zde na Hřivnáči obětoval, jiní praví: na Levém Gradci kde nyní cirkvička sv. Klimenta stojí, který Svantovítu byl podložen.*“ (V. Krolmus – Sběrka, s. 538–541 in: Sklenář 1972, 33). Celý koncept přítom v žádném případě nestojí na vlastních archeologických nálezech. Je výsledkem romantických představ, jež provázely počátky naší archeologie (podrobně Sklenář 2012, 502–508, 540–542, srv. též 556–557). Zajímavý je Krolmusův akcent na skutečnou realizaci pohanských obřadů, přičemž v jeho popisech ještě

²²⁷ Již u V. Krolmuse najdeme zmínku o místní pověsti o zlaté kvočně. Její poslední verzi ze 30. let 20. století zachytila Z. Křténová (2013): „*Jako vzácnost, chovali levohradečtí žreci zlatou kvočnu s dvanácti zlatými kuřaty, s její pomocí věštili, jaký bude nadcházející rok. Když se však kníže Bořivoj vracel pokřtěný z Moravy a přivedl s sebou kněze Kaicha, aby s jeho pomocí šířil křesťanství v Čechách, pochopili žreci, že už nebudou moci sloužit starým bohům. Křesťany se stát nechtěli a nechtěli jim zanechat zlatou kvočnu. I vykopali na neznámém místě hlubokou studnu a kvočnu s kuřaty do ní hodili. Studnu zasypali a odešli neznámo kam.*“

²²⁸ Povšimněme si, že Krolmus, stejně jako autoři pověsti o zlaté kvočně, představují svou představu, aniž by reflektovali Kosmovu kroniku, kde pohanské období zásadně reprezentují hadačky, čarodějnice, věštkyně, tedy osoby ženského pohlaví (Kosmas I, srv. kap. 4, 11). Přítom píše-li Kosmas o pohanství, formuluje obecně, nebo odkazuje na antickou mytologii (Kosmas I, např. kap. 10, 11).

neidentifikujeme význam termínu „pohanský“ ve smyslu „pravěký“, charakteristický také právě pro romantickou etapu rozvoje české archeologie (*Sklenář 2012*, 506–508). Ohlasy tohoto pojetí najdeme jak v obecné rovině v Třebízského Levohradecké povídce (*Třebízský 1938/1940*), tak např. na Alšových studiích pro lunetu Žalov (1880) pro Národní divadlo.²²⁹ Tam přitom vyobrazené atributy postav i vzhled pohřebiště jednoznačně odkazují na pravěkou minulost. Není jistě náhodou, že se pohybujeme v období před důležitými výkopy Ryznerovými a Píčovými.

„Pohanské období“ je fakticky totožné s mytickým úsekem Kosmových dějin. Levý Hradec se v tomto příběhu přitom poprvé objevuje až na rozhraní času mytologického a historického, a to svým angažmá ve vyprávění o lucké válce. Tato pověst fakticky plní funkci spojovacího článku k době historické, což jí zajišťuje u historiků specifické postavení. Zatímco příběhy o praotci Čechovi, Libuši, Přemyslovi či o dívčí válce se definitivně přesunuly do sféry mytologie, lucká pověst nikoliv (k pověsti srv. kap. 2.2.; *Třeštík 1997*, 68–69).

Z pohledu sekundárních reflexí je třeba upozornit na náhodnou Heberovu zmínku, v níž zakladatelem Levého Hradce byl kníže Přemysl.²³⁰ S obecně historickou představou o významných místech počátků české historie je spojeno vyobrazení Julia Mařáka v Národním muzeu (1899), a to jako součást triptychu Budeč – Vyšehrad – Levý Hradec, který je protilehlý trojici Libušín – Tetín – Říp.

Z pohledu archeologie je možno konstatovat, že právě díky ní je možno v čase dohlédnout podstatně hlouběji, než si Kosmas a historikové vůbec dovedli představit. V rámci raného středověku archeologie – dle dnešního stavu poznání – prokazuje, že k osídlení a opevnění Levého Hradce došlo již v době před Bořivojovým křtem. K otázce pohanského kultu, který přitom nutně existoval, byť již od 9. století ovlivněný kontakty s křesťanským

²²⁹ Luneta Žalov je jednou ze čtrnácti částí cyklu na téma Vlast. V M. Alšem užití mytologii se Žalov nazývá místo, kde spí věčným spánkem všichni hrdinové. Blíže k lunetě např. *Slouka 2013*. Tento obrazový námět dochází dalších reprodukcí spíše však ve významu reprodukce uměleckého díla, než že by se jednalo o souvislost s Žalovem a Levým Hradcem (známka vydaná v roce 1983, výmalba na radnici v Praze-Suchdole v roce 2008 apod.). V téže době v literatuře původní historické lokality, mezi něž patřil i Levý Hradec, nebyly vnímány jako pohanská hradiště, ale jako staročeská města a hrady (*Sklenář 2012*, 575).

²³⁰ „Hier erhob sich im neunten oder schon im achter Jahrhunderte eine feste und schöne Burg, der wahrscheinlich ihrer Lage wegen, Lewy Hradec genannt wurde. Přemysl, Gemahl der Cechenfürstin Libussa, wird als Erdbauer darselben angegeben, dem sie sowol als sienen nächsten Nachfolgern durch lange Zeit zum Lieblingsaufenthalte gedient haben soll.“/ „Tady se v devátém či už osmém století zvedal pevný a pěkný hrad, jemuž se patrně podle jeho polohy říkalo Levý Hradec. Za jeho budovatele bývá označován Přemysl, manžel kněžny Čechů Libuše, jemuž i jeho nejbližším následovníkům sloužil prý po dlouhý čas k oblíbenému pobytu.“ (F. A. Heber k r. 1844, 217–218 in: *Sklenář 2001*, 29–30).

prostředím velkomoravským i západním, bohužel archeologické výzkumy Levého Hradce nepřispívají. Na druhé straně rozdíl v organizaci a zvycích mezi pohřebišti Žalov-Napanenské a Žalov-cihelna, stejně jako změna v topografii pohřebišť a přesun pohřbívání ke kostelu sv. Klimenta lze rozhodně považovat za indikátory proměn v duchovním světě raně středověkých obyvatel Levého Hradce.

Další názorový okruh již míří do světa Čech křesťanských, v němž Levý Hradec vystupuje v roli především jako místo *místo vzniku nejstaršího kostela* na počátku křesťanské éry Přemyslovců v duchu Kosmovy koncepce českých dějin. Určující oporou jsou písemné prameny a jejich interpretace (blíže kap. 2). Dalším důležitým momentem přitom byla zpráva Tomáše Pešiny z Čechorodu, který Levý Hradec navštívil ještě před jeho barokní úpravou kostela a v 70. letech 17. století na něm viděl pozůstatky rotundy.²³¹ K idealizovanému vyobrazení její výstavby přistoupil L. Kohl, absolvent pražského piaristického gymnázia vedeného Gelasiem Dobnerem, v rámci zpracování výjevů z raných českých dějin v grafickém albu *České dějiny v obrazech*, které vydal vlastním nákladem roku 1789 (blíže k celému dílu i jeho inspiracím *Machalíková 2005*, 104–108).

V rámci Cibulkovy koncepce vzniklé ještě před objevem levohradecké rotundy, stejně jako před objevy velkomoravské architektury, a stojící na předpokladu nejprve dřevěných misijních kostelů, které teprve v průběhu 10. století začaly být nahrazovány kamennou architekturou, Levý Hradec následoval tohoto schématu. Pešinou viděná rotunda byla následníkem dřevěného kostela, nahrazeného nejspíše v 10. století rotundou (*Cibulka 1934*, 290–291, 437–438; *Guth 1925*, 173). Archeologie se do spoluutváření tohoto konceptu zapojila fakticky až s Ivanem Borkovským. Datování rotundy objevené při rekonstrukci kostela sv. Klimenta od roku 1939 a prozkoumané I. Borkovským v roce 1940 od doby nálezů kolísá a k problematice vývoje její chronologie se bude třeba ještě znovu vrátit v podrobnější studii. Lze souhlasit s tím Borkovského názorem blízkým době výzkumu a opřeným o absenci raně středověkých terénů či nálezů, že se jedná o architekturu, která není bezprostředně datovatelná.²³² V současnosti na základě analýzy zdiva rotundy a poznatků o kameni s vyrytým křížem interpretovaným jako základový kámen převládá názor, že se nejedná o základy kostela založeného knížetem Bořivojem, aniž bychom byli schopni říci více o jeho

²³¹ „Castelli huius rudera hodieque spectantur, in quorum medio templum s. Clementis stat adhuc integrum more veteri in forma rotunda extructum.“ (Pešina z Čechorodu 1673, 120).

²³² „Pro dobu výstavby rotundy na Levém Hradci není po ruce vodítka. Snad má pravdu Guth, který říká, že ničím není dokázáno, že tato rotunda byla postavena Bořivojem. Nelze však také tvrdit, že Bořivoj postavil na Levém Hradci kostel dřevěný.“ (rkp. 3/text bez návrhů oprav, 11).

předchůdci (Maříková-Kubková 2001, 275–276; Sommer 2001, 283). Povšimněme si tedy, že tvrzení „levohradecká rotunda není stavbou Bořivojovou“ má v průběhu vývoje zcela odlišné zdůvodnění. Zajímavé je sledovat průmět s vývojem poznání velkomoravské architektury a raně středověké architektury vůbec. Tak jako absence do té doby neznámé velkomoravské kamenné architektury J. Cibulku vedla k odmítnutí zasazení Pešinou viděné rotundy do doby Bořivojovy, tak objevení této architektury vedlo k tomu, že Borkovským odkryté základy rotundy – přes absenci datovacích opor – byly s Bořivojem spojeny.²³³ Tam, kde J. Cibulka (1934, 290–291) a další počítali – s odkazem na tehdejší představu o vývoji velkomoravské architektury – s dřevěným předchůdcem rotundy, I. Borkovský tuto možnost odmítl.²³⁴ Proti tomu na základě dnešních poznatků bychom tuto možnost tak kategoricky neodmítali (Sommer 1997b, 276–278; Tomková 2001a, 210).

Do dějin „křesťanských“ Čech spadá i *Vojtěchova volba biskupem* 19. února 982. Tato konkrétní událost však neposkytuje archeologii možnost bezprostředního propojení s archeologickými poznatky. Za poznámku stojí skutečnost, že dalším hradem, kde došlo k biskupské volbě po smrti předchozího biskupa – shodou okolností také v únoru, byla o více jak 100 let později Stará Boleslav. A za ocitování stojí celá pasáž: „*Bez prodlení byli svoláni přední muži země i představení církve a na hradě Boleslavi k návrhu knížete se schválením duchovenstva a za souhlasu všeho lidu byl Heřman, svěcením jáhen, na proboštví boleslavské povznesený, vyvolen k ještě vznešenější, byt' nerad* (zvýraznění K.T.), *biskupské hodnosti. Tato volba se stala roku od narození Páně 1099 dne 28. měsíce února.*“ (Kosmas III, apod. 7, 145). Srovnání Kosmových formulačně odlišných pasáží věnovaných volbě Vojtěcha a Hermana, případně interpretaci, ponechme historikům.

Od 19. století po současnost archeologové reflektují písemnými prameny a historiografií podmíněnou roli *Levého Hradce jako knížecího sídla*, a to nejen v období po Bořivojově křtu, ale též v souvislosti s pověstí o lucké válce, aniž by byly integrovány romantické představy o pohanském rázu tohoto období (Vocel 1866–1868, 405–406; Píč

²³³ „Pro dobu zbudování levohradecké rotundy nemáme přímých archeologických dokladů; ale v dnešní době objevů většího počtu velkomoravských kostelů, mezi nimiž jsou i rotundy, můžeme předpokládat, že tuto rotundu postavil pod vlivem kostelních staveb moravských kníže Bořivoj“ (Borkovský 1965, 56).

²³⁴ „Také není pravděpodobné, že první kostel na Levém Hradci byl dřevěný. Nové nálezy základů zděných kostelů na Moravě i v Čechách ukazují, že již v raně křesťanské době byly stavěny kostely zděné z kamene. Stavěli-li čeští Slované v 9. stol. kamenné hradby na sucho, konstrukčně na výši a znali techniku skládání souvislé zdi v dobách, kdy v sousedních oblastech bylo zděno na maltu, lze oprávněně pochybovat, že by na knížecích hradištích byly stavěny svatyně ze dřeva“ (Borkovský 1965, 56).

1908, 103–104; *Píč 1909*, 222).²³⁵ Archeologické výzkumy lokality nedovolují rekonstrukci, ale spíše poskytují ilustraci k této její roli. Její podoba je přitom podmíněna dobovou úrovní poznání. Tak J. L. Píč na Levém Hradci (stejně jako na jiných lokalitách) hledal knížecí palác (*Píč 1909*, 304–305). Objekt za palác považovaný J. L. Píčem byl na základě revizního výzkumu J. Böhma v roce 1931 přičten až mnohem pozdějšímu období (*Böhm 1934*, 59–60; podrobně *Tomková 2001a*, 155–163). Se základní představou I. Borkovského na základě archeologického výzkumu je možno se seznámit v jeho publikaci z roku 1965 (*Borkovský 1965*). Materiály dochované v jeho pozůstalosti v podobě primární dokumentace a textů dokumentujících názorový vývoj tohoto badatele jak v rámci jejich zpracování, tak v komparaci s novými zjištěními původní představy jistě rozšíří a zčásti i pozmění.

Myšlenka Levého Hradce jako *předchůdce Pražského hradu*, se začala formovat již v 19. století (*Lippert 1890 – 1891*, 134). Naznačil ji též V. Tille v roce 1917 a do svých koncepcí ji začlenil též E. Šimek (*Guth 1934*, 689–690). Nejpregnantněji – s vědomím poznatků vyplývajících z prvorepublikového archeologického výzkumu Pražského hradu – byla prezentována zvláště ve Svatováclavském sborníku. Podstatné jsou pasáže věnované této problematice J. Cibulkou a K. Guthem a pro jejich důležitost uvádím úplné citace důležitých výňatků. J. Cibulka (1934, 286–287) se dotkl tohoto to pojetí v souvislosti s řešením otázky, proč byl nejstarší křesťanský kostel založen právě na Levém Hradci a nikoliv na Pražském hradě. „*Ustanovení kněze a postavení prvního kostela se stalo na Levém Hradci buď proto, že Levý Hradec byl té doby ještě Bořivojovým hlavním hradem, anebo proto, že kníže nemohl dosud na Pražském hradě zavést křesťanství. Z vykopávek konaných v posledních letech vysvítá, že Praha je poměrně mladého založení, a po uvážení všech okolností lze vznik její klásti asi do sklonku IX. století. Levý Hradec se zdá podle zpráv starším Prahy, a křesťanství přišlo Kaichovou misí do Čech asi právě v době, kdy hrad Pražský buď ještě neexistoval, anebo, již založen teprve významem dorůstal starší již Levý Hradec. Podle první eventuality jasně vysvítá možnost, proč byl první kostel založen na Levém Hradci a teprve druhý, jak uvidíme, v Praze. Předpokládáme-li však, že Pražský hrad již existoval v době uvedení křesťanství do Čech, pak nebyl první kostel postaven v Praze buď pro menší ještě význam mladého hradu, který se teprve později stal hlavním hradem (civitas metropolis), anebo pro pohanskou reakci, vzniklou v Praze, a snad i politickou...Nejpřirozenějším po stránce věčné se zdá, že první kostel byl založen na Levém Hradci proto, poněvadž tam byl sídlení a proto*

²³⁵ Tato role je výrazná již ve starých topografiích sklonku 18. a 1. poloviny 19. století, které archeologickému zájmu předcházely (blíže *Sklenář 2001*, 28–30).

hlavní hrad Bořivojův, neboť na hlavních hradech byly zakládány první kostely a nemělo by smyslu stavěti kostel na hradě, na kterém Bořivoj nesídlil. Důvodem toho, že teprve druhý kostel byl založen v Praze, zdá se podle Křišťanova vypravování býti reakce, která na vzrůstajícím hradě nastala proti Bořivojovu směru křesťansko-moravskému, neboť podobné votivní kostely bývaly na důkaz vítězství zakládány právě na místech zdolaného odporu.“ K. Guth (1934, 688–690) konstatoval:²³⁶ „V době luckých válek vidí Šimek²³⁷ hlavní politické ústředí české již na Levém Hradci, kde rozhodujícím důvodem byla jeho pevnost a odlehlost od luckých hranic. Teprve potom obrátila se pozornost Čechů k sousedům za Vltavou, a proto počal růsti význam Prahy. Hledáme-li pro řešení otázky stáří Prahy podporu v písemných pramenech, najdeme jen zprávy u Kristiána a u Kosmy... Po přemožení přívrženců Strojmirových straníky Bořivojovými – obě strany sídlily v Praze – byl opět povolán Bořivoj, který v Praze vystavěl votivní kostel P. Marie, když před tím již první kostel založil na Levém Hradci. Kosmas klade prvotní sídlo Libušino na Libušín a odtud byla založena Praha. Za luckých válek v době bitvy u Turska, zavřel se Neklan na Levém Hradci; ovšem později sídlil Neklan podle Kosmy v Praze, poněvadž sem do paláce přinesl Durynk hlavu Vlastislavova syna. Kristiánovo líčení založení Prahy prozrazuje naivní snahu pomoci si z rozpaků. Líčení Bořivojovy historie vzbuzuje pak velmi málo důvěry kontradikcemi v ní obsaženými. Je-li vůbec ve vypravování Kristiánově něco pravdy, pak bylo by možno mysliti na politickou nebo rodovou revoluci a nikoliv na reakci náboženskou. Připusťmež však, že skutečně vznikl domácí odboj proti Bořivojovi. Proč by byla Praha méně bezpečná než Levý Hradec? Jeho družina byla stejně spolehlivá nebo nespolehlivá zde i tam. Přírozená bezpečnost Prahy nebyla menší než Levého Hradce; spíše naopak. Umělá fortifikace obou hradišť pak mohla býti úplně stejná. Nenalzáme-li žádného důvodu, proč při trvání obou hradišť Bořivoj založil první křesťanský kostel na Levém Hradci a nikoliv v Praze, musíme hledati příčiny toho buď v nestejném významu obou hradišť, anebo v různém jejich stáří.“ V následujícím textu se K. Guth přiklonil ke druhé z variant.

Na základě výsledků archeologického výzkumu Levého Hradce i Pražského hradu tuto myšlenku rozvinul I. Borkovský a i jemu byly oporou – přes odlišný názor na chronologii keramiky oproti K. Guthovi – archeologické výzkumy. Zatímco u K. Gutha pozorujeme poměrně výraznou snahu sladit výpověď archeologických a písemných pramenů, v případě I. Borkovského tato tendence není tak výrazně patrná. Mnohem důležitější byla jeho paralelní

²³⁶ Názor, že Pražský hrad je mladší než Levý Hradec, vyslovil – ovšem jako hypotézu – již dříve v souvislosti se studiem rotund (Guth 1925, 169).

²³⁷ E. Šimek se věnoval Levému Hradci zvláště ve studii Levý Hradec – Pravý Hradec (Šimek 1929, 37 an.).

dlouhodobá účast na výzkumech Pražského hradu i Levého Hradce a možnost průběžného srovnávání aktuálních poznatků.

Zásadní ránu celé koncepci zasadily v 80. letech nové výzkumy na Pražském hradě a v celé aglomeraci tvořené Hradčanami a Malou Stranou, které posunuly jejich osídlení a v případě Pražského hradu i nejstaršího opevnění v podobě příkopu hlouběji do 9. století. Dalším novým faktorem stala proměna *urbs Praga* ve smyslu samotného Pražského hradu v rozsáhlou aglomeraci. Místo před obrazem předchůdce a následovníka stojíme před dvěma různými formami víceméně souběžně existujících výšinných opevněných lokalit, jejichž funkce se v průběhu 9. století měnila. Vzhledem k tomu, že se na Pražském hradě a v jeho předpolí zatím nepodařilo objevit podobné pohřebiště jako v Žalově-Na panenské, reprezentující starší horizont kostrového pohřbívání v centrální oblasti středních Čech, nelze hypotézu Levého Hradce jako staršího přemyslovského sídla zcela odvrhnout, aniž bychom přitom však zpochybňovali současnou existenci Pražského hradu.

V 80. letech 20. století se Levý Hradec stal součástí konceptu *přemyslovské domény*, jako krystalizačního jádra přemyslovského státu. J. Sláma akcentoval politický význam hradiště především v počátcích budování domény na přelomu 9. a 10. století, zatímco později se jeho význam z roviny politické přesunul do oblasti ekonomické (Sláma 1998, 34).²³⁸ Podrobněji se k tomuto tématu vrátíme v kapitolách 12 – 13.

Nově se na základě výzkumů profiluje role *Levého Hradce ve vztahu ke Klecanům*, která tradičně souvisí řešením otázky existence Pravého Hradce, která se objevila již ve 20. letech 19. století. Právě do Klecan umístil Pravý Hradec E. Šimek (Šimek 1929, 37–49), který v něm spatřoval potvrzení své myšlenky o hraniční funkci dolní Vltavy mezi územím slavníkovským a přemyslovským.²³⁹ V. Martinec, který na hradišti prováděl archeologický výzkum v roce 1965, neztotožnil klecanské hradiště s Pravým Hradcem jednoznačně, uvedl však indicie, které by této interpretaci mohly nasvědčovat (Martinec 1970, 307–318). Z Martincových závěrů a datování nálezů do 12. století vycházel J. Sláma (1988, 26), stejně jako autorka této práce (Tomková 2001a, 178). Existence celé dvojice byla na základě tehdejšího datování nálezů položena do 12. století, takže nepřímo korelovala s písemnými

²³⁸ „Po vytvoření přemyslovské správní organizace v 10. a 11. století nestal se Levý Hradec centrem „provincie“ a při žádné příležitosti není také vzpomenu jméno některého z tamějšího hradních správců. Je ovšem nepochybné, že hradiště tehdy hrálo nějakou roli v ekonomice českého raně středověkého státu“ (Sláma 1988, 34).

²³⁹ Význam Skutilova článku (1958, 140–144) spočíval v opětovném otevření otázky Pravého a Levého Hradce, vlastní jeho obsah je již fakticky antikvován, obdobně jako článek I. Vávry. Ten hledal Levý Hradec na akropoli s kostelem sv. Klimenta, Pravý Hradec na předhradí (Vávra 1959, 8).

prameny, v nichž se právě v tomto období se objevil v pramenech termín Levý Hradec oproti termínu Hradec Kristiánovy legendy a z ní odvozených pramenů (k terminologii viz kap. 2. 1.).²⁴⁰ Celkový obraz zcela pozměnily výzkumy N. Profantové a jejich vyhodnocení. O významu lokality již v 10. století svědčí dvě víceméně současná prozkoumaná pohřebiště, z nichž jedno se rozkládalo v areálu, opevněném v průběhu 10. století, a druhé se nachází v dnešní zámecké zahradě zhruba 450 m od prvního (*Profantová a kol. 2010; Profantová a kol. v tisku*). Vysoký počet hrobů přesahující stovku odráží početnost zdejšího osídlení od sklonku 9. a v 10. století, výbava hrobů svědčí o přítomnosti příslušníků elity svázané s přemyslovským knížecím dvorem. Ptáme-li se, proč se právě v Klecanech setkáváme s památkami svědčícími o značném významu tohoto místa, odpověď můžeme jistě hledat v blízké přítomnosti knížecího dvora na Levém Hradci. Souběžně bude třeba zvažovat roli přechodů přes řeku v této oblasti, které umožňovaly přímé napojení na pravobřežní komunikace vedoucí do Polabí a do Mělníka. Do tohoto konceptu by dobře zapadlo i pohřebiště v Bášti, které je od Klecan vzdáleno zhruba 8 km severovýchodním směrem a které také mj. patří k pohřebištím s nejméně stovkou hrobů. Bez ohledu na to, zda Klecany budeme či nebudeme považovat za Pravý Hradec, se tak zcela nově otevírá otázka možnosti integrace Klecan a Levého Hradce v rámci jediné aglomerace v 10. století (k tomu *Profantová 2011b*, 355–370). Velkou neznámou zatím zůstává v tomto kontextu jak její vznik, tak její transformace v 11. století.

Opustíme-li období, v němž Levý Hradec plnil funkci raně středověkého knížecího hradu, otevírá se před námi prostor pro definování dalších rolí tohoto místa. Role *Levého Hradce jako sídla dušníka Ostoje*, proanimata únětického kostela, hospodařícího v první polovině 12. století na Levém Hradci, je známa na základě listina kanovníka Zbyhněva (*CDB I*, č. 124, s. 129–131). Do archeologické literatury pronikla na rozdíl od zmínek z Kosmovy kroniky či legend až později. Podrobněji na ni odkazují až I. Borkovský (1965, 81) a J. Sláma (1988, 31). Teprve až Z. Smetánka ji na základě detailního rozboru využil k modelové rekonstrukci Ostojeva hospodářství (*Smetánka 1991*, 105–116; *týž 1992a*, 231–242; *týž 1992b*). V prvních deceniích 13. století je na základě rajhradské listiny hlásící se k roku 1221 doložena role *Levého Hradce jako sídla magistra venatoriae* (*CDB II*, č. 387, s. 436). Zvláště v souvislosti s první z listin byla na základě dobového zájmu o vývoj a proměny funkcí hradišť nadhozena otázka, do jaké míry došlo v průběhu vývoje Levého Hradce k jeho

²⁴⁰ Připomeňme také, že kdesi v Klecanech existovalo podle vizitačního protokolu *municio/curia* ještě ve 14. století (*Visitační protokol*, 265–266). Levý Hradec je v tomtéž prameni označován již jen jako *Hradecz*.

transformaci na sekundární centrum (Tomková 2001a, 183; k tématu příspěvky sborníku *Lokalne ośrodki*). V archeologické literatuře je citována též listina dokládající, že *Gradec* spolu s dalším osídlením dolního Povltaví a dalších majetků z jiných částí Čech v nevelkém odstupu na sklonku první třetiny 13. století připadl svatojiřskému klášteru (falzum z poloviny 13. století – *CDB II*, n. 378, s. 421). Od této doby je vnímán Levý Hradec různorodě a definování jeho rolí je také úkolem budoucího zpracování lokality. Zatím se pohybujeme v kategoriích *klášterní dvůr – ves – sídlo fary*.

Pro období 12. – 13. století, stejně jako pro následující období středověku a novověku, z nichž pocházejí další písemné prameny, najdeme též dobově příslušné prameny archeologické registrované již v 19. či na počátku 20. století, dosud v muzejních sbírkách neidentifikované (Krolmus 1853 in *Sklenář 1972*, 26; *Piř 1908*, 105, 110). Nejvýznamnější fond vytvořený na přelomu 2. polovině 40. a 1. polovině 50. let I. Borkovským teprve čeká na své vyhodnocení. Největší pozornost byla zatím v tomto období zatím věnována kostelu sv. Klimenta. Na základě komparace písemných pramenů, údajů ze starší literatury, archeologického výzkum I. Borkovského i nových průzkumů byl rekonstruován vývoj kostela od doby románské po současnost doplněný prvními kresebnými modely P. Chotěbora ilustrujícími tento vývoj (souhrnně *Tomková 2001a*, 211–232). Potenciál tohoto subtématu však také ještě určitě nebyl vyčerpán.

Proti všem výše uvedeným rolím, v nichž vystupoval Levý Hradec v průběhu posledního tisíciletí a které jsou v různé míře ovlivňovány výpovědí písemných pramenů a historickými koncepty, stojí prakticky *neznámé role*, které byly naplňovány v předcházejícím několik tisíciletí (!) trvajícím *pravěkém období* a které jsou na historii (nikoliv však historickém vidění světa) zcela nezávislé. Předpokladem jejich identifikace je nejen definování lidských aktivit a forem osídlení pro jednotlivá období podle dnešního stavu poznání, ale i srovnávací studium středočeských pravěkých hradišť a modelování jejich systémů.

Do tohoto tematického okruhu patří aktuální definování *vztahu sídelních areálů Levého Hradce a Řivnáče*. Východiskem jsou výkopy Č. Ryznera na počátku 80. let 19. století, který charakterizoval Řivnáč jako „*předhistorické Hradiště u Levého Hradce*“ (1884, 209–216, 241–248, 299–302). Také J. Smolík správně zaznamenal větší stáří Řivnáči oproti Levému Hradci, který podle něj patří „*k českým Hradištím mladším, která původ svůj vzala v době pohanské a přešla z této – obydlená – do doby křesťanské*.“ (Smolík 1884, 316). Tento nepochybně správný závěr se však opíral o kombinaci výsledků Ryznerových výkopů

s Kosmovým vyprávěním o lucké válce, odehrávající se „*jak se za to všeobecně má, as v druhé polovici VIII. století*“. S ohledem na tehdejší datování Ryznerových pravěkých nálezů do 6. stol. po Kr. si pak představoval, že po bitvě na u Turska: „*nemusil-li se více nikdo strachovati před úkladným přepadnutím nepřitele alespoň zde v nejbližším okolí knížecího sídla Levého Hradce, tož soudím – nemusili se ani obyvatelé Hradiště na Řivnáči déle zdržovati na místě všem živelním slotám v šanc vydaném, kde předkové jejich před dávnou dobou k pouhé sebeobraně bydliště si sbudovali, proti útokům nepřátelským se ohradili a po drahná léta živi byli. Podobá se tedy pravdě, že Řivnáč opuštěn byl nedlouho po bitvě na turském poli, tj. asi koncem VIII. století, nebo o málo později. Někdejší jeho obyvatelé přesídlili nepochybně do Žalova, kterýžto býval v dobách těch jakési podhradí knížecího sídla Levého Hradce.*“ (Smolík 1884, 316). Připomeňme, že tyto názory Smolík formuloval v době před Ryznerovými levohradeckými výkopy. I. Borkovský po zhruba 80 letech pak na základě zcela jiné úrovně poznání českého pravěku a na základě svého výzkumu opevnění v jihozápadní části Řivnáče²⁴¹ rozšířil datování této lokality hluboko před začátek letopočtu a vnímal tuto lokalitu primárně jako hradiště pravěké s ojedinělým výskytem nálezů doby hradištní (Borkovský 1965, 12–15). I když řivnáčský vrch vstupoval do dějin především v pravěku, za pozornost stojí i v pozdějších obdobích. Jediným bezpečným nálezem je depot asi 130 denárů knížat Jaromíra a Oldřicha, jehož uložení mohlo souviset s neklidnými dobami první třetiny 11. století (Radoměřský 1960, 16-18), avšak poukázat je třeba na ojedinělé zmínky vážící se k raně středověkému osídlení této polohy.²⁴² Ostatně zmínka „*campus iuxta Hriunatecz*“ ve Zbyhněvově listině (CDB I, č. 124) je pak překvapivým dokladem kontinuity tohoto lokálního názvu již od 12. či 13. století. V obecné rovině Řivnáč zaujímal ve vztahu k Levému Hradci důležitou a přímo strategickou úlohu hned dvakrát. Na jedné straně právě z něj bylo vidět daleko do krajiny, a to zvláště severním a severozápadním směrem. Na straně druhé při pohledu z Řivnáče máme levohradecké hradiště jako na dlani. Z tohoto důvodu bylo nutno případnému nepříteli v přístupu na Řivnáč zabránit.

²⁴¹ Informace o výzkumu, který není s ohledem na ztrátu plánu možno lokalizovat, jsou zařazeny v dokumentaci k výzkumu Levého Hradce z roku 1948 (pozůstalost I. Borkovského uložena v Archivu odd. Pražský hrad ARÚ Praha).

²⁴² V muzejních sbírkách údajně existuje např. nádoba, která má pocházet z Řivnáče a jejímž nálezcem byl Č. Ryzner. Vzhledem k tomu, že pochází z doby, kdy již probíhaly výkopy na Levém Hradci, nelze vyloučit, že šlo o záměnu lokality. I. Borkovský však v souvislosti se sondáží na Řivnáči také poznamenal, že „*jsou zprávy z dřívějších výzkumů, že vrch Řivnáč byl podle nálezů slovanské keramiky v době hradištní osídlen*“ (hlášení č. j. 3539/49).

11. LEVÝ HRADEC A JEHO POTENCIÁL VE SROVNÁNÍ S VYBRANÝMI HRADIŠTI CENTRÁLNÍ ČÁSTI STŘEDNÍCH ČECH

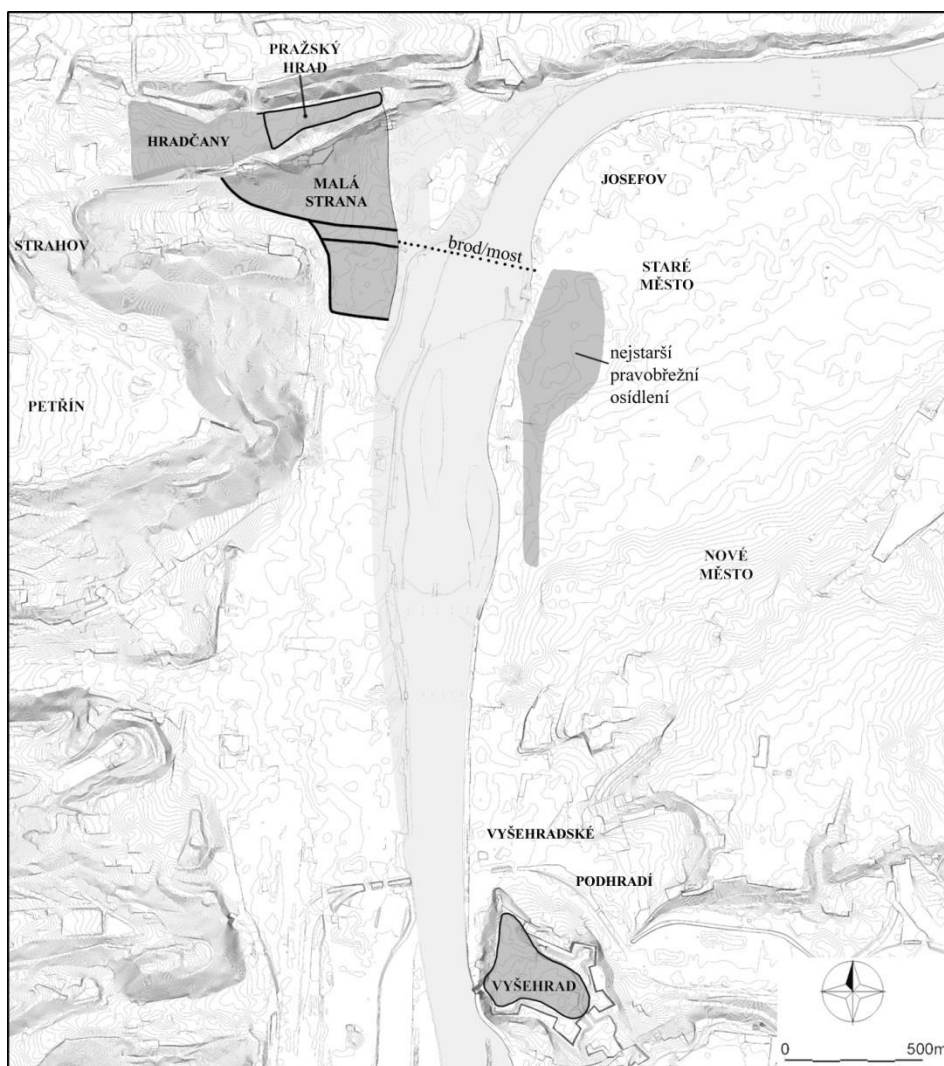
Stopujeme-li význam Levého Hradce, je třeba se pokusit též alespoň o rámcovou komparaci s dalšími hradišti centrální části středních Čech. Budeme se přitom držet území, které vymezil v 80. letech 20. století J. Sláma jako přemyslovskou doménu. Do srovnání zahrneme Pražský hrad, Budeč, Starou Boleslav, Mělník, Libušín, Tetín a Lštění, která představují hradiště lišící se rozsahem archeologického výzkumu, velikostí i různým potenciálem.

Archeologický zájem provází většinu hradišť, která J. Sláma spojil s vymezením středočeské přemyslovské domény (Sláma 1988, obr. 27), od 19. či počátku 20. století. Vezmeme-li však v úvahu též jeho intenzitu, pak Levý Hradec spolu s Pražským hradem, Budčí a Libušínem patří k lokalitám s nejdelší tradicí intenzivního archeologického zájmu. Zatímco však areály prvních dvou, stejně jako jejich předpolí, nadále provázejí četné stavební aktivity a tím i pokračující výzkum, na hradišti Libušín od roku 1972 a na Budči od roku 1990 žádné výzkumy neprobíhají. Ve Staré Boleslavi probíhaly výzkumy od počátku 20. století (Sláma 1988, 51; Špaček 2003a, 29–35), za její hlubší poznání však vděčíme až výzkumům probíhajícím od 80. let 20. století (Boháčová a kol. 2003). Intenzitě archeologického zájmu, stejně jako absenci či prezenci nadále probíhajících výzkumů odpovídá rozsah poznaných ploch na straně jedné, stejně jako problémy spojené s revizemi starých výzkumů a zpracováním výzkumů nových.

Proti tomu hradištím Lštění a Tetín v porovnání s výše uvedenými hradišti byla archeology věnována podstatně menší pozornost (srv. Sláma 1988, 41, 60; Profantová 1997, 323–332; Křivánek 1999, 806–823; Lutovský 2006b, 845–851). Specifický případ představuje Mělník. Ačkoliv poznání regionu, jehož je centrem, má opět hluboké kořeny v 19. století (Sklenář 1982) a cca od roku 1996 jsou Archeologickým ústavem AV ČR v Praze systematicky sledovány veškeré stavební aktivity, informací samotnému prostoru hradu Mělníka, jehož opevnění se podařilo objevit až v roce 1999 (Meduna 2003, 378), nepřibývá úměrně archeologickému zájmu.

Kromě toho J. Sláma shromáždil informace i k dalším středočeským hradištím a výšinným polohám s prezencí hradištních nálezů (1988, srv. obr. 1), jejichž stav poznání však v té době neumožňoval integraci do konceptu domény. Situace se za více jak 20 let nezměnila, nepočítáme-li publikaci výzkumu hradiště v Dolních Břežanech, které však patří až k hradištím založeným nejdříve v průběhu 10. století a nikoliv době počátků domény

(Čtverák – Lutovský 1999). V daném případě se jedná o poněkud tristní zjištění, vypovídající o nerovnoměrném terénním výzkumu středočeských hradišť. Situace se začala lepšit v několika posledních letech. Nové výzkumy prováděné Ústavem pro archeologii FF UK v Kralovicích či Archeologickým ústavem v Praze v Klecanech síť hradišť domény nepochybně zahušťují, bude třeba však počkat na jejich publikační zpřístupnění.²⁴³ Právě skupina všech těchto „ostatních“ hradišť je však důležitá pro studium jak počátků domény v 9. století, tak jejího dalšího vývoje.

Obr. 84. Raně středověká Praha (podle Havrda 2008).

²⁴³ Neměli bychom přitom zapomínat na Vyšehrad. Sice se také zatím zdá, patří k hradištím vzniklým v průběhu 10. století a do popředí vystoupilo až v 11. století, ale tím právě může pozitivně přispět do studia proměn struktury hradišť a jejich dynamiky. I když interpretace výsledků výzkumů církevních staveb B. Nechvátala a L. Varadzina vyvolávají různou míru souhlasu či nesouhlasu, je nepochybné, že tento fond je nepominutelnou součástí studia románské architektury.

Propojíme-li dějiny archeologického výzkumu *s velikostí*, pak můžeme studovaná hradiště rozdělit na ta, která v posledních letech změnila svůj rozsah a ta, která si své hranice ponechala. Nejvýraznější nárůst postihuje Prahu. Místo Pražského hradu v rozsahu 5,6 ha (Sláma 1986, 85) je dnes předmětem studia sídlištní aglomerace o rozloze několika desítek hektarů. Právě na příkladu Prahy, lze ukázat velkou dynamiku změn v rozsahu „lokality“ v závislosti na dynamice archeologického výzkumu (obr. 84; Havrda 2008, 651–670). To má mj. i své terminologické důsledky. I když jednotlivé části aglomerace, tedy i Pražský hrad nadále budou studovány pod svými jmény, do popředí se stále více dostává Kosmova Praga/Praha, jím nikdy neoznačená termínem *castrum*. K velikostnímu nárůstu došlo i na Levém Hradci. Vzhledem k tomu, že zatím není znám celkový průběh nově objeveného příkopu 2. předhradí, nemůžeme zatím stanovit celkovou rozlohu hradiště. V každém případě je však větší než dosud v literatuře uváděných 6,4 ha (Sláma 1986, 95). Spolu s pohřebišti na předpolí se jednalo jistě o území o rozloze přes 10 ha. V případě Budče je oproti dřívějšímu rozsahu 23 ha uváděna rozloha menší 15,2 ha. Tato změna je způsobena jednak profesionálním přeměření geodetického plánu hradištní plochy planimetrem, jednak akcentováním prostoru akropole a 1. předhradí. Oproti názoru J. Slámy (a dalších badatelů) nejsou za součást hradiště považována dvě přilehlá předhradí (Sláma 1986, 76; Bartošková 2010b, 243–244, obr. 1b). Hranice jsou zpřesňovány geofyzikálním průzkumem v případě hradiště Lštění (4,3 ha in Sláma 1986, 66; nový odhad 7–8 ha Křivánek 1999, 809–822). Rozsah naopak nezměnily Stará Boleslav (okolo 11 ha, Sláma 1988, 52), Libušín (12,3 ha, Sláma 1986, 78) a Tetín (9,9 ha, Sláma 1986, 92). Neznámou zůstává rozloha Mělníka (v literatuře dosud nespecifikováno). Pokud by se rozsah hradiště nelišil od rozsahu středověkého města, pak by rozloha činila cca 4 ha (dle osobního sdělení P. Meduny).

V zásadě se nám tak uvedená hradiště rozdělí do tří až čtyř skupin, z nichž většina má pouze jediného zástupce. Do první skupiny patří Praha s rozsahem mnoha desítek hektarů, do druhé Budeč s rozsahem nad 20 ha, pokud se přikloníme k širšímu vymezení hradiště. Nejvíce hradišť spadá do třetí skupiny s rozsahem kolísajícím nebo mírně přesahujícím 10 ha. Jako nejmenší se zatím jeví Lštění a Mělník (?).

Podívejme se nyní na to, jaký potenciál má Levý Hradec ve srovnání s nimi v různých oblastech archeologického zájmu. Z pohledu *časové vertikály pravěk – raný středověk – středověk – novověk* lze konstatovat, že Levý Hradec (resp. celý jeho sídelní areál, jak byl vymezen v kapitole 4) je jedním z mála hradišť s tak silnou pravěkou a souběžně i středověkou až novověkou kontinuitou osídlení. I když pravěké fáze osídlení najdeme i na

Tetíně a Libušíně (Varadzin – Venclová 2007, 405–421), pravěká opevnění jsou s jistotou a ve větší míře zatím doložena pouze na Budči a právě na Levém Hradci (Borkovský 1965, 21–22). V Mělníce jsou prokázána pouze malá torza (osobní sdělení P. Meduny), existence opevnění z mladší doby bronzové na Tetíně je zvažována (Benková – Čtverák 2002). Zatímco pravěké opevnění Budče je jednofázové, dokumentace I. Borkovského indikuje existenci více fází ohrazení/opevnění levohradecké akropole, kterou bude třeba ověřit v rámci budoucího zpracování levohradecké fortifikace. Areál Pražského hradu je sice na pravěké nálezy chudý a nebyl zatím získán žádný doklad jeho opevnění v pravěku. Ovšem v kontextu s intenzivním osídlením západního předpolí v oblasti Střešovic a severního předpolí v oblasti západní části návrší Bruska (zahrady Pražského hradu západně Jízdárny) a v kontextu s intenzivně v pravěku osídlenou oblastí dejvicko-podbabskou je zjevné, že hradčanská ostrožna mohla plnit nám zatím neznámé funkce; v každém případě však byla alespoň formálně spojena s výše uvedenými územími s víceméně kontinuálním osídlením a s mimořádným významem pro dějiny osídlení Prahy. V tomto smyslu právě kontinuita osídlení je tím, co spojuje jinak rozsahem i významem nesouměřitelné lokality Levý Hradec s Prahou.

Zatím neuchopeným tématem je využití poloh raně středověkých hradišť v dalším středověkém a novověkém vývoji a jejich přínos k typologii sídelních forem v tomto období. Sledovat by bylo možno též jejich postavení v rámci nově vznikajících dvorů sídelních struktur (srv. v tomto směru pro vrcholně středověké období inspirativní příspěvek *Kypta – Laval – Neustupný – Šimůnek 2012*, 549 – 570; k opevnění *Laval – Razím 2006*, 181–191). Z těch lokalit, na jejichž území či v těsné blízkosti nedošlo ke vzniku města či hradu, mají největší potenciál Levý Hradec (fond z výzkumu I. Borkovského) a Libušín (*Böhm – Wagner 1934*, 10–27). Nové informace v tomto směru by mohl poskytnout i dosavadní vývoj budečského hradiště (*Váňa 1995*). Samozřejmě že je zcela legitimní se na tomto místě zeptat, jaký smysl má v souvislosti se studiem raně středověkých etap studovaných hradišť zabývat se obdobími předcházejícími a následujícími. Na jedné straně tato období nastavují ranému středověku zrcadlo, upozorňují na více či méně strategickou polohu lokalit. Na straně druhé právě tato období v mnohém predestinují, nebo naopak sekundárně pozměňují raně středověké terény, a v důsledku toho se často zásadním způsobem podílejí na mechanismu vzniku a podobě stratigrafií.

Přesuňme se nyní ke srovnání po horizontále základních kategorií archeologických pramenů, tak jak se jeví podle dnešní úrovně poznání

Opevnění. K základním parametrům hradišť patří jejich opevnění. V souvislosti s jejich výzkumem připomeňme, že i když první výkopy ve valech probíhaly již v 19. či na počátku 20. století (*Piř 1909*), i když již za 1. republiky byly odkryty důležité úseky opevnění Pražského hradu, k hlavnímu jeho rozmachu došlo až po 2. světové válce. Opevnění Budče bylo v tomto období nejen M. Šollem, Z. Váňou a A. Bartoškové zkoumáno, ale zásluhou A. Bartoškové byl celý výzkum též nově komplexně vyhodnocen jak s ohledem na interpretaci terénní situace, tak s ohledem na studium keramiky (*Bartořková 1997*, 111–141; *táž 2003b*, 183–218; *táž 2010a*, 85–159; *táž 2010b*, 243–282; *táž 2012*, 59–88). Nové vyhodnocení probíhá též v případě opevnění Libuřína, zkoumaného J. Kabátem a Z. Váňou (*Varadzin 2012*, 728–746). Od 80. let 20. století do současnosti dochází k podstatnému nárůstu poznatků o fortifikacích ve dvou směrech. Na jedné straně jsou poprvé zkoumány fortifikace dosud nezkoumaných lokalit, což vytváří předpoklady pro jejich začlenění do sítě střeodočeských hradišť a vývoje přemyslovské domény (Klecany a Kralovice). Na straně druhé došlo a stále dochází k objevům zcela neznámých či „zapomenutých“ fortifikací (Pražský hrad a Praha, Stará Boleslav, Levý Hradec, Mělník), které mají v různých směrech dalekosáhlé důsledky (prostorový rozsah a topografie areálů, typologie hradeb, chronologie lokalit).²⁴⁴

Jaké jsou styčné body a specifika opevnění hradišť, která jsou předmětem našeho zájmu, tj. Pražského hradu, Levého Hradce, Budče, Staré Boleslavi, Mělníka a Libuřína?²⁴⁵ Společným znakem srovnávaných fortifikací je vícefázovost, použité materiály, tj. hlína/písek – dřevo – kámen, i základní prvky fortifikace (hradba s doloženými či nedoloženými branami, příkop). Je otázkou, do jaké míry je společným znakem i vícedílnost, z níž se prozatím vymyká Mělník.²⁴⁶ Obtížné je prozatím najít specifika opevnění hradišť na Budči a v Mělníce. V případě Budče bychom za ně mohli nejspíše považovat stratigrafický vztah opevnění a pohřebiště v rámci 10. století.²⁴⁷ Opevnění Pražského hradu, resp. celé pražské aglomerace tvoří nejrozsáhlejší a nejsložitější fortifikační systém, v němž můžeme spatřovat odraz centrálního významu tohoto místa. Opevnění Libuřína tvoří vzhledem k rozsahu nejbarvitější

²⁴⁴ V případě Prahy a Levého Hradce bude užitečné propojovat nové poznatky s výsledky starších výzkumů, které jsou ve stavu průběžného zpracování (*Boháčová 1996*, 215–235; *Boháčová 2001*, 179–301; *Boháčová 2003*, 133–173; *Boháčová 2009*, 72–88; *Boháčová 2011*, 358–375; *Čiháková 2009*, 2–30; *Čiháková – Havrda 2008*, 187–228; *Frolíková 2009*, 65–76; *Havrda 2008*, 651–670; *Tomková 2001a*, 19–64 ad.).

²⁴⁵ Ze srovnání jsou vypuštěny hradiště Lštění a Tetín, neboť jejich opevnění nebylo zkoumáno v dostatečné míře.

²⁴⁶ Nepočítáme-li jednoprostorové Dolní Břežanky, které nepatřily ani k hradištím v jádru domény, ani k těm „na obvodu“. Domnívám se, že tomuto znaku bude třeba věnovat při studiu našich hradišť větší pozornost, než tomu je dosud.

²⁴⁷ Stratigrafický vztah pohřebiště – hradba je doložen i na Pražském hradě ve Starém paláci (výzkum autorky). Tam se však jedná až o situaci 12. století, v jehož rámci pohřebiště naruřila výstavba románské hradby.

přehledku stavebních konstrukcí (*Váňa 1973; Tomková 2001b, 555*). Opevnění Staré Boleslavi je charakteristické atypickou celokamennou fází (blíže k opevnění *Boháčová 2003, 133–173; táž 2006, 705–708*). K specifickým Levého Hradce lze počítat palisádu, kterou I. Borkovský odkryl v západním úseku fortifikace akropole (*Borkovský 1965, 24–25*; plány uložené v Archivu Pražského hradu, dokumentace uložená v Archivu odd. Pražský hrad ARÚ Praha), a atypickou základovou konstrukci, která byla zjištěna na předhradí (*Tomková 2001a, 45–48*). V souvislosti s hledáním specifík středočeských opevnění stojí za zmínku jednodílné hradiště v Dolních Břežánkách (*Čtverák – Lutovský 1999, 407–440*), na němž registrujeme zjednodušení stavební techniky v mladší fázi, kdy starší opevnění s dřevohlinitou konstrukcí s čelní kamennou zdí bylo přestavěno na val s palisádou. Celkově můžeme shrnout, že monotónní obraz raně středověkého opevnění sledovaného území je pouze zdánlivý a že na jednotlivých hradištích byly základní stavební prvky aplikovány tvůrčím způsobem – s ohledem na polohu, georeliéf, dostupné materiály i pracovní sílu, její kvantitu, dostupnost a kvalifikaci.

Tam, kde vývoj v případě Pražského hradu, Mělníka a Staré Boleslavi v dalších obdobích směřoval ke zděným hradbám vrcholně středověkým, opevnění ostatních již nebyla ve středověku obnovena. Specifický vývoj reprezentuje Tetín, kde mimo v raném středověku opevněný areál, vznikl středověký hrad.

Kostely. Prezence či absence církevních staveb je dalším důležitým parametrem, kterému je věnována pozornost při studiu středočeských opevněných poloh. Pomiňme úvahy směřující k hledání odpovědi na otázku, zda a v jaké podobě v době na počátku 10. století stály již kostely v Mělníce, na Libušíně, ve Lštění či i na některých dalších hradištích. Podstatné je něco jiného. V průběhu sklonku 9. – 1. třetiny 10. století lze doložit na základě komparace písemných i archeologických pramenů v centrální části středních Čech mimořádnou koncentraci kostelů, k níž v průběhu 10. století přibýly první benediktinské církevní fundace (Pražský hrad – klášter sv. Jiří), kláštery v Břevnově a Ostrově u Davle. Koncentrace tohoto typu staveb opět ilustruje mimořádné postavení Pražského hradu, k jehož roli centra záležitostí světských přibýla v 70. letech 10. století role sídla pražského biskupa. V hranicích vymezených raně středověkými opevněními v 11. století nacházejí útočiště sídla kapituly kostela pražského i kapitula staroboleslavská (1039) a později vyšehradská (1070). V této situaci lze spatřovat odraz výjimečného a od určité doby i centrálního postavení středních Čech, neboť paralely k podobné koncentraci v 10. – 11. století na ostatním území Čech nenajdeme. V těchto kontextech je zjevné, že na jedné straně Levý Hradec má díky

kostelu sv. Klimenta po celou dobu své historie mimořádný význam jako místo, kde byl postaven první křesťanský kostel v Čechách, na straně druhé v konfrontaci s dalšími lokalitami patří k těm, na nichž se počet kostelů v průběhu vývoje nenavýšil (Libušín, Lštění), což charakterizuje jeho nižší pozici v hierarchii hradišť. Budeč a Tetín je proti tomu třeba počítat k lokalitám, které sice nebyly využity pro účely kapitul či klášterů, avšak přesto na nich stojí či stál více než jeden kostel.

Sídlištní objekty. Odhlédneme-li od hradišť, jejichž interiér nebyl prozkoumán v dostatečné míře či nebyl zkoumán vůbec, pak Levý Hradec umožňuje studovat různé typy sídlištních objektů (se srubovou konstrukcí, s kůlovou či drážkovou konstrukcí – *Borkovský 1965; Tomková 2001a*, 43, 65; *Vařeka 2001*, 254–270). I když na sledovaných hradištích převažují nadzemní stavby se srubovou, kůlovou či drážkovou konstrukcí, dále se srubovou konstrukcí, bez podezdívek i s podezdívkami, specifickým hradiště na Budči je raný výskyt zástavby na podezdívkách (2. pol. 10. stol. s přesahem do 11. stol. a dále zastoupení zahlobených chat (*Váňa 1995; Bartošková – Štefan 2006*, Tab. 1). Na rozdíl od Budče, Pražského hradu a nejspíše i Staré Boleslavi²⁴⁸ přes velký rozsah výzkumu nedisponuje potenciálem, který by umožňoval rekonstruovat vnitřní strukturu osídlení.

Specifickým problémem je identifikace „knížecích paláců“. Objekty za ně považované, ať na Pražském hradě, Levém Hradci, Budči, či na Libušíně, byly v této funkci dalšími revizními zpochybněny.²⁴⁹ Zajímavá je situace v případě Staré Boleslavi, kde v letech 1910 – 1911 K. Buchtela odkryl na dvoře domu č. 114 stratigrafii, jejíž spodní část měl tvořit palác Boleslava I (*Prášek 1910*, 852 an.; *Prášek 1913*, 311 an.). K. Guth (1934, 801–802), který převzal popis celé situace, z níž v době Boleslava měla dle keramiky patřit vrstva III – V, existence paláce nevyloučil, resp. prohlásil ji za neověřitelnou domněnku.²⁵⁰

Sídlištní formu označovanou jako „dvorec“ zatím registrujeme pouze na Budči (*Váňa 1995; Bartošková 2011*, 285–288).

²⁴⁸ K typologii sídlištních objektů Pražského hradu *Boháčová 2011*, 375–393. K problematice sídlištních objektů na Libušíně *Varadzin 2012*, 746–755, na Budči (*Bartošková 1992*, 440–445; *táž 2010*, 102–111; *Bartošková – Štefan 2006*, 732–735; ve staré Boleslavi *Boháčová 2003*, 211–216; *táž 2006*, 713).

²⁴⁹ Paláce považované za knížecí na Levém Hradci a Libušíně J. L. Píčem, vyvrátily revizní výzkumy J. Böhma (1934, 59 – 60, *Böhm – Wagner 1934*, 11–22). Palác na Pražském hradě byl zpochybněn na základě nové observace situace srubu s dlaždicemi (*Frolík 2000*, 114–115).

²⁵⁰ „Předpokládáme-li, že Boleslav byla založena až za vlády Václavovy, pak III. – V. vrstva, měřící dohromady 170 cm, nemohla jistě vzniknouti během krátkého pobytu Boleslavova v nově založeném hradě, zvláště když lze za to míti, že v každé z těchto vrstev byla budova, která byla zničena ohněm. Proto pro dobu Václavovu lze předpokládati existenci jen V. a nejvýše IV. vrstvy. Budova byla jistě dřevěná a nezjistitelnou zůstane domněnka, že to byl Boleslavův palác. Místní situace by tomu neodporovala, poněvadž můžeme předpokládati, že knížecí palác stál v místech nejlépe chráněných.“

Výrobní objekty a doklady výroby. Na Levém Hradci registrujeme pouze sekundární doklady řemeslné výroby v podobě nástrojů a železných strusek získaných na 1. předhradí (Tomková 2001a, tab. 2, obr. 67). Abnormálně vysoký počet olivovitých korálků na pohřebišti v Žalově-Na panenské a jejich velkou variabilitu lze považovat za podnět k úvahám o zpracování dovezeného skla. Přes objev blíže chronologicky i funkčně určených pecí/pece na akropoli severně kostela (Tomková 2001a, 153–154), musíme konstatovat, že se zatím nepodařilo v celém sídelním areálu objevit žádné pozůstatky výrobního areálu. Hojné nálezy přeslenů jsou poměrně bezpečným dokladem textilní výroby (Tomková 2001a, Tab. 2).²⁵¹ V zásadě podobnou situaci registrujeme na Libušíně (Váňa 1973, 56; Varadzin 2012, 762–764), na Budči (Bartošková – Štefan 2006, 739–741; Bartošková 2010a, 113–114) i ve Staré Boleslavi (Boháčová 2006, obr. 12, 714–716). Avšak zatímco na Libušíně ani artefakty zatím v žádném případě nedovolují uvažovat o intenzivnější výrobní činnosti, na Budči i ve Staré Boleslavi je situace odlišná. I když ani tam se nepodařilo objevit konkrétní dílnu, artefakty (výfučny, tyglíky technologické misky, zlomky keramiky se stopami tavby, železité slitky diskovitého tvaru/lupy, fr. strusky) zastoupené na obou lokalitách v různé míře indikují řemeslné aktivity v různých částech předhradí obou hradišť, eventuálně i na akropoli Budče. Právě lokalizace kovozpracujících činností na předhradí spojuje tato hradiště s Levým Hradcem. Zatímco však v případě těchto lokalit s ohledem na prozkoumanou plochu a na rozsah zpracování²⁵² nelze vyloučit v tomto směru další objevy, na Levém Hradci je již nález výrobního zařízení či okrsku méně pravděpodobný. Řádově odlišný je v tomto směru potenciál Prahy, v níž lze sledovat zvláště proměny areálů zaměřených na zpracování kovů (Čiháková – Dragoun – Podliska 2000, 137–138; Čiháková – Havrda 2008, 215–217; Havrda – Podliska – Zavřel 2001, 91 – 118; Havrda – Podliska 2011, 68 –97).

Komunikace. Významu cest a vazby hradů a komunikací si všimli badatelé již v minulosti. Připomeňme např. K. Gutha²⁵³ či K. Vogta (1938, 40), který spojoval blízkost

²⁵¹ Nálezy přeslenů v řádů desítek až stovek přeslenů na Levém Hradci, ve Staré Boleslavi (nepublikovaná bakalářská práce F. Fleka, uložena v Ústavu pro archeologii FF UK v Praze), v Libušíně (Varadzin 2012, 762), na Budči (Bartošková – Štefan 2006, 740) i Pražském hradě otevřely otázku existence gyneceí (např. Varadzin 2012, 763)

²⁵² Studium zástavby Staré Boleslavi i Budče i dokladů výrobních aktivit ještě zdaleka nelze považovat za ukončené.

²⁵³ „U Boleslavi se zdá, že na prvním místě rozhodovaly důvody strategické, které však nelze odložit od cílů politických, jejichž účelem bylo ovládnutí území slavníkovské... Stejně důvody pravděpodobně rozhodovaly i při zakládání dvojic hradů, střežoucích tok velkých řek. Praha – Vyšehrad, Boleslav – Brandýs, Levý Hradec – Pravý Hradec jsou toho dokladem. Jsou to doklady hraničních hradů na území českém a zlickém, jak dokazuje při Vyšehradu a Pravém Hradci Šimek? Rozhodně nevyhovuje této teorii dvojice Boleslav – Brandýs, které oba ležely jistě na české půdě. Mezi oběma byl jistě brod, který byl částí cesty z Prahy na severovýchod. Brod byl

významným komunikacím s akcelerací vývoje. Levý Hradec sice neleží přímo na komunikaci „magna via“ tak, jak je popsána na počátku 12. století v listině kanovníka Zbyhňeva, avšak v jejím těsném dosahu, je místem, který byl vhodnou zastávkou k přenocování, chtěl-li člověk dosáhnout ráno Prahy. Komunikačně byl nejpozději od poslední třetiny 9. století propojen s Budčí. Kralupskem probíhala komunikace směřující k Mělníku. V rámci úvah o aglomeraci Levý Hradec-Klečany lze – v rovině hypotézy – poukázat na vliv přechodu přes Vltavu a komunikaci směřující na Starou Boleslav a severovýchod. V prostoru poměrně husté komunikační sítě SZ od Prahy leží hradiště Budeč. Ani jedna z lokalit přitom neleží na křižovatce hlavních komunikací – na rozdíl od Prahy a Pražského hradu (k tomu *Tomková 1997, 39*).

Studium vnitřních komunikačních schémat rozšiřují zvláště výzkumy v malostranském suburbium Pražského hradu (*Čiháková – Dragoun – Podliska 2000, 132–133; Cymbalak – Podliska 2009, 31–39*) a svůj potenciál může výhledově rozvíjet jak Pražský hrad, tak i další hradiště.²⁵⁴ S ohledem na nález pravěkých cest v poloze Žalov-Na panenské, úvozy v různém stupni dochování ve směru na Řivnáč nelze vyloučit rozšíření poznatků v tomto směru i v případě sídelních areálů Levého Hradce a Řivnáče, potenciál samotných hradišť lze považovat za víceméně vyčerpaný. Určitý prostor, který by mohl ještě poskytnout informace k tomuto tématu přímo na Levém Hradci lze spatřovat v rokli Vikouš.

Depoty (a nálezy mincí). Je svým způsobem pozoruhodné, že do úvah o přemyslovské doméně prakticky nemůžeme v širší míře zařadit výpověď mincí, ani domácích, ani zahraničních proveniencí, a to pro jejich ojedinělost. Z období před zahájením ražby Boleslavem I. totiž známe pouze denár Karla Lysého ražený v Melle v r. 845 z Prahy-Šárky, denár Jindřicha I. (948–955) z Budče, tři mince bavorského vévody Arnulfa (907–937) ražené kolem r. 917 v Salcburku (souhrnně s upozorněním na další nálezy mimo doménu *Profantová 2011a, 82*). Z doby vlády Boleslava II. pochází denár Jindřicha II. Svárlivého (955–996) z Prahy, Husovy ulice 240/1. S denáry Boleslavů I, II, III z doby před rokem 1010 se pak setkáme pouze v depotu ze Staré Boleslavi (*Skalský 1932; Cach 1970, 57*) a pouze vzácně v Praze, přestože se s jejich nálezy lze setkat daleko za českými hranicemi (*Radoměřský 1955, 12–38; Cach 1970, 59–84; Cach, 1982; Tomková 1996, 78–92*). Až od 11. století si můžeme povšimnout

také mezi oběma Hradci. Proto nutno předpokládati, že tyto hrady hlídaly cesty pod nimi, a to jak cesty po zemi spojené brodem, tak i vodní cesty po Labi a Vltavě.“ (*Guth 1934, 814–815*).

²⁵⁴ Ke komunikacím ve Staré Boleslavi *Boháčová 2006, 710*; nepřímo ke změně v komunikačním schématu v důsledku připojení areálu se studánkou na Libušíně *Varadzin 2012, 730*, problematice úvozu v prostoru se studánkou *Böhm – Wagner 1934, obr. 6, 20–21*. Dlážděná komunikace byla zachycena též na Budči (např. *Bartošková 2006, 735*).

koncentrace mincí ve čtveřici hradišť Praha – Budeč²⁵⁵ – Levý Hradec – Stará Boleslav.²⁵⁶ Pouze Levý Hradec spolu se Starou Boleslaví patří k hradům, s nimiž lze spojit nález depotu. Depot uložený na Řivnáči přitom byl uložen nejdříve v druhém desetiletí 11. století (*Radoměřský 1960*, 16). Další kategorií numismatických nálezů jsou nálezy na pohřebištích a mince ztrátové (Pražský hrad, Praha 1 – Loretánské náměstí, Levý Hradec, Budeč).²⁵⁷ Levý Hradec fakticky disponuje největší škálou numismatických nálezů počínaje depotem, přes mince na pohřebištích, ztrátové mince (denáry Vladivoje, Vladislava II. na předhradí) k „domácí hotovosti“ či malému depotu 37 denárů velkého střížku Břetislava I. Současně je jediným z hradišť domény, na němž byla nalezena mince knížete Vladivoje.²⁵⁸ K Mělníku se váže zatím pouze denár Břetislava I. z pohřebiště v Mělníku-Rousovicích (*Sláma 1977*, 79). Z Libušína, Lštění a Tetína nejsou proti tomu známy žádné denáry.

Pohřebiště. Levý Hradec spolu s Pražským hradem a Budčí disponují největším potenciálem ve studiu pohřebišť jak středohradištního, tak mladohradištního období. Důležitá středohradištní pohřebiště, ovšem v menším počtu a s omezenější výpovědní hodnotou se váží k Mělníku-Rousovicím (*Sláma 1977*; aktualizováno in *Tomková – Košta v tisku*) a Tetíně (nově zkoumané pohřebiště za vnějším valem zatím není publikováno). Příspěvky Staré Boleslavi se vzhledem ke zničení staršího pohřebiště na předhradí v oblasti dnešního kostela P. Marie dotýkají až mladohradištního období. Zaměříme-li pozornost pouze na nejstarší horizont pohřbívání a hledání paralel k pohřebišti Žalov-Na panenské, pak v oblasti Prahy můžeme zatím odkázat na pohřebiště Praha – Jelení-Lumbeho zahrada (zvláště hrob JEL-LZ- 1/1937, *Tomková 2006b*, obr. 3/8). Ovšem pohřebiště blízka najdeme právě v oblasti kralupsko-slánské, v Žižicích a Brandýsku. Nálezy vedoucí do doby počátků kostrového pohřbívání v Čechách najdeme také ve Stehelčevsi. Interpretaci tohoto pozorování ponechávám prozatím otevřenou.

²⁵⁵ Na Budči kromě očekávatelné mince Vratislava II. z hrobu 34/1929 zaujme jednak mimořádný nález denáru Jindřicha I z hrobu 1/1931 od kostela P. Marie, především však denáry Bořivoje II. na pohřebišti u kostela P. Marie (hrob 20/1929) a na pohřebišti u jižního opevnění (*Sláma 1977*, 58-60; *Bartošková – Sláma 1997*, 150–152).

²⁵⁶ Ztrátové mince z akropole a předhradí tvořily výhradně denáry malého střížku Vratislava II, Břetislava II, Bořivoje II a Vladislava II (*Špaček 2003b*, 267–268).

²⁵⁷ Souhrnně *Klápště 1999*, 704–808; *Marešková 2008*, 7–44.

²⁵⁸ Blíže *Radoměřský 1960*, 14, 16, 18–20; *Tomková 2012 a kol.*, Tab. 16.

Zacílíme-li pozornost na trojhvězdi Praha, Budeč a Levý Hradec,²⁵⁹ pak nám nemůže uniknout, že právě zdejší pohřebiště dokládají, že zde přinejmenším od sklonku 9. století existovala obrovská koncentrace lidí a majetku. I kdybychom neměli k dispozici žádné písemné prameny, právě pohřebiště dovolují úvahy o existenci elity (blíže kap. 9) a indikují mimořádné postavení této oblasti Čech.

Chronologie. Ponechme stranou potenciál jednotlivých hradišť pro pravěké období a soustředíme pozornost na období 8. – 11. století, tedy na interval, který se přímo dotýká studia formování přemyslovské domény a jejího vývoje. Ponechme též stranou obsáhlou kapitolu chronologie hradišť tvořené na poli historie a připomeňme pouze, že autorem nejstarší „chronologie“ středočeských hradišť je kronikář Kosmas. Nejstarším hradem byl hrad Krokův, následovaly Tetín a Libušín. Poté Libuše vyvěstila a nechala vystavět hrad Prahu. V rámci dívčí války vzniká Děvín a Chvrasten, „ježž nynější lidé nazývají Vyšehrad“ (Kosmas I, kap. IV a IX). K nemladšímu horizontu mytologické části český dějin patří v kontextu vyprávění o lucké válce Vlastislav na straně lucké (další hrady, přinejmenším sídlo Vlastislavovo, by bylo možno předpokládat), Levý Hradec (vedle také zmíněného pražského paláce) a Drahůš na straně Čechů. Dle dnešní archeologické chronologie žádné ze známých hradišť (tedy bez hradu Krokova a Děvína) nepatří k horizontu nejstarších hradišť, resp. lokalit s doloženým výšinným osídlením. Zajímavá je v tomto kontextu na jedné straně absence Budče a naopak prezence Vyšehradu, který dle archeologických výzkumů se prozatím jeví jako hradiště vzniklé až v 2. polovině 10. století.

Jak si v tomto směru stojí dnešní archeologie a jaký je potenciál Levého Hradce? V čele stojí pražská aglomerace s bohatými stratigrafiemi a dendrochronologickým potenciálem (Boháčová 2009, 71–91; Čiháková 2012, 91–117). Důležitými stratigrafiemi, které však nejsou provázány s absolutními daty, které by poskytla dendrochronologie, disponuje zvláště hradiště Budeč. Zdůraznit je třeba důležité sekvence opevnění – pohřebiště – opevnění u rotundy sv. Petra a Pavla, stratigrafie u jižního opevnění a stratigrafie „Na Týnici“ (Šolle 1990; Bartošková 2003b, 183–218; táž 1999, 726–739; Štefan – Krutina 2009, 125 127, 135 – 145). Důležitá data pro stanovení středočeské chronologie poskytují též hradiště Stará Boleslav a Libušín (Boháčová a kol. 2003, 133–168, 195–197; Varadzin 2012, 730 –746).

²⁵⁹ Pohřebiště bylo odkryto též za hradbami Tetína, nebylo však dosud publikačně zpřístupněno. I když nelze vyloučit, že obdobné pohřebiště se nacházelo i ve Staré Boleslavi, kde bylo raně středověké pohřebiště, které mohlo pocházet z obdobného horizontu, zničeno v okolí dnešního kostela P. Marie, nemáme k dispozici nálezy či zmínky o nich, které by zařazení před rok 900 dovolovaly (Špaček 2003a, 30; Boháčová 2003, 224–225). Podle revize se pohřebiště v Mělníku-Rousovicích se jeví být pohřebištěm 10. století, které nepatřilo obyvatelům nevyšších pater elity (Tomková – Košta v tisku).

Proti tomu potenciál hradiště Levého Hradce samotného je v daném směru zatím omezený, nepodaří-li se při budoucích výzkumech získat dendrochronologicky využitelná dřeva. Spolu s pražskou aglomerací však oproti ostatním hradištím poskytuje mimořádně cenná data pro chronologii pohřebišť.

Podívejme se, jak se dnes jeví podle dnešního stavu poznání postavení Levého Hradce v chronologické sekvenci hradišť (nikoliv osídlení těchto poloh, které mohlo předcházet výstavbě hradeb). Vynechána jsou hradiště dosud nezkoumaná či zkoumaná jen v minimální míře.

Levý Hradec vznikl později než hradiště: Bohnice-Zámka, Praha-Butovice, Praha-Šárka. Tato hradiště v nějaké formě nesou stopy osídlení z doby k Levému Hradci současné, ale skutečný vzájemný poměr v této době nemáme příležitost na základě současného stavu poznání rekonstruovat.

Levý Hradec mohl vzniknout současně či v době nepříliš vzdálené hradištím: Pražský hrad, Mělník, Budeč,²⁶⁰ Tetín?

Až v průběhu existence Levého Hradce vznikají hradiště: Tetín?, Libušín, Klecany, Stará Boleslav,²⁶¹ Kralovice, Praha-Vyšehrad, Dolní Břežany, Lochovice

V každém případě vidíme nárůst počtu hradišť od 8. do 10. století. Desáté století, jak se zdá, představovalo určitý vrchol. Otázkou je, v které době začalo docházet k redukci hradišť a co ovlivňovalo formy jejich transformací na sídlo kapituly, knížecí dvůr či jeho zázemí, sídlo knížecího úředníka.

²⁶⁰ I když se datování jejích počátků této lokality jako hradiště v současné době posouvá směrem do poslední čtvrtiny 9. století (*Bartošková 2011, 299*) a tím se Levý Hradec ocitá v pozici hradu staršího, s odkazem na prezentované zlomky keramiky a s odkazem na nálezy z 1. poloviny 9. století (kromě keramiky např. ostruhy s háčky, několik kovových ozdob slovansko-avarského charakteru, *Bartošková – Štefan 2006, 727–728*) nelze vyloučit, že osídlení obou ploch mohlo být fakticky současné. Na Budči a jejím bezprostředním předpolí však postrádáme paralelu k pohřebišti Žalov-Na panenské. To však může být dáno stavem výzkumu, resp. nedostatečnou pozorností, která byla věnována zákolanskému pohřebišti.

²⁶¹ Stará Boleslav, jejíž vznik Kosmas spojil s knížetem Boleslavem I, podle K. Gutha (*1934, 802*) vznikla za vlády Václavovy. I. Boháčová uvažuje na základě současného stavu poznání o přelomu 9. a 10. století a knížeti Vratislavovi I. jako zakladateli (*Boháčová 2003, 472*).

12. NA CESTĚ K PŘEMYSLOVSKÉ DOMÉNĚ

Při studiu raně středověkého Levého Hradce v kontextu přemyslovské domény se nemůžeme obejít bez toho, aniž bychom věnovali pozornost samotnému konceptu domény, resp. jeho postavení v rámci české historiografie vážící se k počátkům českého státu. Vzhledem ke komplikovanosti tématu není možné se zastavit u všech aspektů studované problematiky. Půjde tak pouze o určitou dílčí sondu, v rámci níž se proto zaměřím pouze na sledování vztahu mezi vývojem postojů historiků ke kmenovému uspořádání Čech a sjednocovacím procesům odvíjejících se ze středočeského jádra a jejich reflexí v archeologických koncepcích.²⁶² Budeme přitom hledat též odpověď na otázku vztahu mezi historií a archeologií a na to, do jaké míry jsou archeologické prameny zdrojem především pro poznání kulturního vývoje, a poskytují tak historikům pro ono „*historické divadlo*“ kulisy, kostýmy a rekvizity..., a do jaké míry mohou plnit roli historického pramene v pravém slova smyslu.

12. 1. FRANTIŠEK PALACKÝ – POČÁTEK PŘÍBĚHU

Z pohledu F. Palackého je v českých dějinách obdobím přechodu ke státu 9. století. V jeho koncepci najdeme knížata, nikoliv však kmeny. Také otázka sjednocení není řešena, neboť z pohledu Palackého byly Čechy od počátku politicky jednotné. I on však postihl mezník v době vlády Boleslava I. Není pak překvapivé, že v rámci této Palackého koncepce vyvraždění Slavníkovců na Libici v roce 995 mělo marginální význam (*Palacký 1848/1939*, 192–195). Vzhledem k tomu, že z písemných pramenů měl povědomost o hradištích, resp. „*hrozených městách*“, nepochyboval o existenci správního systému již v 9. století. V rámci „*oustavy hradní neboli župní*“ přináležel ke každé župě jeden hrad (*Palacký 1848/1939*, 156–157). Hrady pak vnímal jako „*místa ochranná i outočištná*“ (*Palacký 1848/1939*, 167). Vedle těchto zemských hradů přitom existovaly menší soukromé hrady, resp. „*hradce*“, vlastněné některými osobami či knížecími rody, k nimž patřily např. právě Levý Hradec, Budeč, Libušín, Tetín a Zbečno.

Když psal F. Palacký své dějiny, archeologie se nacházela ve svých počátcích, a tak se nelze příliš divit jeho hodnocení jejích možností: „*Stařiny, ježto v lůně vlasti tytýž se vykopávají, umějí sice mluvíti ke znateli, ale zřídka kdy udati mohou věk a původ svůj*“ (*Palacký 1848/1939*, 16). Na druhé straně byl to právě on, kdo poprvé systematictěji

²⁶² Základní úhel mého pohledu je pohledem archeologa, který si je vědom, že není historikem a že neprobírá veškerou dostupnou literaturu, která se tématu dotýká. I dílčí „řez“ tématem však může osvětlit některé z cest k dalšímu poznání. Text kapitol 12 a 13 vychází z publikace *Tomková 2013b*, 273–301.

integroval do dějepisného díla představy o pohřbívání či o slovanském oděvu, které poskytovala tehdejší archeologie.

12. 2. VÁCLAV VLADIVOJ TOMEK – TVŮRCE ČESKÝCH KMENŮ

V. V. Tomek si představoval raně středověké Čechy jako soubor kmenů, z nichž ústřední role připadla pouze hlavnímu kmeni Čechů zaujímajícímu centrální část Čech. Paralelně existovaly další kmeny, jejichž knížata podléhali knížatům zemským²⁶³, tj. hlavního kmene. *„Vlastní Čechové, stojící hned prvotně pod bezprostředným panstvím knížat zemských, zaujímali sídly svými krajiny nejbliž Prahy nad dolejší tokem Vltavy, Mže a Sázavy, dotýkali se na východní hranici své Labe i nad ústím i pod ústím Vltavy, na půlnoci také dolejšího toku Ohře. Krajina jejich, od Prahy mnohem dále k západu nežli k východu rozšířená, dělila se na devět žup, jejichž nejstaršími sídelními hrady byly Vyšehrad, Praha (a ještě prvé Děvín?), Kazín, Tetín, Krakov, Libošín, Budeč (později Levý Hradec), místa s drahnou část již za času Cosmy opuštěná, a některá dvě jiná hradiště, jichž ani jména se nám nezachovala.“* (Tomek 1860, 276–277). Dále své místo v Čechách – vedle kmenů, jejichž jména byla zapomenuta – podle Tomka nacházejí Lučané, Pšovani, Lemuzi (pozdější župa bílinská), Litoměřici a Děčané, Charvati a jihočeští Doudlebi. V této koncepci se odráží – pozdější historiografií z podstatné části /s výjimkou lucké pověsti opouštěná – integrace Kosmových pověstí a historických událostí. Patrná je tenká nit, kterou začali historikové napínat mezi kmeny a „župami“, přičemž pro V. V. Tomka představovali župy fakticky mladší vývojový stupeň svázaný s knížecími úředníky.²⁶⁴ Svou představu členění na župy (mj. ve smyslu latinského *provincia*) v reakci na F. Palackého a H. Jirečka představil ve vztahu k pozdějším děkanátům a arcijáhenstvím, jež promítal do období starších (Tomek 1858). Jeho koncepce je tedy výsledkem kombinací písemných pramenů vázících se k 10. století (legendy a především Kosmas) a pramenů pozdějších období středověku. Základním metodickým postupem, který použil, je retrospektivní projekce mladšího členění na děkanáty a arcijáhenství do minulosti.

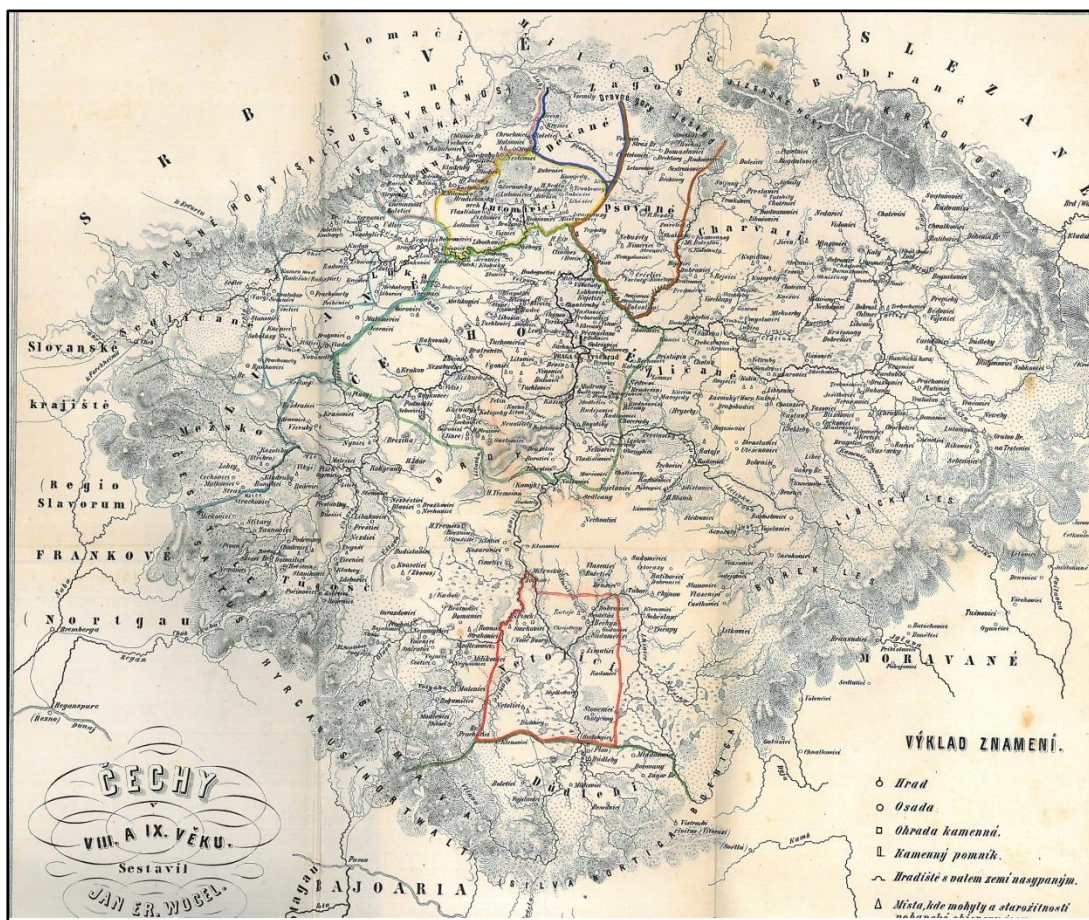
²⁶³ „Čechy měly od nepamětných časů svůj domácí knížecí rod, který panoval celé zemi. ... Moc knížecí nevztahovala se však jednostejným způsobem na celou zemi, nýbrž na některé krajiny bezprostředně, na jiné prostředně. Národ český dělil se od časů předhistorických na rozličné kmeny čili haluze, jejichž paměti a jména dochovaly se dílem až do času našeho letopisce Cosmy, ač tehdy neměla již své někdejší politické důležitosti. Jen hlavnímu kmenu, jenž přebýval bližie prostředka země, a kterému snad jméno Čechů přináleželo v užším smyslu, panovali knížata sídlící na Vyšehradě a v Praze, starodávných střeďištích celého národu, bezprostředně. Ostatní kmenové měli své zvláštní představené, vojevody, župany, někdy i knězi nazývané, jejichž moc byla, pokud o tom víme, dědičná, zrovna tak jako moc nejvyšších knížat zemských. Tito spravujíce domácí věci svých kmenů s velkou samostatností, podléhali toliko vyšší moci knížat zemských, jakožto nejvyšších soudců a nejvyšších ředitelů záležitosti celého národu.“ (Tomek 1860, 276).

²⁶⁴ „K tomu náleží na předním místě někdejší rozvětvení národu českého na kmeny a rozdělení země české dle nich, které již za časů Cosmových a dříve ustoupilo novějšímu zřízení žup, spravovaných pouhými úředníky.“ (Tomek 1860, 270).

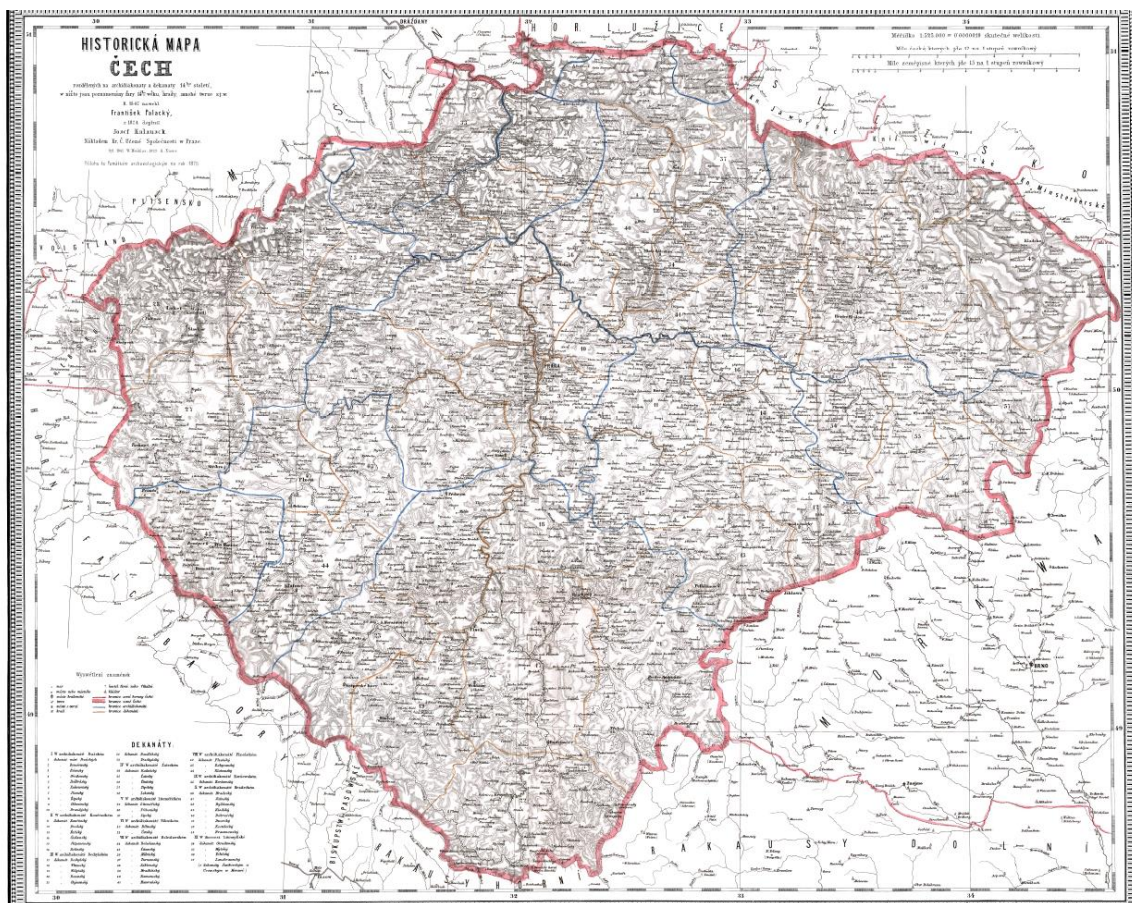
I když archeologie byla zase o krok dál oproti době Palackého, stále ještě neposkytovala dostatek podnětů, na něž by historikové reagovali či je použili, což se dotýká právě i V. V. Tomka.

12. 3. JAN ERAZIM VOCEL, JOSEF LADISLAV PÍČ A JOSEF BRANIŠ – POČÁTKY ARCHEOLOGICKÉ REFLEXE

Koncept kmenového uspořádání Čech nacházel odezvu v archeologické literatuře. Jako první jej vtělil do dobové syntézy "Pravěk země české" J. E. Vocel (1866–1868, 272–274). Právě on promítl rozložení kmenů, pro něž volil označení *plémě/plemena*, do mapy *Čechy v VIII. a IX. věku*, na níž jsou zachyceny též v té době známé archeologické lokality ve skutečnosti z různých období (obr. 85). Dalším dobovým zobrazením je Historická mapa království českého F. Palackého a J. Kalouska (obr. 86).

Obr. 85. Mapa Čech v 8. – 9. století J. E. Vocela (1866–1868).

Obr. 86. Historická mapa království českého F. Palackého a J. Kalouska (*Palacký – Kalousek 1877*).

Tomkův koncept se dále odrážel jednak v dobové typologii hradišť (*Braniš 1909, 3, 18; Píč 1909, 323*), v přiřazování jednotlivých hradišť konkrétním kmenům (*Braniš 1909, 12–13*), eventuálně v hledání hraničních hradů jednotlivých kmenů (*Píč 1888, 356–362; Braniš 1909*).²⁶⁵ Již J. Braniš formuloval názor, že některá hradiště vytvářela na některých územích soustavy a s ohledem na historii si byl vědom významné role centrální části Čech (*Braniš 1909, 8, 13*).²⁶⁶ Svou představu hradové soustavy jako promyšlené obranné soustavy s hlavním hradem rozpracoval na příkladu jihočeského Doudlebska (*Braniš 1909, 8–12*).²⁶⁷ Proti tomu J. L. Píč nesledoval význam celkového historického kontextu a koncept „kmenového

²⁶⁵ Za zajímavý, leč předčasný označil V. Novotný Vocelův pokus z konce 60. let 19. století o rozlišení jednotlivých kmenových území podle dialektů (*Novotný 1912, 501*; srv. *Vocel 1866–1868, 274–277*).

²⁶⁶ „Staroslovanské hrady ve vlasti naší tvořily na některých místech celou dobře promyšlenou obrannou soustavu... nemůžeme nevsímati si, jak založení moci knížecí v Čechách souviselo se založením Prahy, Děvína a Vyšehradu nad úvalem vltavským...“ (*Braniš 1909, 8*). „Vidíme, že Slované, kteří se usadili v úrodném středu země a zde skrčky nejprve podmanili a konečně absorbovali (pozn. aut. – dobová představa), byli povahy bojovnější, podnikavější než ti, kteří se usadili na chudém jihu. Ve středu země byl živel rozhodně státotvorný...“ (*Braniš 1909, 14*).

²⁶⁷ Později toto vymezení zpochybnil B. Dubský (*1928; 1949*), ovšem s tím, že nezpochybnil princip.

uspořádání“ ve vztahu k hradištím nijak zvláště nerozvíjel. Cíleně však excerpoval zprávy písemných pramenů, resp. především Kosmy, k hradištím. Je v podstatě prvním reprezentantem té větve studia hradišť, jež se soustřeďovala na archeologický obraz konkrétních lokalit a souběžně cíleně využívala písemné prameny jako ilustraci a oporu datování. Právě v tomto pojetí lze nalézt zárodek/zárodky budoucích úvah o vzájemných chronologických vztazích hradů známých z Kosmovy kroniky (Libušína, Vyšehradu, Levého Hradce a Pražského hradu). V argumentaci se také již objevují odkazy na zahraniční analogie (*Píč 1909*, 298-323). Pozoruhodná je úvaha o tom, jak jména hlavních hradů kmenů postupem zastiňovala jména kmenů samotných, a to na příkladu Lučanů a Žatce, Zlicka a Kouřimi či východoslovanských analogií (*Píč 1909*, 299). Na základě zmínek písemných zpráv o Pražském hradě, Vyšehradě, Tetíně, hradu Krokově a objevů „knížecích paláců“ na Levém Hradci, Budči a Libušíně nastínil představu středočeského území kmene Čechů, v němž „středisko kmene kolísalo dosti dlouho z hradu na hrad, prve než zastínila Praha s Vyšehradem ostatní hrady knížecí.“ (*Píč 1909*, 310). Odkazy na rozdíly v členění hradišť obracel pozornost k sociálně ekonomickým otázkám raně středověké společnosti, včetně významu obchodních kontaktů, a to podrobněji než J. Braniš. Vlastní politické otázky spojené s hradišti zůstávaly fakticky mimo jeho zájem.

12. 4. V. NOVOTNÝ (1912)

Oproti koncepci od počátku jednotných Čech F. Palackého nesoucí se v duchu kosmovském je Václav Novotný reprezentantem koncepce postupného sjednocení Čech, již oproti předchůdcům podrobněji rozpracoval. V tomto pojetí našla své plné uplatnění představa kmenů, aniž by existoval rozpor mezi jednotným označením Bohemanů análů 9. století a Kosmovým kmenem Čechů.²⁶⁸ V. Novotný si uvědomoval význam latinského *provincia* a *regio*. Ovšem tam, kde jsou tyto termíny dnes překládány jako *území/kraje* a *krajiny* (*Kosmas*, kn I., kap. X, 33–34), je včlenil – v souladu s Tomkem a jeho následovníky – do koncepce kmenového uspořádání Čech (*Novotný 1912*, 499–510).

Na počátku sjednocovacích procesů stál Bořivoj ovládající z Pražského hradu pouze kmen Čechů, rozšířený pouze o území Pšovanů. Lze souhlasit s Novotného postřehem, že to byla právě krátká vláda Svatoplukova v Čechách, která centralizační proces urychlila (*Novotný*

²⁶⁸ „Ale obrat „Sclavi, dui dicuntur Beheimi“ neznamená vlastně „Slované, kteří se jmenují Čechové“, nýbrž „Slované, kteří mají jméno po Behaimu“, čímž jsou zahrnuti i kmenové nejrozličnější.“ (*Novotný 1912*, 267).

1912, 442–444). Souběžně počítal existenci dalších knížectví. Povšiml si též Widukindovy titulatury *rex* použité v kontextu vlády nad celými Čechami pro knížete Boleslava.²⁶⁹ Právě Boleslava I., považoval V. Novotný (1912, 482, 489) za „*organisátora schopného a povolného*“, jemuž „*asi náleží zásluha, že položil základ novému zřízení, které se potom dále udržovalo a vyvíjelo*“. Do studia vzniku státu v 10. století V. Novotný (1912, 445, 509, 641) vnesl myšlenku existence více centralizačních jader. Poukázal na to, že právě tehdy měli Přemyslovci získat konkurenty ve sjednocovacích snahách, přičemž na panství Slavníkovců dle Novotného názoru centralizační činnost dokonce předstihla i samotné Přemyslovce. V tomto směru pak vraždění Slavníkovců na Libici v roce 995 bylo završením centralizačních tendencí Přemyslovců, neboť „*Boleslav II. byl nyní skutečným pánem celých Čech*“ (Novotný 1912, 650). Jiný případ představovali Lučané, kteří „*rozšířili svou moc na okolní kmeny, ale právě zde po jejich podrobení (pozn. aut. – tj. po fázi centralizace) provedena zase lokální decentralisace*“ (Novotný 1912, 511).

I když již v dílech historiků 19. století najdeme představu hradišť jako organizační a správní jednotky, i když řadu důležitých myšlenek přinesl do studia správních poměrů v Čechách J. Pekař (1906)²⁷⁰, byl to právě V. Novotný, který formuloval velmi komplexní představu „ústavy hradské“ jako nového správního rozdělení Čech, které se musilo vyrovnat se starším územím kmenů. Jeho základní správní jednotkou byl hrad s územím, které ovládal (Novotný 1912, 513). Podrobně vylíčil svou představu transformace hradské soustavy včetně zřizování menších správních obvodů zvláště v oblasti velkých kmenů (Novotný 1912, 512–516).

Archeologii jako samostatný obor, jehož náplní bylo podle jeho názoru studium kulturních dějin, V. Novotný respektoval. Možnosti jejího využití v historii však hodnotil jako velmi omezené. Zdrojem jeho skepticismu byl nejen dobový stav bádání, ale i spory mezi jednotlivými archeology.

²⁶⁹ Tímtož titulem označoval Widukind fakticky i Václava, jehož ovšem neznal jménem a měl jej za vládce Prahy (Sláma 1983, 167).

²⁷⁰ V Pekařově studii *O správním rozdělení země české do polovice 13. století* lze najít podrobné shrnutí názorů historiků 19. století včetně zachycení vývoje Palackého názorů. Odmítáje uspořádání župní a používá označení hradská ústava, Pekař sám preferoval kraje a ústavu krajskou (Pekař 1906, 82–98, 123).

12. 5. OBDOBÍ 1. REPUBLIKY (1918 – 1938)

Se vznikem československého státu v roce 1918 opustíme osobnosti, které tvořily základní příběh českých dějin v rámci mnohonárodnostní habsburské monarchie. V tomto příběhu, jež psali historikové ještě bez účasti archeologů, pevné místo zaujala představa kmenového uspořádání – ovšem teritoriálně jednotných – Čech, které se postupně proměnily v 10. století v samostatný politický celek. Tento koncept se stal osou i pro bádání v období 1. republiky, a to jak v oblasti historie, tak stále důrazněji se o slovo hlásící archeologie. Řada důležitých prací se soustředila do období 1928 – 1934, a to mj. ve Svatováclavském sborníku (*Guth 1934; Pekař 1934*). I když zatím nebyl splacen dluh v podobě studie, která by mapovala roli svatováclavského milénia v archeologii, nelze význam svatováclavského výročí přeceňovat, neboť základní koncept již byl vytvořen před ním a např. práce J. Schránila a B. Dubského archeologů, které budeme citovat, vznikaly v jiném kontextu. Připomeňme charakteristiku Pekařovu, že „země naše byla „česká“ jen z menší části, že původně netvořila ještě jeden mocenský státní celek, nýbrž rozpadala se v tolik knížetství, kolik bylo rozličných kmenů v zemi“, přičemž „Kmen Čechů sídlil jen ve středu země, na levém břehu dolní Vltavy“²⁷¹ (*Pekař 1934, 12–13*).

Archeologické reflexe najdeme u J. Schránila jak v základní monografii *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens (1928)*, tak v populární publikaci *Země české za doby knížecí (1932)*. V rámci úvah o sjednocení Čech oproti Novotného představám vypustil problematiku Lučanů, a vytvořil tak pouze binární model dvou konkurentů. Libické vraždění v roce 995 pak pro něj znamenalo logické vyústění a završení sjednocení státu.

Na cestu archeologického vymezování kmenů, na niž se již dříve vydal především J. Braniš (*1909*), vstoupil B. Dubský (*1928*) při identifikaci kmene neznámého jména na řece Otavě. Hradiště u Sousedovic, Kněžní Hora u Katovic a Hradec u Řepice tvořila obranný „kmenový systém, založený tak, aby celý kmen najednou mohl býti chráněn a aby mezi hrady mohlo býti udržováno signálové spojení.“ Opíraje se zvláště o výzkum hradišť kladl souběžně patřičný důraz na geomorfologii krajiny a celkový „*archeologicko-topografický výzkum okolního území*“, tj. i evidenci nálezů sídlišť a pohřebišť. K zániku celé struktury přitom mělo dojít na počátku 10. století (*Dubský 1928, 50, 80*). Z pohledu převážně historicko-geografického s využitím archeologických pramenů zase přistupoval E. Šimek (*1930a; 1930b*) k vymezení teritoria Zličanů a slavníkovského panství. Z období 1. republiky

²⁷¹ Ve vymezení území Čechů byl ovlivněn názory E. Šimka (*1930a, 41*).

s ohledem na následující kapitoly připomeňme vymezení hranic kmene Čechů J. Schránila (1928, 282): „*Unter den großen Stämmen in Böhmen fiel die wichtigste Aufgabe den Tschechen zu, die in der Mitte des Landes saßen, wo ihr Kern den Prager Kessel mit den Burgen Levý Hradec, Budeč und Prag besiedelt hatte. In Nordwesten grenzten ihre Sitze an die untere Eger und die Elbe, wo der benachbarte Stamm der Pšované saß. Im Westen war die Grenze der Bach Žuřina und der Berg Osek an der Mže. Im Osten reichte ihr Territorium bis in die Gegend von Kouřim.*“ Vymezení hranic je kombinací informací vycházejících z přírodních hranic (řeky) a Kosmova vymezení Slavníkova panství. Povšimněme si jednak toho, že není vymezena hranice jižní a dále není akceptována Šimkova představa Vltavy jako hranice kmene.

Snad se nezmýlíme, když za jednu za zásadních předválečných prací, která se dotýká našeho tématu, budeme považovat studii Karla Gutha *Praha, Budeč a Boleslav* ve Svatováclavském sborníku (Guth 1934). Svým způsobem představuje návazání na J. L. Píče/ rozvíjení té větve oboru založené J. L. Píčem, která se soustřeďuje na archeologický výzkum hradišť a v případě, že se jedná o lokality uváděné písemnými prameny, snaží se údaje archeologické a výpověď písemných pramenů propojit. Archeologický výzkum přinesl zcela nové možnosti pro sledování následnosti a současnosti sídel, které dosud byly konstruovány na základě historických pramenů, a to především v závislosti na Kosmových pověstech (!) Tím vnesl i nové možnosti pro rekonstrukci „hranic kmenů“ a posílil též geografický rozměr řešení těchto otázek, s ohledem na mnohem výraznější pozornost věnovanou přírodním podmínkám.²⁷² I když se proti Píčovým časům archeologická základna mnohonásobně rozšířila, možnosti datování zůstávaly nadále omezené (uvědomme si, že i základní schéma pravěkého období bylo teprve ve vývoji). Tehdejší názory na vztahy mezi hrady jako Pražský hrad, Budeč, Levý Hradec, Libušín tak odpovídají dobovým znalostem a možnostem archeologie (Guth 1934; Šimek 1930a; 1930b). Již v tomto období se projevilo základní metodické riziko postupu propojování s písemnými prameny, vnímanými archeology jako ilustrace (tj. bez historické kritiky pramene a znalosti jeho místa v celém historickém příběhu jako celku).

K. Guth (1934, 809–812), se znalostí Schuchhardtových názorů, vnesl do studia hradů/hradišť²⁷³ další důležitý prvek, a to rozlišení na starší kmenová hradiště, která sloužila jako útočiště, a mladší, zpravidla menší knížecí hrady, jejichž vznik „*souvisel patrně*

²⁷² Studium lokalit v kontextu přírodních podmínek a geografie provází archeologii od 19. století. K propojení s koncepcemi „historickými“, tj. kmenů se však potkáme již u J. Braniše (1909, 8–12) a výrazněji pak u B. Dubského (1928).

²⁷³ V Guthově (1934), stejně jako později Vogtově (1938) práci jsou paralelně používány oba dva termíny.

s rozvojem a zesílením moci kmenových knížat“, což „spadá jistě do 10. století a částečně snad již do 9. století.“... Vzrůst knížecí moci a potřeba organizace správy země po všech jejích stránkách vedle k zakládání knížecích hradů, pro něž výhodou byla menší rozloha na místě přírodou chráněném.“(Guth 1934, 809, 812). U něj nalezneme i myšlenku výstavby nového knížecího hradu v blízkosti staršího hradu „kmenového“, byť nesprávně aplikovanou na Prahu a Vyšehrad (Guth 1934, 813; k tomu srv. později Turek 1957, 19; např. Sláma 1987b; týž 1988). Pro pochopení dalších souvislostí je třeba dodat, že K. Guth (1934, 806–807, 809) důsledně akcentoval datování českých hradišť nejdříve do 10. století, eventuálně sklonku 9. století.

Mnohé z Guthových názorů našly svůj odraz a své uplatnění v práci Karla Vogta (1938), první monografii o českých hradech/hradištích. V jeho práci již je archeologie v metodické rovině prakticky rovnocenným partnerem (Vogt 1938,15). I když programově pracoval s výsledky archeologických výzkumů, jeho základnou v zásadě byly stále historie a historický přístup. Směrem k budoucnosti – obdobně jako na počátku 30. let E. Šimek – zdůrazňoval nutnost budoucích plánovitě organizovaných archeologických výzkumů.

V duchu Novotného se pohyboval v rámci konceptu kmenů²⁷⁴ a jejich sjednocení ukončeném připojením Slavníkova panství v roce 995. Obdobně pracoval s představou tří krystalizačních center, která tvořili Čechové, Lučané, Slavníkovci²⁷⁵ (Vogt 1938, 24). Oproti ostatním autorům však o Slavníkově panství mluví jako o státu.²⁷⁶

V jeho pojetí stály na vývojovém počátku „Fluchtburgen“ bez dokladů osídlení, které byly vázány na prostředí kmenů. Na některých z nich vznikl pro potřeby sídla knížete vnitřní opevněním vymezený areál označovaný jako „Kopfburg“ (např. Budeč), což K. Vogt vnímal jako přechodnou formu (Vogt 1938, 36, 39). Hlavní předmět jeho zájmu představovaly hradiště/hrady označené shodně s Guthem jako knížecí hrady „Fürstenburgen“, s nimiž počítá od sklonku 9. století. Dobu jejich rozkvětu – v souladu se zmínkami písemných pramenů a Guthovým pozdním datováním – spatřuje v 10. století a právě v tomto období se také nachází těžiště Vogtovy práce. Výrazný je jeho akcent na vazbu mezi hrady a státem. Souběžně si však uvědomoval roli hradu v kontextu osídlení a jako formy osídlení, od čehož

²⁷⁴ „Es ist bekannt, daß die Slawen in unseren Ländern in der ältesten Zeit kein einheitliches Volk darstellten, sondern in eine ganze Reihe größerer und kleinerer Stämme zerfielen. Es ist sehr wahrscheinlich, daß die Stämme als Siedlungsgebiet in erster Linie Landschaften aufsuchten, die bereits von Natur aus einen ziemlich geschlossenen Rahmen für den Stamm als Siedlungsverband ergaben.“ (Vogt 1938, 23).

²⁷⁵ V případě Slavníkovců rozvíjí úvahy o tom, s jakým kmenem je možno tento rod ztotožnit a jaký byl jejich vztah ke kmeni Zličanů (Vogt 1938,25 an.).

²⁷⁶ „Mehr als über die Burgen der Lutschanen wissen wir über die des Slawenstaates.“ (Vogt 1938, 50).

se odvíjí zájem o ekonomické aspekty hradišť.²⁷⁷ Určité podcenění vývoje hradišť před 10. stoletím odpovídá dobovému stavu poznání a archeologické i historické základně, z níž mohl vycházet. Patrná je závislost na Guthově pozdním datování hradišť. To ostatně ovlivnilo i o jeho představy o transformaci „hradů jako útočišť“ v „knížecí hrady“, přičemž K. Vogt předpokládal po určité období souběžnou existenci obou forem (Vogt 1938, 38). Položil si též otázku, zda k proměně hradů došlo u všech kmenů současně. Dospěl při tom k závěru, že pokročilejší vývoj některých z nich byl závislý na jejich poloze a vazbě na dálkové obchodní cesty.²⁷⁸

Ve svém obrazu kmene Čechů K. Vogt (1938, 53–57) nadále spojuje jak hrady, o jejichž nejstarší minulosti se dovídáme pouze od Kosmy a není k nim či k jejich nejstarší fázi dalších informací („Fluchtburgen“ Krokův hrad, Kazín, Tetín, Libušín, Děvín a částečně i „Fürstenburg“ Chrasten/Vyšehrad), tak hrady, o nichž kromě písemných pramenů poskytuje informace též archeologie (knížecí rezidence Pražský hrad, Levý Hradec, opěrné body Přemyslovců a příležitostná rezidenční sídla Budeč, Libušín, Tetín).²⁷⁹ Právě K. Vogt (1938, 57–58) přitom poprvé zformuloval myšlenku, že středočeská hradiště Přemyslovců tvořila určitý systém, v němž hrály důležitou roli hrady na obvodu území. Celý systém měl funkci obrannou, nikoliv správní. Původní jádro se postupně rozšířilo o hrad Stará Boleslav. Ačkoliv i u Lučanů a v jižních Čechách v Pootaví viděl zárodky organizačního systému hradů, přesto se domníval, že soustava hradů Přemyslovců nemá na českém území analogii (srv. Sláma 1987b, 182; 1988).²⁸⁰ Vznik hradske soustavy jako správního systému důsledně spojoval

²⁷⁷ „Vor allem für einen tieferen Einblick in die innere Gestaltung und den Aufbau des mittelalterlichen Staates, aber auch in den Gang der Besiedlung des Landes kann uns die Burgenkunde wertvolle Dienste leisten. Denn die Burg verkörpert ebenso staatlich-politische Macht und Willen, wie sie eine Form der Siedlung ist.“ (Vogt 1938, 15, srv. též 116, 119; k ekonomickým funkcím Vogt 1938, 37, 67).

²⁷⁸ „Wie oben festgestellt, war die Vorbedingung für die Entstehung des neuen Burgentyps die Herausbildung einer stärkeren Fürstenmacht seit der Hälfte des 9. Jh. Es zeigt sich nun, daß diejenigen Stämme, die durch die Lage ihres Gebietes am ehesten zu Gebietserweiterungen angeregt wurden, die aber auch durch den Anschluß an Fernhandelswege eher höherem Kultureinfluß zugänglich waren, in der Entwicklung voraus waren. Diese geopolitisch günstig gelegenen Stämme gelangten zuerst zu einer stärker ausgeprägten fürstlichen Gewalt.“ (Vogt 1938, 40).

²⁷⁹ Povšimněme si, že do organizačního systému hradišť Přemyslovců je Stará Boleslav, která měla být vybudována na počátku 10. století, je zapojena v určitém odstupu od počátku vytvoření tohoto systému (Vogt 1938, 57). V tomto místě, stejně jako v jiných pasážích publikace vidíme určité nedůslednosti v datování jednotlivých hradišť. Specifický názor zaujal K. Vogt (1938, 58) i vůči Mělníku. Zatímco hrad Pšovanů neznámého jména byl podle něj na přelomu 9. a 10. století sídlem knížete tohoto kmene, hrad Mělník vznikl až v 2. polovině 10. století jako správní hrad Přemyslovců. Ve výčtu hradišť figurují též Vyšehrad a Dřevíč, která také patří až k mladšímu horizontu hradů zakládaných nejdříve 2. poloviny 10. století (Vogt 1938, 56).

²⁸⁰ „Es scheint also, daß die Přemysliden, nachdem sie zur Herrschaft über den Tschechenstamm gelangt waren, zunächst ihr engeres Herrschaftsgebiet durch die Anlage von Burgen sicherten. Da diese alle ziemlich am Rande liegen, mögen sie vielleicht auch zugleich dem Grenzschutz gedient haben. Wir haben es hier anscheinend mit einer Art Burgenorganisation zu tun, die allerdings keine Verwaltungseinrichtung ist, sondern lediglich ein System zur Sicherung und Befestigung der Macht über das tschechische Stammesgebiet. Von hier aus, von dem

s budováním státu, přičemž: „*Doch spricht die Errichtung jener Burgen vor Ende des 10. Jh. dafür, daß schon vor der Eingliederung des Slavnikenstaates die böhmische Kastellaneiverfassung im wesentlichen fertig war.*“ (Vogt 1938, 63). K. Vogt rozvíjel i další zajímavé myšlenky dotýkající se vlastní hradské soustavy, role zemských pohraničních hradů „Grenzburgen“ a vývoje hradů ve 12. století. Ty však – s ohledem na to, že se nedotýkají přímo vzniku českého státu – ponechme stranou.

Kapitolu předválečných názorů uzavřeme názory V. Chaloupeckého (1939, 85, 86). Byl to zřejmě právě on, kdo obohatil terminologii o pojem „*kmenové knížetství*“. Právě on také formuloval vztah Velké Moravy a raného přemyslovského státu, který je vnímán jako její dědic.²⁸¹ V důsledku toho/v souvislosti s tím pak V. Chaloupecký (1939, 219; srv. Krofta 1947, 85–86) zaujal i odlišné stanovisko jak k územnímu rozsahu státu v jeho počátcích, tak otázce zásluh o vybudování tohoto státu, které přiřkl knížeti Vratislavovi, na rozdíl od ostatních badatelů, kteří zdůrazňovali úlohu Boleslavů, zvláště Boleslava I. Již Vratislav přitom měl ovládat území, k němuž kromě Čech náležely též Morava se Slovenskem a snad „*asi i Slezsko a Krakovsko a snad i Lužice.*“ Právě rozsah státu je Chaloupeckému argumentem proti většímu významu Slavníkovců.

12. 6. OBDOBÍ 2. SVĚTOVÉ VÁLKY (1939 – 1945)

Válečné období přineslo syntézu pravěké a raně středověké minulosti *Kronika objeveného věku* J. Böhma (1941). Obdobně jako v dřívější syntéze J. Schránila (1928) kapitola o vývoji od 6. do 10. století tvoří její závěr. Cílení na běžného čtenáře, nikoliv primárně odbornou veřejnost, umožnilo volný tok vyprávění, jež můžeme charakterizovat jako „soutok nejrůznějších pramenů“, mezi nimiž někdy snáze, jindy obtížněji identifikujeme jednotlivé informační zdroje. I když to není předmětem této studie, je třeba upozornit, že právě v této práci J. Böhm postavil slovanská hradiště do kontextu hradišť pravěkých a vyslovil hypotézu o starším původu hradišť, jejichž počátky nevyklučoval již pro 6. století a jež ve vazbě na kmeny spatřoval v 7. – 8. století (Böhm 1941, 515, 517). I on se opíral o koncept kmenů a

besonders gesicherten Kerngebiet, konnte dann eine Eroberungspolitik betrieben werden, die schließlich das ganze Land in den Besitz der Přemysliden brachte“ ...Ein Burgensystem, ähnlich der Přemysliden, kann man bei ihnen nicht feststellen.“ (Vogt 1938, 5758).

²⁸¹ „*Říše prvých Přemyslovců stala se tak nejen v ohledu církevním pokračováním staré Moravy, když si osvojila její kulturu, ale navázala na dědictví staré Moravy i v ohledu politickém. Kulturní povznesení Čech prvých Přemyslovců přijetím křesťanství moravského mělo blahodárné účinky i ve vzrůstu politické moci Bořivoje a jeho dědiců, když pravděpodobně celá říše, někdy k Velké Moravě příslušející, dostala se pod moc a vládu prvých křesťanských Přemyslovců.*“ (Chaloupecký 1939, 219)

v duchu tohoto konceptu směrem k archeologii formuloval perspektivu, že: „*Znalost polohy hradisek v jednotlivých částech země a jejich datování by velmi přispěly k poznání původního rozdělení kmenů, jak tomu bylo např. v jižních Čechách*“ (Böhm 1941, 518).

12. 7. 1945 – AŽ SOUČASNOST

Ukončení druhé světové války a obnova Československa otevřely ve studiu počátků českého státu novou kapitolu, jejímž charakteristickým rysem je mnohem výraznější otevření se evropskému bádání, a to zvláště v rámci studia světa Slovanů. Její poznání si však vyžádá samostatnou pozornost a na reprezentativní publikaci postihující v detailu vývoj jednotlivých aspektů sledovaných od předválečného období, stejně jako aspekty nové, přinášené archeologií a dalšími obory, si teprve musíme počkat.²⁸² Přesto se pokusme alespoň v náznaku sledovat vývoj základního příběhu a proměnu postavení archeologie v tomto období.

12. 7. 1. 1945 – 1970

I poválečné historické bádání převzalo na další více jak čtyři desetiletí základní rámec vytvořený v předchozích obdobích a opírající se o představu vzniku státu jako procesu sjednocení kmenů, resp. kmenových knížectví. I když existovaly názory, že tento proces byl ukončen za knížete Vratislava (*Chaloupecký 1946*), či byla zdůrazňována významná role Boleslava I. v tomto procesu, ve většině případů byl nadále jako konečný bod sjednocení vnímán pád slavníkovské Libice. I když „Kosmovy pověsti“ již v žádném případě nehrály onu roli, jakou zaujímaly v historiografii 19. a počátku 20. století, přesto vyprávění o lucké válce si své místo v úvahách historiků i archeologů „uhájilo“ i nadále. Idea kmenového uspořádání si udržela svoje postavení a byla nadále rozvíjena jednak V. Vaněčkem (*1949*; k tomu *Třeštík 1988*, 131), jednak po stránce archeologické R. Turkem (*1952*; *1957*; *1960a*).

Byla to právě archeologie, která se proti předválečnému období sebevědomě přihlásila o své místo „v historii“, což bylo způsobeno a podmíněno nárůstem počtu archeologických výzkumů a archeologických poznatků dotýkajících se jak hradů historii známých (mj. Pražský hrad, Levý Hradec, Budeč, Libušín, Kouřim, Libice), tak neznámých (hradiště v Pošembeří, zvláště Klučov a Doubravčice), stejně jako dalších typů lokalit, pohřebišť, eventuálně sídlišť.

²⁸² Na problematiku formování představ o raně středověkém vývoji lze přitom jak v této etapě, tak v době předchozí nahlížet z různých úhlů pohledu – z pohledu jednotlivých oborů, které se na formování těchto představ podílejí, z pohledu konceptu „slovanské archeologie“ (srv. *Brather 2001*, 717–751), z pohledu vývoje archeologie jako takové.

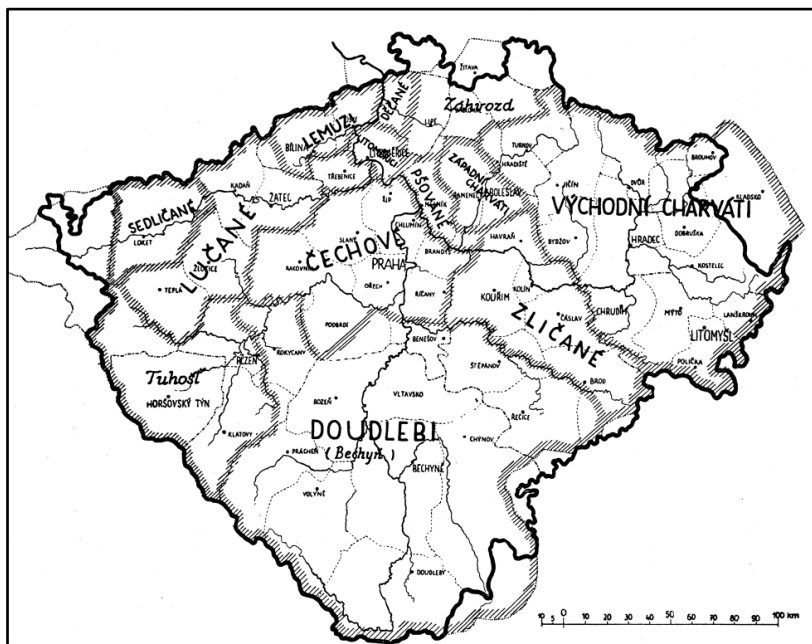
Podstatnou změnu přineslo i zaměření nejen na konkrétní lokality, ale jejich vazby v rámci studia dějin osídlení, k nimž přispěly kontakty se studiem toponomastiky (Šmilauer 1960) a s kolegy rozvíjejícími v rámci historie historicko-geografickou specializaci, která našla svůj odraz v samostatném sborníku *Historická geografie*.

Výraznou postavou, která zásadním způsobem ovlivnila archeologický obraz raného středověku a počátků českého státu, byl R. Turek. Právě on v 50. – 1. polovině 60. let vytvořil v rámci specializace na slovanskou archeologii archeologicko-historický koncept raně středověkých Čech (Turek 1963a). V něm – přiznáváje ovlivnění názory Šimkovými – propojil koncept kmenů vytvořený historií, mimo jehož hranice ve své době neměl jako ne-historik jak vystoupit, s antropogeografickými celky (nejvýrazněji Turek 1960a, 299-309).²⁸³ Poeticky řečeno, kmeny a historické děje usadil do české archeologické krajiny. Tuto krajinu přitom již netvořila pouze hradiště, ale také pohřebiště. K jednotlivým celkům připojil historická označení (Pšované, Lučané, Lemuzi, Charváti..., obr. 87–88) uváděné písemnými prameny, názvy „kmenů“, a – po zhruba stu letech po V. V. Tomkovi – porovnal výsledný obraz se soustavou středověkých archidiakonátů a dekanátů,²⁸⁴ přičemž konstatoval mezi oběma strukturami shody i rozdíly. Nikoliv nepodstatným faktorem přitom byl nejen vynikající přehled o archeologických lokalitách, ale i jeho dobrá osobní znalost české krajiny. Důležité je povšimnout si Turkovy představy kmene, který si ve studii *Kmenová území v Čechách* z roku 1952 dal za cíl: „Úkolem této práce je pouze zjistiti teritoriální celky kmenových území, nikoliv řešiti otázku společenské povahy kmenů – družin – knížetství. Názvu „kmen“ nutno rozuměti pouze jako praktickému označení kmene – družiny – knížetství.“ (Turek 1952, 3). Zatímco tato práce ještě nevzbudila větší pozornost, německá studie *Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen* z roku 1957 vyvolala na stránkách *Památek archeologických diskusi* s J. Böhmem (1958, 601–607; Turek 1960b, 406–410). V této diskusi se odráží ledacos z toho, s čím se setkáváme o tři desetiletí později v argumentaci D. Třeštíka (1988). J. Böhm mj. vyčítal R. Turkovi, že se nezabývá teoretickou stránkou problému, nevěnuje se otázkám společenské povahy a v té době aktuální otázce vzniku feudalismu, zároveň však respektoval Turkův avízovaný záměr, že jeho studie předkládá podněty pro další diskusi (Böhm 1958, 601). Navrhl redukci kmenů, které však ani on nepopřel. Určitou reakcí na Turkovu práci a současně Šmilauerovo *Osídlení Čech ve světle místních jmen* (1960), které

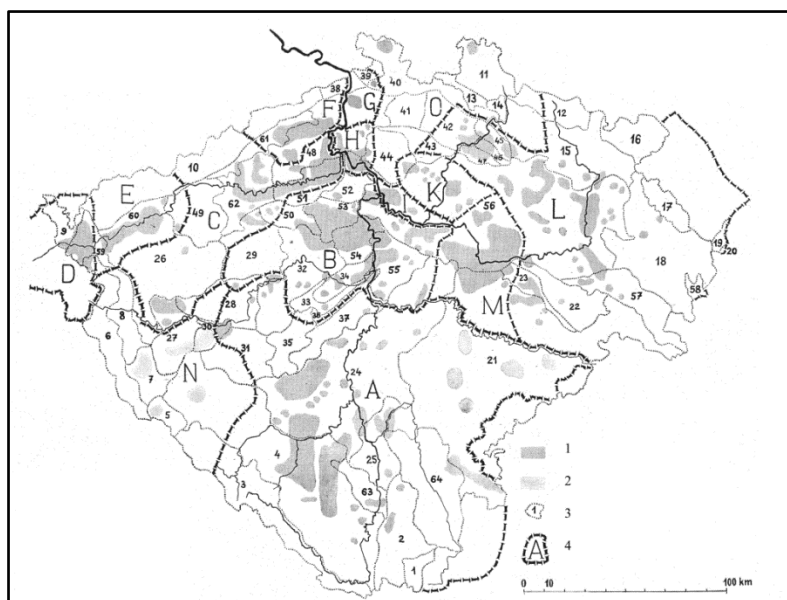
²⁸³ Základními východisky jsou názory formulované v 50. letech (Turek 1952; *týž* 1956, 221–223 – tam shrnutí některých starších i soudobých názorů dotýkající se problematiky kmenů; a sjednocení státu; *týž* 1957).

²⁸⁴ Zatímco V. V. Tomek použil těchto archidiakonátů k rekonstrukci kmenů, R. Turek porovnával nezávisle vytvořenou mapu s těmito archidiakonáty.

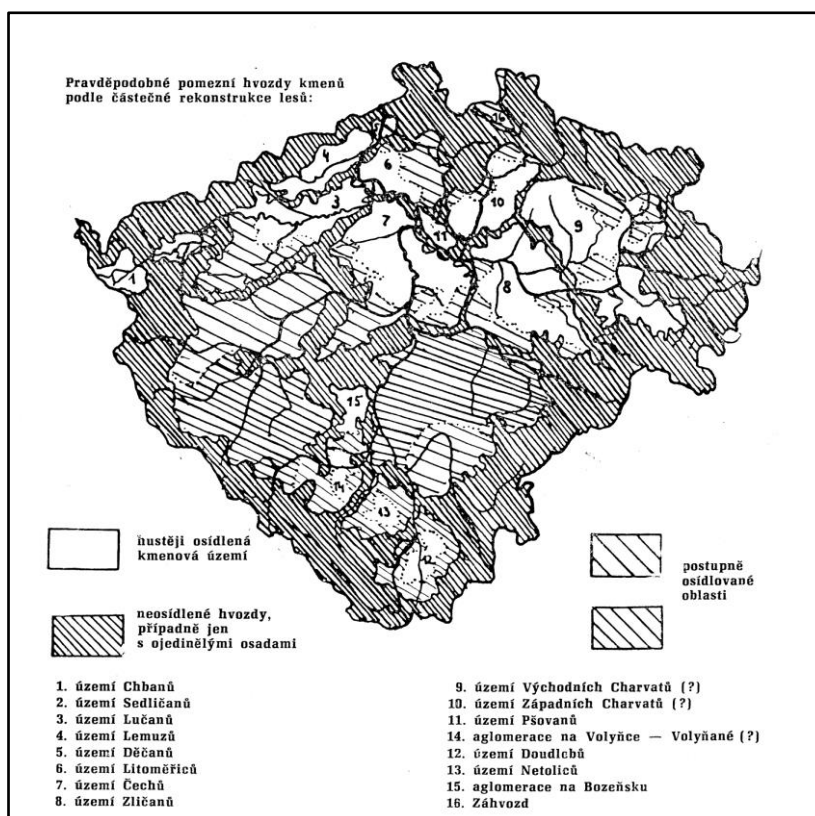
se studia kmenů také dotýká, je dnes již zapomenutá studia Pavla Choce *O území českých kmenů* (1963, 68–83), v níž vznikl mj. pokus rekonstruovat pomezí hvozdy kmenů podle částečné rekonstrukce lesů (obr. 89).

Obr. 87. Kmenové a správní oblasti v Čechách podle R. Turka. Podkladem mapa církevních teritorií podle Palackého-Kalouskovy Historické mapy království českého. Správní oblasti kurzívou (podle *Turek 1952, 30*).

Obr. 88. Osídlení a kmenové oblasti v Čechách podle R. Turka. 1 – jádra staršího osídlení; 2 – jádra mladšího osídlení; 3 – zeměpisné oblasti Čech; 4 – kmenové a správní oblasti. 1-64. Zeměpisné oblasti Čech; A–M: předpokládaná kmenová území 8. – 10. stol.; N–O: předpokládané pozdější knížecí správní oblasti (podle *Turek 1960, obr. 1*).

Obr. 89. Pravděpodobné pomezí hvozdy kmenů podle částečné rekonstrukce lesů (podle *Choc 1963, 70*).

Vzhledem k Turkovým výzkumům v Libici n. Cidlinou, s ohledem na jeho zájem o numismatický přínos k poznání slavníkovského mincování rozvíjejícího se od 30. let 20. stol. a s ohledem na dosavadní historiografickou tradici se nelze divit jeho akcentování otázky panství Slavníkovců, v nichž viděl významné oponenty Přemyslovců (*Turek 1956, 224; 1982b*). Nepočítáme-li právě problematiku vymezení Slavníkova území, opírající se ovšem o hranice uvedené v Kosmově kronice, pak se archeologické vymezování hranic kmenů pomocí hradů v rámci Turkovy koncepce proti období před 2. světovou válkou ocitlo zcela na okraji.

Souběžně zůstal stále živý od dob Guthových (a Píčových) postup propojování výsledků výzkumů konkrétních historicky známých lokalit s konkrétními historickými zmínkami, s konkrétními událostmi. Právě R. Turek si rizik uvedeného přístupu byl velmi dobře vědom (k vymezení vztahu archeologie a historie např. *Turek 1961; týž 1963a, 88–89*). Konfrontace archeologických zjištění s historií se stala podnětem a předmětem četných diskusí o vztahu historie a archeologie mezi zástupci obou oborů, které pokračují dodnes (*Krzemienska 1962, 367–376; Turek 1963b, 193–197; z posledních diskusí Klápště 2003; Profantová – Profant 2003, též Macháček 2008, 599 an.*). I když problematikou vazeb mezi raně středověkými Čechami a Velkou Moravou se zabýval již V. Chaloupecký (*1939; 1946*) a

filologické bádání (k tomu *Krofta 1947*), přesto až archeologické výzkumy velkomoravských center na Moravě podnítily rozvoj „velkomoravského paradigmatu“ v 60. letech a vnesly do problematiky počátků českého státu zcela novou otázku, a to zda „*existovala nějaká nepřetržitá kontinuita staromoravské státní a společenské organizace se vznikajícím státem Přemyslovců v Čechách*“ (*Fiala 1966, 55*). Z. Fiala opírající se o dosavadní historické schéma vzniku českého státu včetně uzavření procesu sjednocení rokem 995²⁸⁵ dospěl k závěru, že „*je třeba se vzdát myšlenky o vědomém navazování na staromoravská zařízení a instituce v 10. století, zatímco není vyloučena možnost určité, byť slabé kontinuity slovanské bohoslužby*“ (*Fiala 1966, 61*).²⁸⁶

V rovině historické přibyl v 60. letech do hradskeho systému nový „organizační prvek“, služební osady B. Krzemieńské a D. Třeštika (mj. *1964, 637–667; titíž 1965, 624–655; titíž 1967, 70–98*), které se staly jedním z odrazových můstků formulování středoevropského modelu raně středověkého státu (souhrn literatury in *Třeštík – Žemlička 2007, 122–124*). I když se o tomto modelu rozprádá v současnosti nová diskuse, pod jejímž vlivem dřívější představy doznají změn, je třeba podtrhnout roli, kterou sehrál, a to tím, že obrátil pozornost ke srovnávacímu studiu vývoje na území významných středoevropských dynastií Přemyslovců, Piastovců a Arpádovců.

Vrátíme-li se v závěru této kapitoly k archeologii a obrátíme-li pozornost konkrétně ke středním Čechám jako celku, nikoliv tedy pouze jejich „přemyslovskému jádru“, pak v rovině terénního výzkumu byly vytvořeny základní pramenné fondy, o něž se opíráme dodnes, a to jak v oblasti vlastního jádra středních Čech (Levý Hradec, Budeč, Libušín, od dob 1. republiky pokračující výzkumy na Pražském hradě a Vyšehradě), tak na Českobrodsku, stejně jako v oblasti východních středních Čech (Libice a Kouřim). R. Turek jádro kmene Čechů na základě zmínek o rozložení nejstarších přemyslovských hradů spatřoval v západní části centrální části středních Čech, odkud se rozšířili východním směrem i do vltavského

²⁸⁵ V otázce významu Slavníkovců oponoval Z. Fialovi F. Graus (*1966, 228*), opíraje se přitom zčásti o argumentaci Chaloupeckého. F. Graus (*1966, 229*) také vyslovil názor, že „*sama klasická představa české historiografie o „sjednocení“ Čech v dosavadní formě nevyhovuje*“ a konstatoval: „*Správnější se mi zdá představa drobné, staré rodové šlechty (k níž bych počítal i Slavníkovce), která ovládala jednotlivé „kmeny“ (jež ovšem sotva lze chápat etnicky) na území Čech v 9. stol. Sotva si lze však představit, že všechny tyto staré rody současně usilovaly ovládnout celé území. Spíše je pravděpodobné, že pouze jeden z těchto rodů – právě Přemyslovec – se stal vládcem ve středověkém smyslu slova. V desátém století už bude nutno vidět kvalitativní rozdíl mezi vládou Přemyslovců a Slavníkovců.*“

²⁸⁶ Z. Fiala (*1966, 56–57*) současně vyslovil v souvislosti s moravskými výzkumy, zvláště V. Hrubého ve Starém Městě, názor, že „*napříště už nemůže žádná vědecká práce, která se bude zabývat dějinami Staré Moravy, ignorovat výsledky archeologie*“.

pravobřeží (*Turek 1957, 56–57*). I když způsob, jímž se snažil přispět do diskuse o šíření moci Přemyslovců východním směrem J. Kudrnáč, když se pokusil do základního historického příběhu integrovat zcela nové poznatky o hradišti v Klučově (*Kudrnáč 1960, 271–297*), byl odmítnut (*Sláma 1988, 79*), přesto je třeba připomenout naprosto zásadní význam výzkumu hradišť na Českobrodsku, jejichž interpretaci a rozvíjení zůstává současné bádání dlužno jak v oblasti terénního, tak teoretického výzkumu.²⁸⁷

12. 7. 2. 1970 – 1989

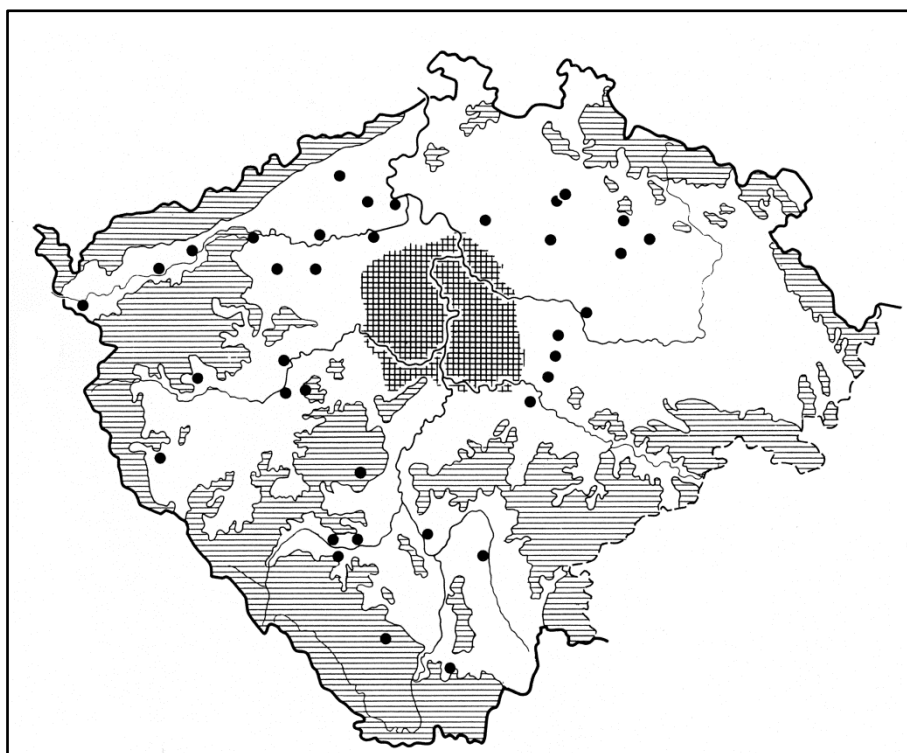
V 70. a zčásti i v 80. letech nadále žil svůj život koncept vývoje českého státu vytvořený před 2. světovou válkou, obohacený některými novými prvky poválečného období (služebné osady, středoevropský model, archeologické poznatky), a byl dále rozvíjen. Na počátku 80. let R. Turek vytvořil další kompendium archeologických poznatků v kontextu poznatků historických, a to na pozadí vybraných pramenů a událostí evropských (*Turek 1982a*). Souběžně se podrobněji soustředil na území Slavníkovců (*Turek 1982b*). Archeologicky doložené sídlení komory v širším Poohří se s územím kmene Lučanů – chápaným jako geograficko-politická jednotka – pokusil propojit J. Bubeník (*1988, 112–117*). Kombinace dat archeologických a historických nadále přinášela určité ilustrace konkrétních dějinných událostí, jejichž prostřednictvím poznatky archeologie postupně pronikaly do „velkých dějin“.

V průběhu 80. let²⁸⁸ došlo k podstatné proměně historických mantinelů, když po 130 letech vzal postupně za své koncept kmenového uspořádání Čech. Zatímco však D. Třeštík v r. 1983 ještě počítal přinejmenším s kmenovými knížectvími vzniklými v 8. století, v roce 1988 tento model zcela opustil (*Třeštík 1983, 73–74; týž 1988*). Zkonstruoval představu jediného *gens* Čechů,²⁸⁹ aniž by přitom byl pochopitelně zrušen koncept vzniku českého státu jako výsledku sjednocení, tentokrát nikoliv již kmenů avšak knížectví, jehož výchozím bodem je centrální část středních Čech ovládaná Přemyslovci.

²⁸⁷ Ačkoliv v 80. letech proběhla částečná revize Kudrnáčových výzkumů (*Bubeník 1998, 230–266; Bubeník – Pleinerová – Profantová 1998, 104 – 145; Profantová, 1998a, 157–275; táž 1998b; Tomková 1998b, 267–302*), bude nezbytné se k těmto souborům vrátit, tak aby s nimi bylo možno počítat v koncepcích, které se ještě nezrodily.

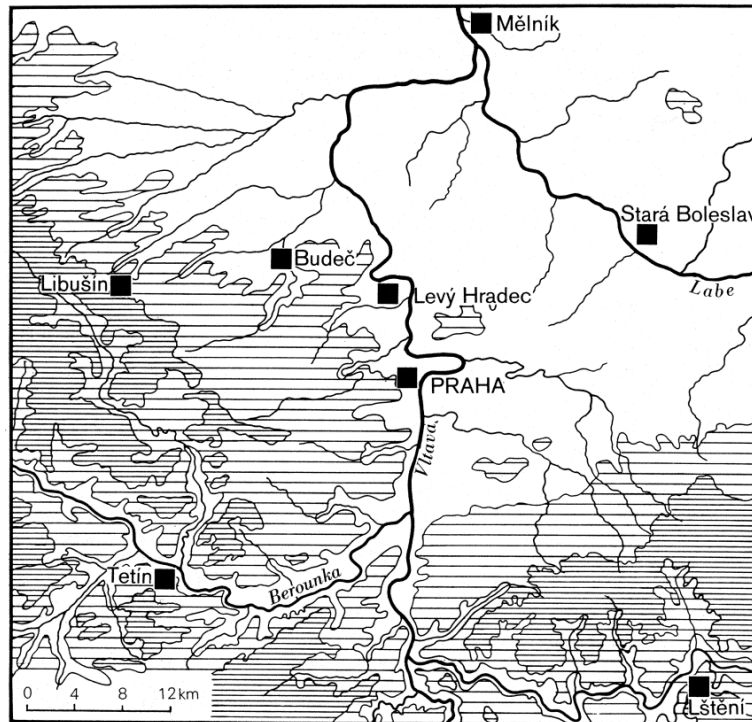
²⁸⁸ I v Polsku jsou ve studiu počátků polského státu a Piastovců 80. a 90. léta 20. století považována – ovšem především na poli archeologie – za přelomové období (*Kurnatowska – Kara 2010, 29*).

²⁸⁹ Za povšimnutí stojí, že D. Třeštík argumentoval podobným způsobem jako J. Böhm (*1958*) v diskusi s R. Turkem.

Obr. 90. Čechy na sklonku 9. a v první třetině 10. století. Ve středních Čechách vyznačen přibližný rozsah území přímo ovládaného Přemyslovci, kruhové značky na ostatním českém území označují významná soudobá hradiště. Šrafovaním vyznačena vrstevnice 500 m n. m. (podle Sláma 1988, s. 81).

Právě touto oblastí se nezávisle na výše uvedené změně zabýval J. Sláma, s nímž vstoupila na jeviště dějin *přemyslovská doména*, která představuje fakticky první koncept vytvořený na poli archeologie přijatý též historickou obcí. To není tak překvapivé, uvědomíme-li si, jak významnou roli v něm vedle komplexní znalosti archeologické problematiky hradišť hraje znalost historie a jejích pramenů. Rozvíjí tu názorovou linii historického bádání, která se věnovala od 19. století vymezení teritoria kmene Čechů, přemyslovského jádra centralizačních procesů. Velmi podstatnou je též skutečnost, že koncept přemyslovské domény je fakticky pouze jednou z částí Slámovy celkové představy o počátcích českého státu reflektující též „předstátní“ situaci 9. století, stejně jako popis procesu budování nové sítě hradů provázejících sjednocování českého teritoria započaté v průběhu vlády Boleslava I. Z metodického hlediska byla při vymezení domény opuštěna hlediska geografická a přírodních hranic ve prospěch vymezení prostřednictvím hradů. Území o rozloze zhruba 3800 km² tak vymezovala a chránila dle J. Slámy záměrně založená hradiště Stará Boleslav, Mělník, Libušín, Tetín a Lštění, vzdálená od centrálního hradu v Praze zhruba 26 až 34 km.

Obr. 91. Středočeská přemyslovská doména se soudobými hradišti na sklonku 9. a v první třetině 10. století (podle Sláma 1988, 73).

Zatímco studie *Přínos archeologie k poznání počátku přemyslovského státu* (1983) představovala první náčrt a sleduje tuto problematiku právě z úhlu vzniku státu, ve studii *K počátkům hradske organizace v Čechách* (Sláma 1987) byla soustředěna pozornost – jak již naznačuje název – na zasazení přemyslovské domény do vývoje systému hradske organizace a představena jako její předstupeň. Za důležitý moment považují formulování závěru, že se hradske organizace v plném rozsahu uplatnila až ve 2. třetině 11. století, v době vlády knížete Břetislava I (Sláma 1987, 176). Současně právě v této studii byla věnována pozornost některým otázkám geneze domény a sítě hradišť ve středních Čechách v 9. století. V rámci monografického zpracování *Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu* (obr. 90 a 91; Sláma 1988) jsou nejen představena středočeská hradiště dle tehdejšího stavu poznání, ale závěrečná kapitola je syntézou poznatků zase především z pohledu středočeských hradišť. Na základní příběh z předchozích studií byla navěšena řada informací plasticky dokreslujících výsledný obraz.²⁹⁰

²⁹⁰ Připomeňme, že tato monografie uzavírá Slámovu trilogii Čechy v raném středověku, jejíž druhý díl *Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu* z roku 1986 byl věnován raně středověkým hradištím v Čechách, díl první *Mittelböhmen im frühen Mittelalter. Katalog der Grabfunde*. z roku 1977 středočeským pohřebištim. Právě tento první díl vytváří velmi důležitý zdroj informací, které bude možno v budoucnosti do konceptu přemyslovské domény v budoucnosti integrovat.

Nepominutelnou roli v koncepci českého státu hrají i J. Slámou formulované závěry dotýkající se Slavníkovců, přičemž reprezentuje/rozvíjí názory té - vnitřně ne zcela jednotné – skupiny historiků, kteří na základě různých historických východisek více či méně umenšovali význam této kapitoly českých dějin a rok 995 nepovažovali za vyvrcholení sjednocovací procesu. Ve studii *Slavníkovci-významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?* (Sláma 1995) je příběh počátků českého státu, resp. mladšího úseku od období vlády Boleslava I., představen optikou východní části středních Čech a severovýchodních Čech. Za podstatný podnět pro budoucí archeologické studium i historické úvahy je třeba považovat konstatování, že v uvedené oblasti (stejně jako na Krakovsku) nevybudoval hradeckou organizaci Boleslav I. (Sláma 1995, 196–197).

Porovnáváme-li Slámův příběh s představami historiků, pak je patrné, že je – na rozdíl např. od V. Novotného a K. Vogta – faktickým zastáncem jediného krystalizačního jádra – s odkazem na jedinečnost uspořádání domény, kterou mj. zaregistroval již K. Vogt (1938, 58).

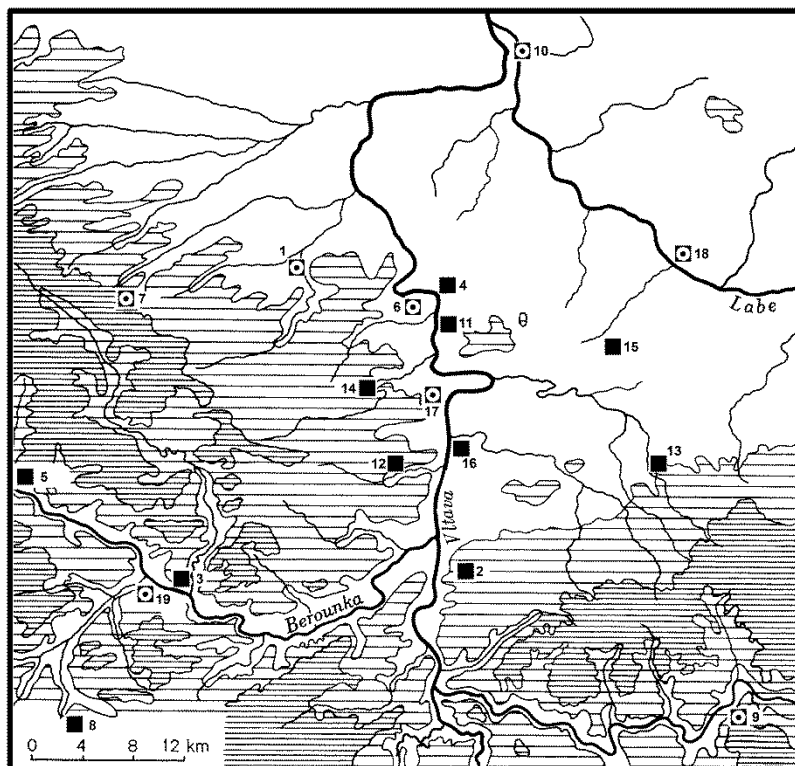
12. 7. 3. 1990 – SOUČASNOST

Tam kde se historiografie do roku 1918 se opírala o pojem *národ*, stává se od vzniku samostatného Československa pro historiografii hlavním pojmem *stát*. Na pozadí změn daných změnou společenského systému v roce 1989 a vznikem České republiky v roce 1993 se pak dále proměňují rámce, do nichž vstupuje příběh vzniku českého státu. Objektivní analýzu odrazu těchto změn přinese pochopitelně až budoucnost. V obecné rovině je však již nyní patrný akcent na vnímání českého státu jako „součásti Evropy“, které mj. vedlo k opuštění termínu „slovanská archeologie“ ve prospěch „raně středověké archeologie/archeologie raného středověku“. Na druhé straně soudobé globalizační trendy opět vytvářejí podklad pro oživení problematiky národních identit.

Období po roce 1990 přineslo důležité monografie D. Třeštíka (1997), J. Žemličky (1997), M. Matly-Kozłowske (2008) a kolektivní monografie *Přemyslovci. Budování českého státu* (Přemyslovci 2009), v nichž je soustředěn základní obraz současného poznání studia počátků českého státu.²⁹¹ Poslední z monografií přitom oproti ostatním přináší zcela nový koncept spolupráce archeologů a historiků. Nejedná se o monografii historiků integrující

²⁹¹ Stranou ponechávám v mnohém „alternativní“ koncept vytvořený J. Steinhübelem (2011), který snad může poskytnout některé náměty k zamyšlení, je však postižen diskutabilním zacházením s prameny.

poznatky archeologie a naopak, ale je výsledkem práce širokého autorského kolektivu zahrnující badatele jak obou těchto oborů, tak dalších historických disciplín (numismatiky, dějin umění). Rozbor konstrukce, metodických východisek, závěrů i reflexe archeologických poznatků uvedených monografií si jistě v budoucnosti zaslouží samostatnou pozornost.

Obr. 92. Hradiště centrální části středních Čech. Vyznačena hradiště přemyslovské domény v pojetí J. Slámy (upraveno podle J. Slámy 1988). 1 – Budeč, 2 – Dolní Břežany, 3 – Hostim, 4 – Klecany, 5 – Křivoklát, 6 – Levý Hradec, 7 – Libušín, 8 – Lochovice, 9 – Lštění, 10 – Mělník, 11 – Praha-Bohnice, 12 – Praha-Butovice, 13 - Praha-Královice, 14 – Praha-Šárka, 15 – Praha-Vinoř, 16 – Praha-Vyšehrad, 17 – Pražský hrad, 18 – Stará Boleslav, 19 – Tetín (podle Varadzin 2010, 537).

Z hlediska tématu se alespoň krátce zastavme u monografie M. Matly-Kozłowske (2008). Autorka se řadí k těm historikům, kteří počítají s více jádry centralisace, k nimž je shrnut aktuální stav diskuse. I ona Boleslava I. považuje za „tvůrce“ českého státu, ale souběžně upozorňuje též na dobu knížete Václava, jemuž připisuje ovládnutí území Lučanů a jižních Čech a uvažuje též o oblasti Domažlicka a Plzeňska (Matla-Kozłowska 2008, 33–37). I když do značné míry přijala „Čechy bez kmenů“, jedna z jejích poznámek v rámci analýzy listiny pro pražské biskupství z roku 1086 navozuje zajímavou možnost jejich návratu. Vedle známého konstatování, že listina obsahuje názvy, které se utvořily od názvů hradů (např. Litoměřici, Děčané), obsahuje též „nazwy typowo plemienne (Chorwaci, plemiona śląskie)“

(Matla-Kozłowska 2008, 203). Praktickým východiskem pro rozlišení těchto kmenů od např. Pšovů, dříve považovaných za kmen, nově označovaných jako knížectví, by mohlo být využití autorčiny formy „plemiena“, tj. termín *kmeny* v uvozovkách („kmeny“).

Zatímco uvedené monografie více či méně kodifikují předchozí stav bádání, v rovině konkrétních studií se objevuje potřeba vyrovnat se s modely vytvořenými v 70. – 80. letech, v případě archeologie pak zvláště s archeologickou tváří konceptu přemyslovské domény (obr. 92; Varadzin 2010; týž 2011), v případě historie více s představami o transformaci hradské soustavy a správy země v průběhu 10. – 12. století (k tomu Třeštík – Žemlička 2007, 122–164; Macháček 2008, 598–626; Jan 2010, 117–136; Sommer 2010, 287–305).²⁹² Dveře k proměně dřívějších modelů akcentem na vnitřní heterogenitu českého území otevírá D. Kalhous (2011).

Za důležitý moment druhé z diskusí z hlediska budoucnosti považují postupný průnik pojmu „model“ (Třeštík – Žemlička 2007; Macháček 2008). Ten totiž otevírá dveře ke změně pojetí od historie jako „jediného“ příběhu směrem k historii jako průsečíků více paralelních příběhů. Uvedený přístup by mohl znamenat snadnější absorpci archeologických poznatků, neboť by redukoval omezení dané z hlediska historie rychlými proměnami archeologické pramenné základny.

12. 8. KE VZTAHU HISTORIE A ARCHEOLOGIE

Propojíme-li texty této i předchozí kapitoly, můžeme se vrátit k otázce, do jaké míry archeologie je ilustrací dějin, nebo jejich pramenem. Opřeme-li se o definici J. Macháčka,²⁹³ pak z ní můžeme vyzdvihnout to, že archeologie jako etablovaný samostatný obor za dlouhou dobu svého vývoje integrovala postupy a poznatky dalších vědních oborů, což rozšířilo její

²⁹² Druhé z diskusí soustřeďuje pozornost – někdy až příliš – nejen na nalezení konkrétní představy správy raně středověkých Čechů, ale na detailnější popis mechanismu jejího fungování. Přitom ne vždy jsou zohledněny rozdíly mezi situací 10., 11. a 12. století danými jejich diametrálně odlišnou pramennou základnou. Ačkoliv předmětem diskuse je mj. středoevropský model fungování raně středověkých ekonomik, kromě Čech a Moravy, zatím nedošlo k aktuální konfrontaci směrem k prostředí piastovskému a arpadovskému.

²⁹³ „Zároveň (K. T. archeologie) integrovala postupy a poznatky z mnoha dalších vědních oborů, které přímo revolučním způsobem rozšířily její gnozeologický potenciál v oblastech, jako je absolutní datování (např. dendrochronologie), historická krajina (např. geografické informační systémy) či urbanismus sídlišť (např. geofyzikální prospekce).“ (Macháček 2008, 600). Nezastávala bych takový optimismus v následující tezi „Jinými slovy, archeologie je dnes mnohem lépe připravena na řešení složitých otázek souvisejících s vývojem lidské kultury a může konkurovat vlastními interpretačními modely i v oblastech, kde dosud dominovala historiografie se svými písemnými prameny“ (Macháček 2008, 600)), ale souhlasím s tím, že může k modelům tvořeným historií významně přispět.

vypovídací schopnosti, a dále důraz na srovnání systémů nikoliv izolovaných analogií.²⁹⁴ Archeologie je oborem, jehož primární náplní je studium kulturního vývoje v nejširším slova smyslu, oborem, který – zvláště z hlediska krátkodobých perspektiv a pouze zdánlivě – přináší historii středověku především *kulisy, kostýmy a rekvizity*. Jestliže V. Novotný v roce 1912 byl k archeologii více než skeptický, pak po dalším staletí vývoje tohoto oboru již o historickém potenciálu přinejmenším některých archeologických pramenů, zvláště z hlediska středně- a zvláště dlouhodobé perspektivy, nemůže být pochyb. Díky archeologickým výzkumům se historické teze dílem potvrzují, dílem jsou jejich zásluhou antikvovány. I největší skeptik připustí, že archeologie vytváří historikům příležitost vidět jejich prameny v jiném světle. Za velmi podstatnou součást odpovědi je třeba považovat uvědomění si, že uvedená otázka je ponejvíce řešena a je nejaktuálnější právě pro období raného středověku. Badatelé zabývající se několikasetletým obdobím vrcholného středověku a novověku, stejně jako badatelé pohybující se v několikatisíciletém období pravěku nejsou s touto otázkou konfrontováni buď vůbec, nebo jen v omezené míře – v některých regionech, v některých obdobích, v některých tématech.

Pojímáme-li dějiny nejen jako historii v duchu od Kosmy k Novotnému a odtud dále, ale jako *prostor*, v němž se potkávají poznatky všech disciplín zabývajících se historií z nejrůznějších pohledů, včetně příslušných oborů přírodních věd, pak v této nejjobecnější rovině byly a jsou archeologické poznatky nenahraditelnou součástí tohoto prostoru – bez ohledu na proměny jejich interpretací. Archeologie je oborem, který prameny odkrývá, shromažďuje, analyzuje a souběžně se je dnes snaží i chránit pro budoucnost. V dnešní etapě vědeckého pojmání světa se spolupodílí na přenosu tradic, které vznikly v jiných dobách a v odlišných názorových prostředích.

²⁹⁴ „Nemůžeme také přejímat jen nějaké izolované a víceméně náhodné analogie, ale musíme srovnávat celé systémy příčinně svázaných struktur.“ (Macháček 2008, 602). K tomu pro srovnání uveďme: „Tato komplexní spolupráce (K.T. různých, v textu vyjmenovaných, oborů) nemůže ovšem zůstat pouhou mechanickou koordinací poznatků; každá ze zúčastněných věd se musí do usilování o celkový obraz minulosti zapojit organicky a vyřešit svůj metodický i věcný vztah k ostatním složkám poznání. Není možno do mezer archeologického poznání prostě vsunout poznatky získané do na podkladě písemných pramenů a naopak... Tu může mít spolupráce obou odvětví dvojí ráz: buď postupují obě paralelně svými metodami a nakonec srovnávají hotový výsledek svých speciálních cest, nebo již od počátku vzájemně kontrolují své dílčí výsledky. Teoreticky správnější by bylo stanovisko prvé, ale při dnešním stavu poznání je někdy věcnější a prospěšnější volit postup druhý, i když skýtá vážná nebezpečí; pracovník jedné disciplíny je tu někdy nucen podílet se na analytické práci z druhého oboru, aniž by se směl dopustit diletantismu“ (Turek 1963a, 89).

13. NĚKOLIK ZÁVĚREČNÝCH POZNÁMEK KE KONCEPTU PŘEMYSLOVSKÉ DOMÉNY

Úvodem je třeba konstatovat, že charakteristika postavení Levého Hradce v rámci přemyslovské domény či v jakémkoliv jiném modelu, jen těžko může být konstantní, neboť je průběžně ovlivňována jak poznáním Levého Hradce samého, tak dalších hradů do domény počítaných, jejichž počet se přitom také mění. Další proměnnou je vlastní chápání domény, tedy to, zda je doména v zásadě pouze jako útvar časově omezený na dobu jeho vytváření na sklonku 9. a v 1. třetině 10. století, nebo jako útvar spojený s širším časovým úsekem a vnitřním vývojem. V prvním případě existovala od doby vybudování knížetem Spytihněvem po dobu vlády knížete Václava a její funkce skončila s proměnou vztahu Přemyslovců k ostatním knížatům za vlády Boleslava I., kdy začala být budována hradská organizace (*Sláma 1983*, 160–161, 164, 167; *Sláma 1988*, 74, 77, 78–80). Stejně tak lze tuto doménu vnímat i v širším slova významu, kdy toto přemyslovské patrimonium existovalo i v 10. století a k jeho rozplynutí došlo až v průběhu 11. století v kontextu celkové proměny politické situace a užší integrace Moravy do českého státu.

Koncept přemyslovské domény J. Slámy je dále třeba vnímat na pozadí předchozích pokusů o teritoriální vymezení kmene Čechů, přemyslovského jádra, jednoho z centralizačních jader českého státu. Toto jádro prodělávalo další proměny i v době, kdy již byla – od doby Boleslava I. – budována síť hradů na nepřemyslovském území. I když není v možnostech této práce zabývat se rozsahem přemyslovské domény a jejím vývojem v průběhu 9. – 10. století, je třeba upozornit na nejdůležitější změny, ke kterým od doby formulování konceptu došlo, případně naznačit otázky, k nimž bude třeba přihlédnout.

1. Když J. Sláma formuloval svůj koncept, nebyla především známa starší „předbořivojovská“ fáze **Pražského hradu** a pojem Pražský hrad byl vztahován pouze na areál vymezený jeho hradbami. V současnosti představuje Pražský hrad součást rozsáhlé raně středověké aglomerace, tvořené vedle něj předpolím na Hradčanech a opevněným malostranským suburbiem (*Boháčová 2011*; *Čiháková 2009*; *Čiháková – Dragoun – Podliska 2001*; *Čiháková – Havrda 2008*). Dnešní archeologický obraz lokality tak velmi dobře koreluje s označením Prahy v písemných pramenech jako *urbs/civitas metropolis Praga*. To samo o sobě nic nemění na Praze jako centrálním bodu domény od 10., resp. sklonku 9. století. Ovšem vznik této aglomerace – z pohledu 9. století – představuje velmi významný vývojový mezník této lokality a je otázkou jaké místo zaujímá ve vývoji přemyslovské domény. Objev nejstaršího příkopu (1983) předcházejícího nejen dřevo-hlinitému opevnění budovanému knížetem

Spytihněvem, ale i – dle dnešních názorů – výstavbě kostela Panny Marie knížetem Bořivojem, vyvolává potřebu zasadit tento „starší Pražský hrad“ do představ o síti středočeských hradišť 9. století. S tím lze spojit též otázku, v jakém vztahu jsou počátky Přemyslovců a jejich „dominia“ 9. století k „doméně“ 10. století.

2. Od 80. let 20. století došlo ke změnám v datování některých lokalit:

a) Datování počátků **Budče** jako hradiště se zásluhou revizního zpracování a na základě dnešní datovací konvence keramiky A. Bartoškové posunulo do doby po polovině 9. století, resp. do průběhu poslední čtvrtiny 9. století (*Bartošková 2010a*, 151–152; *táž 2011*, 299). Nepatří k hradištím s počátky v 8. století.

b) Dosavadní zpracování **Levého Hradce** opírající se o dnešní datovací konvence keramiky, stejně jako předběžné výsledky výzkumu příkopu objeveného v roce 2011 vymezujícího dosud neznámé 2. předhradí a zpracování pohřebišť na předpolí Levého Hradce indikují vznik hradiště nejpozději ve 2. až 3. třetině 9. století (*Tomková 2001a*, 178). Nepatří k hradištím s počátky v 8. či na počátku 9. století.

c) Výzkum opevnění **Staré Boleslavi** dovoluje datování vzniku hradiště kolem přelomu 9. a 10. století (*Boháčová a kol. 2003*, 472), tedy ještě před tím, než je písemnými prameny doložena přítomnost Boleslava I.

d) V **Mělníce**, který se však do sňatku Bořivoje s Ludmilou měl nacházet nikoliv na území nikoliv „kmene“ Čechů, ale Pšovanů, bylo objeveno opevnění pocházející také již z 9. století (*Meduna 2003*). S touto lokalitou lze spojit otázku kontinuity existence hradu a potenciálních změn v intenzitě a funkčním využití v důsledku splnutí (?) Pšovska s přemyslovským územím.

e) Datování vzniku hradiště v **Libušíně** bylo posunuto – na základě dnešní datovací konvence keramiky – nejdříve do 2. třetiny 10. století (*Varadzin 2012*, 767).

f) Hlouběji do 10. století, a to směrem k jeho 1. třetině, se naopak – na základě dnešní datovací konvence keramiky – posunulo datování hradišť v Kralovicích a Klecanech (osobní sdělení I. Štefan – J. Hasil, N. Profantová).

3. V důsledku nových terénních výzkumů i revizí výzkumů staršího data se rozšířil počet hradišť, s nimiž je třeba počítat možná již v době vlády Spytihněva, nejpozději Václava.

4. Výzkum pohřebišť (mj. Klecany I, II, Žalov-Na panenské, Praha 1 - Milady Horákové, Tetín), stejně jako postupné zpřístupňování starších fondů (pohřebišť Pražského hradu, Žalov-cihelna) v kontextu dalších poznatků o pohřebišťích středních Čech (*Sláma 1977*) vytváří další nepominutelný zdroj informací, které lze při studiu domény využít.

Souběžně je třeba zmínit řadu dřívějších i nových neznámých. Hlavní překážkou pro rekonstrukci situace v centrální části středních Čech v prvních dvou třetinách 9. století a zčásti i v době Bořivojově je nedostatečný archeologický výzkum některých lokalit. I v této oblasti plně archeologických institucí a archeologického zájmu existují hradiště, o nichž jsou naše informace jen minimální, Kozly a Přívory v Polabí, Hostim, Lochovice a Křivoklát na Berounsku, Praha-Vinoř, Vepřek. Nejsou přesněji ukotvena v chronologickém schématu a nelze je tudíž spolehlivě využít při rekonstrukci vývoje domény.

Stále zůstává neznámé datování opevnění jak hradišť s četnými doklady převážně starohradištního osídlení (Praha-Bohnice, Praha-Butovice), tak rozlehlého hradiště v Praze-Šárce s nálezy z 8. – 9. století, resp. i z 10. století, počítáme-li i blíže nelokalizované hrobové nálezy. Jen těžko pak lze řešit otázky spojené s transformací starší sítě hradů, k nimž patřily Bohnice-Zámka, Praha-Butovice a Šárka s kořeny v 8. století i o něco mladší Levý Hradec s Pražským hradem, budované již ve století 9., v novou strukturu tak, jak ji zachycujeme na přelomu 9. a 10. století.

Nemáme spolehlivá absolutní data pro počátky starší fáze Pražského hradu, než byl opevněn dřevo-hlinitou hradbou, a Levého Hradce jako opevněných poloh v rámci prvních dvou třetin 9. století. I datování počátků Budče či Staré Boleslavi, stejně jako dalších středočeských hradišť se opírá o dnešní datovací konvenci keramiky. Propojíme-li konstatování uvedené výše v bodě 1 s tímto, vidíme, že je v této chvíli nemožné nejen rekonstruovat sekvenci vzniku jednotlivých hradišť, uvažovat o jejich síti, ale i hledat odpověď na otázku vztahu, která z těchto hradišť a odkdy (resp. před 80. lety 9. století) jsou případně spojitelná s rodem Přemyslovců.

Historikům²⁹⁵ tak lze poskytnout informaci, že nejpozději od 8. století můžeme počítat s osídlením výšinných poloh, které dnes označujeme jako hradiště, že od 9. století známe

²⁹⁵ O vazbě mezi hradišti a Přemyslovci přemýšlel D. Třeštík (1997, 96) následovně: „*kdybychom seznam (K.T.: Kosmův seznam Přemyslovců před Bořivojem) považovali za katalóg Bořivojových předků, museli bychom na každého z šesti knížat (Přemysla a Nezamysla neuvažujeme) počítat délku života jedné generace, tj. asi 30 let. Pak by Mnata žil někdy ve druhé polovině 7. století, po Samově smrti. Pokud bychom ale seznam považovali za katalóg vládnoucích knížat, mohli bychom počítat s tím, že v průměru vládli každý asi 13 let. To je alespoň*

opevnění některých z nich, ale nejsme schopni zatím vytvořit funkční archeologický model těchto lokalit. Nejsme zatím také schopni zapojit informace o hradištích do systému vývoje osídlení od časně doby slovanské do doby středohradištní (k hiátu v osídlení na příkladu severního a západního předpolí Pražského hradu *Tomková 2007*, 208–209).

Otázka počátků formování domény se v souvislosti s postupujícím poznáním hradů centrální části středních Čech stává aktuálnější, avšak bez možnosti být v této chvíli řešena. Za výchozí teze k budoucímu testování mohou sloužit tvrzení: 1. V 9. století dochází k postupné transformaci starší sítě hradišť v novou strukturu, nebo 2. V 9. století se vytváří zcela nová síť hradů, odrážející odlišnou mocenskou situaci od předchozího období. Za určité záchytné body můžeme považovat následující sekvence, jejichž relevantnost bude třeba prověřit. Na základě současného stavu studia je možno konstatovat, že osídlení na hradištích s hlubšími kořeny Praha-Bohnice, Praha-Šárka a Praha-Butovice nepokračovalo v době s keramikou s límcovitými okraji a kalichovitými okraji, tj. podle současných představ v 10. století (*Kos v tisku*).²⁹⁶ Naopak hradiště vzniklá v průběhu 9. století, Pražský hrad, Levý Hradec, Budeč a teprve od sňatku Bořivoje s Ludmilou přemyslovský Mělník, zažívají v 10. století další rozkvět či přinejmenším přestavby hradeb. Přemyslovce lze v 10. století pokládat za zakladatele nových hradišť Klecany, Kralovice, Stará Boleslav, Vyšehrad. Turbulence v datování Libušína, způsobené proměnami datování keramiky od období 1. republiky po dnešek v současnosti odráží datování výstavby hradiště nejdříve do 2. třetiny 10. století.²⁹⁷ Celá tato problematika souvisí po stránce historické s otázkou rodové kontinuity či diskontinuity elit,²⁹⁸ po stránce archeologické s otázkou změn v technologii výstavby hradeb, s otázkou studia dalších potenciálních faktorů, které měly či mohly mít na uvedených změnách svůj podíl.

průměrná doba vlády historických Přemyslovců do jejich vymření roku 1306. Pak by se Mnata ocitl v době okolo roku 790. Tato druhá možnost je mnohem pravděpodobnější, dostáváme se tak totiž právě do doby, kdy se začaly vytvářet knížecí dynastie na nových hradech. Měli bychom tu tedy katalog těch knížat, která vybudovala některé z hradišť ve středních Čechách a založila zdejší, pomalu se upevňující knížectví. Jeho materiální obdobou na nepřemyslovském území by mohlo být rodinné pohřebiště na hradišti Stará Kouřim, jehož nejstarší hrob také náleží do doby okolo roku 790 (K.T: omyl D. Třeštika). Pak zde následuje nepřetržitá řada pohřbů knížat až do zániku hradiště a celého knížectví pod meči bojovníků Boleslava I. Bud' jak bud', to vše je jen domněnka, a pokud se někde, nejspíše na Šárce u Prahy, nepodaří objevit podobné pohřebiště a sídlo Přemyslovců, jaké známe z Kouřimi, to také domněnkou zůstane. Prvním historickým Přemyslovcem je i nadále Bořivoj a prvním datem přemyslovské historie je rok 872.“

²⁹⁶ Pouze diskutovat je zatím možné o tom, zda je keramika důkazem osídlení poloh až do sklonku 9. století, nebo toto osídlení skončilo dříve.

²⁹⁷ Štěpánek 1965, 67–68, Varadzin 2012, 767.

²⁹⁸ K tomu srv. Třeštík 1997, 96.

Koncept přemyslovské domény je svou genezí konceptem historickým. Archeologie – jak naznačuje jak český výzkum, tak dokládá i polské bádání v případě domény Piastovců – bezpochyby má v tomto směru také svůj potenciál. Dosud se upírala pozornost především ke studiu hradišť, jedním z cílů této práce je poukázat na přínos studia pohřebišť.

Zatímco v případě konkrétních lokalit je přírodnímu prostředí věnována velká pozornost, pak se od 90. let z globálních archeologických i historických koncepcí role geografických podmínek postupně vytrácí, ačkoliv pro historický i kulturní vývoj vytvářejí základní mantinely.

Při hledání odpovědí na otázku geneze i popisu přemyslovského dominia se bude třeba vrátit též ke studiu osídlení a k důležitému konstatování J. Slámy, že „*neexistovalo v raném středověku ve středních Čechách (KT. myšlena centrální část) celistvě zasídlené území, ale několik různě velkých sídelních oblastí*“ (Sláma 1987b, 181). Vedle pražské oblasti (v užším slova významu) je třeba počítat s oblastí slánsko-kralupskou. Oblast Pšovska/ Mělnicka byla integrována – věříme-li Kristiánově legendě – až/už Bořivojovým sňatkem s Ludmilou v 70. letech 9. století (Třeštík 1997, 205). Systematické zpracování osídlení na jih od Prahy zatím postrádáme.

Vzhledem k tomu, že studium přemyslovské domény nelze omezovat na ni samotnou a – v duchu Slámovy pojetí – je třeba ji pojímat v kontextu vývoje hradske soustavy, pak nelze odhlížet od poznání hradů a osídlení dalších regionů, ať již patřily k těm, které někteří badatelé považovali za další nepřemyslovská krystalizační jádra (luckému, slavníkovskému či doudebskému), či nikoliv. Za určité východisko pro jižní Čechy (tedy oblast Doudlebů) lze považovat poznatky soustředěné M. Lutovským (2011, mj. obr. 111–112). Problémem ostatních českých krajů je nejen nedostatečné publikační zpřístupnění výzkumů, ale především absence studia osídlení, které se od 90. let 20. století v Čechách prakticky zastavilo.

Na základě dosavadního téměř dvoustetletého vývoje archeologické pramenné základny a jejího studia lze s jistou dávkou optimismu předpokládat, že se v budoucnosti podaří osvětlit transformační procesy, kterými prošla síť hradišť v průběhu 9. až na počátku 10. století, což je důležité pro studium počáteční fáze geneze českého státu. Neméně podstatné je sledování změn postihujících hradiště v centrální části středních Čech v 10. - 11. století, a to jak s ohledem na prostorový vývoj, obnovy či naopak destrukce opevnění, tak s ohledem nejprve na zahušťování sítě a poté její redukci.

Za východisko pro tuto rekonstrukci lze považovat dynamické modely, tj. modely, které umožňují změnu jak podle informací, které do nich vstupují, tak podle dobových konceptů i obecnějších paradigmat. Přemyslovskou doménu si pak můžeme představit jako složitou molekulu složenou – z pohledu archeologie – z atomů (hradišť, sídlišť, pohřebišť), v nichž jsou jejich vnitřní částice jak v úrovni elektronů, tak menších mikročástic v neustálém pohybu. Pozice těchto „atomů“ v krajině je konstantní, krajina sama však již patří k proměnným. Studujeme-li jednotlivé atomy, např. pohřebišť, je třeba se posunout od studia jednotlivých mikročástic ke studiu vazeb mezi nimi. Převédeme-li konkrétní informace do podoby abstraktního modelu, snáze se odpoutáme od osobních hodnocení a preferencí a snáze se přiblížíme si Tacitově myšlence tvorby dějin „sine ira et studio“.

14. ZÁVĚR

Levý Hradec lze charakterizovat jako stálici na nebi českých hradišť, jako lokalitu, která patří k předmětu zájmů archeologů od doby počátků oboru. S ohledem na to, že se jedná o lokalitu zmiňovanou v písemných pramenech již v období počátků českého státu, je její vnímání ovlivněno historickým poznáním této problematiky, stejně jako následně vytvářeným historickým povědomím. Současně se poznatky a definování Levého Hradce mění v závislosti na postupu archeologického výzkumu a stupni rozvoji oboru, který se pak zpětně podílí na formování tohoto povědomí.

Levý Hradec je lokalitou, která má svůj vlastní potenciál. Ten nezahrnuje pouze období raného středověku a počátků českého státu, ale spočívá ve významné pozici ve studiu dějin proměn a forem osídlení od pravěku po současnost. Sídlní areál Levého Hradce, zahrnující celý dnešní katastr Žalova, tvořený nejen samotným Levým Hradcem, ale i jeho rozsáhlým předpolím s doklady sídlištních a funerálních aktivit a další významnou výšinnou polohou Řivnáč, lze nahlížet z různých úhlů pohledu. Jednak je třeba studovat jeho jednotlivé komponenty a subkomponenty v jednotlivých obdobích a srovnávat je mezi různými etapami pravěkého až postmedieválního období, jednak je třeba sledovat proměny pozic Levého Hradce a Řivnáče v rámci osídlení regionu. Důležitým parametrem přitom je, zda-li tento sídlní areál vnímáme jako součást pouze vltavského levobřeží, nebo širěji, tj. spolu s vltavským pravobřežím. Raně středověké období (Klecany, otázka Levého a Pravého Hradce) i některé zmínky z novověku jsou podnětem pro zamyšlení nad otázkou, zda, kdy a do jaké míry Vltava představovala či nepředstavovala hranici. Jinou rovinu, která je důležitá pro raně středověké období, je studium postavení Levého Hradce a Řivnáče v dobových systémech výšinného osídlení a hradišť, a to zvláště v rámci středočeského regionu. Jako specifickou můžeme označit roli raně středověkých pohřebišť v celém systému. Právě ona jsou komponentou, k níž nenajdeme v rámci několikatisíciletého vývoje studovaného území paralelu. Právě na jejich základě – i kdybychom neměli k dispozici žádné písemné prameny – můžeme soudit na přítomnost elity a od nich je možné se odrazit k identifikaci vazeb na prostředí Pražského hradu. Keramika z pohřebišť (obdobně jako z hradiště) přispívá k prohloubení našich znalostí o keramických skupinách tvořící keramický okruh charakteristický pro centrální část středních Čech. Na studiu šperku ze žalovských pohřebišť lze naopak předvést nadregionální význam poznání jeho jednotlivých složek.

Levý Hradec jako místo „*ubi christianitas incepta est*“ je výsledkem přenosu tradice uchovávané přes tisíc let, koncept Levého Hradce jako součásti přemyslovské domény je výslednicí více jak 150 let trvajících vývoje historického a archeologického poznání. Jsou to právě historie s archeologií, které jsou v tomto období určujícími udržovateli a zprostředkovateli jak výše uvedené tradice, tak tradice Levého Hradce jako místa volby Vojtěcha z rodu Slavníkovců biskupem. Levý Hradec jako předmět historického poznání v širokém slova smyslu, tj. včetně období pravěkého, tu obecně je i bude bez ohledu na to, zda jej v případě raného středověku budeme považovat za součást území, kmene, knížectví či přemyslovské domény, neboť jeho sídelní areál poskytuje nepřebornou škálu pramenů, která může být využita při formulaci libovolného paradigmatu libovolného úseku lidských dějin od neolitu po současnost.

Prameny, dokumentace a literatura

Prameny:

Balbín, B. 1677: Epitomae historica rerum Bohemicarum. Pragae.

CDB I, II, III: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, ed. G. Friedrich et al., I, Pragae 1904–1907, II, Pragae 1912, III, Pragae 1942.

Dalimil – FRB III: Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila. Di tutsch Kronik von Behemlant (ed. J. Jireček), Fontes rerum Bohemicarum – Prameny dějin českých III, 3–228, Praha 1882.

Dalimil – 1958: Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila. K vydání připravili B. Havránek a J. Daňhelka. Historické poznámky napsal Z. Kristen. Praha 1958.

Diffundente sole – FRB I: Fontes rerum Bohemicarum – Prameny dějin českých I, Praha 1873, 192.

Chaloupecký: Chaloupecký, V: Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svatě Ludmile, Svatováclavský sborník II. 2, Praha 1939, 486–492.

Difundente sole – MMFH II: Diffundente sole. Staročeské zpracování legendy Diffundente (Z Pasionálu), Magnae moraviae fontes historici II, Textus biographici, hagiographici, liturgici, Brno 1967.

Hájek z Libočan: Václava Hájka z Libočan Kronika česká podle originálu z r. 1541 vydal V. Flajshans, I, Praha 1918.

Kosmas: Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Hrsg. B. Bretholz, MGH SRG NS II. Berlin 1923.

Kosmas – překlad: Hrdina, K. – Bláhová, M.: Kosmova Kronika česká, Praha 1975.

Kristiánova legenda: Kristiánova legenda (ed. J. Ludvíkovský), Praha 1978.

Kyralová, M. (ed.) 1996: Bruno z Querfurtu: Život svatého Vojtěcha. Legenda Nascitur purpureus flos, Praha.

Marignola: Kronika Jana z Marignoly (ed. J. Emler), Fontes rerum bohemicarum – Prameny dějin českých III, 492–604, Praha 1882.

Pešina z Čechorodu, T. 1673: Phosphorus septicornis, Stella alias matutina, hoc est divi Viti Ecclesiae Pragensis et Gloria. Pragae 1673.

Reg. I: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, pars I. Ed. C. J. Erben, Pragae 1855.

Bolelucký, M. B. 1668: Rosa boemica sive Vita Sancti Woytiechi agnomine Adalberti, Pragensis episcopi, Ungariae, Poloniae, Prusiae apostoli. Pragae.

Slavíkovci: Nový, R. – Sláma, J. – Zachová, J. (eds.): Slavíkovci ve středověkém písemnictví. Praha 1987.

Dokumentace:

Borkovský, I. – rkp. 1a: Deník 21. 7. 1949 – 18. 8. 1949 (rukopis). Uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Borkovský, I. – rkp. 1b: Přepis popisů hrobů z rkp. 1, hroby 1–33 (strojopis). Uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Borkovský, I. – rkp. 1c: Levý Hradec. Žalovská cihelna. Předkřesťanský hřbitov. Archeologický průzkum v letech 1949 a 1952 Levý Hradec (strojopis). Uloženo v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Borkovský, I. – rkp. 1d: Přepis popisů hrobů na kartách (strojopis). Uloženy v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Borkovský, I. – rkp. 1e: Archeologický výzkum předkřesťanského hřbitova v Žalovské cihelně v letech 1949 a 1952. Jiná verze přepisu (strojopis). Uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Borkovský, I. – rkp. 2a: Předkřesťanské pohřebiště u cihelny v Žalově v roce 1949 a v roce 1952 (strojopis textu připravovaného pro publikaci). Uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Borkovský, I. – rkp. 2b: Předkřesťanské pohřebiště levohradeckého hradiště na ploše cihelny v Žalově (strojopis textu připravovaného pro publikaci). Uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

D-Böhm 1934: Nálezová zpráva č. j. 610/34, uložena v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Deníky I. Borkovského: Deníky ze sezón 1947–1949, 1951–1952, 1954. Uloženy v v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

FIB: Fototabulka předmětů z žalovské cihelny z výzkumu J. A. Jíry a muzejních sbírek. Uložena v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Hlášení č. j. 3539/49 (I. Borkovský), uloženo v Archivu nálezových zpráv ARÚ AV ČR v Praze.

Hlášení č. j. 3783/57 (B. Nechvátal, S. Smetánka), uloženo v Archivu nálezových zpráv ARÚ AV ČR v Praze.

Hlášení č. j. 3874/57 (B. Nechvátal, S. Smetánka), uloženo v Archivu nálezových zpráv ARÚ AV ČR v Praze.

Hlášení č. j. 2011/59 (Z. Smetánka), uloženo v Archivu nálezových zpráv ARÚ AV ČR v Praze.

IB 1: I. Borkovský: Seznamy nálezů ze sbírek Národního muzea (strojopis). Uloženo v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

IB 2: I. Borkovský: Popisy nálezů ze sbírek Národního muzea (strojopis). Uloženo v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Inventární kniha. Uložena v archivu OAS Muzea hl. m. Prahy.

J 1: Listy s rukopisnými poznámkami J. A. Jíry. Fond J. A. Jíra, sv. 34. Uložen v archivu Oddělení archeologických sbírek (OAS) Muzea hl. m. Prahy.

J 2: Deníky J. A. Jíry, tzv. A-inventář. Fond J. A. Jíra, sv. 1/XXXIII, 1/XXXIV. Uložen v archivu OAS Muzea hl. m. Prahy.

J 3: Seznam nálezů J. A. Jíry s původními čísly a později dopsanými poznamenanými novými inventárními čísly, tzv. P-inventáře. Fond J. A. Jíra, sv. 2/III, 2/V. Uložen v archivu OAS Muzea hl. m. Prahy.

J 4: Rozpis nálezů J. A. Jíry dle lokalit. Fond J. A. Jíra, sv. 45. Uložen v archivu OAS Muzea hl. m. Prahy.

PF I: Průvodce po fondu I. Levý Hradec v 19. a 1. třetině 20. století (ed. K. Tomková), nepubl. rkp. 1993. Uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR v Praze.

PF II: Průvodce po fondu II. I. Borkovský – archeologický výzkum v letech 1939/40–1941, 1947–1955 (ed. K. Tomková), nepublikovaný rkp. 1993. Uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR v Praze.

PF III: Průvodce po fondu III. Záchranné výzkumy na Levém Hradci po r. 1955 a na katastru Žalova po r. 1945, (ed. K. Tomková), nepublikovaný rkp. 1993. Uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR v Praze.

PIB 1: Žalov, bývalá Edererova cihelna. Uloženo ve sbírce J. A. Jíry na Hanspaulce v Praze-Dejvicích, dnes Městské muzeum (strojopis ve verzích a, b, c, pro publikaci použita verze c), rukopis uložený v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

PIB 2: Podrobné popisy nálezů ze sbírky J. A. Jíry (strojopis). Uloženo v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

PIS: Inventární seznam J. L. Piče. Uložen v Oddělení prehistorie a antického starověku Národního muzea.

Rkp. 3: Borkovský, I., po r. 1953: Základy rotundy v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci, rkp. článku s kopií, 11 str. Uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Seznam nálezů 1949: Evidence sáčků z výzkumu Levého Hradce v sezóně 1949. Uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Seznam nálezů 1952: Evidence sáčků z výzkumu Levého Hradce v sezóně 1952. Uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Smetánka, Z. 1957a: Záchranný výzkum Žalov-cihelna. 21. VI. 1957 (Výzkum Z. Smetánka – B. Nechvátal). Nálezová zpráva. Uložena v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Smetánka, Z. 1957b: Záchranný výzkum Žalov-cihelna. 13. VII. 1957. Nálezová zpráva. Uložena v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Výroční zpráva 1889: Výroční zpráva SPSC za rok 1889. Opis uložen v Archivu pracoviště Pražský hrad ARÚ AV ČR Praha.

Literatura:

Adámek, K. V. 1890: Levý Hradec v 17. a 18. věku. In: Druhá zpráva Společnosti přátel starožitností českých (1890), 21–32.

Anonymus, 1855a: Kněze Krolmusa archeologické pátrání a výtěžky v letě 1853, Památky archeologické 1 (1854–1855), 90–93.

Anonymus, 1855b: Sezení archeologického sboru Českého Museum, Památky archeologické (1854–1855), 238–239.

Anonymus, 1857: Kněze Krolmusa archeologické pátrání a výtěžky v letě 1855, Památky archeologické 2 (1856–1857), 43–45.

Bach, H. – Dušek, S. 1971: Slawen in Thüringen. Geschichte, Kultur und Anthropologie im 10. bis 12. Jahrhundert. Nach den Ausgrabungen bei Espenfeld. Weimar 1971.

Bálint, C. 1991: Südungarn im 10. Jahrhundert, Budapest.

Bartošková, A. 1986: Slovanské depoty železných předmětů v Československu, Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně 13/2. Praha.

Bartošková, A. 1992: Archeologický výzkum budečského předhradí v poloze Na kašně. První etapa hodnocení, Archeologické rozhledy 44, 431–502.

Bartošková, A. 1997: Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí, Památky archeologické 88, 111–141.

Bartošková, A. 1999: Zánikový horizont budečské akropole. Ke chronologii raně středověké keramiky, Archeologické rozhledy 51, 726–739.

Bartošková, A. 2003a: K interpretaci vnějšího valu na Levém Hradci, Archeologické rozhledy 55, 618–624.

Bartošková, A. 2003b: Revizní analýza archeologické situace u rotundy sv. Petra a Pavla, památky archeologické 94, 183–218.

Bartošková, A. 2010a: Budeč – ein Bedeutendes Machtzentrum des frühen böhmischen Staates, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 38, 85–159.

Bartošková, A. 2010b: Raně středověké opevnění vnějšího areálu hradiště Budeč, Památky archeologické 101, 243–282.

Bartošková, A. 2011: Zánik knížecího dvorce na Budči, Archeologické rozhledy, 63, 284–306.

Bartošková, A. 2012: Basic horizons of development at the foregrounds of the Early Medieval hillfort of Budeč, Archeologické rozhledy 64, 59–88.

Bartošková, A. – Sláma, J. 1997: Nové mincovní nálezy na Budči, Numismatické listy 52, 150–152.

Bartošková, A. – Štefan, I. 2006: Raně středověké hradiště Budeč – pramenná základna a bilance poznatků. K problematice funkcí centrální lokality, Archeologické rozhledy 58, 724–757.

Becker, A. 2006: Die metallbeschlagenen germanischen Holzeimer der Römischen Kaiserzeit, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 53, 345–520.

Belošević, J. 1980: Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća. Zagreb.

Belošević, J. 2007: Starohrvatske groblje na Ždrijacu u Ninu. Zadar.

Benková, I. – Čtverák, V. 2002: Dva hrady na Berounsku, Archeologie ve středních Čechách 6, 545–552.

Bernat, J. – Lutovský, M. – Vařeka, P. 1997: Zbraslav v raném středověku. Pohřebiště na zbraslavském náměstí, Archeologie ve středních Čechách 1, 341–381.

Beyond Elites 2012: Kienlin, T. L. – Zimmermann, A. (Hrsg.), Beyond Elites. Alternatives to Hierarchical systems in Modelling Social Formations, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 215, Bonn.

Birnbaum, V. 1927: K otázce našich rotund, Památky archeologické 35 (1926–1927), 167–185.

Bláhová, M. 1986: Evropská sídliště v latinských pramenech období raného feudalismu. Acta Universitatis Carolinae, philosophica et historica. Monographia C – 1983. Praha.

Bláhová, M. 1987: Kroniky doby Karla IV. In: Kroniky doby Karla IV. Praha, 556–594.

Bláhová, M. 1988: Odras státní ideologie v oficiální historiografii doby předhusitské, Folia historica bohemica 12, 169–288.

Bláhová, M. 2001: Historická chronologie, Praha.

Boháčová, I. 1996: Nejstarší horizonty severního traktu Pražského hradu a jejich keramický inventář. In: Kurnatowska, Z. (ed.), Słowiańszczyzna w Europie 1. Wrocław, 215–235.

Boháčová, I. 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: Pražský hrad a Malá Strana, Mediaevalia archaeologica 3, Praha, 79–301.

Boháčová, I. 2003: Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku, Mediaevalia Archaeologica 5, Praha.

Boháčová, I. 2006: Stará Boleslav – stav a perspektivy studia funkcí a prostorového uspořádání přemyslovského hradu, Archeologické rozhledy 58, 695–723.

Boháčová, I. 2009: Pražský hrad a Malá Strana v raném středověku a problém synchronizace jejich vývoje. In: Moździoch, S. (ed.), Lokalne ośrodki władzi państwowej XI – XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, Wrocław, 71–98

Boháčová, I. 2011: Dřevěné konstrukce a využití dřeva v raně středověké opevněné centrální lokalitě. Příklady z Pražského hradu, Památky archeologické 102, 355–400.

Boháčová, I. – Blažková, G. 2011: Pohřebiště na Loretánském náměstí v Praze – Hradčanech. Archeologický výzkum Ivana Borkovského a jeho výsledky. Díl I, Castrum Pragense 11. Praha.

Boháčová, I. – Frolík, J. 1991: Nové archeologické prameny a počátky Pražského hradu - Neue archäologische Quellen und die Anfänge der Prager Burg, Archeologické rozhledy 43, 562–576.

Böhm, J. 1934: Zjišťovací výzkum na Levém Hradci (okr. Praha-venkov), Zprávy Československého státního archeologického ústavu IV (za r. 1931), 59–60.

Böhm, J. 1941: Kronika objeveného věku. Praha.

Böhm, J. – Wagner, J. 1934: Hradiště nad Libušínem (okr. Slaný), Zprávy Čsl. státního archeologického ústavu 4 (za r. 1931), Praha, 10–27.

Böhm, J. 1958: rec. na práci Rudolf Turek, Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen, Praha 1957, Památky archeologické 49, 601–607.

Borkovský, I. 1939: Skrčené pohřby doby knížecí v Čechách, Památky archeologické 41, 134–139.

Borkovský, I. 1941: Další krok pro poznání Levého Hradce, Časopis turistů 53, č. 7–8, 9–15.

Borkovský, I. 1947: Půdorys domu z doby prvních Přemyslovců na Levém Hradci, Zprávy památkové péče 7, 50–58.

Borkovský, I. 1953a: Staročeský dvorec na Levém Hradci, Archeologické rozhledy 5, 621–624, 641–646, 715.

Borkovský, I. 1953b: Únětická hrobka v Žalově u Prahy, Archeologické rozhledy 5, 736–737, 757–758.

Borkovský 1953c: Kostel panny Marie na Pražském hradě, Památky archeologické 44, 129–200.

Borkovský, I. 1954: Předkřesťanské pohřebiště v Žalově, Archeologické rozhledy 6, 62–63, 133.

Borkovský, I. 1955: Ukončení výzkumu na Levém Hradci v r. 1954, Archeologické rozhledy 7, 653–659, 718.

Borkovský, I. 1965: Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců. Praha.

Braníš, J. 1909: Staročeské hrady. Praha.

Brather, S. 2001: Slawenbilder. „Slawische Altertumskunde“ im 19. und 20. Jahrhundert, Archeologické rozhledy 53, 717–751.

Bravermanová, M. 2005a: Hroby světců českého původu na pražském hradě. In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, díl I. 1, Castrum Pragense 7, 89–118.

Bravermanová, M. 2005b: Hroby významných představitelů duchovního stavu na Pražském hradě. In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, díl I. 1, Castrum Pragense 7, 119–140.

Břeňová, K. 2011: Smrt a existence po smrti v biblickém Izraeli v kontextu představ starověkého Předního východu. Praha.

Březinová, H. 2012: Textilní fragmenty na kovových předmětech z archeologických výzkumů v Žalově u Prahy. In: Tomková, K. a kol., Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I, Praha, 273–281, 297–299.

Bubeník, J. 1972: K problematice železné misky tzv. slezského typu, Archeologické rozhledy 24, 668–671.

- Bubeník, J. 1988: Slované osídlení středního Poohří. Praha.*
- Bubeník, J. 1998: Ein Beitrag zur Erkenntnis des Klučover Horizontes, Památky archeologické, 89, 230–266.*
- Bubeník, J. – Meduna, P. 1994: Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord-West-Böhmen. In: Internationale Tagungen in Mikulčice I. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Brno 1994, 183–192.*
- Bubeník, J. – Pleinerová, I. – Profantová, N. 1998: Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu, Památky archeologické 89, 104–145.*
- Cach, F. 1970: Nejstarší české mince. České denáry do mincovní reformy Břetislava I. Praha.*
- Cach, F. 1982: Nejstarší české mince IV. Dodatky. Praha.*
- Cibulka, J. 1934: Václavova rotunda sv. Václava. In: Svatováclavský sborník I. Praha, 230–685.*
- Cymbalak, T. – Podliska, J. 2009: Nové objevy raně středověkých komunikací na Malé Straně v Praze. Příspěvek k poznání komunikační sítě podhradí Pražského hradu. Staletá Praha 25, 2009/1, 31–40.*
- Čáp, P. – Macháček, J. – Špaček, J. 2011: Tajemství výroby velkomoravského šperku. Archeologický experiment. Praha.*
- Čech, P. 2000: Der Depotfund von Saaz (Žatec). In: Wiczorek, A. – Hinz, H.-M. (eds), Europas Mitte um 1000. Katalog, Stuttgart.*
- Čech, P. 2008: Frühmittelalterliche pyrotechnische Produktionsanlagen im Suburbium der Agglomeration von Žatec (Saaz) und die Chronologie der jung- und spätpurgwallzeitlichen Keramik. In: Boháčová, I. – Poláček, L. (Hrsg.), Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlichen Zentren, Internationale Tagungen in Mikulčice VII, 91–102.*
- Čech, P. 2012: Žatec a severozápadní Čechy na počátku mladohradištního období (2. polovina 10. století). Nепublikovaný rukopis.*
- Černá, E. – Hulínský, V. – Gedeon, O. 2001: Výpověď mikroanalýz vzorků skel z raného středověku – Microprobe analyses results of early medieval glass specimens, Archeologické rozhledy 53, 59–89.*
- Černá, E. – Tomková, K. – Hulínský, V. – Cílová, Z. 2005: Raně středověké skleněné korálky z Pražského hradu a jeho předpolí – typologická a chemická klasifikace nálezů. In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, díl I. 1. Castrum Pragense 7, 333–358.*
- Černý, V. 1995: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu, Archeologické rozhledy 47, 301–313.*
- Čiháková, J. 2009: Opevnění Malé Strany od 9. do 13. století, Staletá Praha 25, 2–30.*
- Čiháková, J. 2012: Otázky chronologie pražské raně středověké keramiky, Staletá Praha 28, č. 2, 91–120.*
- Čiháková, J. – Dragoun, Z. – Podliska, J. 2000: Pražská sídelní aglomerace v 10. a 11. století. In:*

Polanský, L. – Sláma, J. – Třeštík, D. (eds.), Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. Praha, 127–146.

Čiháková, J. – Havrda, J. 2008: Malá Strana v raném středověku. Stav výzkumu a rekapitulace poznání, *Archeologické rozhledy* 60, 187–228.

Čtverák, N. – Kudrnáč, J. 1987: Slovanské sídlištní objekty klučovského horizontu z Poříčan, okr. Nymburk, *Archeologické rozhledy* 39, 386–398.

Čtverák, V. – Lutovský, M. 1999: Raně středověké hradiště v poloze „Hradišťátko“ u Dolních Břežan, okr. Praha-západ, *Archeologie ve středních Čechách* 3, 407–440.

Daněček, D. – Smíšek, K. – Tomková, K. 2011: Výzkum neznámého raně středověkého příkopu v Žalově, *Zprávy České archeologické společnosti, Suppl.* 81, Praha, 50.

Děd, J. 2012: Příspěvek k poznání technologie zlacení v kontextu analýzy ozdobného předmětu z pohřebiště v Žalově-cihelně. In: Tomková, K. a kol., *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I*, Praha, 290–296, 317–320.

Dekówna, M. 1992: Zausznice koszyckowate – przyczynek do badań nad pochodzeniem wczesnośredniowiecznych ozdób srebrnych występujących na terenie Polski. *Archeologia Polski* 37, 89–122.

Derner, K. 2011: Skleněné králky z hradištního pohřebiště na k. ú. Mlékojedy, okr. Litoměřice, *Historické sklo* 5, 35–57.

Dobošová, Z. – Tomková, K. – Vlk, M. – Vojtěchovská, I. – Všetečková, Z. 1998: Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci, Karmelitánské nakladatelství, město Roztoky.

Dostál, B. 1965a: Das Vordringen der großmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer. In: *Magna Moravia*. Praha, 361–416.

Dostál, B. 1965b: Slovanské prsteny zdobené dvěma vodorovnými rýhami, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 10, 231–252.

Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.

Dragoun, Z. 2002: K otázce tzv. pohřebiště cizích kupců v Bartolomějské ulici na Starém Městě pražském. In: *Civitas&Villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław – Praha, 235–240.

Dragoun, Z. 2006: Raně středověká pohřebiště na předpolí Pražského hradu II. In: Tomková, K. (ed.): *Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, Díl I. 2, Castrum pragense* 7, 129–144.

Dumitriu, L. 2001: *Der mittelalterliche Schmuck des unteren Donaugebietes im 11. – 15. Jahrhundert*, Bukarest 2001.

Dubský, B. 1928: Slovanský kmen na střední Otavě. Řepice.

Dubský, B. 1949: *Pravěk jižních Čech*. Blatná.

Eisner, J. 1947: K dějinám našeho hradištního šperku, *Časopis Národního muzea* 116, 142–162.

Eisner, J. 1955: Počátky českého šperku, *Památky archeologické* 46, 1955, 215–225.

Eisner, J. 1952: Devínská nová Ves. Slovanské pohřebiště. Bratislava.

Ernée, M. 2012: Jantar v české únětické kultuře – k počátkům jantarové stezky, Památky archeologické 103, 71–172.

Fiala, Z. 1965: Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310, 1. vyd. Praha.

Fiala, Z. 1966: Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v 9. a 10. století podle dnešních znalostí (Pokus o střízlivý výklad), Československý časopis historický 14, 54–65.

Fiedler, U. 1992: Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. Bonn.

Fikrle, M. – Frána, J. – Tomková, K. 2012: Raně středověký šperk z pohřebišť na katastru Žalova z pohledu rentgenové fluorescenční analýzy. In: Tomková, K. a kol., Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I, Praha, 321–335.

Frána, J. – Tomková, K. 2005: Raně středověký kovový šperk z pohřebišť Pražského hradu a jeho předpolí z pohledu rentgenové-fluorescenční analýzy. In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, díl I. 1, Castrum Pragense 7, 311–332.

Frolík, J. 2000: Pražský hrad v raném středověku. In: Polanský, L. – Sláma, J. – Třeštík, D. (eds.), Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. Praha, 101–120.

Frolík, J. 2005a: Hroby významných duchovních vně baziliky sv. Víta. In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, díl I. 1, Castrum Pragense 7, 141–144.

Frolík, J. 2005b: Hroby přemyslovských knížat na Pražském hradě. In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, díl I. 1, Castrum Pragense 7, 25–46.

Frolík, J. 2013: Pohřebiště na II. nádvoří Pražského hradu, Archaeologica historica 38-1, 91–105.

Frolík, J. – Siglová, V. 2005: Poznámky ke konzervování církevního náčiní z hrobů na Pražském hradě, Castrum Pragense 6, 75–88.

Frolíková-Kaliszová, D. 2005: Prsteny z Pražského hradu a jeho předpolí. In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě, díl I. 1., Castrum Pragense 7, 359–386.

Frolíková – Kaliszová, D. 2008: Prsteny v hrobové výbavě kostrových pohřebišť od 9. do 13. stol. na Moravě a v Čechách, Acta archaeologica Opaviensia 3, 143–156.

Frolíková-Kaliszová, D. 2009: Die Anfänge der Prager Burg im Lichte neuer archäologischer Ausgrabungen. In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), Siedlungsstrukturen und Burgen im westslawischen Raum, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 52, Langenweissbach, 65–76.

Fusek, G. 1998: Gräber mit Arpadenmünzen aus dem Gräberfeld von Šindelka in Nitra, Slovenská archeológia 46-1, 71–118.

Fusek, G. 2006: Nitra-Šindolka. Stredoveké sídliská a pohrebiská. In: Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich, Krosno 2006, 135–150.

Fusek, G. 2012: Beitrag zur Typologie der S-förmigen Schläfenringe, Thesaurus Avarorum. Archaeological Studies in Honour of Eva Garam, Budapest, 803–812.

Giesler, J. 1980: Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 10, 85–98.

Giesler, J. 1981: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken, *Praehistorische Zeitschrift* 56, 3–168.

Graus, F. 1966: Recenze publikace Z. Fiala: Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995-1310, Praha 1965. *Československý časopis historický* 14, 227–230.

Greiff, S. – Nallbani, E. 2008: When metal meets beads. Technological study of early medieval metal foil beads from Albánka, *Mélanges de l'École française de Rome, Moyen Âge (MEFRM)* 120-2, 355–375.

Grigorov, V. 2007: Metalni nakiti ot srednovewkovna Blgarija (VII–XI). Sofija.

Guth, K. 1925: České rotundy, *Památky archeologické* 34, 1924–1925, 113–188.

Guth, K. 1934: Praha, Budeč a Boleslav. In: *Svatováclavský sborník I.* Praha, 686–818.

Haberstroh, C. 2004: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wirbenz, Gde. Speichersdorf, Lkr. Bayreuth, München.

Hanning, R. 2003: S-Schleifenringe in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Nordostbayerns. In: Ericsson, I. – Losert, H. (Hrsg.), *Aspekte der Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit*, Festschrift für Walter Sage, Bonn, 174–185.

Hanuliak, M. 1993: Pohrebisko slovanské populácie z 10. storočia v Bučanoch, *Slovenská archeológia* 41, 83–112.

Hanuliak, M. 1994: Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10. – 11. storočia (archeologicko-historické vyhodnotenie. Nitra.

Hanuliak, M. 1998: Reálne faktory a ich účasť při vystrojovaní hrobov v 9. až 12. storočí, *Slovenská archeológia* 46, 55–69.

Hanuliak, M. 2004: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9. – 10. storočí na území Slovenska. Nitra.

Hanuliak, M. – Rejholcová, M. 1999: Pohrebisko v Čakajovciach (9. – 12. storočie). Vyhodnotenie. Bratislava.

Hasil, J. 2010: Problém chronologické synchronizace raně středověkých kostrových pohřebišť v Čechách a v severovýchodním Bavorsku, *Archaeologia historica* 35, Brno, 159–167.

Hásková, J. – Nechvátal, B. 1993: Mladohradištní pohřebišťe ve Vrbně u Mělníka a hrob s depotem denárů, *Archeologické rozhledy* 45, 72–92.

Havlík, L. E. 1987: Kronika o Velké Moravě. Blok.

Havlík, L. E. 1994: Svatopluk Veliký, král Moravanů a Slovanů. Brno.

Havrda, J. 2008: Příspěvek k raně středověkému opevnění Prahy, *Archeologie ve středních Čechách* 12/2, 651–670.

Havrda – Podliska – Zavřel 2001: Surovinové zdroje, výroba a zpracování železa v raně středověké Praze (historie, současný stav a další perspektivy bádání), *Archeologické rozhledy* 53, 91–118.

Havrda, J. – Podliska, J. 2011: Hutnictví kovů v podhradí Pražského hradu, *Forum urbes medii aevi* 6, 68–97.

Havrda, J. – Zavřel, J. 2008: Pozůstatky raně středověkého metalurgického pracoviště v areálu Klementina na Starém Městě Pražském, *Archaeologica Pragensia* 19, 333–357.

Hlava, M. 2010a: Archeologická sbírka J. A. Jíry a její osudy, *Archaeologica Pragensia* 20, 155–220.

Hlava, M. 2010b: Zlato v Jírově sbírce, *Archaeologica Pragensia* 20, 457–476.

Hlaváč, J. 2012: Konchologické nálezy (Mollusca: Gastropoda et Bivalvia) z raně středověkých objektů v Žalově u Prahy. In: Tomková, K. a kol., *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I*, Praha, 342–347.

Hošek, J. – Košta, J. – Mařík, J. 2012: Nálezy raně středověkých mečů v aglomeraci raně středověkého hradiště v Libici nad Cidlinou, *Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie* 66, 71–87, 91–96.

Hošek, J. – Profantová, N. – Šilhová, A. – Ottenwelter, E. 2007: Bohemian so-called surgical early medieval knives, *Acta Metallurgica Slovaca* 13, 932–937.

Hošek, J. – Ottenwelter 2010: Klecany I a II. příspěvek k nožířství v 10. stol. In: Profantová, N. a kol., *Klecany. Raně středověká pohřebiště II*. Praha, 35–37.

Hošek, J. – Ottenwelter, E. 2012: Metalograficko-restaurátorský průzkum železných předmětů ze žalovských pohřebišť. In: Tomková, K. a kol., *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I*, Praha, 282–289, 300–316.

Hrdlička, L. 1973: Nález skalpelu na slovanském hradišti ve Vraclavi, *Historická geografie* 10, 219–224.

Hrubý, V. 1955: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách. Praha.

Hulínský, V. – Jonášová, Š. – Tomková, K. 2012: Skleněné korálky z pohřebišť na katastru Žalova z pohledu jejich chemického složení. In: Tomková, K. a kol., *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I*, Praha, 336–341.

Hulínský, V. – Jonášová, Š. – Tomková, K. v tisku: Skleněné korálky z pohřebišť Klecany z pohledu jejich chemického složení.

Chaloupecký, V. 1939: Prameny X. století legendy Kristiánovy, *Svatováclavský sborník* II, 2, 1939.

Chaloupecký, V. 1946: Svatý Václav, *Československý časopis historický* 47, 4–54.

Charvát, P. 1988: Čáslavský prsten a jeho výzdoba, *Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy* I, 41–45.

Charvát, P. 2012: „Světská nádhera vždy k účtě ponouká“: přepych přemyslovských dvorů, *Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie* 66, 63–66.

Choc, P. 1963: O území českých kmenů, Časopis Národního muzea 132, 68–83.

Chorvátová, H. 2007: Ludová zbožnosť vo včasnom stredoveku na príklade priveskov-amuletov, *Historia ecclesiastica I, Colloquia mediaevalia Pragensia* 6, Praha, 1–16.

Chorvátová, H. 2008a: K problému terminológie a interpretácie guľovitých priveskov – veľkomoravských gombíkov, *Studia mediaevalia pragensia* 8, 209–218.

Chorvátová, H. 2008b: Gombíky s tepanou výzdobou, Zborník Slovenského národného múzea C II – 2008 – Archeológia, 153–170.

Chorvátová, H. 2009: Kultúrno-historický význam gombíkov, *Studia mediaevalia Bohemica* 1, 7–19.

Jan, L. 2010: Budování monarchie českých Přemyslovců. Postřehy a úvahy. In: Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Brno, 117–136.

Ježek, M. – Zavřel, J. 2010: Prubířské kameny mezi archeologickými nálezy – Touchstones among archaeological finds, *Archeologické rozhledy* 62, 608–629.

Jørgensen, A. N. 1999: Waffen und Gräber. typologische und chronologische Studien zu skandinavischen Waffengräbern 520/30 bis 900 n. Chr. København.

Jungklaus, B. – Kennecke, H. 2011: Die slawischen Körpergräberfelder von Bredow und Hohennauen, Lkr. Havelland – archäologische und anthropologische Aspekte, In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), *Der Wandel um 1000, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 60, Langweissbach, 269–294.

Kalhous, D. 2011: České země za prvních Přemyslovců v 10. – 12. století. I. díl. Čeď sv. Václava. Praha.

Kalhous, D. 2013: České země za prvních Přemyslovců v 10. – 12. století. II. díl. Svět doby knížecí. Praha.

Karbusický, V. 1995: Báje, mýty, dějiny. Nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury. Praha.

Kavánová, B. 2013: Zvláštní tvary nožů – skalpelů z Mikulčic, Jižní Morava. Vlastivědný sborník 49, č. 52, 351–355.

Kind, T. 2001: Ein Reitersporn aus Midlum, Ldkr. Cuxhaven, und seine Beziehung zu den salierzeitlichen Prachtsponen, *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 27, 301–323.

Klanica, Z. 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Brno.

Klápště, J. 1999: Příspěvek k poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách. *Archeologické rozhledy* 51, 774–808.

Klápště, J. 2003: Dějepis a archeologie: Příbuzenství jak se patří. In: Klápště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. (eds.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, 96–109.

Klápště, J. 2007: Aquamanilia – otazníky kolem jednoho artefaktu, in: *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, Praha, 131–146.

- Klápště, J. 2012: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.*
- Kočárová, R. – Kočár, P. 2010: Pohřebiště Klecany I. Dřeva na pohřebišti. In: Profantová a kol., Klecany. Raně středověká pohřebiště II. Praha, 27–28.*
- Kočárová, R. – Kočár, P. – Kaplan, M. 2012: Analýza uhlíků a dřev ze žalovských pohřebišť. In: Tomková, K. a kol., Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I, Praha, 348–353, 361.*
- Kóčka-Krenz, H. 1993: Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu.*
- Kos, L. v tisku: Příspěvky ke studiu osídlení hradiště v Praze-Butovicích I, Archeologie ve středních Čechách.*
- Košta, J. – Sedláčková, H. – Hulínský, V. 2011: Skleněné předměty z raně středověkého knížecího hrobu v Kolíně, Časopis Národního muzea – řada historická 180, č. 3–4, 51–81.*
- Košta, J. – Tomková 2011: Olivovité korálky v raně středověkých Čechách a jejich postavení ve středoevropském kontextu, Památky archeologické 102, 307–354.*
- Košta, J. – Tomková, K. – Hulínský, V. – Zavřel, J. 2011: G-korály v raně středověkých náhrdelnicích z Čech v kontextu evropské sklářské produkce přelomu 9. a 10. století, Archeologické rozhledy 63, 586–607.*
- Kotková, M. 2007: Keramik des Zabušaner Kreises als Quelle für die Kontakte zwischen Sachsen und Nordwestböhmen im Frühmittelalter, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 48–49 (2006–2007), 139–153.*
- Kotowicz, P. N. 2008: Nie tylko żelazca. O rzadziej postrzeganych elementach średniowiecznych toporów. In: Gruskzka, B. (ed.), Oderam fluvium. Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego, Zielona Góra, 441–465.*
- Kovács, L. 1994: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. Budapest.*
- Kovářík, J. 1991: Slovanské kostrové pohřebiště v Praze 5 – Motole. Praha.*
- Králík, O. 1966: Šest legend hledá autora, Praha.*
- Kristen 1957: Textově kritické poznámky. Historické poznámky. In: Dalimil – 1958, 18–316.*
- Krofta, K. 1947: Naše staré legendy a začátky našeho duchovního života. Praha.*
- Krolmus, V. 2013: Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy. Část druhá. Praha.*
- Krumphanzlová, Z. 1961: K otázce vampyrismu na slovanských pohřebištích, památky archeologické 52, 544–549.*
- Krumphanzlová, Z. 1963: Příspěvek k vývoji lidového šperku 10. stol. v Čechách, Památky archeologické 54, 87–113.*
- Krumphanzlová, Z. 1964: Zvláštnosti ritu na slovanských pohřebištích v Čechách, Vznik a počátky Slovanů 5, 177–215.*

- Krumphanzlová, Z. 1965:* Skleněné perly doby hradištní v Čechách, *Památky archeologické* 56, 161–188.
- Krumphanzlová, Z. 1966:* Der Ritus der slawischen Skelettfriedhöfe der mittleren und jüngeren Burgwallzeit in Böhmen, *Památky archeologické* 57, 277–327.
- Krumphanzlová, Z. 1974:* Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9. – 11. věku v Čechách, *Památky archeologické* 1974, 34–110.
- Krumphanzlová, Z. a kol. 2013:* Raně středověké pohřebiště v Praze-Lahovicích. Praha.
- Krzemieńska, B. – Třeštík, D. 1964:* Služebná organizace v raně středověkých Čechách, *Československý časopis historický* 12, 637–667.
- Krzemieńska B. – Třeštík, D. 1965:* Přemyslovská hradiště a služebná organizace přemyslovského státu, *Archeologické rozhledy* 17, 624–655.
- Křivánek, R. 1999:* Magnetometrický průzkum hradiště Lštění, okr. Benešov, *Archeologické rozhledy* 51, 806–823.
- Křtěnová, Z. 2013:* Pověsti pomístné – ukázka. www.z-krtanova-chalupecka.wz.cz. 20. 11. 2013.
- Kudrnáč, J. 1960:* Počátky východní expanse českého kmene, *Vznik a počátky Slovanů III*, 271–297.
- Kudrnáč, J. 1970:* Příspěvek k datování závěsných uch a držadel vědérek ze starší doby hradištní, *Sborník Národního muzea, Řada A – Historie*, 119–122.
- Kuna, M. – Profantová, N. a kol. 2005:* Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách. Praha.
- Kurnatowska Z. – Kara M. 2010:* Wczesnopiastowskie „regnum“ – jak powstało i jaki miało charakter? Próba spojrzenia od strony źródeł archeologicznych, *Slavia antiqua* 51, 23–96.
- Kypta, J. – Laval, F. – Neustupný, Z. – Šimůnek, R. 2012:* Osamocený dvůr s opevněným sídlem v pozdním středověku: Rychvald u Dřevíče (okr. Rakovník) a jeho analogie, *Archeologické rozhledy* 64, 549–570.
- Kytlicová, O. 1968:* Slovanské pohřebiště v Brandýsku, *Památky archeologické* 59, 193–248.
- Lattenberg, J. B. von 1842:* Die erste Kirche in Böhmen. In: Klar, P. A. (ed.): *Libussa, Jahrbuch für 1842*. Prag.
- Laval, F. – Razím, V. 2006:* Příspěvek k diskusi o vývoji raně středověkých opevnění ve 12. a 13. století, *Archaeologica historica*, 181–197.
- Lippert, J. 1890–1891:* Die Anfänge der Staatenbildung in Böhmen, *Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen* 29, 105–158.
- Lokalne ośródky, 1993:* Moździoch, S. (ed.), *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI – XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*. Wrocław.
- Łowmiański, H. 1970:* Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e., IV, Warszawa.

- Ludvíkovský, J. 1978: Textová kritika. Obecný úvod k poznámkám. Poznámky, In: Kristiánova legenda, 105–106.*
- Lutovský, M. 1987: Raně středověký ranhojičský nůž z Budče, Archeologické rozhledy 39, 576–577.*
- Lutovský, M. 1994: Kolínský knížecí hrob: ad fontes. Sborník Národního muzea, Řada A – Historie 48, 37–76.*
- Lutovský, M. 2000: K chronologické průkaznosti kování raně středověkých věder. In: Čech, P. – Dobeš, M. (eds), Sborník M. Buchvaldkovi, Most, 147–148.*
- Lutovský, M. 2006a: Prameny poznání slovanských mohylových pohřebišť v Konětopech-Jerusalemě a Lékařově Lhotě, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 19, 151–181.*
- Lutovský, M. 2006b: K počátkům Tetína, Archeologie ve středních Čechách 10, 845–852.*
- Lutovský, M. 2011: Jižní Čechy v raném středověku. Slovanské osídlení mezi práchní a Chýnovem. České Budějovice.*
- Lutovský, M. – Matoušek, V. 2003: Raně středověké pohřebiště v Karlštejně-Poučnicku, Archeologie ve středních Čechách 7, 605–617.*
- Lutovský, M. 2005 – Smejtek, L. a kol. 2005: Pravěká Praha. Praha.*
- Lutovský, M. – Tomková, K. 1994: K problematice nejmladších raně středověkých mohyl v Čechách – pohřebiště u Hlohoviček, Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993, Památky archeologické – Supplementum 2, 86–106.*
- Macháček, J. 2001: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.*
- Macháček, J. 2008: Středoevropský model a jeho archeologické testování, Český časopis historický 106, 598–626.*
- Machalíková, P. 2005: Objevování středověku. Tři kapitoly k recepci gotického umění v Čechách v pozdním 18. a raném 19. století. Praha.*
- Marethová, B. 2008: Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk vkládání mincí do hrobů), Studia Mediaevalia Pragensia 8, 7–44.*
- Martinec, V. 1968: Laténské kostrové hroby ze Žalova, Archeologické rozhledy 20, 249–251.*
- Martinec, V. 1970: Raně středověké hradiště u Klecan – Der frühmittelalterliche Burgwall „Hradiště“ bei Klecany, Archeologické rozhledy 22, 307–318, 383, 384.*
- Mařík, J. 2009: Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku. Dissertationes archaeologicae brunenses/pragensesque 7. Praha.*
- Maříková-Kubková, J. 2001: Základové zdivo levohradecké rotundy. In: Tomková, K., Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů, díl I, Castrum Pragense 4, Praha, 273–276.*
- Mašková, P. 2009: K obrazu středověkého pohřebiště – církevní normy a výpověď archeologických pramenů. In: Dobosz, J. (ed.), Kościół w monarchiach Przemysławow i Piastów. Poznań.*
- Matiegka J. 1891: Böhmens Schädel aus dem VI. –XII. Jahrhundert. Crania Bohemica I.Teil.*

- Matiegka, J. 1913:* Nálezy u rousovického cukrovaru poblíže Mělníka, Památky archeologické 25, 108–113.
- Matla-Kozłowska 2008:* Pierwsi Przemysłidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku. Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania. Poznań 2008.
- Meduna, P. 2003:* Nejstarší raně středověké opevnění v areálu Mělníka, Archeologické rozhledy 55, 378–385.
- Meduna, P. 2009:* Urnae mellis. In: Moździoch, S. (ed.), Stare i nowe w średniowieczu. Pomiędzy innowacją a tradycją, Spotkania Bytomskie. 6, Wrocław, 115–122.
- Merhautová, A. 1970:* Einfache mitteleuropäische Rundkirchen (Ihr Ursprung, Zweck und ihre Bedeutung), Rozprawy Československé akademie věd, řada společenských věd 80, sešit 7, Praha.
- Merhautová, A. 1971:* Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- Michálek, J. – Lutovský, M. 2000:* Hradec u Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru. Strakonice – Praha.
- Motýková, K. – Lutovský, M. 2010:* Raně středověké pohřebiště v areálu Hradiště nad Závistí (k. ú. Lhota, okr. Praha-západ), Archeologie ve středních Čechách 14, 355–420.
- Mrázek, I. 2000:* Drahé kameny ve středověku Moravy a Slezska. Brno.
- Musianowicz, K. 1948 – 1949:* Kabłączki skroniowe – próba typologii i chronologii, Światowit 20, 115–232.
- Nechvátal, B. 1999:* Radomyšl. Raně středověké pohřebiště. Praha.
- Niederle, L. 1894:* Bemerkungen zu einigen Charakteristiken der altslawischen Gräber, Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien NF 14, 194–209.
- Niederle, L. 1913:* Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Život starých Slovanů I. 2. Praha.
- Niederle, L. 1921:* Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů III. 1. Praha.
- Niederle, L. 1926 – 1927:* Byzantské šperky v Čechách a na Moravě, Památky archeologické 35, 338–352.
- Niederle, L. 1930:* Příspěvky k vývoji byzantských šperků ze IV. – X. století. Praha.
- Novotný, V. 1912:* České dějiny. Dílu I. část I. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha.
- Nový, P. 2009:* Pravěká pohřebiště na Homolce, Obecní noviny Úholičky 1/2009, 7–8.
- Nowotny, E. 2011:* Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Thunau, obere Holzweise. Untersuchungen zur Archäologie eines Grenzraumes in der späten Karolingerzeit. Rkp. disertace, Universität Wien.
- Olmerová, H. 1959:* Slovanské pohřebiště v Radeticích, okr. Příbram, památky archeologické 50, 227–245.
- Omelka, M. – Šlancarová, V. 2007:* Soubor prstenů ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha – Malá Strana), Archeologie ve středních Čechách 11, 671–709.

Opravil, E. 2000: Holz aus frühmittelalterlichen Gräberfeldern in Mähren, Studien zum Burgwall von Mikulčice 4, Brno, 171–176.

Otavský, K. 1998: Stoffe von der Seidenstraße: Eine neue Sammlungsgruppe in der Abegg-Stiftung. In: Otavský, K. (Hrsg.), Entlang der Seidenstraße. Frühmittelalterliche Kunst zwischen Persien und China in der Abegg-Stiftung, Riggisberg, 13–42.

Palacký, F. 1848/1939: Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě I. Od pravěkosti až do roku 1253. Praha.

Palacký, F. – Kalousek, J. 1877: Historická mapa Čech, příloha, Památky archeologické 10.

Pavlovičová, E. 1996: K vypovedacej schopnosti gombíka u naddunajských Slovanov v 9. storočí. Slovenská archeológia 44/1, 95–153.

Pavlu, I. 2011: Analýza artefaktů, Archeologické studie Univerzity Hradec Králové 2, Hradec Králové 2011.

Pekař, J. 1906: O správním rozdělení země české do polovice 13. století. In: Bidlo, J. – Friedrich, G. – Krofta, K. (red.): Sborník prací historických k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslava Golla, Praha, 81–123.

Pekař, J. 1903: Nejstarší kronika česká. Praha.

Pekař, J. 1934: Svatý Václav. In: Svatováclavský sborník I, 9–101.

Petráň, Z. 1998: První české mince, Praha.

Petrinec, M. 2009: Gräberfelder aus dem 8. bis 11. Jahrhundert im Gebiet des frühmittelalterlichen kroatischen Staates. Split.

Píč, J. L. 1889: Hradiště na Levém Hradci, Památky archeologické 14, 580–581.

Píč, J. L. 1893: Archaeologický výzkum ve středních Čechách, Praha.

Píč, J. L. 1908: Nový výzkum na Levém Hradci, Památky archeologické 22, 103–110.

Píč, J. L. 1909: Starožitnosti země České, III. 1. Čechy za doby knížecí. Praha.

Podlaha, A. 1911: Posvátná místa království Českého, Řada první: Arcidiecese pražská, díl V. Praha.

Poláček, L. 2000: Holzbearbeitungswerkzeug aus Mikulčice. In: Studien zum Burgwall von Mikulčice 4, Brno, 303–361.

Poláček, L. – Marek, O. – Skopal, R. 2000: Holzfunde aus Mikulčice, Studien zum Burgwall von Mikulčice 4, Brno, 177–302.

Polanský, L. – Tomková, K. 2006: Hromadný nález denárů a šperků z Čistěvsí. Revize popisu a dochované části depotu, Numismatický sborník 21, 83–121.

Pöllath, R. 2002: Karolingerzeitliche Gräberfelder in Nordostbayern, München 2002.

Poullík, J. 1958: Staroslovanská Morava. Praha.

PPP: Levý Hradec – Předhradí, Průvodce prameny z výzkumu I. Borkovského (ed. K. Tomková), Praha 1995.

Prášek, J. V. 1910: Knížecí palác Boleslava I. ve Staré Boleslavi, Osvěta 40, 852 an.

Prášek, J. V. 1913: Brandejs nad Labem, město, panství i okres. III/1. Brandejs nad Labem.

Preidel, H. 1940: Der Silberschatz von Saatz. Mannus 31, 546–589.

Princová-Justová, J. 1994: Die burgwallzeitliche Keramik aus Libice nad Cidlinou. In: Staňa, Č. (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice I. Brno, 193-205.

Profantová, N. 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen, In: Daim, F. (ed.): Awaren Forschungen, Band 2. Wien, 605–801.

Profantová, N. 1996: Slovanské osídlení hradiště Bohnice-Zámka a jeho zázemí. Na základě výzkumů N. Maška - Die slawische Besiedlung des Burgwalls Bohnice-Zámka und seines Hinterlandes. Auf Grund der Ausgrabungen N. Mašeks, Archaeologica Pragensia 12, 65–140.

Profantová, N. 1997a: K novějším nálezům z hradiště Libětice, okr. Strakonice, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 10, 26–38.

Profantová, N. 1997b: Příspěvek k poznání předhradí Tetína, okr. Beroun, Archeologie ve středních Čechách 1, 323–332.

Profantová, N. 1998a: Doubravčice. K problematice počátků raně středověkého hradiště na základě výzkumů J. Kudrnáče – Doubravčice, Archeologie ve středních Čechách 2, 157–275.

Profantová, N. 1998b: Doubravčice: zu den Anfängen der frühmittelalterlichen Burgwallanlage aufgrund der Ausgrabungen von J. Kudrnáč, Památky archeologické 89, 53-90.

Profantová, N. 2005a: Elita v zrcadle dětských pohřbů 9. a 10. století v Čechách, Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 37, 63–79.

Profantová, N. 2005b: Die Elite im Spiegel der Kindergräber aus dem 9. und 10. Jahrhundert in Böhmen. In: Kouřil, P. (Hrsg.), Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Brno, 313–334.

Profantová, N. 2007: Deposits of ceramic and wooden pots as one most important offerings for the „last way for the afterlife“ in the 9th-10th century in the Middle Bohemia, In: Cosma, C. (ed.), Funerary offerings and votive depositions in Europe's 1st Millenium AD. Cultural artefacts and local idntities, Cluj-Napoca, 191–206.

Profantová, N. 2008: Problém interpretace staromaďarských nálezů v Čechách. In: Štefanovičová, T. – Hulínek, D. (eds.), Bitka při Bratislava v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska, Bratislava, 149 –168.

Profantová, N. 2011a: Karolinské importy a jejich napodobování v Čechách, případně na Moravě (konec 8. – 10. století, Zborník Slovenského Národného múzea, Archeológia – Supplementum 4, 71–104.

Profantová, N. 2011b: New evidence concerning the dating, importance and hinterland of the early medieval hillfort of Klecany (District Prague-East). In: Macháček, J.; Ungerman, Š. (Hrsg.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Bonn, 355-370.

Profantová 2012: Nově získané kovové předměty z hradiště Češova jeho okolí, *Archeologie ve středních Čechách* 16, 315–320.

Profantová, N. 2013a: Frühmittelalterliche Gräber mit Sporen aus Böhmen. In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A., *Soziale Gruppen und Gesellschaftsstrukturen im westslawischen Raum, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 70, Langenweissbach, 57–76.

Profantová, N. 2013b: Ke změnám ve vývoji hmotné kultury 10. století v Čechách, *Archeologia historica* 38. Brno, 27 – 44.

Profantová, N. 2013c: Archeologický doklad kulturních styků Bavorska a Čech v 10. století, *Archeologie ve středních Čechách* 17, 207–214.

Profantová, N. a kol. 2010: Klecany. Raně středověká pohřebiště II. Praha.

Profantová, N. a kol. v tisku: Klecany. Raně středověká pohřebiště I. Praha.

Profantová, N. – Profant, M. 2003: Archeologie a historie aneb „jak vykopávat“ dějiny? In: Klápště, J. – Plešková, E. – Žemlička, J. (eds.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, 239–250.

Profantová, N. – Stolz, D. 2006: Kovové nálezy z hradiště v Tismicích a pokus o interpretaci významu hradiště v raném středověku, *Archeologie ve středních Čechách* 10, 793–838.

Profantová, N. – Šilhová, A. 2010: Raně středověké kaptorgy v Čechách. Analýza nálezu z hrobu č. 22 na pohřebišti Klecany II, *Památky archeologické* 101, 283–310.

Prokeš, L. 2007: Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu (ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami, *Archaeologia medievalis Moravica et Silesiana – Supplementum* 1, Brno.

Prokop, K. 1912: Zprávy z Praehistorického odboru Př. st. č., *Obzor praehistorický – Příloha ČSPSČ* III, 18–21.

Přemyslovci 2009: Sommer, P. – Třeštík, D. – Žemlička, J. (eds.), *Přemyslovci. Budování českého státu*. Praha.

Radoměský, P. 1955: Románská Praha ve světle nálezů mincí, *Časopis Národního muzea* 124, 12–38.

Radoměský, P. 1956: České, moravské a slezské nálezy mincí období denárového. In: Nohejlová-Prátová, E. (ed.), *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl II*. Praha.

Radoměský, P. 1960: Numismatické nálezy z mladší doby hradištní na Levém Hradci a v okolí, *Moravské numismatické zprávy* 7, 12–22.

Rempel, H. 1966: *Reihengräberfriedhöfe des 8. bis 11. Jahrhunderts aus Sachsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen*. Berlin.

Ruttkay, A. 1979: *Středověké umelecké řemeslo*. Bratislava.

Ruttkey, A. 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur Hälfte des 14. Jahrhunderts in der slowakei II, Slovenská archeológia 24-2, 245–395.

Ryzner, Č. 1884: Řivnáč. Předhistorické Hradiště u Levého Hradce, Památky archeologické 12, 209–216, 241–248, 299–302.

Rzeźnik P., 2006: Problem tezauryzacji mis żelaznych typu śląskiego w świetle studiów źródłoznawczych tzw. skarbów jednorodnych, Fontes Archaeologici Posnanienses, v. 42, p. 175–225.

Rzeźnik, P. 2008: A set of early medieval sheet iron bowls from Gromnik. A study of a deposit partly claimed for archaeology. In: Jaworski, K. – Pankiewicz, A. (eds.), Mount Gromnik (Rummelsberg). From the History of Settlement and Management. Wrocław 2008, p. 161–178.

Sasse, B. 1982: Die Sozialstruktur Böhmens in der Frühzeit. historisch-archäologische Untersuchungen zum 9. – 12. Jahrhundert, Germania Slavica IV, Berlin.

Schaller, J. 1785: Topographie des Königreichs Böhmen, Rakonitzer Kreis. Prag.

Schejbalová, Z. 2011: Raně středověká řadová pohřebiště v Plzeňském kraji. Plzeň.

Schránil, J. 1925: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku, Obzor prehistorický 4, 160–193.

Schránil, J. 1928: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin – Leipzig.

Schránil, J. 1932: Země české za doby knížecí, Praha.

Schwarz, K. 1984: Frühmittelalterlicher Landesausbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankenwald und Oberpfälzer Wald, Main 1984.

Siegmann, M. 2006: Bunte Pracht – die Perlen der frühmittelalterlichen Gräberfelder von Liebenau, Kreis Nienburg/Weser und Dörverden, Kreis Verden/Aller. Chronologie der Gräber, Entwicklung und Trägerweise des Perlenschmuck, Technik der Perlen, Teil 5. Langenweissbach.

Skalský, G. 1932: Nález českých denárů z konce X. století ve Staré Boleslavi. Ročenka Okresní Jednoty muzejní v Brandýse n. L. VII. Brandýs nad Labem.

Sklenář, K. 1966: Vlastivědné muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky, Zprávy Čs. společnosti archeologické při Čs. akademii věd. Praha.

Sklenář, K. 1972: Archeologie severního okolí Prahy ve zprávách Václava Krolmuse (1846 až 1856), Vlastivědný sborník společenskovedných prací, řada B 4, 2–74.

Sklenář, K. 1973: Vlastivědné muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky II, Zprávy Čs. společnosti archeologické, Praha.

Sklenář, K. 1982: Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku. Archeologický místopis okresu Mělník v pravěku a rané době dějinné. Mělník.

Sklenář, K. 1985b: Vlastivědné muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky III, Zprávy Čs. společnosti archeologické ČSAV, Praha 1985.

Sklenář, K. 2001: Pravěké a raně středověké lokality středních Čech v topografiích 1785–1850 – Ur- und frühgeschichtliche Fundorte Mittelböhmens in topographische Werken 1750-1850, Archeologie ve středních Čechách 5, 9–31.

Sklenář, K. 2004: Nález raně středověké parohové schránky na Levém Hradci v roce 1857, Archeologie ve středních Čechách 8, 537–545.

Sklenář, K. 2011: Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1879, Fontes archaeologici Pragenses 26. Praha.

Sklenář, K. 2012: Hradiště jako předmět studia v počátcích české archeologie, Archeologie ve středních Čechách 16/2, 497–611.

Sklenář, K. – Sláma, J. 1976: Nález slovanských kostrových hrobů v bývalé Královské zahradě Pražského hradu v roce 1837. Archeologické rozhledy 28, 659–665.

Skružný, L. 1980: K některým zvláštnostem pohřebního ritu na slovanském pohřebišti v obci Bášť (o. Praha-východ). In: Slované 6. – 10. století. Brno, 211–225.

Skutil, J. 1958: Levý Hradec, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 66, 140–144.

Sláma, J. 1959: K vprašanju kavri polžev v slovanskih najdbah, AVES 9 – 10, 1958 – 1959, Ljubljana, 27–32.

Sláma, J. 1963: K česko-polským stykům v 10. a 11. století, Vznik a počátky Slovanů 4, 221–269.

Sláma, J. 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter. I. Katalog der Grabfunde. Praehistorica 5. Praha.

Sláma, J. 1983: Přínos archeologie k poznání počátků českého státu, Sborník Národního musea v Praze, řada A – Historie 37, 159–169.

Sláma, J. 1986: Střední Čechy v raném středověku. II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu – Mittelböhmen im frühen Mittelalter II. Die Burgwälle, Beiträge zu ihrer Geschichte und Bedeutung, Praehistorica 11, Praha.

Sláma, J. 1987a: Levý Hradec, Svědek dávné české minulosti. Roztoky u Prahy.

Sláma 1987b: K počátkům hradské organizace v Čechách. In. Žemlička J. (ed.), Typologie raně feudálních slovanských států. Praha, 175–190.

Sláma, J. 1988: Střední Čechy v raném středověku, III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu - Central Bohemia in the Early Middle Ages. III. Archaeology and the beginnings of the Přemysl-dynasty state, Praehistorica 14. Praha.

Sláma, J. 1995: Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?, Archeologické rozhledy 46, 182–224.

Slouka, J. 2012: Megality v díle M. Alše. Revue kamen. www. revuekamen.cz; 2. 11. 2012.

Smetánka, Z. 1991: Campus iuxta Suadow et iuxta Colasoy et iuxta Hriunatecz (K otázce systému obdělávání polí v raném středověku), Studia mediaevalia Pragensia II. Praha, 105–116.

Smetánka, Z. 1992a: Únětice and Levý Hradec in the 12th century: the results of recent field work – Únětice a Levý Hradec ve 12. století: výsledky povrchového průzkumu, *Archeologické rozhledy* 44, 231–242.

Smetánka, Z. 1992b: *Legenda o Ostojovi*. Praha.

Smetánka, Z. 1993: K problematice trojdílného domu v Čechách a na Moravě v období vrcholného a pozdního středověku, *Mediaevalia archaeologica Bohemica* 1993, *Památky archeologické – Supplementum* 2, 117–138.

Smetánka, Z. 1994: Archaeological excavations in the Lumbe garden of Prague Castle and Their Implications for the Study of Culture of the Early Czech State. In: 25 Years of archaeological Research in Bohemia, *Památky archeologické – Supplementum* 1, 162–167.

Smetánka, Z. 2003a: Archeologie ochranného zvuku. In: *Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku. Knihovna Dějin a současnosti*. Praha, 11–16.

Smetánka, Z. 2003b: Archeologie ptačího vejce. In: *Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku. Knihovna Dějin a současnosti*. Praha, 17–24.

Smetánka, Z. 2003c: Archeologie lidského gesta. In: *Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku. Knihovna Dějin a současnosti*. Praha, 68–71.

Smetánka, Z. – Hrdlička, L. – Blajerová, M. 1974: Výzkum slovanského pohřebiště za Jízdárnou Pražského hradu v roce 1973. Předběžná zpráva, *Archeologické rozhledy* 26, 386–405, 433–438.

Smíšek, K. – Tomková, K. 2006: Nález drobné stříbrné mince Ferdinanda II. v areálu slovanského hradiště Levý Hradec. *Numismatický sborník* 21, 284.

Smolík, J. 1878: *Archeologický Sbor Musea král. Českého, Památky archeologické* 11, 269–273.

Smolík, J. 1884: Úvaha o předhistorickém Hradišti na Řivnáči, *Památky archeologické* 12, 303–316.

Sommer, J. J. 1845: *Das Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt*, XIII – Rakonitzer Kreis. Prag.

Sommer, P. 1978: Archeologický výzkum budečského hradiště v letech 1929 a 1931, *Archeologické rozhledy* 30, 172–185.

Sommer, P. 1985: Hradištní pohřebiště v premonstrátské kanonii na Strahově, *Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie* 39, 193–197.

Sommer, P. 2001: Levohradecký „*lapis primarius*“. In: Tomková, K., *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů, díl I, Castrum Pragense* 4, Praha, 279–284.

Sommer, P. 2010: Stát, světec a raný středověk (Opat Prokop očima recenzentů), *Český časopis historický* 108, 287–305.

Spazier, I. 2013: Die Gräbergruppe von Oberwellenborn, Lkr. Saalfeld-Rudolstadt im Vergleich zu anderen slawischen Gräberfeldern in Thüringen. In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), *Soziale Gruppen und Gesellschaftsstrukturen im westslawischen Raum, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 70, Langenweissbach, 185–201.

Staňa, Č. 2006: Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. Katalog. Spisy Archeologického ústavu AV ČR, Brno, sv. 19. Brno.

Staššíková-Štukovská 1993a: Neue Erkenntnisse zur Dekomposition menschlicher Skelette am Beispiel des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Borovce, Slowakei, Prähistorische Zeitschrift 2, 242–263.

Staššíková-Štukovská, D. 1993b: Interpretationsmöglichkeiten der Skelettdekomposition in der Archäologie. In: Actes du XII Congrès International des Sciences Préhistoriques et protohistoriques, Bratislava, 1–7 September 1991, Bratislava, 66–71.

Staššíková-Štukovská, D. – Fabiš, M. – Thurzo, M. – Korytářová, O. – Reinprecht, L. 1994: Absolútna dekompozícia na pohrebiskách – prvé výsledky experimentov v Borovciach, Slovenská archeológia 42, 187–208.

Staššíková-Štukovská, D. 2009: K technikám spájania dvoj- a trojfarebných skel v 7. – 10. stotočí – On Technologies of Ealing of dichromic and Trichromic Glasses in the 7th – 10th centuries, Štúdijské zvesti Archeologického ústav SAV 45, 201–208.

Staššíková-Štukovská, D. – Ungermann, Š. 2009: Sklené koráliky z včasnostredovekého pohrebiska v DolníchVěstoniciach. In: Dresler, P. – Měřínský, Z. (eds.), Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice, Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana, Supplementum 2, Brno, 136–149.

Steinhübel, J. 2011: Kapitoly z nejstarších českých dejín. 531 – 1004. Kraków.

Steuer, H. 1979: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. In: Geschichtswissenschaft un Archaölogie. Sigmaringen 1979, 595–633.

Steuer, H. 1982: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Göttingen.

Staňa, Č. 2006: Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. Katalog. Brno.

Stránská, P. 2012: Pohřebiště na Levém Hradci a jeho předpolí z pohledu antropologie. In: Tomková, K. a kol., Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I, Praha, 354–380.

Stroh, A. 1954: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz, Kallmünz 1954.

Suchodolski, S. 1990: Nálezy mincí z 10. století ve Slezsku, Folia numismatica 4–5/1989/90, 17–21.

Svoboda B. 1965: Čechy v době stěhování národů. Praha.

Šimek, E. 1929: Levý Hradec – Pravý Hradec. In: Českou minulostí. Sborník V. Novotného. Praha, 37–49.

Šimek, E. 1930a: Libušín a Praha. Několik poznámek k chronologii a typologii českých hradišť. In: Šimákův sborník (příloha k Časopisu společnosti přátel starožitností 38), 39–49.

Šimek E. 1930b: Západní hranice Slavníkovy říše. Pomezí hrad „in monte Osseca“ a potok „Surina“. In: Od pravěku k dnešku, díl I. (Pekařův sborník), Praha, 75–101.

Šmilauer, V. 1960: Osídlení Čech ve světle místních jmen. Praha.

- Šolle, M. 1959:* Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi, *Památky archeologické* 50, 353–506.
- Šolle, M. 1966:* Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Šolle, M. 1977:* Hradsko u Mšena. Část I. Od pravěku do doby slovanské a otázka Canburgu franských letopisů, *Památky archeologické* 68, 323–393.
- Šolle, M. 1978:* Hradsko u Mšena. Část II. Osídlení v časném středověku 11. – 13. století, *Památky archeologické* 69, 344–395.
- Šolle, M. 1982:* Slovanská pohřebiště pod Budčí, *Památky archeologické* 72, 174–216.
- Šolle, M. 1990:* Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči, *Památky archeologické* 81, 140–207.
- Šolle, M. 1991:* Kostel P. Marie na Budči (okr. Kladno) podle archeologického výzkumu v letech 1975–1980, *Památky archeologické* 82, 231–265.
- Špaček, J. 2003a:* Historie archeologického výzkumu. In: Boháčová, I. (ed.), *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*, *Mediaevalia archaeologica* 5, 29–36.
- Špaček 2003b:* Nálezy raně středověkých mincí ve Staré Boleslavi v letech 1988–1997. In: Boháčová, I. (ed.), *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*, *Mediaevalia archaeologica* 5, 267–268.
- Štefan, I. 2005:* Kaptorgy: pokus o kontextuální analýzu, *Studia Mediaevalia Pragensia* 5/2004, 21–60.
- Štefan, I. 2009:* Frühmittelalterliche Sonderbestattungen in Böhmen und Mähren. Archäologie der Randgruppen? In: Biermann, F. – Beilke-Voigt, I. (Hrsg.), *Glaube – Aberglaube – Tod. Vom Umgang mit dem Tod von der Frühgeschichte bis zur Neuzeit. Ethnographisch-Archaologische Zeitschrift – Beiheft* 50, 139–162.
- Štefan, I. 2010:* Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic, *Studia mediaevalia Pragensia* 9, 171–207.
- Štefan, I. – Krutina, I. 2009:* Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči (poloha Na Týnici). Ke vztahu archeologie a „událostní historie“, *Památky archeologické* 100, 119–212.
- Štefan, I. – Varadzin, L. 2007:* Počátky farní organizace ve výpovědi archeologie v Čechách a na Moravě. In: Hrdina, J. – Zilynská, B. (eds.), *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*, *Colloquia mediaevalia Pragensia* 8, 33–54.
- Štefan, I. – Varadzin, L. v tisku:* Počátky venkovských kostelních pohřebišť v českých zemích.
- Štěpánek, M. 1965:* Opevněná sídliště 8. – 12. století ve střední Evropě, Praha.
- Timpel, W. 2003:* Ein Gräberfeld des 8. bis 11. Jahrhunderts von Rohnstedt, Kyffhäuserkreis, Alt Thüringen 36, 2003, 114–180.
- Točík, A. 1968:* Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava.
- Tomek, O. 1969:* Archeologický průzkum obce Husinec, *Zpravodaj středočeské vlastivědy a kronikářství*, I/2, 137–138.
- Tomek, V. V. 1855:* Dějepis města Prahy I., Praha.

Tomek, V. V. 1858: O starém rozdělení Čech na župy a pozdější kraje, Časopis Musea království českého 32, 222–252, 327–346, 475–500.

Tomek, V. V. 1860: Svatá Ludmila a Čechy za jejího věku, Časopis Musea království českého 34, 266–296.

Tomková, K. 1996: Bohemian coins in the tenth-to twelfth-century silver hord. In: Ibrahim ibn Yacqub at-Turtushi: Christianity, Islam and Judaism, meet in East-Central Europe, c. 800-1300 A.D., Praha, 78–92.

Tomková, K. 1998a: Bernstein im frühmittelalterlichen Böhmen, Památky archeologické 89, 64–103.

Tomková, K. 1998b: Quellen zur Erkenntnis der frühmittelalterlichen Besiedlung im Katastern Tismice und Mrzky, Památky archeologické 89, 267–302.

Tomková, K. 2001a: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů, díl I., Castrum Pragense 4. Praha.

Tomková, K. 2001b: Ke studiu opevnění v raně středověkých Čechách, Archeologie ve středních Čechách 5, 547–560.

Tomková, K. 2003a: K interpretaci situace před čelní kamennou zdí na levohradeckém předhradí, Archeologické rozhledy 55, 625–632).

Tomková, K. 2003b: Lidské ostatky v raně středověkých sídlištních situacích v Čechách, Archeologie ve středních Čechách 7, 573–604.

Tomková, K. 2005: Hmotná kultura raně středověkých pohřebišť Pražského hradu a jeho předpolí. In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, díl I. 1, Castrum Pragense 7, 217–304.

Tomková, K. 2006a: Levý Hradec – místo Vojtěchovy volby biskupem. In: Na prahu poznání českých dějin. Sborník prací k počtě Jiřího Slámy, Studia mediaevalia pragensia 7, 171–179.

Tomková, K. 2006b: Raně středověká pohřebišť na předpolí Pražského hradu I. In: K. Tomková (ed.): Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, Díl I. 2, Castrum Pragense 7, 1–128.

Tomková, K. 2007: Příspěvek ke studiu proměn osídlení v severním a západním sousedství Pražského hradu v raném středověku, Archaeologica Pragensia 18-2006, 204–225.

Tomková, K. 2008: Emma a šperk její doby v kontextu vývoje raně středověkého šperku. In: Kilián, J. – Polanský, L. (eds.), Emma Regina – Civitas Melnic, Mělník, 89–105.

Tomková, K. 2009: Neuere Grabungen auf dem slawischen Burgwall Levý Hradec (Böhmen). In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), Siedlungsstrukturen und Burgen im westslawischen Raum, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 52, Langenweissbach, 77–82.

Tomková, K. 2010: Raně středověké lidské ostatky v sídlištních situacích v Čechách, Hroby na sídlištních 2010. Živá archeologie – Supplementum 2, 162–172.

Tomková, K. 2011: Der Kulturwandel des 10. Jahrhunderts in Böhmen aus archäologischer Sicht, In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), Der Wandel um 1000, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 60, Langenweissbach, 199–208.

Tomková, K. 2012: Jantar jako doklad dálkových kontaktů v raně středověké střední Evropě. In: Grażawski, K. – Dulinicz, M. (eds.), Pogranicze kulturowe w Europie średniowiecznej. Słowianie i ich sąsiedzi, Brodnica, 161–193.

Tomková, K. 2013a: Urbs Praga und Levý Hradec – von Sklaven zu Fürsten. In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (Hrsg.), Soziale Gruppen und Gesellschaftsstrukturen im westslawischen Raum, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 70, Langenweissbach, 43–55.

Tomková, K. 2013b: Archeologie o počátcích raně středověkého českého státu – pramen či ilustrace dějin. In: Banaszkiwicz, J. – Kara, M. – Mamzer, H. (eds.), Instytucja „wczesego państwa“ w perspektywie wielości i różnorodności kultur, Poznań, 273–301.

Tomková, K. v tisku: Prsteny z pohledu nálezů z Levého Hradce a žalovského předpolí, Archeologie západních Čech.

Tomková, K. a kol. 2012: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště, díl I. Praha.

Tomková, K. – Frolík, J. 2005: Topografie pohřbívání v areálu Pražského hradu a na jeho předpolích. In: Tomková, K. (ed.), Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, Díl I. 1., Castrum Pragense 7, 7–24.

Tomková, K. – Hlava, M. – Soukup, M. B. 2013: Dva žalovské omyly aneb ještě jednou o dvou zlatých špercích z Jirovy sbírky, Archeologie ve středních Čechách 17, 185–205.

Tomková – Hulínský – Košta 2011: Olivovité perly achemické složení, Historické sklo 5, 67–74.

Tomková, K. – Košta, J. v tisku: Raně středověké pohřebiště v Mělníku-Rousovicích.

Tomková, K. – Vojtěchovská, I. 1998: Záchrané výzkumy na Levém Hradci a na katastru Žalova v letech 1955 – 1998 – Rescue excavations at Levý Hradec and in the Žalov cadastre between 1955 and 1998, Archeologie ve středních Čechách 2, 349–365.

Třebízský, V. V. 1938/1940: Levo-hradecká povídka (1. vydání 1882). In: Odkaz národu. Praha

Třeštík, D. 1968: Kosmova kronika, Praha.

Třeštík, D. 1983: Vznik českého přemyslovského státu, Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie 37, 66–77.

Třeštík, D. 1985: Bořivoj a Svatopluk - vznik českého státu a Velká Morava. In: Poulík, J. – Chropovský, B. a kol., Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha–Bratislava.

Třeštík, D. 1986: Bořivojův křest v historiografii, Folia historica Bohemica 10, 41–60.

Třeštík, D. 1988: České kmeny. Historie a skutečnost jedné koncepce. Studia Medievalia Pragensia I, 1988, 129–143.

Třeštík, D. 1997: Počátky Přemyslovců. Praha.

Třeštík, D. 1998: Sv. Vojtěch a formování střední Evropy. In: Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa, Praha, 81–108.

Třeštík, D. – Krzemińska, B. 1967: Zur Problematik der Dienstleute im frühmittelalterlichen Böhmen. In: F. Graus a H. Ludat (Hrsg.), Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit, Wiesbaden, 70–98.

Třeštík, D. – Žemlička, J. 2007: O modelech vývoje přemyslovského státu, Český časopis historický 105, 122–164.

Turek, R. 1946a: Prachovské skály na úsvitě dějin. Praha.

Turek, R. 1946b: Slovanské mohyly u Pňovic, Památky archeologické 42, 105–122.

Turek, J. 1948: České hradištní nálezy, datované mincemi, Slavia antiqua I, Poznaň 1948, 485–535.

Turek, R. 1952: Kmenová území v Čechách, Časopis Národního muzea 121, 3–46.

Turek, R. 1956: Nový slovanský výzkum v Čechách, Vznik a počátky Slovanů, I, 216–258.

Turek, R. 1957: Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen. Praha.

Turek, R. 1958: Slawische Hügelgräber in Südböhmen, Fontes Archaeologici Pragenses 1, Pragae.

Turek, R. 1960a: Zeměpisné oblasti Čech v době hradištní, Vznik a počátky Slovanů 3, 299–310.

Turek, R. 1960b: Zur Diskussion über die frühmittelalterlichen Stämmegebiete Böhmens, památky archeologické 51, 406–410.

Turek, R. 1961: Naše kroniky a archeologie, Památky archeologické 52, 550–562.

Turek, R. 1962: Zlomkové stříbro z kelčského nálezu, Numismatický sborník 7, 8–118.

Turek, R. 1963a: Čechy na úsvitě dějin. Praha.

Turek, R. 1963b: Archeologie a historie – dnes a zítra, Československý časopis historický 11, 193–197.

Turek, R. 1970: Problémy křtu knížete Bořivoje I, Zpravodaj středočeské vlastivědy a kronikářství 2, 144–158.

Turek, R. 1976: Libice. Pohřebiště na vnitřním hradisku, Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie 30, 249–316.

Turek, R. 1978: Libice. Hroby na libickém vnitřním hradisku, Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie 32, 1–150.

Turek, R. 1982a: Čechy v raném středověku. Praha.

Turek, R. 1982b: Slavníkovci a jejich panství. Hradec Králové.

Ullrich, D. G. 1989: Halbedelsteine und Glasfunde. In: von Müller A. von – von Müller-Mučí, K., Ausgrabungen, Funde und naturwissenschaftliche Untersuchungen auf dem Burgwall in Berlin-Spandau, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, neue Folge B. 6, Berlin, 57–99.

Ungerma, Š. 2005: Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu. *Archeologické rozhledy* 57, 707–749.

Ungerma, Š. 2007a: Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách, Dizertační práce – nepublikovaný rukopis. Brno. http://is.muni.cz/th/18484/ff_d/text.pdf.

Ungerma, Š. 2007b: Amulety v dětských hrobech na raně středověkém pohřebišti v Dolních Věstonicích – Na pískách, *Štúdijské zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 42, Nitra, 221–237.

Ungerma, Š. 2009: Archaika in den frühmittelalterlichen Gräbern in Mähren. In: P. Maříková Vlčková – J. Mynářová – M. Tomášek (eds.), *My Things Changed Things. Social Development and Cultural Exchange in Prehistory, Antiquity, and the Middle Ages*. Prague, 224–256.

Ungerma, Š. 2010: Počátky mladohradištních pohřebišť na Moravě (Beginnings of Late-Hillfort-Period Cemeteries in Moravia). In Ungerma, Š. – Přichystalová, R. (eds.), *Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám*. Praha, 220–239, 814–817.

Váňa, Z. 1973: Přemyslovský Libušín. *Historie a pověst ve světle archeologického výzkumu*. Praha.

Váňa, Z. 1995: Přemyslovská Budeč. *Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1982*. Praha.

Vaněček, V. 1949: Prvních tisíc let...Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů, Praha.

Varadzin, L. 2010: K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse), *Archeologické rozhledy* 62, 535–554.

Varadzin, L. 2011: The Development of Přemyslid Domain Strongholds in the Heart of Bohemia (A Contribution to the Discussion). In: Macháček, J. – Ungermann, Š. (Hrsg.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa, Studien zur Archäologie Europas* 14. Bonn, 405–410.

Varadzin, L. 2012: Raně středověké hradiště Libušín. Hlavní poznatky z revizního zpracování výzkumů, *Archeologické rozhledy* 64, 723–774.

Varadzin, L. – Venclová, N. 2007: Laténské a předlaténské nálezy z Libušína. *Pravěk Nová řada* 16, 405–421.

Vařeka, P. 2001: Stavební kultura předhradí Levého Hradce. In: Tomková, K., Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů, díl I, *Castrum Pragense* 4, Praha, 254–272.

Vávra, I. 1959: Levý Hradec, *Časopis Společnosti přátel starožitností* 67, 8–11.

Vávra, J. – Jiřík, J. – Kuchařík, M. – Kubálek, P. 2008: Výzkum pohřebišť z doby stěhování národů v Praze-Zličíně v letech 2005–2008, *Archaeologica pragensia* 19, 231–232.

Vávrová, B. 2013: Pravěké osídlení Levého Hradce. Magisterská práce uložena v Ústavu pro archeologii Filozofické fakulty UK v Praze.

Venclová, N. – Tomková, K. *v tisku* (2013): Glasschmuck in Böhmen von der Bronzezeit bis ins Frühmittelalter: Archäologie und Archäometrie. In: Černá, E. – Steppuhn, P. (Hrsg.), *Glasarchäologie in Europa. Regionen – Produkte – Analyse, Beiträge zum 5. Internationalen Symposium zur Erforschung mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Glashütten Europas, Seiffen/Erzgebirge*.

Vilikovský, J. 1928: Několik poznámek ke Kosmovi, Český časopis historický 34, 1928, 349–356.

Vocel, J. E. 1866–1868: Pravěk země České. Praha.

Vogt, K. 1938: Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. Liberec – Lipsko.

Vojtěchovská, I. 1998: Slovanské hroby v okolí Levého Hradce ze záchranných výzkumů Středočeského muzea v Roztokách, Archeologie ve středních Čechách 2, 367-379.

Wachowski, K. 1975: Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

Wachowski, K. 1981: Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej, Przegląd archeologiczny 29, 151–197.

Wachowski, K. 1997: Śląsk w dobie przedpiastowskiej, Wrocław.

Wieczorek, A. – Hinz, H.-M. (Hrsg.) 2000: Europas Mitte um 1000. Katalog. Stuttgart 2000.

Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, Památky archeologické 56, 205–385.

Záruba-Pfeffermann, Q. 1943: Podélný profil vltavskými terasami mezi Kamýkem a Veltrusy, Rozpravy II. třídy České akademie 52 (1942), č. 9.

Záruba, Q. – Kukla, J. – Ložek, V. 1962: Die altpleistozönen Ablagerungen in Žalov bei Prag, Anthropozoikum 10 (1960), 135–161.

Zavřel, J. – Mařík, J. 2012: Nové doklady zpracování drahých kovů v raném středověku (předběžné sdělení), Acta rerum naturalium 12, 99–105.

Zeman, A. 2001: Popis vzorku malty ze základového zdiva rotundy sv. Klimenta na Levém Hradci. In: Tomková, K., Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů, díl I, Castrum Pragense 4, Praha, 277–278.

Zeman, J. 1956: Dřevěná vědérka doby římské a otázka jejich dalšího vývoje, památky archeologické 47, 86–104.

Zpráva o činnosti 1919–1929: Přehled činnosti Čs. státního archeologického ústavu v letech 1919 – 1929, Zprávy Státního ústavu archeologického 1. Praha 1929, 36–43.

Zpráva o činnosti 1929: Přehled o činnosti Čsl. státního archeologického ústavu v r. 1929, Zprávy Čs. státního archeologického ústavu 2 a 3 (za r. 1929 –1930), Praha 1931, 97–100.

Zpráva o činnosti 1930: Zpráva o činnosti Čsl. státního archeologického ústavu za r. 1930, Zprávy Čs. státního archeologického ústavu 2 a 3 (za r. 1929 –1930), Praha 1931, 101 – 105.

Zpráva o činnosti 1931: Zpráva o činnosti Čsl. státního archeologického ústavu za r. 1931, Zprávy Čs. státního archeologického ústavu 4 (za r. 1931), Praha 1934, 60– 65.

Žemlička, J. 1989: „Duces Boemanorum“ a vznik přemyslovské monarchie, Československý časopis historický 37, 697–721.

Žemlička, J. 1997: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha.